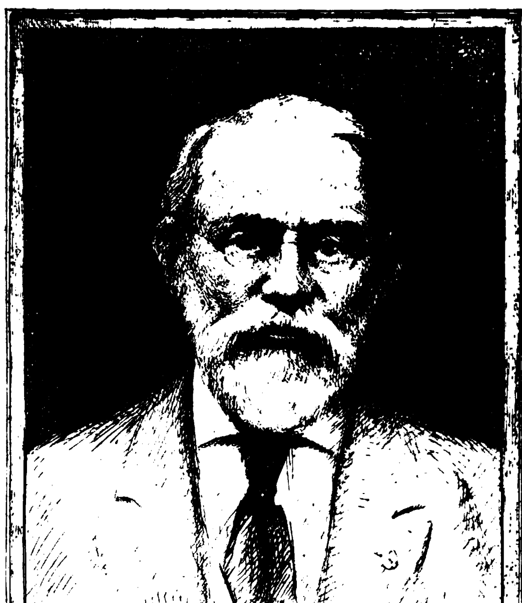

Nordisk Tidsskrift

for

Historie, Literatur og Konst

Udgivet

af

Christian Molbech.

Andet Bind.

Kiöbenhavn.

Forlagt af H. H. Thiele. Trykt i sammes Bogtrykkeri.

1828.

Indhold.

Indhold.

Side

Side

Literatur og Bibliographie.

A. Fremmede Sprog.

Side

Om offentlige Bibliotheker, Bibliothekarer, og det, man har kaldet Bibliotheksvidenskab.

Indledning.

Der gives Skrifter nok, hvori enkelte Bibliotheker beskrives, eller Efterretninger meddeles om flere, i den ældre eller nyere Tid bekiendte og berømte. Det er her ikke min Hensigt, at forøge disses Tal. Men da forholdsviis langt mindre er skrevet over det, som vedrører Bibliotheker, især offentlige, deres Indretning, Brug og Bestyrelse, i Almindelighed: kunde muligen de Yttringer og Bemærkninger, jeg her, deels af egen Erfaring og Eftertanke, deels ved Benyttelse og Prøvelse af Andres Skrifter, agter at meddele, ansees for ikke aldeles overflødige; helst da Gienstanden, fra hvor almindelige Synspunkter den endog betragtes, dog altid modtager en og anden national Forskiellighed, og aldrig kan være fuldkommen een og den samme i ethvert Land. At jeg da ogsaa undertiden vil komme til at berøre ganske stedegne Omstændigheder, og særdeles tage Hensyn paa det Bibliothek, hvormed min Tilværelse i 24 Aar har været forenet, vil, som jeg haaber, ikke være Læseren ukiært. — Jeg forudsætter saaledes, at dette Skrift vil finde Læsere, — hvilken Forfatter mangler vel en saadan Forudsætning? — men om det hos os vil finde mange, som bifalde dets Indhold, mange, som bedømme det med den Billighed, der maa

grunde sig paa et klart og tilstrækkeligt Bekiendtskab med de afhandlede Gienstande: dette tør jeg ikke andet, end lade være uafgiort.

Det er ikke blot i vort Land, at der gives et uforholdsmæssig større Antal af, endog videnskabeligt dannede, i det mindste opdragne, Folk af flere Stænder og Classer, som læse Bøger og bruge Bibliotheker, end der gives egentlige Kiendere af Bøger og Bogvæsenet; eller Saadanne, der kunne giøre sig et tydeligt Begreb om alle de forskiellige Grene, der udgaae fra og samle sig til den ene, meget indbefattende Forestilling om et Bibliothek, og om dets Bestyrelse i vore Tider. Jeg vil derhos ei engang tale om dem, der endog ikke naae videre med deres Begreb, end til Bøgernes Bind, Blade, Størrelse, Mængde, eller til ikkun at see i et Bibliothek en sammendynget Masse af Papir, i Form af indbundne Bøger, hvis eneste eller vigtigste Bestemmelse de mene at være den: at Folk, der trænge til at afvælte Tidens Byrde ved Hielp af Læsning, kunne tye hen til en saadan offentlig Bogsamling, hvis Indretning, Værdi og Bestyrelse de da sielden bedømme anderledes, end efter den større eller mindre Lethed og Udstrækning, hvormed deres Trang og Lyst tilfredsstilles.

Af en ganske anden Art og Beskaffenhed er den Forestilling, vi maae giøre os om et stort og offentligt Bibliothek, naar vi ere fortrolige med den Idee, som ikke blot i vor Tidsalder, men til enhver Tid, der ikke savner videnskabelig Cultur, maa ligge til Grund for en saadan Stiftelse. Den menneskelige Aands Liv og levende Yttring i Tænkningens Verden har vist nok en dybere, en mere umiddelbar og videre udbredt Tilværelse i det hele Samfund af tænkende Væsener, hvoraf Menneskeslægten bestaaer og har bestaaet, end i de Bøger, som fra Skriftsprogets Oprindelse til vore Dage ere forfattede. En levende Kilde til objectiv Fornuft eller Sandhed strømmer uden Ophør, fra Slægt til Slægt, i Anvendelsen af Menneskets herligste Evne: at kunne paa Tænkningens

vet trænge ind i Tingenes Grundvæsen, Phænomenernes indre Aarsager, Ideernes ubegrændsede Verden. Men ligesom denne Evne, dens Yttringer og levende Virkninger paa den ene Side, meer eller mindre betydende, fremtræde i Talens Meddelelser, i det handlende, offentlige eller til privat Virksomhed indskrænkede Liv: saaledes er det paa den anden Side i Skrifter og Bøger at den, med uberegnelig Indflydelse, udbreder sine Virkninger til talløse Slægter og Individer, giennem Tidsalderes og Aarhundreders Række. Bøger ere heller ikke blot Frugten og Værket af menneskelig Erfaring, Grandskning, Tænkning og Viden; men de ere ligesom det historiske Archiv, hvorved hine Frugter allene kunne finde den Varighed, der giør dem ligesaa tilgængelige, ligesaa brugbare for de fierneste Efterkommere, som for den Samtid, der deelte deres tidligste Nyhed.

Ved Bogtrykkerkonsten ere Production og Forbrug af Bøger (for at laane et cameralistisk Udtryk) voxede i en, som det synes uberegnelig Grad. Men denne uberegnelige Frembringen er ogsaa kun tilsyneladende. Den har, ligesom enhver Stræben i den endelige Verden, sine betingende Grændser. Saa vist som det er, at Bøger, efterat man ikke længere behøvede at afskrive dem enkelte, men kunde frembringe dem i Tusindeviis, saa let og hastigt som tilforn en eneste, og efterat det tildeels er blevet et lønnende Haandværk, at forfatte dem, have tiltaget umaadeligt i Antal: saa er dog Massen af de virkelig paa een Tid tilværende Bøger, skiønt umaadelig og uhyre, naar vi giøre en Sammenligning med Oldtiden, ikke saa grændseløs, som man ved første Diekast og løs Beregning kunde fristes til at antage den. Det umaadelige Overtal af Bøger er saadanne, der ved at bruges og gaae fra Haand til Haand iblandt Millioner af Individer, snarere end man troer, forbruges og opbruges, og saaledes tilsidst forsvinde og forgaae. For at overbevises herom, behøver man allene at erindre sig, hvad der er en

afgiort Erfaring: at enhver Bog, som blot er hundrede Aar gammel, allerede ved denne Alder er bleven sielden; og denne Sieldenhed stiger sædvanligen i lige Forhold med Alderen. Den større Mængde af Oplag, eller disses Talrighed paa Exemplarer, giør heri neppe nogen betydelig Forskiel. Trykkes en Forfatters Skrifter ofte og i stor Mængde, saa er dette et Beviis paa, at de ere meget afsættelige, følgelig meget læste; altsaa ligesom paa den ene Side flere enkelte Exemplarer, saaledes paa den anden flere Læsere og Brugere. Forholdet imellem Mængde og Varighed til Brug bliver her omtrent det samme. Er derimod en Bog slet, eller ikke søgt, har dette den visse Følge, at den saameget tidligere forsvinder, da Bogen hverken forfleres ved gientagne Oplag, eller Exemplarerne af det første holdes i Agt og Hævd. Antages det, at Mængden af de i Verden existerende Bøger, under Culturens nærværende Tilstand, aarligen tiltager i et stigende Forhold: (hvilket dog neppe er afgiort, da en uhyre Masse af det, der trykkes, bestaaer i forgængelige Dagblade og Tidsskrifter) saa tiltage ogsaa Grundene til at Bøger forbruges og forsvinde. Der vil saaledes altid blive et vist Forhold imellem Mængden af de Bøger, der aarligen produceres, den Quantitet af Bøger, der søges og er afsættelig som Handelsvare, og hele den existerende Bogmasse.

I hvor stor denne endog antages at kunne blive, hvor hyppige og almindelig udbredte de private Bogsamlinger, og hvor uendelig lettere Adgang til Bøger og Læsning er i vore Dage, naar de sammenlignes med Tiderne før Bogtrykkerkonsten, eller selv med det første Aarhundrede efter denne Konsts Opfindelse: saa ville store og offentlige Bibliotheker dog aldrig ophøre at være nødvendige, saalænge den menneskelige Aands Dannelse og Culturens Udvikling følger den Gang, som den giennem saamange Aarhundreder og Tidsaldere har taget. Det vilde høre til en almindelig Historie af Bibliotheksvæsenet at udvikle, hvorledes hiin Nødven-

dighed har været erkiendt, fra den Tid af, da Lærdom og Videnskabelighed ligesom affondrede sig fra det almindelige Folkeliv, eller blev et Resultat af dybere, mere omfattende Studium og alvorligere, mere vedholdende Grandskning. Grækenland i hiin evig mærkværdige Periode, da det skiønneste Aandsliv, som den gamle Verden har kiendt, udfoldede sine herlige Frugter paa en lille Jordplet, da Videnskab og Konst berigede Menneskeheden med uopnaaede Mønsterværker, der vare ligesom et umiddelbart Udspring af den rigeste og yppigste Livskraft, et Folk nogensinde har fremviist — Grækenland havde dengang endnu ingen egentlige Lærde, i den Bemærkelse, dette Ord sildigere hen har faaet. Digtere, Talere, Philosopher dannede sig iblandt og af Folket, i umiddelbart Samliv med deres Medborgere, og hverken udgiorde de nogen egen Stand, eller tilhørte fortrinligen en vis Deel af Nationen; det hele Folk var deres Publicum, Borgerlivet deres Skole, Torve og offentlige Pladse, eller Theatret, deres Læresale. Phantasien, i dens ædelste Klarhed og Kraft, herskede i ungdommelig Fylde hos det livsulde og livsglade Folk, og gik Haand i Haand med borgerlig Virksomhed, og Aandskraft i det politiske og krigerske Liv. Men ligesom man endnu ingen egentlige Lærde kiendte, og Videnskaberne ikke vare bragte i Systemer, men Forfattere og Konstnere den Tid endnu vare nær beslægtede: saaledes skrev man heller ikke Bøger, for at udvide og berige Literaturen, men af indvortes Drift til aandelig Virksomhed; og man tænkte lidet paa at anlægge Bogsamlinger, saalænge skriftlige Arbeider mere betragtedes som Værker af Konst, end af Lærdom [1]).

---

[1]) Man nævner i Almindelighed (efter Athenæus I. c. 2. cf. *A. Gellii* Noct. Att. VI. c. XVII.) de Bogsamlinger, som Polykrates skulde have anlagt paa Samos, og Pisistrates i Athen, i det 6te Aarh. før Christus, som de tidligste. Wachler (Handb. der Geschichte der Literatur. I. 1822. S. 87) holder vel ei uden

Da Grækenland havde tabt Frihed og Selvstændighed, og derimod græsk Cultur, Konst og Videnskab forplantede sig og optoges i Asien, Egypten og Italien, da aandelig og videnskabelig Virksomhed forlod Folkelivets Kreds, hvor den var dannet og modnet, og blev til en bestemt Syssel for en vis Classe, udmærket ved Opdragelse, Dannelse og Lærdom fra Mængden af Folket: da først fik Literaturen en strengere, mere afmaalt og alvorlig Skikkelse. Det større Forraad af Kundskaber og Erfaringer søgte man at forbinde og ordne i Systemer. Lærdom affondrede sig fra Videnskab, historisk Kundskab fra Natur-Beskuelse og Philosophie; Kritik over Forfatteres og Konstneres Værker blev til en egen Videnskab, og da man havde faaet en egen Stand af Lærde, egne Opdragelses- og Underviisnings-Stiftelser for disse, da Videnskaber og Lærdom vare blevne en Gienstand for Fyrsternes og de Mægtiges Gunst og Beskyttelse, fik man ogsaa kongelige og offentlige Bogsamlinger. Historien har bevaret os Erindringen om de berømte Bibliotheker i Alexandria og Pergamos; og naar vi endog ville betydeligt indskrænke de uhyre Tal, hvormed man betegner Størrelsen af disse Bogsamlinger [2]): saa kunne vi dog ei andet end forbauses over Udstrækningen, som den græske Literatur i faa Aarhundreder havde naaet. Men vi see ogsaa, at med de

---

Grund deres Tilværelse for usandsynlig; og antager, at først i det 4de Aarh. f. Chr. har man i Grækenland faaet egentlige Bogsamlinger, og det endog af meget indskrænket Omfang.

[2]) Man tillægger det af Ptolemæus Lagus ved det Alexandrinske Musæum i Forstaden Bruchion stiftede Bibliothek (for en stor Deel ødelagt allerede i Krigen mod Jul. Cæsar. 47 f. Chr.) et Antal af 400,000 Bind; og Bibliotheket i Serapeion, med hvilket Cleopatra forenede det Pergameniske, 150,000 Bind. Bonamy i Mem. de l'Ac. des Inscr. IX. p. 397. *C. D. Beck* Spec. hist. Bibliothecar. Alexandrin. Lps. 1779. 4. S. C. Reinhard über die jüngsten Schicksale der Alexandrinischen Bibl. Goett. 1792. 8. o. fl. Skrifter.

store Bibliotheker, med de lærde Stiftelser og den hele rigt blomstrende videnskabelige Cultur i Alexandrien, opstod tillige de Lærdes frugtbare Skrivesyge, Bogfabrication, Polyhistorie og Polygraphie, som den gamle Verden har kiendt, saavel som vi.

I Rom vare Aemil. Paulus (R. A. 586) L. Sylla (675) og M. L. Lucullus (700) de første, der anlagde Bogsamlinger. Lucullus tillod ogsaa Andre, at benytte hans Bøger; men det første egentlig offentlige Bibliothek (det Aventinske) stiftede Asinius Pollio (R. A. 716) og kort efter anlagde August to andre: det Octavianske (721) og det Palatinske (726) af hvilke det sidste havde to Bibliothekarer, en for den græske og en for den romerske Literatur [3]); men begge Bibliotheker havde den uheldige Skiebne at forgaae ved Ildsvaade, det første under Tiberius, det andet under Commodus. En lige Ulykke overgik ved samme Leilighed (under Commodus) det af Vespasian ved Fredens Tempel stiftede Bibliothek; et andet, stiftet af Trajan efter Tilskyndelse af den yngre Plinius, (Bibliotheca Ulpia, tilsidst bevaret i Diocletians Thermæ) forsvandt, tilligemed al Roms Herlighed, under de paafølgende Ødelæggelser. Det af Constantin den Store i Byzanz oprettede Bibliothek, hvorved under K. Theodosius, foruden Bibliothekaren, holdtes 7 Afskrivere (Cod. Theodos. L. XIV. Tit. 9) brændte under K. Zeno 478, og bestod da af 120,000 Bind; og den nye keiserlige Bogsamling, der igien opstod i Constantinopel, ødelagdes af Billedstormerne 726. Overhovedet er vor hele Kund-

[3]) *Gruteri* Inscriptiones p. 576. 584. Jvf. end videre om de rom. Bibliotheker: *J. H. Felsii* Orat. de Asinii Pollionis Biblioth. Jenæ 1753. 4. *J. R. Thorbecke* de C. A. Pollionis vita & studiis doctrinæ. Leidæ 1820. 8. *Sylv. Lursenius* de templo & biblioth. Apollinis. Palat. adj. est disp. de biblioth. veterum, maxime Romanorum. Franequeræ. 1719. 8. *J. M. Unold* de bibliothecis M. T. Ciceronis. Jenæ 1753. 4. *J. F. Eckardi* Progr. de Biblioth. Romanor. Isenaci 1790. 4. og nogle flere ældre Monographier.

stab til de Gamles Bøger og Bogvæsen næsten alene middelbar og historisk. En betydelig Levning, den i Herkulanum fundne Bogsamling, viser os vel endnu den ydre Skikkelse af nogle hundrede forkullede Roller (Volumina;) men vil maaskee aldrig nogensinde opfylde de endnu for faa Aar siden atter opvakte og atter skuffede Forhaabninger om lettere at bringe deres Indhold for Lyset *). Havde vi endog besiddet denne Privatsamling i uskadt Tilstand, (og da en for os uvurdeerlig Skat) vilde den dog aldeles ikke have givet os noget Begreb om de romerske Keiser-Bibliotheker; men maaskee vel bekræftet, hvad vi bl. a. lære af Seneca (de tranquilit. animi c. 9) at det var bleven til en Luxus-Gienstand for rige og fornemme Romere, at have et Bibliothek, ligesom i vore Dage i England.

En paalidelig og interessant Kilde til Kundskab om Grækernes og Romernes ældre og nyere Literatur, og om endeel af de sildigere Forfatteres Boglærdom, finde vi derimod hos disse Forfattere selv, nemlig i deres hyppige Citationer af Bøger, som de havde benyttet; ved hvilke de tillige i det mindste give os Bidrag til en Forestilling om den Tids betydelige private Bogsamlinger, og hvorved vi erfare, at Lærdoms Kilder ikke vare indskrænkede til Egyptens og Italiens Bibliotheker. For at nævne et eneste Exempel af de ældre christelige Skribenter, saa finde vi, at Justinus Martyr, i det andet Aarhundrede, ikke blot citerer alle, eller de allerfleste græske Philosopher; men af Digtere Homer, Hesiodus, Æschylus, Sophokles, Euripides, Menander og Pindar; og foruden Xenophon, ikke mindre end 6 tabte græske Historieskrivere. For ei at tale om Athenæus, der i det 3die Aarhundrede har be-

*) Jvf. F. C. L. Sickler, die Herculanensischen Handschriften in England, und meine 1817 zu ihrer Entwickelung gemachten Versuche. Lpz. 1819. 8. — Sammes: Nachtrag üb. Sir H. Davys Versuche die Hercul. Handschriften in Neapel zu entwickeln, rc. Leipzig 1819.

nyttet og anført over 900 Forfattere, Strabo, der nævner 221, og Plutark, der citerer 309: saa maae vi ikke mindre forundres over den Lærdom, som Clemens Alexandrinus, der var en Discipel af den christelige Philosoph Pantænus, besad; da denne Kirkefader har citeret henved 600 Forfattere [5]). Heller ei manglede de sildigere christelige Lærefædre og Biskopper Agtelse for Lærdom og classisk Literatur, hvori de havde fundet et virksomt og nødvendigt Middel til at styrke og udbrede deres Lære. St. Basilius og Gregorius Nazianzenus studerede i Antiochia og i Athen under de samme Lærere, som Keiser Julian; og denne Keiser fandt det nødvendigt, at forbyde de Christnes Børn at besøge de hedenske Philosophers og Læreres Skoler. Ligesom man ved den nye Patriarchalkirke i Jerusalem i det 3die Aarhundrede tillige oprettede et Bibliothek [6]), saaledes stiftedes ingen christelig Kirke af nogen Betydenhed, uden at man sørgede for at forsyne den, i det mindste med de til Underviisning fornødne Bøger. De Christnes Forfølgelser rammede ogsaa deres Bogsamlinger, som man offentlig brændte; (Eusebii Hist. eccl. VIII. c. 2) men uden at man derved udrettede noget. Biskopperne sørgede for, ved talrige lønnede Afskrivere, at mangfoldiggiøre de hellige Bøger og Lærefædrenes Skrifter; og den Skik, at Geistlige opoffrede en stor Deel af deres Tid til at afskrive Bøger, forplantede sig ved Klostre og Capitler ned igiennem de mørkeste Aarhundreder.

---

[5]) *Petit Radel* Recherches sur les Bibl. anc. & modernes jusqu'à la fondation de la Bibl. Mazarine. Par. 1819. p. 25.

[6]) *Petit Radel* l. c. p. 26. efter *Eusebii* Hist. eccl. VI. c. 21. Dog holder Blume (l. infra c. S. 6. N. 11) det for usikkert, om Bibliotheket, som Biskop Alexander stiftede i Jerusalem, var et Kirkebibliothek. Derimod vide vi med Vished af et Sted hos Hieronymus, (Ep. ad Pammacchium. 394. 395. "Ecclesiarum Bibliothecis fruere") at saadanne Bibliotheker mod Slutningen af det 4de Aarhundrede vare almindelige.

Kirkerne bleve efterhaanden, ligesom de hedenske Templer, Giemmestedet for Diplomer og Brevskaber, hvilke Stedets Herlighed sikkrede; eller med andre Ord: de ældste christne Archiver fandtes i Kirkerne selv; siden fik de egne Værelser i Nærheden af Kirken og egne Opsynsmænd: Bibliothecarii, der nævnes 581; Scriniarii "qui libros sacros servant" hos Isidorus; og Chartularii (i Constantinopel Carthophylax). Tilligemed Brevskaber, giemtes ogsaa Bøger i Kirkerne; en Skik, der giennem Aarhundreder vedligeholdt sig, og som det maa tilskrives, at man endnu ved adskillige gamle Domcapitler, f. Ex. i Italien, finder Manuskriptsamlinger. Klostrene bleve allerede fra det 6te Aarhundrede, og især efter S. Benedict's Forskrifter, de vigtigste Samlingssteder og Planteskoler for Haandskrifter; og berømt blev i Midten af det 6te Aarhundrede det Klosterbibliothek, som Statsmanden Cassiodor, da han forlod det offentlige Liv, stiftede i Vivarese i Calabrien, nær ved sit Fødested; ligesom han ogsaa udmærkede sig, ved udtrykkelig at advare mod verdslige Bøgers Foragt — en Advarsel, der snart kun alt for meget behøvedes. Hvad vi kiende til Middelalderens Klosterbibliotheker, er ofte ikke meget, men altid nok for at beklage, at saamange af de fortrinligste for tidlig adsplittedes og fandt deres Undergang. Saaledes det ærværdige Bibliothek i Fulda, (Klosteret stiftet 744) som Carl den Store og St. Bonifacius meget berigede, som endnu 1561 besad en Levning af 794 Haandskrifter, der især efter 1573 adsplittedes, og i 30 Aars Krigen aldeles forsvandt [7]). Ikke anderledes er det gaaet med en talløs Mængde af de ældste Klostres Bogsamlinger (er ikke ogsaa næsten enhver Levning af vort eget Fædrelands, og andre nordiske Klosterbibliotheker, uden Spor forsvundet!) og hvad

[7]) (A. Kindlinger) Catalog und Nachrichten von der ehemaligen Bibliothek in Fulda. Lpz. u. Frft. 1812. 8.

Tid og Vold ikke udrettede til Bøgernes Ødelæggelse, det giorde stundom Eiernes mørke Uvidenhed og barbariske Religiøsitet. Middelalderens Klostergeistlige syntes at ville nedrive paa den ene Side, hvad de opbyggede paa den anden. Havde Tabet af Oldtidens Skrifter, uden Klostrene, formodentlig været uligé større, end det virkelig er: saa have Munkene igien, ikke blot ved at forsømme Afskrivningen af de gamle Classikere, men ogsaa ved det afskyelige Paafund, at udskrabe Skriften paa Pergamentet og benytte det andengang til geistlige Skrifter, ødelagt en Mængde af de ældste og bedste Codices [8]). Hvorledes ogsaa i den sildigere Middelalder Klosterbibliothekerne efterhaanden kom i det sørgeligste Forfald — og hvorledes derimod verdslige Bogsamlinger (fornemmelig fra det 14de Aarhundrede) tilsidst ledede til Oprettelsen af de egentlig offentlige Bibliotheker (i Italien fra Midten af det 15de Aarhundrede:) derom tillader disse Blades Formaal ikke videre at handle paa dette Sted.

Saa lidt nu endog Middelalderens Bogsamlinger i Betydenhed naaede hine, den gamle Tids berømte Bibliotheker, og saa forskiellige de i Charakteer og Beskaffenhed vare fra vore Tiders: saa knytter deres Historie sig dog langt nærmere og mere umiddelbart, end hines, til Historien af den nyere Tids Bogvæsen. En vigtig, betydende og kostbar Deel af vore Bibliotheker er endnu en Levning fra Middelalderen. Haandskrifternes Historie kan ei

[8]) Yderst vigtig til Historien, saavel af dette Slags literariske Vandalisme, (for at bruge et engang vedtaget Ord, som her, og oftere, snarere burde hedde Monachisme) som af Middelalderens Klosterbibliotheker overhovedet, er den Skiebne, som Bibliotheket ved Klosteret Bobbio i Piemont har havt. Forf. forbeholder sig paa et andet Sted at meddele en Udsigt over de, først nyligen oplyste mærkværdige Omstændigheder ved dette ældgamle Klosterbibliotheks Historie; over hvis Haandskrifter der existerer en Catalog alt fra det 10de Aarhundrede.

oplyses uden Kundskab til denne Alders Literatur og Bogsamlinger; og Resultaterne af adskillige Lærdes, herhen hørende Undersøgelser have givet os vigtige og interessante Bidrag til en saadan Kundskab *); ligesom mangen et nyt Udbytte af Værdi har lært, endog den sløve og indskrænkede Sands, at slige Undersøgelser kunne føre til meer, end hvad man pleier at kalde unyttig og ufrugtbar Lærdom. Det kunde synes, som 4 eller 5 Aarhundredes fortsatte Ransagelser af ethvert gammelt Giemmested for Codices og Diplomer, og Bestræbelser for at opdage enhver Reliquie af Oldtidens Literatur, for længe siden maatte have udtømt, lige indtil de fattigste Kilder. Men have vi ikke allerede i en kort Række af Aar erfaret, hvad et øvet Øie og en udholdende Flid har kunnet bringe for Lyset af Palimpsesterne eller Codices rescripti? (udskrabede, og med Skrift af andet Indhold beskrevne Pergaments-Haandskrifter). Lære vi ikke af de nedenfor anførte Lærdes Beretninger, hvilket Udbytte der endnu kunde ventes, dersom alle Italiens Bibliotheker og Archiver, dersom i Særdeleshed Vaticanets mageløse, næsten ubekiendte Skatte, aabnedes til en fuldkommen uhindret Adgang? Vilde ikke en Blume's Iter Hispanicum, som et Sidestykke til denne Lærdes rigt lønnede Reise i Italien, bringe mangen et kostbart Udbytte fra de reent ukiendte spanske Capitlers og Klosteres Samlinger? — for saa-

*) Det er i Særdeleshed 3 vigtige Skrifter, som her bør nævnes. De ovenanførte Recherches sur les Bibl. par *Petit-Radel*. — Fr. Blume's Iter Italicum. 1r Band. Berlin u. Stettin 1824. (desværre savne vi endnu Fortsættelsen af denne ypperlige og grundlærde Bog). G. H. Pertz Italienische Reise. Hann. 1825. (aftrykt af: Archiv d. Gesellsch. f. ält. deutsche Gesch. V. Bd). Her kunde ei være Sted til at benytte disse og andre Hielpemidler til en nogenlunde tilfredsstillende Udsigt over Middelalderens Bibliotheker og Bogvæsen, hvilken derimod muligen ved en anden Leilighed kan meddeles.

vidt i det mindste, som disse have undgaaet, deels Rov og Ødelæggelse i Kampen mod de Franske; deels det maaskee endnu større Tab, som de have lidt ved Englændernes Guld [10]), om ikke Plyndring. Og hvad er ikke i Aarhundreder, men fornemmelig i vore Dage, sammendynget i England; dette fra Europa paa en Maade isolerede Land, hvor Konstens og Literaturens Skatte, imedens de enkelte Gange reddedes fra Undergang, ligesom forsvinde i et utilgængeligt Svælg? — Her, ja i ethvert andet Land, staaer endnu saare meget tilbage at undersøge, inden Materien om Middelalderens Literatur og dens Bogsamlinger kunde siges at være udtømt, eller dog nogenlunde fuldstændigen behandlet.

Efterat Bibliothekerne i det 18de Aarhundrede havde naaet den Størrelse, og den omfattende Udstrækning, til saamange og saa vidtløftige Hovedgrene og Underafdelinger af Videnskabernes og Konsternes udstrakte, med hvert Aar mere udvidede Rige, begyndte man snart at indsee: at ingen ved Fordom, Forkiærlighed for visse Fag, for et vist Slags Lærdom og Mangel paa Fremskridt med Tidens Cultur overhovedet indskrænket Aandsfnevverhed, endnu mindre en planløs Vilkaarlighed eller pedantisk Egoisme, maatte raade for Bestyrelsen af saa vigtige Stiftelser. Man erkiendte, at hvad lærde Skoler, Academier, Universiteter, videnskabelige Samfund og andre lignende Indretninger ere for Bevaringen, Forplantelsen og Udvidelsen af levende Viden, Kundskab, Lærdom, Oplysning: det ere Bibliotheker for Bevaringen af den historiske Deel af den menneskelige Aands Fremskridt paa Tænkningens, Erfaringens og

[10]) "So wie den Engländern in Spanien das gänzliche Verschwinden vieler Kirchenbibliotheken während des Krieges gegen Napoleon zugeschrieben wird, so haben sie es auch in Italien dahin gebracht, daß alte Handschriften fast gar nicht mehr in Privathänden gefunden werden." Blume, Iter Ital. S. 52.

Bestuelsens Baner i Videnskabernes og Konsteines umaalelige Rige. Man indsaae, at ligesom Bibliothekerne i materielt Omfang voxede med Erfarings og Videnskabs Udvidelse og med Bøgernes Mængde, saaledes maatte de ogsaa voxe i den indvortes Værd og Betydenhed, som de allene kunde modtage og bevare ved at ordnes, forøges, gjøres brugbare og vedligeholdes for Efterkommerne, efter en sikkert styrende Idee, efter saadanne Regler og Forskrifter, hvis Aand og Udførelse svarede til den fornuftrette Hensigt og Bestemmelse, vi maae tænke os for ethvert Bibliothek. At denne Bestemmelse, især ved store og offentlige eller nationale Bibliotheker var den størst mulige Rigdom og Fuldstændighed, forenet med det største reelle Værd, men betinget ved Hensyn til mange, i Bogvæsenets hele Natur og Beskaffenhed grundede Omstændigheder — at den endvidere var den største mulige Brugbarhed for Samtiden, forenet med den omhyggeligste Bevaring for kommende Slægter: disse ved sig selv klare Grundsætninger ledede til Undersøgelser af deres Anvendelse, deres videre Udvikling i underordnede Forskrifter, og disses rigtige og fornuftige Udførelse i det Enkelte.

Saaledes opstod det, man i den nyeste Tid har givet Navn af Bibliotheksvidenskab [11]). Det er ufornødent at tvivle med

[11]) Den baierske Bibliothekar Mart. Schrettinger er vel den første, der brugte denne Benævnelse i hans: "Versuch eines vollständischen Lehrbuches der Bibliothek-Wissenschaft, oder Anleitung zur vollkommenen Geschäftsführung eines Bibliothekars;" hvoraf 3 Hefter udkom, München. 1808. 8vo. Schrettinger har S. 16 følgende Definition: "Bibliothek-Videnskab er det paa faste Grundsætninger byggede, og til en høieste Grundsætning henførte Indbegreb af alle de til et Bibliotheks hensigtsmæssige Indretning fornødne Læresætninger." Han glemmer imidlertid her, at et B. ikke blot skal indrettes; men ogsaa bestyres, da Indretningens Fortsættelse maa vedvare saalænge Bibliotheket er til. Heller ikke kan jeg, som siden

dem, der ei ville billige denne Benævnelse, som dog vel kan forsvares, naar man ved Videnskab forstaaer en fuldstændig, systematisk Lære om de til en vis Green af menneskelig Viden hørende theoretiske Kundskaber, og om deres praktiske Udøvelse. At en saadan Lære om Bibliothekers Indretning og Bestyrelse kan fremstilles i videnskabelig Form, og at dens Studium er nødvendigt for den, der vil danne sig til Bibliothekar: ville maaskee ogsaa de følgende Blade bidrage til at overbevise dem om, der kunne drage Sagen i Tvivl, fordi de ei have dannet sig noget klart eller fuldstændigt Begreb om Gienstanden, der handles om. I øvrigt, enten man nu kalder hiin Lære en Videnskab, eller, med Schellhorn, der vist nok i sin Tid behandlede den med vidtløftig Ufuldstændighed og paa en ganske uvidenskabelig Maade, "Anviisning for Bibliothekarer:" saa indsees det lettelig, at der er betydelig Forskiel paa at afhandle Videnskaben selv, paa at give et systematisk Indbegreb af alle dens Læresætninger, og at give et Bidrag til dens Methode og Kritik, eller at fremsætte enkelte, Videnskabens Hovedpunkter vedkommende Betragtninger, uden deri at binde sig til streng systematisk Orden og Form. Det sidste er, hvad jeg her har foresat mig; og jeg troer dermed at kunne forsvare enhver Afvigelse, jeg i Henseende til Materiernes Følge, Forbindelse, udførligere eller kortere Behandling, m. m. tillader mig fra det, som Andre muligen kunde holde for det Rigtige.

I.

Den første Betingelse for et Bibliotheks udvortes og med Brugelighed forbundne Tilværelse, er en Bygning. Den blotte

vil beraares, være enig med denne Forfatter i det, han angiver for Videnskabens øverste Grundsætning, og for den væsentligste Betingelse ved Indretningen af et Bibliothek. — I øvrigt er den af Schrettinger brugte Benævnelse siden optaget af Ebert (Ersch u. Grubers Encyklopädie X. Th. S. 60 og andensteds.)

Tilværelse af en Mængde Bøger paa eet Sted, indpakkede i Kasser, opstablede som Brændeved, eller paa anden Maade sammendyngede som Gods eller Handelsvarer, er ikke nok for at udgiøre et Bibliothek. Dette bliver først til ved en betydelig Bogsamlings hensigtsmæssige Opstilling i en eller flere Bogsale. At kiende disses fuldkommenste Indretning hører derfor med til det fuldstændige Begreb om en Bibliotheksvidenskab; og Gienstanden kan her ei ganske forbigaaes, uagtet den tildeels mere vedkommer Bygmesteren, end Bibliothekaren, ogsaa af den Grund, at den sidste i de allerfleste Tilfælde forefinder Bibliotheket i et Locale, der maa benyttes, som det er. Denne Omstændighed vil imidlertid for de os nærmest efterfølgende Slægter forandre sig; thi under Bogvæsenets og Bibliothekernes nærværende Forfatning, vil det uden Tvivl inden et Par Generationer i de fleste Lande blive en Nødvendighed, at tænke paa nye eller betydeligt udvidede Bibliotheksbygninger; og det maa i ethvert saadant Tilfælde være saare ønskeligt, at Architekterne vilde gaae ud fra Grundsætninger, meget afvigende fra dem, man deels hidtil virkelig i det Praktiske har fulgt, eller som findes fremstillede i Bygningskonstens Theorier.

Antage vi nu det Tilfælde, at et Bibliothek skulde opføres af ny, saa ere de væsentlige Betingelser for Opfyldelsen af en saadan Bygnings Øiemed i Almindelighed følgende: a) Dens Anlæg paa et passende Sted (med Hensyn, saavel til Bygningens Sikkerhed, og Bibliothekets Beskyttelse mod Fugtighed, som til en lettet og beqvem Adgang til samme, hvor det befinder sig i en stor og folkerig Stad. b) Den største mulige Rummelighed, forenet med den største mulige Beqvemmelighed i den indre Indretning. c) Hensyn til Bøgernes Beskyttelse mod alle skadelige Indvirkninger, ikke blot i Bygningens Anlæg, men ogsaa i dens hele Construction. d) Hensyn til Muligheden af en i Fremtiden nødvendig Udvidelse af samme.

En nogenlunde grundig Betragtning saavel af Bibliothekers Betydenhed overhovedet i den nyere Tid, som af de store National- eller Central-Bibliothekers nærværende Tilstand, vil lære os: at ingen Omstændighed kan være af høiere Vigtighed, ingen ligge nærmere til allerførst at overveies ved Anlægget af en ny Bibliotheksbygning, end dennes Sikkerhed for Ildsvaade. Den har vel ogsaa altid været erkiendt, aldrig ganske tilsidesat, men sielden tilstrækkelig agtet. Det ligger i Tingens Natur, at med hver Generation maa dens stigende Vigtighed meer og mere indsees. De store Central-Bibliotheker have efterhaanden i de allerførste Lande, ikke blot naaet en saadan Rigdom i deres Bogmasse, men en saa høi indvortes Værdi, ved at drage til sig og forene det Ypperste, Kostbarste, Sieldenste, endog Eneste, af Alt hvad der hører til den ældste, ældre og nyere Literaturs Skatte, at deres Undergang (som ved Ildsvaade er saa godt som uundgaaelig) i ethvert Tilfælde bliver et uerstatteligt Tab — og ikke blot for det Land, hvor den indtræffer. Jeg vil ikke udvikle, hvad der let falder en Kyndig i Øinene, at dette Tab bliver endnu mere føleligt og uerstatteligt, jo mindre Landets Kræfter ere til at udrede de sielden beregnede Summer, som den successive Berigelse og Forøgelse af et stort Bibliothek medtager. Det er desuden en kun alt for vis Sandhed, som nøiere Kundskab til hvilketsomhelst betydeligt Bibliothek og dets Historie tilstrækkeligen beviser: at med Tilintetgiørelsen af ethvert saadant forgaaer meer eller mindre af det Slags Skatte, som ingen Fremtid, ingen Anvendelse af Pengemidler igien kan bringe tilveie.

Opfører man derfor et nyt Bibliothek, saa tænke man allerførst paa at anlægge en fuldkommen isoleret Bygning[12].

[12]) Af nye Bibliotheksbygninger, som vi i vore Dage see at fremstaae, er denne vigtige Fordring tilstrækkelig opfyldt ved det nye Bibliothek i Upsala; saa vidt jeg veed ogsaa ved den nye

En saadan er vel, ligesaa lidt som nogen anden, sikkret mod Lynild; men ligger den i en Stad, hvor Kirker og andre høiere Bygninger findes (og høiere end to Etager bør vel intet Bibliothek bygges) vil Faren fra denne Side ei være betydelig; og kan vel ogsaa ved de bekiendte Midler formindskes, om ei ganske hæves. At der ved Opførelsen af en ny Bibliotheksbygning kunne møde betydelige Hindringer for dens Isolering, bl. a. ved det Hensyn til beqvem Adgang til et Bibliothek for Indbyggere i en stor Stad, hvilket ovenfor er berørt som en architektonisk Betingelse: kan dog ikke komme i Betragtning, hvis det engang er afgiort: at Sikkring mod Ildsfare er en absolut Fordring til Architekten, der skal bygge et Bibliothek. Heller ei ville Vanskelighederne, selv midt i en stor Stad, være uovervindelige; og det maa være nok at bemærke, at massive Udmure og Kobbertag ville være Midler til at bøde paa Indskrænkningen af det frie Rum omkring Bygningen, som denne vist nok aldrig reent bør undvære.

At der, foruden en isoleret Beliggenhed, gives andre høist nødvendige Forsigtighedsregler mod Ildsfare, som ved en ny og vel indrettet Bibliotheksbygning ei maa forsømmes, behøve vi ikke at giøre nogen Architekt opmærksom paa; skiøndt Erfaring viser, at Ideen om Sikkerhed for Ildsvaade, som den allerførste, der bør fremtræde for Architekten ved Indretningen af en stor Bibliotheksbygning, neppe hos enhver Bygmester er levende nok. Hvor denne Sikkerhed i sin høieste Grad, saavidt menneskelig Virken og Stræben formaaer noget, skal opnaaes: der maatte Brugen af Ild og Lys være aldeles forviist fra en saadan Bygning; og dette er bl. a. Tilfældet ved det Bodleyske Bibliothek i Oxford og ved Italiens Bibliotheker. Da imidlertid denne Forholdsregel i nordlige Lande vilde giøre Brugen af og Opholdet i et Bibliothek næsten umulig

Bygning, der i disse Aar opføres til det brittiske Museum og Nationalbibliothek i London.

i en betydelig Deel af Aaret, lader den sig vel neppe opstille som almindelig Regel; og indskrænkes Anvendelsen af Kakkelovnsvarme til faa rigtigt anlagte Værelser ved et Bibliothek, uden for de egentlige Bogsale, kan vel ogsaa den fornødne Sikkerhed fuldkommen opnaaes ved Anlæg af Skorstenen inde i eller ved en Brandmuur af tilstrækkelig Tykkelse, der naaer heelt op til Tagryggen [13]). Maaskee vilde endog vore Dages Opfindelse, at opvarme Bygninger ved Damp, kunne giøre enhver Brug af Ildsteder inden i et Bibliothek overflødige.

Med Hensyn til de øvrige Punkter, hørende til den architektoniske Theorie for en Bibliotheksbygning, da vil Læseren neppe her vente sig dem fuldstændigen, eller paa en videnskabelig Maade udviklede og besvarede. Man vil finde, ved at efterse de fleste nyere Skrifter om Bygningskunst, hvor der er Tale om Bibliotheker, at Architekterne have behandlet denne Gienstand baade ufuldstændigt, og uden tilstrækkelig Sagkundskab; eller rettere, uden at underordne Ideen om Skiønhed og Pragt den uimodsigelig høiere Idee: at en Bygning bør svare til og opfylde sin Bestemmelse [14]). En Byg-

[13]) Forfatteren af Artikelen Bibliothek, i architektonisk Henseende, i Ersch og Grubers Encyklopädie, angiver følgende Regler til Sikkring for Ildsfare: "Massive Ausführung der Umfassungsmauern des Saales; wo möglich steinerne Decken, und Unterbau des Fußbodens von Stein; alle Einheitzungsräume zugänglich von Aussen; keine Rauchröhren durch die Bibliotheksräume; die im Nothfalle durchgeführten Rauchröhren von dicken, mit großer Vorsicht aufgeführtem Mauerwerke." (X. Th. S. 53).

[14]) "Gli Architetti, a' quali unicamente fu per lo più affidata la cura de' loro edifizi, lasciando da parte lo scopo principale, pensarono a far trionfare la loro arte, con sontuose facciate, vaste sale, colonnati, cornici, e talvolta con tempietti, statue e giardini, sacrificando al lusso ed al bello l'utile e la commodità." *Vincenzo Follini* i det nedenfor anførte Skrift p. 8.

ning er intet Konstværk, fremstillet allene til Beskuelse, eller for at tilfredsstille den menneskelige Konstsands og Øiets Velbehag ved harmoniske Former. Det ligger derfor i Architekturens Væsen, at i det høieste Rummets ydre Forhold, eller den Form, der fremstiller sig for Beskuerens Øie udenfor Bygningen, er overladt Konstneren til fri Raadighed — og dog veed man, at selv denne udvortes Form og Charakteer paa mange Maader betinges ved Bygningens Bestemmelse. Men i langt høiere Grad fremtræde de betingende Skranker for Architektens Herredømme over Rummets Forhold, og over Midlerne til at forskiønne det for Øiet architektonisk begrændsede Rum (eller at decorere en Bygning) naar vi gaae til det Indre af samme. Opfører Architekten os en protestantisk Kirke — hvor Religionslærerens Tale til Menigheden er en væsentlig Deel af Gudsdyrkelsen — og han indretter Bygningen saaledes, at Taleren ikke, eller kun i et lidet Rum af Kirken, kan høres, da er dens Construction falsk, lad være Rummets Forhold vare i høieste Grad harmoniske, og dets Decoration udført i den ædelste og reneste Stiil. Vil han opoffre hiin væsentlige Betingelse, ikke allene for det skiønne Forhold i Rummet, men endog for en blot local Decoration: da ophæver han reent Begrebet om Architektur, og giør den snarere til en Pyntekonst, end til den Konst, at tilveiebringe brugbare, beqvemme og varige Bygninger, under Indflydelse af og med det mulige Hensyn til Formens Skiønhed.

Vil man bygge et Bibliothek, da tænke man paa noget langt mere, end at opføre en anseelig, udvortes vel proportioneret, med Søiler, Portaler, m. m. prydet Bygning, hvis indvendige Rum ligeledes fornemmelig er indrettet snarere eller mere til Øienslyst, end saaledes, at det paa den beqvemmeste og sikkerste Maade giemmer det største mulige Antal Bøger. Dog finder jeg, selv i en ny og berømt Architekts Plan til en stor offentlig Bibliotheks-

bygning, egentlig slet ikke andet, eller ikkun mere, end den sædvanlige Bestræbelse for at producere en prægtig Façade, et imponerende, eller dog anseeligt og smukt decoreret Locale, som møder os ved enhver Præmietegning af Konstacademiets Elever, naar Valget falder paa et Bibliothek. Det er Wiebeking, jeg mener, hvis Udkast til en saadan Bygning fremstiller den som en Quadrat af 145 Fod paa hver Side (meget for indskrænket for vor Tids Bibliotheker)! omringet med en Colonnade af 52 joniske Søiler (ganske overflødig)! og forsynet i den underste, til Giennemkiørsel indrettede Etage med en Halle eller Vestibule, der dannes ved 16 doriske Colonner [15]). Med al denne imponerende Pragt, hvorved Architekten mere har tænkt paa sig selv, end paa Bibliothekaren, er dog hverken forenet det rigtige Hensyn paa den i vor Tid næsten uundværlige Fordeling og Afdeling af Rummet til Bogsalene, eller paa Beqvemmelighed for Bibliothekets Opsynsmand i Arbeidstimerne (Læsesalene m. m. lægger Wiebeking i Sidebygninger, som ved Gallerier forenes med Bibliothekets Hovedbygning) eller paa en saadan Form af denne, der tillod en let Udvidelse ved Tilbygninger i Fremtiden. Derimod tillægger han Bibliothekarerne Bopæl i den underste Etage af Sidebygningen, og indretter fire hvælvede Sale omkring Vestibulen, som han meget passende foreslaaer til Giemmested for Manuscripter og andre Kostbarheder. Denne Idee er uden tvivl den hensigtsmæssigste, som yttres i Wiebekings Plan; hvorimod en Indretning, der giver Bibliothekets Betiente Bopæl i den samme Bygning, hvor dets Skatte bevares, slet ikke kan anbefales, med Hensyn til Sikkerhed mod Ildsvaade.

Af den her berørte Plan vilde jeg antage de hvælvede Værelser under Hovedfløien til Forøgelse af denne Sikkerhed for Bibliothekets kostbareste, uerstattelige Eiendomme: thi selv ved en isoleret

[15]) S. Wiebekings bürgerliche Baukunde. 1r Band. München 1821 4to. S. 138. §. 91. og Kobbertavlerne 29 og 41.

Bygning kan dog Muligheden af Ildsfare tænkes. Denne hvælvede Etage maatte dog ingenlunde betragtes som Kielder; men selv der, hvor Bygningen anlagdes paa et høit, tørt og luftigt Sted, maatte den hvile paa en tilstrækkeligt over Jorden hævet Grundvold. Fra Enderne af denne Bibliothekets Hovedbygning kunde to kortere Sidefløie opføres, uden Hvælvinger; men Rummet i disses underste Etage beqvemmest anvendes til Læsesale, Catalogværelse, Arbeidscabinetter for Bibliothekarerne, o. d. Her vilde imidlertid møde den Nødvendighed, i dette Tilfælde at opføre i det mindste et Par Skorstene giennem hele Bygningens Høide. For at formindske enhver mulig Fare af denne Indretning, som just ikke meget anbefaler sig, kunde Sidefløiene ved Brandmure isoleres fra Mellembygningen. Den frie Plads, der bestemtes til Bibliothekets Omgivning, forskiønnet ved Plantninger i den indre Gaard, maatte være saa rummelig bag til, at her i Fremtiden var Leilighed baade til at forlænge Sidefløiene og til at forbinde dem ved en ny Mellembygning — Alt uden at saadanne tilkommende Bygningsarbeider vare til nogen Hinder eller Forstyrrelse for Bibliothekets Orden og Benyttelse i den ældre Bygning. Saaledes vilde man ei allene have den nærværende Slægts, eller de nærmeste Efterkommeres, men ogsaa en fiernere Fremtids Tarv for Øie; og hvilken Architekt med Følelse for det Ophøiede i Varigheden af sin Konsts Værker, maa ei finde det stridende imod Ideen for enhver Bygning, følgelig ogsaa for et Bibliothek, at den maaskee om een eller to Generationer ei er i Stand til at opfylde sin Bestemmelse?

I det Indre af en saadan Bygning burde enhver herskende Idee om architektonisk Pragt i umaadelig store, med Søiler og Gallerier forsynede Bogsale, reent bortfalde. Denne Idee, laant fra Italiens Architekter i det 16de og 17de Aarhundrede, svarer hverken til et mere nordligt Climas Fordringer, eller til de nærværende Bibliothekers Tarv. I et sydligt Land kan en Biblio-

thekssal, for at giøre Opholdet i samme behageligt i den største Deel af Aaret, aldrig være stor og kølig nok; og i hine Aarhundreder tænkte man sig, efter Bogvæsenets daværende Beskaffenhed, en eneste rummelig Sal som et tilstrækkeligt Locale for et Bibliothek i et uoverskuelig langt Tidsrum. Bogmassens umaadelige Tilvæxt, Bibliothekernes deraf flydende Udvidelse, de enkelte Videnskabers Udstrækning og den strengere systematiske Orden i Opstillingen, der nu fordres af ethvert stort Bibliothek, har aldeles forandret Synsmaaden for dettes Tarv i Henseende til Localet. I Stedet, for en eneste eller nogle faa umaadelig store Sale, ville flere mindre Sale og Værelser, hvoraf enhver kan rumme et eneste eller flere beslægtede Videnskabsfag, findes langt mere passende og beqvemme i et Bibliothek for vort Aarhundrede. At een eller flere af disse Sale kunne og bør være større end andre, og at hine derfor ogsaa tilstede en større architektonisk Anseelse, Pragt og Pyntelighed: er derfor ikke mindre naturligt. Saaledes er den nye Sal i det Goettingske Bibliothek, som er indrømmet de historiske Videnskaber, (der overalt fordre det meste Rum) baade i Størrelse og Anseelse, udmærket fremfor de øvrige.

Tænker man sig den ovenfor angivne Hovedbygning til et Bibliothek, bestaaende af to Etager ovenover en Underbygning, med Vestibule, Opgang og hvælvede Manuskriptsale: da kunde hine to Etager (og flere bør et Bibliothek ikke have) indrettes saaledes, at den underste afdeeltes ved Mellemvægge paa Tværs, hvorpaa den anden Etages Bielkeværk kom til at hvile. Salene i underste Etage, hvis Antal og Udmaalinger maatte bestemmes ved hele Bygningens Størrelse, erholdt da en dobbelt Sidebelysning; og det aabne Rum i Midten af samme kunde benyttes ved fristaaende, zirligt anbragte Reoler til Folianter og Pragtværker, lavere end de, der udfyldte Pladsen langs med Væggene. Den anden Etage maatte derimod afdeles paa langs i tre Gallerier,

med behørig anbragte Giennemgange. Vilde man danne denne hele Etage til et eneste Rum, kunde disse Sidevægge bestaae blot af dobbelte Reoler. Foretrak man, for at kunne virke mere til architektonisk Pragt og Anseelse, at danne en stor Central-Sal i Midten paa langs, med to eller flere mindre Værelser eller Cabinetter ved Enderne, kunde hiin adskilles fra de smallere Sidegallerier ved lætte Brædevægge. Et let, paa Jernpiller hvilende Gallerie vilde forøge Hovedsalens Anseelse og Brugbarhed. At denne og det hele mellemste, fra Sidegallerierne adskilte Rum maatte oplyses ovenfra, indsees lettelig. For at tilstrækkelig Lysning paa denne Maade kan forenes med et, ogsaa i vort Clima mod Veirets Paavirkning sikkret Tag, og skadelig eller ubeqvem Indvirkning af Solstraalerne undgaaes, formoder jeg, at den rigtigste Fremgangsmaade vilde være, at indbringe Lysningen giennem Sidevinduerne i en Cupel eller Cupellanterne [16]. Var denne ei tilstrækkelig, da mener jeg, at et Par Lysrør, opførte ved Siderne af Cupelen [17]) kunde bøde paa den manglende Lysning, uden al Vanziir for Bygningens Udvortes. — Hvorvidt i øvrigt

[16]) I Artikelen Bibliothek, i Ersch's og Grubers Encyklopädie X. 53, foreslaaes en saadan, eller ogsaa: "ein runder oder parallelepipedalischer Oberbau."

[17]) En Indretning, som Hr. Hofbygmester Koch paa flere Steder (og bl. a. i et Forværelse til det Kongel. Bibliotheks nye Læsesal) heldigen har anvendt. Jeg maa ved denne Leilighed af Erfarenhed bemærke: at ogsaa ved en ovenfra indfaldende Lysning bør der sørges for, at Solstraalerne ikke umiddelbart naae de opstillede Bøger, da deres skadende Virkning, baade paa disse og paa Synet, paa denne Maade endog forøges. Ved matslebne Glasruder kan denne Virkning undgaaes; og det kunde være et Spørgsmaal: om ikke dette Slags Glas burde indføres ved alle Vinduer paa Solsiden af Bibliotheker, og lignende Giemmesteder?

de her fremsatte Ideer [18]) til en Bibliotheksbygning, hvilken man ikke ganske vilde afdele i Værelser og Sale, som et andet stort Huus [19]) ville findes svarende til de Fordringer, som i vor Tid kunne gjøres til en saadan Bygning: maa jeg overlade til Sagkyndiges Afgiørelse.

Inden jeg dog forlader en Materie, mindre fremmed for de Gienstande, her skulle afhandles, end den, paa en vis Maade er det for Forfatteren: kan jeg ikke forbigaae at omtale et uden for Italien lidet bekiendt Skrift, hvori baade de almindelige Ideer om et Bibliotheks Indretning udvikles eller berøres med Tænksomhed og Sagkyndighed, og en Plan fremsættes til en Bibliotheksbygning, som i det mindste vil findes at være sindrigt udtænkt og at tage Hensyn til de fleste Fordringer, som Bibliothekarer kunne giøre — med den ene Undtagelse, at Bygningen tænkes i et sydligt Clima, og derfor som det lader, uden Midler til Opvarmelse. Forfatteren, Hr. Leopold della Santa i Florenz [20]), grunder sin Plan til en saadan Bygning paa adskillige forudsendte Sætninger og Betragtninger, hvoraf en og anden nærmere vil blive berørt i det følgende. Med Hensyn paa Bygningens Opførelse forbigaaer han med Grund det reent architektoniske Detail, forudsætter omtrent det ovenfor udviklede Hensyn til en passende og sikker Beliggenhed; men vil, at i det mindste Overbibliothekarens

---

[18]) Deres første Udvikling skylder jeg en Samtale over denne Gienstand med Hr. Professor og Stadsbygmester Malling.

[19]) At dette kunde skee, ei allene uden Skade, men endog med forøget Gavn og Beqvemmelighed, see vi f. Ex. paa Bibliotheket i Dresden, og fornemmelig paa det Münchenske, hvis Locale 1820 udgiorde 54 Sale og Værelser i den forrige Jesuiterbygning.

[20]) Della Costruzione e del Regolamento di una publica universale Bibliotheca, con la pianta dimostrativa; Trattato di *Leopoldo della Santa.* Firenze 1816. 76 p. 4to. (med en Grundtegning.)

Bolig bør, om ei støde umiddelbart til Bibliotheket, dog ligge ganske nær ved samme.

Hans Plan til den Bygning, hvis Indretning han fremstiller, gaaer ud fra den Hovedgrundsætning: at et Bibliothek maa bygges og indrettes allene til at opfylde dets væsentlige Bestemmelse ("Ogni Edifizio deve desumere la sua costruzione dall'oggetto a cui è destinato"); og dette kan ei skee ved nogen af de sædvanlige Bygningsmaader. Et Bibliothek, der bestaaer, som andre Huse, af Sale og Værelser, med Giennemgang fra det ene til det andet, er efter hans Udtryk, intet andet end "et Huus, som Mennesker have overladt til Bøgerne." Et saadant kan hverken give Rummelighed eller Sikkerhed nok til disses Bevaring; det tillader ikke den høieste Sparsomhed i det givne Rums Benyttelse; det medfører hverken Beqvemmelighed for dem, der ville benytte Bibliotheket, eller for dem, til hvis Opsyn det er betroet. Forfatteren forkaster derfor aldeles alt Hensyn til architektonisk Pragt og Skiønhed i Bygningens Indre; han bygger ingen Sale, men Bogværelser; han giver disse ingen Giennemgang, men Adgang til ethvert især udenfra; han affondrer det egentlige Bibliothek ganske fra de Værelser, som ere bestemte til Læsesale og til Opholdssted for Bibliothekarerne. Hans Bibliotheksbygning er en aflang Fiirkant, der holder omtrent 198 danske Alen i Længden og 153 i Breden [21]). Af dette Rum afdeler han paa hver Side i Længden et Stykke af omtrent 38 Alens Brede, bestemt til det egentlige Bibliothek. Dette Rum afdeles atter ved Tværvægge i 24 Værelser paa hver Side, hvoraf ethvert saaledes bliver omtrent 38 Alen langt og 9 Alen bredt; ethvert faaer Lysning af et stort Vindue og ethvert især en lukket Adgang fra en fri Omgang eller

[21]) Forfatterens Maal er den Toscanske Braccio, som udgiør 0. 9466, eller noget over $\frac{7}{10}$ af en dansk Alen.

Corridor, der adskiller Bibliotheket fra de til dets Benyttelse og til Bibliothekarernes Arbeider bestemte Værelser. Disse henlægger Forfatteren i Midten af Bygningen, imellem de to Rækker af Bogværelser, og giver dem Lysning ved fire Gaarde (af 36 Alens Længde og 18 Alens Brede) som han anbringer inde i Bygningen, ved Hiørnerne af den store Læsesal, en næsten ligesidet Quadrat (54 Alen lang, 48 Alen bred) hvortil Adgangen er fra en Vestibule oven over Trappen, der gaaer op fra en Forstue (Atrio) indenfor den eneste Indgang til Bygningen. Desuden har Læsesalen to Sidedøre fra Corridoren, men ingen Indgang til de tre Værelser paa hiin Side af Salen, som han bestemmer til Opsynsmanden over Catalogen, (Ministro del Indice) til Giemmested for denne, (Gabinetto dell' Indice) til Bibliothekets Archiv, hvor tillige Fremmede kunne modtages m. m. (Saloncino privato.) Forbindelse imellem Læsesalen og bemeldte Opsynsmands Værelse tilveiebringer Forfatteren ved et Vindue, (un Finostrone traverso) hvor Custoderne have at henvende sig, naar de ville vide om en til Brug forlangt Bog findes i Bibliotheket, eller ikke [22]); da Forfatteren antager den rigtige, og i Almindelighed efterfulgte Grundsætning: at Bibliothekets Cataloger ei bør være uden specielt Opsyn, og ei kunne ansees for offentlige paa den Maade, at de af alle og enhver kunde tages ned eller forlanges til unyttig og overflødig Giennemblabning. Ere derimod disse Cataloger ikke blot locale eller alphabetiske (som det synes, at vor Forfatter allene antager), men ogsaa affattede i videnskabelig Orden: vil det altid være hensigtsmæssigt, at saadanne Cataloger, Bind for Bind, ogsaa af Fremmede kunne efterslaaes og benyttes, under tilbørligt Op-

[22]) I den store Læsesal anbringer Forfatteren i de 4 Hiørner en noget ophøiet Plads til 4 Custoder, hvis Bestilling det er, i de offentlige Timer at hente de forlangte Bøger, og at have Opsyn med deres Benyttelse.

syn, paa det Sted, hvor Catalogerne haves i Stemme. At dette blev et særskilt Værelse, og at det hele vidtløftige Arbeide, at holde Bibliothekets Cataloger i tilbørlig Orden, og sørge for deres uafbrudte og betimelige Supplering, blev overdraget en egen Betient: er et Forslag, enhver Sagkyndig maa finde lige saa rigtigt og nyttigt, som mange andre Yttringer i Hr. della Santas Skrift, hvis Indhold overhovedet tilfredsstiller mere, end Materiernes Orden og Forbindelse.

Foruden de allerede omtalte Værelser, henlægger Forfatteren endnu 4 smaa Cabinetter, to paa hver Side af Archivsalen, til Benyttelse for Bibliothekaren og hans Amanuensis, m. m. Disse have, ligesom hine, deres Lysning fra Vinduer ud til Mellemgaardene. Endvidere udfylder han det endnu overblevne betydelige Rum imellem Bogværelserne, i den ene Ende af Bygningen, ved 4 lange Sale, bestemte til Manuskripter, typographiske Sieldenheder o. d. (Librerie scelte.) Ethvert af disse har sin Indgang fra Corridoren, og oplyses ved et stort Vindue i Ydermuren. Paa de mange Døre fra Bogsalene ud til Corridoren, hver lige for et Vindue, formoder jeg, at Forf. vil have Glasruder anbragte: da denne Omgang ellers reent maatte savne Lysning. Om Læsesalen kan faae tilstrækkeligt Lys af de fire, vist nok meget brede Vinduer, som Forf. anbringer ud til de forholdsviis kun smaa Mellemgaarde, og om en Bogsal paa 38 Alens Længde kan oplyses ved et eneste, om end 7 til 8 Alen høit, og 6 til 7 Alen bredt Vindue: vil jeg ikke afgiøre; og at opsøge enkelte Indvendinger imod den Anordning af Værelserne, som tilhører Forfatterens Plan, kan ikke føre til noget bedre eller gavnligere Resultat [23]). De Grundsæt-

[23]) En Recensent af Hr. della Santas Skrift i Bibliotheca Italiana T. VII. 1817. p. 337–342 har paa en fiendtlig og ofte skiæv Maade bedømt hans Forslag, og nedsat hans Plan. Forf. har fundet en sagkyndig og ivrig Forsvarer i Bibliothekaren ved det

ninger, hvorpaa Planen i Særdeleshed er bygget: at Bibliothekets Bogsale bør være afsondrede fra de Værelser, som tiene til Bogernes Brug og til Benyttelse for Bibliothekets Betiente; at disse Værelser bør være flere, tilstrækkelige, rummelige, og saaledes beliggende, at Adgangen til dem ikke falder igiennem Bogsalene; at Bibliotheket bør have egne Sale til Manuskripter og andre Kostbarheder, som dets Overopsynsmand, paa hvem Ansvaret for deres Bevaring hviler, kan holde under særskilt Lukkelse, og det tilstrækkelige Antal af Betiente, for at vedligeholde tilbørlig Orden, og fremme Bibliothekets videnskabelige Benyttelse — disse Grundsætninger svare ikke allene fuldkommen til mine egne Overbeviisninger; men jeg troer ogsaa, de ved sig selv bevise deres Rigtighed. Jeg vil kun endnu, med Hensyn til Hr. della Santas Bibliotheksplan, bemærke: at han angiver Stedet til fire Hiørnetrapper, som kunne føre op til en anden Etage i Bygningen, men omtaler ikke videre dennes Indretning; og endelig: at om noget skulde indvendes imod den specielle Inddeling, som Forfatterens Plan og Grundtegning angiver, blev det maaskee ikke andet af nogen Betydenhed, end dette: at et saa stort Antal af særskilte, hver for sig aflukkede Bogværelser af lige Størrelse, ei allene vilde medføre adskillig Uleilighed for Custoderne, som mangen Gang i nogle Minuter kunde komme til at aabne og lukke en halv Snees Døtre; men at ogsaa denne overalt lige store Fordeling af Rummet til Bogsalene dog neppe er gavnlig, og at Sale af noget forskiellig Størrelse snarere ville findes tienlige og passende til en efter samme indrettet Fordeling af Bøgerne.

Florentinske Bibliotheca Maglabecchiana. (Osservazione di *Vincenzio Follini* sopra l'opera intitolata: Della costruzione di una pubbl. Biblioteca, &c. di *Leopoldo della Santa* &c. Firenze. 1817. 60 p. 8vo. Med Berømmelse er Skriftet ligeledes omtalt i Collezione d'Opuscoli scientifici e letterari Vol. XXI. Firenze 1816. af Hr. Franc. Poggi, ved Bibl. Medicea i Florenz.

I Henseende til den indvendige Indretning af Bogsalene i et Bibliothek, kunde der endnu gives en heel Deel Regler, hvis fuldstændige Fremsætning her dog vilde falde for vidtløftig. Men vist er det, at hvor slige Indretninger skulle foretages i en ganske eller for en Deel ny Bygning, der kan man ei være betænksom og omhyggelig nok for at give dem al den fornødne Beqvemmelighed, som Bibliothekets Benyttelse, Hensyn til dets systematiske Opstilling, og til den gientagne Omflytning af Bøgerne, som et saaledes opstillet Bibliotheks Udvidelse gjør nødvendig, kunne udfordre. At giøre noget om i store, med Bøger opfyldte Sale, er som oftest, om ei umuligt, dog forbundet med stor Vanskelighed og Uorden. Man sørge da for, at Boghylderne allevegne gives den til de forskiellige Formater, og disses største Maal, fornødne Indretning, Afstand og Rummelighed. At indrette Reolerne saaledes, at de enkelte Hylder kunne med Lethed udtages og indskydes i de dertil i Sidebrædderne anbragte Indskaar: er anbefalet af adskillige[24]); og det er vist, at denne Forholdsregel ofte vil findes tienlig, saavel til at skaffe Bøger af større Format, end den sædvanlige, Rum i

24) Bl. a. Alb. Ch. Kayser über die Manipulation bey der Einrichtung einer Bibliothek, ꝛc. Bayreuth. 1790. 8. S. 6. — Della Scala indretter derimod faste Hylder, (hvoraf han giver hver Reol, omtrent 8 danske Alen høi, 13), af forskiellig Høide, fra omtrent 1 til $\frac{1}{3}$ florentinsk Alen. Til at skyde Hylderne ind, anbringer han paa en noget konstig Maade (nemlig ved tynde Brædder, som slaaes paa Siderne af Skillerummet) Render eller Fordybninger i Reolernes Skillerum, hvilke han giør af Fyrretræ, Hylderne selv derimod af Cypresstræ, for at hindre Bogorme. Under Reolerne anbringer han en muret Fod eller Steen-Sokkel (un imbasamento di pietro) $\frac{1}{3}$ Alen (Braccio) høi, og $\frac{2}{3}$ Alen dyb. Med Rette anbefaler han dette, som et fortrinligt Middel til at bevare Bøgerne mod Støv og Smuds af de Gaaendes Fødder, imod Muus og flere Ureenligheder. Til Maling, hvor den behøves, foreslaaer han en mørk nøddebruun Oliefarve, som den varigste.

Hylderne, som til at spare overflødig Plads i disse. I systematisk ordnede Bibliotheker anseer jeg den endog for aldeles uundværlig, hvor man ei vil ødsle med Rummet.

Ikke mindre bør det iagttages, at Hylderne overalt faae en saadan Brede, at der bliver tilstrækkeligt Rum bag ved Bogrækkerne — ikke saameget for det sørgelige Tilfælde, i Mangel af bedre Plads at kunne opstille dobbelte Rækker, som for at give Leilighed til Lufttræk bag ved Bøgerne, hvilket endog kunde befordres ved Aabninger, anbragte i Reolernes Sidebræder imellem hver Hylde. Den meest ødelæggende Fiende for Bøgerne i et Bibliothek, stundom endnu farligere, end samvittighedsløse og slettænkende Laanere, ere de egentlige Bogorme (hvilke vi paa et andet Sted nærmere komme til at omtale). Fri Luft, Reenlighed og Fraværelse af alt Støv, ere de eneste forebyggende Midler imod disse grusomme Bogfiender — thi at føre en Angrebskrig imod dem, naar de først have fundet Leilighed til at tage Overhaand, vil for Bibliothekets Velfærd ofte være for silbigt. Ikke mindre end Støv, elsker en vis Art af disse Bøgernes Snigmordere Fugtighed, som desuden i andre Henseender er saa skadelig i et Bibliothek, at der ikke nok kan arbeides imod den. Bygningens Beliggenhed paa et tørt og luftigt Sted, vil hertil være en ikke mindre fornøden Betingelse, end en rigtig indvortes Indretning af Bibliotheket, og en ikke alt for sammenpakket Opstilling af Bøgerne, forbunden med uafladelig Omsorg for jævnligen, ved Vinduers Aabning og Ventilatorer, at skaffe frisk Luft i Salene.

Den her berørte Omstændighed, at Bøgerne, for at Lufttræk kan fremmes og Fugtighed hindres, ei bør sammendynges alt for tæt i et Bibliothek, kunde give Anledning til at handle om den, med Hensyn til det Mekaniske, rigtige Opstillingsmaade. At man i et Bibliothek, hvor Plads mangler, maa hielpe sig som man kan, og at en Bibliothekar, efter Eberts Udtryk, "ikke ved

nogen Localitet, eller anden tilfældig Grund, maa lade sig hindre i sin Plans consequente Udførelse" [25]): dette vide vi. Men hvor Talen er om ny Bygning og Indretning, kan indskrænket Rum og et mangelfuldt Locale ikke forudsættes; og slige Mangler bør der, for saa langt et Tidsrum, som muligt er, forebygges. Det virksomste Middel hertil er unægtelig den mest oeconomiske Benyttelse af det givne Rum; og jeg holder det for vanskeligt, at løse denne Opgave fuldstændigere, end det er giort i della Santas Plan. Denne har imidlertid, som alt er bemærket, deels Uleiligheden af en saa stor Mængde læasede Værelser, imod sig; deels ogsaa Nytten og Nødvendigheden af enkelte større Bogsale, til Opstillingen af visse Fag i et videnskabelig ordnet Bibliothek. Hvor man i et saadant vilde sætte alt Hensyn til udvortes Pragt og Anseelighed tilside: der anvende man hiin Forfatters Methode i de større Sale, naar disse ere lave nok til ei at behøve Gallerie, ved at anbringe en dobbelt Række af Tvær-Reoler, der udgaae fra begge Sider af Vinduerne, og adskilles ved en Gang i Midten. Findes dette stødende for Øiet, da vælge man den af della Santa forkastede Indretning, og afdele Bibliotheks-Rummet, være sig ved Vægge, eller blot ved Skillerum og Reoler, i større og mindre Værelser, som et andet Huus, og anbringe da Reolerne saaledes, at de kun fylde og dække Væggene. Dette finder Sted ved det Dresdenske og Münchenske Bibliotheks Locale, og fremmer der, snarere end hindrer, Orden, Pynteligheb og beqvem Adgang til Bøgerne. At enhver Anbringen af Reoler paa noget andet Sted i en Bogsal, end langs med Væggene, baade med Hensyn paa Øiet, paa Beqvemmelighed, Orden og Bøgernes Bevaring, er en Ufuldkommenhed: vilde det være ganske overflødigt at bemærke, dersom vi ikke hos os vare blevne saa vante til det Slette, at vi vel endog negte det

[25]) Die Bildung des Bibliothekars. S. 30.

Sale, som vi ikke kiende. Med al tænkelig Opoffring af blot architektoniske Synsmaader, af blot Hensyn til Øiets Velbehag, ja selv til den simpelste Beqvemmelighed, som enhver Privatmand vil sørge for i sin Bogsamling: kunne vi dog aldrig glemme, at der er en væsentlig Forskiel imellem et offentligt Bibliothek og en Boghandlers eller Bogkræmmers Magazin.

Som et væsentligt Hielpemiddel til en beqvem Adgang maa det ogsaa nævnes: at Bøgernes Format ingenlunde er en ligegyldig Omstændighed ved Opstillingen. At fylde Reolerne med Octaver lige til Gulvet, (som Tilfældet er i en meget stor Deel af det Kongelige Bibliothek) er baade i høi Grad ubeqvemt, og til Skade for Bøgerne, som derved udsættes mere for Støv m. m. Den bedste og beqvemmeste Opstillingsmaade er den i Bibliothekerne sædvanlige, hvorefter Folianterne faae deres Plads nærmest Gulvet, og ovenover disse opstilles nærmest Bøgerne i Qvartformat. Om man lader disse naae lige til de øverste Hylder, eller besætter samme med Octaver og mindre Formater, kan allene bestemmes, deels efter Bogsalenes Beskaffenhed og Høide (om de ere forsynede med Gallerier, eller ikke) deels ved Fagenes Omfang og Forholdet i samme imellem de forskiellige Formater. Høiden af Reolerne bestemmer en forhen anført Architekt (Prof. Leger) rigtigen til 10–12 Fod i det høieste for Sale uden Gallerie; for Gallerierne derimod til 8 Fod indtil Krandsen eller Gesimsen, der efter architectoniske Regler fordrer endnu et Par Fods Høide for Salen [26]). Endeligen vil jeg endnu foreløbigen erindre, at selv i et Bibliothek, som man vilde underkaste den strengeste Piinsel af en mere blind mechanisk og pedantisk, end systematisk Ordning, vil der forekomme et betydeligt Antal Værker, som ved deres colossale Format trodse enhver Systematikers Forsøg paa at giøre dem til Martyrer for

[26]) Della Scala giver sine Bogsale noget over 8 Alens Høide (9 Braccia).

nogen Localitet, eller anden tilfældig Grund, maa lade sig hindre i sin Plans consequente Udførelse" [28]): dette vide vi. Men hvor Talen er om ny Bygning og Indretning, kan indskrænket Rum og et mangelfuldt Locale ikke forudsættes; og slige Mangler bør der, for saa langt et Tidsrum, som muligt er, forebygges. Det virksomste Middel hertil er umægtelig den mest oeconomiske Benyttelse af det givne Rum; og jeg holder det for vanskeligt, at løse denne Opgave fuldstændigere, end det er giort i della Santas Plan. Denne har imidlertid, som alt er bemærket, deels Ulelligheden af en saa stor Mængde laasede Værelser, imod sig; deels ogsaa Nytten og Nødvendigheden af enkelte større Bogsale, til Opstillingen af visse Fag i et videnskabelig ordnet Bibliothek. Hvor man i et saadant vilde sætte alt Hensyn til udvortes Pragt og Anseelighed tilside: der anvende man hiin Forfatters Methode i de større Sale, naar disse ere lave nok til el at behøve Gallerie, ved at anbringe en dobbelt Række af Tvær-Reoler, der udgaae fra begge Sider af Vinduerne, og adskilles ved en Gang i Midten. Findes dette stødende for Øiet, da vælge man den af della Santa forkastede Indretning, og afdele Bibliotheks-Rummet, være sig ved Vægge, eller blot ved Skillerum og Reoler, i større og mindre Værelser, som et andet Huus, og anbringe da Reolerne saaledes, at de kun fylde og dække Væggene. Dette finder Sted ved det Dresdenske og Münchenske Bibliotheks Locale, og fremmer der, snarere end hindrer, Orden, Pyntelighed og beqvem Adgang til Bøgerne. At enhver Anbringen af Reoler paa noget andet Sted i en Bogsal, end langs med Væggene, baade med Hensyn paa Øiet, paa Beqvemmelighed, Orden og Bøgernes Bevaring, er en Ufuldkommenhed: vilde det være ganske overflødigt at bemærke, dersom vi ikke hos os vare blevne saa vante til det Slette, at vi vel endog negte det

---

[28]) Die Bildung des Bibliothekars. S. 30.

Gode, som vi ikke kiende. Med al tænkelig Opoffring af blot architektoniske Synsmaader, af blot Hensyn til Ømets Velbehag, ja selv til den simpelste Beqvemmelighed, som enhver Privatmand vil sørge for i sin Bogsamling: kunne vi dog aldrig glemme, at der er en væsentlig Forskiel imellem et offentligt Bibliothek og en Boghandlers eller Bogkræmmers Magazin.

Som et væsentligt Hielpemiddel til en beqvem Adgang maa det ogsaa nævnes: at Bøgernes Format ingenlunde er en ligegyldig Omstændighed ved Opstillingen. At fylde Reolerne med Octaver lige til Gulvet, (som Tilfældet er i en meget stor Deel af det Kongelige Bibliothek) er baade i høi Grad ubeqvemt, og til Skade for Bøgerne, som derved udsættes mere for Støv m. m. Den bedste og beqvemmeste Opstillingsmaade er den i Bibliothekerne sædvanlige, hvorefter Folianterne faae deres Plads nærmest Gulvet, og ovenover disse opstilles nærmest Bøgerne i Qvartformat. Om man lader disse naae lige til de øverste Hylder, eller besætter samme med Octaver og mindre Formater, kan allene bestemmes, deels efter Bogsalenes Beskaffenhed og Høide (om de ere forsynede med Gallerier, eller ikke) deels ved Fagenes Omfang og Forholdet i samme imellem de forskiellige Formater. Høiden af Reolerne bestemmer en forhen anført Architekt (Prof. Leger) rigtigen til 10–12 Fod i det høieste for Sale uden Gallerie; for Gallerierne derimod til 8 Fod indtil Krandsen eller Gesimsen, der efter architectoniske Regler fordrer endnu et Par Fods Høide for Salen [26]. Endeligen vil jeg endnu foreløbigen erindre, at selv i et Bibliothek, som man vilde underkaste den strengeste Piinsel af en mere blind mechanisk og pedantisk, end systematisk Ordning, vil der forekomme et betydeligt Antal Værker, som ved deres colossale Format trodse enhver Systematikers Forsøg paa at giøre dem til Martyrer for

[26]) Della Scala giver sine Bogsale noget over 8 Alens Høide (9 Braccia).

sin encyklopædiske Tro. Saadanne Værker kræve ganske egne Reoler, og disse ere maaskee de eneste, som kunde taales fristaaende paa passende Steder i Bibliotheksſale. De bør bære omtrent en Fod ophøiede over Gulvet, og have meget tætte Afdelingsrum, for at Bøger af denne Art ei skulle lide ved en skiæv og vexlende Stilling.

Med Hensyn til et Bibliotheks Benyttelse er Lysning ikke mindre vigtig; og i det foregaaende er allerede omtalt forskiellige Maader at anbringe den paa. Hvorledes det end skeer, saa bør det ikke glemmes, at Solheden baade i den varme Aarstid kan giøre Opholdet i mindre Bogsale besværligt, og at dens umiddelbare Virkning paa Bøgerne (skiøndt maaskee tienlig imod en vis Art Bogorme) dog er intet mindre end velgiørende, særdeles for Bindene. Ogsaa til denne Omstændighed bør tages Hensyn ved at indrette nye Bogsale og anbringe Reolerne i disse [27]. At afværge Solstraalernes skadende Virkning ved Rullegardiner, er baade et utilstrækkeligt, og i høie Sale ubeqvemt Nødmiddel. Om Lysning ovenfra, og den bedste Maade at anbringe den paa, er ovenfor talt ved en anden Leilighed.

II.

Vi have i den foregaaende Afdeling ikke blot betragtet det allerede tilværende, men ogsaa det vordende; eller handlet, med Hensyn til et Bibliotheks Bygninger, om disses Anlæg og Indretning fra ny af. Noget lignende kunde skee, hvor Talen er om Bibliotheket selv; og det lader sig vel ei negte; at til det fuldstændige Begreb om en Bibliotheksvidenskab hører ogsaa Undersøgelsen af de almindelige Regler og Forskrifter for Anlægget og

[27]) Meget slet anbragte ere de, der staae lige for Vinduerne paa Solsiden; som Erfaringen hos os paa det Kongelige Bibliothek bl. a. kan lære.

Samlingen af et nyt Bibliothek fra Grunden af; uagtet den lærde og skarpsindige Ebert, der med et videnskabeligt Blik har giennemtrængt Alt, hvad der kan siges at høre til Bibliothekarens Fag, synes at ville udelukke hiin Undersøgelse fra en systematisk Fremstilling af den saakaldte Bibliotheksvidenskab [28]). Saameget er vist, at hine Regler vanskeligen lade sig fremsætte i en saadan Almindelighed, at de kunde anvendes paa ethvert Bibliothek uden Undtagelse, uden Hensyn til dets særegne Bestemmelse, Omfang og Udstrækning, eller til de Midler, hvis Anvendelse ere til den Bestyrendes Raadighed. Heller ikke vil lettelig noget stort og offentligt Bibliothek blive anlagt anderledes, end ved at grundes paa allerede tilværende hele Samlinger, som ved Kiøb eller paa anden Maade erhverves; og hvad der i Henseende til saadanne Samlingers Indlemmelse i et offentligt Bibliothek kan være at bemærke, vil forekomme længere hen paa sit Sted i disse Undersøgelser.

Vi antage altsaa et Bibliothek som allerede tilværende; og vi antage det at være i det mindste af den Størrelse og Betydenhed, som i vore Dage udfordres, for at det kan tiene til meer end privat Brug, og til en mere almindelig Benyttelse, end den, som finder Sted ved en Bogsamling, der anlægges med nærmest Hensyn til et eller andet særskilt offentligt Institut. Det, hvortil da Bestyreren af et saadant Bibliothek overhovedet har at henvende sin Embedsvirksomhed, deler sig i tvende Hovedgrene, hvoraf den ene omfatter alt det, som hører til en paa videnskabelige Grundsætninger bygget Indretning og Anordning af Bibliotheket som det er; eller en saadan Indretning, hvorved den størst mulige Brugbarhed af Bibliotheket, i Forening med dets omhyggelige Bevaring, tilveiebringes. Den anden Hovedgreen indbefatter derimod

[28]) See Artikelen med denne Overskrift, forfattet af Ebert, i Ersch og Grubers Encyklopædie. X, S. 69.

alt det, som hører til den vedvarende Bestyrelse af et Bibliothek, til dets Forøgelse, til en stigende Forbedring og Fuldkommenhed i dets Indretninger, og til den Organisation og Gang i Forretningerne ved Bibliotheket, som udgiøre en væsentlig Deel af dets Bestyrelse.

Et tilværende Bibliotheks Indretning til beqvem Brug, til at giøre det saa tilgængeligt og saa nyttigt, som det efter sin Beskaffenhed og Bestemmelse kan blive, beroer fornemmelig paa dets Opstilling i en vis Orden, efter en vis Plan, som erkiendes for at være den, der nærmest svarer til Bibliothekets høieste Formaal, og tillige mest letter dets Brug; og paa Tilveiebringelsen af de fornødne, videnskabeligt forfattede Bogfortegnelser eller Cataloger.

Som Grundvold for begge Dele, som det allerførste Foretagende, hvorpaa den, der tiltræder Bestyrelsen af et Bibliothek, maa henvende sin Virksomhed, ansees med Rette hvad vi kunne kalde Bibliothekets individuelle Designation, eller Optegnelse af Titlerne paa ethvert særskilt Skrift (være sig selvstændigt, eller ved Indbinding forenet med andre) som Bibliotheket indeholder. At en saadan Optegnelse bør skee paa enkelte Blade for hvert enkelt Skrift, med nøie overeensstemmende Nummere i Bogen og paa Bladet, og at Bibliothekets Ordning bør foretages efter disse, forud ordnede Bladtitler: er nu en ved praktisk Erfaring prøvet, og blandt videnskabelige Bibliothekarer saa almindelig antaget Regel [29]), at den ikke behøver videre Anbefaling. Hiin individuelle Designation er endog saa aldeles nødvendig, hvor den ikke tilforn er skeet, at hvilket andet Slags Cataloger en tiltrædende Bibliothekar endog maatte forefinde: bør intet afholde ham fra at lade Forfærdigelsen af hiin fuldstændige Titelfortegnelse paa særskilte Blade være den første Gienstand for hans Virksomhed.

[29]) Jos. Schrettingers Lehrbuch. I. H. S. 32. 33.

Men da dette Foretagende baade er af den høieste Vigtighed (efterdi, naar det udføres rigtigen, enhver tilkommende Catalog, af hvad Art og Beskaffenhed den end maatte være, kan og maa grundes paa samme) og tillige ved et Bibliothek af noget Omfang er af den Vidtløftighed og Besværlighed, at det ikke lettelig kan være een Mands Arbeide: saa er det i høieste Grad nødvendigt, at det udføres med den Sagkundskab og Nøiagtighed, og under et saa omhyggeligt Opsyn, at de saaledes nedskrevne Bogtitler engang for alle blive den fuldkommen paalidelige Grundvold for enhver følgende, videnskabeligt eller alphabetisk ordnet Catalog over Bibliotheket. At indskærpe denne Forskrift paa det alvorligste, er langt fra at være overflødigt. Erfaring lærer, at selv berømte Bibliothekarer have gaaet tilværks med en uforklarlig Sorgløshed og Ligegyldighed i et Foretagende, som, naar det ikke udføres med den strengeste Nøiagtighed, giør enhver paa samme bygget Bibliotheks-Catalog meer eller mindre ubrugbar, eller ophæver og tilintetgiør dens videnskabelige og bibliographiske Værdi.

At udvikle og fremstille Reglerne for Affattelsen af de ved et Bibliothek nødvendige Cataloger, er et Foretagende, som man jævnligen, baade i ældre og nyere Tid, har behandlet med en unødvendig og mere forvirrende, end opklarende Vidtløftighed (saaledes Schrettinger endnu i vore Dage). At indlade sig i de mindste Smaating og de for Enhver begribelige Requisiter for at bringe en Catalog i Stand: er at forudsætte, at Bestyreren af et Bibliothek maatte fattes den simpelste Menneskeforstand. Heller ikke er Bog-Catalogers Forfærdigelse et saa indviklet og sammensat Arbeide, som man af adskillige didhenhørende Skrifter skulde formode; og jeg troer at de fornødne Forskrifter for denne, upaatvivlig høist vigtige Sag lade sig bringe under langt simplere Former, end det hidtil sædvanligen er skeet.

Den ovennævnte Designation paa enkelte Blade over ethvert særskilt Skrift i Bibliotheket, som det oprindelig første og uundværlige Middel til at tilveiebringe en eller flere Bibliotheks-cataloger, fordrer fremfor Alt rigtige, nøiagtige og fuldstændige Bogtitler; det er saadanne, hvori man af Bogens trykte Titel optager alt det, som er væsentligt og nødvendigt for at kiende Bogen i sig selv, (ɔ: som et individuelt, ved en Titel betegnet Forfatterværk) for at adskille den fra enhver anden Bog ɔ: saavel fra ethvert forskielligt Skrift, som fra andre Udgaver af samme Bog; og for at kunne, ved Hielp af den skrevne Bogtitel, vide, hvilken Plads Skriftet tilkommer, saavel i en alphabetisk, som i en systematisk Catalog. Hertil hører især: at vi maa kiende Forfatterens Navn, hvor det er angivet, Trykkested og Trykkeaar, hvor disse findes, og Bogens Indhold, for saavidt som en Titel kan meddele et Begreb om samme. Hvoraf følger, at hvis den trykte Titel er i den Grad ufuldstændig, unøiagtig eller ubestemt, at enten ingen af de angivne Formaal, eller i det mindste ikke det sidste, ved Titelens blotte Copiering, kan opnaaes: bør den afskrevne Bogtitel, for at blive tienlig i en Bibliotheks-catalog, saavidt muligt er, suppleres ɔ: Forfatterens Navn, naar det vides, maa tilføies anonyme Skrifter; og hvor man af Titelen aldeles ikke et i Stand til at faae det tilstrækkelig rigtige Begreb om Bogens Materie, der maa, efterat Titelen er afskrevet, særskilt fra denne med faa Ord tilføies den Hovedmaterie, hvorom Skriftet handler, eller det Videnskabsfag, og den Underafdeling i samme, hvortil det henhører. Dette sidste er vel udenfor de rene og strenge Begreber om en bibliographisk nøiagtig Bogtitel, og vil derfor neppe af systematiske Bibliographer bifaldes; men dets Nytte og Nødvendighed i mange Tilfælde, og særdeles ved Brugen af Bladtitlernes senere videnskabelige Ordning, er saa afgiort, at denne

Afvigelse fra Regelens Strenghed i Sapnligheden kan finde sit tilstrækkelige Forsvar.

At forfatte en Bogtitel i berørte Henſigt, er dog ikke altid at afskrive den fra det første Ord til det sidste. Er Titelen saa kort, at den f. Ex. ikke optager meer end tre eller fire Linier: da skader dens fuldstændige Copiering ikke; saameget mindre, som det er en Hovedforskrift ved hine oprindelige Catalog-Titlers Affatning: at Overflødighed skader ulige mindre, end Mangel, eller at Titlerne langt hellere maae være for vidtløftige, end for korte. Forkortningen af de Bogtitler, der indeholde reent overflødige og uvæsentlige Ting (ɔ: saadanne Tilsætninger som ere ganske unødvendige for at kiende det individuelle Skrift og adskille det fra andre) er overhovedet noget, der ei kan betroes til andre, end til en tænkende, videnskabeligt dannet og allerede øvet Titelskriver. Betiener Bibliothekaren sig af nogen anden til dette Arbeide: da gives der intet andet sikkert Middel til at faae en rigtig Catalogtitel, end at lade Bogens Titel Ord for Ord nøiagtigen afskrive; og siden, hvor det behøves, forkorte den skrevne Titel.

Til at kiende Bogen i sig selv, eller i bibliographisk Henseende, af den skrevne Bogtitel, og til at kunne ved samme adskille den fra andre Bøger, hører endnu, foruden at copiere hvad Titelbladet indeholder, med eller uden Udeladelse af det Uvæsentlige — hvortil naturligviis mindst maa regnes Trykkested, Trykkeaar, Bogtrykkerens eller Forlæggerens Navn [30]) — følgende Tillæg af det, der maa søges paa andre Steder, end paa Titelbladet:

[30]) Det er uden Tvivl den sikkerste og rigtigste Forholdsregel, i ethvert Tilfælde at tilføie disses Navne, hvor de findes. Man pleier at indskrænke det til de ældste Bogtrykkere, indtil 1530 eller 1550, og til enkelte berømte af de fildigere (f. Ex. Familien Aldus i Venedig, Junta i Florenz, Venedig og Lyon, Elzevir

1. Forfatterens Navn, naar dette staaer andensteds, end paa Titelen, f. Ex. under Fortalen, eller det angives i en Forerindring af Bogens Udgiver. At opsøge og udfinde Forfatteren til anonyme Skrifter andensteds, og tilføie Navnet paa Catalogtitelen, bør ikke opholde Titelskriveren; men overlades den mere bogkyndige Bibliothekar.

2. Trykkested, Trykkeaar og Bogtrykkerens Navn, hvor disse findes ved Enden af Bogen, eller ved Slutningen af dens Text, imellem denne og Registeret, eller andensteds.

3. Fortale, Indledning, biographiske Efterretninger om Forfatteren, og overhovedet ethvert Tillæg til Bogen fra en anden Haand, end Forfatterens, hvad enten det findes angivet paa Titelbladet, eller ikke.

4. Endelig regner jeg hertil endnu Angivelse af Kobbertavler og deres Antal, og af Sidetallet, saavel Bogens, som Fortalens. Begge Dele ere i flere Tilfælde af saa væsentlig en Nytte, at de ingenlunde burde udelades; skiøndt dette hidtil er skeet i de fleste trykte og utrykte Bibliothekscataloger.

De her meddeelte Bestemmelser udelukke saaledes ethvert andet Tillæg af bibliographisk og literarisk Indhold fra den oprindelige Catalog-Titel (Bladtitelen). Ikke desmindre gives der andre Noticer, som ved Palæotyper eller Incunabler (de ældste trykte Bøger) uden Aarstal og Trykkested ere aldeles nødvendige, for at kunne bruge Bladtitelen ved Bøgernes senere Ordning. At tilføie saadanne, kan ikkun være et Arbeide for den lærde og bogkyndige Bibliothekar, der ei bør forsømme at tilsætte disse Noticer inden

---

i Holland, Stephanus i Paris, Plantin i Antverpen, m. fl.) Men den samme Mærkværdighed, disse Bogtrykkere have for Bibliographien og Bogtrykkerkonstens Historie i vor Tid, ville en Bodoni, Didot, Ibarra, Renouard, Vieweg, o. a. faae for Efterslægten; og Grændsen er her ei let at drage.

Bladtitlerne videre benyttes. Hvor Tiden ei tillader det ved saadanne gamle Bøger af bemeldte Beskaffenhed, over hvilke det falder meget vanskeligt at give en nøiagtig og tilstrækkeligt adskillende Beskrivelse: der maa disse Bøger hellere sættes tilside, indtil Leilighed gives, end at opholde Catalog=Arbeidet ved ofte vidtløftige og vanskelige Undersøgelser.

Til Bibliothekets individuelle Designation hører ogsaa enkelte Bladtitler over ethvert Skrift, der findes indbundet i samme Bind med eet eller flere andre. Tidt nok ere Skadeligheden og Ubequemheden af saadanne Knippebøger i et Bibliothek omtalte; og man har paa sine Steder (f. Ex. meget hyppigen, skiøndt ei ganske almindeligen, ved det Kongelige Bibliotheks Ordning) grebet til Kniven, som det letteste Middel til at individualisere hvad man i ældre Tider saaledes havde bragt i en uorganisk Forbindelse. Der lader sig ei allene intet indvende imod denne barske Fremgangsmaade, men den fortiener upaatvivlelig al Anbefaling, naar Bibliothekaren, efterat have anvendt hiin chirurgiske Operation paa Bøgerne, strax benytter Bogbinderens lægende Haand. Fylder han derimod paa denne Maade Bibliotheket med mange tusinde større og mindre Skrifter, som i Snese Aar henstaae uden Bind: da vil Ukeilighed, Uorden, Tab af enkelte Blade, selv af kostbare Sieldenheder, og andre slemme Følger [31]), sætte den systematisk affondrende Kniv i et temmelig ufordeelagtigt Lys. Disse Følger ere i flere Henseender saa ubehagelige, at jeg ikke tager i Betænkning at fremstille det som en Grundregel ved ethvert Bibliotheks Indretning: intet Skrift uden Bind maa taales i Bibliotheket. Kan man ikke uden Ophold, eller dog i et ikke for langt Tidsrum, sætte alle fraskaarne Skrifter i indbunden Stand (naturligviis bør alle typographiske Sieldenheder uopholdelig affondres

[31]) Forfatteren taler ogsaa her af egen Erfaring.

og indbindes): saa lade man dem, som lettest taale det (ɔ: hvor man med mindst Vanskelighed kan udfinde de bagved andre indbundne) blive i deres, i det mindste beskyttende, ofte gode og smukke Bind, og hielpe sig ved det bekiendte Middel: at henvise paa Bladtitlerne til den første Bog i Bindet. Meget gavnligt, ja nødvendigt vil det dog være, at skrive en særskilt Designation over de forskiellige Skrifter, Bindet indeholder, paa Skiermbladet (flyleaf, Flyveebladet, hos Englænderne) for i Bogen; og ved disse simple Midler vil mangen gammel, godt indbunden Bog af hiint Slags, uden mindste Uleilighed og Uorden, kunne staae, maaskee et Aarhundrede i Bibliotheket, uden at blive søgt.

III.

Ere de enkelte Bladtitler over hvert særskilt Skrift, eller den individuelle Designation over Bibliotheket [32]), saaledes tilveiebragt med al den samvittighedsfulde Nøiagtighed, som dette Arbeide fordrer: da existerer tillige, naar man har givet Bladene en passende udvortes Form, (helst i Quart-Format) den for bestandig brugbare

[32]) Adskillige, hvoriblandt Ebert (Ersch og Grubers Encyklopædie. X. S. 70) fordre, foruden denne, endnu et andet Slags Designation, nemlig en kortere Local-Catalog, eller Fortegnelse over Bøgerne, saaledes som de forefindes staaende i Hylderne. Jeg holder dette Arbeide i Almindelighed og ved et stort Bibliothek for overflødigt. Er Bibliotheket nogenlunde videnskabeligt ordnet, vil man for det første vel kunne hielpe sig, uden et saadant Forarbeide. Er det derimod i megen Uorden; hvortil nytter da, at bringe denne ogsaa paa Papiret? Vel er det sandt, at et Bibliotheks individuelle Designation og derefter tilveiebragte systematiske Ordning, kan borttage flere Aar, i hvilken Mellemtid hine Localcataloger kunde være brugbare; men forudsat, at der haves duelige Hænder til begge Arbeider, giør man dog vel rigtigst i at anvende deres forenede Virksomhed paa det Arbeide, som er af den væsentligste og varigste Nytte.

Grundvold for enhver anden Catalog over Bibliotheket. Disse dele sig i to forskiellige Slags: a) Cataloger over hele Bibliothekets trykte Bøger, som igien ere: en videnskabelig eller efter Systemet ordnet, og en alphabetisk Catalog over hele Samlingen. b) Cataloger over enkelte Dele af denne, f. Ex. over Palæotyper, over de paa Pergament trykte Bøger, over særskilte Samlinger, som pleie at affondres for sig selv, saasom Aldinske og Juntinske Udgaver, m. m. (Manuskript-Cataloger, som et ganske særskilt Arbeide, komme paa dette Sted ei i Betragtning).

Den videnskabeligt ordnede eller systematiske Catalog er uden Tvivl ved et Bibliothek, som fra Grunden af ordnes og opstilles, det Foretagende, der nærmest bør følge efter den individuelle Designation. Grunden hertil (den absolute Nødvendighed, at bringe Bibliotheket paa en eller anden Maade i et System, siden en almindelig alphabetisk Orden ei er tænkelig) er indlysende nok til ei at behøve videre Udvikling. Her møder os imidlertid strax den hidtil neppe fuldkommen opløste Tvivl: om et Bibliothek bør ordnes og opstilles i den strengeste videnskabelige Orden, efter et indtil de mindste Underafdelinger sig udstrækkende encyklopædisk System? Eller om der gives et fra Videnskabernes almindelige Encyklopædie afvigende Princip, hvilket Bibliotheksvidenskaben tør opstille som selvstændig Ledetraad for et Bibliotheks Ordning?

Dette Spørgsmaal lader sig undersøge paa to Maader. Man kan forudsætte hiint encyklopædiske System, som en given Lov for Bibliothekets Orden, og Bøgernes Opstilling altsaa forud betinget, indtil de mindste Underafdelinger, ved Systemets Forskrifter: lige anvendelige paa Bøgernes Plads i Bibliotheket, og deres Plads i den videnskabelige Catalog. Eller man kan tænke sig Bøgernes Ordning og Opstilling efter et eget videnskabeligt System (man kunde kalde det Bibliotheks-Systemet) uafhængigt af, skiøndt

saavidt muligt overeensstemmende med den streng videnskabelige, eller efter den videnskabelige Encyklopædie indrettede Catalog. Denne sidste maatte da tilveiebringes, uden nødvendig Forbindelse med Bøgernes Ordning, som et selvstændigt Heelt, som et praktisk anvendt System i den videnskabelige Encyklopædie, der indrettedes i den Hensigt, at give enhver, som behøver det, en streng videnskabelig Oversigt af Bibliothekets Bogforraad, enten overhovedet, eller i enkelte Videnskabsfag.

At en saadan Catalog, og i dette Øiemed, er et i vore Tider, om ei nødvendigt, dog gavnligt Requisit ved et stort og offentligt Bibliothek, kan vel antages for afgiort; og det trænger neppe til Beviis, at naar denne Catalog saaledes betragtes som et selvstændigt Værk, et encyklopædisk Repertorium, til hvis videnskabelige Schema de i Bibliotheket existerende Bøgers Titler ere ligesom praktiske Exempler: da bør en saadan Catalog, uden Hensyn paa en muligen gavnligere eller beqvemmere Ordning af Bøgerne i Bibliotheket, indrettes efter et omhyggelig giennemtænkt philosophisk eller encyklopædisk System; efterdi her ikke Bøgernes Stilling, men Videnskabernes Organisme, bliver det styrende Princip. De væsentlige Hovedfortrin ved et saadant System bestaae i: at forene aandfuld Analyse, og den muligste Simplicitet, med en tilstrækkelig og udtømmende Forgreening eller Udvikling af Videnskabernes mangfoldige Underafdelinger; men at give Regler for dette System vedkommer ikke saa meget Bibliotheksvidenskaben, som det hører til Bibliothekarens Dannelse, hvortil et philosophisk Studium af de enkelte Videnskabers formale Beskaffenhed og Inddeling, eller af den almindelige formale Encyklopædie, er en af de første og nødvendigste Betingelser.

Derimod bliver disse Spørgsmaale at undersøge: 1. Om hiin, efter det encyklopædiske System ordnede Catalog, er aldeles nødvendig for Bibliotheket? — 2. Om, i Fald dette kunde

bevises, Bøgernes Opstilling altsaa kan og bør skee, i fuldkommen Overeensstemmelse med en slig Catalog? — 3. Om tvertimod, hvis dette befindes umuligt, eller forbundet med store Vanskeligheder, Resultatet kunde blive: at Bøgernes Orden og Opstilling i et Bibliothek var ganske ligegyldig, eller i det mindste uafhængig af det encyklopædiske System, og beroende paa en heel anden Grund-idee? — Eller endelig 4. om der, foruden det strenge encyklopædiske System, kan gives et andet for Bibliothekets videnskabelige Ordning og for dets hermed overeensstemmende Catalog, eller et eget videnskabeligt Bibliotheks-System?

1) At en, med fuldkommen philosophisk Strenghed udført videnskabelig Catalog over et Bibliothek vilde være et gavnligt Arbeide, have vi ovenfor erkiendt. Denne Gavnlighed medfører dog ingenlunde Nødvendigheden. Som absolut nødvendige antage vi: Bibliothekets individuelle Designation; en herpaa bygget almindelig alphabetisk Catalog (om hvilken nedenfor handles) og Bibliothekets Classification, eller Ordning efter et vist System. Men da det ei er beviist, at dette System netop falder sammen med det philosophisk-encyclopædiske, og da to videnskabelige Cataloger over det samme Bibliothek, en ideel efter den philosophiske Encyklopædie, og en reel efter Bibliothekets, i det Praktiske fulgte System, vilde være for meget: vil den første i det mindste altid komme til at staae tilbage for den sidste, som er uundværlig, eller som opstaaer (i Følge Methoden af den ovenfor beskrevne Designation ved Bladtitlerne) under selve Arbeidet med Bibliothekets Ordning, og kun dernæst behøver at afskrives.

2) Er en streng encyklopædisk Catalog ikke nødvendig ved et Bibliothek, eller kan dens Forfærdigelse i det mindste udsættes til beleilig Tid: saa indsees allerede, at Bibliothekets Ordning og Bøgernes Opstilling ei kan være bunden til en fuldkommen Overeensstemmelse med hiin (ideel-videnskabelige) Catalog. Jeg mener

endog, det ei er for meget sagt, at en slig nøiagtig Overeensstemmelse er umulig. Allerede det første Forsøg paa at ordne Bøgerne i hvilketsomhelst Fag efter et strengt, indtil de mindste Dele afsondrende encyklopædisk System, vil overbevise Bibliothekaren herom; og han vil, foruden alle øvrige, snart møde den ene Hoved-Vanskelighed: at en stor Mængde Bøger ere fra en Tid, da hverken Videnskaberne, eller Systemet, vare uddannede; og en ligesaa stor Mængde ere af et saa blandet og forskielligt Indhold, at dette kan anvise dem Plads paa flere, ja mange forskiellige Steder i Systemet. Ja om endog en saadan Orden for Øieblikket nogenlunde lod sig bringe i Stand, vilde snart Vanskelighed, Umage og mangengang forgjeves Tidsspilde, under Bibliothekets Brug og Udvidelse, bringe ham til at erkiende: at han har opoffret det Rigtige og Øyenlige for en, Bibliothekets nærmeste praktiske Formaal uvedkommende Idee. Thi at dette Formaal ikke saa meget er Oplysning og Udvikling af den videnskabelige Encyklopædie, som den, i Forening med Bøgernes sikkre Bevaring, ved Orden tilveiebragte Beqvemhed til Brug, maa af sig selv være klart. Hvorvidt i øvrigt hiin ideelle, eller streng encyklopædiske Catalog kan, under visse Betingelser, falde sammen med den videnskabelige Catalog, der stemmer overeens med og udgaaer fra et Bibliotheks-System: komme vi i det følgende (under No. 4) til at undersøge.

3) Dersom vi da kunne antage, at et ved Videnskabernes formelle Encyklopædie bestemt, og saaledes forud givet System for et Bibliotheks Ordning eller Classification, ikke kan tænkes som gieldende, eller neppe er ubetinget anvendeligt: saa blive de Spørgsmaal at besvare: om Bøgernes Ordning i et Bibliothek kan tænkes aldeles uafhængig af den videnskabelige Idee? Om Bøgernes blotte Titel, uden Hensyn til Materien, de afhandle, eller til deres Indhold, kan give en Veiledning, et styrende Princip for deres Opstilling? Eller om endog Bøgernes Standplads i Biblio-

theket er saa aldeles ligegyldig, at ei engang deres Titel er fornøden til at bestemme samme; men at den kan overlades til et blot Tilfælde, og Nummere paa Bøgerne veilede til at finde dem efter Catalogerne [23]).

Der hører ingen udmærket Skarpsindighed til at indsee: at hvis man (som nogle ere tilbøielige til at antage) ordnede Bøgerne i et Bibliothek allene i det Øiemed: at kunne med den største mulige Magelighed, Lethed og Hurtighed finde og fremtage dem, saa var Principet for denne Ordning aldeles materielt og mechanisk. At udfinde en almindelig styrende Idee for samme, vilde da blive saare vanskeligt, eller umuligt. En Orden og Opstilling, der een Tid maaskee fandtes svarende til ovenmeldte Øiemed, vilde til en anden Tid og under andre Forhold (f. Ex. ved en betydelig Forøgelse, eller et udvidet Locale) ikke være det; og en Orden, som een Bibliothekar fandt beqvem, fordi han selv havde indført, eller havde vant sig til den, vilde maaskee hans Eftermand misbillige og omstøde. Der kan overhovedet ikke let tænkes et mindre passende Princip for Ordningen af et stort og offentligt Bibliothek, end den blotte Beqvemmelighed for vedkommende Betiente; og man indseer let, at det maa vige for enhver noget høiere Bestemmelsesgrund. En saadan er vist nok allerede Lethed og Hurtighed i at finde de Bøger, som fordres, i at kunne sætte dem igien paa deres Plads, og i at kunne bestemme den, der tilkommer enhver ny Bog. At denne Grund bør komme i Betragtning ved Ordningen af et Bibliothek, vil ogsaa ligesaa lidt kunne negtes, som dette: at hvis der endnu, foruden den, gives andre og

[23]) Denne sidste, reent mechaniske Maade at opstille Bøgerne, er langt fra at være saa ganske tilsidesat eller forkastet, som man skulde troe. Af Nødvendighed og Mangel paa Plads, anvendes den f. Ex. for en Deel i det keiserlige Bibliothek i Wien. Ligeledes har jeg tildeels fundet den anvendt i Bibliotheket i Prag.

høiere Bestemmelsesgrunde, maa ogsaa hiin, ligesaa vel som Beqvemmeligheden, underordnes disse.

Vi ville blive staaende ved det ovenfor angivne nærmeste praktiske Formaal for et offentligt og efter et rigtigt System opstillede Bibliothek, nemlig den ved Orden tilveiebragte Beqvemhed til Brug [34]. Denne Beqvemhed (en anden end den blot mechaniske) forudsætter netop, i Følge Bøgernes Beskaffenhed, en vis Orden, en Classification, et almindeligt System, uden hvilken den ei lader sig opnaae. Tænkte man sig endog, at dette System kunde forvandles til en reen Mechanisme, eller at man kunde opnaae, med Hurtighed og Sikkerhed at fremskaffe til Brug enhver Bog, som findes i Bibliotheket, ved Hielp af alphabetiske Cataloger og Bøgernes Nummerering: saa kunde dog intet sikkre Varigheden af denne Mechanisme. Den mangler det indvortes, selvstændige Princip, hvorfra en saadan Varighed skulde udgaae, og hvorved den skulde betrygges. Ved en fremskridende betydelig Forøgelse af Bibliotheket, vilde Bøgerne omsider blive saa adsplittede, og Nummereringen saa indviklet og sammensat, at endog Letheden og Hurtigheden i at finde dem kunde gaae tabt, og Vanskeligheden ved at opsøge dem vilde tilsidst blive ligesaa betydelig, som ved andre Opstillingsmethoder.

Den Orden i Bøgernes Opstilling, som et Bibliothek fordrer til beqvem Brug, maa derfor være en saadan, der hviler paa en selvstændig Grundidee: en Idee, der ikke vilkaarligen og til enhver Tid lader sig omstøde, men hvis universelle Gyldighed sikkrer

[34]) Sammenligner man den her fremsatte Idee, med Schrettingers: "At et Bibliotheks Formaal er hastig Tilfredsstilling af enhver literarisk Fornødenhed" (Lehrbuch. I. S. 16) saa falder Forskiellen let i Øinene. Jeg vil ei engang omtale det urimelige i Udtrykket: enhver literarisk Fornødenhed; men ogsaa den blotte Hastighed kan dog umulig komme i Spidsen af Idealet for en Bibliotheksvidenskab.

Ordenens Varighed. En saadan Grundidee kan ikke blive nogen anden, end den videnskabelige Organisme, Foreningen eller Sammenstillingen af de Bøger, som i Følge deres Indhold ere beslægtede eller høre sammen, hvorved en systematisk Classification opstaaer.

4. Da vi nu ovenfor have seet, at en saadan Classification efter den strengeste Consequents, eller i fuldkommen Overeensstemmelse med Videnskabernes philosophisk-encyklopædiske System, hverken er tilraadelig, eller engang mulig: saa komme vi til det Resultat, at dette System, som ikke blindt kan følges, maa anvendes paa Bibliothekets Classification, efter visse Regler og Betingelser; eller, at denne Classification vel maa være videnskabelig, men med nærmere Hensyn til Bogvæsenets Praxis, end til Encyklopædiens Theorie. Med andre Ord: at denne Theorie anvendes under saadanne Indskrænkninger, og med saadan Frihed, hvorved det videnskabelige Bibliotheks-System opstaaer.

Man har i vor Tid, og ved et af de største Bibliotheker i Europa (det Münchenske) forsøgt og udført denne Anvendelse paa en Maade, som her nøiere maa berøres, fordi dens Undersøgelse vil kunne lede til at bestemme: hvorvidt hiin Indskrænkning af det ved den videnskabelige Encyklopædie foreskrevne Schema kan gaae; eller om et videnskabeligt Princip kan bringes i Forbindelse med et mechanisk.

(Fortsættes.)

Paraguay, Jesuiternes Missioner, og Dictatoren Doctor Francia.

Imedens man i Europa med stigende Deeltagelse betragter det nye historiske Liv, hvilket, som en Frugt af Spaniens Revolutioner i det 19de Aarhundrede, er oprundet for Syd-Amerika, og imedens de Begivenheder, som have udgiort og ledsaget de nyfødte Columbiske Staters Frihedskamp og første Giæringsperiode, allerede frembyde rigeligt, endnu næsten ubearbeidet Stof for den politisk-historiske Fremstilling: har det Særsyn existeret, at en for 16 Aar siden fra det spanske Herredømme løsreven Stat, midt i Sydamerica, har i denne hele Tid vedligeholdt sin Uafhængighed næsten uden al Kamp, uden at bevæges af de politiske Storme, der have rystet Nabo-Republikerne; men tillige i en saa fuldkommen Isolering fra det øvrige Amerika, at man indtil for ganske nylig har manglet al paalidelig Kundskab om Landets indvortes Tilstand, og om de Midler, hvorved dets Regent har oprettet, befæstet og sikkret sin Magt.

Denne Stat er Paraguay, en betydelig Deel af Sydamericas Centralland, der i den Udstrækning, som den for nærværende Tid har, regnes at udgiøre over 10,000 Quadratmile. Under det spanske Herredømme var dette Land en egen Provinds af Vice-Kongeriget Buenos Ayres eller Rio de la Plata. Dets Grændser bestemmes nu for en stor Deel (mod Vest, Øst og Syd) ved Løbet af Floderne Parana og Paraguay, saaledes at Landet udgiør et Slags Halvø, (eller Delta) dannet af disse Floder, indtil deres Sammenløb, eller der, hvor Paraguay falder i Parana*).

*) Talen er her altid om den egentlige Provinds Paraguay. Det er bekiendt, at man hyppigen i ældre og nyere Skrifter udvider Navnet til en meget stor Deel af det forrige Vicekongerige Buenos Ayres.

Mod Nord er Provindsens Udstrækning neppe fuldkommen bestemt. Tractaten af S. Ildefonso, sluttet imellem Spanien og Portugal den 1ste October 1777, havde nøiagtigen fastsat denne Grændse; men Portugiserne have paa adskillige Maader siden den Tid vidst at undgaae Tractatens Udførelse, og vedligeholdt sig i Besiddelsen af en betydelig Landstrækning af det forrige spanske Amerika, der egentlig skulde høre til Paraguay *).

Dette Land, bestaaer for en stor Deel af lave og meget vandrige Sletter og Skove, har ikke de metalliske Rigdomme, som Peru og Chile; men hørte dog til de forholdsviis frugtbarste og paa Producter rigeste Provindser i det fordums spanske Sydamerica. Overflødighed paa Hornqvæg, Faar og Heste, Dyrkningen af Tobak, Indigo, Sukker, Bomuld og Silke, tilligemed den i Sydamerica saameget søgte, men i Europa lidet bekiendte Paraguaythee eller Matté (Bladene af et Træ **), der tørrede og ri-

*) Jvf. Voyages dans l'Amerique meridionale par *D. Fel. Azara*; publ. par *C. A. Walckenaer*. Par. 1809. I. S. 3. Notice sur D. Azara p. XXI. (Forf. sendtes til Amerika i Anledning af hine Grændse-Stridigheder) og Indledningen til det nedenfor omtalte Skrift af Rengger og Longchamp. S. XXVII.

**) Dette Træ, som voxer vildt i Paraguay, i Skovene og i en fiin Jordbund, er neppe endnu nøie bestemt i de hidtil udgivne Skrifter over Syd-Amerika. I Form og de altid grønnende Blades Dannelse, og noget nær i Størrelse, ligner det, efter fleres Beskrivelse, mest Pomerantstræet. Molina angiver det at være Linnees Psoralea glandulosa. (Saggio di Storia nat. del Chili. Bol. 1782. p. 163). Hos St. Hilaire og Decandolle er det Ilex Paraguariensis; hos Martius Cassine Gogonha. Navnet hos Guarani-Indianerne er Caa. I Beskrivelsen hos Azara. (l. c. I. p. 120) og i *Southeys* Hist. of Brazil. II. p. 356 ere el engang de angivne fjernere Kiendemærker overeensstemmende. Det er derfor ikke saa forunderligt, at dets Egenskaber endnu ei ere tilstrækkelig bekiendte. Drikken tillægges oplivende, mavestyrkende og nærende, men brugt i Overmaal, narkotiske Egenskaber. Brugen af denne

stede, og derpaa stødte til Pulver, drikkes med Paagydning af kogende Vand som Thee) gave Provindsen betydelige Handelsvarer til Udførsel. Ligesom nu Paraguay i vore Dage er blevet mærkværdigt i Sydamericas Historie ved de besynderlige Forhold, under hvilke det lykkedes en Privatmand, der at stifte en uafhængig og isoleret Stat: saaledes fik det allerede i det 17de og 18de Aarhundrede en historisk Mærkværdighed ved hiin, i sin Tid saa meget omtalte Jesuiter-Stat, hvis Omstyrtning, tilligemed de Begivenheder i America, der fremkaldte den, Politiken bragte i Forbindelse med denne berømte Ordens Ophævelse. Det vil ei være overflødigt, at gienkalde disse mærkelige Begivenheder i Læserens Erindring.

Allerede i Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede *) havde Jesuiterne fra Brasilien og Peru fundet Veien til hiin frugtbare Deel af Syd-America, indbudne af den spanske Biskop i Tucuman, for at oprette den i høi Grad forfaldne Christendom og bidrage til dens Udbredelse blandt de Indfødte — her Guaranyernes talrige Stamme, som er en af de meest udbredte i Sydamerica. Vi forbigaae deres tidligste Missionsarbeider, hvis, under Kamp mod usigelig Møie og med Fornegtelse af enhver tilvant Beqvemmelighed og Nydelse, opnaaede Frugter, Jesuiterne selv have berettet i adskillige historiske Værker, (f. Ex. Charlevoix Historie af Paraguay) ikke uden Blanding af Legender og Overtro. Derimod bør det bemærkes, at Fædrene af denne Orden, fra den første Begyndelse af deres Missionsværk, med al Kraft

---

Thee, som Spanierne først lærte af de Indfødte, har i den Grad tiltaget, at mange tusinde Mennesker aarlig ere sysselsatte med den besværlige Indsamling af Bladene, og at Productionen, der 1726 i Paraguay kun udgiorde 12,500 Quintaux, i Azaras Tid (1781-1800) var steget til 50,000.

*) Det første Jesuiter-Collegium stiftedes i Asumpcion 1593, det andet i Cordoba 1599.

modsatte sig Spaniernes System, at betragte og behandle de Indfødte som Trælle, over hvis Personer man havde erhvervet Eiendom med Jorden, hvortil man paastod at have Erobrerens Ret, stadfæstet ved Pavens indbildte Donation. Neppe havde derfor Jesuiterne begyndt at virke i de spanske Colonier, før der dannede sig et stærkt Partie imod dem. Gouverneurer, og selv Bisper, modsatte sig deres mildere og mere menneskelige Grundsætninger og disses Udøvelse; men det lykkedes Jesuiterne, at vinde en fuldstændig Seier ved Hoffet i Madrid. Herfra udgik (1609) de strengeste Befalinger: at ingen voldsomme Midler, men allene "Aandens Sværd" skulde anvendes til at omvende Indianerne i Paraguay; og Missionairerne allene skulde dette Hverv være overdraget. Kun i det Tilfælde, at Spanierne overfaldtes af de Indfødte, maatte de bruge Magten; "i øvrigt vilde Kongen af Spanien ikke have Undersaattet, som med Vold vare bragte under hans Herredømme; heller ei vilde han berøve de Indfødte deres Frihed; men kalde dem fra Vildhedens usædelige Tilstand til Erkiendelsen af den sande Religion." Jesuiterne blev det overdraget, at bringe deres Proselyter til Samlevnet i Byer eller stadige Opholdssteder; at styre dem, uden at være afhængige af Gouverneurer eller andre verdslige Øvrigheder; at bygge Kirker, og i Kongens Navn at modsætte sig ethvert Skridt til at ville bringe de ny omvendte Christne i Trældomsstand *). — Ikke uden at møde megen Modstand og mange Hindringer fra Spaniernes Side, udførte Jesuiterne den Plan, hvortil de havde vundet Regieringens Samtykke. Det lykkedes dem snart, ved Mildhed, Foræringer og andre tillokkende Midler, at bringe endeel indianske Familier til at forlade Nomadelivet, og nedsætte sig i Byer. Saaledes opstod 1610 den

*) *Charlevoix* Histoire du Paraguay. Vol. I. Par. 1756. 4. p. 224. *Southey* History of Brazil. Lond. 1810-19. 4to. II. p. 251-264.

ældste af de Jesuitiske Missions-Stæder eller Colonier (S. Ignazio Guazu;) og dette var Begyndelsen til den berømte Missionsstat i Paraguay, som Jesuiterne efterhaanden gav en saadan Udvidelse, og en saa egen Forfatning, at den ikke uden Grund, da den blev bekiendt, satte hele Europa i Forundring.

Saa forskielligt endog det Lys er, hvori Ordenens Modstandere (især i Portugal) have sat Jesuiternes Hensigter og Fremgangsmaade i Paraguay, fra det, hvori deres egne historiske Forfattere fremstille samme, og saamange Modsigelser, der endog findes i endeel Beretninger fra begge Partier; saa kiønner man lettelig ved en noget kritisk Undersøgelse, at Jesuiternes overhovedet ere langt mere paalidelige, troværdige og sammenhængende, end Modpartiets, der først fremkom paa en Tid, da mægtige Fiender havde besluttet Ordenens Undergang. En historisk Kiendsgierning er det, at det lykkedes et libet Antal af disse politiske Geistlige ved mageløs Virksomhed og Udholdenhed, uden nogen Understøttelse fra den spanske Regiering, uden Forsvar af væbnet Magt, og uden al Anvendelse af voldsomme Tvangsmidler, i en Tid af omtrent 25 Aar *) at forvandle en stor Deel af Paraguays udyrkede Skove og Ørkener til et rigt og cultiveret Land, hvis oprindelige Indbyggere de bibragte et Slags, endog temmelig ivrig catholsk Christendom, oplærte dem i Agerdyrkning, Haandværker, Industrie, Musik, endog Konster (i det mindste Musik); imedens de paa en Maade opdrog dem som vorne Børn til en ligesaa blind, som ubegrændset Lydighed imod deres geistlige Fædre. Dette har man paa den ene Side lagt dem til Last,

---

*) Imellem Aarene 1609 og 1634 stiftede Jesuiterne 19 Colonier i Paraguay; fra 1685 til 1707 oprettedes 7 andre, og de 3 sildigste i Aarene 1746–60; i Alt 29, foruden nogle, som vare stiftede af spanske Gouverneurer, og som disse havde overladt Jesuiterne at bestyre. (Voyages d'Azara. II. p. 258 og den vedføiede Tabel).

ligesom man paa den anden Side har beskyldt dem for: at deres Hensigt med Missionerne i Paraguay var at stifte en fuldkommen uafhængig Stat; og at de af dette Land, ved Hielp af Indianernes Arbeide, aarlig trak store Rigdomme, som de anvendte til Ordenens Fordeel. Det vil ikke være let, at frikiende Jesuiterne i enhver Post, hvorfor man har beskyldt dem; men billigt er det, at lade Historien tale, saavel til deres Fordeel, som til deres Skade.

At Jesuiternes oprindelige Formaal for deres Missionsværk i Paraguay ikke var den Religion uværdigt, hvis Lys de paatoge sig at udbrede, kunne vi ei kalde i Tvivl, om vi end ikke ganske billige Maaden, hvorpaa de udførte det. Erfaring havde lært, at Europæerne næsten ved enhver Berøring med de indfødte Nationer i Syd-Amerika, i Stedet for at giøre dem lykkelige, i Stedet for at bibringe dem rettere moralske Begreber og fremme deres Civilisation, kun gik ud paa at underkue dem; at berøve dem deres eneste virkelige Gode, Frihed og Uafhængighed; ved voldsomme Overfald at egge dem til Had og Grusomhed mod Europæerne, og ved List og Forræderi at ophidse Stammerne til giensidig Udryddelse; overhovedet, at bibringe dem, foruden deres egne Feil og Ufuldkommenheder, Europas Laster og Fordærvelse. Spanierne ville forsvare sig, ved at anføre (som Azara) deres milde og for Indianerne høist gunstige Lovgivning; men hvorledes overholdtes og udførtes disse Love i America? At Portugisere og Hollændere have behandlet de Vilde med mere Haardhed og Grusomhed, er ikke usandsynligt; men Sammenligninger af denne Art bringe kun liden Ære. Dadle vi Jesuiterne i Paraguay, saa kunne vi i det mindste ikke tillægge dem følesløs Haardhed eller oprørende Grusomhed mod Medmennesker; og hvad havde hine Regieringer at bebreide dem, for hvis Herskelyst og Vindesyge saamange Millioner, saamange Slægtfølger og hele Nationer af Amerikas oprindelige Indbyggere ere forsvundne — hine Regieringer, der endnu i det

19de Aarhundrede offentlig taale og hemmelig fremme Slavehandelen?

Vi ville ei indlade os paa at undersøge, hvilke Grunde Jesuiterne kunde have, til at antage de indfødte Americanere, som de paatoge sig at christne, for en i aandelig Henseende absolut ringere Menneskeclasse, end Europæerne; men det synes ei urimeligt, at de ere udgaaede fra en saadan Forudsætning, i deres Opdragelsessystem for Indianerne — skiøndt de naturligviis ikke offentlig turde vedkiende sig en saadan Grundsætning; men vel fremsatte og forsvarede den Paastand: at en Behandling, som deres, var den eneste, ved hvilken de vilde Americanere, efter det Trin hvorpaa de stode i Evner og Moralitet, kunde ledes til Religionskundskab, forbedret Tænkemaade og Sædelighed. Jesuiterne havde paa en Maade ophævet al privat Eiendom, og dermed tillige Uligheds-Principet, iblandt de indianske Familier, der samlede sig under deres Styrelse i enhver Colonie. Hver Families Overhoved tildeelte de et Stykke Jord, at dyrke med Mais og andre Jordfrugter til Føde, med Bomuld til Klæde for sig og sine*). Huusfaderen havde ingen Eiendomsret, men kun Brugsret til Jorden.

*) Azara, der overalt viser sig stærkt indtaget imod Jesuiterne i Paraguay, foregiver (T. II. p. 234) at alt Arbeide var Hoveri for offentlig Regning, og at Jesuiterne ikke tillod nogen Indianer at arbeide for sig selv. Dette strider aldeles imod de paalideligste Beskrivelser, man har over Missionscolonierne af samtidige Forfattere. (S. f. Ex. *Muratori* relation des Missions du Paraguay. trad. de l'Ital. Paris 1754. p. 196–98. Neue Nachr. von d. Missionen der Jes. in Paraguay. a. d. Span. übers. Hamb. 1768. S. 30. 64. o. f.) Southey, i sit grundige, paa et udbredt Studium af alle, selv de sieldenste Kilder til Sydamericas Historie byggede Værk, modsiger ogsaa heri Azari. (II. p. 335.) Havde endog Jesuiterne, som denne vil, først i en sildigere Tid tillagt Indianerne den omtalte Jord til privat Dyrkning: saa kunde de deri vel have handlet consequent.

Døde han uden Sønner, blev Jorden givet en anden Familie; blev han skrøbelig eller uduelig til Arbeide, da fik han sin Underholdning af de offentlige Magaziner, hvorfra desuden daglig Kiødportioner af det slagtede Qvæg uddeeltes til Familierne. Enhver Familie maatte tillige til bestemte Tider dyrke et Stykke Land, til Bedste for det Offentlige, og hvad her avledes, blev oplagt i Forraadshuse, til Underholdning for de Gamle, Skrøbelige og Syge, for Enker og forældreløse Børn, saavelsom til Kirkernes Fornødenheder. Heraf udrededes ogsaa den aarlige Skat, som Philip IV. 1649 paalagde Jesuiterne i Paraguay: en Peso paa 8 Mænder af enhver Indianer imellem 22 og 50 Aar; i Stedet for at alle andre Indianere under det spanske Herredømme maatte betale 5 Pesos.

Bomuld og Tobak hørte til de vigtigste Udførselsvarer fra Paraguay, tilligemed Rosenkrandse og smaa Helgenbilleder. Derimod maatte kiøbes Olie og Vox til Kirkerne, Silketøier til Præsteklæder, Salt, Farvestoffer og andre Nødvendigheder, som Colonierne manglede. Udførsel af Huder og af Paraguaythee gav vel ogsaa Jesuiternes Kasse nogen Fordeel; men Fortællingen om de uhyre Rigdomme, som de trak af denne Handelsgreen, høre til deres Fienders Opdigtelser *). For at skaane Indianerne for den Møie, at samle Bladene af Caa-Træet i Skovene, begyndte de at anlægge Plantninger af dette Træ, som dog ikke overalt lykkedes, da Træet fordrer en fid Grund. I øvrigt brugtes intet Slags Mynt i Colonierne. Guld og Sølv saae man allene i Kirkerne; alt Jern

*) For ikke at skade Staden Assumpcion (hvorfra den aarlige Udførsel i Midten af det 18de Aarhundrede regnedes til 130,000 Arrobas) i dens Handel, havde Regieringen forbudet Jesuiterne at udføre mere end 12,000 Arrobas Paraguay-Thee, paa den Tid omtrent en Værdi af 24,000 Piastre (Crowns). Efter deres egne Beretninger, have de aldrig udført over Halvdelen af denne Qvantitet. (*Southey* Hist. of Brazil. II. p. 360.)

og Kobber, som brugtes, maatte indføres. Jesuiterne holdt Factorer i Santa Fe og Buenos Ayres, som der besørgede deres Handelsforretninger. Den ringe Handel, som fandt Sted med Fremmede, hvor disse fik Tilladelse at komme til visse dem anviste Steder ved enkelte Colonier, skete altid ved Bytte; og saasnart dette var afgiort, maatte de Fremmede drage bort igien, uden at tilstedes mindste Samqvem med Indianerne. Denne Tilladelse havde Jesuiterne ogsaa først i sildigere Tider maattet give; da den oprindelige strenge Udelukkelse af enhver Spanier fra Missionslandet, som de havde foreskrevet, opvakte saameget Fiendskab og Mistanke, at de bleve nødsagede til at aabne en saadan Adgang til visse af de yderst beliggende Plantesteder; imedens de strengt overholdt Spærringen ved de øvrige*).

Det var en Hovedgrundsætning i Jesuiternes System, at udelukke Indianerne fra al Forbindelse med den øvrige Verden; at bortfierne alle Fristelser fra deres Øie og Sind; at holde dem under et uafladeligt vaagent Opsyn, og under en regelmæssig eensformig, nøiagtigen foreskreven Levearden. Deres Missions-Colonier vare at betragte som et Slags store Klostre; eller endnu

*) Det maa dog bemærkes, at Spaniernes Udelukkelse fra Missionslandet hverken strakte sig til de spanske Biskopper i Buenos Ayres og Paraguay, eller til Gouverneurerne i disse Provindser. Begge giorde jævnlige Visitationsreiser i Landet; hvorforuden ogsaa enkelte Spaniere nu og da opholdt sig i Jesuiternes Tieneste, for at lære Indianerne et eller andet Haandværk, o. d. Spanske ridende Poster fra Corrientes og Santa Fe kom til bestemte Tider til visse Missioner, og til 6 af disse havde spanske Kiøbmænd, paa den Maade, som ovenfor er meldt, Adgang. (Neue Nachrichten v. d. Missionen der Jesuiten. S. 202 o. f. i B. Nusdorfer's meget heldige og velskrevne Giendrivelse af den saakaldte Beretning om Jesuiternes Republik i Paraguay, (Relaçao abreviada &c.) som den Portugisiske Regiering 1758 lod sammensætte. S. det nedenfor S. 63 anførte Skrift.)

meni, som catholske Herrnhuterbyer, hvor at Ulighed i Stand og Vilkaar var ophævet, og hvor Mænd og Børne maatte finde sig i at leve efter en ufravigelig Rettesnor. Saaledes tillod Jesuiterne vel Forældrene at have deres Børn hos sig fra Eftermiddagen eller Aftenen til Morgenstunden; men deres Opdragelse var offentlig. Tidlig, til et vist Klokkeslet, maatte alle Børn af en vis Alder indfinde sig i Kirkerne for at holde Bøn, overhøres i Religionslæren og høre Messen*). Derpaa gav man dem Frokost af det offentlige Forraadshuus, og under Anførsel af en Opsynsmand førtes de til det for dem bestemte Arbeide; Pigerne f. Ex. til at samle Bomuld, jage Fugle fra Agrene, o. d. Drengene til at luge Ukrud bort, holde Veiene rene, og andet, som deres Kræfter tillod. Hver Dag førtes de i Procession, under Fløitemusik, og med deres Helgens Billede i Spidsen, ud i Marken til deres Arbeide; og paa samme Maade vendte de hjem igjen. Derefter samledes de om Eftermiddagen atter i Kirken, hvor de læste Bønnerne efter Rosenkrandsen; og naar de da anden Gang havde faaet Mad, ligesom om Formiddagen, bragtes de hjem til Forældrenes Huse. Børn, som havde en fortrinlig god Stemme til Læsning eller til Sang, lod Jesuiterne oplære i Læsning, Skrivning og Musik. Af saadanne dannede de sig Messetienere, Chorsangere og Musici, til Kirkerne; eller opdrog dem til offentlige Embedsmand, Betiente og Opsynsmand i Colonierne; thi kun af

---

*) Ogsaa de Voxne bleve hver Søndag og Helligdag catechiserede i Kirken, og maatte ved samme Leilighed opsige Tallene fra 1 til hundrede og 1000, Ugedagenes og Maanedernes Navne i deres Række, m. m. Den udførlige Beretning om hele Gudstjenesten i Missionerne, der holdtes ligesaa regelmæssigt, som i et Kloster eller Capitel, og om alle øvrige indførte religiøse Skikke læses i Neue Nachrichten v. d. Missionen in Parag. ꝛc. S. 20-60. (Forfatteren er den som Palæograph og af andre Skrifter bekiendte P. Marc. Andr. Burriel.)

Indianerne brugtes hertil. Dem forstod Fædrene med beundringsværdig Konst at udvælge og danne som lydige Redskaber til enhver Forretning, hvortil de vilde bruge dem; og næsten intet forekommer mere mærkværdigt i denne Stat, end at der i hver Colonie (Reduccion) kun fandtes to Jesuiter: en Rector, eller styrende Missionair, (Cura) der altid var en ældre Mand, vel bekiendt med Indianernes Charakteer og Sprog, og med Coloniernes Forfatning; og en yngre Medhielper, som under Veiledning af hiin dannede sig til Ordenens Tieneste. Enhver Missionscolonie (hvoraf nogle talte indtil 8000 Indbyggere, de mindste 12–1500*) havde desuden de samme Øvrighedspersoner, som en spansk Stad; en Corregidor, to Alcalder, fire Regidorer, en Secretair eller Byskriver, o. s. v. Disse valgtes aarlig af Menigheden; men Valget var en Formalitet, og stod ganske under Jesuiternes Indflydelse; ligesom ogsaa de Indianere, som valgtes til disse Poster, ikke havde meget meer, end Navnet af Øvrighed, eller kun vare Redskaber, der i Udøvelsen af de dem paalagte Pligter, ved hvert Skridt fulgte Jesuiternes Veiledning.

Spørge vi her, og ved mange andre Tilfælde, hvorledes det var muligt for disse Missionairer, at opnaae en saadan Indfly-

*) *Southey* History of Brazil. II. p. 340. En af de paalideligste og grundigste jesuitiske Forfattere, Martin Dobrizhoffer, der af 18 Aars Ophold iblandt de vilde Indianere i Sydamerika har beskrevet deres Tilstand, og de af dem beboede Landes Beskaffenhed, angiver Folketallet i Jesuiternes 30 Missioner i Paraguay i Aaret 1732 til 141,182 Siæle. Men to rædsomme Koppe-Epidemier, som nogle Aar efter indtraf, bortrev i disse Missioner allene henved 40,000 Mennesker. (Geschichte der Abiponer in Paraguay, aus dem Lat. übers. von A. Kreil. Wien. 1783. I. S. 17. S. ogsaa Folkelisten for 1732 ved S. 504 i 3die Deel. At Colonierne i Missionslandet forholdsviis vare langt stærkere befolkede, end de andre spanske Reduccions, seer man af en Notice S. 505.)

holde over et Samfund af meer end 100,000 Mennesker, at disse med en Lydighed, der giorde dem ligesom til levende Maskiner, fulgte ethvert Vink af deres geistlige Herrer: saa kiende vi lidet til den paa en dyb Menneskekundskab og beundringsværdig uddannet Verdensklogskab grundede aandelige Overlegenhed, hvormed Jesuiterne have udøvet deres Indflydelse i det cultiverede Europa. Kunne vi undres over, at det ei faldt dem vanskeligt at styre en Forsamling af Naturmennesker, hvis aandelige Udvikling ganske var deres eget Værk, som de førte fra Vuggen til Graven, liig Børn i et Ledebaand, og med hvis Handlinger de uophørlig kunde holde den nøieste Regning, ved et saa vel anlagt, saa behændigt sammenkiædet Opsynssystem, at egentlig dette allermeest røber deres politiske Konst? — Tillige maae vi erindre, at en af Hemmelighederne i Jesuiternes Regieringskonst i Paraguay var netop den strenge Regelmæssighed i deres Disciplin. Vanen giør den største Strenghed i en foreskreven Leveorden taalelig, naar den kun er uforanderlig og sig selv liig. Jesuiternes strakte sig til ethvert Forhold i deres Pleiebørns indskrænkede Livskreds; men den strenge Regel udøvedes uden unødvendig Haardhed, uden Luner og Vilkaarlighed.

Ganske kunde det ikke mangle paa Stridigheder og paa Lovenes Overtrædelse i denne Republik. Hver Morgen efter Messen mødte Corregidoren for Rectoren, og giorde ham Rede, saavel for Dagens offentlige Sysler, som for enhver Ting, der siden forrige Morgen var forefaldet, som kunde fortiene Irettesættelse eller Straf. Stridige Parter, hvilke deres Venner eller Corregidoren ikke havde kunnet forlige, førtes for Rectoren, som, efterat have hørt Klage og Forsvar, paa Stedet afgiorte Trætten. Straffe for begaaede Forbrydelser (et yderst sieldent Tilfælde) bestode i Hug og Fængsling. Den Fængslede førtes dagligen til Messen i Lænker. Havde nogen begaaet en Misgierning, som andensteds vilde

have medført Dødsstraf, holdtes han et heelt Aar i Fængsel og Lænker, paa sparsom Kost, blev jævnligen pidsket, og efter Aarets Udløb forviist fra Missionslandet, og ført over dets Grændser ind i de spanske Besiddelser. Dag og Nat vare Opsynsmænd i Bevægelse; om Dagen for at tilsee, at alle foreskrevne Arbeider nøiagtigen udførtes, at ingen Indianer gik ledig i Arbeidstimerne, at Qvæget (som i enhver Colonie betragtedes som offentlig Eiendom) blev røgtet, og under Arbeidet ikke mishandlet, m. m. Om Natten gik Vægter rundt for at afværge uformodet Overfald af de vilde Indianere; ligesom for at paasee, at enhver i Colonien var i sit Huus ved det befalede Klokkeslet, og at ingen forlod det om Natten. Alle Indianernes Huse eller Hytter, der kun bestode af eet rummeligt Værelse, vare eens byggede, og Colonierne eller Missionsstæderne alle anlagte efter een Plan. Husene, i flere Rækker eller Gader, efter Coloniernes Størrelse, omgave de tre Sider af en stor, firkantet Plads. Den fjerde Side optog Kirken, med Jesuiternes Bolig, og de offentlige Magaziner paa høire Side; til Venstre Kirkegaarden og Enkehuset, hvor ogsaa forældreløse Børn, som andre Familier ikke havde medtaget, havde deres Ophold, og hvor Fruentimre, der vilde leve et eenligt Liv, kunde tye hen, som i et Slags Kloster. Over Kiønnenes Afsondring ved alle offentlige Sammenkomster vaagede Jesuiterne med stor Strenghed, ikke blot for Voxne, men ogsaa i den barnlige Alder. Ukydskhed søgte de tillige at forebygge ved at fremme meget tidlige Ægteskaber, hvortil Indianerne desuden ere tilbøielige; og en hurtig tiltagende Folkemængde var Frugten heraf. Drukkenskab, en Yndlingslast hos alle vilde Stammer i Sydamerica, som de, naar Leilighed tilbydes, overgive sig til i den yderste Grad, og uden at dette (som Azara beretter) hindrer dem fra at opnaae en meget høi Alder, kiendtes ikke i Missionscolonierne, hvortil stærke Drikke aldrig fandt Adgang.

Saaledes havde Jesuiterne forstaaet af oprindelig vilde Indianere, blandt hvilke endog gaves Stammer, som vare Menneskeædere, at danne et fredeligt og patriarchalsk Samfund, hvorfra al Kiv, Uenighed og Misundelse, alle Lidenskaber og Begierligheder vare forviste; hvis Medlemmer ingen Laster udøvede, fordi de ingen kiendte, og i det mindste besad den passive Dyd, hvormed man i Staterne for det meste maa lade sig nøie. Man anførte det siden i Portugal og Spanien blandt de haardeste Beskyldninger imod Ordenen, at dens Missionairer havde berøvet Indianerne i Paraguay Frihed, Eiendom og Handelsret, og holdt dem som Slaver *). Beskyldningen lød underligt hos Regieringer, der ikke alene aarlig lod deres Undersaatter føre mange tusinde Negre i Trældom til Amerika, men lod dem der leve som christnede Slaver i deres Colonier; og Indianernes Slaveri i Paraguay, naar man saaledes vil kalde det, var i det mindste et mildt Livegenskab, i Sammenligning med det, som den Tid herskede i mange europæiske Lande. Maaden, hvorpaa de spanske Gouverneurer i Amerika havde stiftet deres Reduccions blandt Indianerne, [illegible] med List og Magt bragt endeel af disse til at flytte sammen i Flekker og giort dem skatskyldige **), var ogsaa kun deri forskiellig

*) *Cinco puntos principales, &c.*, Causa Jesuitica de Portugal, o documentos autenticos, que precedieron à la Reforma, y motivaron la expulsion de los Jesuitos de Portugal; en que se halla *la relacion abreviada de la Republica del Paraguay, &c.* Madrid. 1768. 4. p. 119–27.

**) Man læse Azaras Reise. T. II. p. 198 o. f. Denne Forfatter, der skrev mod Slutningen af det 18de Aarhundrede, lægger endog sin egen Regiering til Last, at den ophørte med at anvende Vold og Magt til at colonisere Indianerne, og derfor ikke udvidede sine Grændser saaledes som Portugiserne, der forfulgte de Indfødte, hvor de kunde træffe dem, fangede dem og gav dem bort som Slaver. En spansk Embedsmand var af Regieringen sendt paa Visitation til Paraguay 1612, og forbød at Ingen

fra Jesuiternes Fremgangsmaade, at hiin var langt mindre lemfældig, mild og venlig, end denne.

Jesuiterne sørgede ikke blot, ved deres mechaniske Opdragelse og Behandling af Indianerne, for deres Fornødenheder; men ogsaa for deres Opmuntring og Forlystelse. De opdagede snart hos Guaranyerne et stort naturligt Talent for Sang og Musik; og det fortælles endog, at de, ved at synge Hymner og Psalmer for Indianerne, skulle have lokket mange Vilde fra Skovene. En stor Deel Børn, hos hvem dette Anlæg fandtes i fortrinlig Grad, oplærtes i Tonekonst og Sang, og paa denne Maade dannede Jesuiterne midt i Amerikas Ørkener en Kirkemusik, der vakte Forundring hos alle Europæere, som hørte den, og overgik Musiken ved enhver af de spanske Cathedralkirker i Amerika. Næsten alle den Tid brugelige musicalske Instrumenter, lige indtil Orgelet, fandt man i Missionscolonierne; og Indianerne, der ingen Ting kunde opfinde, men med Lethed eftergiorde Alt, lærte ikke blot at spille paa Instrumenterne, men endog at forfærdige dem *). Jesuiterne benyttede ligeledes Guaranyernes Dandselyst, som de ikke tillod dem at tilfredsstille efter eget Behag, eller i Samqvem af begge Kiøn, til at lade den mandlige Ungdom oplære i konstig Dands, og at giøre denne til et Slags mimisk Gudstieneste. Formelige Balletter af religiøst Indhold opførtes hver Festdag paa Pladsen uden for Kirken; ja Jesuiterne forplantede endog de spanske Autos,

herefter maatte gaae paa Jagt efter Indianere (que personne à l'avenir ne put aller à la chasse des Indiens pour les réduire). Azara, som har denne Mand mistænkt for at have inddrukket Jesuiternes Ideer, føier til: "Je ne conçois pas, sur quoi pouvait être fondée une mesure *aussi politiquement absurde.*" (p. 206.) Vist nok ikke paa christelig Politik, i Fald noget saadant existerer.

*) *Muratori* Relations des Missions de Parag. p. 118-23.

eller hellige Skuespil til Paraguay, anskaffede Dragter og Decorationer, og havde en Tid faaet en over hele Sydamerica berømt Balletmester, ved Navn Josef Cardiel, i deres Tieneste, der bragte over 70 forskiellige Dandse i Gang blandt Indianernes Ungdom *). Kun Drenge og ugifte Ynglinger tillodes det at deeltage i denne Forlystelse; gifte Mænd og alle Qvindfolk maatte nøies med at være Tilskuere, i assondrede Hobe. Mændene morede sig desuden paa Helligdage efter Gudstienesten med at skyde til Maals, og med forskiellige Slags Lege; om Hverdagene, efter endt Arbeide, havde de Tilladelse at gaae paa Jagt og at fiske. At Jesuiterne heller ikke forsømte de over den hele catholske Verden saa afholdte Processioner, som et Middel til at giøre deres Gudstieneste yndet af Indianerne, kan man let tænke sig. De fornemste af disse Processioner vare virkelige Folkefester, hvortil man ogsaa indbød Mændene fra Nabo-Colonierne. Deres Indretning, om den end maa regnes til det, man kalder catholsk Afguderi (eller med andre Ord, en mere for Sandserne beregnet Gudsdyrkelse) var ikke uden naturlig og indtagende Skiønhed. Særdeles var den berømte Procession paa Christi Legemsfest smykket med alt det skiønneste og bedste, som Naturen frembød. Æreporte af Løvgrene, omvundne med Blomster, opreiste man imellem Husene og paa Veiene; de smukkeste Fugle, man kunde fange, bandt man her fast ved lange Snore, at de kunde flyve fra Green til Green; vilde Dyr satte man i Lænker langs med Veien, hvor Processionen drog frem, og opstillede store Vandkummer med udsøgte levende Fiske i — ogsaa Dyrene skulde vise den Helligdom, man bar omkring, deres Ærefrygt. Høstens første og bedste Grøde udstillede man som Offring, og Saakornet for at blive indviet; desuden rigelige Forraad af

*) Southey Hist. of Brazil. II. p. 348.

fælbet Vildt og af slagtet Qvæg, hvoraf en Deel, efter at Processionen og Gudstienesten vare forbi, blev sendt hiem i Husene til de Svage og Gamle og til Qvinderne; det øvrige fortærede Mændene, samlede under aaben Himmel.

Ved Gudstienesten i Kirkerne — der, skiøndt opførte af brændte Steen, tildeels med Søiler af Træ, i Sammenligning med alle øvrige Huse, og selv med Missionairernes Boliger, vare udmærkede og prægtige Bygninger — havde Jesuiterne sørget for (man veed, de fulgte denne Skik over hele Verden) at forene Alt, hvad der var dem muligt i Paraguay at samle af Rigdom og Pragt. Allerede Kirkernes Størrelse, Mængden af Vinduer, som oplyste dem og af Piller, som bare Taget, maatte her være en Gienstand for Beundring. Altrene, hvoraf hver Kirke i Almindelighed havde fem, fattedes hverken Malerier, rig Forgyldning eller Helgenbilleder. Mængden af prægtige Messeklæder og af Guld og Sølvkar til Altertienesten, pleiede Jesuiterne selv at rose sig af. Kirkerne vare de eneste Steder, hvor de taalte de ædle Metaller, og for at pryde dem, skaanede de intet af hvad de kunde vinde paa deres Byttehandel, og have tilovers fra Coloniernes offentlige Byrder, der ikke vare saa ubetydelige, da mange Fornødenheder, hvis Priis ved den lange Førsel blev meget dyr, maatte kiøbes, og en, om endog lemfældig aarlig Skat udredes. De af Jesuiternes Modstandere udspredte Rygter og Beskyldninger: at Paraguay var en Guldgrube for Jesuiter-Ordenen, hvorfra den aarlig trak umaadelige Summer, kunne i vore Dage ikke gielde for meer end rene Opdigtelser. For at giendrive dem behøves ei engang andet, end den Bemærkning: at man aldrig har bekiendtgiort noget Actstykke, der oplyste denne Forbrydelse imod den spanske Regiering (og hvor let maatte dette have været, da Handelen fra Paraguay gik igiennem spanske Kiøbmænds Hænder, og al Udførsel skete med ad

Floden *) og at man heller aldrig i de offentlige Klageskrifter mod Ordenen, der bekiendtgiordes i Spanien og Portugal, berørte en saadan Omstændighed. Beskyldningen er ogsaa ved Overdrivelse bleven mere latterlig, end alvorlig. Et bekiendt Skrift af en af Ordenen udstødt Ex-Jesuit, der var en af de fornemste Kilder til de Fortællinger om det saakaldte Jesuiter-Rige i Paraguay, som efter Ordenens Ophævelse udspredtes overalt i Europa, angiver, efter en paa Papiret udført Beregning over Handelsproducterne, det rene aarlige Overskud for Jesuiternes Casser til halvanden Million romerske Scudi eller Speciesdalere **). Havde denne Beregning været grundet, ikke paa Had og Hævngierrighed, men paa virkelige Facta, saa maatte Jesuiternes Finantsbestyrelse have været ligesaa exempelløs i den nyere Historie, som deres øvrige Indretning af Missionslandet. En Stat med 100,000 Indbyg-

*) Ved enhver Missionscolonie førte desuden en indiansk Forvalter eller Bogholder Regning over Coloniens Indtægt og Udgift. Den strengeste Orden var paalagt Missionairerne i Bestyrelsen, som for hver enkelt Colonie var særskilt og uafhængig fra de øvriges. Enhver havde sin egen Conto ved Missionernes Hoved-Casser i Santa Fe og Buenos Ayres; og ligeledes førtes egne Regninger over Colonicrnes Skyld til hinanden indbyrdes. Missionairen maatte aarlig indgive en nøiagtig og fuldstændig Beretning til sine Foresatte over Coloniernes occonomiske Tilstand, Folketallet, Producterne, Forbrug og Salg af disse m. m. Exempel paa en saadan findes i Neue Nachrichten ꝛc. S. 153 o. f.

**) S. "Das Reich der Jesuiten in Paraguay" oversat efter det Italienske; (Lisb: 1770. 8.) og udgivet for at være et Arbeide af den spanske Ex-Jesuit P. Bernh. Ibagnez, fundet i Haandskrift efter hans Død. Le Brets Mag. für Staaten- und Kirchengesch. II. Th. 1772. S. 405. (En anden tydsk Oversættelse udkom særskilt m. Trykkestedet Cölln. 1774. 8. 264 S.) I øvrigt veed man, at en saadan P. Ibagnez har været en virkelig Person, som Jesuiterne to Gange havde udstødt af Ordenen, som vel havde været i Amerika, men aldrig havt sin Fod i Missionslandet. (s. Dobrizhoffers Gesch. der Abiponer. I. S. 21.)

gere, uden Fattige og Betlere, uden Guld- og Sølvminer, uden Penge og uden Statsgield, men med en Armee, eller i det mindste et organiseret Landværn paa en halv Snees tusinde Mand, eller mere — og dertil et aarligt reent Overskud af 1½ Million Species: hvilket tillokkende Exempel! Og en saa rigeligt sugende Svamp skulde den spanske Regiering have ladet fylde sig i halvandet hundrede Aar, uden at trykke den? Jesuiternes aldrig hvilende Fiender og Misundere blandt Spanierne, der saa ofte vakte Forfølgelser imod dem, og mere end eengang endog forjog dem fra deres Collegier i Amerika, skulde saa længe have ladet dem i rolig Besiddelse af en saa uhyre ulovlig Fordeel?

Ved at nævne den væbnede Magt, som Jesuiterne havde indført i deres Missionsland, nævne vi tillige en Anledning til dets Undergang. Man kunde derfor kalde dette (om ei Nødvendighed havde fordret det) en af Missionairernes Statsfeil, som deres Fiender heller ei forsømte at benytte som et af de stærkeste Beviser paa Jesuiternes Hensigt: at giøre Paraguay til en formelig uafhængig Stat. Den virkelige Sammenhæng er følgende: Uophørlige Indfald af Portugiserne fra Brasilien, især af de under Navn af Mamelukker og Paulister (fra Colonien S. Paulo i Brasilien) bekiendte Slavejægere og Slavefangere — der giorde aarlige Røvertog i den af Indianere beboede Deel af Sydamerika, fangede dem i Tusindetal, og solgte deres Bytte som Slaver i Brasilien — var Anledning til, at Jesuiternes Missionairer allerede 1638 i Madrid og i Rom søgte om Tilladelse til at bevæbne Guaranyerne i Missionslandet, og øve dem i Brug af Skydegevær. Denne Tilladelse, nægtet alle andre Indianere, der levede under spansk Herredømme, erholdt de, paa samme Tid, som Kongen af Spanien erklærede alle de af Missionairerne omvendte og styrede Indianere for sine umiddelbare Undersaatter, paalagde dem den ovenfor omtalte Skat, og befalede sine Gouverneurer i Para-

guay og La Plata at understøtte Jesuiterne i at forsvare dem mod ethvert fiendtligt Overfald *).

Af egne Midler anskaffede Missionairerne de fornødne Vaaben. Jesuiter, som før deres Indtrædelse i Ordenen havde været i Krigstjeneste, antoge de til at øve Guaranyerne i Skydegeværs Brug; og disse, af Naturen vel oplagte dertil, havde neppe lært at skyde, før de afsloge de første Overfald af Paulisterne med et stort Tab for Røverne **). Fra den Tid af underholdt Jesuiterne ved enhver af Missionscolonierne i Paraguay en virkelig Milits, afdeelt i Compagnier, og efter den forskjellige Bevæbning. Nogle lod man beholde Indianernes oprindelige Vaaben: Slynger, Pile og Buer, og Køller af tungt Træ. Andre gav man samme Vaaben, som de Portugisiske Slavejægere førte: Spyd, Kaarde og Bøsse; ja ogsaa Rytteri, bevæbnet med Landser og Skydegevær, indførtes blandt Guaranyerne, og disse lærte snart at fegte til Hest, uagtet dette Dyr, som Muratori fortæller, oprindeligen var dem saa fremmedt, at de første af disse Indianere, der saae Heste, flygtede op i Træerne for dem, som for en Løve eller Tiger. Een Dag om Ugen holdtes Vaabenøvelser paa Torvet eller Pladsen i Colonien, hvor Corregidoren mønstrede Folkene, hvis Anførere, som det synes, i Almindelighed ogsaa vare Indianere (formodentlig valgte blandt deres Caziker eller Stammehøvdinger og Overhoveder ***). I alvorlige Krigstilfælde, og hvor Tiden tillod det, sendte man spanske Offi=

*) *Charlevoix* Hist. de Paraguay. Ed. in 4to. I. p. 447–49. 458. Neue Nachr. von den Miss. in Parag. S. 144.

**) *Charlevoix*. I. 450. 469. *Southey* Hist. of Brazil. II. p. 323.

***) Disse havde Jesuiterne klogelig ladet beholde deres arvelige Værdighed og Navn; saameget snarere, som deres Magt, selv i Indianernes vilde Tilstand, saa godt som ene var indskrænket til Anførsel i Krigen. Derved fandt imidlertid dog et Slags Familie=Aristokratie Sted i Missionscolonierne; og Cazikerne førte alle det spanske Don foran deres Døbenavn.

cerer til at anføre dem, da Indianerne dog aldrig kunde komme efter europæisk Taktik; men helst, naar de vare overladte til sig selv, paa eengang, med rædsomt Skrig og Hylen, styrtede løs paa Fienden*). Ved adskillige heldige Fegtninger med Paulisterne, satte Guaranyerne i Missionslandet sig i Sikkerhed mod disses Indfald, der tilforn adskillige Gange havde ødelagt hele Colonier, bortslæbt de christnede Indianere som Slaver, ja endog dræbt og fanget Missionairerne. Disse sørgede tillige, efterat Colonierne havde faaet Vaaben og en øvet Milits, for en regelmæssig Bevogtning ved Grændserytterе; ja drev endog deres Udrustninger saa vidt, at de anskaffede et Slags smaa Kanoner, og giorde Indianerne fortrolige med deres Brug. Skiøndt vi see i alt dette nye Beviser paa, hvor sikkre Missionairerne vare paa disses Hengivenhed og Lydighed, vare Fædrene dog kloge og forsigtige nok til ei at betroe dem Skydegevær. Dette Slags Vaaben med tilhørende Ammunition giemtes, hver Gang det var brugt ved de ugentlige Øvelser, i et vel forvaret Tøihuus ved enhver Colonie; og kun i Farens Tid gav man Indianerne Lod og Krud.

Det var heller ikke blot i at forsvare Missionslandet, at disse viste sig baade tappre, og øvede i Vaaben. Mere end eengang, i Krigene mod Portugiserne og mod de americanske vilde Stammer, fik de spanske Gouverneurer formelige Hielpetropper fra Jesuiterne. Deres Bedrifter udgiøre en heel Krigshistorie, som her ei kan fortælles. Som et Exempel kan anføres Begivenheden med Fortet ved S. Sacramento (Nova Colonia) 1680. Dette havde Portugiserne Aaret tilforn anlagt ved Floden La Plata, lige over for Buenos Ayres (i den saakaldte Banda oriental, nu Skueplads for Krigen imellem Brasilien og Republiken Buenos Ayres). Den spanske Gouverneur D. Jos. de Barro indsaae dets Farlighed, og besluttede at bemægtige sig det ved Beleiring. Han forlangte

*) *Muratori.* l. c. p. 225. 26.

Hielp fra Missionslandet, og i 11 Dage stillede Jesuiterne et Corps paa 4200 Mand, som med 4000 Heste, 500 Muulæsler og ligesaa mange Oxer, rykkede ned mod Buenos Ayres. De fandt Spaniernes hele Magt at bestaae af 800 Mand Fodfolk, foruden nogle hundrede Negre, og til Indianerne, hvis Milits endnu den Tid ikke var saa fuldkommen organiseret, som den siden blev, havde man ikke mere end 200 Geværer. Den hele øvrige Flok maatte nøies med deres egne Vaaben, Slynger, Buer og Køller. Portugiserne bleve indsluttede i Fortet. Den spanske Anfører bestemte sig til at løbe Storm, og Indianerne udførte dette Foretagende med uforfærdet Mod. Uagtet Fiendens Artillerie, blev Fortet taget efter en tapper og blodig Modstand; 200 Portugisere faldt; kun 10, tilligemed Generalen D. Lobos, bleve fangne. Efterat Spanierne havde forbeholdt sig Artilleri, Vaaben, Ammunition og Slaverne i Fortet, overgav man det øvrige til Indianernes Plyndring, som Belønning for deres Tapperhed. Disse plyndrede virkelig ogsaa Alt hvad de fandt af Madvare, Klæder, Knive, Saxe og andre Redskaber, hvis Brug de kiendte. Guld, Sølv og andre Kostbarheder gik de ligegyldige forbi; og de spanske Soldater glemte ikke at giøre en Efterhøst *).

Den mærkværdigste militairisk-politiske Begivenhed i Missionslandets Historie er dog den berømte Opstand af Indianerne 1752, der havde de sørgeligste Følger for Jesuiterne, og lagde Grunden til den paafølgende Undergang af deres saakaldte Stat i Paraguay. Saa aldeles falskt, som denne Begivenhed blev fremstillet, da man brugte den som en af Klagepunkterne imod Ordenen ved dens Ophævelse: saa klart ligger nu dens Anledning, dens Omstændigheder og Udvikling for Dagen, naar de betragtes med det upartiske historiske Blik.

*) *Muratori.* p. 226-231. *Charlevoix* Hist. de Paraguay. II. §. 189-94. *Southey.* II. p. 576. o. f.

En Følge af den politiske Nærmelse imellem Spanien og Portugal, som Ægteskabet imellem Philip V. og den portugisiske Infantinde, Donna Maria Barbara, tilveiebragte, var den Grændsetractat, der sluttedes 1750, og hvorved ei allene en nøiagtig Demarcationslinie imellem begge Regieringers Besiddelser i Sydamerica fastsattes, for at ende alle gamle og endnu bestaaende Grændsestridigheder; men som ogsaa indeholdt den mærkelige, en ædel og human Statsklogskab værdige Clausul: at i Tilfælde af en tilkommende Krig imellem begge Magter, skulde den ikke strække sig til deres americanske Besiddelser, men disse paa begge Sider bevare den strengeste Neutralitet *); ligesom ogsaa Tractaten, baade under en opstaaet Krig, og efter samme, skulde holdes ubrødelig, og aldrig nogensinde forandres eller behøve Fornyelse. Saa megen Berømmelse en Tractat fortiener, hvori man i det mindste offentlig for hele Verden vedgik en Betingelse, som vi vel tør tvivle om, var bleven fulgt, hvis Tractaten havde bestaaet: saa upolitisk fra Spaniens Side var den Artikel, hvis Følger blev Ødelæggelsen af en af de mest blomstrende Strækninger i det spanske Amerika: Missionslandet i Paraguay. Ved at aftræde til Portugal en Landstrækning, Østen for Floden Urugay, afstod Spanien tillige 7 Reductioner eller Missionscolonier med omtrent 30,000 Indbyggere. Tractaten fastsatte: at Missionairerne, inden et Aars Forløb efter dens Slutning, skulde drage ud med deres Indianere, og disse føre alt deres Qvæg, alle rørlige Eiendomme, endog deres Vaaben og Ammunition med sig, for at bosætte sig i nye Colonier paa det

*) Art. 21 og 26 i Grændsetractaten, der findes bl. a. som Tillæg til de oftere anførte Neue Nachrichten. Hamburg 1768. En besynderlig Modsætning til hine, i høi Grad humane og venskabelige Bestemmelser udgiør den 19de Artikel, som paa det strengeste forbyder al Handel imellem begge Rigers Undersaatter i Amerika, ja endog alt muligt Samqvem imellem begge paa Grændserne, uden tilforn indhentet speciel Tilladelse.

spanske Territorium. I Spanien, hvor man kiendte lidet til Missionernes virkelige Forfatning, ansaae man det for en lige saa let Sag, at flytte disse Colonier, der havde bestaaet i meer end eet Aarhundrede, som at bringe en Flok vilde Indianere til at nedsætte sig paa et andet Sted. Man meente vel endog, at handle ædelmodigt, ved ei at følge Guaranyerne, der havde viist sig som troe og tappre Undersaatter af den spanske Krone, tilligemed Jorden, til deres Arvefiender Portugiserne; men betænkte ikke, at man vilde fordrive dem fra Egne, som de og deres Forfædre i flere Led havde opdyrket fra en Ørken til et rigt og frugtbart Land, for atter fra dette at jage dem ud i vilde Ørkener.

Denne ene politiske Feil, med dens uforudseete Følger, omstødte den hele vigtige Tractat; og Guaranyernes Modstand mod dens Udførelse, hvilken man ganske falskelig tilskrev Jesuiterne, var en saameget mere mærkværdig Begivenhed, som den sætter disse af Missionairerne styrede Coloniers Indbyggere i et ganske nyt Lys. Opdragne af Jesuiterne til ubetinget mechanisk Lydighed mod ethvert Ord, der udgik af deres geistlige Fædres Mund, og i halvandet hundrede Aar førte i Ledebaand af disse Styrere, uden mindste Yttring af selvstændig Villie: var ingen Formodning rimeligere, end at Frihed i Aanden og Tanken, ethvert Begreb om Rettighed og Pligt, uden for den blinde Lydigheds Grændse, maatte være uddød hos dette Samfund af halv civiliserede Vilde. Men tværtimod erfarede man, at disse, der havde viist en ubegrændset passiv Lydighed, saalænge de, under deres Veiledreres Styrelse, erkiendte, at man behandlede dem billigt og vel; ved det første Glimt af Overbeviisning om en umoralsk og uretfærdig Behandling, gik over til den meest haardnakkede Ulydighed og afgiorte Selvraadighed.

Uagtet den i Grændsetractaten bestemte Aarsfrist, forløb to Aar inden de til dens Udførelse udnævnte spanske og portugisiske Commissairer ankom til Sydamerika. Imidlertid havde Jesuiterne

i Forestillinger til Gouverneuren i Buenos Ayres og Vicekongen i Lima udviklet Alt, hvad der lod sig sige imod de 7 Reductioners Afstaaelse, og skildret alle de Vanskeligheder, som de indianske Missioners Flytning vilde medføre. De erklærede endog forud for deres Provincial eller øverste Forstander, at de holdt den for umulig; men da denne betydede dem, at man maatte beflitte sig paa det værste, og anvende Alt for at formaae Indianerne til Lydighed, reiste Superioren igiennem de 7 Missioner og forkyndte de indianske Overhoveder: at det var Kongens Villie, de skulde opgive deres Land og flytte til nye Boliger, som man vilde opsøge til dem. Med sædvanlig Underkastelse hørte disse et Budskab, hvis Art og hvis Følger de fleste i Øieblikket ikke havde Evner til at fatte. Kun en eneste Cazik i Missionen St. Nicolas svarede med Uvillie: "at Landet var deres, og de havde arvet det efter deres Forfædre*)." Vel lagde han til, at han vidste ikke selv, om hans Svar var rigtigt eller galt; men det ene Ord var nok for Superioren til at indsee, hvad det kunde og vilde drage efter sig. Han meldte Provincialen, at uagtet Guaranyerne ikke havde viist sig ulydige, ansaae han deres Flytning for umulig.

Man undersøgte en af Portugal afstaaet øde Landstrækning, Sønden for Floden Ybicuy, hvorhen Missionerne, efter Regieringens Plan, skulde flyttes; og efter mange frugtesløse Reiser, udfandt man endelig i det mindste taalelige Egne for de fem Colonier — skiøndt langt fra at være Erstatning for dem, de skulde forlade. De to øvrige var man derimod nødsaget til at anvise Bopæle, hvoraf een faldt i en meget usund Egn; den anden vilde blive idelig udsat for vilde Indianeres Overfald. Hiin var netop den, som tilfaldt Missionen St. Nicolas. Den spanske Commissair, Marquis de Valdelirios, var imidlertid ankommen, ledsaget

*) Southey Hist. of Brazil. III. 452.

af en Pater Altamirano, som Ordenens General, efter det spanske Hofs Forlangende, havde sendt som Commissair, med uindskrænket Myndighed over alle Jesuiter i Amerika; da man i Spanien frygtede for, at disse vilde hindre Tractatens Udførelse. Forgjeves søgte Missionairerne om en Frist paa 3 Aar, til at kunne rydde det udyrkede Land, opføre de nødvendigste Huse, og forberede Jorden til Dyrkelse, og til at frembringe den fornødne Afgrøde for at føde 30,000 Mennesker. Valdelirios afslog saa fornuftig en Begiering, med det Tillæg: at han ei engang vilde tilstaae dem 3 Maaneder. Han sendte Altamirano til S. Nicolas for at paaskynde Udvandringen; men denne fandt her allerede en fuldkommen Oprørsaand. Rygter havde udspredt sig blandt Indianerne, at det egentlig ei var deres Fiender, Portugiserne, som vare Aarsag i deres Nød; men at Spaniorne selv (som ei var ugrundet) for at opnaae andre Fordele, havde opoffret de 7 Reductioner. Dette havde pludselig vakt hele Coloniens Harme; de nyligen fredelige og lydige Guaranyere vilde ikke høre et Ord om at forlade deres Hiem; ja de havde endog allerede afsat dem af deres Overhoveder, som vilde overtale dem hertil, og valgt andre i Stedet.

Imidlertid var Udvandringen fra Missionen S. Miguel virkelig begyndt. Den første Afdeling af 400 Familier, med 150 Vogne, foruden Qvæget, forlod deres frugtbare, vel dyrkede Sletter, for at drage ud i Ørkenen, under Anførsel af en gammel Missionair, P. Garcia, som man havde valgt dertil, fordi han var fortrinlig elsket og æret af Indianerne. Store Moisommeligheder mødte dem strax i Begyndelsen af Toget, hvis Besværligheder en vedholdende Regn endnu forøgede. En Olding og adskillige Børn døde af Anstrengelser og Sygdom. Dette, tilligemed et Budskab, der bragte den Tidende, at de i Colonien Tilbageblevne havde skiftet Sind, og ei vilde forlade deres Bolig, virkede skadeligt paa de øvrige, at de uden at høre paa Garcias Formaninger,

strax vendte om. Deres Corregidor, som forsøgte at modsætte sig deres Villie, kom i Livsfare; nogle reddede ham, ved at forestille, at han handlede efter Rectorens Befaling. Forbittrelsen vendte sig mod denne, og med Nød undgik han den truende Død ved en hastig Flugt til Hest.

Saaledes havde Missionairernes Stilling i faa Uger forandret sig. Fra at være Herrer, hvis mindste Vink, ikke blot med slavisk Underdanighed, men med kiærlig Ærbødighed blev adlydt, vare de blevne til mistænkte, næsten hadede Foresatte, hvis Myndighed med hver Dag blev mere vaklende og usikker. Dog skete der lignende Forsøg paa at flytte de øvrige 5 Missioner, som ved S. Miguel; men med ikke bedre Udfald. Nogle Indianere vendte om paa Veien, længe før de naaede det dem bestemte nye Plantested; andre lykkedes det vel Missionairerne at bringe derhen; men saasnart de havde forsøgt, hvilke Savn og Besværligheder her ventede dem, eller prøvet Anfald af de vilde Stammer, ilede de tilbage til det forladte Hiem, hvor desuden i alle Colonier endeel af Indbyggerne vare blevne tilbage, som man ei havde kunnet formaae til at flytte. Indianernes Overhoveder indgave tilsidst en Adresse til Gouverneuren i Buenos Ayres, hvori de med naturlig Veltalenhed forestillede ham deres retfærdige Sag, og hvor dybt de følte, at Spanierne, som de altid havde viist Troskab og Hengivenhed, nu vilde fordre, at de skulde afstaae det Land, som de og deres Forfædre i halvandet hundrede Aar havde dyrket, til Portugiserne — dette Folk, som mere end een Befaling af spanske Konger havde paalagt dem at ansee og behandle som Spaniens værste Fiender; et Folk, der saa ofte med Ild og Sværd havde hærjet deres Land, og slæbt mange tusinde af deres Brødre i Fangenskab. "Og skulde virkelig Spanierne, som man nu sagde dem, have foreniet sig med Portugiserne, hvi skulde da netop disse Kongens Undersaatter undgielde herfor? Hvorfor vilde Kongen ikke afstaae dem noget af de

uhyre øde Landstrækninger, han besad, i Stedet for disse Egne, hvis Frugtbarhed ene skyldtes Guaranyernes Sved og Arbeide?" *)

Saadanne Grunde fandt dog ingen Indgang hos Valdelirios. Indianernes Modstand giorde ham snarere forbittret; og Jesuiten Altamirano, tilligemed Biskoppen i Buenos Ayres, der stode under hans Indflydelse, maatte endog anvende truende Befalinger til Missionairerne, og Bandsættelser mod de ulydige Indianere, som det sidste Middel, inden man greb til Magten, for at bringe Tractaten til Udførelse. Alt var forgieves. Ikke blot de 7 afstaaede Reductioner viste et fuldkomment Oprørsaand; men man erfarede endog, at de øvrige 24 billigede deres Beslutning, og ei vare uvillige til at understøtte dem. Med Missionairernes Myndighed var det forbi; man taalte og ærede dem endnu i Colonierne som geistlige Hyrder, men adlød dem ikke mere, og holdt dem snarere i et Slags Fangenskab. Da det blev bekiendt, at Altamirano var den, fra hvem hine modtog Befalinger, sendte Indianerne i S. Miguel 800 Mand ud for at fange eller dræbe ham. Han fik dog Nys om Anslaget, og undslap til Buenos Ayres.

I Stedet for at berette Sagernes Tilstand til deres Hoffer, og indhente disses Befalinger, besluttede Valdelirios, i Forening med den portugisiske Commissair, General Gomez Freyre, paa egen Haand at tvinge Indianerne med væbnet Magt. Missionairerne i de oprørske Colonier lod han befale, naar disse ikke inden en fastsat Dag vilde underkaste sig, at ødelægge alle Forraad af Vaaben og Krud, skiule eller indsmelte Kirkesølvet, og begive sig til Buenos Ayres — uden at betænke, hvor lidt saadanne Befalinger kunde udføres. Jesuiternes Provincial i Amerika, der let indsaae, i hvilken farlig Stilling disse Begivenheder vilde sætte Ordenen, opsatte nu et Skrift, hvori han paa dennes Vegne for-

*) Dobrizhoffer Gesch. der Abiponer, I. S. 23-25.

melig resignerede al den Jesuiterne af Regjeringen tillagte Myndighed over hele Missionslandet, overgav den i Kongens Hænder, af hvilke Ordenen havde modtaget den, og tilbagekaldte Missionairerne. De spanske Authoriteter negtede dog at modtage denne Afstaaelse, og Valdelirios forbød Fædrene at forlade deres Poster. Paa dem vilde han vælte et Ansvar for det, som kunde paafølge; og det var ham vel ikke skjult, at den engang saa mægtige Orden alt havde mistet den største Deel af sin Indflydelse ved det spanske Hof.

Krigen mod Indianerne i Missionslandet begyndte i Februar 1754 *). Et portugisisk Corps var rykket ind over Grændsen i Colonien S. Luiz, og havde opkastet en Forskandsning ved Rio Pardo. Indianerne fra denne Reduction drog ud for at fordrive dem; det portugisiske Artillerie bragte dem til at vige; men de vendte igjen tilbage med forstærket Magt (noget over 300 Mand) og med 4 af deres smaa Kanoner **). Dog blev ogsaa deres andet Angreb paa Skandsen med Tab slaaet tilbage; Portugiserne giorde omtrent 50 Fanger, og paa disses usammenhængende, ved

*) S. det oftere anførte spanske Skrift: Causa Jesuitica de Portugal &c. (p. IX. og 9-14) der meddeler Udtog af en heel Række af latinske Krigsberetninger om Indianernes Felttog af en Jesuit, P. Tadeo Henis eller Ennis. Southey (der i øvrigt urigtigen hensætter Krigens Udbrud til Aar 1753) citerer dem (bl. a. III. 465. 470) efter en fuldstændig, men som det synes tildeels forfalsket Udgave ved Ibannez. Om denne P. Tadeo, Missionair i S. Lorenzo, som der blev fanget af Portugiserne, forekommer Efterretninger hos Nusdorfer: see Neue Nachrichten. S. 280.

**) Om Guaraniernes Artillerie kan man ikke let have for ringe Forestillinger. Deres Kanoner vare, efter Southey (III. 464) af et Slags tykt og haardt Rør, som voxer i Skovene (Taquara). Man omgav det med raa Oxehuder og Jernbaand, og skød eenpundige Kugler med disse Rørkanoner. Jvf. Azara (som kalder det et Træ) I. p. 108.

Trudsler og Skræk bevirkede Udsagn byggede man siden allehaande, tildeels latterlige Beskyldninger imod Missionairerne; f. Ex. at disse havde paalagt Indianerne at hugge Hovedet af enhver falden Portugiser, da han ellers om kort Tid ved Trolddom kom til Live igjen. — Imidlertid rykkede, efter en aftalt Operationsplan, den portugisiske General Gomez Freyre med et Troppecorps fra Rio Grande imod de oprørske Reductioner, og den spanske Gouverneur Andoanegui fra Buenos Ayres med et andet, paa den venstre Bred af Urugay. Den sidste trak sig tilbage, uden at udrette Noget, foregivende Mangel paa Provisant og Græsning; som det syntes, villig til at trække Sagen i Langdrag og at skade Indianerne saa lidet som muligt, i den Forventning, at der vilde komme andre Forholdsregler fra den spanske Regjering. Gomez Freyre, som med stor Besværlighed havde naaet Skovlandet ved Floden Jacuy, hvor Indianerne havde samlet deres Hovedstyrke, fandt sig ligeledes nødsaget til, uagtet disse, uden Disciplin og Anførsel, viste sig som en mere frygtet, end farlig Fiende, ved Regntidens Indbrud, at trække sig tilbage og at slutte en Vaabenstilstand med Guaranyerne (14. Nov. 1754), for at kunne gjøre det med Sikkerhed*).

De øvrige Begivenheder i Krigen mod Indianerne kunne vi hastig ile forbi. De havde det Udfald, skjøndt ei de Følger, man kunde formode. En Tid af det følgende Aar (1755) forløb uden videre Fiendtligheder. Indianerne, der troede at Alt nu var forbi, vendte tilbage til deres Missioner og til deres fredelige Sysler. Jesuiterne, der endnu bestandigen haabede, ved deres Ordens Indflydelse i Spanien, at give Sagen en fordeelagtig Vending, søgte i Amerika ved offentlige Bønner, Processioner og andre geistlige Høitideligheder at stemme Almeenheden til deres Fordeel**), og at

*) Causa Jesuitica de Portugal. p. 95–97. Conventionen er underskrevet af 5 indianske Caziker.

**) *Southey* Hist. of Brazil. III. p. 472.

længe før Dagen, at de allene ved Religionens Hielp søgte Beskyttelse imod deres Fiender, som allerede havde sat Alt i Bevægelse, for ved Hofferne i Madrid og Lissabon at skildre dem, som Stiftere af Oprøret og de sande Ophavsmænd til Indianernes Ulydighed; ja som dem, der ikke allene ophidsede disse til Krig, men endog gik med dem som Anførere. Det er umuligt for den, som med nogen Opmærksomhed giennemlæser de Beretninger, man har om Opstanden og den paafulgte Krig, at fæste den allersvageste Tro herpaa. Jesuiterne kiendte deres Indianere alt for vel, til at kunne falde paa den Tanke, at disse, der aldrig havde viist sig i Stand til at fegte under egen Anførsel, skulde kunne modstaae Angreb af Spaniernes og Portugisernes regulaire Tropper; og den afsindige Mening, at Missionscolonierne skulde kunne forsvare sig selv, er sikkert aldrig opstaaet hos nogen Jesuit. De søgte fra Begyndelsen af at bruge det eneste Middel, som de indsaae var anvendeligt: skriftlige Forestillinger og Underhandlinger, for at forhale Tractatens Udførelse, indtil man i Spanien kunde blive bedre oplyst. I øvrigt var Missionairernes Tilstand i de afstaaede Reductioner saa farlig, efterat man havde negtet dem den forlangte Tilladelse, at forlade disse, at nogle af dem mere end een Gang kom i Livsfare og mishandledes af Indianerne *). At man paa nogle af disses Tog fandt dem ledsagede af Missionairer, var en naturlig Følge af, at Jesuiterne hverken vilde eller kunde forlade dem, naar de fordrede, at deres geistlige Fædre skulde ledsage dem ved et Foretagende, hvorved de gik Døden i Møde.

Efterat Valdelirios havde modtaget nye Befalinger fra Madrid, med det Gode eller med Magt at bringe de oprørske Reductioner til Lydighed, aabnedes i Januar 1756 et nyt Felttog mod de ulykkelige Guaranyere, mod hvilke man denne Gang sendte et

*) Exempler findes fortalte hos *Southey*, III, 468-69.

forenet Corps af Spaniere og Portugisere, paa meer end 3000 Mand Fodfolk og Rytteri. Portugiserne allene medførte til dette Tog en Caravane af 1600 Drag-Oxer, 3700 Heste, 200 Vogne og Karrer, 8000 Stykker Slagteqvæg, 106 Muulesler og 10 Feltkanoner m. m. Spaniernes Udrustning var omtrent paa samme Fod. At en saadan Hær, der drog møisommeligt frem paa et altid besværligt, ofte meget farligt Jordsmon, kunde have været udsat for store Tab, ja endog Undergang, dersom Fienden havde havt den mindste Veiledning eller Evne til at fegte mod regulaire Tropper, er øiensynligt. En ved Uforsigtighed opkommen Ild i det tørre Græs, havde saaledes eengang nær tilintetgiort den hele portugisiske Caravane, som kun reddedes ved Windstille. Men selv dette Middel faldt det aldrig Indianerne ind at benytte. Efter nogle ubetydelige Skiærmydsler, hvori disse dog havde det Uheld at miste den eneste af deres Anførere, der havde viist nogen Duelighed til en saadan Post, fandt man deres Hovedstyrke af 2–3000 Mand opstillet paa en noget forskandset Høide ved Caaibata mellem to Smaafloder. De lod deres Fiender komme dem nær næsten paa et Bøssekud, hvor den forenede portugisisk-spanske Hær indtog en anden Høide, og Virkningen af dennes Artillerie var ved den første Løsning saa frygtelig, at Indianerne øieblikkelig kastede deres Vaaben og toge Flugten. Men neppe 500 undkom; 1500 dræbtes, og kun 127 tog man til Fange. De Forenedes Tab var 3 Mand døde og 28 saarede. Dette Blodbad kaldte man et vundet Slag; Indianernes Antal forstørrede man til 12,000 Mand, og talte om deres Artillerie, som var erobret — men uden at nævne Kanonernes Beskaffenhed.

Ikke desmindre kunde ei engang et saadant Nederlag bringe Guaranyerne til at underkaste sig — saa stærkt og indgroet var deres Had til Portugiserne. Den forenede Magt maatte fortsætte Toget, og dets Farer og Besværligheder voxede med hver Dag.

Ved at drage over Biergklæden Monte grande, forfeilede man af Ukyndighed det rette Overgangssted; det, man valgte, var saa besværligt, at man tilbragte 3 Uger med at komme over; alle Hestene omkom, og den mindste ordentlige Modstand, man her havde fundet, vilde have været ødelæggende. Imedens Tropperne begyndte at lide Mangel paa alle Fornødenheder, og de fleste Frivillige deserterede, kom det Budskab fra Missionairen i S. Luiz, at det endelig var lykkedes ham at formaae Indianerne i denne ene Reduction til at underkaste sig. En Følge heraf var Fortsættelsen af de Underhandlinger, som den spanske General, der fra Begyndelsen havde været imod Krigen, allerede før Overgangen over Monte grande, indledede med Indianerne. Dog førte de endnu ikke til nogen Underkastelse, da Cazikerne i deres Svar paa den spanske Generals Forslag *), med en ædel Harme, og i et Sprog, hvis naturlige Veltalenhed var Sandheds Tolk, foreкastede ham den uretfærdige Behandling, de maatte lide ved ham, "hvis Handlinger, saa vidt forskiellige fra hans Ord, havde forbauset dem meer, end om de havde seet to Sole paa Himlen;" og paa det bestemteste erklærede: at ligesom de i 4 Aar ikke havde villet lyde deres Fædre, Missionairerne, i den ene Post: at afstaae deres Land, "som Gud og den gode Konge Philip V. havde givet dem" til "de forbandede Portugisere:" saaledes vilde de endnu ikke høre noget af Fædrene om en saadan Underkastelse. "Denne var sikkert heller ei Kongen af Spaniens Villie; thi ellers havde han vel ladet den

*) Dette interessante Document, som Cazikerne (ikke uden klog Eftertanke) havde skrevet i alle 30 Missionscoloniers Navn, læses hos Southey. III. 489. 90. Ogsaa Slutningen er charakteristisk: "Saa streng er Guds Retfærdighed, at han for de mindste Synder vil kaste os i Skiærsild, og der holde os i mange Aar. For den Synd, I fordrer af os, vilde han kaste os i Helvede; og didhen er det, Hr. Gouverneur, at Eders Gierninger vil bringe Eder."

forkynde for Caziſkerne, i Stedet for at Gouverneuren hidtil altid havde vendt ſig til Jeſuiterne, og brugt disſe for at overtale dem."

De forenede Tropper, der havde brugt 8 Uger til Toget over Monte grande, maatte altſaa fortſætte deres Marſch imod Misſionscolonierne, hvorfra man endnu var 50 Mile borte. Førſt den 10de Mai naaede man Floden Chiriaby, hvor man fandt at Indianerne havde indtaget en Stilling, og befæſtet den meget ordentlig paa europæiſk Viis, ved at anlægge Forhugninger, opkaſte et lille Fort, ja endog opføre et maſkeret Batterie. Men alt dette var kun en barnlig Efterabelſe af hvad endeel Indianere havde ſeet Europæerne giøre. Portugiſerne fortælle, at kun et Mirakel reddede dem fra her at lide et betydeligt Nederlag; men Miraklet beſtod i, at Indianerne ved det førſte Kanonſkud forlod deres Stilling, flygtede ind i Skovene, og lode Veien til Colonierne aaben for deres Fiender. To Dage efter naaede man en Høide, fra hvis Top man ſaae den førſte af disſe, St. Miguel, ligge i et Par Miils Afſtand. Selv den ſpanſke Gouverneur i Montevideo, der var ganſke vunden af Portugiſerne, maatte, da han førſte Gang øinede Colonien, (en af de ſtørſte, med 7000 Indbyggere) dens regelmæsſige Bygninger, dens ſmukke Kirke og de dyrkede Agre i Omegnen, udbryde i de Ord: De maa være gale ved Hoffet i Madrid, der ville afſtaae en By, ſom ikke giver nogen efter i hele Paraguay! *)

Skiøndt de ikke ubetydelige Hobe af Guaranyere, man her fandt ſamlede under Vaaben, ved ethvert Tegn til Angreb toge Flugten, fandt den ſpanſke General det dog raadeligt, at bruge ſtor Forſigtighed og Langſomhed med at rykke ind i Byen. Saaledes blev man liggende 5 eller 6 Dage i Nærheden af S. Miguel. Indianerne ſendte imidlertid Fredsbud, og tilbød Spanierne at

*) Dobrizhoffer. I. S. 29.

underkaste sig dem, naar de vilde affondre sig fra Portugiserne. Da dette blev afslaaet, forlod enhver Indianer, som endnu var tilbage, Byen (Koner og Børn havde de for længe siden bortført, tilligemed deres rørlige Gods) efterat de havde sat Ild paa deres Huse, paa Jesuiternes Bolig og de øvrige offentlige Bygninger. Kun Kirken skaanede de, og dette var den eneste Levning af den hele blomstrende Colonie, som Spanierne fandt staaende. Den spanske General, som ved større Hurtighed kunde have reddet Byen fra Ødelæggelse, ilede nu med at sende et Corps Rytteri til den nærmeste Colonie S. Lorenzo, der om Natten blev overrumplet og besat uden Modstand. Kort Tid efter kom Budskab fra Missionairerne i de øvrige Colonier, at de overblevne Indianere nu allevegne tilbød at underkaste sig — men det var kun en liden Rest af 30,000 Mennesker. De fleste vare med Koner og Børn, og med alt Qvæg, som de kunde føre med sig, flygtede ind i Skovene; og en stor Deel af disse kom aldrig mere tilbage.

Saadan var Enden paa denne i sig selv ubetydelige Opstand, som i Europa især blev berømt, fordi man, deels af dyb Uvidenhed om alle virkelige Forhold, deels i Følge partiske og falske Beretninger, tilskrev den Jesuiterne; og, indtil for ganske nylig, er vedblevet i ethvert historisk Skrift at gientage de Opdigtelser, som man især fra Portugal udstrøede. — Hvad der man forekomme endnu langt besynderligere, end den Maade, hvorpaa man, med overordentlig Møie og Bekostning, ved to formelige Felttog, vilde bringe nogle tusinde Indianere, hvis egentlige Forhold og Forfatning det viste sig, at man slet ikke kiendte, til Lydighed: er dette, at Frugten af disse Felttog, af umaadelige Opoffrelser, og af nogle tusinde Menneskers Død, slet ikke blev anden, end de Ødelæggelser, man havde foraarsaget, de spanske Missionscoloniers Forfald, og deres Indbyggeres Forringelse i Cultur og Velfærd. Portugisernes General Gomez Freyre, som man især tilskrev de Artikler i De-

lingstractaten, der vedkom de 7 Missioners Afstaaelse, og som havde viist sig meget fiendtlig sindet mod Jesuiterne, da Indianerne negtede at underkaste sig, forandrede aldeles sine Meninger, da han selv kom ind i Landet. Han blev ei allene overbeviist om, at Missionairerne ingen umiddelbar Deel havde i Opstanden; men han indsaae endog, at Besiddelsen af de afstaaede Reductioner, under de Forhold, der fandt Sted, var mere til Tab, end til Fordeel for Portugal. Under det ei ugrundede Paaskud, at Reductionerne ikke kunde overgives i Fredstilstand, da mange tusinde Indianere vare flygtede til Skovene, hvorfra man kunde vente sig uophørlige Anfald paa Colonierne, udsatte han at tage dem i Besiddelse. Den spanske General var hermed vel tilfreds; begges Tropper bleve en Tid lang liggende i Missionslandet, og begge søgte imidlertid ved deres Hoffer at udvirke en Forandring i denne Deel af Tractaten. Dens Udførelse havde desuden ogsaa paa andre Grændse-Punkter fundet Vanskeligheder; og nu paafulgte Begivenheder i Portugal og Spanien, som gav disse Hoffer en ganske anden Stemning, end den, hvori de havde sluttet Grændsetractaten. Lissabons rædsomme Ødelæggelse ved Jordskiælv, (1755) det forsøgte Mord paa Kongen (1758) og Processen mod Jesuiterne (1759) gav Pombal andet at tænke paa. I Spanien døde Dronningen Maria Barbara, efter langvarige, pinende Lidelser. Den sygelige Ferdinand VI., for hvem hun var uundværlig, nedsank ved hendes Død i den mørkeste Tungsindighed og overlevede hende kun faa Maaneder (1759). Carl III. havde, med Hensyn til Portugal, et langt andet politisk System, end hans Forgænger; og viste ikke mindste Tilbøielighed til at lade Grændsetractaten udføre. Ved en Convention af 12te Februar 1761 blev den endog aldeles ophævet.

Længe før den Tid var Jesuiternes Handlemaade i Missionscolonierne bleven undersøgt af den spanske General D. Zeballos, der 1757, ledsaget af Valdelirios, og med en Forstærkning af

Sekenes; men at endogsaa mange af disse foretrak, at søge Beskyttelse hos deres dødelige Fiender Portugiserne, for at leve under det spanske Herredømme. Det ene Træk kan være nok for at vise, hvor haardt dette maa have været.

Det nittende Aarhundrede bragte Sydamerika Frihed og Uafhængighed; men ikke uden haard og blodig Kamp. Kun eet Maal var fælleds for denne nyere Verdensdeels vidt omspredte Indbyggere: at afkaste det Aag, hvorunder en kraftløs og uoplyst Regiering vilde holde dem trælbundne. Saa hastig, som dette Maal var naaet, deeltes de forskiellige Landes og Provindsers særskilte Interesse; een Stat opstod efter den anden, og selv da Uafhængigheden var grundlagt for enhver af disse, da Spanien ikke havde en Plet mere til Fodfæste paa Amerikas Fastland, kunde de nye Republiker, under idelige Revolutioner og omskiftende Forfatninger, ikke vinde Kraft ved indbyrdes Fred og Enighed. Kun een Stat, den mindste i Sydamerica, har i 16 Aar bevaret en fredelig Uafhængighed; og det ikke ved den republikanske Forfatnings Frihed, men ved den meest afgiorte Despotismes Tvang.

Efter et mislykket Forsøg af den i Buenos Ayres regierende Junta paa at forjage den spanske Gouverneur i Paraguay (1810) paafulgte Aaret efter en Revolution i denne Provinds, hvorved den spanske Regiering blev afsat, og en Junta oprettedes, der først blev indsat i Ferdinand VII. Navn; men meget snart, og hastigere end i de øvrige spanske Lande i Sydamerica, erklærede Paraguay for en uafhængig Stat (1811). Den hele Junta bestod kun af en Præsident, to Medlemmer og en Secretair. Denne var D. Josef Gaspard Rodriguez de Francia, født i Paraguay, (som det i Almindelighed siges) af en fransk Fader og en indfødt eller creolsk Moder. Oplært i en Munkeskole i Assoncion, Provindsens Hovedstad, studerede han siden ved

Universitetet i Cordova i Tucuman, og blev der, ikke uden Udmærkelse, Doctor i Theologien. Den canoniske Ret gav ham Smag for Lovkyndigheden; han blev Advocat, vendte tilbage til sit Fødested, og vandt, baade ved sin Duelighed som Sagfører, ved det uforfærdede Mod, hvormed han beskyttede den Svage mod de Mægtiges Undertrykkelser, og ved sin Uegennyttighed, et meget agtet Navn. Den sidste Egenskab besad han i den Grad, at Halvdelen af et Huus i Staden Assoncion, og et lidet Landsted, var Alt hvad han nogensinde kom til at eie. Engang ved et usædvanligt Tilfælde Eier af 800 Piastre, fandt han denne Sum altfor stor og besværlig at besidde, og spilte den med Forsæt bort paa en Aften. Man valgte ham til Medlem af Raadet (Cabildo) i Staden Assoncion, og i senere Aar blev han en af Stadens Alcader (Dommere). Uafhængig i det offentlige, som i sit private Liv, giorde han sig bekiendt ved streng Retfærdighed som Dommer, og ved ofte at forsvare sit Fædeeland mod de spanske Gouverneurers Indgreb og Vilkaarlighed. Arbeidsom, uselskabelig, af en ubøielig Charakteer, og uden at kiende til ømme Følelser, blev han altid næsten ligesaa fremmed for Venskab, som for Kiærlighed. En af hans Søstre var det eneste Menneske, for hvem han en Tid lang yttrede nogen Tilbøielighed og Fortrolighed. Læsning, og stundom Spil, var hans Opmuntring eller Hvile efter Arbeide. Hengiven til sandselig Lyst, tilfredsstillede han den uden for Ægteskab; og man kiender intet Fruentimmer, der nogensinde vandt Indflydelse over ham. Han har jævnlig været underkastet stærke Anfald af Tungsindighed og Hypochondrie, der næsten gik til Vanvid; en arvelig Svaghed i hans Familie, hvor ogsaa en af Døttrene en Tid har været forrykt, og Doctor Francias Broder endnu er det.

Saaledes var — efter de endnu ikke meget fuldstændige Beretninger, man har om hans Personlighed — den Mand, der snart giorde sig til uafhængig Herre over Paraguay. Ved Aands-

kraft og overlegne Talenter blev han strax Sjælen, eller den eneste virkende og arbeidende Person, i den udnævnte Junta, hvis Secretair han skulde være, medens Præsidenten og de øvrige Medlemmer, aldeles udueligt til at regiere, henbrev deres Tid med at repræsentere, at giøre Selskaber paa Embedsvegne, og lade sig beverte af Andre. Dr. Francia kunde under disse Omstændigheder forberede, tildeels endog udføre sine politiske Planer; saaledes begyndte han strax, saameget muligt, at indskrænke al Forbindelse med Buenos Ayres, da han kiendte og frygtede denne Republiks Lyst til at udvide sig; og modsatte sig med al Kraft, at Paraguay skulde stille en eneste Mand for at forsvare Amerikas Sag mod Spanien, eller sende Deputerede til nogen Congres. Derimod kunde han ikke forebygge, at den indvortes Regiering i Paraguay, ved de Regierendes Udueligheb, Ladhed og Sorgløshed, næsten sank ned til et reent Anarchie, hvori Fruentimres, Præsters, Nepoters og unge Officerers Indflydelse tilsidst afgiorde Alt; hvor man hverken agtede gamle Love, eller var i Stand til at give nye; hvor derfor en almindelig Vilkaarlighed udbredte sig til alle offentlige og private Forhold, og de saakaldte Regenter, for at faae Penge til deres Fester og Repræsentationer, drev Handel med Alt, lige indtil med Fængselsstraffen; det eneste Middel, man kiendte og anvendte, ikke blot mod virkelige Statsforbrydere, men mod enhver, som private Lidenskaber forfulgte. Saalænge Dr. Francia endnu ikke var stærk nok til at giøre Ende paa denne Tilstand, havde han intet andet Middel, end, naar man giorde det alt for galt, at reise ud paa Landet. Med eet standsede da alle Regieringsforretninger. De øvrige Medlemmer i Juntaen maatte nu ved Bønner og alle mulige Løfter og Tilstaaelser bevæge ham til at komme tilbage. Længe kunde denne Tilstand dog ikke vare. Præsidenten, en rig Godseier, hvis Hoved-Lyst bestod i at ride godt og have smukke Heste, blev omsider noget kied af sin Værdig-

hed, eller af de Disputer med Dr. Francia, og andre Fortrædeligheder, som han dog ikke reent kunde undgaae. Man fandt, det bedst gik an at kaste Skylden for alle de Dumheder, man havde begaaet, og alle de Misbrug og Retskrænkelser, man ikke havde forhindret, paa *Forfatningen*, og lod 1813 sammenkalde en ny Congres i Assencion for at omskabe den.

Hvorledes det gik til med Valgene til denne Folkeforsamling, kan man tænke sig. I hele Landet var knap et Menneske, der havde et nogenlunde klart Begreb om hvad en Republik var; end sige, hvorledes man skulde bære sig ad, for bedst at regiere et saadant Væsen. Selv Hovedmændene for Revolutionen vidste ikke meer end andre; og den eneste Idee, der havde været dem klar nok, for at sætte dem i nogen Virksomhed, var den: at de ikke vilde staae under Spanien. Det hændte sig i Staden Yaguaron, at en Capitain ved Militsen, der havde været en af de ivrigste Revolutionsmænd, blev spurgt i en Valgforsamling af sine Medborgere, hvad den Frihed var, som han saa tidt nævnede for dem? — Capitainen blev herved forlegen, søgte længe efter en Definition, men fandt tilsidst ingen, som han selv kunde giøre tydelig, og hans Tilhørere forstaae, uden den: at Frihed er Tro, Haab og Kiærlighed; hvormed disse ogsaa vare vel fornøiede. Valgene faldt for det meste paa uvidende Landmænd, og andre reent uduelige Deputerede. Man var i den største Forlegenhed for at udfinde og blive enig om en Form for Republikens nye Regiering. Omsider faldt nogle paa, at hente Raad i et Exemplar af Rollins romerske Historie; den eneste historiske Bog af nogen Værdi, som existerede i hele Paraguay. Her fandt den consulariske Regiering, og Omskiftningen af de regierende Personer, især Behag hos endeel Deputerede; ikke saaledes Senatet. Man vilde ikke have for mange til at regiere; blandt andet af den Grund, at man ikke vidste, hvem man skulde tage dertil. To Consuler valgtes da til at styre Republiken

Paraguay, men kun for eet Aar, og ved dets Slutning skulde Congressen atter samles, for at vælge paa ny. Valget faldt paa den forrige Præsident Don Fulgencio Yegros, og paa Dr. Francia; uden al videre Bestemmelse om Udstrækning eller Begrændsning af Consulernes Myndighed. Imidlertid kom nu Regieringssagerne i en langt bedre Gang og Orden. Et Stats-Secretariat blev oprettet; Raadet (Cabildo) i Hovedstaden fik sin Myndighed igien som øverste Domstol, og enhver af dets Medlemmer de Øvrigheds-betieninger, som de forhen havde forestaaet. Finantserne bleve ordnede. Tropperne, saavel de regulaire, som Militsen, bleve organiserede paa en bedre Fod, og Dr. Francia var i Særdeleshed sysselsat baade med at lade de Militaire øves i Vaaben, og med at vinde deres Hengivenhed. I den udvortes Politik begyndte hans System mere aabenbart at yttre sig. Forholdet til Nabostaterne, der hidtil havde været venskabeligt, blev meer og mere tvetydigt. Han bortviste Gesandter fra Regieringen i Buenos Ayres, saasnart han mærkede, at disse begyndte at ville danne sig et Parti i Paraguay; og for ganske at afskære Spanierne al politisk Indflydelse, udgik i Marts 1814 et Decret fra Consulerne, der erklærede enhver Spanier i Paraguay for borgerlig død, og forbød dem at ægte andre end farvede Fruentimre.

Dr. Francia, der neppe havde ladet sin Medconsul beholde et Skin af Myndighed i det Aar, hvori begge skulde dele Magten, vilde nu ogsaa, da Aaret var udløbet, ganske stille sig af med ham. Congressen samledes paa ny, og han foreslog den, støttende sig paa Romernes Exempel, at overgive Regieringen i den saakaldte Republik til en Eneste, under Navn af Dictator. Dette angav han som det eneste Middel til at redde Staten fra de Farer, hvormed udvortes Forhold truede den; og hvad enten han meente det, eller ei, saa havde han neppe Uret. Men saa lidt nogen i Congressen havde et klart Begreb om, hvad en uafhængig Dictator

var, men i det høieste ved en saadan Person tænkte sig en af de forrige Gouverneurer; ligesaa lidt begreb man, at Dr. Francia baade var den, som vilde vælges, og den, man maatte vælge, dersom en Dictator skulde udrette noget for Paraguay. Han mærkede endog tydeligt, da Valget skulde gaae for sig, at de fleste Stemmer vilde falde paa Don Yegros; men han var snild nok til at faae Valget udsat, ikke blot denne, men endnu en anden Gang. De Deputerede begyndte omsider at mærke Grunden til disse Udsættelser, og da de vare hiertelig kiede af deres Congres-Liv, og Dr. Francia desuden havde baaret Omsorg for, at deres Forsamlingssal den tredie Valgdag var omringet med en Æresvagt paa nogle hundrede Mand, af de ham mest hengivne Tropper: saa blev nu Udfaldet, at man valgte Dr. Francia til Dictator paa 3 Aar. Congressen tillagde ham desuden Titel af Excellence, og en aarlig Løn af 9000 Piastre, hvoraf han ikke vilde modtage meer end en Trediedeel. En oprørsk Bevægelse til Fordeel for D. Yegros yttrede sig imidlertid hos de Tropper, der havde staaet under dennes Befaling, og nu forlangte ham til Dictator. Oversten D. Caballero, en personlig Fiende af Dr. Francia, var patriotisk nok til at overvinde sine egne Følelser, for at forebygge indvortes Tvedragt — en ikke blot i Paraguay sielden Handlemaade. Han var afholdt af Soldaterne, og det lykkedes ham at bringe dem til Lydighed. Dr. Francia kom saaledes i rolig Besiddelse af den Enevoldsmagt, hvorefter han i tre Aar havde higet.

Den nye Dictator havde ikke saasnart taget sin Bolig i det Pallads eller Huus, som tilforn de spanske Gouverneurer beboede, før han begyndte sin Regieringsplan og sine Reformer med at reformere sig selv, og viste heri den samme ubøielige Fasthed og Strenghed, som imod andre. Spil og Fruentimmer, de eneste Gienstande, der stundom kunde afdrage ham fra Arbeide og Virksomhed, forsagede han med eet og for bestandigen. Selskabelig Om-

gang, som han altid kun lidet havde søgt, gav han nu aldeles Afsked. Fra den tidlige Morgenstund var Regieringssager hans eneste Syssel, og hver Formiddag modtog han selv, ei allene Officerer, Embedsmænd og Dommere, for at udstede sine Befalinger, og private Folk, der havde noget at søge eller klage over; men lige indtil enhver Haandværksmester, der havde noget Arbeide for det Offentlige, og som Dictatoren allene vilde handle med og give de fornødne Anviisninger. Skiøndt han saaledes udstrakte sine Regieringssysler endog til de mindste Grene, var dog Krigsvæsenet i Begyndelsen den Gienstand, hvormed han mest og ivrigst beskæftigede sig. Han organiserede sin Armee ganske paa ny, i det han deels bortfiernede alle Officerer, som han ikke troede at kunne stole paa, eller hvis Indflydelse paa deres Undergivne syntes ham for stor; deels gav en Mængde ældre Soldater Afsked, og tog nye og unge Rekruter i deres Sted. Efterat have inddeelt Tropperne i forskiellige Corps, underkastede han dem en meget streng Disciplin, og lod dem hver Dag, i hans egen Nærværelse, øves i Vaaben. Et Corps Grenaderer tog han til sin Livvagt, og brugte dem tillige som Gensdarmer. Den daglig vagthavende Sergeant var tillige den, som maatte melde og indføre enhver, der søgte Audients hos Dictatoren.

I Begyndelsen af sin Regiering modtog han endnu private Høflighedsbesøg af de fornemste Embedsmænd og Officerer, og holdt det ikke under sin Værdighed at byde dem Stole; men dette, tillige med andre Tilbageholdт af den absolute Myndighed, faldt efterhaanden bort. Ethvert Besøg hos Dr. Francia blev en Audients, og Enhver maatte staae i hans Nærværelse. Hans Overværelse ved Troppernes Øvelser, eller en Spadseregang mod Aftenen, var den eneste Bevægelse, han giorde sig udenfor sit Huus. I Begyndelsen gik eller red han ud ganske allene. Nogle Aar efter, da han troede at have opdaget Spor til en Sammensværgelse,

lod han sig, naar han red, ledsage af 8 Husarer, der maatte forjage enhver, som kom ham i Møde, eller blev staaende paa hans Vei; og snart kunde Dictatoren ride giennem ganske folketomme Gader. Om Aftenen var Læsning og Studering ham mere en Syssel, end Adspredelse. Kort før Revolutionen havde han lært Fransk, og et Tilfælde havde siden sat ham i Besiddelse af en Bogsamling i dette Sprog, som han bestandig forøgede. Han læste nu Alt, hvad han paa nogen Maade ansaae for nyttigt og nødvendigt at vide og lære, lige indtil Buchans og Tissots Skrifter over den populaire Medicin, (efter hvilke han ikke blot lod andre curere, men ogsaa curerede sig selv) og indtil Descriptions des arts & métiers, hvorved han giorde sig bekiendt med ethvert Haandværk, som udøvedes eller kunde udøves i Paraguay, og benyttede siden disse Kundskaber paa en ganske egen Maade. I Handel og Forbindelse med Udlandet indførte han efterhaanden et fuldkomment Spærringssystem. Enhver søgt Handelsartikel giorde han til et Regieringsmonopol, hvis Udførsel kun blev tilladt imod Indførsel, deels af Vaaben og Ammunition; deels af andre Fornødenheder, som Landet savnede. I Landets indre Bestyrelse giorde han vel ingen betydelige Forandringer; men sørgede derimod for, efterhaanden at bemægtige sig Udnævnelsen til alle Øvrighedsposter, som forhen besattes ved Valg i Stæderne, og at besætte dem med Personer, som han stolede paa. Inquisitionen afskaffede han; og forbød tillige alle Processioner, og al Gudstieneste i Kirkerne om Natten; som der siges, af Frygt for, at disse Skikke kunde befordre oprørske Sammenkomster.

I Aaret 1817 var Tiden for hans Myndighed udløben. En Congres blev sammenkaldt, hvortil det var en let Sag for Dr. Francia, at indrette Valgene, som han vilde have dem; og af denne Congres lod han sig endelig udnævne til Dictator paa Livstid. Samme Aar begyndte hans Stridigheder med General Artigas,

hvis Udfald saameget mere maa nævnes, som det rammede de endnu bestaaende Missionscolonier i Paraguay, og indskrænkede dette Lands Grændser. Artigas, en Mand, der havde tilbragt sin Ungdom blandt Snighandlere og Røvere, og hvis hele Liv svarede til hans Opdragelse, endte med at blive Overhoved for den under Navn af Banda Oriental bekiendte Provinds, der havde erklæret sig for uafhængig, og som under en 9aarig Regiering af Artigas fra en blomstrende Tilstand sank ned i alle Anarkiets Ulykker og Fordærvelser, der tilsidst endtes med den endnu vedvarende Krig imellem Brasilien og Buenos Ayres om Besiddelsen af denne Provinds. Stridigheder om Handelsforhold imellem Dictatoren og Artigas bragte den sidste til at vække en Opstand blandt Indianerne i den Deel af Missionslandet, som laae imellem Floderne Uruguay og Paranna (eller i Districtet Entre-Rios). I Forening med Indianerne fordrev Artigas Dictatorens Tropper, som, efter Dr. Francias Befaling, paa Tilbagetoget satte Ild paa 15 endnu blomstrende Flekker af de forrige Jesuitiske Reductioner, for at hindre Artigas fra at sætte sig fast i Landet. Saaledes ødelagdes Halvdelen af disse engang rige og under Missionairernes Styrelse lykkelige Plantestæder for Indianerne, af hvilke mange tusinde mistede deres Boliger og Eiendomme. Kun 8 Missioner *) ere endnu tilbage i det egentlige Paraguay, Vesten for Paranna; til hvis, ved Floderne bestemte Grændser Dictatoren derefter indskrænkede sin Stat. Han var imidlertid klog nok til ikke videre at fortsætte Krigen mod

*) Efter Jesuiternes Fordrivelse have nogle tusinde hvide Indbyggere eller Creoler faaet Besiddelser i disse Missioner; men den største Deel bestaaer endnu af Indianere, der have en Levning af den forrige Forfatning, staae under en egen Bestyrelse, og maa, som et Slags Livegne, dyrke visse Jorder til Fordeel for Staten. (Essai histor. sur la Revolution du Paraguay & le regne du Dr. Francia, par *Rengger & Longchamp*. Par. 1827. p. 175. 176.)

Artigas, med hvem han vel ogsaa holdt det under sin Værdighed at indlade sig i fredelig Underhandling; men hvis Magt han betragtede som en gavnlig Formuur baade imod Buenos Ayres og Brasilien.

Imidlertid blev Dictatoren, imedens han fortsatte sine, ofte besynderlige og i vore Øine tyranniske Forholdsregler til at organisere Paraguay som en selvstændig Stat, meer og mere haard og despotisk som Regent. Saa lidt han nu heri viser sig fra en human og elskværdig Side: saa bør man dog, i at bedømme hans Regiering, ikke glemme, at for at udføre den Idee, at giøre Paraguay til en uafhængig Stat, vare uden Tvivl mange af de haarde Midler, han anvendte, nødvendige, og dersom han paa den ene Side berøvede Indbyggerne en stor Deel af deres Frihed, saa var ogsaa deres hele intellectuelle Cultur saa ringe, at en større Frihed og en republicansk Forfatning for dem ikke vilde have baaret anden Frugt, end Borgerkrig og Undertvingelse ved deres Naboer. Dr. Francia har reddet Paraguay fra at blive et Offer for alle de Grusomheder, Blodsudgydelser og Ulykker, som Artigas har paaført Banda Oriental; men han har erhvervet sig denne Fortieneste ved et Regieringssystem, hvis haarde og despotiske Form blev trykkende for mange Individer, imedens det gav hele Samfundet Fred og Sikkerhed for udvortes Fiender, og Regenten den absolute Magt, som er denne sieldne og mærkværdige Mands eneste Lidenskab.

Den for Dadbel mest udsatte Side i Dr. Francias Regiering er uden Tvivl den despotiske Myndighed, han har tilegnet sig over det Land og Folk, hvis Uafhængighed han deels ved sit faste og consequente politiske System, deels ved en for Landets Størrelse ikke ubetydelig Krigsmagt hidtil har sikkret og forsvaret. Hos ham er Staten eet med hans Person, og den mindste Fornærmelse imod denne en Statsforbrydelse, som medfører den strengeste Straf. Det første Exempel herpaa gav han 1818, da han lod en Spanier,

der af religiøs Iver havde udstødt truende Ord mod Dictatoren, som forvandlede et Franciskanerkloster til Kaserne for et nyoprettet Corps paa 600 Mand, føre for sig, og med den laconiske Tiltale fældede hans Dødsdom: "Naar min Reisetid kommer, veed jeg rigtig nok ikke; men dette veed jeg, at du skal reise af forend jeg!" Den følgende Morgen blev Spanieren skudt, og hans Midlet confiskerede. En anden, som dette Exempel ikke afskrækkede fra at føre oprørsk Tale, havde faa Dage efter samme Skiebne; og der fortælles af Dictatoren, som kun betroer Skildvagterne ved de allervigtigste Poster ladte Geværer, selv udleverede Patroner til disse og enhver følgende Execution. Denne første Prøve paa Dictatorens Raadselssystem var langt fra at mishage Folket, hvoriblandt der gaves mange, som hemmelig mistænkte ham for at have bemægtiget sig den høieste Magt, allene for engang at overgive Paraguay til Ferdinand VII. Spanierne, om nogen af dem havde deelt denne Mening, fik nu en anden Tro i Hænderne; og i Stedet for at Dictatoren hidtil havde behandlet de spanske Indbyggere i Paraguay langt bedre og billigere, end Nabostaterne, hvor de vare udsatte for Vindesygens Forfølgelser, rabte han nu med eet al Tiltro til denne Deel af hans Undersaatter; og paafølgende Begivenheder udsatte dem tilsidst for en Behandling, hvis Haardhed og Tyrannie vel imidlertid neppe har været uden al Anledning fra deres Side.

En i Aaret 1818 fra Buenos Ayres udsendt Oberst Balta-Vargas havde været saa heldig, længe nok at undgaae Dictatorens Speidere, for at kunne stifte en Sammensværgelse iblandt en heel Deel af Revolutionens Formænd og andre betydende Personer i Paraguay, som ved Dr. Francias Usurpation havde seet sig berøvede al Magt og Indflydelse. Obersten faldt vel tilsidst i Mistanke og blev fængslet; men uden at det lykkedes Dr. Francia, at komme efter Sammensværgelsen. Denne blev saaledes skiult i 2 Aar, og Revolutionen var endelig bestemt til at udbryde Lang-

fredag 1820. Til Uheld for de Sammensvorne skriftede een af dem for en Franciskaner, som paalagde ham strax at aabenbare Alt for Dictatoren. Dette skete, og Dr. Francia lod øieblikkelig alle de øvrige Sammensvorne fængsle, (blandt dem ogsaa hans forrige Medconsul D. Yegros) lod alle Vagter i Hovedstaden forstærke, og tog andre fornødne Forsigtighedsregler, hvortil ogsaa hørte den, at han en lang Tid efter selv førte sine Patrouiller om Natten gjennem Gaderne. — Efter de foregaaende Exempler, skulde man ikke vente sig andet end en Blodscene paa denne Opdagelse. Men Dictatoren nøiedes denne Gang med at holde de Sammensvorne i Fængsel og at confiscere deres Midler. Man kan saaledes, al hans Haardhed uagtet, i det mindste ikke ved denne Leilighed tillægge ham unyttig og blodgierrig Grusomhed; og det saameget mindre, som hiin Opdagelse forøgede hans Mistænksomhed og Frygt for Anfald paa hans Liv i den Grad, at herefter intet Menneske turde enten nærme sig ham, eller engang i lang Afstand lade sig see paa Gaderne, hvor han kom frem. Selv ved Audientser maa ingen komme ham nærmere, end 6 Skridt, og enhver maa holde Hænderne ned ad og udstrakte, for at Dictatoren kan være sikker paa, at Ingen skiuler et Vaaben i Haanden, eller med Lethed kan gribe det i Barmen. Der fortælles endog, at hvis nogen uheldigviis ikke var hurtig nok til at kunne undkomme paa Gaden, da blev et langvarigt Fængsel hans visse Lod. Da de Sammensvornes Plan havde været, at myrde Dictatoren paa hans sædvanlige Spadseregang, i en snever, med Pomerantz-Træer besat Gade, lod han ikke blot alle Træer paa Gaderne i Assoncion omhugge; men endog en Mængde Huse, eller deres Forsider mod Gaden, nedrive, for at udvide Gaderne eller giøre dem lige; og befalede derpaa Huuseierne, paa egen Bekostning at bygge dem op efter en regelret Plan. Han lod sig indrette den forhen omtalte Bolig i en Caserne uden for Staden, hvor han meget ofte

begav sig ud, for at Ingen med Vished skulle kunne vide, hvor han tilbragte Natten; og uagtet al denne ikke ugrundede Frygt og Mistænksomhed, havde han dog saa meget Skin af personlig Feighed, at han endog efter den opdagede Sammensværgelse hyppigen, naar man allermindst ventede det, gik ganske allene ud i Byen, og viste sig endog i fierne, afsides Gader, hvor han før aldrig pleiede at komme *).

Dr. Francia lagde heller ikke noget hævngierrigt Sind for Dagen imod Artigas, der omtrent paa samme Tid, som hiin Sammensværgelse opdagedes i Paraguay, blev angrebet af Ramirez, een af hans egne Generaler, slaaet i adskillige Træfninger, og tilsidst fordrevet af Landet Entre-Rios, hvorfra han med Levningerne af sine Tropper maatte kaste sig ind i det ødelagte Missionsland, og i September 1820 viste sig med omtrent 1000 Mand paa den venstre Bred af Paranna, lige over for den af Dictatorens Tropper besatte Mission Ytapua. Artigas bad nu sin gamle Fiende om et Tilflugtssted for sig og sine Folk i Paraguay, som denne ikke afslog ham. Han sendte en Eskadron Rytteri til Ytapua, lod Artigas selv under Bedækning føre til et Kloster i Assoncion, og hans Folk med megen Forsigtighed i smaa Hobe føre over Floden, og sprede omkring paa Landet. Adskillige af disse, der vare uvante til Arbeide, og troede at de i Paraguay kunde leve som i Entre-Rios, vilde begynde paa deres gamle Røverhaandværk. Men dette slog dem feil. Eftersatte af Dictatorens Patrouiller, bleve de inden kort Tid grebne, og uden al Naade

*) Dette viser dog, at den ovenfor omtalte, af Rengger og Beauchamp berettede Strenghed imod Folk, som Dictatoren traf paa Gaderne, neppe kan have været almindelig. Den er formodentlig heller ikke udøvet mod andre Folk end dem, som uagtet Forbudet, blev paa Gaden, og ikke gik ind i Husene, naar de saae Dictatoren.

nedskudte paa Stedet. Vi bemærke dette, for at vise, at hvad den pavelige og neapolitanske Regiering med forenede Kræfter ei kunne udrette mod Røverbanderne i Italien, det forstaaer Dr. Francia bedre i et Land, i hvis Skove og Sumpe man skulde holde det for umuligt at kunne forfølge og udrydde Røvere; et Land, hvor i det høieste 200,000 Mennesker leve adspredte paa 10,000 Qvadratmile. — Artigas var ikke i Stand til, uagtet alle sine Bønner, at opnaae en Audients hos Dictatoren; men denne lod ham efter nogle Dage føre til en Landsby Curuguaty, der ligger 85 Lieues Nordøstlig fra Assoncion, hvor han lod ham anvise et Huus med Jorder, og gav den forrige Regent over Entre-Rios 32 Piastre om Maaneden, der netop havde været hans Lønning som spansk Jæger-Lieutenant. I øvrigt befalede han Commandanten i Districtet at skaffe ham hvad han ellers kunde behøve, og at behandle ham med den største Opmærksomhed og Agtelse. Det synes som en saa giæstfri og høimodig Opførsel mod en Fiende maa have yttret sin Virkning paa Artigas. Denne har ikke allene ei giort noget Forsøg paa at flygte fra Paraguay; men har endog slaaet alle herskesyge Tanker af Sindet, dyrker selv sin Jord, og søger ved Velgierninger mod Fattige og Syge i Omegnen at forsone nogle af de Grusomheder og Misgierninger, som hvile paa hans Samvittighed.

(Slutningen følger.)

Skildringer og Reise-Optrin fra Tyrkiet og Constantinopel.

Uddrag af en dansk Reisendes Dagbog i Aarene 1824 og 1825.

Tilskrift fra Udgiveren til Forfatteren.

Deres Venskab for mig har sat mig i Stand til at berige dette Tidsskrift med et Bidrag til Kundskab om de Egne og det Folk, hvorpaa hele Europas Øine for nærværende Tid ere henvendte. Selv har De været af den Mening, at Deres Optegnelser ei kunde have Interesse for Publikum; og har derfor hidtil ladet dem beroe i den Form, hvori de paa Stederne selv, under en tilsom Reises Besværligheder, og under vigtigere Sysler, end at beskrive et fremmedt Lands Mærkværdigheder, optegnedes, allene for at bevare de første Indtryk og egne Erindringer. De har ikke tænkt paa, at netop den fra alle udvortes Hensyn, fra enhver Tanke paa Offentlighed fjernede Bestemmelse, som Deres Dagbog havde, har givet dens Indhold et Værd i Simplicitet, Korthed og Paalidelighed, som uden Tvivl mange Læsere ville erkiende. De har frygtet for, at Deres Optegnelser vilde indeholde for meget bekiendt, for lidet, der kunde tiltrække ved Nyhed; men Ingen kan bedre, end De Selv, vide, hvor meget halv falskt og heelt opdigtet, eller dog skiævt betragtet, der findes i endeel nyere Reisendes Beretning om det Land i Europa, der endnu er et Tilhæng til Asien. Jeg meener ogsaa af denne Grund, at en Samling af troe, paa Stedet selv dagligen nedskrevne Bemærkninger over dette Land, aldeles ei kunne kaldes overflødige. At i det mindste mange af Deres Landsmænd med Interesse ville læse, endog uden al Udfyldning og Udpyntning, hvad De kunde finde Tid og Ro til i flygtige Øieblik, men med klart Blik og sanddru Pen, at betroe Papiret: dette var min Overbeviisning, da jeg bad Dem overlade mig det Hverv, at bekiendtgiøre en Deel af Deres Optegnelser. De overlod mig Valget, og paalagde mig at forandre i Formen Alt hvad De meente var nødvendigt, for at Stoffet kunde blive læseligt. Jeg har derimod anseet det for Pligt, overalt at beholde deres egne Ord, saa nøie som det er muligt ved Optegnelser, der med Iil nedskrives i en Dagbog. De vil saaledes, med enkelte Udeladelser og Sammendrag, og med ubetydelige Forandringer, ikke finde noget, uden hvad der tilhører Dem Selv.

I.

Overgang fra den europæiske til den østerlandske Verden. Wallachiet. Bucharest.

Til Hermanstadt i Siebenbürgen ankom jeg den 30te April 1824 en Time efter Middag; og jeg havde saaledes tilbagelagt de 115 tydske Mile fra Wien hertil i 138 Timer. Hermanstadt, en meget gammel, fordum befæstet By, hvis Mure og Porte falde i Ruiner, har 15,000 Indbyggere, og var tilforn Hovedstad og Sæde for Regieringen i Siebenbürgen; men de fleste Collegier ere nu flyttede til Clausenburg, (Kolosmar) i den ungerske Deel af Siebenbürgen, dybere ind i Landet, i Nærheden af hvilken Stad de vigtige Guld- og Sølvminer ligge. Hermanstadt, der kan betragtes som Grændsestad, har en stærk Garnison. I den commanderende General, Baron Schusteck, til hvem jeg havde et Brev at afgive, fandt jeg en artig gammel Mand. Under den sidste Revolution i Moldau og Wallachiet, der tog en for Grækerne saa ulykkelig Udgang, søgte en Mængde fornemme græske Familier Tilflugt i denne Stad, og satte en stor Deel Penge i Omløb. De levede af at sælge deres Sølvtøi, Juveler og andre Kostbarheder, og man regner, at de allene lod mynte for 2 Millioner Sølvgylden paa den Keiserlige Mynt i Clausenburg. De allerfleste ere nu igjen vendte tilbage til deres Fædreland; Grændserne ere fuldkommen sikkre, og den nærværende Hospodar i Wallachiet siges at holde Orden og godt Politie i Landet. — I Hermanstadt, ligesom i en stor Deel af Siebenbürgen, ere mange af Indbyggerne af tydsk Herkomst. Man regner i Alt henved 600,000 Tydske i dette Land, hvor de i Aarhundreder have havt deres Bopæl; og deres Flid og Industrie maa det især tilskrives, at en Deel af dette Land har et mere blomstrende og cultiveret Udseende end Ungarn. En staælog Tolerants har ikke allene tilladt alle Religioner og Secter fri Udøvelse i det tydske Siebenbürgen; men

endog givet deres Bekiendere fuldkommen lige borgerlige Rettigheder. Vigtige Udførselsproducter, foruden Salt og næsten alle Mineralier, ere Faar og Uld; Veiene i Siebenbürgen ere fortræffelige, særdeles efter de nye Vei-Arbeider under den nærværende Keiser. Nær ved Hermanstadt havde man forrige Aar opdaget Levninger af en gammel romersk By; men hidtil bestod Udbyttet allene i de fundne Spor til et Theater, og et Mosaikgulv i en Kielder.

Jeg forlod Hermanstadt tidlig den følgende Morgen, paa en deilig Sommerdag den 1ste Mai, og kom igiennem Dolmasch, en Landsby, med en høist romantisk Beliggenhed i en Dal, hvor Floden Aluta løber imellem herlige, skovbevoxne Høider. Paa en af disse saaes Ruiner af et Biergslot; høiere, tildeels endnu sneebække Bierge hævede sig paa begge Sider og i Baggrunden. Veien gaaer bestandig opad indtil Rothenthurm, et befæstet Biergpas, ganske nær ved Floden, som her har en anseelig Brede, og giennemstrømmer et skiønt og skovrigt Bierglandskab. Over dette nød jeg en herlig Udsigt fra den øverste Top af Bierghøiden, hvor Commandanten i Rothenthurm, Oberst Schwind, har sin Bolig, med en Opgang til Huset paa en bedækket Trappe. Jeg maatte hos ham have mit Pas paategnet, og fandt ogsaa her en godmodig Olding og den høfligste Modtagelse.

Ved Hesteskiftet paa dette Sted maatte jeg, for Biergveiens Skyld, finde mig i at tage 6 Heste, i Stedet for 3 og 4 i Ungarn og Siebenbürgen. Den saakaldte Carlsvei, anlagt under Keiser Carl VI. (omtrent 1717) med overordentlig Møie og Bekostning, begynder fra dette Sted. Den er hugget i Klippen, 12 Fod bred, og slynger sig langs med Alutas Breder over høie Klipper og forbi bratte Biergstyrtninger. En skiønnere Natur, end her, har neppe Schweitz eller Tyrol at fremvise. Omtrent en halv Miil fra Rothenthurm ligger midt i Floden et gammelt Taarn, forenet med en Muur, som nu ligger i Ruiner, men til-

førn skulde tiene til at lukke og forsvare dette Pas. Nær ved dette Sted standsede Vognen; jeg saae ved Veien Liget af en Bonde fra Dolmatsch, der for fiorten Dage siden i Drukkenskab var styrtet ned i Floden, og Dagen tilforn var bleven funden. Det skrækkelig vanskabte Hoved, sort af Forraadnelse, uden Spor af Ansigtstræk, og Legemet, med et stort blodigt Hul i Brystet, af Faldet paa Stenene, gav et vedsomt Syn; og da jeg dengang troede, at Manden var overfaldet og voldsomt taget af Dage, (jeg erfarede først efter Aarsagen til hans Død) vakte dette for Øieblikket ingen behagelige Følelser hos mig. Dog glemte jeg snart Indtrykket heraf ved Synet af den herlige Natur, der omgav mig, og hvis høie, romantiske Skienhed med hver ny Vending af Biergveien blev mere imponerende. Denne Vei, langs med Aluta, er paa flere Steder ført over bratte Klipper og over Biergkløfter med svage Træbroer, imedens Fieldene reise sig i en ringe Afstand paa begge Sider af Floden; og de fiernere Bierge lyse med deres Snetoppe i Baggrunden. Jeg gik hele foran Vognen, og ofte maatte en af de otte Postbønders hielpe til at løfte Hiulene over store Stene i den tunge Vei. Halvveis imellem det røde Taarn og Kinieny, den første Station i Wallachiet, ligger det østerrigske Contumaz- eller Quarantaine-Huus, i en snever og dyb Dal, omringet af høie Bierge. Her blev mit Pas paategnet af Directeuren, som gav mig en Ledsager med til Grændsen, for at passe paa, at Postkarlene holdt sig fra alt Samqvem med Folk fra Wallachiet. Saa forsigtig er man for Pestens Skyld. I Lazarethet, en Samling af smaa, særskilte Bygninger, vare for Øieblikket imellem 40 og 50 fra Tyrkiet komne Reisende indsluttede, hvoraf jeg saae adskillige titte ud igjennem de jernstængede Vinduer. Den almindelige Quarantaine-Tid er fra 10–21 Dage.

Fra dette Sted blev Egnen, om muligt, endnu skiønnere, end jeg havde fundet den lige fra Hermanstadt; vi kom over mange smaa Klippebække, der i et ilende Løb søgte Floden, og oplivede de vilde Bierglandskaber; men Veien blev tillige saa slet, at jeg maatte være glad ved at min Vogn udholdt dens uophørlige Stød. Ikke langt fra Quarantainehuset kom vi nu til den Wallachiske Grændse, som her dannes ved en Aa; og paa hiin Side laae en Kro, hvor jeg første Gang drak Viin fra Wallachiet, som jeg fandt meget god. I Nærheden af dette Sted saae jeg en Tavle befæstet høit paa en af Klipperne. Jeg steg derop med nogen Besværlighed, og fandt en Indskrift til Ære for Prinds Eugen, paa hvis Befaling denne Vei var sprengt i Klippen under Carl den Siettes Regiering. Strax efter kom jeg til Kineny, der ligger ved en lille Flod, og inden jeg kom over denne, maatte jeg betale Posthestene for hele Veien til Bucharest med 10 Ducater. Pengene [illegible] den østerrigske [illegible] paa Forhaand; og den wallachiske Capitano eller Postskriver fra Kineny, som til Hest var kommen mig imøde, lod dem ligge urørte, indtil Regningen var afgiort; da han gav mig et Beviis for Modtagelsen, som jeg paa Stationerne kunde vise frem. I Kineny, der bestaaer af nogle faa usle Hytter, holdt jeg mit Middagsmaaltid, det vil sige, jeg spiiste noget Skinke og Brød, som jeg havde taget med fra Hermanstadt, da saa godt som intet er at faae paa Veien igiennem Wallachiet. En Færge førte os over Aluta, og endnu fandt jeg mig bestandig omgivet af høie Bierge, blandt hvilke Veien snoer sig snart langs med Klippernes Sider, snart over bratte Hældinger, og i Dalene langs ad smaa Biergstrømme, som jeg vel 10 eller 12 Gange i denne Eftermiddag kom over. Broerne bestod i Almindelighed kun i nogle Træer, der vare kastede over Strømmen. Meget tidt maatte jeg staae ud af Vognen, og min Tiener maatte hielpe til at løfte Hiulene over store Stene. Snart igien sank

de ned i dybe Huller, og mine to Vogndrivere (thi dette Navn kunde de egentlig fortiene) brugte flittig deres kortskaftede Svøber (et Slags Kantschu) og søgte ved Hujen og Skrigen at opmuntre Hestene. Det var disse Dale og Snevringer langs med Aluta, der i Trajans Tid bleve berømte, fordi de romerske Legioner giennem dem trængte ind i Dacien. Jeg kunde ikke andet, end ofte tænke ved mig selv: neppe kan dette Land siden hin Tid, eller i henved 1700 Aar, have forandret sig til det Bedre i Opdyrkning og Civilisation. Der gives heller ikke nogen Jordplet i Europa, hvor Almuen lider eller har lidt saameget under Despotismens trykkende Aag, som i Wallachiet. Aarhundreders Vane, tilligemed en af Naturen mild og godmodig Charakteer, har bragt disse Folk til at lide med taalmodig Dorskhed den Undertrykkelse, som de neppe have nogen Forestilling om at kunne ombytte for en lykkeligere Tilstand. Med slavisk Ydmyghed bære de det haarde Trældomsaag, som hviler paa dem; og medens Frugten af deres Sved og Møie med Ødselhed fortæres af de saakaldte Adelige eller Bojarer, leve Bønderne i en Grad af Usselhed, som i Europa vel er mageløs. Et Slags Meelgrød af det tyrkiske Korn eller Mais, undertiden blandet med Melk, er deres fornemste Føde. Deres Boliger ere straatakte Leerhytter, med en Jordkielder under, hvor de tye ned om Vinteren, for Varmens Skyld. Deres Dragt ligner endnu meget de gamle Daciers, som man finder afbildet paa romerske Monumenter.

Efter et Par Timers besværlig Kiørsel forlode vi Flod-Egnene og kom dybere ind i Biergene, hvor Naturen blev meer og mere vild, og hvor man kun af de opreiste Mærker kunde kiende, hvad her skulde giælde for en Vei. Et Uveir kom op, med Storm og Regn; Tordenen rullede imellem Biergene, og stærke Lynglimt oplyste den rædsomt-skiønne Scene; tilsidst blev det fuldkommen mørkt, og jeg maatte gaae den største Deel af Veien, ikke uden

at vade igjennem adskillige smaa Bække og Vandsteder. Endelig naaede vi Kl. 8 om Aftenen den anden Station Pripora, der ligger i en Dal, og hvor Mørket nødte mig til at tøve indtil Daggryet i Posthuset — en ussel Hytte, hvis hele Bohave bestod i et stort Bord og en Bænk, hvor min Tiener tog sit Natteleie, medens jeg, træt af Dagens mange Nydelser og ikke færre Besværligheder, nød nogle Timers Søvn i Vognen.

Ganske tidligt den følgende Morgen (2. Mai) brød jeg op; men neppe var jeg kommen halvhundrede Skridt fra Huset, før Vognen blev siddende i et dybt Hul, som de 8 Heste ikke vare i Stand til at trække den ud af. Jeg maatte da sende et Bud til Landsbyen efter Oxer, og med et Forspænd af 6 af disse Dyr, eller 14 Drägere i Alt, foruden 5 Kiøresvende, hvoraf et Par stedse maatte hielpe til at løfte Vognen op, lykkedes det endelig at skaffe den fri, og at fortsætte Reisen paa en Vei, hvis Slethed overgik Alt hvad jeg havde tænkt mig som muligt. Ikke blot dybe Huller, hvor Heste og Oxer sank i til Bugen, steile Bakker og bratte Hældinger, Aaer og Biergstrømme, enten med usle Træbroer eller reent uden Bro, giorde denne Vei i høieste Grad besværlig; men det værste af Alt var store Steen af 2 til 3 Fods Tykkelse midt i Veien, og svære Træer, som deels vare blæste om ved Stormen, deels vare omhuggede og laae tværs over Veien. Andre havde man, med Flid eller af Vanvare, sat Ild paa, og de brændte nær os paa begge Sider. Dette var den besværligste Reisedag, jeg hidtil havde kiendt; hvert Øieblik var jeg nødt til at forlade Vognene, og vade i Dynd til over Anklerne. Under disse Omstændigheder var det ikke stor Trøst, at de Egne, jeg paa denne møisommelige Maade kom igiennem, hørte til de skiønneste, jeg paa min hele Reise havde fundet. Da jeg naaede de høieste Punkter af Biergene, saae jeg tykke Taageskyer drage forbi mig i de lavere Regioner; Solen belyste de fiernere Bierges

Sneetoppe, og Skovene paa de nærmere Haldere; nu og da oplivede en eenlig Hytte i en lille Dal de øde og eensomme Skovegne. Endelig efter langvarige 5 Timers Kiørsel havde vi vundet over den værste Deel af Biergene; Ovetne med deres Drivere forlod os her: Veien krydsede den store Dal, og vi begyndte at bestige Bierghaiderne paa den modsatte Side, hvor vi fandt en ligesaa slet, eller om muligt endnu værre Vei. Da jeg endelig efter 6 Timers Kiørsel paa 2–3 Miil naaede Stationen Saletrug, sprang to Skruer i Vognfiedrene, i det vi dreiede ind i Gaarden, og jeg vilde have fundet et meget ubehageligt Ophold, dersom ikke til Lykke en Zigeuner, der var Smed, havde været tilstede, som kunde giøre mig et Par nye Skruer. For Resten maa en Grov-Smed her i Landet have liden Leilighed til Fortieneste; thi Bønderne kiende næsten ikke til Redskaber af Jern. Endog deres Vogne, eller rettere Karrer af 2 Alens Haide, hvorpaa de ogsaa befordre Reisende, ere giorte af Træ, uden det mindste Stykke Jern, ja selv uden et eneste Søm. Med disse Karrer, eller med den Reisendes egen Vogn, kiøre Postkarlene over Stok og Steen det stærkeste de kunne, drive Hestene frem, uden at ændse enten Vognen, eller den Reisende, der sidder i den. Posthestene ere smaa, men stærke; og man finder Overflødighed af dem paa hvert Skiftested.

Paa den følgende Station var Veien ikke bedre; først giennem en Dal, hvor en Aa løber, som vi adskillige Gange maatte kiøre over; siden med stor Besværlighed over Biergene, og da vi kom paa den anden Side af disse, var endog Dalen bedækket med temmelig dyb Snee. Her blev Vognen to Gange siddende i Huller, hvor Hiulene sank i til en Fod over Axlerne, og kun ved Hielp af Folk, der kom til, vare vi i Stand til at løfte den op og faae Hestene til at trække den videre. Ikke længe efter kom jeg i en ny Fare, i det vi kiørte op ad en steil Bierghaide. Her var

Veien saa smal og brat, at det saae ud som Vognen hang imellem Himmel og Jord, og jeg frygtede hvert Dieblik for, at den og Hestene skulde rulle ned i Floden. Lykkelig kom vi dog over det farlige Sted, og giennem Skoven i Aftenmørket, hvor jeg fik en Mand til at ride foran med en af Vognlygterne. Saaledes naaede jeg endelig Klokken 10 om Aftenen, træt og giennemvaad (vi maatte i Skoven slaae Kaleschen ned, for at komme igiennem) til Posthuset noget udenfor Byen Argisch, hvor jeg tilbragte en Deel af Natten i Vognen, og Kl. 4 den følgende Morgen igien gav mig paa Veien. Denne førte mig igiennem Dalen, som vandes af Floden Argisch, og som nu begynder at udvide sig og at blive nogenledes vel dyrket. Jeg saae her store Mais-Agre. Biergene tage af, og gaae over til maadelige, med smuk Skov bevoxne Høider; men Veien var endnu for det meste yderst slet. Endelig kom vi over Floden, som man kiørte over paa et Sted, hvor den var temmelig bred og Strømmen stærk. Da Vandet i Midten af Floden tillige var saa dybt, at det var nær ved at gaae over Hiulene, hørte denne Overfart ikke til de behagelige.

Herfra begynder en ordentlig Landevei til Bucharest. Jeg kom først Kl. 9 til den næste Station (Manicesti) og derfra Kl. 1 til Pitesti, en temmelig By, med en heel Deel Boutiker, hvor ogsaa Hospodarens Postdirecteur eller Overpostmester, Hr. Steriopulo, har sin Bopæl. Hos denne Mand, der har Opsynet over Post-Befordringen paa hele denne Vei, som skeer for Fyrstens Regning, fandt jeg den mest giæstfrie Modtagelse. Efter 3 Dage og Nætter, tilbragte paa en høist besværlig Reise, og næsten under Savnet af al Vederqvægelse og Beqvemmelighed, var det første Maaltid, jeg giorde i Wallachiet paa europæisk Viis, en ikke ringe Behagelighed. Min Vert, en født Græker fra Wallachiet, talte maaleligt Tydsk og noget Italiensk; en anden gammel Græker, som spiste til Middag med os, talte endnu bedre Tydsk; og saaledes

forhøiedes endnu ved den gode Beværtning ved en ret livlig Samtale. Denne wallachiske Post-Directeurs Bolig var ikke allene beqvem, men endog pyntelig, og blandt hans Meubler fandtes endog en smuk engelsk Lænestol, betrukken med rødt Saffian. Hans Dragt var baade rig og elegant; en Trøie af fiint skarlagenrødt Klæde, besat med Foerværk og Guldtresser; en Hue af samme Tøi, hvide Pantalons og røde Saffians Skoe. Paa den anden Side af Landeveien, der gik forbi hans Huus, laae gode og ordentlige Staldbygninger, med omtrent 80 Heste, og flere andre Udhuse. Uden for Huset paa den anden Side saae jeg en peen og vel dyrket Kiøkkenhave, hvoraf vi ved Bordet allerede havde Asparges. Alt dette var ikke lidt fornøieligt at see, efterat have reist saa længe giennem vilde Biergegne, næsten uden Spor til Cultur og Civilisation. — Efterat have taget en hiertelig Afskeed med min artige og giæstfrie Vert, forlod jeg Pitesti, hvor ogsaa min Vogn fik en Reparation, som den trængte endnu mere til, end jeg selv til Hvile og Vederqvægelse, om Eftermiddagen Kl. 4, og kom hastig til den næste Station Kurzinow. Paa den følgende var derimod Veien saa slet, at jeg ikke allene engang fik et voldsomt Slag i Hovedet, ved et Stød af Vognen; men min Tiener blev endog en anden Gang kastet reent af sit Sæde paa Bukken, hvorved han dog var lykkelig nok til at slippe med et let Saar i Hovedet. Natten var meget kold, og en stærk Vind blæste over den store Slette, som jeg nu kom igiennem. Biergene laae alt i den fiernere Baggrund; og jeg fandt her kun lav Kratskov. Om Formiddagen Kl. 11 den 4de Mai naaede jeg Buchareſt, der ligger i en Dal, og allerede i Afstand viser sig ret anseelig, ved dens store Mængde af Taarne og Spiir. Jeg var ikke lidet tilfreds med her at komme i et godt og reenligt Giæstgiversted, som holdes af en Tydsker. Ikke længe efter min Ankomst gik jeg til den østerrigske General-Consul Hr. Hackenau, der modtog mig med den

største Artighed og Giæstfrihed, og indbød mig at spise hver Dag i hans Huus, saa længe jeg blev i Staden. Han har levet mange Aar i Wallachiet, og ved hans Omgang blev de tre Dage, jeg tilbragte i Bucharest, mig baade lærerige og behagelige.

Dagen efter at jeg var kommen her, fulgte jeg med Consulen for at giøre min Opvartning hos den regierende Hospodar, Fyrste Ghika, ved hvis Hof der den Dag var stor Cour, da det baade var en høi Helligdag (St. Georgs Dag) og hans yngste Søns Navnedag. Palladset er en daarlig og liden Bygning, da Hospodarernes gamle Pallads for nogle Aar siden brændte. I Slotsgaarden (om jeg kan kalde den saaledes) fandt jeg en temmelig stærk Livvagt, og en Mængde andre Folk i orientalsk Dragt. Vi kom igiennem adskillige Forgemakker, fulde af forskiellige Slags Personer, alle pyntelig klædte, til de indre Værelser, og i et af disse førtes vi ind for Hospodaren, en middelaldrende Mand, der saae godt ud, og modtog os, siddende paa en Sofa med korslagte Been. Paa begge Sider stode hans Ministre, de fornemste Hoffolk og nogle fornemme Bojarer, alle uden Vaaben, da hele Landet efter de sidste Uroligheder er blevet afvæbnet af Tyrkerne. Af disse var ikke een at see ved Hoffet. I Salen, til begge Sider af Hospodaren, sad en heel Deel Damer — allerede i fuld Baldragt, skiøndt det var Kl. 10 om Morgenen — som alle, naar de kom og gik bort, kyssede Fyrstens Haand; en Ceremonie, som Enhver, der kan nyde den Ære at forestilles Fyrsten, maa underkaste sig, og som kun Consulerne med deres Familie og andre Fremmede unddrage sig fra. Med megen Artighed bød han os at sidde ned paa Sofaen ved hans Side, talte med os paa Italiensk, og lod os byde Confect, Caffee og Tobak. Ligesom den hele Scene var mig ny og fremmed, saaledes forekom det mig heller ikke lidt besynderligt, at ryge Tobak ved Audientsen hos en Fyrste, og i Nærheden af saamange pyntede Damer. Blandt disse udmærkede

sig Fyrstens Søster Pulcheria, en indtagende og behagelig ung Dame, der talte meget godt fransk, og lod til at være et Fruentimmer af meer end almindelige Talenter. Hospodarens to yngre Brødre ere ligeledes meget smukke Mænd, med god Anstand og ganske europæiske Manerer.

Jeg blev indbudet til et Hofbal om Aftenen, hvilket Hospodaren gav i et stort Privathuus, som han havde leiet i den Anledning. Balsalen var meget stor, men noget lav. Fire andre Værelser ved Siderne vare elegant meublerede med Sofaer og Stole. Der var en stor Mængde Damer; blandt dem adskillige meget smukke, og tillige udmærkede ved fiin Anstand. Alle vare de rigt klædte, men i en slet Smag; omtrent som de offentlige Fruentimre i London og Paris. Næsten alle de yngre Damer talte flydende Fransk. Ballet aabnedes med en Polonaise; derefter fulgte, som paa ethvert andet Bal i Europa, Engelskdandse, Contredandse, og en Mængde Baltse. Det var et temmelig løierligt Syn, at see Mandfolkene valtse og springe lystig omkring med deres lange Skiæg og i deres nationale Dragt, med smaa røde Huer paa Hovedet, hvilke de gaae med under deres Calpak, gule Støvler, eller rettere Læder-Strømper, et Slags Skiørt, som naaer indtil Knæerne, og Fløiels Trøier af forskiellig Farve. I Begyndelsen af Ballet dandsede de endog med deres lange Overkiorteler; men disse kastede de dog snart. Musiken var slet. Man dandsede ogsaa den nu ved de Fornemmes Baller temmelig sieldne wallachiske Nationaldands, som begynder med, at en 10 eller 12 Par, der holde hinanden i Hænderne, dandse rundt i en Kreds, hvorpaa de dandsende Par, ligesom i den spanske Valts, giøre Trin snart til høire, snart til venstre Side, vende Ansigtet mod hverandre, i en Retning, der er modsat Overkroppens, og efterhaanden gaae over til hurtigere Bevægelser. Musiken til denne Dands er meget ubehagelig for et uvant Øre, ved Mængden af

Sækkepiber, som blæses hertil; ogsaa er Melodien eenstonet og kiedsommelig; men Dandsen selv siges at være meget vanskelig med Hensyn til Takten, og den viser Damerne meget til deres Fordeel, da de kunne lægge megen Ynde for Dagen i Bøininger og Bevægelser med Hovedet og de øvrige Legemsdele.

Fyrsten begav sig tidlig bort fra Ballet; men dette blev fortsat med stor Livelighed indtil henimod Kl. 8. Noget efter Midnat blev et formeligt Aftensmaaltid serveret i en anden Sal, hvor omtrent 200 Personer af begge Kiøn satte sig tilbords. Man bar en stor Mængde Retter frem; men jeg lagde Mærke til, at Damerne næsten ingenting spiste, og Mandfolkene meget lidt. Jeg kom paa Ballet i Samtale med adskillige wallachiske Adelsmænd og Fornemme, eller Bojarer, som talte godt Fransk og syntes i det Udvortes at have ret god Opdragelse. I øvrigt er Ladhed og Uvirksomhed et almindeligt Hovedtræk i deres Charakteer. Deres hele Dag gaaer hen med Ørkesløshed, med at kiøre ud om Sommeren efter Maaltidet til den offentlige Promenade, (Hellestea kaldet, ved en lille Sø, en Fierdingmiil fra Bucharest) og med at spille Hazardspil om Aftenen. Bøger, Læsning og Literatur bekymre de sig intet om. Nogle af Bojarerne have vel offentlige Betieninger, men sædvanligen kun paa eet Aar, hvilken Tid de da især anvende til at skrabe saamange Penge sammen, som muligt. Faa af dem eie en betydelig Formue, og da de alle ere i deres Betientes Hænder, bruge de flere Penge, end de have at fortære, og ere bekiendte som slette Betalere.

Fruentimrene af den fornemmere Classe ere ikke mindre hengivne til Ørkesløshed; de tilbringe næsten hele Dagen i deres Sofa, og kiøre ud mod Aftenen, pyntede med Juveler og konstige Blomster, som om de skulde paa Bal eller i stort Selskab. Deres Sæder ere yderst letfærdige, og Kiærlighedsintriguer meget almindelige. Mændene, som heri vise dem Veien, gielde ikke for at være meget

skinsyge; og Omgangen imellem begge Kiøn er den allerfrieste. Ægteskaber sluttes af Forældrene, og altid med Hensyn paa Penge og Formue; eller ved en formelig Handel om den Medgift, der skal gives. Ægteskabsskilsmisser ere hyppige, og begge Parter gifte sig meget snart igien; ja disse Ombytninger af Ægtefæller skee endog her paa lovlig Maade til en Grad af Forargelse, som man ikke i noget andet christnet Land kiender til. De unge Fruentimres Opdragelse bliver meget forsømt; og hvad de lære er i Almindelighed høist ubetydeligt. Dog er det nu blevet Skik, at Pigerne lægge sig noget efter Musik, hvortil de ikke fattes Anlæg, og de fleste yngre Fruentimre kunne tale Fransk. Med deres Religionsunderviisning er det saa slet bestilt, som muligt; ikke desmindre ere de i Almindelighed meget andægtige. Da de tilbringe saa stor en Deel af Dagen siddende paa deres Sofa med Benene over Kors, gaae de næsten alle ind til Beens, og med Kroppen forover, hvilket klæder dem ilde. Deres Hudfarve er som oftest ikke god; men næsten alle have de deilige sorte Øine.

Den nærværende Hospodar eller Fyrste i Wallachiet siges at være en godmodig og retsindig Mand, men tillige ikke af mange Kundskaber, og heller ikke af de kløgtigste Hoveder. Han er i den samme Stilling, som enhver af hans Lige, der under tyrkisk Hoihed regierer disse ulykkelige Lande, at hans Herredømme er meget usikkert; og da han altid maa leve i Frygt for at blive afsat, endog før de 7 Aar ere udløbne, hvortil Hospodarernes Regieringstid er indskrænket, saa kan han ikke have nogen egentlig Drift til at fremme og opmuntre offentlige Forbedringer eller mere fuldkomne Statsindretninger; saameget mindre, som han netop herved vilde udsætte sig for at vække Mistanke og Fiendskab hos Tyrkerne. Af denne Grund er det, at han ikke tør forbedre Landeveiene, der føre til de østerrigske Grændser; og heller ikke lade Landets Biergværker bearbeide, uagtet her findes baade Guld, Sølv, Jern, Bly

og flere Mineralier, tildeels i stor Overflødighed. Saltminerne ere de eneste, som drives, og den allerstørste Deel af den rene Indtægt, disse give, tilflyder Fyrstens private Casse, tilligemed det meste af alle øvrige faste Stats-Indkomster. At beregne disses Beløb, er høist usikkert; man anslaaer dem løseligen til 12—14 Millioner tyrkiske Piastre (12 til 14 hundredetusinde Species.) Heraf maa Fyrsten dog aarlig udrede adskillige Millioner Piastre; ikke blot den ordentlige Tribut til Sultanen paa to Millioner, men ogsaa store Foræringer til de forskiellige høie Embedsmænd i Constantinopel, for at kunne holde sig i sin Værdighed; el at tale om overordentlige Fordringer af Penge, Krigsfornødenheder m. m. som Sultanen ved enhver Leilighed paalægger Hospodaren. Men denne har desuden ogsaa mange Midler til at skaffe sig Penge, og aldrig forlod nogen Grækker denne Post i Fattigdom. Man regner Folkemængden i Wallachiet til omtrent 1,200,000 Indbyggere *). Af disse udgiøre Zigeunerne en forholdsviis større Deel, end maaskee i nogen anden Deel af Europa. Man regner deres Antal i Wallachiet og Moldau tilsammen til henved 100,000. Deres Udseende, Charakteer, Levemaade og Sædvaner ere i disse Lande omtrent de selvsamme, som andensteds; men deres Tilstand i disse Fyrstendommer er udmærket derved, at de her formelig betragtes som Slaver, hvoraf en Deel (omtrent 50,000 i begge Lande) tilhøre Regieringen, og af disse maa hvert Mandfolk over 15 Aar betale Hospodaren en Afgift af 40 tyrkiske Piastre (omtrent 4 Species) aarlig; hvorimod det tillades dem at drive omkring hvor

*) Nogle Nyere (f. Ex. *Wilkinson* Account of the Principalities of Wallachia and Moldavia. London 1820) tillægge det første af disse Lande kun 1 Million Indbyggere. I Angivelsen af Hospodarernes aarlige Indkomster stemmer derimod Wilkinson meget nær overeens med vor Forfatter.

(Anm. af Udg.)

de ville i Landet; kun med den Forpligtelse, aldrig at forlade det. Den øvrige Deel af Zigeunerne tilhøre Bojarer eller andre Privatmænd som Slaver eller Livegne, og bruges af dem deels som Tienestefolk i Husene *); deels til at arbeide paa Landet, i Viingaardene, og andensteds; eller man tillader dem, ligesom hine, at føre et omvankende Liv, imod at betale deres Herre en aarlig Afgift. Uagtet Zigeunerne vel ikke sælges offentlig paa Torvene, ere de dog, som andre Slaver, Gjenstand for virkelige Kiøb og Salg; og Prisen paa et Individ pleier at være 5-600 Piastre. De ere i høi Grad foragtede af Landets oprindelige Indbyggere, der behandle dem lidet bedre end Dyr.

Wallachiet har lidt overordentlig meget ved de sidste Uroligheder og ved dets deraf flydende Besættelse af Tyrkerne, som vel ikke brændte Stæderne af, men ellers ødelagde Landet overalt, hvor de drog frem. Den Tid var der henved 15,000 Tyrker i Wallachiet; nu derimod kun et Par Tusinde. Geistligheden er meget talrig, især i Hovedstaden Buchareſt; men yderst uvidende. Det vrimler af Munke, baade i Hovedstaden og det øvrige Land; og Klostrene ere for en Deel meget rige. Helgendyrkelse og anden Overtro, i Forening med den falske Andægtighed, herske i Wallachiet til en næsten utrolig Grad. Bisskopperne, som alle boe i Bucharest, udgiøre tilligemed Erkebispen, der altid maa vælges blandt hine, et Slags Capitel, der siges at være behersket af de sletteste og meest fordærvede Grundsætninger, og i geistlige Sager er uafhængigt af Hospodaren, som dog altid maa bekræfte den

*) Naar man veed, at det er under disse Zigeuner-Slavers Hænder, at Bojarernes Børn voxe op, i deres tidligste Aar: kan man giøre sig et Begreb om deres første Opdragelse. Af denne Folkeclasses Qvindfolk, hvis Sæder ere i høi Grad fordærvede, og hvis Levemaade idelig udsætter dem for den afskyeligste Sygdom, tages i Almindelighed ogsaa Ammer til Børnene.

valgte Erkebiskop. Fyrstens Divan eller Statsraad bestaaer af 12 Ministre og høie Embedsmænd, der maae være indfødte eller naturaliserede*); i øvrigt gives der ikke mindste Skygge af Forfatning i Landet som Hospodarerne, for saavidt som deres Magt ikke er indskrænket af Tyrkerne, regiere aldeles despotisk.

Bucharest er en betydelig Stad med omtrent 80,000 Indbyggere, (tilforn henved 90,000) og har endeel ret gode Bygninger af brændte Steen. De fleste Huse ere dog af Træ, og saa Gaderne ere ikke brolagte, men bedækkede med Planker, hvilket ikke blot giør dem sølede ved enhver Fugtighed, men ofte vanskelige og farlige at passere, især i Mørke, da Plankerne næsten altid ligge i Uorden, eller have store og dybe Huller. Disse ere saameget farligere, som Gaderne i Midten under Plankerne have en betydelig Fordybning, for at modtage Vand og Skarn. Da nu tillige denne Beklædning paa Gaderne er meget kostbar at holde vedlige, (hvert 5te Aar regner man, at Plankerne maae fornyes) har man i nogen Tid været betænkt paa at ville brolægge dem; men Gadernes omtalte Beskaffenhed, tilligemed den lave, sumpige Jordbund, give dette Foretagende en Vanskelighed, som man neppe under Wallachiets nærværende Forfatning vil overvinde. — Blandt Indbyggerne i Bucharest regner man omtrent 6000 Jøder, og

*) Foruden Divanets 12 Medlemmer (der alle, med Undtagelse af Erkebispen, som andre Embedsmænd, kun udnævnes paa eet Aar) er der endnu 8 andre Stats- og Hof-Embeder, som give dem, der beklæde samme, Rang i den første Classe af Bojarer. De ringere Embedsmænd regnes til anden og tredie Classe. I Titlerne og Værdighederne selv finder man en Blanding af gamle Byzantinske og Tyrkiske Navne og Indretninger; og i Hof-Ceremoniellet ved visse Leiligheder (f. Ex. ved Hospodarernes Indsættelse i Constantinopel) Levninger af det græske Keiserhofs Pomp. (Jvf. det anf. Skrift af Wilkinson S. 46. 47. 51. 52.)

(Anm. af Udg.)

4000 Tydskere, hvilke sidste alle leve under den østerrigske Generalconsuls Beskyttelse. Desuden opholder den største Deel af Bojarerne, eller de adelige Familier sig i Hovedstaden; og af dem regnes henved 500 i Wallachiet. Bojarerne leve i Bucharest næsten ganske paa europæisk Fod; og Fruentimmerne, der for det meste tale Italiensk og Fransk, klæde sig ogsaa europæisk; men i en slet Smag, med forældede Moder, og brogede, afstikkende Farver. Mændene gaae derimod rigt klædte, i østerlandsk eller græsk Dragt, og med umaadelig høie, omtrent som Jydepotter dannede Huer eller Kalpaks paa Hovedet. Man seer dem meget at kiøre paa Gaderne, og om Eftermiddagen til Promenaden udenfor Byen, med smukke Heste, og i en lang Rad af broget malede og forgyldte Vogne (om Søndagen skal man undertiden kunne tælle 5 til 600 af disse); men dertil mangen Gang en Kudsk uden Strømper og Skoe. — Hvad der især udmærker Bucharest i det udvortes Syn, er den umaadelige Mængde af Kirker og Capeller med smalle Taarne og Spiir. Metropolitankirken er en stygg gammel Bygning (i Forhallen slette, men meget gamle Fresco-Malerier, som forestille Himmel og Helvede) men Udsigten fra Taarnet over den hele Stad og dens Omegn er vid og interessant.

II.

Reise fra Bucharest til Silistria og Varna.

Den 7de Mai om Morgenen forlod jeg Bucharest, med en italiensk Tiener, som jeg her antog, og en aldrende Janitschar, ved Navn Mustapha. Min Befordring var et Slags Postvogn, eller rettere en Karte med 4 Træhiul, trukken af 6 Heste. Over Karten var spændt et Slags Telt, dannet som en Kurv; bag til lagdes Reisetøiet; i Midten havde jeg faaet et Sæde indrettet af Hø, med en Madras over, hvor jeg sad ganske taaleligt; foran mig paa en Vadsæk sadde mine to Tienere paa en Vadsæk, og Mu-

stapha kiørte forud i en mindre Karre med 4 Heste for. Jeg havde leiet denne Befordring lige til Varna for 250 tyrkiske Piastre (25 Species) og havde intet videre at betale paa hele Veien. — Hele Egnen omkring Bucharest er meget flad, lav og skovløs. Ganske nær uden for Staden har Hospodaren sit Landsted, en lille, ret pyntelig Bygning, omgivet af en Blomsterhave og en Lystlund. Nogle faa Bojarer have lignende Landhuse; men deres Smag for Landlivet er, som man kan tænke sig, kun ringe; og de tilbringe, saa godt som uden Undtagelse, hele Aaret i Bucharest. Endog deres Godser besøge de sjelden eller aldrig; mange forpagte dem bort paa en Række af Aar, og langt under den virkelige Indkomst, naar de finde nogen, som betaler dem Forpagtningssummen forud paa flere Aar.

Paa 3 Timer kom jeg fra Bucharest til den første Station, hvor Hestene bedede; det vil sige, man lod dem græsse et Par Timer paa Marken, i Nærheden af Posthuset. Om Eftermiddagen Kl. 6 naaede jeg Obilesti, en stor Landsby, som ligger smukt ved Bredden af en Sø, men i et fladt Landskab. Dette er Halvveien imellem Bucharest og Silistria. Jeg maatte vente her til Midnat, da Hestene vare trætte, hvorfor man her ogsaa gav dem et ordentligt Foder, først af Hø, siden Byg, og derpaa slap dem løs paa Marken, hvor man om Natten havde vanskeligt nok ved at faae fat paa dem. — Den næste Formiddag Kl. 11 var jeg ved Donaus Bredder, efter at have kiørt omtrent 6 Miil; men dette var kun en smal Arm af den mægtige Flod, som vi sattes over paa en Færge. Efter at have kiørt 2 Timer, naaede vi den egentlige Strøm, som her er meget bred, lige over for Silistria, paa den modsatte Side. Her kom snart et Sendebud over fra Paschaen for at undersøge, hvem vi vare, og efterat have ventet i to Timer, kom et Fartøi for at føre os over Floden. Da jeg var kommen Byen temmelig nær, hørte jeg et Skud; en

Geværkugle ved forbi mine Øren, og snart fulgte herpaa en anden. En saa uventet Hilsen var hverken mig eller Baadsfolkene behagelig; jeg erfarede dog, at det ikke just var os, man sigtede efter; men at Paschaen morede sig med at skyde til Maals fra et Lysthuus uden for Byen, efter et Mærke, som var opstillet i en Baad. Da vi landede, maatte jeg med min Janitskar gaae op til Paschaen, som jeg fandt i hans Pavillon, hvilende paa Sofaen, med en Mængde Betiente, der stode omkring ham. Han lod mig giøre nogle faa Spørgsmaal om mit Ærinde i Constantinopel, og tillod mig da at fortsætte min Reise. Klokken var halv tre, da jeg kom ind i Byen eller Fæstningen, hvis Værker endeel Mennesker vare i Færd med at istandsætte. Vognen kunde ikke komme ind ad Porten paa Vertshuset; og jeg maatte saaledes blive holdende paa Gaden. Mine Kiøresvende giorde her mange Vanskeligheder, og vilde negte at befordre mig videre, under Paaskud af at de ikke vidste Veien til Varna; men da jeg havde giort en formelig og skriftlig Contract med deres Herre i Bucharest, nødte jeg dem omsider ved Janitskarens Hielp til at fortsætte Reisen efter en Times Ophold i Silistria, som er en ussel, slet bygget By, med smaa, lave Huse. Donau er her en mægtig Flod, næsten en Miil bred; men her er ingen Skibsfart. I Silistria findes kun nogle faa Færgebaade og smaa Fartøier. Kun et eneste mødte vi under Overfarten. Jeg kom ikke længere denne Dag, end til en stor bulgarisk Landsby, en Miil fra Silistria, da Veien var meget slet; og maatte her blive Natten over. Denne By laae smukt i en dyb Dal, og jeg fandt her en overordentlig Mængde Faar og Hornqvæg. Kiød var her saaledes ingen Mangel paa, som i de wallachiske Posthuse og Landsbyer; og min Italiener lavede et godt Aftensmaaltid.

Følgende Morgen (den 9de Mai) brød vi op Kl. 4, og kom giennem en smuk Skovegn, afvexlende med Høider og Dale; nu

og da en lille Kornager, men i Almindelighed intet uden Skov og Enge. Veien var slet, og saa snever i Skovene, at vi havde megen Nød ved at komme igiennem for Grenene. Efter 2 Timers Kiørsel kom vi atter til Donau, der her viste sig som en smuk Indsø i en Dal, med høie Klipper paa den ene Side; en herlig, malerisk Udsigt. Kort efter, da vi igien vare midt i Skoven, gik et af Hiulene itu, og Vognen kunde ikke komme videre. Jeg maatte gaae en halv Miils Vei i en brændende Hede til Kalnardgi, en lille bulgarisk Landsby i en dyb Dal, hvor jeg fik Frokost og hvilede i en net og reenlig Hytte, indtil Hiulet blev giort i Stand. Ogsaa her fandt jeg en stor Mængde Qvæg. Folket lod til at være ganske velhavende, og i langt bedre Tilstand end Bønderne i Wallachiet. Baade Folkene og Husene i Bulgarien ere ogsaa ulige mere reenlige, end hist; Fruentimmerne mere venlige og tienstagtige, og deres Dragt forskiellig fra den wallachiske. De udmærke sig især ved deres Hovedtøi, der bestaaer i et hvidt Klæde, hvilket de binde om Hovedet i en underlig Form, lig en Hanekam. I Ørene have de mange smaa Glasperler og Sølvstykker; ogsaa Børnene have smaa Sølvstykker i Ørene og omkring Armene.

Fra dette Sted fortsatte jeg min Reise, under et Uveir med Storm, Torden og Skylregn, giennem en umaadelig lang Skov, meest af Eeg og Ask, sielden afbrudt ved smaa, dyrkede Jordpletter. Meget langsomt gik Kiørselen her, og tidt maatte vi opsøge en Veiviser. Vi kom om Aftenen til en tyrkisk Landsby, Moslik, hvor vi blev Natten over, og hvor jeg i en ret hyggelig og beqvem Bondehytte fik Aftensmad og en god Søvn. Min gamle Mustapha syntes godt om en europæisk Suppe, og var en stor Elsker af Rum, skiøndt han, som god Tyrk, ikke vilde smage Viin. — Den følgende Morgen gik det atter hele 6 Timer uophørlig giennem en sammenhængende Skov, der for en stor Deel

bestod af unge Ege. Veien var her saa snever, at vi mange Steder aldeles ikke kunde komme frem med Vognen, inden vi havde hugget endeel Grene af. Omsider efterat have vundet igiennem Skoven og op paa en Høide, saae jeg en meget stor Slette for mig; men denne var ganske udyrket, skiøndt med ypperlig Jordbund; og kun hist og her saaes Flokke af græssende Qvæg. Ved Middagstid kom vi til Basargik, en By midt i Sletten, der tilforn var betydelig, men for en stor Deel blev ødelagt af Russerne i den sidste Krig, og endnu ligger i Ruiner. Folkene vare ogsaa her meget høflige og tienstagtige; men en Mængde Nysgierrige, baade Drenge og voxne Mandfolk, omringede ikke allene Vognen, men mig selv i Stuen i et tyrkisk Caffeehuus, hvor jeg var gaaet ind, og betragtede nøie alt hvad jeg foretog mig. Hvad der meest tildrog sig deres Opmærksomhed, var at see mig skrive i min Dagbog. — Vi forlod denne By Kl. 3 og kom Kl. 6 til Baldigik en lille Landsby, hvor jeg ganske imod min Villie, da det endnu var lyst, og Aftenen udmærket skiøn, maatte blive Natten over, da baade Kudskene, Italieneren og Janitscharen havde forenet sig om ikke at ville reise videre. Det var nu i Tyrkernes Ramasan eller Fastetid; og jeg kunde hele Dagen igiennem ikke faae andet end Brød og Æg. Tyrkerne selv nyde under denne hele Tid aldeles intet fra Solens Opgang til dens Nedgang, og bestille intet den hele Dag, som de for det meste sove bort. Strax efter Solens Nedgang holde de deres Maaltid, og spise igien henimod Morgenen.

Næste Morgen (den 11te Mai) Kl. halv fire gav jeg mig igien paa Veien, og Reisen blev en fuldkommen Gientagelse af den forrige Dag. Her var atter en uendelig Egeskov, som tog henved 5 Timer at komme igiennem, til vi omsider Kl. 8 kom op paa Toppen af en betydelig Høide, hvor jeg til min store Glæde øinede Varna og det sorte Hav i en Afstand. Jeg var nu hier-

og da en lille Kornager, men i Almindelighed intet uden Skov og Enge. Veien var slet, og saa snever i Skovene, at vi havde megen Nød ved at komme igiennem for Grenene. Efter 2 Timers Kiørsel kom vi atter til Donau, der her viste sig som en smuk Indsø i en Dal, med høie Klipper paa den ene Side; en herlig, malerisk Udsigt. Kort efter, da vi igien vare midt i Skoven, gik et af Hiulene itu, og Vognen kunde ikke komme videre. Jeg maatte gaae en halv Miils Vei i en brændende Hede til Kalnardgi, en lille bulgarisk Landsby i en dyb Dal, hvor jeg fik Frokost og hvilede i en net og reenlig Hytte, indtil Hiulet blev giort i Stand. Ogsaa her fandt jeg en stor Mængde Qvæg. Folket lod til at være ganske velhavende, og i langt bedre Tilstand end Bønderne i Wallachiet. Baade Folkene og Husene i Bulgarien ere ogsaa ulige mere reenlige, end hist; Fruentimmerne mere venlige og tienstagtige, og deres Dragt forskiellig fra den wallachiske. De udmærke sig især ved deres Hovedtøi, der bestaaer i et hvidt Klæde, hvilket de binde om Hovedet i en underlig Form, lig en Hanekam. I Ørene have de mange smaa Glasperler og Sølvstykker; ogsaa Børnene have smaa Sølvstykker i Ørene og omkring Armene.

Fra dette Sted fortsatte jeg min Reise, under et Uveir med Storm, Torden og Skylregn, giennem en umaadelig lang Skov, mest af Eeg og Ask, sielden afbrudt ved smaa, dyrkede Jordpletter. Meget langsomt gik Kiørselen her, og tidt maatte vi opsøge en Veiviser. Vi kom om Aftenen til en tyrkisk Landsby, Moslik, hvor vi blev Natten over, og hvor jeg i en ret hyggelig og beqvem Bondehytte fik Aftensmad og en god Søvn. Min gamle Mustapha syntes godt om en europæisk Suppe, og var en stor Elsker af Rum, skiøndt han, som god Tyrk, ikke vilde smage Viin. — Den følgende Morgen gik det atter hele 6 Timer uophørlig giennem en sammenhængende Skov, der for en stor Deel

Om Englænderness Tog til Kjøbenhavn i Aaret 1807.

Af Professor F. C. Sibbern.

I Anledning af Walter Scotts Værk om Napoleons Levnet har man hos os igjen begyndt at omtale Englændernes Tog til Kjøbenhavn 1807, ved hvilket de, som bekjendt, bemægtigede sig den danske Flaade med alle dertil hørende Sager og store Partier, samt de danske Sø-Magaziners hele Indhold af Materialier, hvoraf der engang i Tiden kunde bygges Skibe, eller gjøres Ting, der til Skibes Bygning videre kunde bruges; et Tog, hvortil de bleve bestemte ved Frygt for, at den dengang saa mægtige Napoleon skulde ville sætte sig i Besiddelse af alt dette, og derved berede deres Existents en Undergang — en Fare, der vist for dem var øiensynlig og truende nok. Som naturligt have de Danske i Almindelighed endnu ikke vidst sig synderlig stemte til, at see dette Tog i det rette Lys. Imidlertid turde der dog vel ogsaa hos os findes dem, hos hvilke Retfærdighedens Stemme kan tale stærkere, end Nationalitetens. I dette Haab ere følgende Linier nedskrevne.

Man har fundet det særdeles mærkeligt, at Napoleons Fiender flere Gange have opreist ham Triumphbuer, saa anseelige, at det skal, mener man, være vanskeligt at sige, om han selv har formaaet at reise sig dem mere talende. — Selv hvad det Minde angaaer, som han paa St. Helena, har sat sig selv ved den Aandskraft, hvormed hans Memoirer ere skrevne, og den om de bedste Classikere mindende Objectivitet, som deri hersker, har man troet, at det kan opveies ved en ganske anden Triumphbue, hvilken, endog efter hans Nederlag i Rusland, hans Fiender, da de droge seierrige frem, endnu følte sig bevægede til at opreise for ham. Men denne Sag

vil jeg lade staae ved sit Værd; ikke dog at jeg tilstaaer den, men fordi den ikke hører herhen. Hvad jeg her vilde omtale, er, at, naar man har meent, at Englænderne, ved hiint deres Tog til Kiøbenhavn, allerede forud havde paa egen Regning opreist ham en saadan Triumphbue, saa har man, ihvorvel man maaskee turde have Ret i denne Paastand i og for sig, dog Uret i at fremsætte den som første Anke over Englænderne. Krig gaaer ud paa at svække Fienden, og tilvinde sig — Fordele; men at man i Krigen skulde være saa nakker, at ville lade sin Fiende fortient Ære; eller at man skulde tage Kampen som en Æreskamp, dette er dog uhørt, i det mindste siden Riddertidens romanske Ideer om Ære forsvandt hen. Paa den Maade skulde jo enhver General, der paa et af sine Tropper besat Territorium, med overlegen Magt, endda giorde alle Anstrengelser for at sikre sig imod den bebudede Fiende, kunne anklages for at have viist sin Fiende for stor Hæder; men hvor ofte have ikke forsigtige Generaler ved grundet Betænksomhed fundet sig foranledigede til at giøre sligt. Man har vel sagt, at siden Englænderne dog vare saa stærke til Søes, saa skulde de ei have fulgt Forsigtighedens Regler i den Grad, siden en saadan Forsigtighed let ansees for Frygtagtighed. Jeg veed ikke, om maaskee nogen æresyg Englænder kan paa eengang være saa stolt og saa ubetænksom, at han kan føle sig indigneret over, at hans Ministerium har villet gaae den nationale Æresfølelse saa nær, at den kunde synes sat aldeles tilside. Som Dansk, der kan betragte Sagen mere objectivt, bør jeg have Sindighed nok til at indsee, at en af vis Frygtsomhed indgiven Forsigtighed er langt fra at være Frygtagtighed.

Naar man videre har meent, at Englænderne dog hellere med Krigsskibe maatte have holdt Bæltet bestandigen besat, end at gribe til et saadant Redningsmiddel, saa svare vi: Naar en Nation, som

England, lader Skibe gaae til Polar-Havet o. s. v., for at giøre Opdagelser, finde nye Handelsveie eller nye Steder til Coloniers Anlæggelse, eller for Hvalfangsten, saa er dette naturligt, i sin Orden, og en saa stor Nation værdigt. Men kan man vel sige det samme, naar der er Tale om at giøre store Anstrengelser og vanskelige Foranstaltninger, blot for ei at krænke en saa kaldet hellig Folkerets saakaldte Grundsætninger, eller vel endog blot for at opretholde et Phantom af formeentlig Nationalære? Hvo der har Sands for sand Realitet, maa dog tilstaae, at det baade var et langt simplere og et langt solidere Middel, ligefrem at tage den danske Flaade. Ikke at tale om, at det dog var besynderligt at forlange, at en Nation med saa megen Sands for det Nyttige, som Engländerne, skulde have seet paa, at Flaaden var bleven unyttet, henliggende i de danske Havne, naar de vidste at giøre den nyttig.

Dog just heraf har man villet berede England en ny Anklage. Det er forunderligt, siger man, at Ministrene vilde bruge denne Flaade, at de ikke havde, om ei saa megen sentiment d'honneur, dog saa megen Consequents, at lade disse Skibe ligge urørte i deres Havne, for at ikke en Skygge af Mistanke om, at en egennyttig Bemægtigelseslyst havde havt sit Spil med i deres Beslutninger, skulde kunne falde paa dem. Jeg kan troe, at en saa høimodig Nation som den engelske, ikke kan agte meget paa mulige Mistanker, som Nogen kan falde paa at fatte imod den. Det vilde have været et smukt Syn, om disse velerhvervede Skibe havde ligget hen og raadnet i engelske Havne, medens England behøvede saa mange Skibe paa saa mange Steder.

Naar man overilet har villet, at England skulde have viist den Consequents, at levere Skibene og Materialierne, eller deres Værd, tilbage til Danmark, da Krigen var til Ende, saa er

vil jeg lade staae ved sit Værd; ikke dog at jeg tilstaaer den, men fordi den ikke hører herhen. Hvad jeg her vilde omtale, er, at, naar man har meent, at Englænderne, ved hiint deres Tog til Kiøbenhavn, allerede forud havde paa egen Regning opreist ham en saadan Triumphbue, saa har man, ihvorvel man maaskee turde have Ret i denne Paastand i og for sig, dog Uret i at fremsætte den som første Anke over Englænderne. Krig gaaer ud paa at skade Fienden, og vinde sig — Fordele; men at man i Krigen skulde være saa nidkiær, ei at ville lade sin Fiende fortient Ære, eller at man skulde tage Kampen som en Æreskamp, dette er dog uhørt, i det mindste siden Riddertidens romanske Ideer om Ære svandt hen. Paa den Maade skulde jo enhver General, der paa et af sine Tropper besat Territorium, med overlegen Magt, endda giorde yderste Anstrengelser for at sikkre sig imod den bebudede Fiende, kunne anklages for at have vist sin Fiende for stor Hæder; men hvor ofte have ikke forsigtige Generaler ved grundet Betænksomhed fundet sig foranledigede til at giøre Flugt. Man har vel sagt, at siden Englænderne dog være saa stærke til Søes, saa skulde de ei have fulgt Forsigtighedens Regler i den Grad, siden en saadan Forsigtighed let ansees for Frygtagtighed. Jeg veed ikke, om maaskee nogen mistrøstig Englænder kan paa eengang være saa stolt og saa uefterrtænksom, at han kan føle sig indigneret over, at hans Ministerium har villet gaae den nationale Æresfølelse saa nær, at den kunde synes sat aldeles tilside. Som Dansk, der kan betragte Sagen mere objectivt, bør jeg have Sindighed nok til at indsee, at een af vis Frygtsomhed indgiven Forsigtighed er langt fra at være Frygtagtighed.

Naar man videre har meent, at Englænderne dog hellere med Krigsskibe maatte have holdt Beltet bestandigen besat, end at gribe til et saadant Redningsmiddel, saa svare vi: Naar en Nation, som

benhavn i Aaret 1807 fuldkomment med sand Tapperhed. Bestaaer sand Æresfølelse paa en lignende Maade i en, i Henseende til Ærens Punct, klar Erkiendelse af hvad der er Reelt, og hvad der er Phantom, saa have Englænderne ei heller fornegtet Ærens Grundsætninger derved. Endelig have de ogsaa derved med Consequents fulgt det den velberegnende Egennyttes Princip, hvilket England prises for at have viist Europa at være et sandt cosmopolitisk Princip; da det, om det end maaskee just ei er det, man f. Ex. har at takke for denne Stats Bestræbelser for Negerhandelens Afskaffelse, dog har bragt saa gode Frugter ellers. Rigtignok vil jeg tilstaae, at jeg som Philosoph endnu ei har kunnet finde mig ganske tilrette med dette Princip, fordi jeg endnu ei har kunnet skille det tilstrækkeligen fra det Princip, at man skal uddrive Diævlene ved Hielp af Diævlenes Overste: en Grundsætning, der synes mig i Religionsforfølgelsernes Historie i det Store, i Opdragelsen i det Mindre, og ellers ved tusinde Leiligheder, at have havt Følger, der stille dette saa yndede Princip i et noget tvetydigt Lys. Men at hiint, den velberegnende Egennyttes Princip for en Nation kan være ærefuldt, vil jeg med alt det ikke negte, som jeg og tilstaaer, at, om ogsaa derved den borgerlige Moral skulde kunne være udsat for at blive rokket, saa kan dette rigeligen opveies ved det faste Grundlag, det kan blive for en solid Politik. Og saa meget er vel vist, at Englænderne have med Consequents fulgt dette Princip, ei blot ved Toget mod Kiøbenhavn, men og ved dets Udførelse, hvorom Øen Helgoland endnu kan bære et hæderligt Vidnesbyrd.

Tillæg af Udgiveren.

Til foreskaaende Artikel synes det, som følgende Stykke af en nylig i England udkommen Bog kan give et ikke upassende Bilag; da det viser, at man ogsaa i dette Land undertiden taler og skriver om Kiøbenhavnstoget i en anden Tone, end Sir Walter Scott. Det findes i en af de mest originale og underholdende af de Selv-Biographier, der i den sildigere Tid begyndte at blive en hyppig Artikel i den engelske Literatur: Personal Sketches of his own times by Sir Jonah Barrington, Judge of the high Court of Admiralty, &c. London 1827. Vol. I. p. 323-25.

"Mange Aar, efter det Middagsselskab, jeg har talt om, mødte jeg engang Lord Castlereagh ved Stranden, og en Herre i hans Selskab. Hans Herlighed standsede mig, hvorved jeg blev noget overrasket, da vi ikke havde seet hinanden en Tid lang. Han talte meget venligen til mig, smilede, og spurgte, om jeg da ganske havde glemt min gamle Ven, Sir Arthur Wellesley? — hvem jeg nu opdagede i hans Ledsager; men saa gusten og bleg af Udseende, og med ethvert Kiendetegn paa hvad man kalder en udslidt Mand, (a worn-out man) at jeg blev virkelig bekymret ved at see ham. Dog fik han snart Huld og Helbred igien, og gik som Hertugen af Richmonds Secretair til Irland; hvor han i alle væsentlige Ting endnu var Sir Arthur Wellesley — men det var Sir Arthur Wellesley i en forbedret Skikkelse. Han havde ikke glemt sine Venner, og heller ikke glemte han sig selv. Han sagde, at han havde modtaget Secretair-Embedet allene paa de Vilkaar, at det skulde ikke vedkomme eller hindre hans militaire Bane; og hvad han sagde, viste sig at være sandt, thi han blev snart derefter sendt som Næstcommanderende under Lord Cathcart til Kiøbenhavn, for at giøre et Brud paa Folkeretten, og udføre det mest udmærkede Forræder-Stykke, som Historien beretter (to break through the law of nations, and execute the most distinguished piece of treachery, that history records.)

Efter Sir Arthurs Tilbagekomst, begyndte han igjen sine Secretair-Forretninger, og under hans Ophold i Irland i denne Post, hørte jeg aldrig nogen Klage over nogen Deel af hans Opførsel, enten som Embedsmand eller Privatmand. Han blev siden udnævnt til at commandere i Spanien; en Post, som Sir John Doyle havde søgt, og jeg troer, formodet at faae. — — Nogle faa Dage før Sir Arthurs Afreise til Spanien, bad jeg ham at tilbringe en Dag hos mig, hvilket han giorde. Selskabet var ikke meget stort, men nogle af Sir Arthurs Venner vare af Partiet; den afdøde Sir Carl Asgill, nuværende General Meyrick og fl. Jeg havde aldrig seet ham mere munter og tilfreds. Da Kiøbenhavns Bombardement hændelsesviis kom paa Bane i Samtalen, deeltog jeg ikke i at berømme dette Foretagende; men sagde halv høit, at jeg hverken nu eller nogensinde skulde billige det.

"For Pokker, Barrington, sagde Sir Arthur, hvad er det De der siger?" Jeg siger, Sir Arthur, svarede jeg, at det var den allerbedst udtænkte og udførte, den meest retfærdige og nødvendige "Røver- og Morder-Sag," som vi nu have i Acterne. (I say, that it was the very best devised, the very best executed, and the most just and necessary "robbery and murder" now on record). Han loe, og gik ind i Salen, hvor Lady Barrington havde indrettet et Bal og Aftensmaaltid til Afsked for den bortdragende Helt."

Til Hammarskölds Minde.

Af C. Molbech.

Nabolandet Sverrige har lidt et uventet, et længe føleligt Tab i en af dets kyndigste, nidkiæreste, virksomste Videnskabsmænd. Den svenske Literatur, for hvis Opblomstring, Udvidelse, Oplysning og Kritik Hammarskölds opofrede sin Ungdoms og Manddoms Flid, og sit Livs Rolighed, med en videnskabelig Aand og et fædrelandsk Sind, hævet over ethvert Hensyn til sin egen Person; med en varm og redelig Følelse for det Sande og Skiønne, som vel kunde henrive ham, men aldrig til nogen uædel Lidenskab; med et uforfærdet Mod, en diærv og aaben Vedkiendelse af sine Overbeviisninger, der hverken frygtede Fiender eller skaanede Venner, naar det gialdt hiin indre Sandheds Røst, som kun Selvsyge, Hykleri og aandelig Falskhed vil lære os at overhøre og at dæmpe — denne Literatur maa længe føle et Savn ved den Afdødes tidlige Bortgang, som i det nærværende Dieblik neppe nogen anden svensk Forfatter ganske vil udfylde. Var han og hans Arbeider mindre bekiendte udenfor hans Fædreland, end endeel af hans samtidige Landsmænds, og maatte det være saa, fordi Hammarskölds Skrifter fornemmelig gik ud paa den nationale Literaturs Kritik og Historie, og fordi de mere vare Flidens end Geniets Værker: saa besad han dog Egenskaber og Fortienester, værdige til ikke blot at kiendes, men at agtes af enhver, som sætter Priis paa den videnskabelige Cultur, der ikke er indskrænket til et enkelt Lands Grændser, men forener ved et fælles Baand den hele dannede Menneskeslægt.

Det er mig ikke givet, at kunne fuldstændigen skildre Hammarsköld, som Forfatter, eller hvad han i henved 20 Aar virkede for sit Fædrelands Literatur. Et kort Udkast af hans Levnet, med

Opregning af hans Skrifter, og med en upartisk og uppyntet Fremstilling af hans Charakteer som svensk Literator og Skribent, har en af hans Landsmænd og Venner meddeelt allerede faa Dage efter hans Død *). Jeg vil benytte dette Udkast til deraf at samle de faa Hovedtræk af den Afdødes, næsten ganske til literarisk Virksomhed opoffrede Levnet, som ogsaa udenfor Sverrige maa kiendes, for at kunne vide, hvem Hammarsköld var, og hvorledes han virkede paa sin tidligt betraadte og tidligt afbrudte Bane. Jeg vil tilføie det, jeg ved denne Leilighed selv kan sige om en Mand, med hvem et kort Samliv bragte mig i et venskabeligt Forhold, som hverken 15 Aars Skilsmisse, eller saa mange imidlertid indtrufne Forandringer og Omskiftninger i vort indre Liv og i udvortes Betingelser, kunde afbryde.

Laurits Hammarsköld, af en svensk Adelsslægt, Søn af Kammerherre Carl Gustav Hammarsköld og Catharine Mariane Breitholtz, blev født den 7de April 1785 i Østergøthland paa Gaarden Tuna i Calmar Lehn. Efter privat Underviisning af adskillige, flere Gange omskiftede, og, med Undtagelse af een, ikke meget duelige Lærere, blev han i en Alder af 16 Aar Student ved Upsala Universitet. Havde hans tidligere Opdragelse ikke været ganske heldig, med Hensyn paa lærd Dannelse — en Omstændighed, han selv ofte beklagede — saa opoffrede han sig derimod i Universitetsaarene med roesværdig og ualmindelig Flid ganske til Studeringer, og bragte det i 5 Aar til at opnaae den Modenhed og det Omfang i Kundskaber, der udfordres til den i Sverrige brugelige Examen for Magistergraden, for hvilken han 1806 disputerede. Allerede før den Tid var han bleven Forfatter, baade i Poesie og Prosa. Blandt enkelte prosaiske Smaastykker af Hammarsköld, som han havde ladet indrykke i Tidsskrifter, ville vi

*) I det i Stockholm udkommende Ugeblad Kometen 1827. No. 85.

nævne det tidligste: en kort Efterretning om de fortrinligste og mærkværdigste blandt Tydsklands nyeste Forfattere og Digtere, (indført i Linköpings-Bladet 1804) fordi han det første Gang gjorde sine Landsmænd opmærksomme paa hines Fortienester, paa den saakaldte nyere Skole i Poesien, og fortrinligen paa Tieck og Novalis. Denne, den 19aarige Ynglings første Forfatterprøve betegnede allerede den Bane, han vilde følge, og troligen har fulgt. Efterat have fuldendt sit akademiske Forberedelsesstudium (hvortil i Sverrige overhovedet, under en forskiellig Indretning, anvendes en længere Tid, af lærelystne Ynglinger ved ogsaa større og mere vedvarende Flid, end hos os) vilde han ikke bestemme sig for nogen af de saakaldte Brødvidenskaber; men da Lyst til almeen videnskabelig Dannelse, til literarisk Virksomhed og Literaturkundskab allerede tidlig var overveiende hos ham, og da en arvet maadelig Formue satte ham i Stand til, for sin Person i det mindste, at kunne leve uden Trang, søgte og erholdt han i sit 21de Aar (1806) en Ansættelse ved det Kongelige Bibliothek, hvor han 1808 blev befordret til anden, og 1811 til første Amanuensis; altid dog med en saa tarvelig Lønning, at denne, i Forening med hans egne Midler, kun gav ham et indskrænket Ophold i Ægtestanden, hvori han tidligen indtraadte (1808).

Til denne Embedsstilling medbragte han, som alt er sagt, da i hans Fædreland ualmindelig Drift og Lyst til en udbredt og omfattende Literatur- og Bogkundskab, Indsigt og Færdighed, saavel i de lærde, som i de vigtigste levende Sprog; en ikke almindelig Belæsthed i en stor Deel af disses fortrinligste Værker, (særdeles i den tydske Literatur, den Tid, tillige med den engelske, mindst bekiendt og yndet i Sverrige) tilligemed en afgiort Lyst til, i literarisk Virksomhed, at meddele Frugterne af sin Flid og Læsning. Han blev ogsaa en af de kyndigste Literatorer og Bogkiendere i Sverrige; uden imidlertid at blive en egentlig lærd

Bibliothekar; deels fordi den Adgang, han i sit Fædreland kunde have til Bøger og Haandskrifter, var alt for indskrænket og fattig, og han aldrig fik Leilighed til at udvide den ved Udenlandsreiser; deels fordi en Mængde andre Sysler bortrev ham fra det Slags møisommelige, med stor Opofring af Tid forbundne Studier og Arbeider, som den lærde Bogkundskab udfordrer.

Han blev derimod allerede tidlig bekiendt i sit Fædreland som æsthetisk Kritiker, ikke blot ved det ungdommelige og ikke meget modne "Forsøg til en Kritik over Schiller som Digter, Historiker og Philosoph" (Stockholm 1806), men fornemmelig ved hans "Kritiske Breve angaaende Cancelliraad Leopolds samlede Skrifter" (trykte uden Navn, Christianstad 1810). Dersom man endog ikke kan frikiende disse Breve for en vis eensidig Overdrivelse, og for en ikke sømmeligt partisk, som fiendsk Dvælen ved det Slette og Maadelige hos en Forfatter, hvis Skiebne det var, at overleve sin ubegribelige Navnkundighed og den Tid, hvori han kunde glimre, — og derfor man heller ikke i det hele kan rose Tonen, hvori de ere skrevne: saa have de dog i den svenske Literatur en historisk Mærkværdighed, som det første afgiørende Skridt til at bryde den, en heel Nation indprentede Fordom: at den, fortrinligen fra franske Mønstre og fra Ludvig den Fiortendes Tidsalder laante Smag, som en Søster af Preussens Frederik II. og hendes Søn, Kong Gustav III., yndede, og som derfor blev Hofsmagen i Sverrige, ogsaa skulde være den eneste sande National-Smag, og dens Regler en Lovcodex for alle svenske Digtere og æsthetiske Forfattere. Det er ufornødent her at vise, hvad der nu er almindelig bekiendt, hvorledes Hoffets Indflydelse, deels umiddelbar, deels gjennem academiske Corporationer, Landstvang, Pressetvang og hindret videnskabelig Udvikling, vare i Stand til at vedligeholde det aandelige Monopolium, som var meddeelt hiin Smag i Sverrige, saa langt ned i Tiden, som til henimod Enden

af vort Aarhundredes første Decennium. Det er ligesaa bekiendt, hvor gavnligt Regieringsforandringen 1809 og den længe savnede Trykkefrihed virkede paa Literaturen i Sverrige; og hvorledes et nyt Liv i denne omtrent fra hin Tid af begyndte at yttre sig, hvis første Spirer udvandt fra en Deel gode Hoveder blandt den daværende Generation af Studerende i Upsala, og af unge Mænd, der i de sidste Aar vare udgaaede fra dette Universitet.

Den Deel, Hammarsköld tog i Udviklelsen af den nyeste svenske æsthetiske Literatur, var mere historisk-kritisk end producerende. Dette, og den hele polemiske Form, som da unge Digteres og Literatorers Stræben i Begyndelsen antog, har Modpartiet lagt ham og dem til Last, ligesom om det var muligt, uden Polemik at omstyrte saa vel befæstede, saa mægtigt, ved Vanen i det mindste, forsvarede, saa overmodigt [illegible] Fordomme! — Man raabte uophørligen paa disse Ynglingers Frækhed, der kun vilde rive ned, uden at bygge op; hvis Kritik og Satire kun var nedbrydende, uden at sætte noget bedre i Stedet for det nedbrudte. Men enhver Sæd vil have sin Tid til at spire, voxe og modnes; og inden et Decennium saae man en Frugt efter den anden afløse de i Begyndelsen, som det syntes, revolutionaire og blot polemiske Bestræbelser at komme frem. Man saae det Særsyn, at medens den i det 18de Aarhundrede, under Indflydelse af Kongen, var oven fra fremdrevet en i franske Former indsnevret, forskruet og livløs Literatur, begyndte derimod nu under en fra [illegible] Konge, den national-svenske Literatur at reise sig af sin Dvale, at aande frit, og at arbeide sig op til en selvstændig Tilværelse. Det er her ikke Sted til at undersøge, paa hvad Trin i sin fremskridende Gang denne Literatur for nærværende Tid staaer; men vi ville alene bemærke det, som væsentlige, uforgiængelige Fortienester hos hine yngre Literatorer, hvilke deres Modstandere søgte med Haan at stemple ved Benævnelsen af "den nye Sect," at de paa den ene Side ved

den gamle klassiske Literaturs, de nyere Sprogs, Philosophiens og Historiens Studium, og ved i dette at skride frem med det øvrige oplyste Europa, stræbte at lægge en fast Grundvold for den indenlandske Literatur; paa den anden Side, ved en fornyet Opmærksomhed og Kjerlighed for det gamle Nordens Sprog og den islandske Literatur aabnede nye Kilder for det svenske, ved Vanrøgt slappede, ved hjul og oppustet rhetorisk Pomp udartede, og med en Vandflod af fremmede Ord og Phraser besmittede Digtemaal.

Det er i den første af disse [illegible], at Hammarsköld beviste, med en videnskabelig Nøiagtighed, en utrættelig, en overordentlig Arbeidsomhed, som fuldelig af hans Landsmænd fortjener, i det mindste efter den [illegible], almindelig og taknemmelig Erkjendelse. Det kan ei nægtes, at hans Virksomhed var vel meget adspredt, Mængden af hans skriftlige Arbeider vel stor, og at den usædvanlige Hurtighed, hvormed han arbeidede (uagtet hans svenske Retskrivning tillægger ham medfødt Vanskelighed i at udtrykke sig baade mundtlig og skriftlig") ligesom vel ogsaa hans trange Nødvendighed, der ikke gjør Forfatterens Pen til et Værktøi, jævnligen bragte ham til at skrive meget, uden at det altid blev gjennemtænkt — nemlig ei engang saa godt, som Hammarsköld kunde have gjort det. Stundom blandede han sig ogsaa i Materier, hvortil hans Kald var ringe, f. Ex. Politik; og undertiden var han for hastig til at bedømme det, han ikke kjendte grundigt nok, f. Ex. den danske Literatur og Poesie *); af hvilken

*) Dette, med Hensyn til hans "Underrättelser om de sednare Uppträden i den danska Witterheten" (Svensk Literaturtidning. 1813. No. 8-9.), som med endeel Rigtigt, indeholde adskilligt temmelig skjævt og overfladeligt. At Hammarsköld deri bl. a. omtalte nogle af mine Arbeider med en meget overilet Roes, som vist for en stor Deel maa tilskrives det Venskab, han bar for mig — uagtet han selv udtrykkelig forvarede sig mod denne Mening — behagede man i sin Tid paa en uædel

hvem i øvrigt var en bestandig og ivrig Elsker, saaledes at en dansk Bog var en af de Gaver, der allermest kunde fornøie ham. Det havde ogsaa i mange Aar hørt til hans Livs kiæreste Ønsker, engang at besøge Kiøbenhavn; og at han aldrig kunde opnaae det, var et Savn, han dybt følte, og ofte yttrede. — Hine og andre Mangler ved adskillige af hans Arbeider kunne hverken forringe de bedre Tanke om ham, eller nedsætte hans Fortienester overhovedet; og hvad hans Ufuldkommenheder som Stilist angaaer, hvilken baade Venner og Fiender i hans Fædreland have dadlet, da veed jeg ikke, om man ei i denne Dadel er gaaet altfor vidt; men dette veed jeg, at Hammarskjöld selv ikke følte og offentlig tilstod denne Ufuldkommenhed og andre Mangler ved hans Skrifter med en saadan Grad af Beskedenhed og Selvfornegtelse, at hans Nekrolog kan have Grund til at kalde den Ydmyghed næsten for ydmygende."

Det kan ei være Giensland for disse Blade, at opregne eller bedømme Hammarskjölds mangfoldige større og mindre Arbeider, ligesaa forskjellige i Omfang, som i Materie. Han skrev Poesier, (hvoraf en Samling udkom 1806), Kritiker, Breve over den Plotinske Philosophie, Stridsskrifter imod Leopold, og mod en Told-Directeur, med hvem han 1818 geraadede i en lang og heftig Feide; han besørgede Skole-Udgaver af Latinske Classikere; gav et svensk Udtog af Blochs græske Grammatik, oversatte Skrifter af Venturini, og Reinike Fos af Plattydsk; udgav større Bogfortegnelser, og skrev Lærebøger i Logiken, i Konstens og Philosophiens Historie,

Maade at lade mig undgielde for; imedens man lod, som man havde glemt, at jeg selv var den, der greb Pennen imod en Udlænding, hvis Udtryk til min Forfatter-Roes vare de stærkeste, Nogen har anvendt, og at jeg, endog med næsten fiendtlig Skarphed og Strenghed, for at forsvare mit Fædrelands Literatur, revsede en Mand, som baade dengang var, og i 15 Aar blev min uforanderlige Ven. (S. Brevet til D. A. Atterbom, i Kiøbenhavns Skilderie 1813. No. 41. 42.)

m. m. Neppe gives der ogsaa et svensk Tidsskrift af nogen Betydenhed imellem Aarene 1805 og 1825, der savner Bidrag af Hammarsköld). Nævnes maa i det mindste de betydeligste og nyttigste af de mange Bøger, han i sin korte Levetid kunde overkomme at skrive, ved Siden af andre, tildeels hyrdefulde og udtrættende Sysler. (Saaledes var han ved Rigsdagen 1834 af Stænderne antaget til Notarius ved Expeditions-Commissionen, og redigerede Bilagene til Rigsdagsprotocollerne, der udgiorde 21 trykte Bind. Han var ogsaa i henved tyve Aar Notarius ved Bogtrykker-Samfundet i Stockholm).

Det ved sit Indhold, ved Møien, som dets Udarbeidelse har kostet, ved dets Indflydelse og Brugbarhed vigtigste Værk, som Hammarsköld frembragte, er uden Tvivl hans Historie af "Svenska Vitterheten," (den svenske æsthetiske Literatur), som han udgav i to Bind 1818 og 1819. Betragtes alene Mængden af literariske og historiske Noticer, som dette Værk indeholder, saa maa man forundres over Hammarskölds Flid, der til dette Foretagende ingen Forgænger havde, og meget faa Materialier samlede af andre. Seer man tillige, at han ikke blot nævner Forfatterne og deres Skrifter, men bedømmer og characteriserer endog indtil meget ubetydelige Producter; saa stiger endnu Forundringen over denne ligesaa livelige og aandfulde, som arbeidsomme Mands Udholdenhed og Taalmodighed. Men endnu mere Anledning giver han til at agte den saare sieldne Frimodighed og Kiækhed, hvormed han, uden det ringeste Hensyn til Stand, Magt, Indflydelse eller Auctoritet, fremsiger sin Overbeviisning om svenske, for en stor Deel levende Digteres og Forfatteres Arbeider. Den reen videnskabelige, og af patriotisk Iver besiælede Aand, hvormed dette er skeet, vil ingen upartisk Læser kunne miskiende; om endog en saadan, med al Erkiendelse af det Nødvendige i Værkets polemiske Element, ikke overalt skulde billige Tonen, hvori dette Element ytrer sig. At

Forfatteren kommer uden al Skaansel mod det Slette og Maadelige; vil man let forestille sig hos en Mand, der saa lidet ændsede sine personlige Forhold og den Billighed, som hans Modstanderes Stilling [illegible] at skade ham, at han i en lang Række Aar med [illegible] Kritikens og Polemikens Vaaben kæmpede imod den [illegible] hans umiddelbare Foresatte (Bibliothekaren Walsh sel.) [illegible] literariske Arbeider forbigaaer endog [illegible] (II. 224) at charakterisere, paa en Maade, [illegible] Kritik; imedens hiin igien (f. Ex. [illegible] Publicum om den 11aarige [illegible] Hammarsköld, paa en Maade [illegible] Strids-mænd [illegible] Existents i henved 20 Aarhundreder [illegible] Bibliothekskab [illegible] Kellgren, [illegible] Angreb (Smädelser); men [illegible] Deel, og til den [illegible] Kritik [illegible] Mængde af [illegible] hans [illegible] efterlevende Landsmænd [illegible] ikke alle mit Fædreland [illegible] Forstand [illegible] Deel [illegible] ikke styres af de Principer [illegible] Philosophie [illegible] givet mig, hvis jeg ikke [illegible] Uhehageligheder [illegible] Ruhe, handle der, hvor jeg [illegible] en Variation af et bekiendt [illegible] Ordsprog [illegible] Fiat justitia (et pereat Judex!), er mit Motto [illegible] mit jordiske Liv, med [illegible] fængengelige Lykke og Ro, som noget [illegible] imod [illegible] hos Samtid og Efter-

*) Jvf. Nordisk Tidsskrift, 1. Bind. S. 307-312.

verden at vække et sundere Begreb, eller at udbrede, om endog kun en eneste høiere Idee, der bestaaer og virker for Evigheden." — Til en competent Kritik i Forfatterens Fødeland maa jeg overlade, at drøfte det Enkelte i Hammarsköld's Literaturhistorie (hvilket ogsaa for en [illegible]) og [illegible] det som et Arbeide, [illegible] inholdsrige Stof, og [illegible] Klarhed (thi [illegible]) [illegible] Forfatteren har meent [illegible] at Arbeide, [illegible] Forfatterens Navn [illegible] Hammarsköld [illegible] polemiske Udtryk [illegible] Forfatterens [illegible] for alle [illegible] jeg ogsaa tilføie den Overbeviisning: at det i meer end een Henseende havde været [illegible] Hammarsköld [illegible] blive ved blot at [illegible] æsthetiske Forfattere og deres Arbeider [illegible] karakteriseret disse med [illegible] Tidsalder. At han var i Stand [illegible] som jeg af private Meddelelser [illegible] Blik, hvormed han [illegible] Literaturs [illegible] Fremblomstring [illegible] betragtede denne Literatur [illegible] han meddeelte til de [illegible] Tidsskrifter [illegible] og Literar. Conversations-Blad [illegible] noget for [illegible]

Af mindre [illegible] Vigtighed, er [illegible] philosophiske Studiums Fremgang og Udvikling i Sverrig (Stockholm 1818.) Skiønt maaskee undertiden noget indtaget af national Forkierlighed, og derfor dvælende ved det mindre betydende, har han dog ogsaa i

Kritiske Omarbeidelse af et bekjendt Philosophs Skrift lagt en grundig og tænksom Flid for Dagen, og leveret en nyttig Monographie i den philosophiske Historie. Sit Talent for denne Videnskabs historiske Fremstilling, viste han dog end meere i sine "Grundtræk af Philosophiens Historie, fra de ældste til vore nuværende Tider." 1 Bind. Stockholm 1825–1827. Skiøndt for en Deel kun Udtog af andres Værker, fattes dette Arbeide (som maaskee en anden Gang vil blive fuldendt) dog ikke Resultater af Forfatterens egne Undersøgelser og Overveielser; og at et Værk af den Beskaffenhed med en saa betydelig Afsætning har kunnet udkomme i Sverrige, er et ret glædeligt Vidne for Literaturens Tilstand i dette Land. Os maa det ogsaa derfor interessere, fordi deri blandt andet ogsaa Nordens Philosophers (f. Ex. Treschows og Sibberns) philosophiske Theorier fremstilles. Et mindre udførligt, mindre glimrende Værk, men med Hensyn paa historiske Notitser det brugbare Compendium i Konsthistorien udgav H. 1817 i eet Octavbind; og, det bør erindres, at skiøndt berøvet Leilighed til at see og studere udenlandske Gallerier, besad han baade en sund naturlig Kjærlighed og Sands for Konstværker. En lignende kort Haandbog i den almindelige Literaturhistorie, og en Logik, efterlod han færdige til Trykken ved sin Død. Foruden mange mindre Bidrag til den svenske Literaturhistorie og Bibliographie, gjorde han sig især fortjent ved sine med Omhu besørgede Udgaver af Stiernhielms (1818) og Stagnelii Digte (1826).

Saaledes og saameget virkede Hammarsköld for sit Fædrelands Literatur; og hans bedste Løn, medens han levede, blev hans Selvbevidsthed om det, han paa Sandheds Vei, med varm og redelig Iver, havde stræbt og virket; tilligemed Agtelse og Kjærlighed hos en talrig Kreds af hans hjertelig hengivne Venner. Disse, som følte og erkiendte det Elskværdige og Godmodige i hans Charakteer, erkiendte ikke mindre, hvad de havde hans Omgang og Exempel, hans

verden at vække et sundere Begreb, eller at udbrede, om endog kun en eneste høiere Idee, der bestaaer og virker for Evigheden." — Til en competent Kritik i Forfatterens Fædreland maa jeg overlade, at drøfte det Enkelte i Hammarskölds Literaturhistorie (hvilket ogsaa for en Deel allerede er skeet) [illegible] det som et Arbeide, [illegible] ind-holdsrige Stof, og [illegible] naive Rigdom (thi [illegible] for (dekalt) [illegible] Forfatteren har meent [illegible] at Arbeide, [illegible] Forfatterens Navn til Efterverdenen. [illegible] polemiske Udtryk i Bogen [illegible] Forfatterens [illegible] og [illegible] sig aabent for alle [illegible] jeg ogsaa tilføie den Overbeviisning: at det i meer end een Henseende havde været [illegible], om Hammarsköld [illegible] ved blot at [illegible] æsthetiske Forfattere og deres Arbeider [illegible] charakteriseret disse med [illegible] Tydelighed, [illegible] At han var i Stand [illegible] overbeviist om, som jeg af [illegible] og rigtige Blik, hvormed han [illegible] Literaturs ypperste Frembringelser [illegible] ved det betragtede [illegible] Bearbeidelse han meddeelte til de [illegible] Hermes og Literar. Conversationsblatt) [illegible] noget for [illegible]

Af mindre [illegible] Vigtighed, [illegible] philosophiske Studiums Fremgang og Udvikling i Sverrig (Stockholm 1818.) Skiøndt maaskee undertiden noget indtaget af national Forkjerlighed, og derfor dvælende ved det mindre betydende, har han dog ogsaa i

venske Omarbeidelse af et belønnet Prisskrift lagt en grundig og tænksom Flid for Dagen, og leveret en nyttig Monographie i den philosophiske Historie. Sit Talent for denne Videnskabs historiske Fremstilling, viste han dog end mere i sine "Grundtræk af Philosophiens Historie, fra de ældste til vore nuværende Tider." 1 Bind. St. Stockholm 1826–1827. Skiøndt for en Deel kun Udtog af andre Værker, fattes dette Arbeide (som maaskee en anden Gang vil blive fuldendt) dog ikke Resultater af Forfatterens egne Studier og vidt udbredte Læsning; og at et Værk af den Art og Omfang med en saa betydelig Afsætning har kunnet udkomme i Sverige, er et, ogsaa fordeelagtigt Vidne for Literaturens Tilstand i dette Land. Os maa det ogsaa derfor interessere, fordi deri nogle danske Forfatteres (f. Ex. Treschows og Sibberns) philosophiske Theorier ere fremstillede. Et mindre udførligt, mindre gjennemtænkt, men med Hensyn paa historiske Notitser et brugbare Compendium i Konsthistorien udgav H. 1817 i eet Octavbind; og det bør erindres, at skiøndt berøvet Leilighed til at see og studere udenlandske Gallerier, besad han baade en sand naturlig Kjerlighed og Sands for Konstværker. En lignende kort Haandbog i den almindelige Literaturhistorie, og en Logik, efterlod han færdige til Pressen ved sin Død. Foruden mange mindre Bidrag til den svenske Literaturhistorie og Bibliographie, gjorde han sig især fortjent ved sine med Omhu besørgede Udgaver af Stiernhielms (1818) og Stagnelii Digte (1826).

Saaledes og saameget virkede Hammarsköld for sit Fædrelands Literatur; og hans bedste Løn, medens han levede, blev hans Selvbevidsthed om det, han paa Sandheds Vei, med varm og redelig Iver, havde stræbt og virket, tilligemed Agtelse og Kjerlighed hos en talrig Kreds af ham hjertelig hengivne Venner. Disse, som følte og erkiendte det Elskværdige og Godmodige i hans Charakteer, erkiendte ikke mindre, hvad de havde hans Omgang og Exempel, hans

Iver, Mod og Sandhedskiærlighed at takke for; og [illegible] hans Fortienester, selv om de ikke alle, eller altid, deelte hans stedse ungdommelige og fyrige Begeistring for den Sag, der var ham hellig, eller om de ikke billigede enhver Ytring, hvortil den henrev ham. — Men ogsaa jeg, der har i [illegible] nydt hans Selskab, og tilbragte mange af disse under hans glædesfrie, tarvelige [illegible] Tag, — og [illegible] hans Skrifter og hans Breve, kan vidne, at han blev sig selv lig [illegible], og at hvad han kan have feilet, [illegible] var Sandhed [illegible] Kiærlighed, baade i hans [illegible] sig selv levede han mindst.

Hvad er meer [illegible]? — Det tilkommer hans Landsmænd, at fremstille hans [illegible], om de kunne og ville det. Hans Færd var ei af den Art, at han kunde vinde Mægtiges Gunst; og det kan snarere tilskrives deres personlige Agtelse, han havde opnaaet hos de Svenskes Konge, at han 1826 blev benaadet med Titel af kongelig Bibliothekar. Hans Skiebne var heller ikke den, som Verden pleier at kalde lykkelig; hans Liv var en Kamp, ikke blot i Aandens Rige, men i en Række af sildigere Aar ogsaa med uforskyldt Kummer og trængende Kaar. Fremmede havde vidst at benytte hans godtroende Hierte og hans Ubeqvemhed til Omsorg for det Timelige. Hans Formue svandt bort; og neppe undgik han trykkende Nød og Mangel paa det Nødvendige for sig og Sine. Venners Deeltagelse, Leilighed til forøget Erhverv, maaskee ogsaa Høieres Understøttelse, reddede ham; og hans Kaar begyndte igien at blive blidere. — I den forløbne Sommer havde han første Gang, efter 12 Aars Forløb, kunnet faae Leilighed til, (skiøndt med en forudfølt Ulyst til dette Foretagende) at besøge sin Fødeegn; men ogsaa i denne hans sidste Glæde blandedes Bitterheds Kalk. Hans Familie og han selv — ellers be-

ere ikke blot Mennesker, men ogsaa Dyrene i den Grad plagede af disse Ukræ, at Kreature ofte forlade den bedste Græsning, for i Vandet at søge Frelse imod Myggene; og det er almindelig Skik, at man i denne Aarstid optænder en Røgild paa Marken, hvoromkring Heste, Køer og Faar af sig selv indfinde sig, og staae hele Timer i Kreds om den rygende Mile. Naar de endelig forlade den, ere de ogsaa fri for Myggenes Stik, saalænge deres Skind endnu bevarer den stærke Røglugt." — En Hund, som Forfatteren havde med sig, blev saaledes stukket, at Blodet randt draabeviis ned fra dens Sider. Hos Mennesker er Stikket ikke blot yderst smerteligt; men endog farligt. Man har seet Folk med svage Nerver faae Convulsioner deraf. Af to Englændere, som Forf. traf i Finmarken, maatte den ene allene for Myggenes Skyld forlade Alten, og begive sig til Hammerfest, der ligger ved den aabne Strand; den anden var, da han kom tilbage fra Koutokeino, saa opsvulmet i Ansigtet af Myggestik, at ingen kunde gienkiende ham. — Forf. beskriver omstændeligt de 3 Arter Myg som især findes i Lapland (Culex pipiens, reptans og pulicaris. Linn.) og meddeler bl. a. den mærkværdige Jagttagelse, at man aldrig nogensinde skal finde en Han-Myg, der stikker, men allene Hunnerne; uagtet ogsaa hine ere forsynede med et Sugerør. Hvilke Hindringer denne Landeplage lægger i Veien for Naturforskeren, han være Zoolog eller Botaniker, kan enhver let forestille sig; og af alle de Midler, man har forsøgt at anvende imod den, er ikke et eneste af nogen sikker Virkning, uden, i Sælhed, det umiddelbare Ophold i en Røgsky, og under Bevægelse, at oversmøre de Legemsdele, som Myggene kunne komme til, med Begolie, hvis stærke Lugt, saalænge den ikke er indtørret eller bortdunstet, Myggene skye. — Interessant er den Hypothese af Forfatteren, at en af Naturens Hovedbestemmelser for disse Dyr (foruden at de give Næring til de fleste Spurve-Arters talrige Mængde) er, at de

uendelig smaa Larver, som komme af deres Æg, hvilke altid maa udklækkes i Vandet, skulle tiene den spæde Fiskeyngel til Føde.

Den her tilfældigviis udhævede Gienstand er kun en enkelt Prøve af de hyppigt mødende livelige Fremstillinger af charakteristiske Træk i hine nordlige Polarlandes organiske Natur og Menneskeliv, som man vil finde i en Bog, der vel oprindeligen er bestemt for videnskabelige Læsere af Faget, og til at beskrive Forfatterens zoologisk-botaniske Reise, i Selskab med Hr. B. F. Fries; men som tillige vil læses med Behag af enhver, der har nogen Interesse for hine evig nye og aldrig udtømte Gienstande: Mennesket og Naturen. Saaledes ville vi nævne Beskrivelsen over de farlige, med beundringsværdig Konst og Færdighed fra Baadsfolkenes Side udførte Farter nedad Elvenes Fosser eller Strømfald, (II. S. 181. o. f.) som hvert Øieblik møde i Lapland, hvor ikke let, uagtet al Øvelse og al anvendt Forsigtighed, noget Aar gaaer forbi uden Ulykkeshændelser paa disse uundgaaelige Elvereiser. "Rædselfuldt, siger Forf., er Synet af en Fos, naar man falder i den ved den øvre Ende. Allerede langt borte bebudet ved Braget af de brusende Vande, seer man den nu i sin dybe og bratte Retning at nedstyrte mange tusinde Bølger. Hastigt jage de hverandre, og uophørligt forsvinde nogle, medens andre fødes; neppe kan Øiet nogle faa Secunder følge een i sit Fald, før den styrter sig paa en mindre, blander sig med denne, opsluges og er ikke mere. Et Stykke ovenfor Fossen roer man midt ud paa Elven; allerede der mærkes, hvorledes det ilende Vand drager Baaden nærmere og nærmere til Faldet. Nu er man ved Bredden, ligesom ved Dødens Port, og kan ikke mere standse Baadens Løb. (Kun to Personers Dygtighed og sikkre Øie og Haand er den Reisende ved denne Leilighed betroet; een, der siddende i Forstavnen roer med meget hastige Aareslag — hvad her synes besynderligt — og en Styrer, der staaende, med Øiet stivt fæstet paa enhver Bølge og enhver

fremragende Klippesteen, fører det store Roer; begge uden at tale et eneste Ord.) Da gaaer det nedad i en Fart, der med Rette maa kaldes en Flugt. Breddernes nærmeste Klipper og Træer vige tilbage, medens de fiernere synes at følge med, og i næste Øieblik er man allerede umaadelig langt fra den i Elven fremragende Klippe, som man nys troede at skulle torne imod. Baaden flyver hastigere, end Bølgerne, og naaer een efter den anden; disse, ligesom i Vrede og for at hevne sig, styrte sammen over Baaden, og overstrømme den og Folkene med fraadende Vand. Men neppe er man kommen sig af sin Skræk, før man alt er i Tryghed nede paa Elvens stille Vand; der lander man, øser Vandet af Baaden, tørrer sine Klæder, og nyder en fornøden Vederqvægelse."

Med hvormegen Deeltagelse læser man ikke de i Bogen adspredte Efterretninger om Lapperne, denne selsomme, til Europas yderste Nordspids fortrængte Levning af en fremmed, maaskee fordum videre udbredt Folkestamme, der uden Tvivl (som ogsaa Noticer om dens Aftagelse hos vor Forf. bestyrker) gaaer en ikke meget fiern Undergang i Møde. Alt hvad vi her erfare om deres intellectuelle og physiske Charakteer, (mærkelig bl. a. er deres Legemssvaghed og ringe Udholdenhed til Arbeide, i Forening med stor Smidighed og Behændighed II. 26. 28) deres Boliger, Redskaber, Klædedragt, Sysler og huuslige Levemaade, er, nagtet vel ikke egentlig nyt, dog fortalt paa en meget anskuelig Maade, og med Præg af en nøiagtig og paalidelig Jagttager. Det er en Bemærkning, som i Forbigaaende kan giøres, at man aldrig af nogen nok saa udførlig og nøiagtig systematisk Ethnographie eller geographisk Beskrivelse over et fremmedt Land eller Folk, modtager et saa levende Billede af samme, som det, man selv danner sig af den Reisendes, skiøndt adspredte Bemærkninger, naar disse, som Tilfældet er i denne Bog, gaae i det fornødne Detail, og beskrive Tingene ligefrem, med klart Blik, og med streng historisk Nøiag-

tighed. — Lapperne, med en saa aldeles eiendommelig og fremmed Charakteer i deres hele Tilværelse, udmærke sig ogsaa derved, at de aldrig opgive den, aldrig antage nogen, dem fremmed Forandring eller Forbedring i deres Tilstand. De ere og blive Vilde, og hvad man har virket paa dem ved Religionsunderviisning og andre Midler, naaer ikke videre, end at de i det høieste ere tæmmede Vilde, som dog altid bevare et Slags Antipathie imod Samlevnet med Mennesker af en anden Stamme, og helst, om de have Leilighed, flytte bort, naar saadanne ville bosætte sig iblandt dem. Denne deres Utilbøielighed bestyrkes vel heller ikke lidet ved Maaden, hvorpaa de ansees af de scandinaviske Stammer. "Normændene behandle alle Lapper med den høieste Foragt, og ville neppe ansee dem for Mennesker, eller behandle dem, som deres Lige." (II. 55.) Fortællingen om, hvorledes Lapperne, der havde ført Forfatteren over de norske Grændsefielde, bleve sparkede ud af Forstuen i en norsk Giæstgivergaard, viser noksom, at han taler sandt. Vi ville haabe, at han selv ikke deeltog i denne Udkastelses-Forretning. Blandt mange, ogsaa af vor Forf. berørte Særegenheder, ville vi kun bemærke den, at Lapperne dele med Fellataherne i det indre Afrika*), og andre ucultiverede Folkefærd, den Overtro, ei at ville følge Melk, især nymalket, til en Fremmed. (II. S. 84.) Den iblandt Lapperne herskende Skik, at nedgrave Sølv og Sølvdalere (tilligemed Brændeviin, den høieste Gienstand for deres Attraa) i Jorden, og det som oftest, uden at aabenbare Stedet, selv for deres nærmeste Slægtninge, (I. S. 215) hvorved den største Deel af det Sølv, der kommer i deres Hænder, forsvinder: er et mærkeligt Træk, der synes at bære Præg af Slægtskab med gamle Sagn om Finner og Dverge.

---

*) S. Professor Schouws Udsigt over Denhams og Clappertons Opdagelser i Afrikas Indre. Nord. Tidsskr. I. S. 349.

Rummet tillader ikke Anm. at dvæle længere ved en Bog, som han med stor Interesse har giennemlæst; hvis Bidrag til Laplands Ethnographie og Naturhistorie vel udgiør dens største og vigtigste Deel; men som ogsaa indeholder endeel Optegnelser over det mere sydlige Sverrige, der læses med Behag. Forf. fortæller kort, nøiagtigt, anskueligt, uden at opholde sig længe ved Smaating, og dog uden at glemme det Smaae, der hører med til Skildringen af det Større. Han har forstaaet at giøre en videnskabelig Reise underholdende ogsaa for Læsere udenfor hans Fag. Da Hr. Professor Zetterströms Reise gik indtil Alten i Norge, kun 1 Grad sydligere end Nordcap, hvor han dog for Aarstidens og Stormenes Skyld ikke kom hen, kan hans Bog bl. a. sammenholdes med Vargas Bedemars "Reise nach dem hohen Norden." Frankfurt 1819. 2. Th. 8. — en mineralogisk Reise, som dog mere, end Zetterströms, er beregnet paa blot scientifiske Formaal.

Per Ulrik Kernells Anteckningar under en Resa i det sydliga Europa, utur hans Bref och Dagbök utgifne af Ch. Stenhammar. Andra Uppl. Linköping 1826. 287 S. 8.

Minnes-Ord öfwer P. U. Kernell, talade den 22. Mai 1824 af Atterbom. Andra Uppl. Upsala 1826. 116 S. 8.

Meget forskiellig fra foregaaende er denne Bog, der indeholder en ung, aandfuld og dannet, men sygelig Mands Optegnelser paa hans Reise i Tydskland og Italien. Forfatteren (født 1797 i Linköping, død paa hans Reise i Erlangen d. 30te Marts 1824) var, og uden Tvivl fortiente at være elsket og yndet af en talrig Kreds af Jævnaldrende og academiske Venner. For dem vare hans Breve og Reisedagbog bestemte; og for dem har man vel især givet dem i Trykken. At de ogsaa af en større Kreds af svenske Læsere ere modtagne med Bifald, kan sluttes af den nye Udgave, de have oplevet. Den af Digteren Atterbom, den Afdødes for-

trofaste Ven, der tillige havde været hans Barndoms tidligste Lærer, i Ostgöthernes Landsmandskab ved Upsala Universitet holdne Mindetale, maae vi nærmest ansee som en af Venskab og kiærlig Broderfølelse flettet Krands, hvis Blomsters Duft og Farver erkiendes bedst af den Kreds, for hvilken den Afdøde var personlig kiendt og kiær. Ikke uden Aarsag bruge vi denne Lignelse; thi Talen har, tilligemed mange Steder, der vidne om sand og varm Følelse, en temmelig Overflødighed paa rhetoriske Prydelser; den er, med Hensyn paa Stoffet, noget mere udstrakt, end man vilde vente sig, og indbefatter en omstændelig Biographie af den Afdøde. Dennes Reise-Optegnelser maae vi ogsaa betragte, mere som et Bidrag til hans Levnetsbeskrivelse, end som et Værk af særdeles objectiv Interesse. At Forfatterens sygelige Legemstilstand jævnligen virkede paa hans Maade, at betragte Verden paa, kan man ikke undres over; men at han, iblandt stundom overspændte og forstemte Følelser, altid bevarer Udtrykket af en reen Siæl, et kiærligt og fromt Sind, vil ogsaa erhverve ham fremmede Læseres Agtelse.

At de tre, her anmeldte svenske Skrifter ere trykkede med gothiske Skrifter, anmærke vi som et nyt Beviis paa, at det synes som man begynder i Sverrige at udvide Brugen af disse, i Gustav den Tredies Tidsalder af Moden forkastede Charakterer, hvis fremmede Natur i Scandinavien Professor Rask ei kan begribe.

The Privy Purse Expences of King Henry the Eighth, from November 1529 to December 1532; with introductory remarks and illustrative notes by *Nich. Harris Nicolas*. London 1827. 8.

Lettres de Henri VIII. à Anne Boleyn, avec la traduction; précédées d'une notice historique sur Anne Boleyn. Paris de l'Imprimerie de *Crapelet*. (1827.) XIV. 228 p. gr. 8.

Det første af disse to Skrifter til Henrik den Ottendes Historie indeholder et formeligt Sidestykke til de Regnskabsbøger over Udgif-

ter for Kong Hans (1487) og Dronning Christina, (1500-1511) hvoraf Uddrag ere meddeelte i dette Tidsskrift. 1. B. S. 425. 562. o. f. Liigheden imellem disse authentiske, i Tiden ikke meget fjernede Bidrag til Kundskab om Skikke og Levemaade, ved Hoffet i Danmark og i London, og om Pengenes daværende Forhold til Varerne, eller disses Priis, er meget betydelig. Endog i Form og Udtryk ligner den engelske Udgiftsbog meget de danske; og man finder i hiin den samme Nøiagtighed i at angive smaa og ubetydelige Udgiftsposter, som i disse. (F. Ex. en Kone for at bringe 3 Høns til Hans Naade til Greenwich 5 Sh. Et Bud for at hente en Flaske Salat-Olie til Kongen 10 Pence, o. s. f.) Med Hensyn til Indholdet vil en Sammenligning vise, at Prisen paa alle Fornødenheder dengang, som nu, vare høiere i England, end i Norden, og at Luxus ved Kong Henriks Hof var betydeligt større, end et Par Decennier tidligere ved den danske Konges. (Vi maae nøies med at anføre et Par Exempler. 23 Alen Kammerdug (Cameryk) til 6 Skiorter til Kong Henrik, 6 Shill. Alen, kostede 6 Pd. 18 Sh., og for at sye dem betaltes 6 Sh. Stykket — en Priis, der synes betydelig; og viser, at der maa være anvendt meget Arbeide paa, at udsye Halskraverne o. d. Paa een Dag betaltes for Juveler, som Kongen havde kiøbt hos 3 Juvelerere, 1638 Pd. St. Kongens Gartner i Greenwich havde en Aarsløn af 20 Pd. Andre Urtegaardsmænd ved mindre betydelige Haver havde 12 Pd. 7 udsyede Kiorteler eller Klædninger (Clothes of Enbradery warke) kostede 35 Pd. 8½ Alen skarlagenrødt Klæde til Mylady Anne 23 Sh. 4 d. Alen. En prægtig Kaabe og Natkiole til samme Dame (a Cloak and Night-gown) af sort Silketøi, med Fløiels Besætning, kostede, den første 9 Pd. 4 Sh. den anden 10 Pd. 15 Sh. o. s. v. Mangfoldige Træk af K. Henriks private Liv, hans Sysler, Tilbøieligheder og Morskab, forekomme i Bogen; og man lærer blandt andet, at skiøndt han i sit 18de Regieringsaar udgav en Forordning, der forbød alle hans Undersaatter at spille Kort og Kuglespil, var han selv saa stor Elsker af Spil, at Udgifterne i 3 Aar til hans Tab i Kort og andre Spil beløb sig til 3248 Pd. 5 Sh. Paa Bygninger anvendte han ogsaa meget; saaledes i den samme Tid allene paa Slottene i

York Place og Hunsdon 4064 Pd. Der forekommer ogsaa adskillige Udgiftsposter for Malerier.

Til de mærkeligste Artikler i Regnskabet høre de, der vedkomme den ved sin Skiønhed og tragiske Skiebne saa berømte Anna Boleyn. Man veed vel ei med Bestemthed at angive, naar Kongens Tilbøielighed for hende begyndte; heller ikke findes i Bogen, noget, der enten bekræfter eller modsiger det, som nogle antage, at hun blev hemmelig viet til Henrik i November 1532. Derimod finder man allerede 1529 at der er kiøbt noget Purpur-Fløiel til hende; og samme Aar i December betales hende, efter Kongens Befaling, 180 Pd. Som et Beviis paa den Anseelse, hun stod i allerede 1530, maa anføres, at Lord Mayoren i London d. 5te Jun. sendte hende en Foræring af Kirsebær, hvorfor Tieneren, som bragte dem, fik 6 Sh. 8 d. i Drikkepenge. Den 30. December samme Aar lod Kongen hende i Nytaarsgave give 100 Pund; og saaledes forekomme heelt igiennem en Mængde Udgiftsposter til My lady Anne, for Klæder, (hvoriblandt lymmene clothe for her shirts), Spillepenge, og andre Ting f. E. for en Hiort og en Mynde, som Lady Russel, siden Grevinde Bedford, forærede hende d. 17. Aug. 1532 i Drikkepenge 40 Sh. I Nov. 1530 for at indløse en Juveel, som hun havde pantsat til sin Søster Lady Marie, 20 Pd. For en Bondegaard (a Farm) i Greenwich, som i Februar 1531 blev kiøbt til hende 86 Pd. 13 Sh. 4 d. For en Ko, som hendes Mynder havde dræbt, 10 Sh. o. s. v. Intet viser mere, hvor yderlig Dronning Catharina forsømtes i hendes eenlige Levnet, medens alle Lykkens Gaver udøstes over hendes forrige Hof-Jomfru, end at Dronningens Navn ikke forekommer meer end 2 Gange i disse 3 Aar. Et Sted under A. 1532 anføres 20 Pd. "to my lady Princesse" efter Kongens Befaling, til at fornøie hende med i Julen: "for to disporte her this Christmas." Her menes uden Tvivl Dronningens Datter Prindsesse Marie. Skiøndt Foræringerne til Lady Anne vare i et høiere Forhold, beløber dog det, hun i bemeldte 3 Aar fik i Penge, sig ikke til mere end 218 Pd. St. og hvad der betaltes for hendes Klæder m. m. til 468 Pd., som tilsammen kun udgiør ⅛ af det, Kongen i dette Tidsrum tabte i Spil.

Önskeligt havde det været, om Udgiveren, der i øvrigt med den største Flid og Omhu har udført sit Arbeide, til de øvrige Oplysninger havde føiet kritiske Undersøgelser over Pengenes daværende Værd i England. *) For at bringe dette Slags Undersøgelser til Fuldstændighed og fuld Nøiagtighed, vilde uden Tvivl et Sammendrag af og en Sammenligning imellem andre deslige gamle Udgiftsbøger, baade for Kongerne og for Private, som endnu haves i England, og hvoraf Udgiveren i sin Fortale opregnet adskillige, være det tienligste Middel. Man har saaledes: "Liber quotidianus Contrarotulatoris Garderobæ A. R. regis Edwardi Primi 28vo. A. D. 1299 & 1300;" som det antiquariske Selskab i London udgav 1787. Et lignende Haandskrift over samme Konges 31. og 32. Aar henligger utrykt. 1790 udgav bemeldte Selskab: "A Collection of Ordinances and Regulations for the Royal Household in diverse reigns, from K. Edward III. to K. William and Queen Mary." Bisop Percy udgav 1770 "The Household book of Henry Algernon Percy, fifth Earl of Northumberland" hvoraf Hr. Nicolas nylig har besørget en ny Udgave. En Mængde lignende Regnskaber fra Henrik VII. og Henrik VIII. Regiering henligge i Manuskript i det brittiske Museum og andre Samlinger. Enkelte Bidrag af den Art findes trykte i den engelske Archæologie, i Gage's ypperlige "History and Antiquities of Hengrave" og andre Topographier. — Den gavnligste Maade, at bekiendtgiøre disse Regnskaber paa, vilde uden Tvivl være, naar man giorde chronologisk ordnede og sammenstillede Udbrag af dem alle.

Det andet af de ovenanførte Bidrag til Henrik den Ottendes Historie er et Slags Bogmageri af en Bogtrykker, som ved et med megen typographisk Luxus udstyret Product (til hvis Text er anvendt 12 Slags Skrifter af forskiellig Størrelse) har sat sig

*) I et engelsk Skrift har jeg fundet angivet, at for at sammenligne Priserne i England i Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, med dem i vore Dage, maatte de omtrent multipliceres med 10; da et Pund Sterling dengang havde den dobbelte Vægt i Sølv, og den nominelle Forskiel paa Priserne forholdt sig omtrent som 1 til 5. Jeg maa lade dette staae ved sit Værd.

Officin, som er et af de ypperste i Paris, et Slags literairisk Monument. De 17 (i England allerede to Gange ved Trykken bekiendtgiorte) Breve fra Kong Henrik til Anne Boleyn, skrevne (nogle paa Engelsk, andre paa Fransk) før han ægtede hende, ere her med større Nøiagtighed trykte efter Afskrifter af Originalerne, som findes i det Vaticanske Bibliothek, men i 18 Aar (fra 1797 til 1815) befandt sig i det kongel. Bibliothek i Paris, blandt de 500 Haandskrifter, som Paven efter Freden til Tolentino maatte afgive til den franske Republik. De ville altid blive et mærkværdigt Bidrag til den Konges Characteristik, der kunde skrive i den meest lidenskabelige og galante Elskers Tone til en Elskerinde, som han faa Aar efterat have ophøiet hende paa Englands Throne, lod berøve med Livet for en Ære, hun aldrig havde efterstræbt. Udgiveren, Bogtrykker Crapelet, har tilføiet en af ham selv forfattet "Notice historique sur Anne Boleyn," der vel neppe indeholder noget nyt; men er skrevet med Flid og Upartiskhed; en af Engelsk oversat "Historisk Udsigt over Henrik VIII. Ægteskabsskilsmisse" — en Materie, der saa længe var et Stridsæble imellem det catholske og protestantiske Parti i England; og tilsidst en kort Historie af Anna Boleyn paa franske Vers, forfattet af en Samtidig, og her første Gang trykt efter 3 Haandskrifter i det Kongelige franske Bibliothek.

B. Dansk Literatur.

Om de gamle Danskes Retssædvaner og Autonomie, af *J. F. W. Schlegel*, Conferentsraad, Dr. og Professor i Lovkyndigheden, m. m. Kbh. 1827. 292 S. 4to. (Særskilt aftrykt af det Kgl. danske Vid. Selskabs Skrifter.

Uagtet vi af flere Grunde (hvoriblandt Rummets Indskrænkning ikke er den mindst virkende) ei kunne meget meer end nævne det ovenanførte Skrift, ville vi dog ei opsætte, at giøre den nordiske Lovkyndigheds og Histories Dyrkere opmærksomme paa et Arbeide, hvorved den lærde og berømte Forfatter atter har forøget sine Fortienester af begge Videnskaber, paa samme Tid, som hans Virksomhed har beriget vor Literatur med et saa betydeligt og vigtigt

Værk som hans danske Statsret, (1ste Deel. Kbh. 1827) der fulgte snart efter Forfatterens juridiske Encyklopædie. (Kbh. 1826). Det her berørte Skrift er ikke blot vigtigt for vort Fædrelands ældre Lovhistorie, til hvis Opklaring i mange enkelte Punkter det bidrager; men det maa have en betydelig Interesse for et historisk Studium af Lovkyndighed og Retsvidenskab overhovedet, ved det Lys, som Forf. udbreder over den historiske Udvikling af et Lands Lovgivning, som Danmark, om hvilket han med Rette kan sige; "at dets Love have et nationalt Præg, fordi de ere fremspirede af en Rod, Nationen selv har plantet, med omhyggelig Flid røgtet og pleiet, indtil Træet naaede den Fasthed og Styrke, at Borgerne trygt kunde boe under dets fredelige Ly." (S. 6.) At i Danmark, som i Skandinavien overhovedet, Lovgivningen ikke har været grundet paa Laan fra Fremmede, eller Retssystemet, som Følge heraf, bygget paa en udenlandsk Grundvold, er bekiendt nok for enhver, der har noget Begreb om de nordiske Loves Beskaffenhed. Men hvor uklart dette Begreb maa være hos udenlandske Lovkyndige, kunne vi endog allene deraf slutte, naar vi erfare, at en saa lærd og berømt Jurist, som Falck, endnu nyligen kunde ytre den Paastand (i hans jurid. Encyklopædie. S. 218. Anm.) "at Nordens Love i Almindelighed kun opstode under offentlig Auctoritet, og ikke paa den i Tydskland sædvanlige Maade" (nemlig af Folkets Autonomie, eller ved dets giennem Vedtægter og Sædvaner, som Brugen gav Lovskraft, yttrede Selvvirksomhed i Lovgivningen). At opklare det urigtige i hiin Mening, eller at vise: "hvor stor en Deel af vore gamle danske Retsnormer (Lovforskrifter) ere i Følge Borgernes Autonomie byggede, deels paa fri privat Forening, deels paa Sædvaner, Vedtægter og Rettergangs-Praxis:" dette er Forfatterens Hensigt i nærværende Skrift; og denne har han udført paa en systematisk Maade, ved at giennemgaae de forskiellige danske Vedtægtssamlinger (Retsbøger), og egentlige Love, efter visse Classer eller Hovedarter; og ved til Slutningen at vise, hvorledes, endog efterat den jydske Lov var givet, Retssædvaner, anseete Lovkyndiges Meninger, Domstoles, og Dommeres Betænkninger have yttret Indflydelse paa Retsnormerne. — Den, ogsaa i nærværende

Skrift udviklede Mening: at den jydske Lov ei allene er den eneste af vore gamle Provindslove, som er udgaaet fra en Lovgivers Haand, men at dens oprindelige Bestemmelse var, at gielde som Landslov for hele Danmark, har fundet en Modstander i Hr. Politie-Secretair Larsen, hvis Afhandling: "Bidrag til de danske Provindsiallovbøgers Historie," gaaer ud paa at bevise den ældre Mening, om den jydske Lovs indskrænkede Bestemmelse for Jylland og Fyen allene. Af denne mærkelige Afhandling var kun 1ste Afdeling trykt (Ørsteds jurid. Tidsskrift. XIII. 2. S. 227–272.) da Hr. Conferentsraad Schlegel i et Tillæg til det her anmeldte Skrift (S. 268–282) bestred Gyldigheden af de Grunde, hvorpaa Hr. Larsen bygger sin Deduction. Siden har denne fuldført sine Undersøgelser, hvad den jydske Lov angaaer, og forsvaret sin Mening i bemeldte Tidsskrifts XIV. Bind.

Om Vaudevillen, som dramatisk Digtart, og om dens Betydning paa den danske Skueplads; en dramaturgisk Undersøgelse af Joh. Ludv. Heiberg. Kbh. December 1826. 98. S. 8.

Denne apologetisk-polemiske Afhandling kan uden Betænkning regnes til det heldigste, som i den sildigere Tid er skrevet hos os over æsthetiske Materier; deels fordi den er særdeles rig paa Indhold, og giver Læseren nok at tænke paa, baade med og imod Forfatteren; deels fordi den har den priisværdige og temmelig sieldne Egenskab, at Indholdet for det meste bydes os reent og ligefrem, uden overflødig dogmatisk Vidtløftighed, og, hvad der er endnu bedre, uden disse Omsvøb af en forvirret og forvirrende Phraseologie, hvormed saamange æsthetiske og philosophiske Forfattere af en vis Art plage os og frastiæle os noget af den, med hvert Aar af Menneskeslægtens Liv dyrere Tid; deels endelig, fordi Afhandlingen i Sprog, Udtryk og den hele ydre Form har en vis eiendommelig Charakteer, et Slags (om vi saa maae sige) subjectiv Gyldighed, der giør Indtryk og vinder Bifald — for længere eller kortere Tid — ligesom Alt, hvad der vidner om bestemt Aandskraft, om en rask og sikker Gierningskraft. Som et polemisk Skrift — nemlig rettet imod en vis Mening, som Forfatteren antager at være ikke

til Fordeel for Vaudevillen, uden at han dog giør os det klart hvor denne Mening findes, eller af hvad qualitativ og quantitativ Vægt den er — kunde denne Undersøgelse derfor ikke andet end opfylde sin Bestemmelse. Man antage, at Forfatteren behøvede at forsvare sine Vaudeviller, saa vilde upaatvivlelig den allerstørste Deel af de Læsere, der skulde dømme om Sagen efter hans Indlæg til Publicum, sige: Han skriver godt og vittigt; han har moret Os; ergo har han Ret.

Med en, om endog kun ufuldstændig historisk Kundskab til Vaudevillernes Skiebne paa den danske Skueplads, kan man dog neppe andet end falde paa det Spørgsmaal: behøvedes virkelig et Forsvar for disse Skuespil? — Blev ikke den første af Dr. Heibergs Vaudeviller opført i halvandet Aar 25 Gange paa vort National-Theater, og har den ikke oplevet 3 Oplag, der neppe kunde trykkes saa hastig, som de solgtes? Have ikke de følgende giort en, om ikke fuldt saa glimrende, dog betydende Lykke? Imod hvem skulle de altsaa forsvares? — Ikke imod Publicum, "der har skienket Vaudevillen et Bifald, der saaledes har befæstet denne Digtart hos os, at det nu ikke mere kan lykkes nogen afvigende Mening at fortrænge den." (S. 4.) Ikke imod blot individuelle Meninger; "thi med dem har en Forfatter naturligviis intet at giøre." (S. 3.) Altsaa maaskee imod saadanne Domme, "der kunne gielde for Repræsentanter af en nogenlunde almindelig Anskuelse." (S. 3.)? — Dersom Forfatterens Undersøgelse havde været et mere didactisk, end polemisk Skrift; dersom vi altsaa kunde have været berettigede til at fordre af ham en streng og giennemtænkt Consequents i Sætninger, en følgerigtig Overeensstemmelse i Udtryk: saa vilde vi sige, at der findes adskilligt i Afhandlingens Exposition eller Indledning, og i en Deel af det Følgende, som dermed staaer i Forbindelse, hvilket man just ei vilde vente sig af en saa god Logiker, en saa fortrinlig Stilist, som Hr. Dr. Heiberg.

Den individuelle Mening (ↄ: f. Ex. en Mening som a har), vil han i og for sig selv ikke ændse; (hvormed han formodentlig ikke vil sige andet, end at ethvert Individ maa, uimodsagt af Forfatteren, dømme om Vaudevillen, som han lyster). Den Me-

ning derimod, der kan gielde for en nogenlunde almindelig Anskuelse "fortiener Forfatterens eller Digterens Opmærksomhed, ja fordrer den endog, naar han kan bidrage til at rette dens Feil." Vi ville ikke opholde os ved Modsigelsen i Udtrykket "nogenlunde almindelig" med de følgende Yttringer om en afgiort Majoritet for den Mening, som netop er hiin nogenlunde almindelige modsat; men antage, at Forfatteren har villet sige: en Mening, som er fælles for et temmeligt Antal af Individer. En saadan Mening kunde være en Mening af 10 a, 50 a, 100 a, o. s. v. Quantiteten, som Forfatteren vil respectere, er her ganske ubestemt; men det synes dog som man kunde antage, at det var denne arithmetiske Række, som han vilde standse i sin Progression, da han udgav et Forsvar for Vaudevillen, uagtet han udtrykkelig siger: "at den ingenlunde trænger til et Forsvar imod de afvigende Meningers Minoritet." (S. 4.) Nu erfare vi derimod kort efter (S. 5) at det dog er "de endog nok saa Faa, for hvis Mening han har Agtelse" som Digteren vil "stræbe at vinde for sine Tilhøreres Samfund," hvori de "af Mangel paa Indsigt endnu vægre sig ved at optages." Dette synes dog kiendeligen at vise, at Digteren har mere Respect for en Mening, der kunde udtrykkes f. Ex. ved $2\ a^{10}$, $3\ a^{20}$, eller endnu høiere Potentser, om endog Coefficienten var nok saa liden; end han har for hine Meninger, hvis Formel aldrig bliver anderledes end $a + a + a + a$, o. s. v. Hermed stemmer tillige overeens den Barskhed og Ringeagt, ja Haan og Foragt, hvormed han behandler Dilettanterne i Smag og Poesie, mod hvilke man snarest kunde falde paa at troe, det hele Skrift egentlig var stilet. Vi undres slet ikke over, at en saa rigt begavet Forfatter, som de danske Vaudevillers Ophavsmand, engang kan sættes i Harnisk ved Sværmen af ukaldede Konstdommere, der i vore utallige "smagende Dagblade" *) surre omkring hans Øren. Men da han strax (S. 6. 7.) gaaer over til at tugte de beklagelige "poetiske Dilettanter," og det ikke med lempelig Haand, derefter i Særdeleshed revser de dramatiske Fu-

*) Ad modum: det smagende Selskab, som en af vore Forfattere (jeg mindes ikke hvem) langt tilbage i det 18de Aarhundrede kaldte "Selskabet for de skiønne og nyttige Videnskaber."

flere (og hvad Maade disse have at vente, vil Müllner og Raupach S. 13 kunne lære dem) og endelig giver sin theoretisk-praktiske Apologie for Vaudevillen en Anvendelse paa en saadan Classe af Konst- eller Smagsdommere, som neppe engang, efter den Maade, hvorpaa Forfatteren charakteriserer dem, kunne fortiene Navn af Dilettanter: saa indsees ei, hvorfor han ikke strax forfra vilde sige os, for hvem han flettede den satirisk-kritiske Svøbe. Thi Maaden hvorpaa den bruges, eller Tonen hvori vi underviises om Smagens Forfald i Digtekonsten og paa Skuepladsen, om Dilettanternes Usselhed, og om den Vei, Forfatteren er gaaet, for at giøre de første Skridt til at sætte alt dette paa en bedre Fod, er dog neppe den, hvori han vil tale til de Faa, "for hvis Mening han har Agtelse."

Man kunde vel ogsaa sige, at den Tone, hvori Forf. paa den æsthetisk-kritiske Vei forsvarer Vaudevillen, er mere sarkastisk og polemisk, end man skulde vente sig i et Tilfælde, hvor Forf. forud er saa vis paa sin Seier, at han egentlig mere vil demonstrere, end vinde den; og saaledes berøre vi her atter den Art af Modsigelse, der nu og da fremtræder i Skriftets vedgaaede Formaal, og i dets Udførelse. Det synes klart, at med den samme afgiorte Overlegenhed paa Kritikens Standpunkt, som Forfatteren har der, hvor det kommer an paa den reelle Virkning, som han har frembragt, eller paa den Lykke, hans Vaudeviller have giort paa Theatret, maatte han have været mere rolig, og mindre sarkastisk. Vi negte ligesaa lidt, at Sarkasmer og Vittigheder ere ypperlige Vaaben i Stridens Øieblik, som at den her berørte Undersøgelse er meer end rig nok paa begge Dele; men at de ikke altid i Længden beholde den overbevisende Kraft, som de i hiint Øieblik have, kan vel heller ikke negtes.

I øvrigt er dette kun en enkelt, og om man vil, mindre betydende Deel af den Virkning, som Skriftet i sin Tid giorde paa nærværende Anmelder, og som det heller ikke forfeilede ved en gientagen Læsning. Vaudevillen selv er hos os en alt for ny Digtart, til at dens Theorie og Kritik, anvendt paa nationale Frembringelser af den Art, skulde kunne siges at være modnet nok; eller at have vundet den Sikkerhed og Fasthed, som upaatvivlelig behøves,

for rigtig at vurdere enhver egen eller national Literaturs Digterværker; thi Ingen kan dog vel mene, at den, der kun havde læst tre, fire danske Digte — han være i øvrigt Indfødt eller Fremmed — strax skulde kunne dømme om den danske Poesie; eller at den, der ikke havde seet andre Vaudeviller, end franske i Paris, kunde være competent til at bedømme saa nationale Stykker, som Dr. Heibergs danske. Anmelderen, (som desuden ei kan være uvidende om, at det er en heel anden Sag, naar en Digter tillige er sin egen Kritiker, eller naar han baade skriver æsthetisk og polemisk over sine egne Værker, over en Digtart, han saa at sige selv først har skabt i sit Modersmaal, end naar en anden paatager sig dette Værk,) var i Grunden langt mindre modtagelig for den Underviisning, Skriftet skulde give ham, end for den morende og underholdende Nydelse, som det gav ham, ved dets individuelle Selvstændighed, (et Slags Anstrøg af Holberg, der saa hyppigen er brugt, at han endog synes at have virket paa Stilens Charakter, skader hiin dog ikke) ved de træffende og naturlige Vittigheder, som der ikke er sparet paa, og ved de skarpe, sarkastiske Tugtelser, som ikke blot frivole og daarlige Theaterdigtere, eller deres ofte ligesaa usle og tomme Opdragere, Theater-Recensenterne, modtage; men hvoraf tillige det samme Theater-Publicum, der har befæstet og afgiort Vaudevillernes Skiebne, faaer sin gode Part. Anm. tør sige dette saameget desto friere, siden han i saa langt et Tidsrum har staaet uden for dette Publicum, at han omtrent har samme Erindring om vort Kongelige Theater, som om Theatrene i Paris, og at (ignoti nulla cupido) det næsten endnu kun er Mindet om Holberg og Frydendahl, der stundom kan vække et Slags Længsel hos ham efter den danske Skueplads.

Endskiøndt det nu, selv under saa lidet gunstige Vilkaar, ikke vilde falde vanskeligt, at skrive en Commentarius perpetuus til Dr. Heibergs Skrift om Vaudevillen, da dette Skrift er endnu rigere paa et mangfoldigt Indhold, end paa gode Indfald (hvilket ei vil sige lidet) og derfor, ledsaget med notis variorum (hvortil vi for længe siden have seet vidtløftige Bidrag) i en ny Udgave let kunde komme til at ligne Mitscherlichs Horaz, Tzschukkes Eutropius, eller andre slige Bøger, hvor en Linie eller høist to af Texten

staaer som et Slags typographisk Prydelse ovenover en stor og tæt trykket Octavside af Anmærkninger: saa ville vi dog her, af adskillige gyldige Grunde, knap give et eneste Bidrag til at udstyre en saadan Udgave. Vi nøies indtil videre med en reen historisk Betragtning af den danske Vaudevilles Opkomst og tidligste Skiebne, som vi, fra den blot *literariske* Side, end ikke ville føre den svageste Klage over. Thi at Dr. Heiberg har givet os *nationale* Digtninger i bemeldte Skuespil, vil knap nogen være blind eller indskrænket nok til at negte; at nationale Digterværker, og det af *dramatisk* Art — de være for Resten af hvad genre de ville, og selv naar de ere (som Vaudevillen) i sit Slags, hvad de Franske fortrinligviis kalde peintures de genre — maa være en velkommen Berigelse for vor Literatur, har Digteren, ikke blot praktisk beviist, men ved en omstændelig historisk-dramaturgisk Udvikling paataget sig at bevise. At saadanne Digterværker, og fornemmelig for at gielde uden for Scenen, ligesom alle andre, maa være *gode* — er trivielt at sige; og er dog Hovedsummen af alle de Fordringer, som man, ligefra den mest individuelle, til den mest universelle Anskuelse, kan opstille. At Dr. Heiberg er baade Digter og Konstkiender, forudsætte vi, at ingen dannet Mand i vort Fædreland kan være uvidende om; heraf, mene vi, følger, at ingen saadan (selv uden at have læst en Linie af den her berørte *Undersøgelse*) kan bære mindste Tvivl om, at Forfatteren har skrevet sine Vaudeviller *saa gode*, som han under Øieblikkets aandelige Betingelser kunde give dem. Inden man fordrer mere af ham, eller vil lære ham at giøre *bedre*, maa man vist nok — ikke just kunne giøre dem selv (hvilket sikkert heller ikke er hans egen Mening, selv der, hvor hans Forbittrelse mod Dilettanterne henriver ham til Ytringer, der falde noget ulogiske;) men derimod kunne bedømme en Vaudeville ikke allene "*efter dens eget Begreb*" (S. 49) men efter Begreber, som fra høiere eller mere almindelige Synspunkter (Ideer, Smag, Skiønhedssands, og hvad de videre hedde) kunne nedstige til den specielle Digtart og dens organiske Dele. Om Vaudevillernes Forfatter hidtil har lært noget af de Kritiker, de have oplevet, lade vi være uafgiort; men vi holde for: at det blot kan være en aldeles tom, vid- og smagløs Kritik,

(hvis rene Nullitet derfor strax maa være afgiort) af hvilken en dramatisk Forfatter ikke skulde lære et eller andet, om end nok saa lidet, meer end af hiin "offentlige Dom" (nemlig af Theatrets Publicum) hvilken en i Dr. Heibergs Ugeskrift optrædende dramatisk Kritiker *) fandt saa aldeles afgiørende til at bestemme et Stykkes "Værd eller Uværd", at det hos ham hedder forslidt (??) og gemeent (!!) om nogen dristede sig til at dømme selvstændigt "i Opposition mod Publicums Dom."

I det nu Anm. ved Slutningen af disse Linier kan frygte for at møde den Bebreidelse, (foruden maaskee flere andre) at skiøndt ikke mange, ere de dog for mange, endog blot af den Grund, at deres tilfældige, formelle Bemærkninger, ikke indeholde en eneste reel og direct kritisk Yttring, Vaudevillen, og in specie de heibergske Vaudeviller angaaende: saa falder det ham ind, at betage i det mindste hiint "ikke en eneste" sin Gyldighed. — Forf. forsvarer sig (S. 78. o. f.) bl. a. imod dem, der have lagt ham Platheder i hans Vaudeviller til Last. Forsvaret selv (uheldigt der, hvor Forf. fremhæver den Omstændighed, at Publicum tager imod dramatiske Producter, hvori Plathed og Gemeenhed ere væsentlige og nødvendige Ingredientser, forbi Vedkommende skrive, som de selv ere — thi her i det mindste kan dog ingen nok saa almindelig Anskuelse være gieldende) lade vi i øvrigt upaatalt. Andre (mene vi) have allerede omtalt det urigtige eller meget for omfattende og vidt drevne i Forfatterens Paastand: at næsten alle Holbergs Stykker foregaae imellem Kieltringer, Narre og indifferente Personer; og vi ere langt fra at høre til dem, som vilde "berøve den komiske Digtekonst dens Fortrin, at turde skildre alle Stænder." (S. 81.) Men den sammesteds anførte Grund af Holberg "hvorfor en dansk Komiker helst tager sine Charakterer af de lavere Klasser" er heel svag; og vi begribe allermindst i vor Tid, hvorfor Rangforordningen skulde meddele et Privilegium paa ustraffet at være latterlig. Nogen Forkiærlighed for Brugen af det Lave, Platte og Pøbelagtige i Charakterer eller Udtryk, som komisk Stof, finde vi vel ikke i de Heibergske Vaudeviller;

*) I Bedømmelsen over Lystspillet: Burchardt og hans Familie. Kiøbenh. flyvende Post. 1827. No. 24.

derimod mene vi, at de hidtil, omtrent i een Maneer leverede, have vel meget af en vis Lyst til at dvæle ved det Trivielle i Hverdagslivet hos de lavere Folkeclasser, som stundom i sig selv er for uskyldigt ("harmlos") til at giøres latterligt; og som for Resten, selv hvor det antager et Anstrøg af komiske Former, neppe undgaaer i Længden at trætte den Dannede. Forf. vil neppe negte, at ogsaa det Trivielle, for at taales i Konsten, maa paa en vis Maade idealiseres, for at blive ægte komisk (hvilket det kan blive, deels ved en Potentsering formedelst den komiske Kraft; deels ved at sættes i Opposition til noget vigtigere eller i sig selv betydende, med hvilket det vil maale sig). See vi det for længe og for hyppigt i sin virkelige, nøgne Skikkelse (endog paa Scenen), bliver det kiedende, eller hvad man kalder flaut. Betragte vi Vaudevillen som et Slags Fragment af Komedien, saa bliver den underkastet de fleste Hoved-Regler, der gielde for denne; og om den endog, som Forf. mener, allevegne kan nøies med at skizzere, saa indsee vi ei, hvorfor den fortrinligen skulde skizzere det Trivielle, og dette i en vis Sphære af Livet. At man (uden al bestemt Grændse for Omfanget af dette "man") maaskee meget tidt leer, ved at see eller høre det paa Scenen, som man i Hverdagslivet finder flaut, har en let forklarlig Grund, som det er ufornødent her at udvikle. Men det er unegteligt, at Latteren, ligesom den har høist forskiellige Kilder, saaledes ogsaa et høist forskielligt Værd.

Blandinger.

Engelsk Gesandtskab til Ava i Aarene 1826 og 1827. Kort efterat Krigen mod Birmanerne var endt ved Fredsslutningen i Yandabu (jvf. Nord. Tidsskr. I. S. 550) besluttede Regieringen i Calcutta at sende et anseeligt Gesandtskab til Hoffet i Ava, for at befæste et venskabeligt Forhold og slutte nærmere Handelsforbindelser med den nyslig overvundne og ydmygede Birmanske Monark. Med Gesandten Hr. J. Crawfurd, fulgte et Par ham underordnede Herrer, en Eskorte af 50 Mand, under Commando af Lieut. Cox, Directeuren ved den botaniske Have i Calcutta Dr. Wallich, en Landmaaler og Tegner (Lieut. Montmorency) og som Tolk den i dette Tidsskrift tilforn omtalte Missionair Dr. Judson. Gesandtskabet, der reiste med et

Dampskib op ad Iravaddi, forlod Rangun d. 1 Sept. 1826, fortsatte Reisen, uden at lade sig opholde af Vicekongen i Pegu, der foregav at have Keiserens uindskrænkede Fuldmagt til at underhandle, og naaede d. 30. Sept. Hovedstaden eller Keiserens Residents — nu ikke mere Amerapura, men den ældre, længe forladte Stad Ava. Gesandten fik en Bolig anviist paa et Sted, 2 engelske Mile neden for Staden, og blev her med stor og ceremoniel Høflighed modtaget af de samme fornemme Ministre, der havde sluttet Tractaten i Yandabu. (Ikke langt oven for dette sidste Sted havde man viist Englænderne den Plet, hvor Birmanerne havde tænkt, at giøre det sidste Forsøg paa at modstaae den brittiske Hær, om ikke Fredsslutningen havde standset den. Men Birmanernes Magt var i den Grad svækket og tilintetgiort, at de neppe havde 1000 Mand tilbage at stille imod Englænderne. Veien til Ava havde saaledes staaet General Campbell ganske aaben). Under adskillige Paaskud forhaledes Audientsen hos Keiseren indtil den 21. October, men fandt da Sted med et Ceremoniel og en Grad af Hofpragt, der endog maatte imponere Englænderne. I tre Timer opholdtes Gesandten i en Sal før Audientsen, for at være Vidne til Optoget af alle Ministre og Rigets Store, der ledsagede af deres Undergivne og Betiente, alle i Høitidsdragt, og med mange Elefanter og Heste, droge til Hoffet. Allene det Følge, som Dronningens Broder førte med sig, udgiorde henved 300 Personer. Gesandten afslog, som man kan tænke sig, at opfylde det Birmanske Hofceremoniel, som Symes maatte underkaste sig, f. Ex. at bøie sig dybt, ikke blot for Keiseren, men for Palladset og Væggene i samme, og at gaae uden Skoe igiennem Slotsgaarden. Kun førend man traadte ind i den egentlige Audientssal, aflagde Englænderne frivilligen deres Skoe. Dronningen eller Keiserinden, der aldrig ved nogen, offentlig eller privat Forhandling, forlader hendes Mand, deeltog i Audientsen, siddende ved Keiserens høire Side, med deres eneste Barn, en Datter paa fem Aar. Keiseren henvendte sig ikke personlig til Gesandten; men en af hans Geheimeraader oplæste nogle Spørgsmaal af sædvanligt ubetydeligt Indhold, som udgaaende fra Keiseren, for Gesandten. I de næstfølgende Dage fandt Audientser Sted hos den præsumptive Thronarving, Enkedronningen, Dronningens Broder og andre Store. Allevegne deeltog Fruerne, efter Birmansk Skik i disse offentlige Fremstillinger. En Tractat, indeholdende nogle faa Bestemmelser, Grændserne og Handelen vedkommende, sluttedes d. 23. Nov. Gesandten havde endnu to Gange private Samtaler med Keiseren der,

lod ham indbyde til en Elefantjagt og til at see en ung Elefant dresseres. Ved begge disse Leiligheder fandtes ingen ceremoniel Stivhed, og Keiseren talte venskabeligen med enhver af Englænderne. Efter halvtredie Maaneds Ophold forlod Gesandten Ava den 12te Dec. og naaede Rangun den 17. Jan. 1827 efter en farlig og besværlig Reise, da Iravaddis Vandmængde var betydelig formindsket, og Dampskibet sad 15 Dage paa Grund. Underveis var man Vidne til adskillige Krigsoptrin imellem Birmanerne og Talainerne eller Peguanerne, som, imedens Gesandtskabet var i Ava, havde reist en stor Opstand, og beleirede Rangun.

Det videnskabelige Udbytte af denne Gesandtskabsreise har været rigt og betydeligt. Skiøndt ingen Mineralog var med Selskabet, bragte man dog en stor Samling af Fossilier og Petrificater til Calcutta. Man undersøgte nøie de berømte og overordentlig rige Væld af Biergolie, da det var i Nærheden af disse, at Skibet sad paa Grund; og giorde mange andre Undersøgelser vedkommende Landets mineralske Producter. I det botaniske Fag var Udbyttet, ved Dr. Wallichs Flid og Iver, høist betydeligt. Da Gesandtskabet forlod ham i den nye engelske Colonie-Stad, Amherst-Town, ikke fra Rangun, hvor han blev tilbage for at undersøge denne Egns Skove, udgiorde hans Samlinger allerede henved 16,000 Species, hvoriblandt over 500 nye. Mindst var Udbyttet for Zoologien, og man troede ei at finde stor Forskiel imellem Dyreriget i Ava og i Hindustan. Dog bekræftedes ogsaa ved denne Leilighed den tidligere mærkværdige Iagttagelse: at hverken Ulven, Hyænen, Shakalen, Ræven, eller noget Dyr af Hunde-Slægten findes i Ava — med Undtagelse, som man troer, af et eneste endnu ubekiendt og ubeskrevet Species. — For den indiske eller birmanske Literatur giordes mange vigtige Iagttagelser og Samlinger, særdeles ved Hielp af den med Landet og Sproget fortrolige Dr. Judson. Kongen sendte ogsaa en Foræring af Bøger til Gouverneuren i Calcutta, hvoriblandt en Ordbog og Grammatik over Pali-Sproget, med Birmansk Oversættelse. Meget vigtige og interessante Opdagelser, hørende til Landets Oldsager var man ogsaa heldig nok til at giøre; fornemmelig undersøgtes de betydelige og høist mærkværdige, hidtil ubekiendte Ruiner af den ødelagte eller forladte Stad, Pugan, ved den østlige Bred af Iravaddi, der strækker sig 12 engelske Mile i Længden, 5 til 6 i Bredden, og tildeels bestaae i Templer, hvoraf nogle ere næsten endnu heelt tilovers, og hvis Stiil i Architekturen langt overgaaer alle nærværende

Bygninger i Ava. I eet af disse Templer fandtes, til Iagttagernes høieste Forundring, braminske Monumenter, nemlig Billeder i Steen af Vishnu, Siva og Hanuman. Vigtige vare ogsaa her og andenstedes de Inscriptioner (deels med Pali-Skrift, deels med Birmanske Bogstaver) som man fandt paa historiske Mindestene af Marmor eller Sandsteen, og hvoraf man undersøgte i alt 330, og aftegnede de vigtigste. — Saa ønskeligt det havde været, at den engelske Regiering i Calcutta havde benyttet Leiligheden i sin fulde Udstrækning, ved at sende flere Lærde og Naturkyndige med Missionen: saa synes allerede de, i en kort Beretning om sammes Reise, hvoraf ovenstaaende er uddraget, angivne Resultater at giøre denne Reise til en af de for Videnskaber, Ethnographie og Indiens Historie vigtigste, som i vore Dage er foretaget. (Brief Narrative of an Embassy from the Governor-General of India to the King of Ava in 1826-27; by a Member of the Embassy. London 1827. 35 p. 8vo.)

De engelske Colonier i Australien. Store og for Fremtiden vigtige Fremskridt har dette, den europæiske Culturs nyeste Plantested giort i henved 40 Aar. Hvor den Gang ikke et eneste civiliseret Menneske deelte Naturens Gavmildhed med de faa Indfødte paa Vildhedens yderste Trin, som aldrig ville lære at benytte den: der leve nu, paa to hundrede engelske Quadratmile opdyrket Land, over 40,000 Mennesker af europæisk Herkomst, under en efter Moderlandets Mønster organiseret Forfatning, med 11 forskiellige Magistraturer, 6 Domstole o. s. v. Henved 200,000 Faar, 100,000 Qvægshøveder og flere tusinde Heste finde deres Føde og en aarlig stigende Tilvæxt, hvor man for 38 Aar siden ikke kiendte et eneste europæisk Dyr. Alle Europas Kornarter ere forplantede til denne længst bortfiernede Verdensdeel; 4 Dampmøller, 10 Vandmøller, 18 Veirmøller og 2 Hestemøller forsyne Coloniens Indbyggere med ypperligt Hvedemeel, endog til Udførsel, med Malt til 13 Bryggerier og Korn til 2 store Brænderier, som levere flere hundrede tusinde Tønder Brændeviin om Aaret. Staden Sidney har allerede 22 Mæglere, 11 Auctionsholdere, 2 Banker, 3 Aviser o. s. f. Coloniens Handel, som slette Grundsætninger og Anordninger af en af dens Gouverneurer (Macquarie) havde saa godt som tilintetgiort, har paa 6 Aar hævet sig saaledes, at Colonien selv allerede eier nogle og tyve Skibe, foruden mindre Kystfartøier; og i 13 Maaneder, fra April 1825 til Mai 1826, besøgtes den af 27 Skibe fra England og 26 fremmede Skibe, hvis Indførsel tilsammen udgiorde henved 400,000 Pd. St.; Udførselen derimod endnu kun noget over 100,000 Pd., saaledes at næsten den hele Indførsel af fremmede Skibe maa dækkes ved Penge og Vexler af Regieringen.

(*P. Cunninghams* two years in new South-Wales. Lond. 1827. Vol. II. p. 77.) Denne sidste Omstændighed, der kan forklares af Mangel paa Afsætning for Landets hidtilværende Producter, forklarer ogsaa tildeels den høist betydelige Bekostning, som den brittiske Regiering endnu aarligen maa anvende paa denne Colonie. Denne beløb sig (efter Opgivelser i *W. C. Wentworths* Description of new South-Wales. Lond. 1819) i Aarene 1788-1797 til 1,037,230 Pd. St. eller 86,435 Pd. i Gjennemsnit aarligen; fra 1798 til 1811 til 1,634,926 Pd. eller 116,709 Pd. aarlig; fra 1812 til 1815 til 793,827 Pd. eller 198,456 Pd. aarlig. I A. 1816 var Udgiften 193,775 Pd. og 1817 var den 229,152 Pd.; og det er vel at formode, at den i de følgende Aar snarere har tiltaget end aftaget; da man seer den, fra Coloniens Anlæg af, at være i aarlig Stigen. Antager man omtrent Forholdet fra de sidst anførte 10 Aar, saa stiger den hele i 39-40 Aar paa Colonien anvendte Bekostning til en Sum af 5 Millioner Pd. St. — vist nok, som der siges i et engelsk Skrift "en betydelig Sum, udgivet for at indbilde Kieltringer, (Rogues) at man vil straffe dem." Man har ogsaa beregnet, at efterat Colonien havde bestaaet i 30 Aar, var Folkemængden endnu kun 20,000 Mennesker, hvoraf hvert Individ indtil den Tid havde kostet Moderlandet 175 P. St. Men denne Beregning er dog for en Deel falsk; da man maatte afdrage, hvad det vilde koste, at underholde alle de Rogues, som man i 30 Aar havde deporteret, i Straffeanstalterne, siden man dog ikke vel kunde hænge dem alle. I øvrigt seer man af Coloniens fordoblede Folkemængde i de sidste 10 Aar, hvor stærkt den er i Tiltagende; naturligviis fornemmelig af den Grund, at Colonien har forandret sin Beskaffenhed; fordi den efterhaanden er bleven til et Land, som frie Mennesker besidde og bruge, og hvor de deporterede Forbrydere, som der udstaae deres Straf, nu kun udgiøre en liden eller ringere Deel af Folkemængden. Lad det ogsaa være, at denne Straffemaade har været og er England ulige kostbarere, end at beholde Forbryderne hiemme: saa er det dog et Foretagende, værdigt en stor Nation, at være de første, der colonisere en ny Verdensdeel, i Størrelse næsten liig Europa. Heller ikke maa man forestille sig, at dette skeer blot ved Affkummet af den brittiske Nation (og ere vel i øvrigt de fleste Colonier, fra Oprindelsen af, andet end Bærmen af det Folk, hvorfra de udgik?) Mangfoldige frivillige Colonister ere gaaede fra England til Australien, og deres Tal voxer aarligen. Desuden bemærker en engelsk Forf. bittert nok: at mange af de deporterede Folk kunne være ligesaa gode, som de, man beholder hiemme; f. E. Bønder, som lide denne Straf for Overtrædelse af Jagtlovene, eller for Brud paa Oprørs-Acten i Irland.

Lüttichs Kamp mod Hertugerne af Burgundien og Stadens Undergang Aar 1468.

Efter Legaten Onufrius's Beretninger, af Dr. H. F. J. Estrup.

Til en Tid, da Statsmændene kappes om at giøre Verden bekiendt med deres offentlige Charakteer og finde tusinde villige Dommere eller Læsere af deres Memoirer, turde det ikke være aldeles overflødigt eller ganske uden Interesse, at fremdrage af nogle Haandskrifter, jeg engang tilhandlede mig af en saakaldet Antiquar i Rom, nogle Memoirer fra det 15de Aarhundrede af en pavelig Legat, der have den latinske Titel: Ad beatissimum Pont. Max. Paulum II. *Honofrii*, Tricaricensis episcopi, de rebus in sua legatione germanica gestis et civitatis Leodiensis excidio Commentarium primum. Mange lignende Legationsberetninger hvile i de pavelige Archiver, ubenyttede af andre, end Baronius og Curiens udkaarne Historiographer; faa have, som denne, forvildet sig udenfor Skrankerne eller kunnet taale Lyset. Onufrius's Beretning er ikke, saavidt jeg har kunnet spore dens Historie, bleven andre bekiendt, end mig og min Antiquar, og fortiener heller neppe at overgives heel og holden til Pressen, men vel at meddeles i et tro Udtog. Et saadant leveres her tildeels i Onufrius' egen simple Stiil, men med færre Ord. Jeg har afledet den overvældende Ordstrøm og i Løbet grebet de egentlige Begivenheder, bortskaaret de mest ligegyldige Omstændigheder og forkortet de lange Taler paa barbarisk Latin; jeg har endelig indledet, sammenlignet hans Beretning med andre samtidige om de samme Begivenheder, undertiden udfyldt, oftere berigtiget den ene efter den anden. Beretningen angaaer tvende Fyrster, Kong

Ludvig XI. af Frankrige og Burgundiens Hertug Carl den Dristige, og en Begivenhed, Lüttichs Indtagelse under begges Øine, som i sin Tid fængslede Europas Opmærksomhed, og endnu i vore Dage ere med forskiellige Masker bragte paa Scenen af Historikere og Digtere, der alle staae paa Skuldrene af Philip de Commines, og fra dette Standpunct have betragtet Heltene og Begivenhederne. Onufrius, som dengang levede i Lüttich og havde en væsentlig Deel i Handlingen, vil ogsaa give sit Bidrag til en rigtigere Anskuelse af Optrinene. Paulus Æmilius, en næsten samtidig Historieskriver (de rebus Francorum ad a. 1468), Philip de Commines i sine Memoirer (Collect. de Memoires par *Petitot*. Par. 1819. 20. T. XI. p. 493) og paa disses Ord Villaret og Garnier (Histoire de France T. XVII. p. 299) bebreide Onufrius, at just han æggede Lütticherne til Opstand mod deres Biskop, for selv at blive Biskop i Lüttich; og at han derfor overskred den Fuldmagt, som var ham givet af Paven. De fortælle: at Carl den Dristige havde tilladt sine Folk, da de havde fanget Legaten, at de maatte giøre sig Fordele af ham som en fangen Kræmmer, naar det kunde skee uden hans Vidende; thi blev det ham forebragt, da kunde han ikke andet end give Legaten Opreisning for Pavens Skyld o. s. v. Men andre baade samtidige og ikke samtidige Skribenter, Cardinal Jacob Piccolomini i hans Commentarier om den Tids Begivenheder (i Freheri Script. Rer. Germ. T. II. p. 271 sqq), Jean de Troyes, Olivier de la Marche (i Collect. de Mem.) og Robert Gaguinus (hist. Francorum ed. Paris 1528) melde om Onufrius intet saadant, som er ham til Vanære. Læserne ville formodentlig ogsaa fatte gode Tanker om vor Legat, ved at giennemløbe hans egen Beretning. Har denne ingen anden Adkomst til Publicitet, saa har den dog den, at enhver miskiendt historisk Charakteer bør stilles i sit rette Lys, og tør kræve Processen revideret af Efterslægten, som mindre seer igiennem Taager end Samtiden. Overalt, hvor jeg i Fortællingen ikke har anført andre Forfattere, har Onufrius selv været min Kilde.

Aar 1455 fratraadte Johannes Heynsberg Bispedømmet Lüttich, og Ludvig af Bourbon, beslægtet med det franske Kongehuus og med Hertug Philip den Gode af Burgundien, blev udnævnt til hans Efterfølger. Ludvigs Confirmation fandt Vanskeligheder i Rom; thi han havde ikke den canoniske Alder, og var dengang kun 20 Aar gammel (Piccolomini Comm. Frehgr. II. p. 271). Han var for fyrstelig og verdslig i Sind og Sæder; og den lüttichske Kirke var dog en Gjenstand for den romerske Kirkes særdeles Forsorg. Lüttich var, som det hedte i Stadens Vaaben "den romerske Kirkes eenbaarne Datter"*): det var eet af de rigeste og største Stifter i Christenheden. Kirkerne og Geistlighedens Vaaninger i Staden selv vare ikke færre end 300; dagligen, fortæller Philip de Commines, bleve ligesaamange Messer afsiungne i Lüttich, som i Rom selv. Bispedømmet indbefattede, foruden Hovedstaden selv med 120,000 Indvaanere (Piccolomini l. c. p. 278), 23 betydelige Stiftsstæder**), 1200 Landsbyer og Flekker og 52 Abbedier. Bispoppen var tydsk Rigsfyrste, og kunde i Nødsfald stille 30,000 Mand i Marken. Han og hans Geistlighed havde deres Deel i de Rigdomme, som fløde af en frugtbar Jordbund, af Dinants og Franchemonts Biergværker, Undersaatternes Kunstfliid og en for Handelen lykkelig Beliggenhed ved den seilbare Maasflod. Lüttich selv var en meget fast Stad, hvis Mure paa

*) Legio Romanæ ecclesiæ unica filia. Paa denne Grund erklærede ogsaa de lüttichske Insurgenter Onufrius for Pavens, deres Herres Repræsentant, som af det følgende vil sees.

**) Hos Onufrius nævnes, i Anledning af Paul den Andens Dom af 1465, kun følgende Stæder under Bispens Jurisdiction: Lüttich, S. Tron, Hasselt, Lofcastrum (Beverloo?) Beringen, Maaseyk, Stokheim, Billsen, Bree, Tongern, Herk og Grevskabet Looz. Men af den følgende Fortælling sees, at Optællingen ikke er fuldstændig; Franchemont, Huy, Dinant, tildeels Maastricht, Hasbain, Thuin, Covin hørte efter 7de Art. i Freden 1467 med Carl den Dristige til Bispedømmet Lüttich.

den ene Side støttede sig til een af de yderste Spidser af Ardennerne, og paa den anden Side beskylledes af Maasfloden. Hvo der havde Nøglerne til Lüttich, Huy og Dinant, havde Nøglerne til alle de Lande, som Maasfloden berører. Lüttich blev af alle disse Grunde betragtet som en Perle i Pavens Krone, hvilken Burgundiens Hertug, hvis Lande allerede omsluttede Stiftet, gierne vilde overført i sit Diadem. Kunde det altsaa lykkes Hertugen at befæste sin egen Slægt i dette Bispesæde, og disse Slægtninge atter at secularisere Stiftet, saa var Veien banet til et Overherredømme over Lüttich. Bisper havde allerede forhen stræbt efter at blive verdslige Fyrster i Lüttich og herved anbefalet sig til Burgundernes Beskyttelse *); men de havde mødt en uovervindelig Modstand baade af Capitlerne og især af Borgerne, som med Rette fandt deres Friheder og Rettigheder mere betryggede under Krumstaven, end under det verdslige Scepter, og desuden baade frygtede og hadede Burgunderne.

Johannes Heynsberg, Ludvigs nærmeste Forgænger, var mistænkt for saadanne Forbindelser med det hertugelige Huus, der ikke anstode hans geistlige Værdighed. Det var derfor ikke blot Mangelen af canonisk Alder, som giorde Paverne Calixtus III. og Pius II. betænkelige ved at give Ludvig af Bourbon Investituren; men ogsaa den Omstændighed, at han var en Søstersøn af Hertug Philip den Gode og af ham anbefalet til Værdigheden. Men Constantinopels Fald, og Halvmaanens Fremgang over det østlige Europa, viste andre Skrækkebilleder end det, at en burgundisk Hertug vilde plante sit omvendte S. Andreas-Kors paa Lüttichs Domkirke; Philip den Gode overvandt Pius den Andens Betænkeligheder ved Løftet om et Korstog mod Tyrkerne, skiøndt sildigt og svagt opfyldt; Ludvig af Bourbon blev Biskop.

---

*) *Robert Gaguin.* Hist. Francor. ed. 1528. fol. 198.

Ludvig var ikke uden verdslig Dannelse, men uden geistlig Aand; han var verdslig i sit Levnet, svag og lidenskabelig. Han gik strax ind i sin Beskytter Hertugens Planer, og begyndte Strid med Borgemester og Raad i Lüttich og Stiftsstæderne om den verdslige Jurisdiction, som han vilde tilegne sig heel, men dog efter gamle Vedtægter skulde dele. (Det saakaldte Merum et mixtum imperium) *). Endskiøndt han efter nogle Aars Forløb havde naaet den canoniske Alder, saa vilde han dog ikke lade sig vie, og udsatte Consecrationen i meer end 10 Aar; han holdt imidlertid ingen Messe for Folket. Lüttichernerne saae heri ikke uden Grund Tegn til, at han vilde vænne dem til et verdsligt Aag under burgundisk Skyts og Overherredømme. (Piccolomini l. c.) Det syntes nu ogsaa, som nogle af Domherrerne, i Særdeleshed Erkedegnen Robert, understøttede Bispens Anmasselser, enten fordi de vare underkiøbte, eller fordi de hellere vilde være en verdslig Fyrstes Ministre end Kirkens Tienere; de væltede derved Borgernes Had paa sig.

Lüttichernerne havde dybere i Middelalderen, da borgerlig Frihed, fremmet af Fyrsterne selv, kæmpede mod Lehnsaristokratie, erholdt eller tilegnet sig mange Privilegier; de havde saa at sige forskandset sig ved deres Laugsvæsen, som neppe nogensteds har været fastere grundet, end hos dem; de havde ordnet sig i en Communal-Forfatning, der levnede Souverainen kun liden Indflydelse i Stadens Bestyrelse. Biskopperne vare skinsyge over en Frihed, som de selv engang havde begunstiget, og Borgerne vare iversyge og

---

*) Anderledes charakteriseres han (efter Amelgard) hos Barante. Hist. des Ducs de Bourgogne. IX. p. 55. "Det eneste, kloge Folk havde at bebreide ham, var at opmuntre dette Folk til Oprør, ved sin alt for store Godhed. Der kunde ikke være en mere blid og taalmodig Fyrste, en mere overbærende og godgiørende Biskop, end Ludvig af Bourbon."

skylde af Laug og Privilegier, hvorpaa deres Velstand beroede. De stolede paa Bistand af Nabofyrster, i Særdeleshed af Kongerne i Frankrige, der ikke kunde være rolige Tilskuere ved det burgundiske Huses stigende Vælde. De stolede paa deres Stads stærke Mure og faste Beliggenhed mellem Klipperne og Maasfloden; de vare desværre ogsaa urolige og overmodige ved Følelsen af deres Frihed og Kraft og i deres Rigdomsfylde; ligesom det ikke heller kunde fattes paa Factioner og Partier i en Stad, hvor Hierarchie stod imod Demokratie, Adel mod Borgere, og Laug imod Laug. Hvad man mest maa undre sig over under de paafølgende Uroligheder er dette, at Keiseren og det romerske Rige, hvorunder dog Stiftet laa, ikke stræbte at mægle Fred og afværge Lüttichs Undergang. Dog, Frederik III, var dengang Keiser, snart Fiende snart Ven af Carl den Dristige, altid svag, villie- og kraftløs. Man apellerede derfor ikke engang til hans Beskyttelse.

De tidligste Frugter af denne Strid imellem Biskop Ludvig og Stifts-Stæderne vare forargelige Optrin, Landsforviisninger, Confiskationer, Plyndringer og Mord. Biskoppen lyste Band over Stæderne, hvortil han troede sig berettiget, skiøndt han endnu ikke havde modtaget Vielsen. Han forlangte Aar 1463 den franske Konge Ludvig XIs Kiendelse i Sagen; men forkastede snart igien denne selvvalgte Voldgiftsmand, søgte og fandt Medhold hos Philip den Gode. Et Partie i Lüttich, der formodentlig havde nogle af Domcapitlet paa sin Side, valgte Marcus, Markgreve af Baden, til Biskop i Ludvigs Sted. Men denne nye Biskop undveg af Staden, af Frygt for Burgunderne.

Saaledes stode Sagerne, da det første Gang blev Onufrius paalagt at begive sig til Lüttich. Philip den Gode og Ludvig af Bourbon vovede nemlig ikke i denne indviklede Sag at gaae Pius den Anden forbi; de henvendte sig til denne Pave. Pius drømte sig nær ved Maalet for hans Politik i hans sidste Regieringsaar,

det nemlig, at denne stille Hertug Philip i Spidsen for en talrig Landhær, der skulde drage mod Sultan Muhamed II.; han ønskede derfor ikke at være Burgunderne imod. Han sendte sin Auditor causarum Sed. apostolicæ, ved Navn Peter, for at undersøge Sagen, midlertidigen mildne Interdictet og tilveiebringe Fred. Sagen skulde i øvrigt forelægges Curien til endelig Afgjørelse. Peter var først ene om denne Undersøgelse; siden tog han sig en Medhielper i Onufrius, en Romer af Familien S. Croce, som beklædte Bispedømmet Tricarico i Kongeriget Neapel (i det nuværende Basilicata) og just dengang af Pave Pius II. var afsendt som Legat til Tydskland, for at bilægge nogle Stridigheder i Mainz.

Efterat begge længe og forgjeves havde arbeidet paa mindeligt Forlig, maatte Peter omsider behandle Sagen mere lovformeligt. Lütticherne havde under Straf af 30,000 rhinske Gylden forpligtet sig til, saalænge Processen varede, intet fiendtligt at foretage sig. Alligevel sløifede de et Slot Reydenad, for at hævne nogle Borgeres Fangenskab. Peter dømte dem derfor ikke blot i Bøder, men ogsaa i Interdict paany. Under disse Forhandlinger døde Pave Pius II. Aar 1464, og hans Efterfølger Paul II., ikke mindre end sin Forgænger interesseret i Korstoget mod Tyrkerne og Hertug Philips Venskab, lod sig Peters Beretninger forelægge. Han satte begge Parters Talsmænd en Frist af fire Maaneder til endeligt Forlig. Men Forliget kom ikke i Stand, og da Fiendtlighederne uagtet alle Trudsler af den geistlige og verdslige Arm fortsattes, saa fældede han den 23. December 1465 Dommen aldeles til Fordeel for Bispen: det tilkom denne og Kirken i Lüttich en uomtvistelig Souverainitet, geistlig og verdslig Jurisdiction over Staden Lüttich, Grevskabet Looz og de omhandlede Steder i Stiftet, og Ret til at besætte Dommerembederne. Borgemestere og Raad og Laugsmestere i disse Steder havde in-

gen Fordring paa Deel i hiin Souverainitet, hverken i Fællesskab eller hver for sig. De Indgreb i Bispens Myndighed, som man hidtil havde tilladt sig, vare aldeles lovstridige, og Paven forbeholdt sig nærmere at tilkiende Erstatningen for udøvet Vold og Uret. Imidlertid havde Lütticherne at udrede 50,000 rhinske Gylden til Tyrkekrigens Førelse, og skulde forblive under Interdict, indtil de havde giort Fyldest efter Dommen.

Denne haarde Dom kom imidlertid ikke til Udførelse. Under den unaturlige Strid, Ludvig XI. som Dauphin havde ført med sin Fader, havde han fundet et Fristed ved det burgundiske Hof. Men Statsinteressen udslettede hos Ludvig som Konge Erindringen om de Velgierninger, Dauphinen havde oppebaaret. Han drog Greven af Charolais, siden bekiendt under Navn af Carl den Dristige, til sit Hof, og nærede en Uenighed imellem ham og hans Fader Philip den Gode, som kunde føre til begges Ydmygelse. I denne Hensigt erklærede han sig aabenbart for Herrerne af Croy, der stode i høieste Yndest hos Philip, og derfor vare en Gienstand for Carls Had og Misundelse. Under Venskabs Udvortes fattede Greven af Charolois et dybt Nag til sin forstilte Beskytter, og Philip den Gode, der giennemtrængte Ludvigs Plan, gav gierne sit Minde til, at Carl kiølede sin Hevn ved at tiltræde den saakaldte Ligue du bien public, som Hertugen af Bretagne, Kongens egen Broder, og andre mægtige Vasaller af den franske Krone, sluttede imod den despotiske Ludvig. Det franske Hof stræbte under den overhængende Fare først at dele Fiendernes Kræfter, og, for at forhindre Burgunderne i at forene sig med Hertugen af Bretagne, søgte det at sysselsætte dem ved en Krig med Lüttich. Der behøvedes ikke dertil mange Opmuntringer eller Underhandlinger. Ludvig lovede altid Lüttich megen Hielp, men rækkede den kun sparsomt, for at nære i saameget længere Tid en ham

saa nyttig Krig *). Medens altsaa den burgundiske Hær stod i Hiertet af Frankrige under Carls Anførsel, benyttede Lütticherne Leiligheden til at begynde Fiendtlighederne. I den dybe Vinter plyndrede og brændte de i de tilgrændsende Provindser. Philip den Gode samlede omsider nogle Tropper, med hvilke hans Feldtherre Philip af Hornes slog Lütticherne ved Montenac **). Vincents Greve af Meurs og Jacob Greve af Heurne ***) ilede da til Brüssel for at giøre ved deres Mægling hos Philip den Gode Ende paa en Krig af en saa ødelæggende Natur. De tilveiebragte Freden i S. Tron den 22de December 1465, altsaa Dagen før Paul IIs Dom var falden, og længe før den kunde komme til Parternes Kundskab. Fredens Vilkaar vise ogsaa, hvormeget Paven havde at beklage sig over, at man ikke havde oppebiet hans Dom, efterat have affet den; thi Freden bragte øiensynligen Lüttich i Afhængighed af den burgundiske Hertug. Lütticherne skulde nemlig ved en Deputation og paa foreskreven Maade bede Hertugen og hans Søn Greven af Charolois, som de særlig havde fornærmet, om Tilgivelse; i Drabsbøder for de Burgundere, som de havde myrdet, skulde de opføre, hvor Hertugen befalede det, et Capel og der bekoste Siælemesser; de af Hertugens Undersaatter, som han havde i Fællesskab med Lüttich (f. Ex. Mastricht, og en Deel af dens Omegn) eller som søgte Retten der, skulde fritages for dette Ting; Lütticherne maatte intet Forbund slutte mod Hertugens Vidende, og skulde frasige sig de allerede indgaaede politiske Forbindelser; de skulde erkiende Hertugen og hans

*) S. Indledningen til Philip af Commines's Memoirer og disse Memoirer selv i Petitots Collection des Memoires. T. IX. p. 233 og p. 433.

**) Olivier de la Marche. Coll. de Mem. T. X. p. 247.

***) Anderledes kan jeg ikke læse dette Navn i mit Haandskrift af Onufrius's Legationsberetning.

Efterfølgere den Skytsfogder for Bispedømmet Lüttich (Guardianos et advocatos), der havde at forsvare Borgernes Eiendom, Privilegier og Friheder, samt paa disses egen Opfordring, og, naar Omstændighederne krævede det, regiere dem og forebygge Uenigheder, hvortil da Stiftets Undersaatter havde at understøtte Skytsfogeden. Alt dette dog uden at giøre Indgreb i Bispens og hans Efterfølgeres Souverainitet over Staden Lüttich, Stiftets Stæder og Grevskabet Loos. I Skytspenge skulde de aarlig erlægge i Løven 2000 Gylden, og til Erstatning for Tab, tilføiet i Feidens Tid, 210,000 Gylden. Hertugen skulde have frit Gjennemtog i Lüttichs Territorium over Maasfloden. De hertugelige Mynter skulde gaae og gielde i Bispedømmet. Lütticherne maatte ikke opføre nye Fæstninger, og de skulde endelig vende tilbage til Pligt og Lydighed mod Bispen, deres rette Herre, og forlige sig med ham om den ham tilkommende Erstatning.

Denne Fred blev ratificeret af begge Parter; men udelukket fra samme blev Dinant i Namur, dengang en særdeles stor Stad, der skyldte talrige Kobberfabrikker sin Velstand (Commines. Coll. de Mem. XI. 434). Dinanterne havde myrdet en anseet Borger, Jean le Charpentier, just fordi den Fred, de nylig havde indgaaet med Burgunderne, var hans Værk. Hvad der maaskee var en større Brøde i Philips Øine, de havde digtet Nidviser om ham, og ophængt ham og hans Søn, Greven af Charolais, in effigie; de udbredte [illegible] i Namur og havde svoret Staden Bouvignes Undergang. Ikke saasnart havde derfor Carl aftvunget Ludvig XI. Freden i Conflans, førend han, allerede i Januar Aar 1466, førte sin Hær mod Dinant. Hertug Philip selv lod sig i sin høie Alder bære til den blodige Skueplads. Fyrsterne, tilligemed Marskalken af Burgundien og Bastarden af Burgund, en uægte Søn af Philip, anførte Beleiringshæren, og den i Carl den Dristiges Historie navnkundige Peter Hagenbach styrede Artilleriet

med saa god Fremgang, at man snart saae Aabninger i Dinanternes stærke Mure. Lütticherne havde hidtil troet, at Philip vilde nøies med at inddrive Boder; men da de mærkede, at han vilde intet mindre end Stadens fuldkomne Tilintetgiørelse, saa rustede de en Hær til Dinants Undsætning. Dinanterne havde lovet sig Hielp af Ludvig XI., og maaskee i Tillid til denne trodset Burgunderne. Freden i Conflans bandt Kongens Hænder; men han undsaae sig dog ikke for at opægge Lütticherne til at træde i sit Sted, og indgik hemmelige Forbindelser med dem *). Lüttichernes Hær kunde ikke forhindre Burgunderne fra at indtage Dinant. Philip lod Staden reent udplyndre og slæife i Grunden med alle dens Kirker. Alle Dinanterne, som faldt i Burgundernes Hænder, maatte uden Forskiel paa Kiøn og Alder springe over Klingen. Ved snilde Underhandlinger opholdt en lüttichsk Ridder, Regnaud de Rouvrai, Greven af Charolais saa længe, at hans Tropper fik Tid til at trække sig tilbage uden Sværdslag **). Lütticherne maatte omsider vende tilbage til Freden, omtrent paa samme Vilkaar som forhen; de gave Gidsler, overlode til Hertugen at paakiende deres Stridigheder med deres Biskop og bestemme Boderne; hvorefter Interdictet skulde hæves. Men de forlangte tillige, at en Snees Borgere, hvis onde Raad de tilskreve deres Ulykker, og som efter sidste Krig vare flygtede til Biskoppen, for evig skulde forvises Staden. Ludvig af Bourbon forkastede haardnakket disse Fredsvilkaar; han vilde hverken hæve Interdictet, eller vende tilbage til Staden uden hine Borgere. Lütticherne vilde ligesaa lidt vige i deres Fordring, og de største Vanskeligheder viste sig saaledes i at sætte Freden i Værk. Baade Hertug Philip og hans Søn anvendte uden Nytte Raad og Overtalelser, for at bringe

*) Les chroniques de *Jean de Troyes*. Coll. de Mem. XIII. p. 348.

**) Jean de Troyes. l. c. p. 345. Phil. de Commines. Coll. de Mem. XI. p. 437 sqq. Olivier de la Marche. ib. X. p. 267 sqq.

Bispen til at foretrække det Heles Vel for sin private eller en Haandfuld Borgeres Interesse, helst da Lütticherne under denne Betingelse lovede at underkaste sig Hertugens Voldgift. Ludvig vægrede sig fremdeles, og da nu tillige Lüttichernes Venner "fra de grønne Telte" som de kaldte sig *), ilede til Hielp, 4,000 Mand i Tallet, og plyndrede Nabodistricterne; saa afsendte Hertug Philip et Gesandtskab til Rom bestaaende af Biskop Wilhelm af Tournai og Jacob af Ostende, Provincialminister for Augustiner-Eremiterne i Flandern. Disse Afsendinge skulde anmode Paul II. om at bekræfte den indgaaede Fred og skikke en, begge Parter velkommen Legat; der skulde mægle Fred, mildne Bispens haarde Paastand og understøtte Hertugens Ønske, at faae Interdictet hævet og hine forhadte Borgere udelukkede af Staden. Man vilde hertil yde Legaten al muelig Bistand.

Faa Dage efterat Jacob, som tillige holdt for Bisskoppen af Tournai, var kommen til Rom, den 14. eller 15. Juni 1467 **), døde Philip den Gode, en klog og god, og tillige mægtig Fyrste, der hævede det burgundiske Fyrstehuus til en Høide af Magt, som hans Søn og Efterfølger Carl den Dristige var for uforstandig til at bruge rigtig, og for uberegnelig til ikke at misbruge. Dinants Ødelæggelse kastede den største Skygge paa Philips Charakteer; Nederlænderne velsignede i øvrigt hans Minde. Paul II. foredrog for Cardinalcollegiet Hertugens Begiering om Confirmation af Freden i S. Tron. Men Cardinalerne vare enige om at forkaste

*) Jeg formoder Biergboerne fra Franchemont bag Lüttich eller fra Ardennerskoven, eller ogsaa disse Folk vare en under de forrige Uroligheder fra Lüttich udjaget Borgerskare, som efter Ardennerskovens Beboere havde kaldt sig saaledes. Saameget er klart af Onufrius's Fortælling, at de af de grønne Telte ikke boede i Lüttich. Dette Partie udgiorde Kiernen af Lüttichs Krigsmagt i paafølgende Tid.

**) *Jacques du Clercq.* Coll. de Mem. XI. p. 117.

sämme, især i de Artikler, der berørte den lüttichske Kirkes Dominium og Jurisdiction; ogsaa fordi hverken Biskop eller Capitel, hverken Geistlighed eller Folk, havde forlangt Freden stadfæstet. For dog ikke ved et reent Afslag at fortørne det burgundiske Huus, besluttede Paven sig til at affende en Legat a latere, som havde i Ærende at mægle Fred og Enighed, løse Interdictet, indsætte Private i deres Værdigheder og Besiddelser, at tvinge Fredens Modstandere ved Band og verdslig Arm; endelig ogsaa at formane Hertug Carl til at afholde sig fra Fornærmelser mod Kirken, og lade sig nøie med sine allerede vidtudstrakte Besiddelser. Han valgte til dette Statsærende ovennævnte Onufrius, Biskop af Tricaria, en Mand af prøvet Klogskab og Mod, hvis Hensigter have uden skjellig Grund været mistænkte af franske og burgundiske Historieskrivere. Hans Afreise blev berammet til Slutningen af August Maaned 1467, men udsat formedelst nye Uroligheder i Lüttich.

Lüttichernes, som Olivier de la Marche med Rette i denne Anledning kalder „Fiender af deres egen Lykke," harmedes over deres Biskops Beslutning, ikke at ville vende tilbage til Staden; de ansaae hans Paastand som Følge af en fiendtlig Indskydelse, og troede sig ikke [illegible] ved en Fred, hvis første Betingelse var Ludvigs Tilbagekomst. De vilde efter Hertug Philips Død prøve deres Lykke med dennes Søn. Deres Plan, at bestorme Slottet Huy og føre Biskoppen, som dengang opholdt sig der, tilbage til Lüttich, blev rask fattet, men kun halv udført; de toge Huy, men Ludvig fandt Leilighed til at undvige til Hertug Carl og sætte denne i Harnisk mod Lüttichenne, der ogsaa havde bemestret sig Byen S. Tron, hvilken Philip den Gode havde ladet sig afstaae som Forminur mod Angreb paa Brabant. Carl den Dristige udbød da Leding, og hans Herolder bare i den ene Haand et blottet Sværd, i den anden en Fakkel, til Tegn paa at han vilde

ødelægge Lüttich med Ild og Sværd (Jean de Troyes. l. c. p. 360). Ludvig XI. forsømte ikke at protestere mod Fiendtligheder imod Lüttichere som Frankriges Allierede; men lovede imidlertid underhaanden at opoffre sine Allierede, dersom Hertugen vilde lade ham frie Hænder mod Hertugen af Bretagne. Carl svarede: „at Lütticherne vare den angribende Part; han ventede Slag med dem inden tre Dage; dersom han tabte det, vidste han vel, at de Franske vilde handle paa deres Viis; men vandt han det, skulde Kong Ludvig vel lade Bretonerne fare med Fred.“ Saa uforsagt han var, lod han sig dog af ædelmodige Raadgivere bevæge til at loslade de Gidsler for Freden i S. Tron, som Lüttich havde stillet. Det var i October Aar 1467 at Carl med en stor Hær rykkede for S. Tron, hvis Besætning anførtes af den tapre Ridder Reynaud de Rouvroi. Ridder Bare fra Lüttich ilede til Undsætning med ikke mindre end 30,000 Mand, hvoriblandt dog kun 500 Ryttere. Lütticherne havde det Sagn, at ingen Fiende passerede Floden Hahsbain uden at blive slaaet; deres eget Uheld stadfæstede Sagnet. Carl lod 1200 Mand blive uden for KampPladsen for at dække Slagordenen mod de franske Tropper, der efter Rygtet skulde Lütticherne til Hielp. Virkelig skal Ludvig XI. have befalet den tække Dampmartin at rykke i Feldten med 200 Landser og 6000 Skytter *). Hielpen udeblev eller kom for silde; ibetmindste synes kun en fransk Gesandt at have været i Lüttich under disse Forhandlinger. Slaget mellem Burgunderne og Ridder Bares Hær, stod den 28de October ved Landsbyen Bebrelschen **) nær ved S. Tron. I Begyndelsen havde de slet bevæbnede Lüttichere med deres lange [illegible]

*) Jean de Troyes. l. c. Robert Gaguin. gesta Francor. p. 263. Dampmartins egne Breve skulle dog benegte dette Factum. See Anm. til Phil. de Commines Coll. de Mem. XI. p. 445.

**) Saaledes kalder Onufrius Stedet; Olivier de la Marche kalder det Brustan og Philip af Commines Brustein.

Sydd nogle Fordele over de fiendtlige Skytter; men de maatte snart vige for de burgundiske Slagsverd; de efterlode 2000 Mand Døde (efter Commines 6000 Mand) paa Valpladsen og blandt disse Ridder Bawi. Tre Dage efter Slaget overgav Reghaud Staden St. Tron; og hele Grevskabet Loos, Tongern og 15 andre Stæder, fulgte dette Exempel, for at undgaae Ødelæggelsen. Lüttich var nu overladt til sin egen Skiebne, forladt af Allierede og af sine Formure. Carl den Dristige slog Leir ved St. Laurentii Kloster under Stadens Muur. Vinteren nærmede sig; Regnskyl havde forvandlet Omegnen til en Sump; Burgundernes Hær led Mangel paa alt; hvorimod Lüttich havde Overflødighed baade af vaabendygtige Mænd og Levnetsmidler. Hvis man derfor fulgt Raadet de Kloges og endnu hørte Lærdhedens Raad og forsvaret sig nogle Dage, saa havde Carl maattet trække sig tilbage med uforrettet Sag. Men Staden var fuld af Factioner. Det billigt sindede Partie, træt af sine uafladelig lidte Ulykker, overleverede Carl Stadens Nøgler paa det Vilkaar, at han skulde skaane Byen for Brand og Plyndring. Neppe de Sidste med sit Parti udtrædte ved af den ene Port, som Carl drog ind igiennem den anden *). Men de fornyede Freds-Betingelser vare i Seierherrens Haand, og de bleve meget haardere. Jurisdictionen af enhver Art **), som Byens Øvrighed og Laugene hidtil maatte have tilegnet sig, blev kiendes ophævet, ligesom alle tilhørende Privilegier. Denne Jurisdiction skulde det være Bispen til at udøve ved de af ham indsatte Fogeder (scabini), der skulde sværge til Hertugen, i Egen-

*) Jean de Troyes. l. c. Olivier de la Marche. X. p. 272 sqq. Phil. de Comm. XI. p. 440 sqq.

**) Nemlig 14 Scabini, 12 electores, 12 gubernatores, 22 magistri civitatis, 12 jurati des vinhaves p. quartoriorum civitatis et suburbiorum, 64 gubernatores ministeriorum mechanicorum, 16 commissarii, etc.

skab af Stadens Guardian og Advokat. Disse Fogeder skulde dømme efter strenge Love, og ikke efter Vedtægterne, som ligeledes erklæredes magtesløse. Lüttich havde viist sig uværdig til at have den bisoppelige Ret (sedes episcopalis in curia spirituali) i sin Midte; denne skulde derfor med Bispens og Capitlets Samtykke flyttes til trende af Hertugens Stæder, nemlig Maastricht, Løwen og Namur. Alle Borgerskabsprivilegier, Stadens 32 Laug *) og Brøderskaberne skulde ophøre for Fremtiden. En Støtte, kaldet Petro **), skulde bortskaffes fra Stadens Torv og af Stadens Vaaben. Biskoppen og Efterfølgere maatte ikke have Transittold paa Maasfloden uden Samtykke af Hertugen og hans Efterfølgere. Bro- og Veipenge skulde have en anden Anvendelse end hidtil. De, som havde forladt Staden og ikke havde ventet paa Hertugens Naade, skulde forblive landflygtige, og deres Eiendomme tilfalde Hertugen og Biskoppen. Alle Lehn, som havde tilhørt Biskoppens Modstandere, skulde hjemfalde til ham. Alt, hvad der var frarøvet Kirkerne i Huy, skulde gives tilbage. Biskoppen skulde have fuld Erstatning for sine Processomkostninger i Rom og andensteds. Pavens Kiendelse, betræffende Bispens Rettigheder, bekræftedes. Hvad Tractaten i S. Tron havde bestemt om Capellet, Guardianatet, Overfarten over Maasfloden o. s. v. blev staaende ved Magt i denne Fred, men med Tillæg af flere og ydmygende Betingelser. Lüttícherne maatte ikke alene ei begynde nogen Krig uden Hertugens Samtykke eller bygge Fæstningsværker; men de forpligtedes endogsaa til, ikke at smedde Vaaben eller

*) I Lüttich maatte alle, selv Fremmede, have Borgerskab, hvis de vilde nyde nogen Anseelse, og Borgerskab erholdtes ikke uden Indskrivning i et af Kiøbmænds- eller Haandværkslaugene. Phil. de Comm. XI. p. 453. Not. 1.

**) Det var en Colonne, hvorpaa fire Kobberstatuer hvilede. Den blev ført til Brügge.

forfærdige Krigsbedrifter uden Tilladelse; de skulde giøre deres Mure, Porte og Fæstningsværker lige med Jorden, betale 180,000 Gylden i Bøder, og udlevere Hertugen 12 Borgere, som han efter Behag vilde vælge sig til Hævn og Sonoffer for Stadens Brøde. Endelig toges adskillige Bestemmelser til Fordeel for Staden Maastricht, hvorved denne Bye tildeels befriedes fra sin Afhængighed af Lüttich. Ved saa haarde Opoffrelser kiøbte Lüttich sig Fred den 18de November 1467.

Biskop Ludvig og hans Kanniker fandt Kirken forurettet ved de Artikler, der angik Jurisdictionen og Dominium, og erklærede heri den pavelige Dom ubrøkket. Men da Carl den Dristige ikke vilde høre noget om Undtagelser, og forlangte Freden antagen uden videre i alle dens Puncter, saa bleve de fleste Kanniker enige med Biskoppen om at indskyde sig under Pavens Dom, og hemmelig i Nærværelse af en Notarius at erklære, at de af Frygt for noget værre vare blevne tvungne til Samtykke. Denne Protestation blev siden ligesaa hemmeligt meddeelt Legaten Onufrius ved hans Ankomst til Lüttich.

Carl den Dristige lod sig ikke nøie med de Summer, han havde afpresset Lüttich. Under forskiellige Navne; Bøder, Gaver, Tyvendedeel (i Ms. Vicena o: Vigesima) brandskattede han de allierede Stæder. De fleste maatte erlægge 200,000 Guldgylden inden tre Maaneder, og for en gammel Giæld til Beløb 530,000 Gylden, som skyldtes hans Fader, blev der paalagt hele Stiftet en ny og usædvanlig Skat paa alle Ting til Nytte og Brug i Handel og Vandel. Denne Skat beløb sig til 100,000 rhinske Gylden aarlig, og traf baade Geistligheden og Lægfolk endog af Bispens Parti. Skatten skulde indkræves af Hertugens egne Oppebørselsbetiente, indtil hele Gielden var udslettet, og til Underpant skulde tiene alt geistligt Gods i Bispedømmet, tilhørende Kirker, Capitler, Klostere og Collegier, (formodentlig geistlige Sko-

ler og Seminarier) saaledes at dette Gods kunde sælges i Tilfælde af Restance. Meget var alt paa denne Grund, til en Sum af 40,000 Gl., solgt inden Legatens Ankomst; dog havde Kirkerne deres Indløsningsret forbeholden. Strax efter Fredens Afslutning begyndtes paa Demoleringen af Murene om Lüttich og 10 andre anseelige Stæder, og Stædernes Privilegier bleve tilintetgiorte. Det geistlige Tribunal blev flyttet, og 9 af de Borgere, som Hertugen havde forlangt udleverede, offentlig henrettede.

Carl den Dristige vendte i Spidsen af sin Hær tilbage til Brügge, og førte med sig i Triumph Lüttichernes Perron og mange Gidsler. Han efterlod som Commissair til at varetage sin Fordeel og bringe Freden i Udførelse, een af sine paalideligste Ministre: Ridder Guido af Humbercourt fra Picardiet. En anden af sine Ministre, en født Burgunder, satte han til at præsidere i Bispoppens Raad, saa at intet foretoges uden hans Samtykke. Hans Oppebørselsmænd skaanede hverken Lægmand eller Geistlig; De lode sig hver betale 100 Guldgylden (?) i daglig Besoldning. Endog Kirkeklokkerne i Stæder og Landsbyer confiskeredes, fordi de havde ringet Folket til Vaaben mod Hertugen, og solgtes igien for høi Priis til Kirkerne. Murene om Lüttich og Stiftsstæderne skulde sløifes og Gravene fyldes paa Indbyggernes egen Bekostning. Det var gamle faste Mure, der ikke faldt for første Slag; og forlangte man derfor Udsættelse i Tiden, inden hvilken Arbeidet skulde være fuldført, saa maatte den bevilgede Frist ogsaa kiøbes for store Summer. Den verdslige Jurisdiction, som tilkom Bispoppen og Kirken, blev uagtet alle Modsigelser usurperet af den hertugelige Regiering. Saaledes bleve Lüttícherne i alle Dele behandlede som oprørske Undersaatter, og ikke som et selvstændigt Folk, og mange, som foretrak Landflygtighed for Trældom, vandrede ud.

Da Rygtet herom og Klagerne naaede Rom, befalede Paul den Anden Bispoppen af Tricaria, ufortøvet at afgaae til sin Be-

Formelse. Bullen af 8de Februar 1468 gav ham Fuldmagt til at mægle Forlig mellem Bispen og Stæderne, løse og binde ved Interdict, og i Særdeleshed formane Hertugen til ikke at plette det burgundiske Huses Glands ved Fornærmelser mod Kirken. Derimod turde vel Legaten med Parternes Samtykke bekræfte i Pavens Navn de foregaaende Tractater, undtagen de Artikler, som angreb Kirkens Dominium, Myndighed, Jurisdiction og Friheder *). Med denne Fuldmagt forlod Onufrius Rom den 27de Februar 1468, med 25 Tienere til Hest i sit Følge, blandt hvilket var Wilhelm, Abbed i Klosteret Deutz ved Cölln, og Doctor Henrik af Lovenhardt, Kannik i Lüttich. Siden stødte til Følget Doctor Raimund af Marigliano, som havde været Medlem af Hertug Philips og siden af Bisp Ludvigs Raad. Legaten drog giennem Tyrol og Schwaben til Mainz. Efter et kort Ophold her, foranlediget ved Sygdom, seilede han ned ad Rhinen til Cölln, og fandt her Hovederne for Lüttichs Prælater og Adel med 60 Ryttere, der med Længsel ventede hans Ankomst. Sygdom opholdt ham atter 8 til 10 Dage i Cölln; disse Dage brugtes til at stifte Fred imellem Erkebiskop Robert og hans Undersaatter. Endelig fortsatte han Reisen, deels til Vogns, deels paa Maasfloden, og kom til Karthäuserklosteret under Lüttichs Mure, hvilket kun ved Floden og en Bro over samme var adskilt fra Staden. Lüttichs Indvaanere af begge Kiøn strømmede ham imøde og anraabte ham om Barmhiertighed; thi Interdictet hvilede endnu over Staden, og Klokkerne havde i lang Tid ikke kaldet Folket til Messe. Reformationens Aarhundrede nærmede sig, og den stigende borgerlige Frihed var rede til Kamp mod Hierarchiet, som fordum mod Aristokratiet; men Troens eller Overtroens Magt var dog endnu

*) Denne vidtudstrakte Fuldmagt modbeviser tilstrækkelig de burgundiske Skribenters Paastand, at Onufrius siden overskred sin Myndigheds Grændser.

stor nok til at giøre et Interdict rædselfuldt. Bisskop Ludvig, Geistligheden og en Deputation af Borgerne indfandt sig paa den tredie Dag. Doctor Robert, en Carmeliter, tiltalte Legaten paa Latin i Bispens og Stadens Navn: Alexander Baral og Jobst af Marche tolkede i franske Taler Menighedens Anger over dens Ulydighed mod det apostoliske Sæde, "Aarsagen til alle Ulykker." Bispen gik i Forbøn for dem og bøiede Knæ for Legaten; han forsikkrede, at han var fyldestgiort for den ham tilføiede Uret, og bad om Interdictets Ophævelse. Han lovede endelig i Lüttichs og Stædernes Navn 80,000 Guldgylden Subsidier mod Tyrkerne. Alt dette blev skriftlig opsat, og Documenterne Legaten overleverede.

Den sidste Dag i April holdt Legaten sit høitidelige Indtog i Lüttich omringet af Geistligheden og Skarer af Folket. Endnu i Stadens Port ophævede han Interdictet og løste af Band de excommunicerede Geistlige, saa at de nu kunde forrette Gudstienesten som forhen. Der ringedes med alle Klokkerne, som man ikke havde hørt i tre Aar, og Kirkerne aabnedes; kun nogle faa, hvis Geistlige havde været paa Bispens Side, havde under Interdictet staaet aabne. Denne Beretning af Onufrius viser noksom, at Bispens Sag ikke havde været hele Geistlighedens, og at Striden ligesaameget havde angaaet Usurpationer af Bisskop og Capitlerne, som Usurpationer af Borgere og Menighed. Den 1ste Mai holdt Bisskop Ludvig, der endelig paa Legatens Forlangende havde maattet modtage den bispelige Vielse *), sin første offentlige Messe, og bar med egne Hænder Hostien om i Kirkerne og paa Torvet, ledsaget af Geistlige og Folket. Onufrius havde hyppige Sammenkomster med de Ældste af Geistligheden og Menighederne om Reformation i Kirkevæsenet, Restitution af det, der var frataget Kirkerne o. s. v., og Bispen og Stædernes Udsendinge kom da jevnligen og

*) *Piccolomini*, i Freher. S. R. G. II. p. 273.

forebragte deres Besværinger over Hertugen, som de sammenlignede med Ariovist, i det de kaldte sig selv de undertrykte Gallier og Legaten deres Cæsar. Een vilde befries fra den Eed, han kun af Frygt havde svoret; en Anden vilde have Grændser sat for Hertugens Udsugelser; alle fordrede eensstemmig, at man skulde standse med Nedbrydelsen af Murene; men alle bade de ogsaa Legaten, ikke at forraade sig; thi de skiælvede for Carls Vrede. Onufrius trøstede dem saa venligt, han kunde: "den hellige Fader vilde tage deres Sorger paa sig; Hertugen vilde vel rette sin Adfærd af Agtelse for Pavens Dom."

Efter Manges gientagne Begiering drog Legaten med sit Følge til Brügge den 8de Junius. Der mødte ham ogsaa mange Forestillinger: at han ikke vilde i Hertugens Lande blive modtaget som Legat, og ikke blive stedet til Samtale med Carl, dersom han vilde mægle i Lüttichernes Sag; saaledes var det besluttet i Hertugens Raad. Onufrius lod sig ikke derved standse paa sin Vei, og erklærede: "at han vilde paatale den lüttichske Kirkes retfærdige Fordringer; blev han ikke modtaget som Legat, da vilde han tye tilbage til den, der havde udsendt ham." Det synes, som hine Forestillinger vare beregnede paa at afvende et ubehageligt Møde; men da Hertugen ikke vovede at underkiende Pavens Bulle, og saae Legaten standhaftig i sit Forsæt, saa lod han ham modtage med sømmelig Ære i Brügge. Efter tre Dages Venten havde Onufrius den første Audience, og siden adskillige private Samtaler med Carl den Dristige om forskiellige Materier. Endelig kom Lüttich paa Bane, og Hertugen forlangte først uden Vidner, siden i sin Cantslers Nærværelse, at Legaten skriftlig med pavelig Auctoritet maatte stadfæste, hvad der var forhandlet i S. Tron, i hans Faders Hertug Philips Dage, og senere af ham selv i Debruischen efter Lüttichs Indtagelse. Onufrius var belavet paa denne Anmodning og svarede: at han med Fornøielse vilde

stadfæste, hvad der var skeet eller fremdeles vilde skee med begge Parters Samtykke, nemlig for Hertugens Vedkommende: al mulig Sikkerhed fra Angreb af Lüttichèrne og passende Skadeserstatning tilligemed Krigsomkostningerne, saaledes som i Conventionerne allerede var bestemt, dog med Forandring i alle de Puncter, der angrebe Biskoppens Jurisdiction og Souverainetet, hvilken ogsaa udtrykkelig var undtaget i S. Troin, og Bispen forsikkret ved pavelig Dom. Beslutninget til Kirkens Skade var Paven ikke findet at bekræfte, men meget meer at svække; endskiøndt han af Agtelse for det burgundiske Huus havde opsat sin Erklæring, indtil Hertugen var bleven underrettet om hans Mening. Hertugen maatte ikke undres over, at Kirken forsvarede og krævede tilbage, hvad dens var, da den tilbød ham rigelig Sikkerhed og Fyldestgiørelse. Hertugen havde jo selv, medens han stod for Lüttich, ladet forkynde i alle Brabants Kirker, at han paa Pavens Bud og til Bistand for Kirken førte Sværdet mod Lüttichèrne. Det var nu tydeligt, at meget var skeet imod Pavens Villie og til Kirkens Fordærvelse, og at dette daglig blev værre. Mange Besværinger, som vanærede Hertugen, indløb. Muligt at meget hændtes mod hans Villie; men saaledes som det nu stod med Lüttich, kunde det umulig vedblive." Carl den Dristige svarede efter nogen Betænkning og Overlæg med sin Cantsler: "at han havde forstaaet ham; men Sagen var saa vanskelig, at han maatte forelægge sit Raad samme, og haabede da inden faa Dage at kunne give Legaten et Gud, Kirken og Paven behageligt Svar." Men adskillige Omstændigheder indløb, der hindrede et hurtigt Svar: først Formælingsfesten, som Olivier de la Marche omstændelig har beskrevet *), da Margarethe, den engelske Konge Edvard IVs Søster med 18 Skibe

*) Collect. de Mem. T. X. p. 299 sqq. Den giver et Begreb, ikke blot om Pragten og Rigdommen ved Carl den Dristiges Hof, men ogsaa om denne Tidsalders Smag og Konst.

kastede Anker paa Kysten, og med en stor Deel fyrstelige og adelige Personer holdt sit Indtog i Brügge som Hertug Carls Brud. Denne Forbindelse med en af Europas mægtigste Fyrster, og en erklæret Fiende af Ludvig XI., giorde det mindre sandsynligt, at Carl den Dristige vilde slippe sit Bytte af Hænderne. Han hastede meget mere med sine Rustninger mod Frankrige. Krigen var nemlig bleven fornyet imellem Kong Ludvig XI. og Hertugen af Bretagne, der ønskede Hielp af Carl den Dristige. (Commines Coll. de Mem. XI. 462). Derover gik to Maaneder hen, inden Legaten fik Svar paa sit Andragende. Man undersøgte imidlertid de Artikler i foregaaende Tractater, der ansaaes som fornærmelige mod Kirken, og Bisskop Ludvig giorde denne Undersøgelse end vidtløftigere, da han ved sin Secretair Mester Ricard underrettede Legaten om, at Burgunderne, uagtet alle Indsigelser, skrede frem med Demoleringen af Lüttichs Muure, og tillode sig mange Indgreb i den bispelige Jurisdiction.

Mod Slutningen af Julii Maaned vilde Hertugen reise til Holland, som han endnu ikke havde besøgt siden sin Faders Død; han bad derfor Onufrius at tøve endnu et Par Uger i Brügge, og lovede ved sin Tilbagekomst forønsket Svar; men overdrog ham tillige at skrive til Pave Paul II. om nogle Vanskeligheder, som maatte løses. Legaten, skiøndt træt af den lange, frugtløse Venten, føiede sig dog efter Fyrstens Lune, og da Carl snart efter lod ham vide, at han beqvemmest kunde oppebie hans Tilbagekomst i Brüssel paa den lige Vei til Lüttich, saa reiste han fra Brügge derhen. Hertugen ankom til den bestemte Tid, ledsaget af Erkebisskop Carl af Lyon, en Broder af Lüttichs Bisskop, som var sendt af Ludvig XI. for at forestille det burgundiske Hof: at den franske Hær, som samlede sig paa Grændserne af Picardie, havde en ganske anden Bestemmelse end den, at bekrige Hertugen, og at Kongen meget mere var redebon til at underkaste sig dennes Voldgift i de

Stridigheder, han havde med Hertugen af Bretagne og Prinds Carl af Frankrige. Erkebispens og Legatens forenede Bønner udrettede intet, hverken hos Hertugen eller hans Moder. Carl nærede Mistro mod Ludvig, og havde for megen Interesse i at holde Hertugen af Bretagne under Armene.

Der blev altsaa kun Spørgsmaal om Lüttich i dette Møde. Hertugen og hans Ministre forlangte de foregaaende Tractater bekræftede, som gavnlige for begge Parter: "dersom noget i dem skulde forandres, da anstod det ikke Hertugen at indlade sig i nogen Forandring, saalænge den anden Part, som Tractaterne vedrørte, ikke var tilstede, nemlig Lüttichs Biskop og Stænderne. Legaten svarede hertil meget rigtig: at han paa sin Side heller intet kunde confirmere, naar den Part, som ønskede en simpel Confirmation af Tractaterne, allene var tilstede. Dersom Biskoppen, Kirkens Forstandere og Stænderne med Eed bevidnede, at Confirmationen var Kirken tienlig, vilde han ingenlunde vægre sig for at besegle Tractaterne. Man blev da enig om at lade Biskop Ludvig hente. Denne kom til Brüssel, og efter mange private Conferencer med Legaten og med Erkebispen af Lyon, der interesserede sig for Lüttich, ikke allene paa sin Broders, men ogsaa paa Ludvig XIs Vegne, havde han, ledsaget af disse Prælater, den 10de August en Sammenkomst med Carl den Dristige i dennes lidet Bedecapel. Legaten forblev ved sin Mening om Confirmation af Tractaterne, og Hertugen spurgte da Lüttichs Bisk op, om han ønskede en simpel Bekræftelse af, eller ogsaa Forandringen i Tractaterne. Ludvig svarede, usikker og ængstelig: at han heri vilde handle, som Kirkens Ældste og Stænderne raadede ham. Dette ubestemte Svar var nok til at sætte Carl den Dristige i Harnisk: "Jeg undres over, sagde han, at Du og dine Prælater nu ville være klogere, end da der handledes herom for Lüttichs Porte. Eders Nød burde dengang have givet Eder bedre Indsigt. Erindre Dig, at, hvad jeg

har gjort, er skeet efter Din og Dines Begjering, og fordi Du ansaae det nyttigt for Dig og Din Kirke, at jeg tæmmede den vilde Pøbel." Ludvig svarede: "at Legaten forlangte idelig Tilstaaelse af ham og Prælaterne, om de ubetinget havde samtykket; de kunde derfor ikke fordølge Sandheden." Hertugen, hvis Harme steg ved hvert Gienmæle, udbrød da: "Jeg mærker vel, det er den Statskonst, som Frankernes Konge Ludvig bruger; han pleier altid at gienkalde, hvad han engang edelig har lovet. I hans Fodspor vil Du nu træde, Ludvig af Bourbon! Men jeg bryder mig lidet om hine Artikler bekræftes eller ikke; med Sværdet vil jeg forsvare, hvad jeg har besluttet." Hermed lagde han Haanden paa sit Sværd, og lod sine Heste hente for strax at drage mod de Franske. Begge Bisperne stode maalløse. Legaten havde ikke forstaaet Hertugen, fordi han talte fransk; han lod sig hans Ord udlægge, og svarede da: at Bispen havde Ret, og burde høre Andres Mening. Der var iblandt Fredens 50 Artikler kun 10 eller 12, der trængte til Modification, fordi de vare til Fornærmelse for Kirken. Han bad Hertugen at sende tvende af sine Ministre til Lüttich, med ham og Bispen for at underhandle derom. Efter nogen Betænkning erklærede Carl, at det ikke anstod ham at sende Ministre til Lüttich, som om han selv ønskede at vige af fra Tractaterne. Det var bedre, at Onufrius, som neutral Legat, erfarede og meddeelte ham det lüttichske Cleresies Mening. Heri føiede Legaten ham, og lovede, enten selv, eller ved tvende Kanniker fra Lüttich at bringe ham Resultatet. Derefter tog Hertugen Afskeed med ham og gav Signal til Opbrud med Hæren. Onufrius fulgte ham paa Veien, og reiste den 22de August fra Brüssel tilbage til Lüttich.

Den 23de August sammenkaldte Onufrius i S. Lamberts Kirke en Synode af Lüttichs Geistlige, hvilke han forelagde Resultatet af hans Underhandlinger med Hertugen, og befalede dem at overlægge, hvad der burde forandres i Tractaterne. Det viste

sig ved, at nogle Geistlige, blandt hvilke Erkedegnen Robert, hvis Raad Lüttticherne tilskrev deres Biskops Misgreb, vare vundne af Carl den Dristige, eller i det mindste ikke vovede at handle mod hans Villie; andre derimod, som vilde Kirken vel, frygtede slavisk for, at deres Erklæringer skulde blive bekiendte; alle ønskede helst, at Legaten afbødede Stødet og af egen Magtfylde rettede, hvad Kirken havde lidt, da Forurettelsen var aabenbar nok uden videre Undersøgelse. Da Onufrius mærkede deres Svaghed, lod han Bispen og Prælaterne aflægge Eed, og fordrede under Excommunicationsstraf, at enhver frit skulde sige sin Mening og ikke forraade sin Medbroder. Dette Middel virkede. En Committee af 6 Kanniker leverede efter otte Dages Forløb Legaten deres Erindringer om de Artikler, som skulde forandres; de angik Biskoppens og Kirkens Jurisdiction, Dominium og Eiendomme, samt Nedbrydelsen af Murene, uden hvilke de, som de yttrede sig, ikke kunde trygt tiene Herren og afværge Fienders Anfald. Det blev besluttet, at tvende Kanniker skulde gaae til Peronne, hvor Carl den Dristige havde sin Leir, og overbringe disse Erindringer. Men uventede Begivenheder hindrede deres Afreise.

Der kom nemlig Tilbud om, at de ved Hertugens Dom landsforviste Borgere af Lüttich opholdt sig i Ardennerskoven, røvede og plyndrede om Natten, og havde i Sinde at bryde ind i de for Mure blottede Stæder, med hvis Indbyggere de havde sammensvoret sig. Man udsendte Speidere i den tætte og store Skov, for at udforske Sammenhængen. Den 9de September, medens Biskoppen var i Maastricht og holdt Landdag efter Loven, brød de Landsforviste ind i Lüttich, under Anførsel af Greve Vincents af Buren, Johannes der Wilde fra Geldern, Brødrene von Stralen fra Grevskabet Looz, og nogle andre. De førte den franske Konges Faner og et hvidt Kors paa høire Bryst, samme Konges Feltegn, og raabte da de drog ind i Staden: Leve Kongen og

de frie Lüttichere! Ludvig XI. havde været heldig nok til at slutte en særskilt Fred med Hertugen af Bretagne, og da Carl den Dristige var yderst opbragt over dette Frafald af en Alliteret, som han var ilet til Hielp, saa havde Ludvig tillige det bedste Haab om Forsoning med det burgundiske Hof; han tilbød derfor Carl et Fredsmøde. Men denne dvælede med at modtage Tilbudet, som Philip af Commines beretter (Coll. de Mem. XI. 462–69), fordi det var kommen ham for Øren, at Lüttichere vare i Bevægelse, dertil ophidsede af Kongens Udsendinge. Man vilde endog have seet disse Udsendinge i Lüttich. Onufrii Beretning om de Landsforvistes Indtog retfærdiggiør Carls Mistro. Neppe vilde heller alle Stadens Indvaanere af begge Kiøn strax have betegnet sig med det hvide Kors paa høire Bryst, og paa henved 200 Borgere nær, der vare af anden Mening og derfor bleve fangne eller dræbte, saa villigen have fulgt og føiet de Landsflygtige, naar de ikke havde været misledede af Ludvig XI. De Landsflygtige vare i Begyndelsen kun 200 i Tallet; den næste Nat voxede Antallet til 1000 og de følgende Dage til 10,000. Embedsmændene i Stæderne, de hertugelige Betiente og de Adelige i Omegnen vare feige nok til at flye. Dersom de havde sat sig til Modværge, da vilde de efter alles Mening have kunnet afslaae det første Angreb, og siden de andre.

Under alt dette opholdt Onufrius sig i S. Jacobs-Klosteret, og til ham flygtede mange. Nogle bade ham blive, da han havde Folkets Kiærlighed; andre raadede ham til at flygte forklædt, da de Fredløse vilde paa ham og hans hævne det pavelige Band. Han saae selv, at Torvet og Broerne vare fulde af Bevæbnede, at alle, som prøvede paa Flugt, bleve myrdede, og at han ikke med Sikkerhed kunde undvige; han besluttede derfor at blive. Adskillige af hans Følge derimod bade om Afsked og Orlov; han lod dem gaae med Fred, men med den billige Bebreidelse: at han

havde været med ham i Glæde og ved Gilde, og forlode ham nu i Trængselens Tid. Forbandet den, der stolede paa et Menneske!" Mod Aftens Tid skikkede Onufrius sine tvende Capellaner og tvende Munke ud til Insurgenterne paa Torvet: "Han havde, som de vidste, stedse arbeidet paa Fred og Enighed, og var nu nær det gode Maal. Han maatte derfor undre sig over disse Bevægelser, og vilde, hvem de vare, hvorfra de kom, og hvad de vilde? Vare Fredsunderhandlingerne og hans Nærværelse dem ubehagelige, saa vilde han gierne drage bort, og pleie andre af de Forretninger, som vare ham overdragne." De Fredløse toge med Ærbødighed mod hans Budskab, og svarede: at de vare Borgere og Adelsmænd fra Lüttich, alt længe landflygtige; fortærede af Hunger, Tørst og Kulde i Ardennerne, kunde de nu ikke længere udholde en Forviisnings Elendigheder, og vendte derfor tilbage til Hiem, Hustruer og Børn. De vilde være det apostoliske Sæde og sammes Repræsentant, Legaten, lydige, ligesom ogsaa deres Biskop, for hvem de vare rede til at offre Gods, Liv og Blod, naar han vilde befrie sig selv og dem fra utaalelig Trældom. Legatens Nærværelse var dem ikke blot kiær, men nødvendig; ja, var han borte fra dem, vilde de bære ham tilbage paa deres Skuldre; de vilde straffe enhver, som tilføiede ham eller hans mindste Fornærmelse." Med denne Erklæring afsendte de tvende af de fornemste Borgere og bade, at han vilde bestemme en Time den følgende Dag, paa hvilken deres Anførere selv maatte komme til ham. Legaten berammede Timen efter Messen, og lovede at giøre Alt, hvad der stod i hans Magt, for at udsone dem med Bispen og andre Fyrster, hvis Venskab de maatte ønske. Anførerne og Deputerede af Borgerskabet, 40 i Tallet, indfandt sig i Jacobsklosteret til den bestemte Tid, og Legaten sammenkaldte tillige nogle Kanniker af S. Laurentius og andre Kirker, Klosterets Munke og Carmeliternes General, som nogle Dage tilforn var kommen til Lüttich.

Amelius af Velrois var Borgernes Talsmand, og besvarede de pligtmæssige Bebreidelser, Onufrius giorde dem; han bad Legaten skaffe en Deputation af Insurgenterne frit Leide til Maastricht, og selv være med dem; de vilde da i hans Nærværelse forklare Alt, udvirke sig den Naade, at maatte blive i Lüttich, og love at opfylde for Fremtiden deres Pligter som Borgere og Undersaatter. Onufrius fandt deres Begiering billig: han havde ikke bekræftet den Fred, som giorde dem landsflygtige. Han erholdt det forlangte Leide, og lovede sig til den følgende Dag at ledsage Deputationen til Maastricht, hvor Bisskop Ludvig dengang opholdt sig *). Førend Afreisen maatte han høitideligen give Borgerne sit Ord paa, at han ikke vilde forlade dem for bestandig, men vende tilbage til Lüttich; de kunde aldeles ikke undvære ham i deres fortvivlede Stilling. Han og hans Følge bestege tre Skibe og seilede ned ad Maasfloden under Folkets Tilraab og Bønner om Fred. Underveis lagde han til Landsbyerne ved Floden, og befalede Sognepræsterne at jorde de Borgeres Liig, som den 9de September vare omkomne i Floden. Midtveis mellem Lüttich og Maastricht laae Slottet *Argental* paa en Klippe ved Floden. Dets Besiddere, trende Brødre, vare Vasaller baade af Hertugen og af Bisskoppen, og Fiender af Insurgenterne; de beskøde derfra de forbiseilende Skibe og vilde have ødelagt dem, hvis de ikke havde erfaret, at Legaten var ombord for at underhandle med Bisskoppen om Fred. Da Deputationen endelig naaede Maastricht, turde Bisskop Ludvig ikke indlade den for Burgundernes Skyld; thi Byen tilhørte ham i Fællig med Hertugen af Burgund. Han begav sig derfor tilligemed sine Mænd og Tienere til et Franciskanerkloster, beliggende paa Lüttichs egen Grund, ½ Miil fra Maastricht.

---

*) Bisskopperne af Lüttich havde i ældre Tider resideret i Maastricht, og havde der et eget Pallads.

paastaae, at Onufrius pustede til Ilden istedetfor at dæmpe den; at han overskred den Fuldmagt, Paven havde givet ham, og at han ophidsede Lütticherne mod deres Bisp, for selv at komme i dennes Plads.

Borgerne og Capitlerne beroligedes ved Legatens Brev, især da de erfarede, at de Fangne i Argental ikke vare omkomne. Bispen undskyldte sig med, at Angrebet paa Gesandterne var skeet mod hans Villie og Vidende; Argental selv var et hertugeligt Lehn, skiøndt de omliggende Landsbyer hørte under Stiftet. Onufrius svarede hertil: at Ludvigs Arm kunde naae Forbryderne i deres under ham liggende Besiddelser; at han kunde fængsle de to Brødre af Argental, der befandt sig i hans Leir, eller ogsaa udlevere dem til Legaten. Dette Svar havde til Følge, at de fangne lüttichske Borgere bleve udleverede. Men begge Parter, paa den ene Side Biskoppen, paa den anden Lütticherne, vare saa opirrede mod hinanden, at Onufrius vanskeligen kunde forebygge aabenbar Krig, indtil et nyt Fredsmøde kom i Stand.

Man foreslog til dette Møde Klosteret de veteri vinea, midt imellem Stæderne Maastricht og Lüttich. Men da det var et Mandekloster og ikke nok som befæstet, saa vovede Onufrius ikke at opholde sig der, og reiste efter en Dags Ophold til Lüttich, efter Geistlighedens og de fredelskende Borgeres Begiering, for at bringe Folket til at samtykke i de tre foreslagne Betingelser. Den 28de September ankom han til Staden under Folkets Jubel, sammenkaldte i hiin Anledning de fornemste Borgere, og raadede til at antage hine Forslag, forsikrede dem om, at deres Bisp vilde vende tilbage, naar de havde afgivet deres Vaaben, saa vilde han lade Bispen give dem tilstrækkelig Sikkerhed. De svarede: at de ikke vovede heri at beslutte noget uden Folkets Samtykke, og raadede til ikke at nævne Burgunderne, men blot Biskoppens Sag i

Folkeforsamlingen. Lüttícherne bleve altsaa sammenkaldte *) paa Pladsen foran S. Lamberts Kirke. Legaten steg med Kannikerne, iførte deres Ordensdragt, og andre Geistlige og Munke op i et Huus midt paa Torvet, og ved Magister Robert, som Tolk i det franske Sprog, der var ham fremmedt, tiltalte han Folket fra Vinduerne; han formanede det til Fred, og erindrede om Følgerne af de foregaaende Oprør; "dersom Biskoppen sveg sit Ord, da vilde han løfte den geistlige, og om det var fornødent, ogsaa den verdslige Arm imod ham." Paa lige Maade talede Kanniken Jobst af Marche, i Kirkens, og Amelius af Velrois i Borgerskabets Navn. Dog maatte den sidste høre ilde for at han i sin Tale ikke havde nævnet Lüttichernes Privilegier og Friheder. Nogle blandt Almuen knurrede paa deres Viis: "Denne Legat, sagde de, har godt ved at snakke; han lægger kuns Ord til, vi Hals og Nakke." Hertil kom nu en Belials Søn ved Navn Clerfasot og en Adelsmand von Stralen, der vare med Legaten i Huset, og tilraabte Folket: "Værer standhaftige i at forsvare Eders Friheder, som I have gienerobret med Sværdet uden Nogens Hielp! Ville I ikke saa?" Folket svarede med een Mund: Ja, vi ville det! Onufrius sagde da til de Fornemme, som stode hos ham: "Dersom der lige imod det apostoliske Sædes Dom, som I eenstemmig have underkastet Eder, skal tales om Friheder, saa kan der ikke længere handles om Fred; hiin Dom kan i Intet svækkes." De Fornemme erklærede, at de ikke tænkte at svække Dommen; men foruden denne var dem paalagt utaalelige Byrder, der maatte hæves, hvis Freden skulde komme i Stand." Onufrius affordrede dem et bestemt og tydeligt Svar paa Bispens Forslag, hvilket de ogsaa om Aftenen

*) Naar noget skulde offentlig forhandles i Lüttich, pleiede Folket i Masse at samle sig foran Bispens Pallads ved Lyden af den store Klokke i denne Bygning. Phil. de Commines. T. XI. p. 452. Bispens Pallads synes at have ligget lige overfor S. Lamberts Kirke.

bragte ham. "De landflygtige Borgere (saa lød deres Svar) vare ikke forviste ved Pavens eller Bispens Kiendelse; deres Fordømmelse var derfor ugyldig; Bispen vare de villige til at adlyde. Begivenheden med Argental viste, at de paa Bispens Ord allene ikke kunde med Sikkerhed drage andensteds hen. De vilde derimod opholde sig i Forstaden hiinsides Maasfloden, saalænge indtil Legaten og Bispen havde raadslaaet om deres Tilbagekaldelse. Ikke mod deres Biskop og Fædrelandet, men imod dettes og Kirkens Undertrykkere havde de grebet til Vaaben; og til Fædrelandets og Kirkens Forsvar vilde de føre Vaaben indtil det Yderste. De vilde stille Gidsler herfor efter Legatens Tykke. Det var altsaa ikke billigt eller tienligt, at de afgave deres Vaaben. Bispen kunde dog ikke stille anden Sikkerhed end sit Brev. De bade ydmygt, at han vilde vende tilbage, og tilligemed Legaten banhøre dem angaaende deres Besværinger; de føiede endnu det Ønske til: at han ikke vilde føre med sig de 16 Adelsmænd og Borgere, som under de foregaaende Stridigheder havde myrdet eller ført til Retterstedet nogle af de her værende Borgeres Beslægtede. Om føie Tid, naar Rolighed var gienoprettet, kunde disse vende tilbage til Staden."

Biskop Ludvigs og Borgerskabets giensidige Mistillid lod ikke haabe nogen fredelig Sammenkomst. Onufrius overbragte derfor personlig Borgernes Svar. Biskoppen mødte ham med 1000 Personer i sit Følge ved en lille Gaard kaldet Milmort, 3000 Skridt fra Byen. Medens Legaten og Bispen underhandlede om Fred, raabte Følget paa Krig, og hængte i nærmeste Træ en Borger fra Lüttich, som var faldet dem i Hænderne. Onufrius revsede denne Raadhed og lod dem forstaae, hvorlidet de vare Borgerne voxne, naar Staven blev brudt. Bispen havde i alt 3000 Ryttere og Fodfolk, og Tallet paa de indvandrede Borgere var derimod steget indtil 10,000. Bispens Mænd bleve herover mere

fredelig stemte, og der blev foreslaaet, at de Forviste skulde drage over Maasfloden, og aflevere deres Vaaben, ikke til Bisfoppen, men til Legaten. Om Friheder og de 16 Borgeres Udelukkelse maatte ikke tales et Ord; thi det tilkom ikke Undersaatter at foreskrive deres Herre Love. Med dette Forslag vendte Onufrius tilbage til Lüttich. De forviste Borgere lovede at ville overlevere ham deres Vaaben i S. Jacobsklosteret, og til større Sikkerhed give Gidsler, som han kunde skikke, hvorhen han vilde. Men Klosteret var ubefæstet, og Legaten, der ret vel indsaae Grunden til deres Valg af dette Sted, meente: at han ikke her kunde være sikker for, at de jo kunde komme og tage Vaabnene tilbage. Forslaget om at vandre over Maasfloden blev antaget uden Vanskelighed; men med andre billige Klager sagde de, at de ikke kunde tie. Hvad de 16 Borgere angik, var det ingenlunde deres Mening at ville foreskrive Bispen noget, men blot at give ham et velmeent Raad; de vare sikkre paa, at hine Borgere vilde blive et Offer for opbragte Slægtninges Hævn, om end disse skulde udsætte sig for at miste Livet til Straf. Dette Svar bragte Onufrius Bisfoppen i Leers, en liden Fæstning nær ved Tongern, og raadede ham at antage Vilkaarene, og vende tilbage til Menigheden som en god Hyrde. Men Bisfoppen var nu af ubekiendte Aarsager uovertalelig. Endnu medens de talede sammen, angrebe Bisfoppens Folk Lüttich, men bleve slagne tilbage med Tab. Legaten, opbragt over disse Fiendtligheder midt under Fredsmæglingen, lavede sig til at forlade Leers han vilde ikke høre Ludvigs Undskyldning, at Angrebet var foretaget mod hans Villie og Vidende; han føiede til, at han nu ikke vilde arbeide mere paa Fred, men forlade Bisfoppen, "som Faaret blandt Ulvene;" vilde man have Krig, hvorfor da skuffe ham med Underhandlinger?

Ludvig sendte sin Cantsler og Præsidenten i det burgundiske Raad efter ham, og lovede atter at ville giøre Alt efter Legatens

Ønske; han vilde ikke forlange Gidsler, for saaledes at give Borgerne et endnu større Beviis paa Tiltro; deres Vaaben kunde de nedlægge i deres egne Huse, og komme deres Bisskop ubevæbnede imøde. Men om Friheden og de 16 Borgere skulde der for det første ikke tales videre. Under disse Betingelser var han villig til at vende tilbage til Lüttich med sin Armee. — Onufrius var ikke blind for det falske og tvetydige i dette Forslag; men besluttede dog at være Overbringeren. Paa Tilbagereisen fandt han, nærved Lüttichs Porte, Bisskoppens Folk i Strid med Borgerne. Han befalede dem at holde op, medens han drog forbi, og Kampen fik Ende for denne Dag.

Borgerskabets og Kirkernes Repræsentanter, og hele Folket antoge de Forslag, Onufrius bragte dem, og underkastede sig dennes Dom i alle uafgiorte Punkter. Dette blev optegnet og sendt Bisskop Ludvig. Dersom alligevel denne skulde vægre sig ved at indgaae Forlig, og Burgunderne vedblev at forurolige Staden, bade Repræsentanterne Legaten, at anvende de geistlige Straffemidler og selv overtage Lüttichs Regiering, indtil Paven maatte anordne det anderledes; de bade ham anmode Nabofyrsterne i Tydskland og Frankrige om Hielp, som virkelig ogsaa allerede fra disses Side ved nogle Munke var bleven baade Legaten og Borgerne tilbudet.

Ingen tvivlede nu om Freden og Bispens Tilbagekomst, og Onufrius udbad sig en Sammenkomst med Ludvig, hans Cantsler og den burgundiske Præsident, den 25de September i Nonneklosteret de veteri vincto. Men i Stedet for Bisskoppen, kom det Svar fra ham: "at hans Beslægtede, Hertugen af Burgund, havde skrevet ham til, at han vilde paatage sig den Uleilighed at gienerobre Lüttich, og til dette Øiemed sende en Hær. Han maatte derfor med Smerte tilstaae, at han hverken kunde eller turde antage Freden." Onufrius, høilig forundret over dette Brev, forbød alle og enhver, som vidste dets Indhold, at lade sig forlyde dermed,

for at Borgerne ikke strax skulde i deres Raseri bryde løs mod Bisskoppens Hær. Han selv tænkte paa at begive sig til Aachen eller en anden keiserlig Stad, og der oppebie Udfaldet, men vilde dog tale med Ludvig for sin Afreise. Han saae ham den 28de September i Spidsen af en Hær, ved Byen Millen op den Dresch, og erindrede ham om hans Pligt: "Han kunde ikke andet end undres over, at han, en Bisskop, nu vilde ved Vaaben erobre, hvad han kunde erholde uden Blodsudgydelse; han maatte vide, med hvilken Hu Hertugen kom, hvis han anden Gang førte en Hær for Lüttich. Kunde Synet af Ødelæggelse forlyste Bispen, da vilde han ret snart kunne tilfredsstille denne Lyst; han selv vilde ikke have dette Optrin for Øie, men begive sig til Landene hiinsides Maasfloden. Bisskoppen kiendte Maalet for hans Legation; han vilde lettere have naaet dette i Forening med ham, end allene; han havde nu intet videre at giøre her, og ilede derfor til sine andre Forretninger i Tydskland og Frankrige. Han kunde med Grund ved sin første Ankomst til Lüttich have dømt Bisskoppen skyldig i canonisk Brøde, fordi han havde voldgivet Kirkens Dominium, Gods og Rettigheder i verdslige Hænder (nemlig den burgundiske Hertugs). Han kunde i tre Aar have suspenderet ham fra Bestyrelsen af det Geistlige og det Verdslige, hvis han ikke, efter hans Breve og Klagemaal, havde hældet til den mildere Mening, at han ikke frivillig, men af Frygt havde samtykket. Forsyndede han sig anden Gang: kunde han som Legat ikke undgaae at melde det. Han vilde betyde ham dette i Vidners Nærværelse; og anbefalede i øvrigt sine Paamindelser til skriftlig Nedtegnelse."

De tilstedeværende Geistlige bleve rystede ved Onufrii Tale*), kastede sig for Ludvigs Fødder, og bade ham lægge Legatens Ord

*) De skrives, som Onufrius udtrykker sig, at han havde talt, ikke af egen Aand, men som en himmelsk Røst; det var som en brændende Fakkel og ikke en menneskelig Tunge, der havde bevæget sig o. s. v.

paa Hierte og vende tilbage til Lüttich. Efterat have overlagt Sagen med sine Raadgivere i et Sideværelse, erklærede endelig Biskoppen: at han mere burde følge Legatens end Hertugens Bud; han vilde næste Fredag, den sidste September holde sit Indtog i Lüttich, og bad Legaten berede ham en sømmelig Modtagelse af hans Undersaatter; om det Øvrige kunde man siden handle. Onufrius tog imod dette nye Tilsagn, men forlangte det skriftligt.

Med Glæde hørte Lüttícherne Legatens Budskab. De pyntede Husene, og beredte Fakler og Æreporte, som Skik var ved store Fyrsters Indtog. Otte af Raadet, de fornemste Geistlige og Borgere besluttede, tilligemed Onufrius, at drage deres Biskop imøde, ogsaa for ved deres Nærværelse at lægge Baand paa Pøbelens Tunger. Amelius af Velroys, Byens mest anseete Borger, udvirkede et Decret, som forkyndte Fængsel og andre haarde Straffe for den mindste Fornærmelse mod Bispens Person, og en Politievagt til at bringe Decretet til Udførelse. Ledsaget af ham og af de Forvistes Høvdinge, begav Onufrius sig paa Veien til S. Walpurgis Port over Bierget. Men da han var kommen til S. Lamberts Port, bragtes ham Brev fra Biskop Ludvig, hvori denne lod ham vide, at han var nødt til at opsætte sit Indtog til næste Søndag. Alt kom i Bevægelse ved dette Budskab; Gaderne vare allerede fulde af Folk. Onufrius lod ham derfor sige, at han ikke kunde opsætte sin Reise et Øieblik, hvis han vilde see sin Hovedstad i Behold. Ludvig svarede atter, at han nødvendig maatte tale med ham inden Indtoget, og bad ham bestemme et sikkert Sted til denne Sammenkomst. Onufrius havde allerede gjennemskuet ham, og kiendte hans Luner og Svaghed mod Raadgivere, som tørstede efter Blod og Bytte. Han holdt dog gode Miner, vendte sig til Borgerne og sagde: at Bispen ikke uden gyldige Grunde opsatte sit Indtog og ønskede en Samtale; han vilde gaae og høre hans Grunde, og sikkert føre ham tilbage til Lüttich.

Han skrev derpaa til Ludvig, at han ikke kiendte noget sikkrere og bedre Sted for Samtalen end Tongern, hvor Bispen dengang opholdt sig. Der vilde han møde ham den følgende Dag, som var en Søndag, den 9de October.

Med Sorg og Forundring vendte Lütticherne tilbage til Staden. Nogle troede ligefrem, at det var gaaet til, som Legaten sagde; andre havde den Tro, at denne spillede under Dække med Biskoppen for at afvende et Angreb paa hans Hær, der var den svagere, og for at oppebie Udfaldet af Striden mellem Ludvig XI. og Carl den Dristige; thi man saae et afgiørende Slag mellem disse imøde. De, som trængte dybest ind i Forholdene, meente, at Hertug Carls Overtalelser og Trudsler vare de sande Aarsager til Bispens Opførsel. Det var og saaledes, endskiøndt Bispens Tilhængere foregav en anden; at nemlig Lütticherne ikke havde udleveret deres Vaaben, eller taget Kanonerne bort fra deres Mure. Hertil troede Borgerne sig ikke beføiede, fordi Burgunderne stode i de nærmeste Byer; fordi de havde tilbudt Bispen Gidsler til hans Sikkerhed, og han dog agtede at drage ind med Burgundere, der førte det omvendte S. Andreas-Kors i deres Faner; skiøndt han havde en mere passende Fane at føre, som var det rette Kors og de franske Lilier.

Onufrius var fuldkommen beredt paa Reisen til Tongern, da Lüttichernes Speidere og Forposter først paa Natten bragte det Budskab, at Guido af Humbercourt fra Picardie, af Hertugen beskikket til Statholder, var samme Dag kommen med 5000 Mand til Tongern, fem Mile fra Lüttich, havde tildeels lagt Egnen øde, og havde Befaling at ødelægge Resten; ja plyndre og opbrænde Lüttich selv. Alle ilede til Vaaben ved dette Budskab, og troede sig bedragne af Bispen og Legaten. Mange antændte store Baal af Steenkul, hvoraf Landet har Overflødighed, og brøde ud af

flere Porte; andre vilde med Vaaben i Haand kræve Onufrius til Regnskab; men han blev beskyttet af de fornemste Borgere og Officerer. Han frygtede intet, men ønskede meget mere, at de Urolige maatte stedes for ham, at han kunde overbevise dem. De kom virkelig til ham i S. Jacobs-Klosteret, og da han, ved at vise dem den Seddel, paa hvilken Bisp Ludvig havde tegnet sit Løfte om at vende tilbage, havde overbeviist dem om sin egen Redelighed; saa undskyldte de deres Heftighed, og bade Onufrius drage til Bispen, høre hans Forsvar og dernæst vende tilbage til dem, for at de efter hans Vink kunde lede Alt til det Bedre. Onufrius føiede sig efter deres Ønske, og satte de tvende agtede Borgere, Amelius og Eglidius, til at forebygge Fiendtligheder i hans Fraværelse. Søndagen den 2den October lod han i alle Kirker bede for Fredens Gienkomst, og reiste om Eftermiddagen med Carmelitergeneralen, mange Geistlige, de tvende Oversteer, Buren og Stralen, og et Compagnie Lüttichere til Tongern. Midtveis mødte en Afdeling af Bispens Folk til hans Modtagelse. Legaten affendte to af sin Escorte, og bad de bispelige Folk at standse; det samme bød han sine egne, for at det ikke skulde komme til Strid. Da Godvin Stralen saae Legaten begive sig bort, yttrede han paa fransk: at han ikke ventede at see ham mere; dersom han intet udrettede i Tongern og ikke vendte tilbage, da vilde han aldrig mere troe nogen Præst. Onufrius lod sig hans Ord fortolke, og bad dem derpaa alle være ved godt Mod; han haabede at vende tilbage med Bisp Ludvig. Efter Ankomsten til Tongern viste Ludvig ham Hertugens Brev, saa lydende: "Han havde hørt, at Bispen ved Legatens Mellemhandling havde faaet Lüttich tilbage og Fred med sin Menighed; Alt uden Sværdslag. Det glædede ham. Men dersom han i mindste Maade overtraadte, hvad Hertugen i foregaaende Capitulation havde anordnet, da maatte han vide, at dette ikke behagede ham, og at

han skulde vise, at han dog ikke giorde hvad Ret var." Budet havde mundtlig tilføiet, at Hertugen vilde behandle Ludvig som Fiende, hvis han handlede herimod.

Det var vist nok, at da Hertug Carl havde læst en Copie af hiin Seddel, som Bispen havde givet Legaten i Millen, udbrød han i Vrede: "Bispen tager sin Fordeel i Agt uden Hensyn til mig; jeg vil ogsaa giøre mine Ting uden ham." Onufrius betreidede alligevel Biskop Ludvig hans Vankelmod; han havde ved det Skin af Bedrag, som hvilede over hans Fremgangsmaade, udsat baade ham og sig selv for Farer. Hertugens Brev var ingen Grund til at skifte Sind; thi Tractaten behagede ham jo, skrev han, og Bispen kunde i Overeensstemmelse med Seddelen have begivet sig til Lüttich, og der i Alt, hvad rimeligt var, bøiet Folket efter Hertugens Ønske. Begge, han og Legaten, kunde derpaa have søgt Hertugen, nu indviklet i Krig med Frankrige, og have formildet ham. Biskop Ludvig bad Onufrius undskylde for Lüttícherne, at han nu ikke turde handle mod Hertugens Ønske; denne vilde ansee ham for Fiende, saalænge han blev i Staden. Han vilde derimod giøre sig al Umage for at faae Hertugens Samtykke. Denne Ludvigs Erklæring meddeelte Onufrius Lüttícherne, som paa deres Side ansaae det Hele for en tom Undskyldning, et Paaskud af Legat og Biskop, for ikke at vende tilbage til dem. Borgerskabet sendte til Legaten en skriftlig Begiering om fri Leide for 30 Deputerede, som vilde komme til Tongern og fortsætte de begyndte Fredsunderhandlinger, saavel med Bispen, som med de hertugelige Officerer. Bispen gav gierne sit Leidebrev; men Humbercourt, som var rykket frem til Huy, nægtede sit. Dette berettede Onufrius Lüttícherne, og han besluttede strax at reise til Maastricht; men lod sig dog af Biskop Ludvig overtale til at bie endnu tre Dage, da Humbercourt snart ventedes til Tongern, og man turde endnu haabe, uden Blodsudgydelse at ende Trætten.

Den 10de October kom virkelig Humbercourt, men undskyldte sig blot for Onufrius, at han ikke turde give den forlangte Leide; han havde Befaling til ikke at slutte Fred med Lüttichererne, meget mere at straffe paa Livet alle de Lüttichere, han fik i sine Hænder, og allerede i Morgen at anfalde Staden i Forening med Bispens Folk. Han bad endvidere — Biskop Ludvig stod og taug — at Legaten vilde opgive Toget mod Lüttícherne; thi man stred for Kirkens Skyld og mod dens frafaldne Børn; hans Nærværelse vilde indjage dem Skræk. Onufrius svarede: "at Lüttícherne underkastede sig det apostoliske Sædes Kjendelse i Sagen; han kunde derfor ikke betragte Toget mod dem som en Krig for Kirkens Skyld, men som en Færd, der havde sin Rod i andre Lidenskaber, Hævn og Rovsyge. Han vilde altsaa hverken tage Deel i Kampen eller understøtte, hvad man maatte finde for godt at paalægge Lüttícherne med den Stærkeres Ret. Dersom det ikke længere var Spørgsmaal om Fred, vilde han trække sig tilbage; han raadede dem imidlertid at være forsigtige, da Borgerne endnu vare de stærkeste. Han havde i mange Dage intet hørt fra dem, og dette var Tegn til, at de havde noget betydeligt for, enten et Angreb eller ogsaa at opbrænde deres Stad og forlade den med Qvinder og Børn." Han bad endelig om Leide for sin egen Person til Maastricht, og sendte Bud forud for at skaffe sig en Bopæl.

Det Rygte udbredte sig imidlertid, at der var sluttet Fred mellem Kong Ludvig XI. og Hertug Carl, og at denne skulde drage mod Lüttich med sin hele Hær. Saa vidt var det vistnok endnu ikke kommet; Ludvig havde vel for længere Tid siden tilbudt Carl den Dristige et Fredsmøde i Peronne; men denne havde tøvet med at modtage Tilbudet, netop fordi han havde hørt, at Lüttícherne havde fornyet Oprøret, og meget naturligen tilskrev Kongen nogen Deel deri. Fredsmødet kom derfor ikke i Stand før den 9de

October 1468 *). Sikker Efterretning kunde ikke være kommen til Tongern den 10de October, om Ludvigs Ankomst til Peronne, end mindre om Kundens endelige Opløsning. Dog tændtes der Glædesild i Humbercourts Leir, Klokkerne forkyndte Freden, og Krigerne overgave sig strax til al Slags Lystighed, og efter Midnat til tryg Hvile, medens Krigsøversterne holdt Raad i Bispens Pallads. Onufrius var ogsaa gaaet til Hvile, da Johannes de Berger, en smuk og veltalende Mand, som besad store Eiendomme i Holland, og forhen i Brügge og Löwen havde stiftet nøie Bekiendtskab med Legaten, kom og bankede paa hans Dør. Han var af Hertug Carl tilskikket efter Humbercourt med den Befaling, at denne intet maatte foretage sig uden med Bisp Ludvigs Samtykke. Han ytrede herfor sin Mishag over, at Humbercourt ikke havde ladet de 40 Borgere til Underhandlinger; han havde i hiint hastige Krigsraad hos Bispen bevirket, at alle, som vilde, kunde komme, og han fandt det rigtigt, at Lütticherne bleve underrettede herom. Onufrius meente, at Lütticherne vare for ofte blevne skuffede, til at de skulde fæste Tro til et Brev; han raadede derfor Berger at gaae selv til Staden, og han kunde det uden Frygt, da han var elsket af Borgerne. Dog Berger turde ikke begive sig ene derhen, og Onufrius maatte love at følge ham frem og tilbage. De gave hinanden Haand herpaa, og bestemte Reisen til den følgende Morgen.

Lütticherne forekom imidlertid disses fredelige Hensigter. En Time efter hiin Samtale gjorde de et dristigt Angreb paa Tongern; de vare forbittrede over Afslaget paa Leidebrevet for deres Afsendinge, og urolige over Troppesamlingerne ved Tongern. De djerve Mænd ved Franchimont over Maasfloden sloge over Gravene — de skiønne gamle Mure vare forrige Aar blevne nedbrudte af

*) Phil. de Commines T. XI. p. 462 sqq.

Hertugen — og stode midt paa Torvet, inden nogen mærkede det. De vare 200 til Hest og 5000 til Fods; men Rytterne holdt først udenfor Byen for ikke ved Larm at vække de Sovende. De samlede sig paa Torvet og i de nærmeste Gader, og efter et Signalskud tordnede Skyttet fra alle Kanter. Dørrene til Husene bleve sprængte. Beboerne styrtede sig nøgne gjennem de opbrudte Dørre og Vinduer, og flygtede bort; blandt disse var ogsaa Johannes de Bergen. Mange skjulte sig i Gruber, Brønde og Kieldere. Nogle saa grebe til Modværge, men maatte vige Pladsen; blandt disse var Biskop Ludvig selv, som dog uskadt naaede sit Pallads, hvor nogle af hans egne og Burgundernes Officerer forsamlede sig omkring ham. Han mistede 50 Mand i den natlige Fægtning. Onufrius forblev derimod rolig og uangreben i sit Huus. Biskoppen lod een af sine Officerer hilse ud fra sit Tilflugtssted og ile til Legaten med Begjering, at denne enten vilde komme til ham, eller at han maatte begive sig under hans Tag; thi han troede sig ikke sikker hjemme, fordi Lütticherne uden Tvivl formodede, at Burgunderne vare strømmede til ham. Onufrius vilde helst, at Bispen kom til ham, men uden Støi, og ikke alt for mange maatte følge med ham. Bispen lod da nedbryde en Skillevæg, som adskilte begge Huse, og med 100 Adelsmænd steg han sig i Nattens Mulm ind i Legatens Bolig. Blandt disse Adelsmænd var Humbercourt, de forhen omtalte Herrer af Argental og andre. Burgundernes Anførere, nemlig Hugonet og Humbercourt, hilsede Onufrius med de Ord: „Ak, ærværdige Fader, Lütticherne ere komne uden Leidet!" „Gud hielpe Dig," svarede Legaten; „bedre, at de vare komne med Leidet!" Imidlertid trøstede han dog Burgunderne med, at de intet havde at befrygte, hvis Lütticherne endnu havde Ærefrygt for den hellige romerske Stol; og havde de end tabt denne, da vidste han endnu dette, at ingen skulde blive antastet, førend de faae hans linnede Klæder farvede med Blodets Purpur.

Alle bade ham, at han, og just han, vilde træde frem paa Torvet og tale Lütticherne tilrette. Onufrius undskyldte sig med sin Ukyndighed i Sproget, med Mørket og de hyppig faldende Skud. Han vidste, sagde han, at Ingen af Burgunderne vilde følge med ham, og han behøvede dog en Tolk af Anseelse; vilde Biskop Ludvig være hans Ledsager, da vilde han driftigen gaae. Dog ansaae han det for klogest, at oppebie Dagens Frembrud; man kunde da lettest undvige Skud og Farer. For Daggry havde de heller intet at frygte; thi han vidste, at Lütticherne havde Befaling, ikke for Dag at forlade Torvet og adsprede sig i Gaderne for at opsøge og myrde Burgunderne. Den sidste Kraft, Legaten skienkede dem, var den, at han meddeelte dem Absolution i deres Dødsangest.

I Morgendæmringen begyndte Lütticherne at opbryde. Derefter, og nærmede sig Bispens Huus, som stødte til Legatens. Onufrius søgte da med en Tiener, og med sin Capellan, Altfast sin Volk, at komme ud til Lütticherne. Bispens Følge havde opdynget Steen og Træ inden for Porten, for at undgaae Ophold, steg derfor Onufrius paa en Stige gjennem Vinduet over Porten, og stillede sig frem for Fienderne i sin hvide Dragt. Foran Porten laae Dynger af Lig, som de vare i Begreb med at plyndre. Legaten bød dem at rydde Ligene bort, og de giorde det af Ærefrygt for hans Person. Ogsaa bød nogle Riddere hente Vincents Buren og andre deres Anførere; med Sigende, at han bragte den forønskede Fred. Buren var bleven tilbage i Lüttich; men de hentede begge Brødrene Gosvin og Johannes der Wilde *). De kom med 200 Ryttere. Onufrius besvor dem, at de i det mindste af Ærbødighed for det apostoliske Sæde, som de saa ofte havde lovet Lydighed, vilde holde op med Myrderen og sige, hvad de forlangte,

*) Onufrius kalder ham Dervild og Philip af Commines (T. XI. p. 474) Guilaume de Ville. Hans rette Navn var *Jean der Wilde*, Chevalier et Seigneur de Hautpenne s. Hautepanne.

og de skulde erholde det. Anførerne toge Hielmen af deres Hoveder, og Johannes der Wilde tog Ordet i Alles Navn. Han besværede sig over de mange Brud paa Tro og Love, udstandne Mishandlinger, Burgundernes Ødelæggelser og Biskop Ludvigs Vægring at ville vende tilbage, og nævnede med faa Ord hans Landsmænds Fordringer: "Vi kiende ikke, sagde han, og ville ikke have anden Herre end Gud, Kirken, Dig og vor Biskop. Eder ønske vi os, at I maae beskierme os mod disse vore Fiender, over hvilke vi i Dag tage Hævn." Legaten gientog sit Ord, at de skulde opnaae, hvad de forlangte, kun ønskede han at vide, om de vilde føre deres Biskop bort som Fange? Johannes der Wilde svarede, at de meget mere vilde have ham som Herre, saaledes nemlig, at han skulde være deres Herre og ikke andres Tiener. Biskop Ludvig og Humbercourt stode i en Krog bag ved Legaten, og kunde, uden at sees, høre alt. Ludvig tilhviskede da Onufrius, at han hurtig maatte sende Bud efter ham, og han skulde komme. Dette skete, og Lütticherne lovede at ville skaane alle, undtagen Burgunderne. Men da Onufrius erklærede, at han ikke erkiendte nogen Undtagelse, helst med nogen af dem, som havde taget sin Tilflugt til ham, og at han til det Yderste vilde beskytte dem, han havde givet sit Ord; saa lovede Lütticherne at ville spare ogsaa Burgundernes Liv, og at ville nøies med at holde disse fangne. Ludvig nølede imidlertid med at træde frem, og Gosvin Stralen begyndte at fatte Mistanke, at man blot søgte at vinde Tid for at samle Kræfter til Strid. Onufrius gik derfor tilbage, tog Ludvig ved Armen, og førte ham ud. Han blev modtaget af Lütticherne med et "Leve vor Biskop!" men de vilde nu ogsaa vide, hvem de andre i Huset vare, og Johannes der Wilde gik allene ind og modtog Burgundernes Overgivelse. Humbercourt, som kiendte Lüttichernes dybe Had til hans Person, bønfaldt om ikke at føres til Lüttich; han vilde hellere dræbes paa Stedet, end falde i Pøbelens

Hænder; han udbad sig en Frist af 20 Dage for at drage til Hertugen og bevirke Fred. Dette blev ham indrømmet paa det Vilkaar, at han inden 20 Dage atter skulde stille sig som Fange paa Slottet Montfort, to Mile fra Lüttich *). Biskoppen sendte ogsaa en Gesandt til Hertug Carl og bønfaldt ham, ikke at vredes over disse Begivenheder i Tongern; Alt vilde gaae bedre end mange monne troe. Men man maatte lidet kjende den myndige, iilsindede og stolte Carl, naar man kunde troe, at han skulde kunne tilgive eller glemme en saa ubehagelig Overrumpling af forhadte Lüttichere.

Budskabet indtraf i det alleruheldigste Øieblik; det afvæbnede den eneste Allierede, som endnu kunde føre Sværdet for Lüttich. Ludvig XI. syntes, da han foreslog Carl en Sammenkomst i Peronne, og med en for hans Charakteer ubegribelig Uforsigtighed, paa Tro og Love begav sig uden Værge i sin Arvefiendes Leir, at have ganske forglemt Klogskab og Eftertanke, og for silde erindret, at hans Afsendinge havde tændt Oprørsluen i Lüttich. Da derfor den 13de October 1468 Efterretningen kom om Tongerns Indtagelse, og at man havde seet franske Gesandte blandt Lüttícherne; saa erklærede Carl den Dristige Kongen for sin Fange. Hans Forbittrelse kiendte ingen Grændser **). I Forliget den 14de October maatte Ludvig XI., for at undgaae noget værre, forpligte sig til at følge Carl for Lüttich, og at være Vidne til deres Af-

*) Montfort tilhørte rimeligviis Johannes der Wilde, thi Olivier de la Marche (T. X. p. 285) skriver, at Humbercourt var under Bevogtning af Herren til Hautepanne.

**) I hans første Udbrud havde han allerede befalet Budskab til Kongens Broder Hertug Carl, for at kalde ham til sig, og med ham afgiøre Ludvig XI. Afsættelse; men forandrede dog en Beslutning, for hvis Dristighed han selv blev bange. ("Tout à coup le Duc recula devant une si grande résolution." *Barante* Hist. des Ducs de Bourgogne. IX. p. 164).

straffelse, som han selv havde opægget mod Hertugen. Han sagde Ja til alt, og tilbød endogsaa at føre Troppen til Beleiringshæren *). — Vi vende tilbage til Tongern.

Johannes der Wilde gav sit Ord paa, at Løfterne ubrødelig skulde blive holdte; men han føiede til, at den lüttichske Almue, og med den mange Bønder fra fremmede Egne **), sikkert vilde strømme til Tongern, begierlige efter Blod og Bytte; han raadede derfor Legaten og Bispen at gaae Sværmen imøde, standse den og føre den tilbage til Lüttich. Dette Raad fandt Bifald. Efterat Onufrius havde ført Humbercourt i Sikkerhed, i Nærheden af S. Tron, ledsagede han Bisskop Ludvig paa Glædestoget. Nogle velsignede Freden, andre bade den forsonede Bisskop om Tilgivelse. Hans egne Folk troede dog ikke Freden, men forlode ham af Frygt for Lüttícherne, paa nogle fortrolige Venner nær. Lüttícherne havde flere Aarsager til at glæde sig; de havde vundet Freden, som de meente, og i Tilfælde af Krig, foruden anden Armatur, giort to tusinde af Burgundernes Heste til Bytte i denne Nat; de kunde dermed montere deres Rytteri, som var svagest og dengang endnu af største Indflydelse paa Slagenes Udfald. To af Legatens Tienere bleve tilbage i Tongern for at bevogte Bispens efterladte Kostbarheder og den syge og saarede Kannik Robert, hvem Lüttícherne tilskreve alt det Onde og den Uret, de meente sig at have lidt af deres Bisskop. Paa Veien til Lüttich, bevægede Onufrius 2000 Lütttichere, der ilede til Tongern, til at vende tilbage til deres Hiemstavn. Ved den anden Milepæl fra Lüttich kom Stadens ypperste Mænd og Vincents Buren, i Spidsen for 10,000 Mand, Toget imøde, og bleve venligt hilsede af Bisskoppen. I

*) Phil. de Commines. T. XI. p. 462-489.

**) Han meente formodentlig Bønderne fra Bierglandet Franchemont bag Lüttich, som giorde fælleds Sag med Lüttícherne og siden spillede en Hovedrolle i Krigen.

Stadens Porte stod Geistligheden i Ordensdragt; Folket jublede, Kirkeklokkerne og Trompeter rørtes, og under Fakkelskin førtes Ludvig til hans Pallads forbi S. Lamberts Kirke, som om han var den mægtigste Fyrste. Onufrius tog efter Indbydelse ind hos Biskoppen, og herfra indberettede han Alt til det pavelige Hof; men hans Bud og Brev blev opfanget og bragt til Hertug Carl. Natten mellem den 10de og 11te October sendte Amelius af Velvois Onufrius et Bud og Brev fra Kong Ludvig XI., hvori denne anbefalede Legaten, saasnart han og Bispen vare kommen til Luttich, at skrive ham til og anmode om Hielp, hvilken han forud lovede dem i Tilfælde af Angreb; men en saadan skriftlig Begiering herom var ham nødvendig for den gode Sags Skyld. Han meente det egentlig, for at Sagen kunde synes god, for at han ikke skulde synes at understøtte Oprørere, men at træde frem som Kirkens Værge. [illegible] var det vel dette Budskab, som Philip af Comines lader Ludvig XI. i Peronne beklage, men for silde, at have afsendt. Onufrius overlagde med Biskoppen Kongens Anbudninger. Biskoppen var tvivlraadig; han frygtede for Carls Hævn, hvis Kongens Hielp udeblev. Legaten yttrede derfor Ludvigs Bud, at man ikke ansaae det nødvendigt at tage sin Tilflugt til væbnet Bistand, thi Hertug Carl havde erklæret sig villig til en billig Fred. Vist nok et meget artigt Svar, med mildere Legaten, som det ikke synes, allerede var underrettet om Fredsmødet i Peronne.

Den følgende Dag indfandt de fornemste Borgere sig hos Legaten og Bispen, og udbade sig Forholdsregler. Man svarede dem offentlig, kun faa Ord: at de skulde holde, hvad de havde lovet Hertugen, og ikke fornærme ham enten i Ord eller Gierning; thi han var dem for mægtig; og at de ikke maatte handle paa egen Haand, men meddele Bispen og Legaten Alt, før de skrede til Handlingen. Biskop Ludvig ønskede dernæst meget at faae tilbage

sine i Legatens Huus i Tongern efterladte Kostbarheder, og fremfor alt sin Yndling, Erkedegnen Robert. Onufrius foreslog, at denne, som Gienstand for Folkets Had, hellere bragtes til Maastricht. Men Robert vilde til sin Herre. Legatens og Bispens Folk afsendtes da med Vogne, hvorpaa begges Vaabener vare anbragte, og med en Bærestol for at føre Robert til Lüttich. Vognene gik urørte de lüttichske Streifpartier forbi, da disse hørte, at de førte Bispens Gods. Men aldrig saasnart hørte de derimod Roberts Navn, før de overfaldt ham, og uagtet den saarede Mands Bønner og hans Følges Modstand ynkelig myrdede ham *). Onufrius sammenkaldte strax Borgerne i den store Gaard i Bispens Pallads, og lod forkynde ved Carmeliten, Magister Robert: at han vilde fornye Interdictet over Staden, hvis ikke Morderne bleve afstraffede. Denne Trudsel virkede, og Undersøgelsen blev overdraget til Johannes der Wilde, som Biskoppen ved sin Tilbagekomst havde indsat til Foged i Lüttich. Man kom imidlertid ikke til Ende hermed formedelst de paafølgende Krigsuroligheder. Det blev siden oplyst, at Vincents Buren var Ophavsmanden til Mordet; han vilde hævne sin Broder, hvilken Robert havde bedraget ved Omskiftningen af et Embede. Biskoppen giorde ham i det mindste Beskyldninger i Legatens Nærværelse, og Buren kunde blot rødmende fremstamme en Undskyldning.

*) Philip af Commines (T. XI. p. 475) fortæller, at Lüttichernе myrdede endnu fem Kanniker foruden Robert; de myrdede denne i Bispens Nærværelse, sønderlemmede ham og kastede til Spot de adsplittede Lemmer hinanden i Hovederne.

(Slutningen følger i næste Hefte.)

Paraguay, Jesuiternes Missioner, og Dictatoren Doctor Francia.

(Slutning.)

Efterat Artigas havde mistet Herredømmet over Landet Entre Rios, søgte hans Overvinder Ramirez mere end een Gang at knytte venskabelige Forbindelser med Dictatoren i Paraguay; men denne, sit System tro, og forudseende, hvad saadanne Tilbud af en Partigænger, der ved Vaabenlykken havde bemestret sig den høieste Magt i Naboprovindsen, vilde lede til, besvarede dem ved at lægge de Officerer, Ramirez sendte til ham, i Lænker; men nøiedes derimod med at lade to Personer, der tilforn under Artigas Regiering, havde tilføiet Paraguay stor Skade, og som Ramirez, for at vinde Dictatoren, overgav som Offere til hans Hævn, sætte under en af sine Commandanters Opsyn. Ramirez, forbittret herover, rustede sig 1822 til Krig imod Dictatoren, men gav denne Tid nok til at sætte sig i Forsvarsstand, og søgte derimod ved Breve til endeel Misfornøiede i Paraguay at forberede en Opstand i Landet. Et af disse Breve, til Don Yegros, om hvis Fængsling Ramirez var uvidende, faldt i Dr. Francias Hænder; og nu bestemte Frygten for en indvortes Revolution, i Forening med det truende Angreb af en udvortes Fiende, ham til at skille sig af med de fængslede Sammensvorne, hvis Liv han hidtil endnu havde skaanet. Ved Torturen aftvang han dem Bekiendelser om deres Hensigter og Forbindelser, der havde endnu mange fleres Fængsling til Følge, og tilsidst en Række af Henrettelser, hvorved henved 40, tildeels af de anseeligste og mest formuende Mænd i Paraguay mistede Livet. Men Dr. Francia (der uimodsigeligen ved flere Tilfælde har lagt for Dagen, at skiøndt som Despot ubøielig haard, finder han ingen Lyst i unødvendig Blodsudgydelse) lod det ei blive ved

den blotte Skræk, som hine Offeres Død maatte frembringe; men benyttede med Statsklogskab den mislykkede, eller i sin Fødsel qvalte Revolution til at befæste sin Magt. De Sammensvornes egentlige Plan, der kun var bleven ham og ganske faa Andre bekiendt, holdt han saameget muligt i Skiul; derimod lod han udsprede overalt, at deres Hensigt havde været, tilligemed Dictatoren, at lade alle af ham indsatte Embedsmænd, og enhver af hans Tilhængere myrde, at bemægtige sig deres Eiendomme, og derefter overgive Landet til Buenos Ayres. Hvormeget eller hvorlidet heraf var sandt, saa opnaaede Dr. Francia sin Hensigt. Hans Embedsmænd, der ved ham troede sig reddede fra Undergang, bleve ham dobbelt hengivne, og Almuen, af hvis Classe ogsaa de fleste af hine vare fremhævede, saae i de blodige Executioner kun en retfærdig Straf for de Riges og Mægtiges Lyst til at vinde den forrige Anseelse og Indflydelse tilbage, eller at overgive Landet til forhadte Naboer.

Men disse Henrettelser, Dictatorens stedse tiltagende Mistænksomhed, og den deraf flydende Anvendelse af despotiske Sikkerheds- og Tvangsmidler, havde ikke blot for de Henrettedes Familier, men for en stor Deel af Paraguays Indbyggere, ulykkelige og sørgelige Følger. Spioner og Angivere udbredte Skræk, Mistro og Mistanke overalt i et Land, der forhen havde udmærket sig ved en almindelig Enighed og Samdrægtighed blandt Indbyggerne. Skiøndt man forsikkrer, at Dr. Francia aldrig skal have lønnet nogen Angiver anderledes, end med Foragt*); forstod han alt for vel at fremkalde dem, og at benytte deres, ofte ugrundede

*) "Toutefois le dictateur n'a jamais récompensé ni délateur, ni espion" hedder det i Renggers og Longchamps Skrift S. 104; og der tilføies, at selv adskillige Officerer, der havde viist Dictatoren lignende Tienester, belønnede han med Cassation, da han ikke mere brugte dem. Da disse Forfattere allermindst have søgt at dølge nogen ufordeelagtig Side hos Dictatoren, maa man heri troe dem.

eller af personlige Drivefiedre lebede Beskyldninger og Klagemaal, til at befæste sit, meer og mere paa Frygt og slavisk Lydighed grundede Herredømme. Den omtalte, for Deeltagerne saa uheldige Sammensværgelse fuldendte ogsaa de allerede betrængte spanske Familiers Ulykke, der endnu vare i Landet, og i Besiddelse af nogen Velstand, hvorved de kunde blive Gienstand for Frygt og Mistanke. Om end denne, som rimeligt er, ikke har været ganske uden Grund, og om endog Haardheden, hvormed Dr. Francia har behandlet Spanierne i Paraguay, maaskee har været et af Midlerne til at forebygge alle indvortes Bevægelser og Uroligheder: kan man dog ikke andet, end finde Maaden, hvorpaa denne Haardhed udøvedes, oprørende. Paa een Dag lod Dictatoren saaledes alle Spaniere i Assoncion, over 300 i Tallet, der endnu udgiorde Stadens mest anseete Familier, indspærre i et trangt og usundt Fængsel. Det vil blive en evig Plet i Dr. Francias Levnet, at han ei engang fra denne Behandling undtog den sidste spanske Gouverneur over Paraguay, en agtværdig Olding, der, imod al Skik, havde styret Landet saa lidet til sin egen Fordeel, at han efter sin Affættelse maatte leve af en Collect, som hans Landsmænd maanedlig samlede til ham; og der saa dybt følte den ham nu tilføiede Krænkelse, at han faldt i en Sygdom, og døde kort efter. Vel lod Dictatoren efter nogle Ugers Forløb de Fattige blandt de fængslede Spaniere sætte i Frihed, og forviste dem derimod, nogle 4, andre 10 Mile fra Hovedstaden; de mere velhavende og anseete maatte derimod leve indsluttede i en Tid af 19 Maaneder, og kiøbe deres Løsladelse (i December 1822) med at udrede et Paalæg af 150,000 Piastre, der bragte de allerfleste til Bettelstaven, eller til at leve af Creolernes Understøttelser og Velgierninger, som man — et ædelt og skiønt Træk af de Indfødtes godmodige Charakteer — saae disse kappes om at række de ulykkelige Spaniere, uden Hensyn til, om de derved paadrog sig Dictatorens Ugunst.

At denne Behandling af en heel Folkeclasse i Paraguay, paa hvilken Dr. Francia synes at have kastet et personligt Had, var saameget mere uretfærdig, som Spanierne i dette Land, ligesom de første Optrin i den Revolution, hvorved Paraguay vandt Uafhængighed, havde forholdt sig rolige: vil ei kunne negtes. Derimod synes Dictatorens Handlemaade imod de Fremmede, der for største Deel som Kiøbmænd have vovet sig ind i det spærrede Land, overhovedet at være mere dadelfri. Vel maatte de finde sig i, at see sig skuffede i deres Forventninger om betydelige Handelsfordele, som Dictatorens udstedte Licentser syntes at love, og fangede som i en Snare, da Dr. Francia med ubarmhiertig Despotisme lukkede Floderne, og forbød ethvert Individ i Paraguay at komme uden for Landets Grændser. Men de beholdt i det mindste deres personlige Frihed, og Frihed til at fortære de Penge, som de havde medbragt i Landet, eller søge deres Ophold, som de bedst kunde; naar de i øvrigt opførte sig med den fornødne Forsigtighed. En af disse Fremmedes Skiebne har imidlertid vakt betydelig Opmærksomhed og Deeltagelse i Europa; ja endog været Gienstand for Underhandlinger med Paraguays despotiske Regent. Den af hans Reiser i Selskab med Alex. Humboldt bekiendte franske Læge og Naturforsker Aimé Bonpland var i Aaret 1821 kommen til Landet Entre-Rios, hvor han opholdt sig hos de Indianere, der vare forblevne i nogle af de, i Anledning af Krigen med Artigas ødelagte Missionscolonier. Herfra havde han, efter Dictatorens egen Beretning *), sendt ham Forslag til Underhandlinger med disse Indianeres Overhoved, som vare skrevne med Bonplands egen Haand; og Dr. Francia, som deels ei vilde taale, at Indianerne samlede Paraguaythes i et District, hvorover han,

*) Til Dr. Rengger, i en Audients, som denne havde hos ham den 28de December 1821.

Mondt det var kommet af hans Tropper, ikke vilde opgive sine Rettigheder, deels havde fattet Mistanke til Bonpland, i Anledning af hans Forbindelse med hine Indianere, sendte mod Slutningen af bemeldte Aar et Corps paa 400 Mand over Floden Paranna, som forjog dem, og tog endeel af dem til Fange, hvoriblandt ogsaa den franske Naturforsker. Denne blev af Dictatorens Soldater ilde behandlet, udplyndret og lagt i Lænker; men da Dr. Francia erfarede det, lod han ham vel sætte i Frihed, og tilbagegive hvad der endnu var røbet af hans Eiendomme; men lod ham derimod anvise et Opholdssted paa Landet (imellem Colonierne S. Maria og S. Rosa) som han ikke maatte forlade. Forgieves have, ikke blot hans Landsmænd i Brasilien, men endog Hoffet i Rio Janeiro, giort gientagne Forsøg paa at bevæge Dr. Francia til at frigive den Fangne. Lige forgieves var det, at en vis Hr. Grandsire mod Slutningen af 1824 indfandt sig ved Floden Paranna, og, som Sendebud fra det franske Institut, fordrede Bonpland udleveret. Dictatoren, der overhovedet, og fornemmelig siden Krigen i Spanien 1823, har et ondt Øie til de Franske, lod Hr. Grandsire svare: at han kunde for denne Gang faae Lov at begive sig bort; men kom han igien, vilde det ikke gaae ham bedre, end Bonpland.

Saameget den lunefulde og despotiske Regent over Paraguay ved hans Adfærd mod denne fremmede Videnskabsmand har overtraadt baade Folkerets og Billigheds Forskrifter: er det dog neppe at tvivle om, at Bonpland, i det mindste ved Uforsigtighed, har givet nogen Anledning til den Behandling, han er bleven underkastet. Dr. Rengger vil vel ogsaa herfor frikiende ham; men den, efter Dr. Francias Viis, høist liberale og artige Maade, hvorpaa han tillod Rengger og dennes Reisefælle Dr. Longchamp, at reise omkring i Paraguay, og Maaden, hvorpaa han i det Hele be=

handlede disse Fremmede*), viser, at Dr. Francia har ved at gjøre nogen Forskiel paa sine Folk. Vel maatte de opholde sig 4 Aar længere i Landet, end deres Hensigt var, og erholdt først i Mai 1825 Tilladelse at seile bort med et Handelsskib, der fik Licents til Buenos Ayres, paa samme Tid, som Dictatoren, efter Begiering af den engelske Chargé d'Affaires Mr. Parish, endelig tillod de brittiske Kiøbmænd, som han holdt tilbage i Paraguay, at forlade Landet. Men da dette tvungne Ophold var en Skiebne, som de maatte dele med alle andre Fremmede, ja med alle Indbyggerne i Paraguay: havde de mindre Grund til Klage, end Bonpland, der i det mindste ikke frivillig var kommen ind i Landet. Dictatoren meddeelte heller ikke den engelske Chargé d'Affaires anden Undskyldning for det Slags Fangenskab, hvori bemeldte Kiøbmænd saa længe havde maattet leve, end: "at det ikke var gaaet dem værre, end Paraguays egne Indbyggere, hvilke Omstændighederne nødte til at underkaste sig denne Tvang; og at hine i øvrigt ikke havde noget at klage over, da de vare komne af dem selv i Landet, uden at nogen havde kaldet dem." — Som et Exempel paa Dictatorens utrolige Forsigtighed ved ethvert Skridt, der er en Undtagelse fra de sædvanlige Forskrifter og Landets almindelige Spærring, bør det ogsaa anføres: at det Skib, som han i Marts Maaned 1825 havde givet Tilladelse at afseile, og som i faa Dage var seilfærdigt, lod han først den 25de Mai om Morgenen tidlig give de fornødne Papirer, med Befaling, at seile samme Dag Kl. 1. Først Kl. 11 om Formiddagen bragte en Officeer Dr. Rengger og Longchamp deres Passer. I to Timer maatte saaledes disse søge

*) "Jeg skylder Sandheden, at erklære — ere Renggers Ord — at Dr. Francia i al denne Tid ikke har lagt den mindste umiddelbare Hindring i Veien for vore Foretagender; men at han tværtimod meer end een Gang har givet os Beviser paa sin Velvillie."

at see saameget muligt af deres Samlinger indpakket, og med det nødvendigste Reisetøi bragt ombord; og i det befalede Minut lettede Skibet Anker for at seile ned ad Floden.

Undres man over, hvorledes det har været muligt for Paraguays Dictator, i saa mange Aar at tilspærre dette vidtløftige Land, der i det mindste er saa stort som hele Frankrige, og at hindre dets Indbyggere fra al Samfærsel med Nabofolkene, saa vil et Blik paa Landets geographiske Beliggenhed være i Stand til at hæve Forundringen. Næsten indsluttet imellem to Floder (Paraguay og Paranna) danner det et Slags Halvø, hvis tildeels endnu neppe ret bestemte Grændser mod Norden tabe sig i vilde Ørkener af over 100 Miles Giennemsnit *). Hele Løbet af hine Floder, indtil Samlingsstedet, hvor Paraguay noget ovenfor Corrientes falder i Paranna, lader Dictatoren uophørligen bevogte ved Krydsbaade, der understøttes ved en Mængde Vagtposter og Smaaskandser eller Blokhuse, anlagte langs med Bredden af begge Floder. I den hele sydlige, mest beboede Deel af Landet, holdes det ei allene for vanskeligt, men aldeles umuligt, at undkomme; saameget mere, som deels Sumpe, deels uigiennemtrængelige Skove næsten overalt ville hindre den Flygtende fra at nærme sig Flodbredderne. Som den eneste mulige Vei til Flugt angives det, høiere mod Nord ved Nattetid at sætte over Floden Paraguay, for i en sydlig Retning at trænge igiennem det under Navn af Gran Chaco bekiendte Land, Vesten for Paraguay. Men ogsaa her har Flygtlingen en Vei for sig af 90 Lieues, giennem øde Ørkener, hvor han er nødt til at holde sig langs med Paraguays Bredder, og dog i en vis Afstand fra Floden, for ei at opdages af de krydsende Vagtbaade. Saa farlig og besværlig er dog denne Vei, ved Letheden af at forvildes i de tykke Skove, at

*) "Au Nord — il faudroit traverser un désert de plus de cent cinquante lieues." *Rengger.* p. 125.

udsættes for at falde i de streifende Vildes Hænder, at omkomme af Hunger, at drukne ved Flodens pludselige Stigen og Oversvømmelser, eller miste Livet ved den her saa hyppige Græs- og Skovbrand: at faare faa, der have forsøgt den, ere undkomne levende. En Franskmand ved Navn Escoffier, prøvede 1828 at flygte fra Paraguay paa denne Maade, ledsaget af 4 Negre og en Negerinde. Efterat have i to Maaneder udstaaet utrolige Møie og Lidelser, og efterat to af Negrene havde sat Livet til ved Strædadser, og en ved Slangebid, blev han med den overblevne Neger og Negerinden, fanget af en Sergeant ved Dictatorens Milits, kun 15 eller 20 Lieues fra den Egn ved Floden, lige over for Corrientes, hvor han havde været i Sikkerhed.

Det var i Særdeleshed i Anledning af det tilforn omtalte Angreb, hvormed Ramirez truede Dictatoren, at denne skjærpede sit Spærrings-System for Paraguay til den Grad, at han aldeles ophørte med at ville give de Handlende Licentser for deres Skibe til at gaae ned ad Floden. Endskiøndt han desuagtet vel tillod fremmede Fartøier at bringe Varer til Assoncion, men naar de vare komne der, hverken lod Folk eller Skibe slippe bort fra Landet, er det let at indsee, at det snart var til Ende med al Handel i Paraguay. Uhyre Forraad af Tobak og Paraguay-Thee, Landets vigtigste Udførsels-Artikler, opdyngedes i Kiøbmændenes Magaziner, og ventede forgieves paa Ophævelsen af Dictatorens strenge Forbud. Skibene raadnede i Havnen; de fremmede Kiøbmænd, som holdtes tilbage i Landet, bragtes til Fortvivlelse; og de fleste Familier i Stæderne, som havde levet af Handel, bleve ødelagte, eller maatte flytte ud paa Landet, for at nære sig ved Agerbrug. Endog da Roligheden i de sydamerikanske Republiker var befæstet, og deres Regieringer ordnede, vilde Dr. Francia ikke vige fra sit System; hvilket man har udlagt som Virkning af hans Frygt for, at en republicansk Indflydelse fra hine Stater

skulde trænge ind i Paraguay, og blive farlig for hans despotiske Regiering. Imidlertid kan man vel tillige antage, at under en saadan Indflydelse, og under nærmere Berøringer med det stærke og mægtigere Buenos Ayres, vilde det ikke blot have været ude med Dictatorens Magt, men ogsaa med Paraguays Uafhængighed. Har han, ved Hielp af denne og af Landets Isolering, reddet det fra at hiemsøges af Borgerkrigens Lidelser, og fra mangen et dyrt Offer, hvorved Republikerne i Syd-America have kiøbt deres Uafhængighed, saa kan vel ogsaa denne Omstændighed lede til at forudsætte en anden og høiere Idee hos Dr. Francia, end den blotte Lyst til at herske og befale. Endnu ere vi for lidt bekiendte med denne sieldne og besynderlige Mands Charakteer, til ganske upartisk at kunne bedømme hans Hensigter og hans hele Færd; men den Stilling, hvori han har sat sig, den Anvendelse, han har giort af Midlerne til at oprette og vedligeholde en uafhængig Stat, hvilke han forstod at tilveiebringe der, hvor de syntes ganske at fattes, og den Fasthed, han midt under voldsomme Giæringer og politiske Storme, der bevægede hele Sydamerica, har vidst at give sin lille, skrøbelige Bygning, tillader os ei at betragte Dr. Francia blot som en egoistisk Despot.

At mangfoldige Individer i Paraguay have at beklage sig over Dictatorens voldsomme og despotiske Fremgangsmaade, er øiensynligt, og ligesaa vist, som at Landet overhovedet, endog under alle de Tab, Indskrænkninger og Savn, som Handelsspærringen har forvoldt, har vundet betydeligt i indvortes Orden og et Slags lavere, mechanisk Cultur, (thi om den høiere er endnu ikke Tale i Paraguay) under Dr. Francias enevældige Herredømme. For Folkeunderviisning overhovedet har han, efter de Beretninger om Paraguay, vi her følge, virket lidet eller intet, men har ladet den blive paa det Punkt, han forefandt den. Almueskoler vare under den spanske Regiering med Slutningen af det 18de Aar-

hundrede oprettede i alle Districter, hvor Børnene underviises i at læse, skrive og regne. Det er paalagt enhver Huusfader, at sende sine Drengebørn fra det fjette Aar af i Skole; og da Børnene ofte have en lang Vei derhen, seer man jævnligen Drenge paa 6—8 Aar, ikke gaae, men ride i Skole. Derfor, uagtet Paraguay ikke har et eneste Bogtrykkeri, og Bøger høre til Sieldenheder i dette Land, finder man kun faa Mandfolk, endog blandt Almuen, der ei kunne læse og skrive. For Pigebørn gives ingen offentlig Underviisning; men i Hovedstaden adskillige private Skoler og Opdragelsesanstalter for Børn af begge Kiøn. Assoncion havde ogsaa, siden 1783, et theologisk Seminarium for dem, som ikke havde Raad til at studere ved Universitetet i Cordova; og Munkeskoler i Klostrene. Men baade hiint og disse ophævede Dictatoren (1822). Han afskaffede tillige Inquisitionen, og de geistlige Broderskaber, forbød Processioner og al natlig Gudstieneste; og viste overhovedet den catholske Religion kun liden Agtelse. At dennes Tienere, ved deres forargelige og usædelige Levnet, have bidraget til saadan Ringeagt hos en Mand, der fandt sig stærk nok til at undvære Geistligheden ved sine politiske Planer, kunne vi slutte os til af det ene Exempel, at Dominicanernes Prior uden mindste Tilbageholdenhed fortalte Dr. Rengger, at han ved forskiellige Koner var Fader til 22 Børn. Dictatoren benyttede ogsaa en Sindssvaghed, som Revolutionen, med alle dens Forandringer, havde paaført Bisskoppen i Paraguay, til at bevæge denne Prælat til at overdrage sin geistlige Myndighed til en General-Vicarius, som Dictatoren selv havde udseet. Fra den Tid af indsætter og afsætter han Præsterne, efter eget Behag. Den mindste Yttring af Uvdighed straffes med Fængsel hos de Geistlige, som hos ethvert andet Individ; og da Dr. Francia saaledes har forenet det geistlige Overherredømme med det verdslige, under en lige despotisk Form, er Paraguay det eneste catholske Land i Verden, hvor der ikke

findes Spor af Hierarchie. Endog Gudstienesten har han, foruden de ovenfor nævnte, underkastet betydelige Forandringer. Mange meer og mindre upassende Religionsskikke, som endnu fandt Sted i Paraguay (f. Ex. de saakaldte hellige Skuespil i Kirkerne, Esels-festen, o. d.) bragte han til at ophøre paa de fleste Steder, ved at giøre dem latterlige; og en stor Mængde af de overflødige catholske Helligdage fik han afskaffet, ved at befale enhver, som stod i Statens Tieneste, eller var sysselsat for offentlig Regning, at arbeide paa alle disse Dage, Søndagen allene undtagen.

Der kan neppe være Tvivl om, at Dictatoren, selv en Mand, der i sin Ungdom har modtaget en lærd Opdragelse, — saaledes i det mindste, som den faldt ved spanske Skoler og Universiteter i Sydamerica — og der siden har anvendt megen Tid paa at udvide sine Kundskaber, er i Stand til at sætte Priis paa almindelig Oplysning og videnskabelig Cultur. At han hidtil ikke har virket noget for at indføre og udbrede denne i Paraguay, bør man dog neppe uden videre Undersøgelse tilskrive den blotte Frygt for, at en saadan Cultur skulde giøre Landets Indbyggere mindre skikkede til at adlyde en despotisk Regiering. Muligheden af en saadan Bevæggrund ville vi ei negte; men da Dr. Francia i 16 Aar har viist, at han i det mindste forstaaer at regiere den Stat, han har skabt, saaledes, at den har kunnet bevare sin Selvstændighed og være sikker for udvortes Angreb: bør vi vel ogsaa antage, at han, i Følge sit despotiske, men faste og consequente Regierings-System, maa bedst være i Stand til at bedømme, hvilken Culturgrad dette Folk er modent til at modtage. Intet havde været lettere for ham, især efterat Klostrene vare ophævede og al hierarchisk Indflydelse undertrykt, end at skaffe sig et Navn som Oplysnings og Videnskabs liberale Ven og Forfremmer, ved at oprette et Academie eller Gymnasium og et Par Skoler, m. m. Men saadanne Indretninger, under Paraguays nærværende politiske Tilstand, vilde

i Gang, vilde kun have været til for et Syns Skyld; og Dr. Francia hører mindst til de Folk, der nøies med Synet. Blandt Paraguays nuværende Munke og usædelige Geistlige kunde han neppe finde Lærere til saadanne Underviisningsanstalter; og at ansætte Fremmede dertil, vilde ogsaa have sin Vanskelighed, saalænge Paraguay er et Land, hvor en Fremmed, til Nød kan komme ind, men aldrig ud igien; eller i det mindste kun med saadanne Farer, eller ved et saa sieldent Held og en saa udmærket Gunst, at neppe nogen mere vover sig derind, saalænge Dr. Francia regierer og følger sit nærværende System *).

Dette er tilvisse ligesaa lidt indrettet til at giøre ham elsket af de Undersaatter, til hvis uindskrænkede Herre han har opkastet sig, som til at skaffe ham i Europa et Navn som en oplyst og liberal Regent. Den simple Forfatning, hvorunder Dr. Francia styrer de 200,000 Mennesker, der beboe et Land paa meer end 10,000 geographiske Qvadratmile, er egentlig en reen militairisk Despotisme, uden mindste Tilsætning af Aristokratie eller Lehnsvæsen. Intet kan være mere enkelt og oeconomisk, end den civile Administration i Paraguay. Af alle høiere Embedsmænd fra den spanske Tid har Dictatoren næsten ingen beholdt, uden en saakaldet Finantsminister, (Ministro de hacienda) der under Spanierne var uafhængig af Gouverneuren, og stod umiddelbart under Vicekongen i Buenos Ayres; men nu kun er et Slags Oppebørsels-Fuldmægtig og Casserer hos Dr. Francia. En Statssecretair (Fiel de fecho) modtager alle skriftlige Sager, af hvad Navn

*) At bruge Fremmede til Lærere ved saadanne Indretninger vilde desuden udfordre, at disse først maatte lære Landets Sprog; thi ogsaa dette er en Egenhed ved Paraguay, at det spanske Sprog der aldrig blev ret herskende eller almindeligt. Ikke blot Almuen, men selv mange af de anseete og mere dannede Creoler uden for Hovedstaden, forstaae ikke andet end Guarany-Sproget, eller de oprindelige Indbyggeres Tungemaal.

nævnes kan, der indløbe til Dictatoren, overleveres ham i hans Hænder, og skriver, med Hielp af en Under-Secretair, alle de Breve, Resolutioner, Befalinger og Domme, som hiin dicterer ham. Efterat Dictatoren har ophævet Raadet eller Magistraten (Cabildo) i Assoncion, gives der i Paraguays Hovedstad ingen andre offentlige civile Betiente, end et Slags Politiemester (fiel executor,) en Overformynder eller Tilsynsværge for Umyndige og Slaver, og to Dommere, (Alcader) som udgiøre baade Underret og Overret i Staden, og egentlig for hele Landet. Da disse Alcader ofte ere høist ukyndige i Lov og Ret, holde de hver en Assessor eller Fuldmægtig, som de selv lønne; og disse i det mindste skulde være lovkyndige. Landet, der foruden Assoncion har 4 mindre Stæder, er deelt i tyve Kredse eller Commandantskaber, (Commandancias) hvis Foresatte, et Slags halv militairiske Politiemestere, fuldbyrde Dictatorens Befalinger, overholde udvortes Orden, afgiøre mindre Politiesager, og ere tillige Fredsdommere eller Forligelses-Commissairer. For dem møde de stridende Parter og tale selv mundtlig deres Sag. Kan Commandanten ikke forlige dem, bringes Sagen for en af Alcaderne i Assoncion, hvor den føres ved Advocater. Fra denne Domstol kan hver af Parterne appellere til Dictatoren selv, der har Ord for, i alle civile Sager at dømme med den høieste Upartiskhed, i ethvert Tilfælde, hvor han billiger Processen. Finder han derimod, at Sagsøgeren ingen Grund har havt til Klage, lægger han Acterne tilside, og Processen bliver aldrig afgiort.

Den criminale Proces er endnu mere ufuldkommen. Sager, der angaae private Fornærmelser, afgiøres ved Alcaderne, og straffes for det meste med Bøder, da en Deel af disse tilfalde Dommerne. Vil den Tabende appellere til Dictatoren, maa han dog imidlertid først erlægge Mulkten; hvorfor man i Paraguay har det Ordsprog: først betale, siden appellere (pagar y apelar). Grave

Forbrydelser, hvortil bl. a. ogsaa regnes Smughandel og Forsøg paa at undflye af Landet, dømmes, efterat Forhør paa Stedet er optaget, umiddelbart af Dictatoren, og straffes i Almindelighed paa Livet. I mindre betydende criminale Tilfælde lader han sædvanlig Sagen først undersøge af Alcaderne. — Den største Vilkaarlighed, og den mest despotiske Overtrædelse af Retsformerne tillader Dictatoren sig dog i de Tilfælde, hvor det gjælder Statsforbrydelser; thi til saadanne regner han ikke blot virkelige Anslag mod den bestaaende Regiering, eller Fornærmelser imod hans egen Myndighed og Værdighed, men ogsaa enhver Ulydighed mod hans Undergivnes Befalinger, enhver virkelig eller foregiven Fornærmelse, hvorover nogen af hans Betjente, selv af den ringeste Grad, fører Klage. I Tilfælde, hvor Statsforbrydelsen er betydelig nok til at fordre Livsstraf, afgiør han uden Ophold Forbryderens Skiebne. Dog ere disse Tilfælde ikke hyppige, og den sædvanlige Fremgangsmaade er, at Dictatoren henviser Sagen til Alcaderne, og lader sig disses Dom forelægge; men kun som en blot Formalitet, da han hverken bekræfter eller underkiender den; men i saadanne Tilfælde, hvor han ikke strax dømmer den Skyldige fra Livet, lader han ham indspærre i Statsfængslet, uden udtrykkelig at bestemme nogen Varighed for denne Straf, som dog sædvanlig for ringere Forseelser er fra 3–6 Aar, for grove Forbrydelser paa Livstid. — At baade de egentlige Statsfængsler, og det offentlige Arresthuus i Asuncion, ere i den sletteste Tilstand, som vel kan tænkes, med Hensyn til Rummelighed og Beqvemmelighed for de Fangne, og at disses Behandling, med Hensyn til Fødemidler, Reenlighed, Sammenblanding af Personer af enhver Stand og af de forskielligste Grader i Strafværdighed og Umoraliteter, grændser til det afskyelige og umenneskelige: er og maa blive et af de værste og lastværdigste Træk af Dr. Francia's Despotisme; og det bliver ikke lysere derved, at han synes at have taget Fængslerne og

Statsfangers Behandling i Spanien til Mønster. Statsfængslerne, indrettede i Casernerne, bestaae (efter Dr. Renggers Beretning) i trange Celler uden Vinduer og Kieldere, hvor de Fanger, som Dictatoren vil straffe haardest, indspærres i Eensomhed; de øvrige, enten to eller fire sammen i een Celle; alle lænkede, og bevogtede af Skildvagter, medens Dørene til de enkelte Fængsler om Dagen aabnes for at give Luft og Lysning; men lukkes ved Solens Nedgang, uden at det er Fangerne tilladt, at have Lys, eller at sysselsætte sig med Arbeide. Fødemidler maa deres Familie sende dem to Gange om Dagen; men Ingen er det tilladt at besøge dem, og kun med Nød kunne de Ulykkelige i haarde Sygdomstilfælde faae Lov at kalde en Læge, som dog kun om Dagen, og ved aabne Døre, tilstedes Adgang. Rengger, som blandt andet havde udvirket Dictatorens Tilladelse, at besøge en vis Dr. Sabala i hans Sygdom, saae denne Mand døe i Lænker. Da Rengger 1825 forlod Paraguay, beløb Antallet af Fanger i alle Fangehusene i Asfoncion sig til henved 500; og blandt dem var omtrent 50 Statsfanger.

Vi kunde ikke forlade Paraguays Despot paa et mere mørkt og ufordeelagtigt Punkt i hans Regieringssystem, end ved hans Efterligning af den berygtede Bastille i et Land, hvor man maaskee neppe før hans Tid kiendte noget til Statsfanger. Der gives imidlertid mange Træk i det af ham indførte Politievæsen, i Handelsspærringen og Indbyggernes fuldkomne Udelukkelse fra Samqvem med den øvrige Verden (hvortil ogsaa hører Ophævelsen af Brevposterne), som fremstille Dr. Francias, paa slavisk Lydighed og Rædsel grundede Regiering i et ikke mindre forhadt Lys. Hvor vidt han har drevet det i at herske ved Frygt, og hvormeget selv de, der staae ham nærmest, skielve for hans Vrede: kan eet Exempel være nok til at lægge for Dagen. En ung Mand af udmærket Duelighed, som Dr. Francia agtede, og for hvem han havde oprettet en Statssecretairs Embede, som den fornemste Be-

tiening i Landet, havde ved Uforsigtighed giort sig skyldig i nogle ubetydelige Feil i sin Embedsførelse; og af Frygt for et Udbrud af Dictatorens Vrede eller en haanlig Afsættelse, som hans Æresfølelse ei kunde taale, druknede han sig, efterat have tilkiendegivet Aarsagen til dette Selvmord i et Brev til Dictatoren, hvori han tillige sagde ham: at han ei kunde overtale sig til at vanære sit Fædreland og besmitte sit Navn, ved at benytte den Leilighed til Flugt, der i Følge hans Embedsstilling stod ham aaben. Et ikke umærkeligt Træk i den ellers haarde og ufølsomme Despots Charakteer er, at denne Begivenhed, der indtraf 1824, ikke blot personlig skal have rørt ham; men at den havde en kiendelig Indflydelse paa hans Regieringsgrundsætninger, hvori han fra den Tid af begyndte at yttre en større Mildhed; ikke uden at lade falde Vink om, at den Tid nærmede sig, da Paraguay kunde komme til at nyde mere Frihed. De tilforn hyppige Fængslinger og Dødsdomme formindskedes meget; mange Statsfanger sattes i Frihed; Angivelser fandt ikke længere saa villigt et Øre, og adskillige Angivere hentede sig, i Stedet for Belønning, 25 Stokkeprygl. En heel Deel Commandanter i Districterne og Officerer i Armeen, som Dictatoren havde hævet fra Pøbelen til disse Poster, og som, paa sædvanlig Viis opblæste og uforskammede, havde trykket og plaget deres Medborgere, gav han Afsked; adskillige af de første slap endog ikke uden Straf; og Dictatoren besatte deres Poster med mere agtbare og anseete Godseiere og Landmænd. Om Dr. Francia fremdeles er gaaet fremad paa Veien til et liberalere og mildere System, lære vi ikke af det (S. 96 anførte) Skrift, hvilket her er fulgt — som den eneste Kilde, vi hidtil besidde til Kundskab om Paraguays Forfatning siden 1821; og hvis Forfattere, som vi have seet, i Mai 1825 forlode Landet.

Blandt de Gienstande, som deres Skildring af dette Lands hidtil aldeles ubekiendte statistiske Forhold, under Dr. Francias

Skyvelsk oplyse, ei heller Statsindtægterne, hvis forskiellige Kilder nøiagtigen angives; men uden at Forfatterne have været i Stand til at angive deres Sum, eller deres Forhold til Udgifterne. Begge Dele bevarer Dictatoren som en Statshemmelighed, og kan det, da han, med en høi Grad af Oeconomie, forener smaalig Omhyggelighed for at lade enhver Udgiftspost gaae igiennem hans egne Hænder. Man veed, at han, uagtet Statsindtægterne ei kunne være betydelige i et Land, hvis Producter ikke have Afsætning, hvis Handel er næsten aldeles tilintetgiort, og hvor den ringe Omsætning, der endnu finder Sted, bestaaer i Byttehandel, dog har faaet Pengekisterne i den bedste Orden; men man anseer det ikke for rimeligt, at han, med al sin Oeconomie, har kunnet opspare noget betydeligt i rede Penge for Staten. Landets ikke ringe Krigsmagt (5000 Mand vel øvede Linietropper, og et Landværn paa omtrent 20,000 Mand) medtager en anseelig Sum om Aaret, og Dictatoren anvender desuden meget paa at vedligeholde og forøge de samlede Forraad af Krigsfornødenheder; da han veed, at i Tilfælde af Krig og Angreb af Naboerne vilde enhver Leilighed dertil blive ham afskaaret. Om den af Dictatoren skabte militaire Styrke i Paraguay (i Spaniernes Tid kiendte man kun Landværnet; og dette i den sletteste Tilstand) er Renggers Dom denne: at Dr. Francia har vidst at bringe sine Tropper til ret vel at udføre deres Øvelser, og har meddeelt dem en ikke ringe Grad af krigersk Samfundsaand (esprit de corps,) hvorfor han ogsaa i Fredstid kan stole sikkert paa deres Troskab, som er Hovedstøtten for hans Magt; men at han derimod, i Tilfælde af et Angreb af udvortes Fiender, ikke tør lide paa sin Hær; ikke blot fordi Soldaterne aldrig have fægtet alvorligt, men fordi de tiene af Tvang, fordi deres Officerer, som desuden ere uden al Dannelse, og maa tiene sig op fra den ringeste Grad, ingen Indflydelse have paa Tropperne, og disse, ligesom Folket i det Hele, mere frygte,

end elske Dictatoren. Det ganske ufordeelagtige Lys, hvori Dr. Rengger har seet dennes militaire Indretninger, turde maaskee dog være noget overdrevet. Uden at tale om, at den blotte Organisation af en regelmæssig Krigsmagt i et Land, hvor den tilforn ganske fattedes, allerede vidner om et vist Talent for denne Sag hos Dictatoren: saa kan man heller ikke antage, at et Troppecorps, der holdes under den strengeste Disciplin i Tienesten, og *dagligen* øves i Vaaben (til Hest dog kun i de 3 Vintermaaneder, da man ofte seer den fordums Doctor i Theologien, med dragen Sabel i Spidsen for sine Escadroner, at commandere et Angreb) skulde, som Rengger mener, strax opløse sig eller giøre fælleds Sag med en udvortes Fiende, saasnart en saadan med et Par tusinde Mand anfaldt Paraguay. Er det ikke troligt, at Dictatoren i et saadant Tilfælde ogsaa vilde forstaae at benytte den nationale Følelse for Uafhængighed og Selvstændighed hos Paraguays Indbyggere, som meer end eengang har erklæret sig imod al fremmed Magt og Myndighed? — Overhovedet findes der, i Renggers Fremstilling af Dictatorens Forhold til sine Tropper og disses Forfatning i det Hele, adskilligt, der ei synes at være uden Modsigelse eller ganske paalideligt. Dersom denne Despot var saa forhadt, ogsaa blandt de Militaire, som hiin Forfatter beretter, er det ikke let at indsee, hvorledes han i en saa lang Række Aar skulde have vedligeholdt sin Magt, netop ved Troppernes Hielp. At han paa den ene Side skulde overholde den strengeste Disciplin blandt disse og dog tillige, ikke blot see igiennem Fingre med Soldaternes Liderlighed (dette skeer vel overalt, hvor man har staaende Tropper) men endog opmuntre dem hertil i fortrolig Tiltale *), og tillige meget haardt straffe enhver kiendelig Følge af slige Udsvævelser:

*) "Ils vivent tous dans un grand libertinage, auquel le dictateur ne rougit pas de les encourager, toutes les fois qu'il prend la fantaisie de s'entretenir familièrement avec eux."

synes ei at have den høieste Grad af Rimelighed. — Det lader sig heller ikke negte, at mangengang, ved at læse den detaillerede Skildring af Dr. Francias Regiering og Statsindretninger, maa det forekomme os næsten vidunderligt, at en Mand, der staaer saa isoleret, at han egentlig kun har sig selv at stole paa, og hverken Slægtninge, Venner eller Fortrolige, der skildres som almindelig forhadt, der fremtvinger Alt, lige indtil en bedre og omhyggeligere Agerdyrkning, ved Magten, og hvis Jernaag hviler tungt og haardt, selv paa de Militaire, der skulle være Hovedstøtten for hans Magt, dog saa længe har i stadig Orden, uden indvortes Forvirring, uden Urolighed, Partistrid eller Opstand, kunnet styre sin isolerede Stat.

Da Rummet ikke tilsteder at optage flere Bidrag til Skildringen af Paraguays indvortes Tilstand, som dog, saavidt man kan skiønne, med Hensyn til Agerbrug, Industrie og Haandværksflid, snarere har vundet, end tabt, ved Dictatorens Spærringssystem: ville vi slutte med nogle Uddrag af Renggers Beretning om denne mærkværdige Mands personlige Forhold og Levemaade.

I en stor, ved brede Gader isoleret Bygning, opført af Jesuiterne, og siden de spanske Gouverneurers Residents, boer Dictatoren i Paraguay næsten allene. Hans hele Hofstat og Tienerstab bestaaer af fire Slaver: en Neger, en Mulat og to Mulatinder. De to første bruger han baade som Tienere, Staldkarle og Rideknegte; af de sidste koger den ene hans Mad; den anden giør en Stuepiges Gierning. Han behandler dem alle med megen Mildhed. Hans daglige Levemaade er i høi Grad eensformig. Med Solen staaer han op; hans Neger bringer ham Fyrfad, Theekiedel og Vand, som han lader koge i sin Nærværelse, og laver selv sin Paraguaythee. Hertil ryger han en Cigar, som han aldrig tænder, uden først at undersøge den, ved at rulle den op; uagtet hans egen Søster tilbereder Cigarerne. Klokken 6

kommer en smudsig, forhenværende Mulat, som har den Ære at være den eneste Person, Dr. Francia tør betroe at barbere sig; men af hvem han tillige baade hører Nyt, og som han jævnlig fortæller, hvad han vil, at Barbeeren igien skal sprede ud i Byen, om Dictatorens Foranstaltninger og Anordninger. Siden begiver han sig, iført en indiansk Morgenkiole, som er hans almindelige Huusdragt, i den ydre Corridor eller Buegang, der gaaer rundt om Huset, og modtager her Privatfolk, som han steder til Audients. Et Par Timer, fra 7 til 9 tilbringer han med Læsning i sit Cabinet; fra 9 til 12 modtager han Beretninger, uddeler Befalinger til militaire og civile Betiente, og arbeider med sin Statssecretair, som han dicterer i Cabinettet. Klokken 12 holder han sit Middagsmaaltid, der altid er meget tarveligt, og som han selv bestiller tidlig om Morgenen. Kokkepigen indkiøber det fornødne paa Torvet, og lægger det Alt uden for Dictatorens Cabinet; han kommer derpaa ud, og lægger tilside hvad han vil, der skal tillaves for ham selv. Efter Maaltidet tager han sin Middagshvile, drikker Thee og ryger en Cigar paa samme Maade, som i Morgenstunden, nemlig spadserende i den indre Corridor, der vender ud imod den af Bygningen omringede Gaardsplads. Han arbeider derpaa med sin Secretair til Klokken 4 eller 5, da hans Escorte til Promenaden indfinder sig, og en Parykmager pynter paa Dictatorens Haar, imedens hans Heste sadles. Han rider da ud i Uniform, bevæbnet med Sabel og dobbelte Pistoler, besøger sine Casernes og seer til de offentlige Arbeider, m. m. I Aftendæmringen er han altid tilbage i sit Huus, hvor han lukker sig inde for at læse indtil Kl. 9, da han holder sit Aftensmaaltid, som hver Dag bestaaer i en stegt Due og et Glas Viin. Kl. 10 uddeler han Feltraabet; og er Veiret godt, spadserer han undertiden endnu længe i den udvendige Buegang, og lukker selv, naar han gaaer ind, alle Døre til Huset. Hans Frygt for Overfald ytrer sig

ikke Blot i den førhen omtalte Forsigtighed, hvormed han taaler Folk nærme sig til hans Person ved Audientser; men ogsaa i den Mængde af Sabler, Pistoler og andre Vaaben, som man seer liggende og ophængte i hans Værelser.

Hans her beskrevne Levemaade, som han fører paa selvsamme Viis i de Sommermaaneder, han tilbringer i Artillerie-Casernen, noget uden for Byen, lider kun en Forandring ved de periodiske Anfald af Hypochondrie, som Dr. Francia er underkastet, især paa den Aarstid, da Nordostvinden, som i Paraguay medfører fugtig Luft og qvælende Hede, hersker. Han pleier da gierne at indelukke sig adskillige Dage i Rad, næsten uden al Virksomhed; og giør han ikke dette, er enhver, som kommer ham nær, udsat for de voldsomste Udbrud af hans onde Lune. Naar Sydvestvinden hersker, finder man ham derimod sædvanligen munter og snaksom; ja hører ham endog synge og lee ganske alene.

Haard og ubøielig i sine Grundsætninger, har Dictatoren aldrig tilladt noget Individ, som han betroede en offentlig Syssel eller Deel i den udøvende Magt, at gaae et eneste Skridt udenfor den foreskrevne Linie, eller at tillade sig det mindste i Ord eller Gierning, der kunde see ud som en Virkning af Dictatorens Gunst eller Fortrolighed. To Brodersønner, der tiente som Officerer i Liniertropperne, afskedigede han saasnart han var bleven Dictator, og straffede den mindste Feil hos dem haardere, end hos enhver anden. Saaledes maatte en af dem udholde 4 Aars Fængsel, fordi han havde slaaet en Mand paa et Bal; og Dictatorens Søster, det eneste Menneske, for hvem han bestandig har yttret Tilbøielighed, og som længe bestyrede hans lille Land-Eiendom, skikkede han hiem derfra til hendes egen Bopæl, fordi hun havde dristet sig til, uden hans Tilladelse, at lade en Slave afstraffe ved en Politiebetient.

Med denne, næsten naturstridige Strenghed og Ufølsomhed forbinder han en Uegennyttighed, som selv hans værste Fiender med

kommer en smudsig, forskrækket Mulat, som har den Ære at være den eneste Person, Dr. Francia tør betroe at barbere sig; men af hvem han tillige baade hører Nyt, og som han jevnlig fortæller, hvad han vil, at Barbeeren igien skal sprede ud i Byen, om Dictatorens Forandstaltninger og Anordninger. Siden begiver han sig, iført en indiansk Morgenkiole, som er hans almindelige Huusdragt, i den ydre Corridor eller Buegang, der gaaer rundt om Huset, og modtager her Privatfolk, som han steder til Audients. Et Par Timer, fra 7 til 9 tilbringer han med Læsning i sit Cabinet; fra 9 til 12 modtager han Beretninger, uddeler Befalinger til militaire og civile Betiente, og arbeider med sin Statssecretair, som han dicterer i Cabinettet. Klokken 12 holder han sit Middagsmaaltid, der altid er meget tarveligt, og som han selv bestiller tidlig om Morgenen. Kokkepigen indkiøber det fornødne paa Torvet, og lægger det Alt uden for Dictatorens Cabinet; han kommer derpaa ud, og lægger tilside hvad han vil, der skal tillaves for ham selv. Efter Maaltidet tager han sin Middagshvile, drikker Thee og ryger en Cigar paa samme Maade, som i Morgenstunden, nemlig spadserende i den indre Corridor, der vender ud imod den af Bygningen omringede Gaardsplads. Han arbeider derpaa med sin Secretair til Klokken 4 eller 5, da hans Escorte til Promenaden indfinder sig, og en Parykmager pynter paa Dictatorens Haar, imedens hans Heste sadles. Han rider da ud i Uniform, bevæbnet med Sabel og dobbelte Pistoler, besøger sine Caserner og seer til de offentlige Arbeider, m. m. I Aftendæmringen er han altid tilbage i sit Huus, hvor han lukker sig inde for at læse indtil Kl. 9, da han holder sit Aftensmaaltid, som hver Dag bestaaer i en stegt Due og et Glas Viin. Kl. 10 uddeler han Feltraabet; og er Veiret godt, spadserer han undertiden endnu længe i den udvendige Buegang, og lukker selv, naar han gaaer ind, alle Døre til Huset. Hans Frygt for Overfald ytrer sig

Skildringer og Reise-Optrin fra Tyrkiet og Constantinopel.

Uddrag af en dansk Reisendes Dagbog i Aarene 1824 og 1825.

(Fortsættelse.)

III.

Søreise paa det sorte Hav, og Ankomst til Constantinopel.

Varna er en temmelig stor Stad med en rummelig, men aaben og ikke meget dyb Havn ved det sorte Hav; dens vidtløftige, men ikke betydelige Fæstningsværker syntes nyligen at være istandsatte; de imod Søen ere aldeles nye, og Voldene opmurede af Kampesteen og Muursteen. Indenfor Porten saae jeg en meget stor tyrkisk Begravelses-Plads, opfyldt med en Mængde raat tilhugne opstaaende Stene over Gravstederne, de fleste uden Indskrift; kun ved Siden af nogle stod en af Steen udhuggen Turban, der betegner et tyrkisk Mandsfolks Grav, og omtrent i Midten en eneste stor Sarkophag af Steen, uden Tvivl til Erindring om en Pascha. Gaderne i Byen ere snevre og slet brolagte, Husene lave og uden Vinduer til Gaden; Dørene vare overalt lukkede, og paa Grund af Fastetiden mødte jeg næsten ikke et Menneske paa Gaderne, hvor den største Taushed herskede overalt. Jeg saae endeel Skibe, hvoriblandt nogle Brigger, ligge i Havnen; eet Skib stod paa Stabelen, og Varna har en temmelig levende Handel, især ved Udførsel af Wallachiets og Moldaus Produkter til Constantinopel.

Da der ikke gives noget Værtshuus i Byen, førtes jeg til den græske Biskop, som med Gjæstfrihed tager imod alle reisende Christne, hvortil dog først den commanderende Pascha's Tilladelse maa indhentes. Biskoppen, en smuk gammel Mand, med langt hvidt Skjæg, tog venligt imod mig; men da han ikke talte andet

end Nygræsk, kunde vi ingen Samtale føre. Jeg blev indqvarteret i hans bedste Værelse, med en herlig Udsigt over Havet paa den ene, og mod Biergene paa den anden Side. I øvrigt fandtes her af Bohave et lidet Træbord, en Stol, og en Divan langs med Væggen paa de tre Sider i Stuen. Vinduerne manglede adskillige Ruder; og hele Huset saae gammelt og forfaldent ud. Min Janitskar indqvarterede sig uden videre Omstændigheder paa Trappen udenfor min Stue, og mine Folk fik et andet Værelse. Man gav os alle et godt og ordentligt Maaltid, og giorde Undskyldning for, at man ei kunde byde os meer, end en eneste Sølvskee, da Bispegaarden under den græske Insurrection i 1821 var bleven udplyndret af Tyrkerne, og den daværende Bisp dræbt. Ved den Leilighed dræbtes ogsaa mange andre Grækere i Varna, og de Overblevne maatte udstaae megen Forfølgelse. Nu leve de i Rolighed og i Fattigdom.

Jeg maatte blive Dagen over i Varna, for at leie et Fartøi til Constantinopel, berede mig til denne Reise og faae mit Pas paategnet. De tyrkiske Øvrigheder ere, efter de sidste Aars Begivenheder, langt mere opmærksomme, end tilforn, paa Reisende og deres Forretninger. Efter endeel Umage og Tingen lykkedes det mig for 400 Piastre (40 Specier) at leie en lang, men meget smal Dæksbaad med fire Aarer, der roedes og førtes af en Græker, i Compagnie med en Tyrk; da efter nyere Anordninger en Tyrk maa være Medeier og Medfører af ethvert græsk Fartøi, for at have Tilsyn med Reisen. Skibsførerne lovede, aldeles at adlyde mine Befalinger paa Reisen, og kun at anløbe Kysterne eller en Havn, naar jeg vilde tillade det. Jeg hørte tillige, at Pesten vel endnu havde forskaanet Varna; men derimod viist sig paa adskillige Steder langs Kysten.

Den følgende Dag (12. Mai) var jeg tidlig paa Færde, og ilede med at ville benytte den gode Vind og en kiølig Morgen.

Men jeg erfarede ogsaa her, ved Folkenes Nølen og et Par spildte Timer, at jeg var i Tyrkiet. Endelig kunde jeg tage Afsked med den venlige, ærværdige Biskop, og tilstille ham nogle Zechiner (en Guldmynt, som her gjelder 12 Piastre) til Uddeling blandt de Fattige i hans Menighed; som var den Maade, man havde underrettet mig om, at Reisende i Tyrkiet sædvanligen gjengjelde deres Modtagelse og Beværtning, paa Steder, hvor de ikke ligefrem kunne byde Betaling. — En frisk Vind førte os snart ud af Bugten ved Varna. Skyerne laae som tykke Røgmasser paa Høiene omkring Staden og langs med Kysten; men den stigende Sol fordeelte dem, og med den klare Himmel fulgte længere ud paa Formiddagen en brændende Hede, som jeg fandt saa meget mere utaalelig, da jeg uden mindste Skjul mod Solstraalerne maatte ligge udstrakt paa en Matrads, der næsten optog hele Breden af Fartøiet. Vinden aftog mere og mere, og blev tilsidst ugunstig, og vor Kystfart piinligen langsom. Forgjeves raadede jeg til, at vi skulde fjerne os mere fra Landet og søge den aabne Sø. Baadens Mandskab, bestaaende af fem Personer, vare de usleste Søfolk, jeg nogensinde har seet. To af dem vare Tyrker, og disse bleve, uagtet det gode Veir, strax søsyge; den tredie Matros var en reent ubrugbar gammel Mand, der kun sang Viser og gjorde Narrestreger. Den tyrkiske Skibsfører forstod sig ikke det mindste paa Seilads, og saaledes var den anden Skibsfører, en Græker, den eneste Person, der tog sig noget af Fartøiet; men han var baade fortrædelig, egensindig og grov; og jeg havde snart adskillige ubehagelige Optrin med ham.

Hver Gang, vi skulde krydse eller skifte vor Cours, skete enhver Vending, enhver Forandring ved Seilene, med en saadan Langsomhed, Uvished og Forvirring, der endnu forøgedes ved bestandig Skraalen og Støien, at et pludseligt Vindstød sikkert vilde have bragt det smalle Fartøi i største Fare for at kæntre. Neppe have

Argonauterne, paa deres saa tidt besungne Søtog paa dette Hav, været slettere Søfolk eller mere ukyndige i Navigationens første Regler, end disse Matroser. Klokken halv tre om Eftermiddagen passerede vi nær forbi den lille By Misevria (det gamle Mesembria), der ligger ved en Bugt, næsten ved Foden af den her begyndende Biergstrækning Balkan. Noget silddigere seilede vi forbi Byen Ahjoli; og Kl. 6½ om Aftenen kom vi ind i Bugten ved den lille græske By Sizeböl eller Sisepoli, hvor Skibsfolkene paastode at ville blive Natten over, under Foregivende af at det tegnede til en Storm, uagtet det var en herlig Aften og ganske stille. De forlangte desuden at gaae i Land for at hente ferskt Vand, og viste mig deres tomme Vandkrukker; men jeg havde hele Dagen mærket, at de, hvergang de drak, med Flid spildte saa meget Vand som muligt, uden Tvivl for at faae en Grund til at gaae i Land. I det vi nærmede os Byen, raabte en Person fra Kysten os til, at vi ikke skulde lande, da Pesten herskede i Byen; og jeg forsøgte derfor, men forgieves, med det Gode at overtale Mandskabet til igien at lægge fra Kysten, og længere ud paa Aftenen (det var klart Maaneskin) at lande paa et andet Sted. Da Skibsfolkene ikke vilde lystre, maatte jeg efter et langvarigt Skiænderi, ved Hielp af Janitskaren og af min danske Tiener (vi vare alle vel bevæbnede med Sabler og Pistoler) true og tvinge dem til at roe omtrent 20 Skridt bort fra Havnen, og at giøre Fartøiet fast ved Landet med et Toug. Selv med Sablen i Haanden, sprang jeg da først i Land, og ledsagede saaledes een efter een de Matroser, der hentede ferskt Vand fra en Kilde, for at forhindre dem fra at gaae ind i Byen. Jeg tvang dem ogsaa til, alle at tilbringe Natten i Baaden, og maatte derfor bestandig have et vaagent Øie med dem. Janitskaren var mig vel behielpelig herved; men kunde dog aldeles ikke begribe Grunden til, at jeg frygtede saa meget for Pesten; og

meente, at Italieneren burde slet ikke have sagt mig, at der var Pest i Byen. Saaledes tilbragte jeg en ubehagelig og urolig Nat; da jeg indsaae, at jeg egentlig ingen havde at stole paa, i Fald Folkene med Magt vilde udføre deres Forsæt, at gaae i Land. Janitsharen var aldeles ligegyldig ved Tingen; min danske Tjener tænkte mest paa at spise og drikke; Italieneren var i Grunden mere bange for Søen, end for Pesten, og havde undertiden neppe Mod til at oversætte mine Trudsler for de stridende Grækere. Dertil kom Plagen af de Insecter, der siden min Afreise fra Bucharest, neppe havde forundt mig et Dieblik Ro om Natten. Efter faa Minuters urolige og idelig afbrudte Slummer, vilde jeg meget tidlig den følgende Morgen drive Skibsfolkene til at gaae i Søen; men et Par Timer gik hen under deres Nølen, og endnu talte de om den Storm, vi snart kunde vente. Sagen var, at de vare dovne, og ikke havde Lyst til at roe. Efter megen Skjænden, lykkedes det mig endelig Kl. 5 om Morgenen at komme bort, og vi maatte roe ud af Bugten. Byen Sizebol synes at være en ikke ubetydelig Handelsplads; jeg talte 5 Brigger og 10 til 12 mindre Fartøier i Havnen. Luften var tyk; Taagen laae over Søen, og Taageskyer, som drev ned fra Høiene, skiulte snart den hele Kyst for vore Dine. Vinden blev ugunstig hele Dagen, og først ved Solens Nedgang kom vi i en tyk Taage til Basiliko, en lille græsk Landsby, der ligger omtrent paa Halvveien imellem Varna og Constantinopel. Denne By lod til at have lidt meget under de sidste Aars Uroligheder, hvilket er Tilfældet med næsten alle Byer langs denne Kyst; mange Huse vare ganske ødelagte eller forladte, og kun ganske faa Folk vare at see paa Gaderne. — Da Matroserne atter paastode at ville tilbringe Natten her, nødtes jeg til at anvende de samme Forsigtigheds-regler, som den foregaaende Aften. Da Taagen forsvandt ved Solens Nedgang, blev Aftenen smuk og maaneklar; men jeg følte

mig meget angreben af disse to Dages Svalse; og da jeg efter en kort Slummer vaagnede Klokken 1, fandt jeg Natten lys og stiernekklar, og Vejret saa gunstigt som muligt, til at fortsætte Reisen. — Med stor Umage fik jeg Matroserne vaagne, og efter at de havde anvendt et Par Timer paa at drikke Kaffee, roede vi ud af Bugten, og maatte vedblive at bruge Aarerne, da det næsten var fuldkommen stille. Saaledes kom vi Klokken 5½ om Morgenen til Agathopoli; en liden By, der ligger i en mod Vindene aldeles beskyttet Bugt. Ogsaa her fandt jeg Tegn til en levende Søhandel, og til Skibsbyggeri. Vi maatte atter her gaae i Land, for at fornye Vand-Forraadet; og jeg havde atter al Slags Fortred med at hindre Matroserne fra Samqvem med Folkene paa Kysten; saameget mere, som vi her bleve liggende adskillige Timer af Mangel paa Vind. Den, vi omsider fik, var, som sædvanligt imod; vi krydsede hele Dagen, og lob Kl. 6 om Aftenen ind i en lille aaben Bugt, for at tilbringe nogle Timer af Natten og vente paa Vind.

Naturen var her saa indtagende, som muligt; nær ved Kysten laae en lille Skov, hvor mange Nattergaler slog; Bakker hævede sig i nogen Afstand; den jævne Strandbred bestod af det fineste Sand; og duftende Foraarsblomster udbredte en stærk og forfriskende Vellugt langs med Stranden; men jeg følte mig meget udmattet, og næsten syg af at ligge i tre Dage udstrakt paa en Matrads, uden al Bevægelse, om Dagen udsat for den brændende Sol, og om Natten, under aaben Himmel, for den kolde Dug. Imidlertid oplivedes jeg ved den skiønne Aftenscene; og vor lille Leir omkring et heelt Baal, som tændtes ved Kysten af det sorte Hav for at koge noget Suppe og Kaffee; de forskiellig klædte Personer, af ligesaa forskiellige Nationer og Physiognomier, siddende omkring Ilden, dennes Gienskin i Vandet, og den herlige

Fuldmaanens Lysning paa det mørke, majestætiske Hav — gav tilsammen et fortræffeligt og høist malerisk Syn.

Vi gik igien under Seil Kl. 11, men Farten var ogsaa denne Nat yderst langsom; Solen viste sig om Morgenen hyllet i Taageslør; en tyk Taage laae over Havet; og det var ganske stille. Matroserne vilde kun roe en halv Times Tid imellem; og saaledes krøb vi frem, indtil om Eftermiddagen en noget gunstigere Vind reiste sig, og førte os frem med en temmelig rask Fart langs ad den sandede Kyst, der er indskaaret med en Mængde smaa Bugter. En herlig Vellugt af Foraarsurter strømmede os ofte i Møde, i det vi foer nær forbi Strandbredden. Høiere oppe i Landet saae jeg Skov og Enge, og hist og her enkelte Stykker græssende Qvæg, men hverken Byer, Huse eller Mennesker. — Mod Aftenen fik vi omsider første Gang en frisk kiølende Nordvind, der stod hele Natten; og denne raske Seilads i den fyldige, maaneklare Nat var de første ret behagelige Timer, jeg nød paa denne Søreise.

Klokken 3 om Morgenen den 16de Mai naaede vi omsider Fyrtaarnet ved Indløbet af Bosphorus, og seilede forbi de ved samme liggende Klippe-Øer (de Cyaneiske Øer, eller de fra Argonauternes Tog berømte Symplegader, hvor Jason kom paa Grund med Argos, og maatte hielpes af ved Minerva). Disse Skiær, paa hvis høieste Klippe man seer et Monument, der har faaet det lidet passende Navn: Pompeii Støtte, spærre næsten Indløbet til Strædet, og ere ofte farlige for Skibene, især i Stormveir, da de undertiden ere nær ved aldeles at skiules af de høie Bølger. Nu var her ikke mindste Vanskelighed; det var en herlig, klar Morgen, og et liveligt Syn, at see en Mængde smaa Fartøier og Fiskerbaade krydsende ind og ud af Canalen. Her var det mig ikke ukiært, at Vinden var ugunstig og nødte os til at krydse, hvilket gav mig Leilighed til nøiere og længere at

betragte begge Kyster af den smalle Bosphorus, der i en Slangelinie af omtrent 16000 franske Toisers Længde (4 til 5 danske Miil) snoer sig imellem Asien og Europa, fra Indløbet ved det sorte Hav indtil Constantinopel, og saaledes forener dette Hav med Propontis eller Marmora-Havet. Syv Forbierge paa den asiatiske og lige saamange paa den europæiske Kyst, danne endeel større og mindre Bugter i Bosphorus, og giøre den egentlige Canal paa enkelte Steder saa smal, (2 til 3000 Fod) at Kanoner godt kunne række over. — Overalt paa de vigtigste Punkter ere betydelige Batterier anlagte ved Vandsladen og forsynede med svære Kanoner, og nogle Forbierge forsvares desuden af gamle Casteller eller befæstede Slotte med Muur og Taarne. Strømmen, som snart paa den ene, snart paa den anden Kyst er stærkest, og Canalens forskiellige Dybder nøde Skibene til paa adskillige Steder at seile langs med Kysten i en Frastand af kun faa Alen fra Landet; og ved et pludseligt Vindstød eller af Uforsigtighed seile de undertiden lige paa Husene, der som oftest hænge nogle Alen ud over Vandet, og da disse for en Deel kun ere maadeligt byggede, beskadiges de ikke sielden ved Skibenes Paaseiling, hvoraf jeg selv har været Vidne til et mærkeligt Exempel.

Ved Indløbet fra det sorte Hav bestaae begge Canalens Kyster næsten udelukkende af høiere og lavere Bierge, bevoxne med Skov, og kun bebyggede med nogle faa, ubetydelige Landsbyer; men snart møder Øiet de, paa en Høide paa den asiatiske Side liggende stolte Ruiner af det fordums genuesiske Castel *Hieron* (Byzantinernes ἱερὸν ϛομιῶ) nær ved Strandbatteriet Anadoli-Kawak. Ikke langt herfra seer man i Asien et Forbierg, hvor det stolte *Kæmpebierg* (Juscha-taghi eller Jorus-tagh), med den saakaldte *Josvas Grav*, hæver sig over en Landsby og et Batterie ved Kysten; og lige overfor dette Bierg paa den europæiske Side, i en bred, dyb Bugt, ligger i en lang Linie Bujukdere's talrige, tildeels store Bygninger

og skionne Haver. Det er i denne By, som og i det nærliggende Tharapia, at de fleste europæiske Gesandter, de tyrkiske Embedsmænd og rigere Kiøbmænd have deres Landsteder. Jo længere vi kom frem, desto skiønnere og mere livfuldt blev Synet. Landsbyer afvexlede med Palladser; Landsteder og skiønne Haver med Cypreslunde og smaa Skove. Paa begge Sider hæve Bakker og Bierge sig i Baggrunden; men især er er den asiatiske Kyst fortryllende. Saaledes seer man, lige over for Tharapia den saakaldte Storherrens Eng (la prairie du Grand Seigneur) en yndig Dal, vandet af en Aa, der slynger sig imellem yppige Lunde — et af de fra Constantinopel om Sommeren mest besøgte Forlystelsessteder, hvor man seer nogle Ruiner af et Sommerpallads, som Sultan Suleiman den Store lod opføre. En udmærket herlig Beliggenhed, som paa et stort Amphitheater, have de mange Landsbyer paa den asiatiske Side (Jalikoi, Beikos, Indschirkoi, Kandlidschi o. fl.) der omgive den rummelige Bugt, som svarer til den Odde af Europa, hvor Jenikoi og Tharapia ligge. Ved Bujukdere seer man paa en herlig Eng den berømte Gruppe af 7 høie Platan-Træer, som ere udsprungne af een Rod; og i Baggrunden den skiønne Vandledning ved Badschikoi, der med sine 2 Rader af Buer, som en lang Bro, forbinder hine to Bakker. I Tharapia udmærker sig den franske Ambassadeurs skiønne Sommer-Pallads; men adskillige andre store Palladser i denne By saae forladte og tildeels ødelagte ud. Man behøvede ikke at spørge for at vide, at de havde tilhørt rige og fornemme, nu flygtede, henrettede eller ødelagte græske Familier. Nedenfor den store græske Landsby Jenikoi i Europa ligger Byen Stenia i en Halvkreds omkring en bred Bugt, og ikke langt derfra Castellet Rumilihissari (ɔ: det europæiske Slot) anlagt 1451 af Muhamed II. paa det smalleste Sted af Bosphorus, hvor i Fortiden Xerxes, siden Korsfarernes Hære gik over Sundet; hvor nu Janitskarer

og andre Statsforbrydere blive fængslede, og hvor man i Nattens Mørke henretter dem, eller i Enestal styrter dem i Bosphorus.

Efter et Par Timers Seilads dreiede vi forbi Akindi-burnu (ɔ: Strømningens Forbierg, hvor Strømmen er saa stærk og uvendelig saa farlig, at den her kaldes Diævelens Strømning), og Constantinopel laae for mine Øine, i en Frastand af omtrent 1 Miil. Solen straalede paa Stadens hundrede Minareter med deres forgyldte Halvmaane-Spidser; Seraillets Bygninger og Haver strakte sig som en stor Landtunge ud i Havet; det saakaldte Leanders Taarn*) laae roligt paa sin Klippe midt imellem to Verdensdele; Scutaris Mosteer og Minareter kneisede paa den asiatiske Kyst lige over for det større, prægtigere Stambul, og fjernt i Baggrunden paa denne Side reiste Olympen sin majestætiske sneebedækkede Biergkiede mod Skyerne; medens i Europa den mægtige St. Sophie-Moskee hævede sin stolte Kuppel og sine to høie, guldglimrende Minareter over alle andre Bygninger i Constantinopel. Hundrede Fartøier og Baade af enhver Størrelse krydsede forbi os i forskiellige Retninger, og Scenen blev hvert Øieblik mere levende og interessant.

Snart seilede vi forbi Sultanens Sommer-Pallads ved Beschik-Tasch, en lang sammenhængende Række af maadeligt byggede, lave Huse og Pavilloner, med en meget skiøn Moskee, hvis Tag tildeels er forgyldt; og efter at have dreiet omkring Forbierget Fundukli, seilede vi endelig ind i Constantinopels ypperlige og med Rette berømte Havn, forbi Tophana, og naaede Kl. 12 om Mid-

*) Dette Taarn, nogle og tredive Alen høit, skal være opført af Keiser Manuel til Indløbets Beskyttelse. Dets Navn har saaledes ikke mindste Sammenhæng med den gamle Fortælling om Leanders heroiske Kiærlighed. Tyrkerne kalde det, efter et ganske andet og forskielligt Eventyr, hvis Scene der henlægges, Kis Kullessi eller Jomfrutaarnet.

bugten Galata, som danner den europæiske eller nordlige Deel af Havnen, hvis sydlige og sydvestlige Side Staden Constantinopel selv begrændser. Her maatte jeg ved Toldboden vente over en Time, udsat i Baaden for den brændende Middagshede og for en tilstimlende Hobs Nysgierrighed, inden jeg kunde erholde Tilladelse til at gaae i Land; da den tyrkiske Toldbetient, paa Grund af Fastetiden, var gaaet bort, for at holde sin Middagsandagt, eller rettere Middagssøvn. Min Utaalmodighed havde naaet sin Høide, da jeg omsider kom i Land; og nu vandrede jeg i en utaalelig Hede, giennem Galata's snevre, smudsige, stinkende Gader og Syder, ganske udmattet op til det paa en høi Bakke liggende Pera; hvor jeg følte mig ligesom nyfødt ved at see Enden paa saa lang og besværlig en Reise, og ved at kunne udhvile mig i et reenligt, paa europæisk Fod indrettet Værelse hos den italienske Giestgiver Josephina.

IV.

Kirkegaardene i Pera. Tyrkernes Fastetid og Bairamsfesten.

Min første Udvandring i Constantinopel var igiennem Peras lange, smalle og mørke Hovedgade forbi Galata-Serai, (en stor Bygning i Pera, hvor et Par hundrede tyrkiske Drenge opdrages til Pager i Sultanens Serail, hvorfra de sidenefter tildeels forfremmes til offentlige Embeder) og forbi det katholske eller franske Pest-Hospital, til den saakaldte store Begravelses-Plads, der tillige bruges som offentlig Promenade, af Christne, Armeniere og Grækere. Denne Plads ligger i Nærheden af en stor, fiirkantet og ret smuk, af Selim III. paa Toppen af en Bakke opført Bygning, der af Topschis eller Artilleristerne bruges til Caserne. Bag denne Bygning ligge endeel Kaffeehuse, som meget besøges, især af de Christne. Her lod jeg mig give Kaffee, og satte mig, efter Landets Skik, med en lang Tobakspibe paa en lav, straaflettet Taburet, med Ryggen mod Casernen, og med Udsigten for

mig over en broget Menneskevrimmel, af de forskielligste Folkefærd, der tilbragte Søndags-Eftermiddagen ved Tobak, Kaffee og Samtale i mangeslags Tungemaal, uden at lade sig forstyrre ved at tænke paa, at de sad eller vandrede over og imellem de Døde. Paa den ene Side af Bakken ned til Bosphorus er nemlig en meget smuk tyrkisk Begravelses-Plads, med mange høie, mørke Cypres-Træer, og længere hen paa den anden Side, ligger den frankiske, armeniske og græske Kirkegaard. Udsigten fra denne Høide over Bosphorus, oplivet ved en Mængde Seilere, med Beschiktasch, Sultanens Sommer-Residents, og over den asiatiske Kyst, er saa skiøn, at jeg længe ikke kunde rive mig løs fra dette Sted.

Jeg forlod det, for at besøge den frankiske Kirkegaard, hvor jeg læste en og anden Gravskrift paa Liigstenene, ikke uden at mindes om, hvor let det ogsaa kunde blive min Skiebne, her at finde et Hvilested. Men da jeg herfra gik videre til de store armeniske og græske Kirkegaarde, hvor under skiønne Træer endeel Rader af Liigstene, og tildeels ret prægtige, syntes at fortsættes i det Uendelige, fandt jeg uden om mig kun liden Anledning til alvorlige Betragtninger. Midt iblandt Gravene fandt jeg overalt Grupper af Armeniere og Grækere, og deriblandt mange Fruentimmer og Børn, der om Søndagen vandre herud for at besøge deres afdøde Paarørendes Hvilesteder; men dette Besøg er dem tillige en Promenade, hvorved de snart glemme den alvorligere Hensigt, og overgive sig til munter Samtale, Spøg og Latter. Fødevare og Forfriskninger solgtes mange Steder rundt omkring paa Kirkegaarden, og hvorhen jeg vendte mig, saae jeg Lystighed og hørte overgiven Latter. Sielden fandt jeg en Enkelt, eller et Par alvorlige Personer, siddende paa en eller anden eensom og afliggende Grav. Denne Scene var just ikke efter mit Sind; jeg gik tilbage til Byen, men tog Veien over den saakaldte mindre

tyrkiske Begravelsesplads, som danner den ene Bagside af Høien, hvorpaa Pera er bygget, og strække sig næsten lige ned til det ved Havnen liggende Sø-Arsenal, (Tophana). Her fandt jeg det samme Optrin; Fruentimre og Børn i deres Søndagspynt, især Grækerinder og Armenierinder, sadde muntre og spøgende i Grupper paa Græsset omkring Begravelserne eller paa de af Steen udhugne Turbaner. Mandfolkene og en Mængde Christne af forskiellige Nationer spadserede op og ned i Gangene, og intet Menneske lod til at have mindste Tanke paa Stedets Alvor. Disse to Begravelsespladser ere saaledes næsten de eneste offentlige Promenader, man har i Pera, og det almindelige Forsamlingssted for den pyntede Verden paa Helligdagene. Det synes underligt, at Tyrkerne ogsaa tillade de Christne at benytte, ikke blot deres egne, men ogsaa en tyrkisk Kirkegaard paa denne Maade. Jeg saae i øvrigt kun faa Tyrker her; og det er bekiendt nok, at denne Nation ikke har mindste Sands for Fornøielsen af at spadsere, og at en Tyrk overhovedet aldrig bevæger sig mere, end Nødvendighed eller Pligt fordrer. En Janitschar, som jeg tog i min Tieneste, havde kun været faa Dage hos mig, da han spurgte min Tiener: hvorfor jeg saa tidt gik ud? og hvad der kunde bevæge mig til, undertiden endog at gaae frem og tilbage paa det samme Sted? — Han meente, at siden jeg havde Raad til at lønne ham, kunde der ikke være nogen Grund for mig, til at anstrenge mig saa meget.

Med Hensyn til Omegnen og Udsigten kunde en offentlig Promenade ikke være heldigere valgt, end disse Kirkegaarde; især har den sidste en fortryllende Udsigt over hele Havnen og over det paa den anden Side af samme som et uhyre Amphitheater udstrakte egentlige Constantinopel. Da Solen var gaaet ned, nød jeg her et nyt, romantisk Syn, i det pludselig, paa Grund af Ramasan eller Fastetiden, alle Stadens Minareter oplystes ved flere Rader af Lamper, der endog hænges i lange Touge fra en Mi-

naret til den anden ved de Moskeer, som havde flere saadanne Taarne. Hele Staden blev saaledes i faa Minutter paa det prægtigste illumineret, og Glenskinnet af disse mange Lamper fra de høie Spiir paa Havnens speilklare Vandflade forøgede endmere Belysningens Skienhed, der paa den mest sandselige Maade hentryllede mig i den Feeverden, hvis Billede ledsager os fra de arabiske Eventyr, som, een Gang læste i Barndommen, aldrig kan glemmes.

Paa min Hiemvei gik jeg forbi et tyrkisk Kaffeehuus; det var stærkt oplyst og fuldt af Giester, som endog sadde udenfor paa Gaden paa smaa Tabouretter, i lange Rader, og fordreve Tiden med at ryge Tobak, drikke Kaffee, og at høre paa en derfor betalt Persers Fortællinger og Eventyr, eller med at see paa Karagos — et Slags Skyggespil eller Ombres Chinoises, blandede med Dialoger og Fortællinger — den eneste Art af Comedier, som Tyrkerne kiende og taale. Paa denne Maade kunne de alvorlige Tyrker tilbringe den halve Nat; men for Resten finder dette Slags Morskab kun Sted i Fastetiden (Ramasan), som varer fra den ene Nymaane til den derpaa følgende, altsaa 28–29 Dage. I denne hele Tid paalægger Koranen Tyrkerne strengt Afhold fra al Slags Nydelse, fra Solens Opgang til dens Nedgang, saaledes at de ei alene hverken tør smage Mad eller Drikke, men ikke engang ryge Tobak. De lavere Folkeclasser overholde dette Bud meget strengt, i hvor besværligt det endog falder dem, især naar Ramasanen indtræffer om Sommeren; og Besværligheden forøges endnu meget for de Fattige, der nødes af Trang til at arbeide om Dagen, for at erhverve sig deres Underhold, og saaledes ei, som de Rige, kunne tilbringe den lange Fastedag med Søvn og i virksomhedsløs Hvile. Jeg har selv seet to tyrkiske Matroser, der roede mig ud til Bujukdere, omtrent 2 Miil, paa en meget heed Dag, og udsatte for Solens Straaler, næsten falde om af Mathed og Tørst, uden at tillade

sig at drikke en Draabe Vand, paa Grund af Fastetiden. — De Rige og Fornemme tilbringe derimod Dagen i deres Huse med at sove eller ligge udstrakte paa deres Sopha; og de, der ikke tage det paa det strengeste med Koranens Forskrifter, overtræde dem ogsaa hemmeligen i dette Tilfælde. Kun de allernødvendigste Forretninger foretages i denne Tid, og de Christne vide af Erfaring, at Tyrkerne da i det Hele ere slet stemte, og ikke oplagte til at opfylde deres Anmodninger. Man seer kun faa Mennesker paa Gaderne, og de fleste Boutiker ere lukkede. — Med Utaalmodighed vente alle Tyrker paa det Kanonskud, som efter Solens Nedgang tilkiendegiver, at Fasten har ophørt. De Rettroende overlade sig da glade til Maaltidets Nydelser og til al Slags Forlystelser; og Ramasanens Nætter ere saaledes et sandt Carneval for Tyrkerne. Man iler til Kaffeehusene, og tilbringer der den største Deel af Natten, eller man besøger hinanden giensidigen, og indbydes til Giestebud; og dette er næsten den eneste Tid, hvori Tyrkerne kunne siges at nyde den egentlige Familieomgang. Henimod Morgenstunden, efter Nattens Sviir, iler enhver til Moskeerne, og derfra hiem for at sove. Den strenge Faste, og den uordentlige Levemaade i en heel Maaned, angriber i øvrigt meget deres Sundhed, og imod Slutningen af Ramasanen see Tyrkerne blege og udmagrede ud. Hvormeget Vanen virker, og hvor høit denne hos Tyrkerne sætter Nydelsen af Kaffee og Tobak, saae jeg faa Dage efter min Ankomst et Exempel paa, hos nogle tyrkiske Soldater paa en Vagt. Det var i Mai Maaned, at disse Soldater, der under en stærk Hede havde tørstet og sultet 16–17 Timer, ventede ved Solens Nedgang med nogle Retter Mad for sig, Kaffee i Koppen, en stoppet Pibe, og en Glød paa et Fyrfad, med Utaalmodighed efter Signalskuddet. Endelig hørtes det, og de greb i samme Øieblik, ikke til Maden, men til Piben; først efter at have røget et Par Minuter og drukket en Kop Kaffee, begyndte de at spise.

Saasnart paa den 29de Dag af Ramasanen Sultanen underrettes om, at Nymaanen er bleven seet, om endog kun af een eller to Personer, som i den Hensigt bestige et høit Bierg, bekiendtgiøres det overalt, at Maaneden Schewal er begyndt, og at den store Bairams-Fest skal helligholdes, hvilken varer i flere Dage, og er for Tyrkerne, omtrent som Paasken for os, en almindelig Glædesfest. Allerede nogle Dage før dens Begyndelse, giøre Tyrkerne hverandre giensidigen Lykønskningsbesøg; de ringere Embedsmænd opvarte deres Foresatte; hele Hoffet og de høiere Embedsmænd gratulere høitideligen Sultanen og Stor-Veziren. Alle Boutiker lukkes; Enhver pynter sig med sit bedste, i Almindelighed med en ny Klædning; Foræringer gives, og Penge, ligesom Drikkepenge hos os ved Nytaar, uddeles iblandt Tienestefolk. Da de høiere Embeder kun gielde for eet Aar, saa stadfæstes, forflyttes eller afsættes saadanne Embedsmænd under Bairamsfesten ved Sultanens Firman, og saaledes er for alle Tyrker dette den største og vigtigste Høitid i hele Aaret.

Bairamsfestens første Dag indtraf i Aar (1824) den 29de Mai, og jeg roede tidlig om Morgenen over til Constantinopel, for i en Boutik at see Storherren i høitidelig Procession ved Solens Opgang ride til Sultan Achmeds Moskee, der ligger ved den store, skiønne Plads Atmeidan (det gamle Hippodromos), og udmærker sig fra alle andre Moskeer ved at have sex Minareter. En dobbelt Rad af Janitskarer var opstillet i alle Gader. De vare i deres Stadsdragt, og havde paa Hovedet en hvid Filtehue, hvoraf en meget lang Ende, omtrent i Form af et Kiole-Ærme, hænger ned over Ryggen; over Panden i Huen staaer opreist i et Messing-Futteral deres Spiseskee. I øvrigt vare de ubevæbnede, undtagen med en lang Stav i Haanden og en Dolk i Bæltet; de havde røde Skoe paa, men ingen Strømper, lange Kioler af

forskiellige Farver, og i det Hele hverken et krigersk eller pyntеligt Udseende.

I Spidsen af Processionen kiørte Mufti i en Araba — en liden aaben Trævogn, næsten som de Vogne, hvori man fører vilde Dyr. Den har paa Siderne aabent, udskaaret og rigt forgyldt Træværk; og et med Guldfryndser besat rødt Klæde hænger over nogle Buer for at beskytte imod Solen. Mufti var omgivet af sine underordnede Embedsmænd og Tienere til Hest og til Fods, og hilsede med alvorlig Anstand til begge Sider af Gaderne. Efter noget Mellemrum kom adskillige Ulemas (de fornemmere Geistlige og Lovlærde) til Hest riigt klædte, og deres Heste pyntede med prægtigt Seletøi og Dækkener. Efter nogle Minuter fulgte Portens forskiellige Ministre til Hest, en eller to sammen, klædte i hvide Silkepeltse, riigt besatte med Guld og Foerværk. Disse vare omgivne af en Mængde Ledsagere og Tienere til Fods. Derpaa kom den Pascha, der commanderede Tropperne i Stadens Omegn og langs Bosphorus*), iført en grøn Silke-Pelts med en stor, hvid, pyramideformet Turban; han var omgivet og fulgt af sine Officerer og omtrent 6–800 bevæbnede Albanesere, med Bøsser over Skulderen, smukke, raske Mænd af krigersk Udseende, der i øvrigt marscherede uden Orden, og syntes at vise den største Ringeagt imod de i Række staaende Janitskarer, som de ofte med deres Geværkolber slog og stødte tilbage, uden at disse yttrede den ringeste Klage. I nogen Afstand fulgte Stor-Veziren klædt i samme Dragt, som de andre Ministre og med en Turban af samme Form som Paschaens; han var ligeledes omgiven af en stor Mængde Embedsmænd, Pager og Tienere til Fods, alle pyntelig klædte. Efter ham kom Overstaldmesteren, fulgt af adskillige Pager, der

*) Den samme Hussein Pascha, der udmærkede sig ved at medvirke til Janitskarernes Udryddelse, og derfor blev ophøiet til Seraskier, eller øverste Feltherre.

førte ved Haanden 5 eller 6 af Sultanens Ridehestene, pyntede med prægtigt Seletøi og guldbroderede Dækkener, hvorpaa laae et med kostbare Stene besat Skiold.

Endelig kom Sultanen selv paa en skiøn, stolt Hest, ifært en orangeguul Silkepelts, kantet med Guld og Foerværk, og broderet over hele Brystet med Perler og Diamanter; paa Hovedet bar han en hvid Turban, prydet med en straalende Aigrette af store Diamanter. Sultan Mahmud er ikke høi, men tager sig godt ud til Hest, endskiøndt han slet ikke kan kaldes velskabt, da især Underdelen af Legemet og Benene ere for korte; hans Ansigtstræk ere smukke og udtryksfulde; et stort, langt sort Skiæg og store sorte Øienbryne skiule næsten Halvdelen af det blege Ansigt, og sorte Øine give ham et end mere alvorligt, strengt og mandigt Udseende. Han hilsede til begge Sider, men med den høieste Alvorlighed og uden et eneste venligt Smiil; i øvrigt var han næsten skiult for Tilskuernes Øine, da hans Hest var paa alle Sider omringet af en tæt Hob af Hoffolk, Kammerherrer, Oberster, Pager og Garder. Nogle af de Personer, der gik nærmest ved Hesten, bare paa deres Turban uhyre bueformede Fiederbuske af store, hvide Fiedre, som udbredte sig til alle Sider rundt omkring Sultanen og omgave ham næsten som et Slør. Disse Turbaner syntes saa svære, at de hindrede de Personer, der bar dem i Gangen. Alle disse Hoffolk vare iførte prægtige Klædninger; men især udmærkede de saakaldte Peiks eller Livdrabanter, omtrent 20–30 i Tallet, sig ved deres prægtige Dragt. De ere klædte aldeles, som i gamle Dage de græske Keiseres Livgarde, med en lang guldbroderet Kiortel, gyldent Bælte og en stor forgyldt Hielm med en lille sort Fiederbusk; deres Vaaben er et langt Spyd.

Efter Sultanen fulgte hans Silikdar (Sværdbærer) til Hest; han var iført en guldbroderet Klædning, og bar Sværdet i en med Diamanter besat Skede paa Skulderen. Efter denne kom to andre Betiente til Hest, der bare i Haanden paa et Slags Skammel to af Sultanens Turbaner, som de bøiede et Par Tommer

ned til Høire og til Venstre, ligesom til en Hilsen, og som Tilskuerne hilsede igien med lige saa stor Ærbødighed, som Sultanen selv. Processionen sluttedes af Kislar-Agassi (de sorte Gildingers Overhoved) en hæslig Neger, der har et af de fornemste Hof-Embeder i Seraillet; han var til Hest og klædt paa samme Maade som Stor-Veziren og Paschaen, og ledsaget af en heel Deel sorte og hvide Gildinger. Iblandt disse var en Neger, der kastede en-deel nye Paras (Sølvskillinger) ud af en Pung iblandt Tilskuerne. De sidste i Følget vare en Mængde Bostandgis (Gartnere, der udgiøre Seraillets egentlige Livvagt) til Fods. De faa Tilskuere i Gaderne hilsede Sultanen ved dybt at bukke sig; jeg ved at tage Hatten af. En død Taushed herskede under hele Processionen, som ikke oplivedes ved nogen Musik; ikke et Ord hørtes, og i det Hele fandt jeg dette Optog ikke saa prægtigt, som jeg havde ventet og hørt omtale. Der herskede ingen Orden i Processionen, og de forskiellige Individer, hvoraf den bestod, fulgte paa hverandre i ulige og undertiden lange Mellemrum. Ved Pladsen foran Mosken, indenfor den første Muur, steg Alle af deres Heste, og gik uden Orden ind i Mosken. Paa Atmeidan vare neppe over et Par tusinde Tilskuere forsamlede. Hele Ceremonien i Mosken, der besørges og hvis Udgifter betales af Kislar-Agassi, som Bestyrer af de store Moskeers Eiendomme, varede omtrent et Qvarteer, og derpaa drog Processionen i samme Orden som paa Henveien tilbage til Serailet.

Et Par Timer efter roede Sultanen i en stor, prægtig forgyldt Baad, ledsaget af 3 mindre, ligeledes riigt forgyldte Fartøier, tilbage til sin Sommer-Residents i Beschiktasch, og hilsedes med Kanoners Løsning fra Batterierne ved Seraillet, Leanders-Taarnet og Artillerie-Arsenalet ved Topchana. Ved en saadan Leilighed var Storherren nylig en Gang nær bleven dræbt af en tilfældigviis med Kugle ladet Kanon — en Uforsigtighed hvorfor Batteriets Anfører og Artillerister, som man kan tænke, maatte bøde med deres Liv.

(Fortsættes.)

Kritiske Bemærkninger over: Valdemar Seier, en historisk Roman af B. S. Ingemann*).

With mere readers for amusement this Criticism has, and can have nothing to do; these find their amusement, in less or greater measure; and the nature of Poetry remains for ever hidden from them in the deepest concealment.

Edinburgh Review. Vol. XLVI. p. 327.

Ved Siden af saa mange nye Phænomener i Konsten og i Livet, har vor Tidsalder seet et nyt Slags Romaner fremstaae, hvilke under en rigt begavet Digters frugtbare Phantasie, næret ved et dybt og grundigt Studium af overflødige Kilder, og under hans let skabende Productionskraft, der synes uudtømmelig, som Historien selv, have dannet sig til en egen heel Literatur i den Digtart, der i vore Dage er den mest udbredte og yndede i den hele cultiverede Verden. Hvor stort Bifald den saakaldte historiske Roman har fundet, veed enhver; og vidste man det ikke, kunde man endog middelbart lære det af den talløse Mængde af Copiister og Efterlignere, der, ved at træde i den skotske Mesters Spor, have speculeret paa at faae en Part i den rige Grube, hvor Udbyttet af Guld og Navnkundighed, som Opdageren vandt, var saa tillokkende. Uagtet alt det eiendommelige ved Walter Scotts Romaner, og uagtet ogsaa deres ydre Form hiemler dem Ret til at danne en egen Classe i dette Fag af den episke Digtning, tager man dog uden Tvivl feil, dersom man vilde troe, at Grunden til det almindelige Bifald, de have fundet, laae allene i Formens

*) For dem, der ikke have læst Fortalen til 1ste Bind af Nordisk Tidsskrift, vil det ei være ganske overflødigt at anmærke: at nærværende Stykke (med Undtagelse af dets Indledning) er skrevet i August 1827, og saaledes længe før Recensionen i den danske Literaturtidende f. A. No. 48.

Nyhed, eller med andre Ord, i deres saakaldte historiske Charakteer. Denne har sikkert skaffet dem mange Læsere, som de maaskee ellers ikke havde fundet; men dersom ogsaa disse Læsere ville undersøge, hvad det fornemmelig er, som i de Scottske Fortællinger har indtaget, henrevet og fængslet dem: saa ville de dog tilsidst komme til det Resultat, at havde Digteren ikke forstaaet at læse i det hele Menneskeliv, i den menneskelige Naturs dybe og uudtømmelige Verden overhovedet; havde han ikke vidst at optage, afspeile og tyde saadanne store Træk og individuelle Billeder, hvori hiin Natur røber sine inderste Folder og Hemmeligheder, hvori den præger og aabenbarer sin aandelige Tilværelse gjennem særskilte Charakterer: da vilde hans hele historiske Studium og Lærdom lidet have hiulpet Romandigteren.

Hermed agte vi aldeles ikke at frarøve den berømte Digter noget af hans almindelig erkiendte Fortieneste: at det er ham, som først har overført Historiens Interesse i vor Tids episke Digtning, Romanen; eller som har fremstillet i eiendommelige Mønstre hiin Classe af Romaner, der fortiene Navn af egentlig historiske, fordi W. Scott ikke, som endeel Romanskrivere før hans Tid, (Feßler f. Ex.) har ladet sig nøie med at bringe historiske Navne ind i en digtet Fortælling; eller at lade denne prunke med en eller flere høie og ideale historiske Charakterer, hvilke, tilligemed en Deel af deres Bedrifter og af deres Tidsalders Begivenheder, maatte tiene til praktiske Argumenter for en eller anden moralsk, religiøs eller politisk Lærebygning. Denne upoetiske Fremgangsmaade, der gik ud paa et Slags Idealisering af Historien, paa at giøre Romanen til en Fremstilling af den saakaldte Historiens Philosophie, eller enkelte Partier af samme, og paa at imponere Læseren ved enkelte ophøiede Charakterer, vilkaarligen sammensatte af historiske Bestanddele, i en glimrende Pomp af philosophisk Reflexion og rhetorisk Diction — denne uægte Ma-

naar i Romanen, hvorved den hverken blev historisk, eller romantisk, har W. Scott aldrig kiendt. Heller ikke har han (som Wieland) givet sig af med at bruge Romanen som et Middel til at fremstille antike Sæder og Cultur, græske Nationers offentlige og private Liv, under et Slør af modern Tænkemaade og Aand — et Slør, undertiden let og virkelig giennemsigtigt, fordi denne Digter var hiemme i en stor Deel af hiint livfulde, bevægelige, aand- og konstrige Folks Forhold; men dog ofte kun et Slør, dølgende det historiske Liv bag en broget og glimrende Farvepragt. Saadanne Veie har Walter Scott ikke gaaet. Han har aldrig forsømt eller undertrykt det Poetiske i den fortællende Digtning, fordi han gav den en historisk Skueplads; han har tvertimod med digterisk Blik opfattet det Virkelige i Historien, saaledes som det, naar man vil blive Naturen tro, lader sig anvende og anbringe i en romantisk Digtning, hvoraf vi ei ville lære historiske Facta, men som vi ville nyde, som et Konstværk, hvis Bestemmelse er i en udførlig Form at fortælle Optrin af det menneskelige Liv, skildret i dets evige Sandhed, med den genuine, Digteren aabenbarede Naturlighed, at det aldrig falder os ind at tilraabe ham: Quodcunque ostendis mihi sic, incredulus odi! — Det vilde føre os for vidt, at giøre Anvendelsen heraf paa enhver af de Romaner, tildeels af meget forskiellig Art og Natur, som man længe har været enig om at kalde fortrinlige. Vi nøies med at bemærke, at selv i en af disse, der synes anlagt mere paa grotesk Satire og komisk Eventyrlighed, end paa naturlig digterisk Fortælling, bryder den Mesterhaand, som digtede de uopnaaelig sande, efter Livet afskrevne Novelas exemplares, hvert Øieblik frem igiennem Satirens eventyrlige Lune; og det er ikke blot Læsere af Digterens Nation, eller af hans høie Dannelse og Lærdom, der beundre det rige, vexlende, klart beskuelige, evig forlystende Liv i den uefterlignelige Don Quixote.

At den Brug, Walter Scott har gjort af Historien i sine digtede Fortællinger, netop derfor er heldig, fordi den stemmer overeens med Romanens Idee eller Grundbegreb: (vi ville ei sige, med de æsthetiske Regler for denne Digtart, for ikke at misforstaaes; og hvad ere disse Regler andet, end Anvendelse af Grundbegrebet paa enkelte Tilfælde?) dette vil uden Tvivl enhver, med Historie og Digtekonst fortrolig Læser erkiende. Den første, i sin reneste Form, er en fortællende Fremstilling af det menneskelige Liv, saaledes som det i Nationers og Individers Skiebne har ytret sig. Romanen er oprindeligen intet andet end en digtet Historie eller Biographie; men ligesom Historien, i sin Fuldkommenhed, har sin høieste Interesse og Fortieneste i den udvortes, objective Sandhed, i en Reproduction eller Restitution af det Virkelige i Begivenheder, Handlinger og Charakterer: saaledes maa Romanen, naar den skal naae sit Ideal, besidde hvad man kan kalde indvortes Sandhed; det er, den maa bringe sin digtede Fortælling og Fremstilling af Menneskelivet i den største mulige Harmonie med Naturen, med det virkelige Livs Aabenbaringer i det Aandelige; den maa besidde psychologisk Rimelighed og æsthetisk Sandhed, i Stedet for den Troværdighed, Paalidelighed og factiske Sandhed, som Kritik, Skarpsindighed, Upartiskhed og aandelig Klarhed skal meddele Historien. Dette har Walter Scott ei allene vidst og erkiendt, som en Theoretiker kan vide det; hans Aand har været giennemtrængt og styret af denne Bevidsthed, fordi han er en sand Digter, og i Særdeleshed en rigt begavet Romandigter. Den eiendommelige Charakteer, han har givet sine Romaner, og den poetiske Fortieneste de have, ligger meget dybere, end hine troe, der have et Slags Indbildning om, at de, ved at læse disse Romaner, paa engang kunne more sig ved Digtningen og tillige lære at kiende virkelige Charakterer og Begivenheder. Det er klart, at for tilfulde at opdage de historiske Træk i W. Scotts Fortællinger som saadanne, maa man forud

være fortrolig bekiendt med den skotske og engelske Historie. Den overvættes store Mængde Læsere, som ikke ere det, og som dog ei blive trætte af disse Romaner, nyde dem reent som Digterværker. Paa dem virker deres poetiske Interesse; og Virkningen vilde være den samme, om det havde været muligt for W. Scott at digte den historiske Grund, som han vel ikke har opdigtet, men opfattet som Digter.

Dette gielder ikke blot i de Partier af hans Romaner, hvor han fremstiller historiske Træk og Personer. Hans egentlige Formaal gaaer ogsaa her mere ud paa at skildre os disse som Mennesker end som Fyrster. Hvor han fremkalder store og betydende Charakterer paa Scenen, er det mere for at lade os see deres Personlighed i enkelte, poetisk interessante Momenter af Livet, end for at vise os dem i deres hele Daadskraft, eller skildre os Rækken af de Bedrifter, hvorved de have grebet ind i Staters og Nationers Skiebne. Ingen forud bestemt eller fortrinlig herskende politisk Tendents har W. Scott lagt i sine historiske Romaner; men de forskiellige nationale og politiske Forhold har han, som en med sit Folks Historie og Charakteer, indtil de mindste Folder, fortrolig Digter, ladet giennemtrænge og aandeligen aabenbare sig i Romanerne, saaledes at ingen Historieskriver kunde danne et troere Billede af hine Forhold; ingen Digter giøre det mere levende og anskueligt i Fortællingen af Optrin og Tildragelser, der næsten altid foregaae og udvikle sig af Privatlivets og Familielivets Forhold. Man har sammenlignet W. Scotts Romaner og deres Konst-Stiil med den saakaldte nederlandske Skole i Maleriet. Det er vist, at han, ligesom denne i Figurerne, giver sine Charakterer i deres personlige Fremtræden og i deres Handlen, en høi Grad af individuel Natursandhed; at han ogsaa skildrer os Localiteter og materielle Gienstande med en omstændelig Flid, Nøiagtighed og Troskab, som om det kom an paa at see disse Gienstande, saaledes som de virkelig havde existeret. Men hans Romaner ere derfor ikke liig en Række af

nederlandske Scener, eller Peintures de genre, hængte ved Siden af hinanden i et Gallerie, uden indvortes Sammenhæng. Hans Personer og Charakterer ere ikke sammensankede og knippeviis sammenhobede, opstillede i stive Rader, som paaklædte og udsmykkede Træfigurer; eller malede som isolerede Portraiter i prægtige, brogede Draperier. Med Alt hvad man har bebreidet Digteren, for regelløs Composition og udstrækkende Vidtløftighed i Udmalingen af enkelte Træk og Begivenheder, hvoraf endeel, i Forhold til deres Antal og til Tiden, de udfylde, kunne synes magre, alt for begrændsede, ikke vægtige nok af Indhold: saa vil dog et nøiere Studium af W. Scotts Romaner overbevise os om, at ingen af dem fattes indvortes digterisk Eenhed og Sammenhæng. Man vil finde at deres Brede i Fortællingen (lad end være, den stundom noget overdrives, og helst i Expositionen til nogle Romaner bliver kiedende for mangen Læser, der ikke er i Stand til at nyde og tilegne sig en stor Deel af den aldrig tomme Vidtløftighed) at denne Brede, siger jeg, langt fra at være unaturlig, tværtimod hører med til Romanens Væsen, hvis rolige, episke Fortælling ikke gaaer ud paa pludselige og voldsomme Indtryk, ved at sammentrænge Kraft og Effect i enkelte Momenter, paa enkelte Punkter; men meget mere paa at lade Livet langsomt og i et med Naturen overeensstemmende Detail udvikle sig, for at ikke blot Handlinger og Charakterer, men ogsaa Aarsager, Motiver, tilfældige Virkninger, Tankens og Følelsens skiulte Spil — kort det hele indre Drivværk i Menneskelivet kan fremtræde ligesaa beskueligt, som dets Resultater i Begivenhederne.

Fremdeles ville vi endnu bemærke det, som et af de ypperste og eiendommeligste Træk hos den berømte Romandigter, at ligesom han i sin Charakteerskildring viser sig som en sand og aandelig poetisk Konstner, i det han overalt lader Charaktererne danne sig selv, og deres Billede, ikke deres Beskrivelse gienspeile sig i

Læserens Stæl: saaledes er ogsaa den Maade, hvorpaa han har optaget det historiske Stof i sine Fortællinger fuldkommen poetisk. Hverken bestræber han sig for at give det nogen vilkaarlig, forud bestemt Retning (f. Ex. at illustrere en eller anden berømt historisk Charakteer, at binde Ærekrandse for sin Nation og desl.) ikke heller anvender han det paa en eller anden Yndlingsidee; men han er en fortællende Digter, der benytter det romantiske Stof i Historien, hvor han finder det tienligt; men ikke vil giøre Historien romantisk — et overflødigt og vanmægtigt Foretagende; thi hvad er Romantiken i den mest phantasierige Digtning imod Historiens uendelig romantiske Liv og Storhed? — Hvorledes nu W. Scott veed at anbringe eller digterisk at forarbeide de historiske Bestanddele i Romanerne, er det unødvendigt at udvikle hos en saa almindelig bekiendt og læst Forfatter. Men et Par vigtige Omstændigheder herved kunne vi dog ei lade være ubemærkede.

Denne Digter har aldrig villet idealisere Historien; men han har heller aldrig i nogen af sine Romaner prøvet en Væddestrid, hvori Romandigteren maatte komme tilkort. Han fortæller som Digter, ikke som Historieskriver. Han forudsætter Historien; men han vil ikke producere den i sine Romaner. Store og mægtige virkende Begivenheder, hvortil hele Rigers Skiebne er knyttet, og som for at forstaaes og overskues behøve en successiv Fremstilling af hele Perioder og Regieringer, hvori de ere forberedede og modnede, er det ikke hans Øiemed at giøre til Gienstand for en Roman; og hvad kunde tænkes mere uheldigt og modsigende, end at ville giøre det til Digt, som aldrig kan digtes, som har sit Væsen, sin Kraft, Betydning og Interesse i den factiske Sandhed? — Heller ikke har Digteren, som alt er sagt, befattet sig med at giøre nogen historisk Heros til en Romanhelt; eller med andre Ord: Historiens mægtigste Daadsmænd, Helte i Statslivet og paa Krigsskuepladsen, hvis Bedrifters Vægt, Kraft og Virkning

har været saa stor, at neppe Historien, end sige nogen Romandigter, kan opnaae at fremstille dem, har W. Scott ikke draget frem; eller dog vogtet sig for, at ville giøre dem til Hovedcharakterer, eller deres Daad og politiske Virken til Hovedgienstand for en Roman. Fra denne, baade poetisk og historisk rigtige Forsigtighed, veiser sig for en Deel den næsten grundløse Bebreidelse, man jævnligen har giort Digteren: at han har alt for mange ubetydende Characterer i sine Romaner. Livet, som det er eller var, skildrer Digteren med episk Konst og historisk Betydning; men under den naturlige Form, som det antaget for vor Beskuelse i Borgerlivets og Huuslivets Optrin. Hvor unaturligt vilde det her netop være, paa eet Punkt at sammentrænge store, udmærkede og betydende Charakterer i Dusinviis! — og hvor klart har W. Scott indseet, at saadanne Charakterer, i en historisk Roman (ɔ: en saadan, hvor Digteren uden at forgive Poesien, ikke maa krænke Historien) kun med stor Varsomhed lade sig bruge, hvis ikke den Glands, hvori vi see dem i Historien, i Stedet for at blive klarere, skal tabe sig og formørkes af Fictionens Skygger.

Derimod har W. Scott tilegnet sig af Historien, hvad han, som romantisk fortællende Digter, ei allene uden Hinder kunde bruge, men hvad han endog paa en viis Maade bedre, end Historieskriveren selv, kan fremstille og anbringe. Herved forstaae vi ikke blot de mangfoldige, fra Kilderne hentede individuelle og locale Træk af Culturhistorien, Sæder, Huusliv, nationale Skikke og Levemaade, der udgiøre, om vi saa maa sige, de nederlandske Billeder i hans Romaner; men ogsaa de store nationale Træk, de aandelige Skildringer af Folkelivet og Nationalaanden i dens Heelhed, der giennemtrænge, beherske, oplive hans fortrinligste Fortællinger, og ligesom udgiøre deres Siæl og inderste Livsprincip.

Her er det ogsaa, hvor vi fortrinligen maa erkiende og beundre den sieldne og geniale Eenhed af Digteren og Historikeren, som

W. Scott fremstiller i sine Fortællinger. Med poetisk Kraft og Klarhed tegner han sine Charakterer efter Naturen, og hvor nationale, hvor sære og individuelle disse endog ere, saa føle vi os dog aldrig fremmede iblandt dem, aldrig fjernes de fra os ved kold og konstlet Stivhed; vi føle, tænke og leve med dem, thi de ere af vor Slægt; de fornegte aldrig deres menneskelige Natur. Selv de mærkeligste historiske Personer, saaledes som de fremtræde, handle og ytre sig i Romanen, finde vi sande og naturlige; vi mene: de kunne umuligen have været anderledes i Historien; og dette er netop Digterens Triumf; thi har han endog laant deres Omrids og Hovedtræk — hvo, uden han selv, udfyldte disse Træk og gav Figurerne Liv og Bevægelse? — Men hersker i de enkelte Charakterer den ægte poetiske Natursandhed, i Situationerne den romantiske Interesse, og i de locale Skildringer, i Scenens Decorationer, i Huus- og Hverdagslivets idylliske Optrin, den mest levende og naturlige Anskuelighed: saa er derimod det Nationale hos Folket, det Eiendommelige i dets Charakteer og i enhver Tidsalder, den forskiellige Maade, hvorpaa Folket til enhver Tid i Stænder og Classer fremstillede organiske Dele af sin Nationaleenhed, skildret hos Walter Scott med samvittighedsfuld historisk Troskab. Dersom man tænkte sig den Mulighed, at alle Kilder til Skotlands Historie, i de af Digteren skildrede Perioder, forgik: da vilde man endnu i hans Romaner besidde ypperlige og nøiagtige Hielpemidler — vel ikke til at restituere Historien i dens chronologiske Følge af Begivenheder — men til at danne sig et historisk Billede af Folkets Forfatning, Culturtilstand og politiske Liv, af Stændernes indbyrdes Forhold, de hinanden modsatte religiøse og politiske Partiers Strid; ja selv af endeel udmærkede Mænds og Partihøvdingers historiske Charakteer, Tænkemaade og politiske Virken. Vel er det ikke disse, han stiller i Spidsen for sine historiske Romaner (thi hos ham bliver altid F o l k e t Hovedpersonen, og i at fremstille

enkelte Charakterer et Stodderen og Taterqvinden ham ligesaa vigtig som Hertugen og Prindsessen); men hvor han kan bruge dem, som andre for Romanen skikkede Personer, forsmaaer han ikke at lade dem spille deres menneskelige Rolle. Skiøndt vi vist nok hverken see Dronning Elisabeth, Jakob den Første, Cromwell m. fl. a. i det hele Omfang af deres historiske Skikkelse, saa see vi dem dog klart og rigtigt fremstillede i de Scener, hvor de træde frem; og vi behøve ei at giøre kyndige Læsere opmærksomme paa, hvor heldigt for Romanen Digteren i Almindelighed forstaaer at vælge de Situationer, hvor saa høie Personer vise sig paa Scenen. Det vil ogsaa være en temmelig overflødig Bemærkning: at W. Scott har henlagt sine bedste Romaner i en saadan Tid, hvor hans Studier kunde give ham det overflødigste Forraad paa de historiske Materialier, der ere for ham, ikke blot hvad rigtig Tegning og godt Perspectiv, men ogsaa hvad en sand og Naturen tro Colorit er for Maleren. Dersom han i nogle Tilfælde, f. Ex. i Ivanhoe og hans nyere Korstogsfortællinger, er gaaet tilbage i en fiernere Tid, hvis historiske Kilder vist nok flyde meer end rigeligt nok; men hvor Digteren dog ikke kan være saa aldeles hiemme, som blandt sit Fædrelands Stammer, blandt det Folk og i den Natur, der opfostrede ham til Digter: saa høre ogsaa hine Romaner allerede til en anden Classe, end de, vi fortrinligen kalde W. Scotts historiske og nationale Fortællinger; og maa i adskillige Dele staae tilbage for disse. — Fra dette Punkt gaae vi over til det danske Digterværk, der først har ledet os til de foregaaende korte Bemærkninger over den skottske Digters berømte og beundrede Arbeider.

Valdemar Seier har Forfatteren selv kaldt: en historisk Roman. Den bærer ogsaa, i sin Form og Indretning, Præg nok af at være en Efterligning af de Scottske Fortællinger. En ikke uvigtig Omstændighed, hvorved den adskiller sig fra de allerfleste af Walter Scotts Romaner, og især fra de egentlig historiske,

er dens Udstrækning i Fortællingens Mængde, hvorved den (skiøndt paa en meget egentlig og ægte Maade) bliver mere historisk men mindre Roman. Den kunde snarere kaldes en romantiserende Historie*), en romanagtig Indklædning af Valdemar den Andens Historie, end en digtet Fortælling. Maaskee vil man indvende herimod, at den største Deel af Bogens Indhold dog er Fiction; men Talen er her naturligviis ei om den blotte Quantitet, om Mængden af Ark og Blade. En fortællende Traad leder os igiennem Kong Valdemars Historie fra Aaret 1204 til henimod 1230. De vigtigste Begivenheder i samme berøres ikke blot som historisk bekiendte; men berettes, undertiden i et ganske historisk Foredrag (endog med Angivelse af Aarstal); og knap gives der en eneste navnlig bekiendt Person i Kongens Historie, som ikke træder frem paa Romanens Skueplads.

Nogle ville maaskee kalde dette en Fortieneste hos Forfatteren. Ved at vælge en national Gienstand af Betydenhed og Interesse,

*) Hvad her siges, med Hensyn til Bogens Art og til dens forfeilede Tendents, er, ikke uden indvortes Modsigelse, og tildeels med udvortes Urigtighed, sagt Forfatteren af Recensenten i D. Lit. Tid. 1827. S. 735. Denne mener: at det af Forfatteren valgte Emne havde "mere egnet sig til at behandles i en romantisk Historie, end i en historisk Roman;" fordi Begivenheder og Charakterer, der i sig selv ere i høi Grad poetiske og romantiske, helst "paa en poetisk og romantisk Maade omvundne med Phantasiens Blomsterkrandse bør fremstilles i ideal Sandhed." Men at en romantisk Historie, saaledes som Recensenten her giver et Slags, vist nok ikke meget klart Billede af den, er et slet og forkasteligt Product: troe vi, baade Historiens og Poesiens Kiendere ville være enige om; og tvivler nogen endnu derom, saa kan Romanen: Valdemar Seier bedst hæve enhver saadan Tvivl. Thi hvad Rec. tilraader Forfatteren, har denne, maaskee uden at ville det, selv realiseret; om ikke i den Grad og Udstrækning, som hiin ønskede; saa dog nok, for at give baade Historien og Romanen Ulivssaar.

har han henledet Opmærksomheden paa et større Publicum, end det, som i Almindelighed kiender noget til Fædrelandets i høi Grad forsømte Historie, paa en Periode i denne, der, ved Mængden af Begivenheder, ved den Glands, der omgiver disse og Kongens Navn og Bedrifter, og ved Tildragelser og Situationer af en romantisk eller poetisk Charakteer, er i Stand til at fængsle endog den store Mængde af almindelig Romanlæsere. Virkningen af det Foretagende, at behandle den seierrige Valdemars Historie i en romantisk, med Kierlighedseventyr, Troldomsscener og vidunderlige Tildragelser udsmykket Fortælling, er saaledes i det mindste bleven den, at en stor Deel Læsere og Læserinder, der knap kiendte denne danske Konge af Navn, eller vidste at adskille ham fra hans Fader, have lært adskilligt af hans virkelige Historie, blandet med Tant og Opdigtelse; og at vel endog adskillige have faaet Lyst til at sammenligne Romanen med Historien. Dette er imidlertid en Fortieneste, hvoraf den mindste Deel tilhører Poesien. I øvrigt ville vi ikke betage Forfatteren noget af den Fortieneste, at have givet os den første originale danske Digtning af det Slags, der nu hører til Livets uundværlige Fornødenheder for enhver, som har nogen Tid tilovers, der skal fordrives ved Roman-Læsning. At dette skeer ved en Bog, der er skreven temmelig correct i Modersmaalet af en dansk Digter, er unegtelig altid bedre, end hvor det skeer ved Oversættelser, hvori man dræber og lemlæster de skotske Fortællinger; for ei at tale om endnu uslere af disses usle Efterligninger. Skulde derimod nogen være upatriotisk nok, til hellere at læse en eller anden af hine Fortællinger i en Boyes Oversættelse, end den originale Valdemar Seier: tilstaae vi, intet at kunne indvende herimod; endskiøndt vi paa dette Sted ikke agte at indlade os paa den nu og da berørte Undersøgelse: om Historien selv vinder eller taber ved de Romaner, hvortil den nu dagligen maa laane af sit uudtømmelige Forraad? — Maaskee trænger dette Spørgsmaal

heller ei til den Forskning, hvortil det kunde give Anledning. Frembringer Digteren et Værk, der har de æsthetiske Fuldkommenheder, som giver en Roman sit Konstværd: da staaer dette paa sin egen Fod, og at betragte det fra et reent historisk Synspunkt, vilde give en saare forfeilet Kritik, der hellere maatte væbne sig mod dem, som giøre Historien til en Roman. Hvad de sukkeragtige Efterligninger angaae, som den skotske Mesters berømmelige Værker dagligen fremkalde, da arbeides der vel ved disse paa at bringe den Digtart i Forfald, som han i saa kort Tid bragte i Flor og i almindelig Yndest; men med Historien komme de endnu mindre i Berøring, end hine Mønstre, hvis Fuldkommenheder de bidrage saare meget til at sætte i et stærkere Lys.

Det vil derimod neppe undgaae et med de bedre historiske Romaner fortroligt Blik: at det overhovedet ikke er den heldigste Form, Forfatteren af Valdemar Seier har givet sin Roman, eller den heldigste Brug, han har giort af det historiske Stof, for at frembringe en fortællende Digtning. I Stedet for et saadant Digterværk, ligner virkelig denne Roman mere en med Fictioner udsmykket Krønike; og skulde Historien kunne faae nogen Stemme, hvor der handles om Digtning, da maatte det snarest være der, hvor man ligesom vil forklæde den heel og holden i eventyrlig Dragt, og hvor Digteren, i Stedet for at laane af dens Stof, vil tilegne sig det i et saadant Detail og en saadan Udstrækning, at det nødvendigen maa overvælde ham, og jævnligen træde nøgent frem under Kaaben, hvormed han vil dølge det. Men lad endog være, at den alvorlige Saga paa sit, kun ved Møie og ved Aand tilgængelige Klippesæde, ligegyldigen vil see paa dem, der samle Brudstykker af hendes Arbeide for at flette dem i en broget og eventyrlig Vævning: saa er det dog Poesien selv, der maa undgielde, naar Digteren vil giøre Historien til dens Tienerinde; thi netop det modsatte Forhold indtræder da, og Poesien, berøvet dens Frihed,

bevæger sig tungt og tvungent i det Baand, hvori den har hildet sig. Dette har den ypperlige Mester i Abbotsford forstaaet saa godt, at man i hans Fortællinger vel mindes om Historien paa lignende Maader, som man f. Ex. gjenkjender enkelte af dens Træk i de fortrinligste af Shakspeares, Schillers og Oehlenschlägers Tragoedier; men aldrig saaledes, at Digteren forsvinder i en Mellemting af Roman og Historie. W. Scott behandler sædvanlig et forholdsviis kort Tidsrum i sine Fortællinger; Stoffet i dette har han givet en episk Eenhed, og en Catastrophe danner i Almindelighed dets Opløsning, imedens han, i de fleste af sine Romaner, udvikler en beundringsværdig dramatisk Konst og Styrke, hvorved han lader det undertiden temmelig indskrænkede episke Stof udfolde sig i en rig Mangfoldighed af Scener og Characterer, der fremtræde i den meest levende og naturlige Dialog. Forholder det sig anderledes i enkelte af hans Romaner, f. Ex. Fængslet i Edinburgh, der kan kaldes mere biographisk end de allerfleste øvrige: saa er ogsaa netop i denne næsten det hele Stof opdigtet, og kun faa historiske Træk flette sig hist og her i den romantiske Digtning.

En anden Vei er Forfatteren af Valdemar Seier gaaet. Skiøndt denne Roman i enkelte Partier bevarer den episke Bredde, og skiøndt vi see W. Scotts dramatiske Fremstillingsmaade efterlignet, characteriserer den sig dog især ved Stoffets Længde, ved en overvættes Mængde af paa hinanden følgende, for en stor Deel historiske Begivenheder, og en ikke ringere Mængde af optrædende Personer — hvoraf imidlertid en heel Deel mere figurere, end træde characteristiske og handlende frem i en poetisk Form. Det kan naturligviis ikke fordres, at Digteren skulde skildre alle Characterer blandt saa stor en Mængde lige dybt, eller en lige levende Fremstilling. Men, tage vi ikke feil, ere dog Characteererne overhovedet en af de svageste Sider i denne Roman, hvis engelske Mønstre og Forbilleder derimod i Characteertegningen have en saa

beundringsværdig Styrke, Rigdom og Mangfoldighed. Den sidste Egenskab fattes mindst i Anlægget til Valdemar Seier, hvis Forfatter virkelig ogsaa har bestræbt sig for, at give endog ubetydende Personer en bestemt Skikkelse og Form. Men netop denne Bestræbelse er alt for synlig; alt for ofte fortæller og beskriver Forfatteren os, hvorledes denne eller hiin Helt og Ridder er eller skal være, i Stedet for at lade det være Læserens Sag, at danne sig Billedet af Characterens Heelhed giennem Beskuelsen af de individuelle Træk og Handlinger. Foruden at en saadan Fremstillingsmaade er upoetisk, i det den opløser Billedet i en kold og livløs Beskrivelse (Forholdet er omtrent det samme, som imellem et virkeligt Maleri, vi see for Øine, og en Beskrivelse, vi læse, over det, som Maleriet forestiller:) røber den tillige i denne Roman en fortsat Bestræbelse for at modellere Characterene efter visse, forud bestemte Former, eller at indrette dem efter visse moralske Hensigter, og at tilveiebringe en vis Virkning paa Læseren — hvilket Alt vel kan udgaae fra og udføres med et fleersidigt Talent; men ingenlunde vidner om den genialske Productionskraft, den aandelige Frihed, Selvstændighed og Originalitet, som er den eiendommelige Digters Præg i enhver Digtning.

Næsten alle Personer i denne Roman fremtræde derfor med en besynderlig og unaturlig Stivhed, der ogsaa meget hyppigen hersker i Dialogen, som om alle disse Folks Tale var forud vel overlagt og studeret. Et Bidrag hertil giver tillige den synlige Umage, Forfatteren har anvendt paa nu og da at meddele Sprogtonen et Slags gammeldags Anstrøg, eller rettere paa at pynte og smykke den hist og her med et gammelt Farvestænk, hvis Anvendelse vi troe at være for det meste uheldig; og hvis Nytte vi overhovedet ikke indsee. Bedre er det i ethvert Tilfælde, at lade Personer fra det 13de Aarhundrede tale ganske i vor Tids Sprogtone, end at lade dem tale stivt og tvungent, og at lade dem

blande enkelte Minnesudtryk og forældede Ord i et i øvrigt pyntetigt og poleret Sprog. Det værste herved turde endog være, at det undertiden, hvor Forfatterens Hensigt har været, at give sine Personer et Anstrøg af gammel Ærværdighed i deres Tale, snarere lader som om han selv vilde gjøre sig lystig over dem, eller sætte dem i et komisk Lys.

Overhovedet er det til Uheld for denne Digter, at han undertiden gjør sig alt for synlig en Umage for at tvinge Læseren til en alvorlig Stemning; undertiden derimod, ja alt for ofte i den silbigere Periode af hans Digtervirksomhed, yttrer en Tilbøielighed til det Komiske og Lystige, hvortil Evnen er ulige svagere hos ham, end Villien. Vækker han derved undertiden Latter, saa er det ikke altid den for Digteren heldige; og hans Fremstilling bliver ikke sjelden plat og bizar uden Smag, hvor han vil være lystig og lunefuld. At f. Ex. Bispoppen i Roeskilde lukker sig inde i 8 Dage efter Saxos Død, er allerede unaturligt nok; helst for en Mand, der beskrives som livfuld, heftig og urolig. At han derpaa bliver saa opbragt paa sin gamle Tjenestekarl, hvem han fortæller, at een saadan Skriver er mere værd en 10 Bisper; at han i sin Iverighed støder "Øllegrødsskaalen" om paa Bordet, hvilket Tjeneren tørrer med sit Ærme, medens han "redder hvad han kan af Tinskaalens Indhold:" dette kalde vi i det mindste en mislykket Spøg; men tillige en forfeilet Scene, hvori det Platte og Trivielle hverken har et historisk eller digterisk Motiv. Paa denne Fod maa Forfatteren ikke fremstille Bispoppen i Roeskilde i det 13de Aarhundrede; men naar han engang vilde tage en sjællandsk Bonde til Model for en sjællandsk Bisp fra hiin Tid, saa maatte han gjøre sin Copie mere naturlig, og reent bringe os til at glemme Bispen.

Ikke heldigere ere adskillige Træk i Fortællingen om Anders Sunesøns Besøg hos Saxo i Sorøe Kloster, hvormed Bogens

første Deel aabnes. At Erkebispen fra Lund, i hine Tider ligesaa meget Fyrste som Biskop, ved Midnat i Mulm og Mørke kommer til Sorøe, for at besøge Saxo i hans Celle: maae vi lade gaae hen, da dette Besøg, med den hele omstændelige Indledning, synes at være et Slags Æresoprejsning, som Forfatteren vil give Saxo, for den upassende Behandling, han maatte finde sig i, og den plumpe Narrekaabe, som den fine og kloge Forfatter af Danmarks Historie maatte bære, da han ligeledes skulde aabne det episke Digt: Kong Valdemar og hans Mænd. Den ærlige Mester Henrik Harpestreng giør imidlertid et her alt for komisk Indtog i Cellen, bag efter Erkebispen, med et Skriin under Armen, og slæbende "en grøn Pose med tørrede Urter og Kryderier paa Ryggen." I denne Attitude kiende vi hverken Kanniken i Roeskilde Capitel "med det kloge og alvorlige Ansigt;" eller den i sin Tid berømte Læge, "der syntes at være en Mand, med Kiendskab til Verden, og Tillid til sig selv og sine Erfaringer;" og som i øvrigt ved dette Nattebesøg, ligesom hele Romanen igiennem, er en blot figurerende og overflødig Person. En saadan Mand vilde have givet sin Tiener, eller en af Erkebispens talrige Følgesvende, (som vi maa antage, han har ladet blive uden for Klosterporten, eller i Forgaarden) Urtesækken at bære, i Stedet for at slæbe den paa sin egen Ryg.

Sligt er Smaating, vil man sige, og enkelte ubetydelige Pletter — antaget, at de vare det — kunne ikke forstyrre Nydelsen af en Digtning, rig paa interessante Skildringer, Begivenheder og Situationer. — Det er sandt, fandtes der ikke flere Steder i Bogen, end de to omtalte, hvor Mangel paa rigtig Takt og reen, naturlig Smag bliver kiendelig: da vilde vi i det høieste have nævnet dem som Pletter, det paa den i øvrigt lyse Grund faldt stærkere i Øinene. Nu derimod nævnes de her kun tilfældigviis, blandt den over hele Bogen udbredte Mængde af saadanne Træk,

som enten kunne kaldes mislykkede i deres Opfindelse og Sammensætning, eller som bære Præg af en vis konstlet Maneer i Foredraget, der meer eller mindre forstyrrer den naturlige Tone i Fortællingen, og enten berøver den, eller i det mindste svækker det harmoniske Indtryk, som vi modtage af enhver Digtning, hvis Form har den Reenhed og Fuldkommenhed, at vi, uden at mindes om noget Ydre, nyde og leve i Beskuelsen af den Aand, Skiønhed, Ynde, og alt det øvrige Ideelle, der besiæler Digtningens Væsen. Ingen vil negte den Roman, vi her have for Øie, Rigdom, ja Overflødighed paa Opfindelse, Situationer og anlagte Charakterer. Mængden af Personer, Begivenheder, vidunderlige Hændelser og overnaturlige Motiver overvælder os snarere, end at vi skulde føle nogen Mangel paa det, der i digtede Fortællinger pleier at fængsle Mængden af Læsere. Men er det Overflødigheden allene af det romantiske Stof, som danner den poetiske Interesse? Eller maa ikke denne, hos enhver med sand Konstnydelse fortrolig Læser, udspringe af den indre Aandskraft hos Digteren, hvis Genius ikke blot frembringer, men behersker sit Stof, og er mægtig til at lægge den herligste Betydning, det rigeste Indhold i et Arbeide af ganske indskrænket Omfang? — Mangen kort Novelle har mere ægte Opfindelse, mere sandt poetisk Indhold, end en heel Roman; og en eneste efter Naturen fremstillet Situation aabner os mangengang et dybere Blik i det menneskelige Hierte, end en Række af Hændelser, der udspindes i et heelt Bind. — I Valdemar Seier hersker mere det Materielle i Stoffets Quantitet, end det Aandelige i en digterisk Anvendelse deraf. Romanens Personer ere utallige; men hvor ere de betydende, levende, med Naturens Sandhed og Consequents fremstillede Charakterer? — En overvættes stor Masse af historiske Materialier er sammendynget i Fortællingen; men ikke forarbeidet — tildeels fordi det virkelig paa den Vei, Forfatteren gik, ikke lod sig giøre. For Historien, for en

episk Digtning, er der Stof nok i Waldemar den Andens Tid og Begivenheder; for den historiske Roman ligger denne Tid alt for fiern. Materialierne, som den tilbyder Romandigteren, ere for faa, eller for magre og tørre, saaledes som Annalerne have givet dem; og til at udfylde de skarpe Omrids hører en poetisk Kraft, hvorom denne Roman ikke vidner; thi dens rigelige Overflødighed paa et vist Slags Detail, er ikke en saadan Udfyldning, men en fremmed uhistorisk og upoetisk Udpyntning.

Har det blot været Forfatterens Hensigt, at efterligne de os bekiendte Mønstre, ved at lægge Skuepladsen for en historisk Roman i Danmark; har han villet sammensætte en Fortælling, hvori Mængden af Eventyr og Tildragelser kunde tilfredsstille de blot nysgierrige, rørende Kierlighedsscener og ulykkelig Elskov tillige vinde de sentimentale Læsere, og en bestandig ethisk Tendents (ikke sielden den med enhver Fordring paa Sandhed i Characterer) forsone endog strenge Moralister: da vil der neppe savnes noget af det, hvorved saadanne Øiemed opnaaes. Men skulde vi ikke have større Fordringer til en Digter af saa betydeligt Talent; hos hvem vi maa forudsætte det fortroligste Kiendskab til alle Nationers classiske Mønstre i den fortællende Digtart? — Skulde ikke i Særdeleshed hans store brittiske Forgænger have lært ham, at det ikke blot er ved at benytte bekiendte Navne, historiske Characterer og nationale Begivenheder, at denne har givet sine Fortællinger en saa udbredt, saa uimodstaaelig Interesse; men at det fornemmelig er ved sin kraftfulde, herligt begavede Aand, sin livfulde Phantasie, sin dybe, paa et alvorligt og omfattende Studium byggede Menneskekundskab, han fængsler sine Læsere i lige høi Grad i og udenfor sit Fædreland? — En Sammenligning er her ikke paaferide. Men den ene Bemærkning tillade vi os: at selv adskillige af de Mangler, man vel ikke uden Grund tillægger nogle af W. Scotts Romaner, have deres Udspring mere af hans Aands og

Sonets Rigdom, end Af den modsatte Egenskab. Saaledes strømmer tidt hans Lune og Vittighed over i en næsten trættende Overflødighed; og hans Vidtløftighed er langt mere en Virkning af hans Tankefylde og hans Lethed i at fremstille enhver Materie paa en eiendommelig, anskuelig Maade, og at indklæde skarpsindige Betragtninger og deres Resultater i den meest naturlige og populaire Dialog, end den hører til det Slags Ordrigdom, hvis Bestemmelse er at dække aandelig Tomhed. He talks on, siger en af hans engelske Kritikere; but he has something to talk about.

Det Slags Vidtløftighed, som man nu og da bebreider W. Scott, der undertiden i egentlig Forstand fordyber sig i sit Stof og i sin Lune, og over sine Personer og det dramatiske Liv i hans Skildring glemmer de utaalmodige Læsere, som han upaatvivlelig mindst skriver for — denne Vidtløftighed har man egentlig ikke, eller kun sjelden at beklage sig over i vor danske Roman. Hvad der giør denne vidtløftig er mere hiin Udstrækning af Stoffet, som vi tilforn have berørt, og hvorved Læseren alt for ofte og for kiendeligt mærker den Blanding af Historie og Roman, der ikke er bleven til en organisk Forening. — Men naar man endog vil holde dette Slags romantiske Omskrivning af Historien for langt mindre interessant og mindre heldig for Digteren, end den episk-dramatiske Fremstilling hos W. Scott, hvorved ligesom en heel Tidsalder, en Forening af udmærkede og poetiske Charakterer, trænges sammen i en Cyclus af Begivenheder, hvis Tid undertiden er nogle faa Uger: saa maatte det dog staae til Forfatteren, at forsvare sit Foretagende ved Udførelsen. Et Slags episk Eenhed synes ogsaa Kong Valdemars seierrige Bane, og den ulykkelige Udgang, den faaer ved hans Fangenskab, at give Fortællingen; men der kan ikke være til dennes Anbefaling, hvis den virkelige Historie skulde synes interessantere, end dens Indklædning i Romanen; og vi spørge dem, der vare fortrolige med hiin, forend

den som, under Digterens Haand, om ikke Valdemars Skiebne og Danmarks dybe Fald rystet Sindet dybere og giør et mere tragisk Indtryk i den simple Krønikes Fortælling, end i den udsmykkede, udmalende Roman? — I ethvert Tilfælde har Forfatteren, ved i denne at optage en saa stor Mængde af det historiske Stof, og det af den Betydenhed og Vigtighed, som i Valdemar den Andens Regiering, vovet saa meget, at man slet ikke kan undres over, om det har overvældet ham. Vi have ovenfor bemærket, hvor viseligt derimod W. Scott som Romandigter undgaaer enhver Collision med Historien, hvor denne, mægtigere end al Poesie, fordrer dennes høieste Kraft og Virksomhed i Tragedien, eller det episke Digt, om ikke Digteren vil blive den Tabende.

Vi ville ikke nærmere undersøge, om Forfatteren af Valdemar Seier har giort vel i, paa visse Punkter at forlade Historien, eller at fremstille os Charakteerbilleder af en anden Skikkelse og Colorit, end den, vi pleie at tillægge dem i den historiske Beskuelse; skiøndt vi overhovedet ere af deres Mening, som holde for, at en historisk Charakteer altid har en vis Hellighed, som Digteren aldrig ustraffet kan forgribe sig paa; og at denne giør langt bedre i selv at digte paa den historiske Grund, end naar han vil omdigte Historien og forvanske det Factiske. Denne Leg med Sandheden strider ganske mod hiin Enhed og Harmonie imellem den historiske og poetiske Beskuelse, som W. Scott overalt har stræbt efter, og hvorved det i det mindste meget ofte lykkes ham, at frembringe en Illusion, der selv for den mest fortrolige Kiender af Historien er behagelig. Vi mene derimod, at endog den mest udmærkede Person i Romanen, Kong Valdemar selv, slet ikke har vundet i Charakteer-Sandhed eller i poetisk Interesse derved, at han der er bleven til en saa fuldkommen kydsk og afholden Herre, at han ikke har andet at bebreide sig, end "sin alt for ligefremme Maade, at vise elskværdige Qvinder sin Hyldest paa;" (III. S. 135)

og naar denne Maade (saaledes nemlig, som vi efter Kongens Mening maa forstaae den) siges "ofte at have givet hans *Ære* til Priis for Mistanke og Bagvaskelse:" da er denne Straf, og hvad anden Ulykke, en "*Feil*, som Kongen aldrig har kunnet aflægge" styrter ham i, virkelig alt for haard i en Tidsalder, hvor Fyrster og høie Herrer ikke kiendte til saa om en Samvittighed. Dog ville vi heller ikke negte, at det vel kan passe sig at tale i denne Tone for en saa sentimental Ridder, som den mægtige Valdemar er bleven til i Romanen, hvor han ikke blot forelsker sig i en Prindsesse med Kiød og Blod og frydig Ild i de straalende Øine; men endog i et "*Contrafei*," et "afuldkomment Billede, *sammenklinet*(?) med *Vox* paa en Trætavle," (I. 276) som i et Øieblik giør den vidunderligste Virkning paa Kongen. I det mindste har man i vore Dage ondt ved at forklare sig en saadan Virkning af et Miniatur-Maleri af en *bøhmisk* Klosterbroder omtrent fra Aar 1205; maa man endog vil antage, at der paa den Tid maledes slige Portraiter i Bøhmen. Men dette lod sig dog bedre giøre til en Mulighed, end at man paa den Tid har *Guldmynter* i Danmark, ja i saadan Overflødighed, at det for en Ridder er ingenting at bortgive en heel Haandfuld deraf (I. 204) da man dog, baade hos os og i Tydskland, kiendte lidet til fremmede, sieldne Guldpenge, og i det Hele ikke brugte anden Mynt end Sølv-Denarier.

Jeg veed ikke, om man vil finde Kong Valdemars Skiebne mere tragisk, fordi Katastrophen, der styrter den stolte Bygning, som han ved Sværdets Magt havde opført, udgaaer blot fra en falsk Mistanke; men umuligt kan det undgaae en noget meer end nysgierrig Læser, at det Vaklende i Valdemars Charakteer, den uvisse Svæven imellem Kraft og Svaghed, Letsindighed og Strenghed, ikke giver os Billedet af hiin mægtige kongelige Helt, der foer dristig og modig for brusende Seil over Dybets Bølger, saa-

længe Lykken gav Medbør, og heller ikke tabte Modet, da han strandede paa den skjulte Klippe. Det er nu engang en Egenhed hos Forfatteren, at den djærve Heltekraft ikke vil lykkes i hans Fremstilling, og at han troer, der maa nødvendigen overalt en riv. gelig Blanding af et Slags svagelig Fromhed til, for at gjøre den paa sin Kraft og sit Sværd stolende Helt og Kriger taalelig. Selv ved en i øvrigt bedre anlagt Charakteer, den ærgjerrige, hevnlystne, dristige Bisp Valdemar, synes Digteren at fortryde, at han har givet denne Charakteer for megen Kraft og Consequents. Vi maae mere end eengang see ham som den, der nagtet sine stolte Planer og dristige Foretagender, ikke ret veed hvad han vil; men især er der sørget for: at han sidste Gang viser sig paa Scenen hverken som en ret "angerfuld Selvplager," eller som den Ær. gjerrige, der higer efter Helligheds Ry i Stedet for verdslig Magts, men snarere som en virkelig "afsindig Daare," hvilket Grev Henrik ikke uden Grund kalder ham. Har det ikke været Forfatterens Mening, at vise os ham som fuldkommen forrykt, hvortil der intet Motiv gives: saa maa det forekomme os mere urimeligt, end op. byggeligt, at see en saa vel forfaren Synder, som denne Bisp, for Alvor at skjælve for den dobbelte Vandstraale "der brænder hans Isse;" og at vise sin tro Ven og Staldbroder, Greven af Schwerin, fra sig som "den lede Satan og evige Løgner." Mere stadig og sig selv liig bliver vel denne Greve, der neppe troer fæl. fuld Alvor paa det hellige Blod, som han paa sin Valfart har kjøbt af Bisp Pelagius i Alba, skjøndt han bander: "Blodet er min Sjæl! ægte nok!" (III. 121). Denne Kong Valdemars plumpe og træpske Fiende er i øvrigt en i sig selv mindre inter. essant Person, som Forf. har bestræbt sig for, ved en Forening af al mulig Raahed, Lavhed og Nedrighed at sætte i den stærkeste Skygge; men som med alt dette maaskee er een af de rigtigst tegnede Charakterer i Romanen, netop fordi dens Billede fremgaaer

mere naturligt af Læserens umiddelbare Beskuelse, af den Consequents i Handlinger og Ytringer, der danner en virkelig Personlighed, end Tilfældet er ved en heel Deel andre Personer i Romanen, hvis Characterer vi enten blot skulle slutte os til af Forf. Beskrivelse, eller hvis Skildring stundom bliver mere til en halv komisk Carricatur, end til virkelig Naturlighed.

Til dette Slags forfeilede Characterer regne vi særdeles den fatale Adelsfrue fra Sæbygaard, et Slags Syndeffect, som Forf. har beladt med al mulig Brøde og Umoralitet, uden at det er lykkedes ham at giøre den smukke Helene enten forføerisk indtagende, eller afskyelig. Mere frastødende og modbydelig er dette tvetydige Væsen, der, halv ondskabsfuld, og halv villieløs, spøger omkring i Romanen, snart som en indtil Modbydelighed forfængelig, vellystig og sandselig Qvinde; snart som en Dæmon ex machina, der paa en vidunderlig Maade kommer pludselig frem, hvor der skal skee noget Ondt, og hvis Forbindelse med Troldmanden paa Kullen hører til de Ting, som Forf. vil giøre os ubegribelige, uden at de dog skulle være ret overnaturlige. Intet kan være uheldigere i enhver poetisk Fremstilling, end en saadan Blanding af naturlige Begivenheder med det Vidunderlige og Overnaturlige, hvori begge Dele fremkomme som særskilte Ingredientser; eller hvori det sidste fremdrages af Phantasiens gaadefulde Regioner, og, berøvet sit hemmelighedsfulde, romantiske Slør, fremstilles som en haandgribelig Gienstand for den forstandige Betragtning og tvivlende Mistanke. Digteren maa enten leve og færdes i den reelle Verden, eller, hvor han forlader denne, maa han ikke besvære Phantasiens Vinger med en Byrde af empirisk Forstand og raisonnerende Klogt, der snart vil hindre og standse dens Flugt. Han maa selv troe paa det Overnaturlige, han fortæller, d. e. han maa give det den poetiske Realitet, som det har for Indbildningskraften; eller han maa mistvivle om, nogensinde at faae sine

Læsere til at troe derpaa; og dette er at reducere den poetiske Fiction til barnagtig Opdigtelse, og det Vidunderlige til en flau Spøgelsehistorie med naturlig Opløsning i Enden. Er det nu Tilfældet, at Digteren ikke skriver et egentligt Eventyr, men at han nu og da i en Fortælling eller Roman streifer over Grændsen af det Romantiske, det Mystiske og Vidunderlige, eller hvad man vil kalde det, der ligger uden for Forstandens naturlige Enemærker: saa maa han giøre det med den fine Takt, den omhyggelige Varsomhed, der forebygger, at han ikke berøver Sagnet, Legenden eller den poetiske Overtro noget af det uvisse Skumringslys, det taagede Halvmørke, hvori man seer eller ahner de halv formløse Phantasiebilleder i deres ubestemte Omrids, og ligesom i en fjernere Baggrund, hvor de komme og forsvinde, uden at man faaer alt for lang Tid til at betragte eller overveie deres egentlige Væsen og Skikkelse.

Langt anderledes behandler vor Forfatter det Overnaturlige. Astrologen paa Søbygaard og paa Kullabierget er en complet Hexemester og Spaamand, der paa ubegribelige Maader adskillige Gange aabenbarer sig og forsvinder; men tilsidst paa den haandgribeligste Maade straffes for al hans Troldbom og Ondskab ved Baal og Brand; i det Fru Helene paa en ganske naturlig Maade brænder sig selv og sin gamle Ven op, i hans Stiernetaarn paa Kullen. Havfruen, der spaaer Dronning Dagmar hendes Død, finde vi i den gamle Folkevise (sikkert ikke den mindst poetiske blandt de mærkværdige Viser om Valdemar II.) ganske paa hendes Plads; thi her er hun Havfruen som hun skal være. Men i Romanen er Folkesagnet i Visen bleven til "en gaadefuld Hændelse," som Digteren slet ikke veed, om han vil troe eller ikke; og hvorover han lader Jomfru Kirstine give Dronningen den "rimelige og naturlige Forklaring:" at Havfruen ikke har været nogen anden end "den gale Malene, der var løbet ud af Ribe Daarekiste."

Imidlertid kommer den samme halvtossede Havfrue igien en anden Gang og skræmmer Forræderen Arnfrid saaledes, at hun lister de vigtige Diplomer, han har stiaalet i Kongens Lønkammer, fra den baanede Munk. Her ere vi langt fra vor danske Kæmpevise, og have derimod en øiensynlig Copie for os af Munken Philip i Klosteret af W. Scott, der bliver saa ilde medhandlet af den mystiske Pige, som han med en noget mistænkelig Høflighed vil føre over Aaen bag paa sit Muulbyr, og ikke blot bliver tilgavns dyppet i Vandet, men mister den kostbare Bibel, han havde listet fra Fruen af Avenel. Vi ville ikke undersøge, om den vidunderlige Tildragelse i den skotske Fortælling just kommer ganske beleilig, eller paa sit rette Sted; men saameget er vist, at den er fortalt saa fortræffeligt og med en saa overgiven Lune, at vi ikke for meget vilde undvære den. Den lystige Tone, hvori den berettes, og den komiske Virkning, som den frembringer, har endog det Gode, at vi bekymre os lidet om at undersøge Sagen, og gierne lade det være uafgiort, om det ikke kunde have været "the buxom daughter of Hob the Miller," der saaledes straffede Munken for den alt for venskabelige Maade, hvorpaa han vilde føre hende over Aaen. — Hos Ingemann er Forholdet og Behandlingen ligesaa forskiellig, som Virkningen bliver det. Det tragiske og melancholske, der ligger i Folkevisens Fortælling, gaaer tabt ved den blandede Forestilling om den gale Malene, der kommer saa ubeleiligt for Indbildningskraften, uden at have det mindste Komiske i Følge. Uagtet Alt, hvad den godmodige Kirstine forsøger paa, for ved sin "beroligende Formlobning" om Tingens naturlige Beskaffenhed at forjage Dronningens og sin egen Skræk, maa vi dog ogsaa spørge enhver Læser: om der i en Fortælling eller Roman, der er holdt i den historiske Tone, som Valdemar Seier, hvor alting gaaer heist naturligt nok til, og enhver Omstændighed paa det nøiagtigste forklares, kan være den mindste sømmelige Plads for en

trolddigtig Havfrue? — Behøvedes hun endelig for at lyse den sorgelige Dronning med Spaadommen om hendes Død, saa maatte Digteren forstaae at lade hende fremtræde i en mere hemmelighedsfuld Skikkelse, end her, hvor hun, uden mindste Respekt for Dronningen, eller for Læseren, dukker op af Aaen, og hvor man hører hende pladske og svømme, synge og lee imellem Sivene. Overhovedet maae vi gjøre Digteren opmærksom paa den betydelige Forskiel, som der er imellem Stoffet i det poetiske Sagn, saaledes som det fremtræder i Folkeviserne, og en Fortælling i historisk Tone. Hiint har sin egen Sphære, hvori det selvstændigt lever; og hvori ogsaa enkelte historiske Træk af det vaebne Øie kunne opdages. Men ligesaa beklageligt som det er at see, hvorledes Vogte ville oversætte Sagnets Poesie i Historiens Prosa: ligesaa lidt gaaer dette an i Romanen, der fingerer den virkelige Verden. Sagnets Behandling i Prosa kan egentlig, med æsthetisk Sandhed og Rimelighed, kun finde Sted i Eventyret.

En ligesaa besynderlig og stødende Vaklen imellem det Vidunderlige og det Naturlige, finde vi, foruden paa flere Steder, ogsaa i Fortællingen om den fra Himlen nedfaldende Danebrogsfane. Vi negte ikke, at Fremstillingen af dette Sagn, i en historisk Roman, ei hører til de letteste Opgaver; men bemærke derhos, at dette Sagn eller Eventyr, saaledes som det haves i Annalerne, er af en ganske anden, og langt mere upoetisk Art, end hine Folkesagn i Viserne. Uden Tvivl havde Forf. derfor i alt Fald gjort bedst i, at give os Sagnet som det er, uden Tillæg af den kritisk-historiske Bemærkning, III. S. 88, (hvis nærmeste Kilde er et nyere historisk Værk*) og at overlade til Læseren selv, hvad Betragtning han vil gjøre sig over det "vigtige Budskab," som Erkebispen sender til Kongen, da han seer Esterne bemægtige sig Hærens Hovedbanner (S. 81). At en Legende, saaledes som den

*) Jahns Udsigt over Nordens Krigsvæsen i Middelalderen. S. 164.

Forholdets, og uden at lægge til, eller tage fra dens Betydning, kan fortælles i en historisk Roman, synes antageligt; men vil Digteren give sig i Færd med den historiske Kritik, gaaer det ham ikke bedre end det vil gaae den, der fortæller vor Tidsalder en Legende som et Factum.

Man har nu og da bebreidet W. Scott, at han i enkelte af sine Romaner undertiden bringer det Overnaturlige ind, hvor man ikke venter det, eller i det mindste fremstiller enkelte Personer og Tildragelser paa en Maade, der kaster et mystisk Slør over deres naturlige Existents og Sammenhæng. Vi ville ikke paatage os hans Forsvar i ethvert saadant Tilfælde. Men i Almindelighed kan man dog ikke negte denne udmærkede Romandigter, at han som oftest gjør det med megen Forsigtighed, og saaledes, at han sædvanligen med Held forstaaer at holde sig paa den Grændse, hvor Fortællingen af Begivenheder fra en fjern og sagnrig Tidsalder, eller hos et Folk, hvor Middelalderen, med dens Poesie og Romantik kan siges at naae lige ned til det 18de Aarhundrede, er i Stand til at modtage en vis hemmelighedsfuld og mere romantisk eller halv mythisk Charakteer. Af denne Charakteer; af den mægtige og livsfulde Phantasie, der har Kraft til at beherske og forarbeide ethvert Stof, ogsaa det mystiske og vidunderlige, havde vi ønsket at finde mere i Ingemanns Roman. Den reent prosaiske Raahed eller materielle Fremstilling, som undertiden møder os i denne, f. Ex. i Kullemanden og hans Trolddomsvæsen, vilde da have givet Plads for en renere og mere poetisk Fiction. Heller ikke vilde Forfatteren, naar han havde fulgt en finere Takt i Fremstillingen af den qvindelige Natur, givet os et saa modbydeligt Billede i den af Kjerlighed forrykte og af Had rasende Fru Helene, hvis hele Forhold til hendes gamle Huusbond, den koglende Bjergmand, desuden er ligesaa uklart, som hæsligt. En Sammensætning af alskens Udyd vilde han imidlertid dog ikke give os. Et Væsen,

der dyrker Mørkets Gjerninger, og forstaaer sig paa allehaande Hexerier, Spaadom og Trolddom, skal være en Mellemting af et Menneske og en ond Aand. Lige fra det "rædselsfulde og ubegribelige Optrin paa Sæbygaard" (III. 157, en Digter maa i det mindste begribe, hvad han selv opfinder) til Taarnets Brand paa Kullen, veed ingen, om Forfatteren mener det alvorligt med Spaamandens Trolddomskonster, eller han har en "rimelig og naturlig Forklaring" i Baghaanden. Tilsidst finde vi endog Astrologen fra Sæbygaard og Biergmanden fra Kullen identisk med den svenske Ridder, Hr. Bonde i Rimkrøniken; thi ogsaa dennes Sagn om Kong Valdemar, der blev staaende en heel Dag med Foden i Stigbøilen, og Svaret, han fik, da han lod Ridderen spørge, hvad han imens tænkte paa, maatte ikke savnes i Romanen.

Saaledes har Forfatteren heller ikke forsømt at bruge de bekiendte gamle Viser, hvori Sagn om den mægtige Valdemar og hans Dronninger, formodentlig dog en Tid lang efter deres Død, ere indklædte i Folkesangens poetiske Dragt. Mindst heldig er vel Anvendelsen af den før omtalte Vise, hvori en Havfrue spaaer Dagmars Død. Overhovedet har upaatvivlelig den umiddelbare Indfletning af disse Viser i Fortællingens Gang slet ikke gavnet denne; i det mindste frembringer den snarere en fremmed og tvungen, end en fri og poetisk Virkning; ligesom Alt, hvad der i en Digtning fremtræder som raat, eller af Digteren uforarbeidet Stof. Egne Romanzer, eller andre indstrøede Digte af Forfatteren havde uden Tvivl været behageligere for Læseren, end ordrette Citater af de gamle Viser, undertiden paa en ganske upassende Maade; f. Ex. "derom hed det veemodig i hiin folkelige Sørgesang" (II. 181). Anvendelsen af den her anførte Vise om Slaget ved Lena giver desuden et paafaldende Exempel paa, at det ikke altid gaaer an, at omskrive en gammel Ballade i Prosa. Naar Forf. f. Ex. fortæller: "at det var et sørgeligt Syn for alle Danske at see

de blodige Heste og de tomme Sadler," fordi det hedder saa smukt i Visen:

"De Fruer de stande udi Høieloft,
De vente deres Herrer skal komme;
Hestene de kom blodige hiem,
Og Sadlerne de vare tomme,"

da giør han det poetiske Udtryk i Folkevisen til en prosaisk Urimelighed. I hiin modtage vi kun det digteriske Billede af et blodigt Neberlag, uden at agte paa Omstændigheder, som den lyriske Sangers Phantasie frit kan oversee. I en historisk Fortælling maae vi derimod strax tænke paa Umuligheden af, at de blodige Heste uden Ryttere skulde kunne komme adskillige Dagsreiser, fra Valpladsen i Vestergøthland, i det mindste ned til Skaane. — Saaledes forekommer det ogsaa noget underligt, naar der fortælles os om Seiladsen fra Ribe til Böhmen, for at hente Dronning Dagmar. Tænke vi nøiere efter, saa vide vi vel, at det kunde lade sig giøre, at seile op ad Elben og Moldau til Prag; men vil enhver dog ikke finde det naturligere, at Reisen var skeet til Lands? — Vist nok hedder det i Visen "at de seilede over salten Sø, vel udi Uger tre", før de naaede Böhmerlands Grændse; men hvo seer ikke strax, at dette kun er en poetisk Figur, og at Visens Digter har tænkt sig Böhmen som et fiernt Land, hvortil man ei kunde komme anderledes end over Havet? Det er gaaet Forf. her, som andensteds. Ved en alt for ængstelig og slavisk Copiering har han netop forfeilet den Virkning, han vilde giøre.

Det efter en anden af Valdemarsviserne skildrede Had, som de Danske viste imod Dronning Bengierd (snarere Berngierth) eller Berengaria af Portugal, finde vi i Romanen temmelig unaturligt, fordi det er ganske umotiveret. Saaledes, som Dronningen her skildres: deilig, indtagende, kiæk, ædel og høimodig, maa hun nødvendig vinde Læserens, og denne vil neppe opdage nogen anden

Grund til det bitterlige Had, hvormed hun forfølges af det danske Folk, end at det saaledes staaer skrevet i Visen, og at hendes Skiebne i Romanen var afgiort adskillige hundrede Aar før denne blev til. Her gielder det vel:

Aut famam sequere, aut *sibi convenientia* finge
Scriptor.

Det onde Rygte, denne Dronning efterlod sig i Danmark, hvor hun, efter Hvitfeldt, fik Skyld for alt det der ilde var giort, har neppe været ufortient. Vilde nu Forfatteren overføre den hadefulde Aand imod Berengaria, hvori Visen er digtet, i sin Fortælling: da maatte han ogsaa have viist os dens Udspring fra en mere naturlig Kilde, end vi hos ham kunne finde. Den meget forstandige historiske Udvikling, han prøver paa at give os (III. S. 3. 4. og a.) vil ikke ret smage i en digtet Fortælling, hvor vi paa den anden Side maa finde os i, at Dronningen, i Stedet for (historisk) at døe i Barselseng, dræbes af en Piil, som den meer end simpelt gale Fru Helene besørger afsendt af hendes "tro Ulveunge," en "plump halvnøgen Knøs," "der ikke kan udholde at see hende græde, "fordi hun endnu er saa deilig, saa det er en Gru!" (III. 181). Om Berengarias Stolthed og Foragt for Mennesker lader Forf. vel hist og her et Ord falde (II. 286. 87); men det kommer ikke videre, og træder slet ikke frem i Charakteren. Vi skulle da her, som ved saa mangfoldige andre Leiligheder, lade os nøie med det, Forfatteren *siger* os om sine Charakterer — en saare ufuldkommen og upoetisk Maade, at fremstille disse paa! — allerhelst naar Forf. ikke engang er fri for at modsige sig selv.

Det utilfredsstillende, vi føle ved at see Dronningen, fra først til sidst, mere som et mechanisk Hiul, der bruges til at sætte visse Dele af Romanens høist sammensatte Maskineri i Gang, end som et ved poetisk Liv og sand Charaktertegning frit virkende Væsen: er kun eet af de mange Exempler, der kunde gives paa det Uheldige i Sammenblandingen af det historiske Stof, de ældre Sagn

og den rene Fiction, der hersker i Romanen, hvis Forfatter, som vi forhen have sagt, mere har udpyntet Historien med brogede Digtninger, end digtet paa en historisk Grund; og som giver os en saadan Masse af halvsande Facta i successiv Følge (ikke i den concentrerede episk-dramatiske Fremstilling, der sammensmelter Stoffet til Eenhed) at vi hvert Øieblik, hvor vi mindes om Historien og Annalerne, bringes ud af Poesiens Verden, og standses i at nyde Romanen som et Digterværk.

At opregne alle de Steder, hvor dette er mødt Anmelderen, vilde kræve en utilladelig Vidtløftighed. Vi ville her kun et Øieblik endnu standse ved Dronning Berengaria. At Forf. lader hende komme til Meklenborg og der blive kiendt af Kong Waldemar, endnu før hans Giftermaal med Dagmar, lade vi gaae hen upaatalt; skiøndt enhver maa finde denne poetiske Licents med en historisk Person vel stærk, selv i en Roman, hvor Læseren aldrig ret veed, om han er i eller udenfor Historien. Men nu maa Kong Waldemar, paa en Tid, da han har meget vigtige Ting at tage vare, blive liggende stille, nogle Uger i det mindste, hos en fiendsk Vasal, Greven af Schwerin, som han havde ladet tugte med Ild og Sværd, for der at forelske sig i den portugisiske Prindsesse. Hun maa ikke allene være en fortrolig Veninde af den tydske Grevinde, hvis Sprog hun i Hast har lært at tale, skiøndt "med nogen Besværlighed," og ikke ganske correct, hvorfor hun ogsaa siger til Waldemar: mig ser, Majesta forstaae mig (Gud veed i øvrigt hvorfor, da hun strax efter holder lange Samtaler paa reent Dansk). Men — man beundre Elskovs Magt! (at begge ved et Middagstaffel og under en Aftens Dands blive dødelig forelskede, dette forstaaer sig af sig selv — Romanen maa jo ogsaa have sin Ret): Prindsessen taler ved Bordet Portugisisk til Waldemar; Kongen, der "ikke forstaaer Ordene, men Minerne, og den henrivende Musik, det Udsagn denne skulde have, —

paa Dansk. Hvilken besynderlig, sig selv ophævende Blanding af Stræben efter Illusion, og af forvirrende Urimelighed! — Næste Dag paa Jagten kunne begge derimod holde lange Samtaler "i det *provençalske* Tungemaal" (I. 266) og Valdemar, der paa en vidunderlig Maade maa have lært dette Sprog, (hvorfor ikke ligesaa vel Portugisisk?) tolker ikke allene "med fremmede og begeistrede Ord" sin brændende Kjærlighed; men oversætter ogsaa meget færdigen Visen om Hagbarth og Signe i det Provençalske for den deilige Prindsesse, som dog ved sin fine Bemærkning: "at de nordiske Elskere hellere vilde see deres Elskerinder brænde sig af Kjærlighed, end lade sig hænge for dem *for troligt*," er nær ved at giøre Kong Valdemar "*lidt skødt*;" skiøndt de Elskendes "*Underholdning*" derved kun bliver mere *indtagende*, "i det den fælleds(?) Velvillie blandedes med smaa Drillerier."

"Og falder dette end lidt stivt,
Saa kalder man det dog naivt!"

Dersom vi efter dette endnu forundre os over, at Berengaria i Schwerin lærer en *dansk* Kæmpevise af Kongen, som hun reciterer for den *tydske* Grevinde Audacia, der neppe har forstaaet et Ord af Visen (II. 85), ja endnu endeel Aar efter synger den i Flandern (II. 256), saa maatte vi hverken erindre os, at hun endog med Velbehag hører den islandske Barde Olaf Hvitaskialds Qvad, (II. 6) eller forstaae det Fine og Rørende i den ømme Gjenfindelses-Scene, der endelig fører Valdemar i Armene paa den Skiønne, som vandt "hans *første* uudslukkelige Elskov." — Hvorledes denne Scene er kommen ind i en historisk Roman om Waldemar Seier, forstaae vi mindre, end hvorledes den kan virke paa de sentimentale Læsere. — En deilig Midsommeraften paa en Kirkegaard — Maaneskin — Duggen perler paa Blomsterne og St. Hans Ormes lyse i Græsset mellem Gravene, (man seer dem ellers ikke godt i Maaneskin); nu en Lampe under Madonnabilledet i et

Gravcapel; — store Marmorsarkophager, — midt iblandt disse Berengarias Grav — Valdemar styrter hen over Marmorbilledet og væder det med brændende Taarer — ravende tans og nedbøiet giennem Capellet, finder han Udgangen; og nu "vækkes han af den dybe Forstenelse" ved Harpeklang og ved en deilig qvindelig Stemme, der synger "med en Blanding af Veemod og Bitterhed" (synge med Bitterhed?) en dansk Vise: Det er den ikke begravne, men lyslevende Beengierd, som "hadede Valdemar til Døden, og dog elskede ham," (begge Dele paa eengang?) som aldrig vilde see ham mere, og hvis Liigkiste længe havde staaet færdig; men nu: "Med en voldsom Strøm af Taarer sank hun i hans Arme, Valdemar følte sig lykkelig og elsket uden Grændser!"

Høre vi ikke her en Gienlyd af den velbekiendte Stemme, der for ikke saa mange Aar siden smeltede unge Hierter i Tusindeviis, og der saa tidt gientog sig selv og i Chor blev gientaget af tydske Efterlignere, indtil den døde hen og tabte al Virkning? — Kan det trøste den forsmaaede Lafontaine over en utaknemmelig Slægts Forglemmelse, saa finder han her, hos een af sine Antipoder, i en historisk Roman, en god Deel af det romantiske Apparat, som han virkelig bedre forstod at bruge, og midt iblandt dette en af uudslukkelig Elskovs Længsel fortæret nordisk Helt og Erobrer, der en deilig Sommeraften første Gang synker i sin Tilbededes Arme. — Dette er altsaa vor danske Valdemar Seier, den mægtige Konge, for hvis Navn hele Nordtydskland og Østersøens Kyster skiælvede, hvis Bedrifters Glands endog overstraalede hans Faders, og som derfor, da den pludselig slukkedes, fremkaldte en saa dyb og sørgelig Nat! — Kiende vi her den mandige Danekonge fra det 13de Aarhundrede, og kiende vi ham i saa mange andre ømme og ziirlige Talemaader, hvormed han hylder Skiønheds og Kiærligheds Magt: da maa det være af andre Kilder,

med de, hvoraf vi danne os Billeder af Nordens Liv og Skik i hiin Tidsalder; hvortil det vist heller ikke hører, at Ridderen bar "en visnet Krands" af Buxbom og Vintergrønt i en Snees Aar paa Brystet (III. 107). Skal det derimod høre til den poetiske Deel af Romanen, og vise os en forædlet Valdemar, hvem "alle vakkre, venlige Qvinder behage," (III. 134) men som aldrig hos nogen gaaer videre end til kiærlige Blik og Galanterier: saa tilstaae vi, at en saadan historisk Roman er langt fra at minde os om hine Arbeider, hvori den menneskelige Natur i henrivende Sandhed udvikler de forskielligste Sider af dens uendelige Mangfoldighed — men hvor vi, tilligemed det, som i denne Natur er evigt og vedvarende under alle Tidsskifter, finde en saadan Grad af Sandhed i de historiske Individer og i enhver fremstillet Tidsalder, at den viser os de forenede Frugter af det dybe alvorlige Studium og af den genialske Fatteevne og Productions-Kraft.

Ingen i den engelske Nationalhistorie indviet Kiender vil lægge en af W. Scotts historiske Romaner bort med Utilfredshed. Denne Digter har desuden for længe siden i andre Arbeider viist, hvorledes han forstaaer at gaae til historiske Undersøgelser med omhyggelig kritisk Flid; og nyligen (om ikke just til Baade for sit vundne Navn) at han til den virkelige Histories Fortælling medbringer i det mindste en ligesaa færdig Pen, som til den romantiske Digtning. — Hvad vi kunde have Grund til at ønske vor egen Literatur, i den nu aabnede Mark, hvor historiske Romaner sikkert i rigelig Mængde ville fremvoxe, er at man ogsaa hos os vil forudsætte Læsere, der kiende Historien, tidligere end Romanen, og der ikke ere af den Mening: at danske Læsere i en dansk Roman ei skulde kunne savne den Naturlighed i Fortælling, Dialog og Charakteerskildring, eller den dannede og correcte Smag i Udtrykkets og Stilens Colorit, som vi have lært at fordre af Fremmede. Troer man at forhøie det Tiltrækkende i den historiske

Romanen ved en rigelig Indblanding af det sentimental-erotiske, ved en Mængde hinanden krydsende Kierlighedshistorier, og ved en heel Deel forelskede Par, der enten naae deres Lykkes Havn, eller strande og lide ynkeligt Skibbrud paa den klippefulde Elskovskyst: saa turde man deri vist nok i *Længden* tage feil; ligesaa vel som ved at mene, at en overordentlig Masse af det materielle historiske Stof kan holde Læseren skadesløs for Savnet af den levende, poetiske Anskuelse af en heel historisk Tidsalder. Det er overhovedet et Feilgreb hos vor Forfatter (som han vist nok deler med en utallig Mængde andre Efterlignere af W. Scott), at han har givet det Materielle en alt for stor Overvægt i sin Roman; og tillagt eller tiltroet det en Virkning og Betydning, som det aldrig kan faae, hvor det ikke tiener et aandeligt Princip, og af dette faaer et poetisk Liv, der er noget ganske andet, end den tørre prosaiske Beskrivelse eller Beretning. Ligesom der i denne Roman ofte fortælles i reen Krønikestiil; saaledes beskrives der ogsaa (Stæder, Huse, Værelser, Klæder, Pynt, o. a.) med en vis ængstelig Omhyggelighed, der undertiden borttager den maleriske Effect, i Stedet for at frembringe en saadan (stundom ogsaa med alt for kiendelig Copiering af Kæmpevisernes Apparat, som ikke overalt passer). Der findes i disse Beskrivelser, med al deres Omstændelighed, en vis Magerhed; deels fordi de komme alt for tæt paa hinanden, og gientage sig; deels fordi de ere mere søgte og sammensankede, end digterisk forarbeidede. Vi ville ikke frikiende W. Scott for en vel stor Tilbøielighed til omstændelige Beskrivelser; men de ere dog hos ham i Almindelighed ulige mere levende, fordi hans Materiale er rigere, og fordi han aldrig behøver at *søge* om det, han vil bruge. Hos Ingemann finde vi ogsaa i det tidligere episke Digt (Kong Valdemar og hans Mænd) den samme Dvælen ved det blot Materielle, og den samme Snaksomhed i at sige *meget* — med *mange* Ord. At Poesien fordrer det modsatte: rigt Indhold i

fra Ord, behøve vi vel ei at erindre; siden enhver dannet Tænker maa vide, at Konstnerens Virken netop bestaaer i at forene og sammentrænge det udspredte, formløse i Mangfoldige i Formens Eenhed og Skjønhed.

Forfatteren af Waldemar Seier har ogsaa ved dette Arbeide lagt for Dagen, at han besidder en betydelig Færdighed til at optage og efterligne fremmede Compositioner; en Færdighed, der tillige er forenet med en vis Lethed i Fremstillingen af simple Charakterer og sædvanlige Situationer, og en vis Grad af Godmodighed i Sindsstemningen. Om han er tilbøielig til at overføre paa enhver digterisk Frembringelse [illegible] [illegible] ethisk, dog ikke æsthetisk undskyldelige Grundsætninger: at den hele Verden kan modelleres efter visse moralske Hensigter; at det Gode maa ved enhver given Leilighed anbefales paa en direct Maade (i Stedet for at det bedste [illegible] anbefaler sig selv) og det Onde enten maa undgaaes i Fremstillingen eller concentreres paa visse Punkter (ligesom [illegible] naturlig [illegible] Mandel); for der (efter Formening) [illegible] det [illegible] nødvendigt; medens det er nok, at en Charakteer, en Sindsstemning, en Handling er moralsk, for at blive interessant [illegible] Læseren i det mindste overalt maa respectere [illegible] Dyd.

Med en æsthetisk Tilbøielighed, [illegible] Art, og med en lignende Tilbøielighed til [illegible] [illegible] Tilfældet [illegible] grundet Forstandsretning kan man ikke vente sig den frie, geniale Behandling af Livets uendelige Rigdom og Mangfoldighed, den Fremstilling af Menneskenaturen og af den charakteristiske Personlighed igjennem en Række af Arbeider, Situationer og Hændelser, som gjør den gode og fortrinlige Roman til en saa almindelig interessant og tiltrækkende Læsning, og som ei kan [illegible] ved nogen af disse Digtninger, af hvad Art de end ere, og hvilken Form de end antage. Det er, som vi har bemærket, en inde-

feilagtig Forestilling, dersom man troer, at W. Scotts Romaner have giort saa stor og almindelig Lykke, allene eller fornemmelig fordi de ere historiske og nationale (endskiøndt vi dermed ei ville benegte, at denne Beskaffenhed er et Resultat af Tidsalderens Charakteer, i dens Indvirkning paa en Digtart, der nærmest slutter sig til det virkelige Liv). Men uagtet den nye Form var eet af Midlerne, som Digteren, i Følge hans Aands og hans Studiers Retning, valgte, for at give sine Romaner en eiendommelig Natur, udmærke de sig ikke mindre ved Præget af hans dybe Menneskekundskab, hans giennemtrængende Forstand, klare Livsklogskab og Fortrolighed med alle Verdensforhold, end ved deres phantasierige Opfindelse, det dramatiske Liv og de levende Skildringer af Natur og Individer. De vilde upaatvivlelig ogsaa, med disse Fortrin, have giort den samme Lykke, om de endog havde været mindre nøiagtige i det udvendige historiske Drapperie.

Det er derfor ogsaa i en ringere Grad denne Nøiagtighed vi savne i Valdemar Seier, end det er meget af det øvrige, der hører til en god Roman. Vel har Forf. ved en meget componeret Opfindelse, ved en Mængde, undertiden smukt og kiærligt udførte Malerier og Grupperinger (men hvorved meget er alt for sammendynget, alt for ængsteligt søgt og smaaligt Detail, som dog ofte mangler netop den Udvikling, der skal tilveiebringe en fuldstændig Anskuelse), ved mange prægtige Beskrivelser (hvorved især Klædedragten spiller en Hovedrolle) og ved de forhen omtalte rørende og erotiske Situationer, han sørget for enkelte Classer af Læsere, og han skulde vel vinde den Interesse for sit Værk, der udgaaer enten fra den spændte Nysgierrighed, fra en øieblikkelig behagelig Dvælen ved enkelte Scener, eller fra endnu svagere, mindre æsthetiske Grunde; men han kan dog vanskeligen dølge de Mangler, hans Roman besidder; og til disse regne vi bl. a. Charakterernes Fladhed, det Unaturlige hos enkelte, det til Carricatur over-

drevne hos Andre, en alt for kiendelig søgt Manerering, en udvalg Blanding af det Vidunderlige med det virkelige Liv, af det Mythiske med det Historiske. Foruden dette kunne vi heller ei forbigaae de alt for hyppige Anstød mod ren og naturlig Smag, der i Forening med den konstlede Maneer, forekomme baade i Dialogen og i de skildrede Situationer. — En alt for vidtløftigt og trættende Arbeide vilde det blive, at gaae hele Romanen igiennem, for at bevise hvad her er sagt. Vi maae indskrænke os til faa og løseligt samlede Prøver, hvoraf enkelte ogsaa vidne om Mangler i Stiil og Foredrag, og om en undertiden alt for paafaldende Skiødesløshed i Værkets mechaniske Udførelse, og i de til samme anvendte Studier.

Det Slags Exposition til Romanen, (1. S. 1–74) som vidtløftigt fortæller Anders Sunesøns Besøg i Sorøe hos Saxo, hans Reise til Roeskilde, Død og Begravelse m. m., ville vi her først nævne, ikke saameget fordi en god Deel af den kunde siges at være Romanen uvedkommende, som fordi den, i enkelte Partier udmærket ved en god og livlig Fremstilling, overhovedet allerede viser os den Maneer, som Forfatteren bliver tro hele Bogen igiennem. Med smaalig Flid er her samlet paa fine Punkter. Alt hvad der lod sig finde, sammen for at frembringe en konstlet Effect. Saxos Historie, Anders Sunesøns Hexameron, den Absalonske Codex af Justinus, "med det sidste Blad opslaaet," en skreven Samling af Kæmpeviser, (fra Begyndelsen af det 13de Aarhundrede!!) Henrik Harpestrengs Lægebog og Lægedomsskriin — ere kun enkelte Stykker af det vidtløftige Apparat, hvormed Forf. pynter den natlige Scene, der foregaaer i Fader Saxos Celle; og hvor vi ligesaa lidt fattes Hellig Anders med hans Mirakler, som det prophetiske Spøgelse, der aabenbarer sig for Saxo, for siden i Biergmandsskikkelse at forfølge os hele Bogen igiennem. Saxo giver (S. 20. 21) en Charakteristik af sig selv som Olding, der alt [illegible]

meget smaget af at være en apologetisk Commentar over de Fag- ter, hvormed han træder op i Digtet om Kong Valdemar og hans Mænd. Kastede han dengang (incredibile dictu) om sig med Brokker af slet Latin, saa fortæller han nu: at han taler godt Dansk; og naar han dengang "gumpede paa Hesten som en Bondemand," saa har han nu lært at "sidde lige." Vi tvivle om, paa noget af Stederne at have den ægte Saxo for os; hans Gøglespil med Drengen, der skal holde sin første Vaabenvagt i Sorøe Klostercapel, er et forskruet Træk, der passer lige saa lidt for den kloge Historieskriver, som al den Pietisme, han plages med, eller de Syner og Aabenbaringer, der times ham i Capellet, og som Forf. paa den samme upoetiske, halv troende, halv tvivlende Maade fortæller, som andre Spøgerier i Romanen. Et mere naturligt Træk kunde det være, at den Gamle glemmer Tid og Sted, for at høre paa Eventyr, som Drengen har lært af sin Bedstemoder; men at han sætter sig hen efter Midnat for at skrive dem op efter Drengens Dictat, er meer end urimeligt.

Vil man i øvrigt have Billedet af en forskruet Dreng paa en halv Snees Aar, som knap vore Dages Romanlæsning, end sige det 13de Aarhundredes Eventyr kunde frembringe, saa maa man betragte den deilige guldlokkede Carl af Rise, der S. 84, medens Broder Gunner præker om Tidens Herlighed, kryber ind i et Harnisk, gaaer om paa Gulvet deri, (Forf. glemmer reent, at et Harnisk bestaaer af to adskilte Stykker) springer ud af det, som af en Tønde (Saxo's Farfader maa have været af meer end Kjempestørrelse!) og derpaa fortæller spodsk nok, at han "ogsaa vilde føre sig kræftigt" ligesom alle de tappre Riddere, "som Fader Gunner saa smukt talte om." Med denne barnlige Helt, der voxer utrolig hastig op (i et Par Maaneder er han bleven næsten halvvoxen I, 72) snart faaer sig en lille fornem Kiæreste, og bliver en af Romanens Hovedpersoner, reiser Saxo i Julen til

Roeskilde, og forsømmer ikke paa Veien "at hilse stille ved enhver Kæmpehøi og ethvert hedensk Offersted," som forekommer, og at vise og forklare ham alt andet mærkværdigt paa denne Reise. Vi omtale dette, fordi denne Fortælling mere erindrer om Stilen i den Gutmannske Familie Reiser og lignende Bøger for Ungdommen, end om de W. Scottske Beskrivelser. Hvortil her og andensteds, (f. Ex. i den umstændelige og kjedsommelige Beskrivelse over Ribe I. 135–36) en tør Opregning og Nomenclatur, uden al poetisk Anskuelighed? Behøver Saxo at fortælle i geographisk Stiil om Viernede Kirke med "dens besynderlige Bispehue-Skikkelse," af hvem den var bygget, og naar brændt og atter opbygget, eller at føre Drengen omkring paa Sigersted Mark, hvor han dog maa nøies med de "uvisse Minder, som det gamle Sagn synes at stadfæste" (?). — Skade, at han tilfældigvis dengang traf en Sognepræst i Sigersted, der kunde have hævet enhver Uvished!

I. S. 72 berettes om en opdigtet Mindesteens Indskrift af Lage Urne: "Der vil findes paa Saxos Gravsteen i Roeskilde Domkirke." Men den findes ligesaa lidt, som Gravskriften af Biskop Peder, andensteds end i Romanen; og selv Stenens Existents er kun et løst Sagn. S. 75 tales om en gammel Kone "i en simpel Ulpaars Kaabe." Den sagte Brug af gamle Ord, som af hundrede Romanlæsere ikke een forstaaer, burde i det mindste forenes med Rigtighed i Meningen. Blyant eller Bliald var i Middelalderen netop et Slags kostbart Silkestof *). Naar Forf. engang vil skaane os for selvgjorte gammeldags ladende Ord, som Varnesneider (s. Snekker I. 76), saa burde han dog skrive Fiederbuske for Plumasier (I. 163), og Speidere for Spioner (I. 211–12). S. 189 beskrives Kong Val-

*) Ordet forekommer, i Formen Plyat, ogsaa i det Gammeltydske; og man kan vel, med Ihre, herved tænke paa det gothiske blya, at glimre, glindse.

dennes Huusdragt "hvori han sædvanlig er afbildet;" en Opdagelse, der maa sætte baade Antiquarer og Konstelskere i Bevægelse. — I Beskrivelser af Klædedragter er Forf. yderst omstændelig; men ikke altid nøiagtig. At et Pandser bæres over en Vaabenkiortel (I. 199), have vi aldrig vidst. — At Grev Albert nævner Dalere (I. 129) vilde forundre os, da ingen endnu kiendte denne Mynt i Danmark meer end et Par Aarhundreder efter Kong Valdemars Tid; men hvorfor ikke Dalere, ligesaa vel som Guldmynt? — og ligesaa vel som, at Paven sidder ved sit Bord "hvor et Crucifix stod imellem en stor Mængde Papirer" III. 48. — At der fortælles os (III. 146) hvorledes Kongen sidder hver Dag i sit Sovkammer, og "arbeider paa den nye Lovbog", forekommer ikke alene komisk; men røber et ganske uklart Begreb hos Forfatteren om vore gamle Loves Beskaffenhed.

Den skiønne Fru Helene er ingensteds mere modbydelig og unaturlig, end paa Reisen til Riber, hvor hun vil løbe Storm paa Kong Valdemar. "Hendes Ifast rasende Kierlighed til Kongen" (I. 166) og den hidsige og farlige Feber, hun falder i, ved at finde sig forsmaaet og foragtet, lader sig dog i det mindste physisk forklare; men at en saadan Feber inden Aften kan være forbi, og Konen, der (166) tilsees reent forrykt, saa hastig komme til Besindelse og fuldkommen Sundhed, kan Mester Harpestreng nok have Grund til at forundre sig over (167). Kongens opbyggelige Forsvarstale (169) og hans paafølgende Bekiendelse, da Søsteren "gaaer ham vel nær paa Samvittigheden," viser ham just ei i det bedste Lys; i det mindste ei som den ridderlige Ven af "alle vakkre venlige Qvinder." Vi troe, Forfatteren havde giort meget bedre i at lade Historien, som han til andre Tider ængstelig følger i Sporet, beholde sin Ret. At Hertug Knud af Bleking var en Søn af Kong Valdemar og Fru Helene, har allerede Suhm beviist. Heller end at tillægge hende dette Feiltrin,

vilde Forfatteren vise os hende som "en forskrækt og vaatrodigende Polerske," med fortærende Lidenskab, med "en glimrende Masse af Munterhed, der skjuler en fortvivlet Kamp med Kiødet;" (175) men ogsaa med "en stolt og ædel Siæl," (174) der siden som Troldqvinde i nogle og tyve Aar driver sit Uvæsen paa Slottet, besørger Dronning Bengierd ind i den anden Verden, og endelig døer "hylende" (III. 308). I Sandhed, der maa en god æsthetisk Fordøielse til en saadan Sammensætning!

Det er vel ikke saa ganske urimeligt, at Valdemar, da hun endelig, "stakkels, stakkels Helene!" er reist fra Ribe, kan sidde "i en veemodig Stemning, med Haand under Kind;" men Forfatteren sørger for, at han ikke længe skal blive i denne. To maadelige bøhmiske Kanniker sætte Kongen i den Stilling, at han maa tvinge sig for ei at smile; men vi smile, uden at tvinge os, over det Misgreb, at troe, at kiedsommelige Personer skulle skildres paa en kiedsommelig Maade. Meget bedre gaaer det os heller ei kort tilforn, hvor vi ere tilstede ved Kongens Skriftemaal for Erkedegnen Arnfred (en opdigtet Person i Romanen Kong Knud den Siettes Morder ved Gift — en fabelagtig Misgierning, uden alt Motiv); thi ligesom det fromme Forsæt, at skrifte sin "uforsigtige og letsindige Opførsel" har kommet noget pludseligt over Valdemar; saa maa man tilstaae, at Skriftemaalet ligner mere en Disputats imellem Kongen og Kirken. Denne er i øvrigt en af de mechaniske Figurer i Romanen, beskikket til at spille sin Rolle, som en sort Siæl, rede til at begaae enhver Misgierning, men uden udviklet Charakteer, og uden Sammenhæng i sine Handlinger.

I Fortællingen om Slaget ved Lena og Opregnelsen af alle de faldne Riddere (II. 136 o. f.) er en besynderlig Blanding af reen Krønikestiil (som desuden saa tidt forekommer) og af Kjæmpevisernes Poesie. De historiske Forhold, som vedkomme Striden imellem Keiser Otto og Philip (II. 99 o. fl. St.) berøres kun

[illegible] kun paa en vis Maade, eller saaledes, at ingen Læser af Romanen ret kan forstaae den. Vilde Forf. engang giøre denne til en reen Novelle, maatte han i det mindste være fuldstændig. — I den romantiske Beretning om Biskop Peders Eventyr paa Reisen til Rom, kunde man derimod ønske noget mere historisk Sandsynlighed. Bispoppen styrter i den mørke Nat til Hest ned af en Fieldskrænt (II. 116) ikke allene med Livet, men uden mindste Skade, slipper han fra dette meer end halsbrækkende Experiment. Hans Tiener fegter ved Jydskeklit (!) med en heel Flok Steimænd, der paa den hæftigste Maade bilde dem, i Stedet for at hugge dem ned; ja endog lade dem beholde deres Guldpenge! Selv alle Hestene, inclusive Bispens, blive i Behold, (S. 118) og det er kun Skade, det ei berettes, hvor høit Precipicen var, for ganske at fatte Miraklets Storhed. — Denne mærkelige Biskop er ogsaa med paa Toget til Estland (han havde i øvrigt længe været død, da dette skeete) og man maatte snart fristes til at troe paa hans uforanderlige Kraft (skiøndt han selv i sin Tid ikke havde den stærkeste Tro paa Mirakler: Suhms Hist. IX. 27) naar man læser, at den danske Flaade flyver ind ad den finske Bugt for en kulende Sydostvind. (III. 52).

Sprog og Foredrag i denne Roman kunne vi ei giøre til Gienstand for udførlig Drøftning; da hverken Rummet tilsteder denne, og vi heller ikke i et saadant Øiemed have giennemgaaet Bogen. Dersom Forfatterens Stiil (Sprogets aandelige Præg og Charakteer) overhovedet ei kan roses, fordi den er mere søgt, forfærdiget og tvungen, end naturlig, selvdannet, let, eiendommelig; og ofte stiv og kold, af konstlet og beregnet Udarbeidelse, hvor man venter Liv, Frihed og Varme, udsprungen af indvortes Aandskraft og Aandsfylde: saa fortiener han dog Berømmelse for den Flid, som er anvendt paa det Enkelte, paa mangen et heldigt og vel udført Detail, og for en kiendelig almindelig Stræben efter

Reenhed og Rigtighed i Udtryk — som man kun ugjerne savne Ledsagelsen af en rigtigere Takt, og en mere dannet Smag. Med en saadan vilde han f. Ex. ikke have lagt Kong Valdemar en saa kruet rhetorisk Theater-Monolog i Munden, som den, der begynder med Udraabet: ”Store, retfærdige Gud, saa er jeg nu da formælet!” (II. 39) eller ladet ham holde en saadan Forsvarspræken til Almuen for sin Dronning, som vi læse III. 140. 41; eller componeret saa mange andre kunstlede Taler og Svar, hvis rhetoriske Tilsnit gjør de sentimentale Phraser og søgte Udtryk endnu mere stødende. Vi bemærke tillige, hvad alt tilforn er omtalt: at gamle, tildeels selvgjorte Ord bruges, om ikke meget hyppigen, dog med Affectation og mildt i Perioder, hvor de bukke op af en ganske moderne Stiil (f. Ex. Maag for: Svoger II. 223). Smykker, Værnesmidden og Mundgodsbimpel ere i det mindste heist overflødige Ord; Sidebrask (II. 97. III. 153) Drømmer og Kvinder (III. 52) høre til de ubekjendte og selvgjorte, stateligt til Forfatterens Yndlingsord. Det forekommer flere Gange i hvert Bind, og bruges paa de forskjelligste Maader. Borgere gaae stateligt paa Gaderne (I. 55) Saxo bukker sig stateligt (I. 12) stateligt bærer K. Valdemar Tidens Lænker (I. 266) to statelige Mænd sidde i et Karnap. (I. 77) Drengen siger sine Ord stateligt (81). En statelig Kaabe (III. 274) statelige Riddere (I. 274) o. s. v. — ”Sødtemælk og Salomonsfad” (I. 128. III. 153) synes Forf. at antage for den almindeligste Ret i Danmark baade hos Høie og Lave i det 12te og 13de Aarhundrede. (S. bl. a. Kong Valdemar og hans Mænd S. 30). Anm. kjender ingen Grund hertil; saa lidt, som man vel i Danmark kjendte til egentlige Ridder-Lehn og Lehnsbreve i Valdemar II. Tid (III. S. 111). At Kong Valdemar er meget stærk i Eder, kan ikke negtes (f. Ex. Gudsdød! III. 57. Fordømt! 53. Død og Fordømmelse! 159. Endog

Christian IV. Ed: For tusind Pokker! bruger han allerede (III. 176). Mindre endnu vil en vis plat Efterlignelse af Hverdagssproget og gemeen Tale, som forekommer i Romanen, behage Anm. Saadanne Udtryk af en tydsk Ridder, som: "Kongen leve, men Dronningen, mein Salighed nicht", synes os ikke værd at lægge sig efter (skiøndt man i den store Vid ofte nok har hørt denne Ed endog at synges paa den danske Skueplads), og andre Talemaader, f. Ex. "dum Snak og Kiællingesladder" (af K. Valdemar) "hun er for stolt til at give Hals" — "Han er stærk som Satans Oldemoder — da skulde Fanden være ei Brudgom — Skabhalse og Hallunker — forbandet Ubillighed — fy for den Lede — lurvede Karle — skal vi lade os dumpe — din allerhelvedes Karl — nu har jo Fanden taget den gode Ven (II. 142. III. 70 o. s. v.) ere maaskee ligesaa upassende, som at Bellingierd taler om: "en smeltende, nervesvag Minaudrings-Dame." (II. 88.)

Tilsidst maa vi ogsaa erindre, at uagtet vor Tidsalder overhovedet, med Alt hvad den har medført til Fordeel for Modersmaalet, synes stærkt at helde til Ligegyldighed ved al Sprogreenhed, kan det derfor dog umuligen oversees hos en saa øvet dansk Forfatter, som Hr. Ingemann, naar han ikke ved den omhyggeligste Correctur undgaaer enhver Germanisme og andre væsentlige Sprogfeil, for hvilke hans tidligere poetiske Arbeider uden Tvivl ere mere frie, end de sildigere. Til Exempel maa følgende tiene: "Dronningens lette Zelter!" III. 143 (paa Dansk: Pasganger. "Vesperen er forbi" 101 (Dansk: Aftensang). Mandstugt 48. 71. (Krigstugt). "Den levendige Antichrist" II. 67. Skoven forvandlet til et Hanswurstspil (!!) III. 16. Et Hanswurst-Theater 268. Hanswurster 55. "Det kommer af, at I er en Kiginderveldt" (II. 219. Dette barokke Ord i en dansk Bog skal være det Plattydske: Kiek in de Welt). "Underlige Drømmer, som du er!" III. 142. III. 40. (paa dansk: Du underlige

Dristamanzl) "Vil I have mig til Gieste?" 298 og. M. Gl. (vil I nære mig, give Noe af mig? — At have noget til Bedste, kan siges paa dansk, men betyder noget langt andet.) "Han lod hem overrække Hielm og Skiold." II. 25. (Paa dansk: række eller give). "Lad mig hex om! (II. 265.) paa dansk: lad mig kun raade. "Dronningens Nedkomst" (!) II. 158 *). "Hans des slemle Stillelse" 155. "Brok fra Belgen, Bagmester! II. 158. Dette man paa dansk hedde: Brok fra Bølgens eller snarere Brok fra Boldet. (En Bølg er Skindet af visse vilde Dyr, og kan ikke bruges for Vandstedet). En Drukket (III. 52) er ikke dansk. Noelsvabber er et Almueord, der bruges (III. 186) overflødigen og urigtigt for Mådvers; og Dvelsnabperstumper for Vandsvinger, er et baade stygt og unyttende Ord. En Skibbehue (III. 22 og 180) er uforstaaeligt, og bliver til en Hue, som en Skidde (Skib) har paa; her menes: en Skibsslindshue. En Opshudstrappe (I. 192. 193) er, om ei et ubetpoent Ord, dog en meget ubøjelig Materie. "En Wildbæst" (I. 280) kiende vi ikke; men vel en Wildbesse. "De bamstærkeste Slagskredre" (III. 15) kan man ikke sige; da bamstærk ikke har Sammenligningsgrader. "At spøge sit Kiød ved Afholdenhed" I. 142, lader sig hverken giøre eller sige; at spøge og at spæge ere to ganske forskiellige Ord. Contrafeie er ellersda et overflødigt Ord; men "at contrafeiere den benediktske Jomfru lifligere" (I. 156) er en Sammenholdning af slette Udtryk.

*) Man siger paa Dansk: at komme — ned af en Trappe — Nedkomsten fra Bierget, o. d. Men, at ogsaa Baggesen (Labyr. II. 67) bruger Nedkomst for Fødsel, Barnefødsel, Forløsning, kan ligesaa lidt giøre Tydsk til Dansk, som at en saadan Bemærkelse, endog uden al Hiemmel, er optagen i Videnskabernes Selskabs danske Ordbog (jeg veed ikke, om Udraabstegnet, som der staaer, skal betyde Forundring over Optagelsen.)

Vi afbryde her disse Optegnelser, Sproget i Romanens Natt-hamer-Seier vedkommende, og slutte dermed tillige de Bemærkninger over Romanen, som vi langtfra ikke have udtømt. Saaledes maae vi forbigaae de særskilte Udviklinger af adskillige forfeilede Charakterer, som vi endnu kunde agtet at meddele, men hvortil Rummet her fattes. — At denne Kritik overhovedet vil mishage endeel af de Læsere, som Romanen meer eller mindre har behaget, kan ikke være anderledes. Men de billige og fornuftige blandt disse ville uden Tvivl tillige erindre sig: at enhver Dom over et Digterværk eller en anden Aandsfrembringelse, der fremgaaer af eller bestemmes ved nogensomhelst anden Grund, end en tilstrækkelig prøvet Overbeviisning, maa nødvendigen alene derved blive uklar og skiæv; men at hvor hiin Overbeviisning findes, bør den følges og yttres, uden nogetslags særskilt Hensyn, og hvad enten den yttrede Dom stemmer overeens med den Mening, man undertiden vel hastigt kalder den almindelige, eller den forstyrrer en Mængde Læseres Illusion. Den individuelle Dom kan meer eller mindre være en Nærmelse til almindelig Sandhed; den kan, selv om den skulde befindes urigtig, være consequent og have en subjectiv Existents. En Mening uden fuld Frihed i Aanden er derimod intet uden en tom Uting, et skuffende Selvbedrag. — Nogle, som i flere eller færre Punkter dele Forfatterens Meninger om Romanen, ville maaskee dog holde for, at de her meddeelte Bemærkninger kunde været formildede ved at forbigaae dette, og rose hiint, ved at blande Undskyldning med Daddel, og fremhæve det saakaldte Gode i Romanen med stærkere Farver, for saaledes at sætte Kritiken i et humant Lys, og giøre den, om ikke bedre, dog taaleligere. Forfatteren kan ikke indlade sig paa at modsige eller afbevise dette; men han maa nøies med at bemærke, at det giver to aldeles forskiellige Synspunkter: at betragte en Roman som et Middel til at forslaae Tiden, og som et poetisk Aandsværk:

Han vilde heller ikke have forsømt at fremhæve ethvert enkelt Parti, som i denne Roman udmærker sig til sin Fordeel, dersom han ikke i det Hele havde fundet den fortfeilet; dersom han ikke havde fundet en Grundfeil i den ideeløse, upoetiske Tendents, den prosaiske Maneer, og den Mangel paa Smag og Menneskekundskab, hvorunder denne Digtning lider.

Et Par Ord om den i Antiquariske Annalers fierde Bind meddeelte Beskrivelse over den gammeltydske Altertavle i Museum for nordiske Oldsager.

En Sammenligning imellem ovenanførte Beskrivelse i det nylig udkomne IV. Bd. 2. Hefte af de antiquariske Annaler (S. 413-17) og den af Hr. Høyen meddeelte, (Nord. Tidsskr. I. S. 595-97) vil upaatvivlelig allerede hos enhver nogenlunde konstkyndig Læser opvække betydelige Tvivl imod den i bemeldte Annaler fremsatte Hypothese: at een af de paa Altertavlen forestillede Figurer skulde være Billedet, enten af Christian I. eller Kong Hans. Saa meget mindre vil man kunne finde Grund til den Bestemthed, hvormed der paa forstnævnte Sted siges: „Det kan næsten ingen Tvivl være om, at den Forestillte (den knælende Figur) maa være en af de danske Konger, og efter den Konstsmag, hvori Alteret er udført, og efter Uovereensstemmelsen med de senere Kongers bekiendte og bestemte Portraitphysiognomier, har man kun at vælge imellem Christian den Første og Kong Hans."

Snarere troer jeg, man vil have Grund til at vende Sætningen reent om, og at sige: Det kan næsten ingen Tvivl være

om, at den knælende Figur ikke er et Portrait af nogen af disse Konger. Thi denne Mening, som baade paa det ovenanførte, og flere andre Steder i Beskrivelsen i de antiquar. Annaler fremsættes med en næsten afgiort Sikkerhed, synes allene at støtte sig paa en Formodning, der ligesaa godt kunde anvendes paa ethvert andet gammelt Maleri, hvorpaa de hell. 3 Kongers Tilbedelse forestilles, som paa dette.

At Maleriet er yngre, end Christian den Førstes Tid, maa antages som utvivlsomt. At der paa samme forestilles (som det hedder i Ant. Ann. [illegible] Konge, der anbefales af de hellige tre Konger, er urigtigt (som alt er bemærket. Nord. Tidsskr. I. S. 594.) Den knælende Figur er selv een af de saakaldte 3 Konger eller Vise fra Østerland, og derimod er den til venstre af Maria staaende Figur St. Joseph. At imidlertid hiin knælende Figur, skiøndt ikke "anbefalet," kunde være et Portrait og maaskee af Donatarius, eller den, som først lod Altertavlen male for en eller anden Kirke; vil jeg ikke negte; skiøndt ogsaa det sidste er kun en Mulighed; thi det kan ligesaa vel være et Portrait af en anden Person. Men antog man endog hiint Tilfælde; hvorfor skulde da Donatarius nødvendig være en af bemeldte danske Konger? — Dette kunde maaskee høre til Mulighederne; men det er ei engang rimeligt; mindre næsten utvivlsomt.

At Kong Hans skulde have skienket Altertavlen, med sit eget eller sin Faders Portrait, til Hospitalet eller Helliggaands-Capel i Nykiøbing, er en Gisning, opkommen allene af det Indfald, at bemeldte knælende Figur skulde forestille en dansk Konge, og meget svagt støttet ved den Grund: at K. Hans skienkede Idestrup Kirke til Hospitalet hvor han stiftede en Helliggaandsmesse og Siælemesse for sig og sine Forældre; men ei engang ved en local Tradition; mindre ved nogen historisk Efterretning. Maleriets egen Beskaf-

fenhed har langt stærkere Modgrunde. Som en kongelig Gave, er det ikke usædvanligt nok; (om man end ikke vil sammenligne det med Dronning Christines prægtige Gave til Graabrødreklostret i Odense). Havde man malet denne Konges, eller Christian den Førstes Billede paa en saadan Altertavle, da var han uden Tvivl bleven forestillet som en af den handlende Gruppe uafhængig Figur; i det mindste mere udmærket fra de øvrige, ved Tegn paa hans høie Værdighed. Diademet om Fløielshuen, som han har nedlagt paa Fodtrappen, er ingen saadan Udmærkelse; thi de andre to Konger have den samme Udhævelse, og hans Dragt er ikke mere prægtig, end disses. Saaledes har Materiet i sig selv aldeles intet, der kunde bestyrke en Gisning, som formodentlig kun er opstaaet ved den urigtige Forestilling: at hiin knælende Figur var en af de hellige tre Konger til Madonna anbefalet Fyrste, og saaledes et Portrait af Donatarius; i Stedet for at det er en af de hellige tre Konger selv. — Altertavlen, der unægtelig i andre Henseender fortjener Opmærksomhed og Undersøgelse, kan derfor neppe beholde det mindste af den historiske Værdi, man har villet at tillægge den, og som den i høi Grad vilde beholde, hvis den havde bevaret os et sandsynligt Portrait af en af de tidligste oldenborgske Konger.

Literatur og Bibliographie.

Fremmede Sprog.

Svea Rikes Häfder, af *Erik Gustaf Geijer*. Första Delen. Upsala 1825. 605 S. 8vo.

Det af den svenske Regiering fremmede og understøttede Foretagende, paa ny at skrive Sverriges Historie, imedens tillige denne Histories ældre indenlandske Kilder, for saavidt de bestaae af Krøniker, Annaler o. d., udgives i en Samling (Scriptores Rer. Suecicar.) kunde vel neppe have faldet i en Forfatters Haand, af

[illegible] sig [illegible]. [illegible] i den [illegible] Vexel[illegible] med Udgivelsen af denne Kildesamling, og endnu tidligere bekiendt som philosophisk Tænker, som Æsthetiker og som Forfatter af nogle meget yndede Romanzer og flere lyriske Digte — har Hr. Professor Geijer ved det historiske Værk, hvis Begyndelse allerede i et Par Aar har været meddeelt Publicum, lagt for Dagen, med hvor alvorlig en Grandskning og Sandhedskiærlighed, og med hvilket mangesidigen dannet Talent han er gaaet til det ædle Hverv: at blive sit Fædrelands Historieskriver. Dette Talent, skiøndt endnu ei i denne Deel anvendt paa egentlig historisk Fortælling, kunne vi dog at spore, deels i den rolige klare Beskrivelse, som af Oldtidens [illegible], i Sagaernes Skildring [illegible] belyste Gienstande, som Forfatteren har søgt at tilegne sig, deels i den ligesaa rolige, jævne og forbindingsløse Fremstilling, hvori det virkelig med sieldent Held er lykkedes ham, at give selv indviklede Undersøgelser af forvirrede og uklare Materier en betydelig Deel af objectiv Befatelighed. Vi overlade til andre og lærdere Kiendere af det gamle Nordens Literatur at bedømme, hvor dybt Hr. Geijer er trængt ind i den skeptiske Kritik, som de historiske Videnskabers nærværende Standpunkt giør til en uundværlig Egenskab for den, der vover sig til en Fremstilling af Forældens eller Nationernes Barndoms Historie. Hvad vi imod ere berettigede til i Almindelighed at sige om denne indledende Deel af Geijers svenske Historie, er dette: at den ikke blot vidner om et ligesaa omfattende, som grundigt Studium af alle de gamle Kilder, hvoraf [illegible] Skyggebilledet af Nordens Fortid maa fremledes, og af de allerfleste nyere Undersøgelser og Oplysninger, som berøre denne Gienstand; men at Forfatteren tillige, — medens hans klare Forstand har holdt ham ligesaa meget fiernet fra den alt nedbrydende Tvivlesyge, som fra den svagsynede, lettroende Giettesyge, der giver os gamle Fabler og nye Hypotheser for Historie — har forstaaet den Kunst, at giøre Resultaterne af den historiske Kritik populaire, og at samle dem i et Værk, som enhver maa tilstaae, at være ei allene lærerigt, men behageligt at læse.

Finhed hos langt stærkere Mildgraade. Som en kongelig Gave, er det ikke anseeligt nok; (om man end ikke vil sammenligne det med Dronning Christines prægtige Gave til Graabrødrekloster i Odense). Havde man malet denne Konges, eller Christian den Førstes Billede paa en saadan Altertavle, da var han uden Tvivl bleven forestillet som en af den handlende Gruppe uafhængig Figur; i det mindste mere udmærket fra de øvrige, ved Tegn paa hans høie Værdighed. Diademet om Hovedhuen, som han har nedlagt paa Fodtrinnet, er ingen saadan Udmærkelse; thi de andre to Konger have den samme Prydelse, og hans Dragt er ikke mere prægtig, end disses. Saaledes har Materiet i sig selv aldeles intet, der kunde bestyrke en Gisning, som formodentlig kun er opstaaet ved den urigtige Forestilling: at hiin knælende Figur var en af de hellige tre Konger til Madonna anbefalet Fyrste, og saaledes et Portrait af Donatarius; i Stedet for at det er en af de hellige tre Konger selv. — Altertavlen, der unægtelig i andre Henseender fortjener Opmærksomhed og Undersøgelse, kan derfor neppe beholde det mindste af den historiske Værdi, man har villet at tillægge den, og som den i høi Grad vilde besidde, hvis den havde bevaret os et samtidigt Portrait af en af de tidligste oldenborgske Konger.

Literatur og Bibliographie.

Fremmede Sprog.

Svea Rikes Häfder, af *Erik Gustaf Geijer*. Första Delen. Upsala 1825. 605 S. 8vo.

Det af den svenske Regiering fremmede og understøttede Foretagende, paa ny at skrive Sverriges Historie, imedens tillige denne Histories ældre indenlandske Kilder, for saavidt de bestaae af Krøniker, Annaler o. d., udgives i en Samling (Scriptores Rer. Suecicar.) kunde vel neppe have faldet i en Forfatters Haand, af

hos tilstedet) om Alt, hvad Forfatteren i dette Bind har optaget, kan siges at tilhøre en egentlig Historie af Sverrige. Anm. tilstaaer imidlertid, at i det mindste de Afdelinger, hvori Forf. meddeler os en fra Kilderne hentet Fremstilling af den Eddiske Mythologie (ældre end Prof. F. Magnussens System i Eddalæren) vare ham paa dette Sted noget uventede; og Nogle kunde vel mene, at en saadan Fremstilling kun finder en uegentlig Plads i en Statshistorie. Men vil man endog antage dette om Udviklingen af den philosophisk-poetiske Deel af den nordiske Gudelære, Fortællingen af de egentlige Myther, efter Voluspa og andre Digte: saa har dog ogsaa denne, som enhver anden Mythologie, sin historiske Side og "nationale Betydning"; eller, som Forfatteren forklarer det: (S. 367) "I Fremstillingen af Guder og andre Væsener, deres særskilte Boliger, deres Kampe og andre Forhold, ligger ogsaa Folkets egen ældste Historie i mythisk Dragt." Det er vist, at Intet turde være vanskeligere, selv for den dybeste og mest skarpsynede Kritik, end at udfinde og afsondre de historiske Bestanddele af Mythologiernes symbolsk-poetiske Verden; helst i et Tilfælde, hvor historiske Monumenter af enhver Art træde saa sildigt frem, som i Norden. (Man betænke, at de nordiske Myther, efter de nu gjeldende Anskuelser, let kunne tillægges meer end et tusind Aars Alder, da man begyndte at opskrive de ældste mythologiske Sange.) Ligesaa bekiendt er det, hvor uendelig en Forvirring og Uklarhed, i Stedet for Vished og Oplysning, man har bragt ind i Nordens Fortid, ved at giøre næsten hele Mythologiens Indhold til en Omskrivning af Historien; og det turde vel endnu være stærk Tvivl underkastet, om ikke de saa sikkre Spor, man troer at have opdaget (f. E. i Steders Navne) til mythologiske Væseners (f. E. Odins) historiske Tilværelse, ikke snarere bør tillægges en mythisk Oprindelse; eller maaskee endog for en Deel ikke have mere historisk Værdi, end slige Etymologier, der af Ertedal vilde giøre Herthedal, og skaffe os en fuldstændig Herthe-Dyrkelse ind i Siælland.

Langt vigtigere, og mere understøttet ved enkelte, skiøndt sparsomme og svage Ytringer hos gamle Geographer og Historieskrivere, er Undersøgelsen af Gothernes Forhold til Norden, og Sverrige i Særdeleshed, som vor Forfatter (S. 367–380) næsten vel kort behandler. Her, kan man sige, er ethvert Ord betydende; og Hovedresultatet af Forfatterens Forskning og Meninger er Sandsynligheden af, at den Gothernes Vandring mod Østen og Syden, som virkede saameget paa de store, saakaldte Folkevandringer, eller under Overgangsperioden fra den gamle til den nye Verden, "i sig selv var en Tilbagevenden til ældre Bopæle, hvorfra de i Tider, som gandske skjule sig for Historiens Blik, vare udgaaede mod Norden" (S. 373 *). Det er saaledes disse de ældste Gother, som hos Forfatteren blive, om ikke Nordens Aborigines, dog en af de ældste Folkestammer, der have beboet Skandinavien; og deres Udvandring mod Sønden, som han antager, kan føres op til Christi Tid (S. 450), bringer han i et Slags Forbindelse med "den Odinske Indvandring", som han, efter den allerede af andre udviklede, af Forfatteren med flere Grunde bestyrkede Hypothese, lader fremvirket ved Mithridats Krige med Folkene ved det sorte Hav, og saaledes henfører den til Aarhundredet før Christus.

Med Hensyn til det ofte omtvistede Spørgsmaal: hvorledes den endnu øiensynlige Tilværelse af to eller endog tre grundforskiellige Folkestammer i Skandinavien, historisk bør forklares, ere Resultaterne af Forfatterens Meninger disse: at selv Nordens ældste Beboere af gothisk Stamme have forefundet endnu ældre Indbyggere, Mythernes Jetter eller Jotner, hvis Strid om Landets Besiddelse med de indvandrede Fremmede udgiør det historiske Stof for Mythologiens Fiendskab og Kamp imellem Jetter og Aser; at disse Jotner ere de samme, som gienfindes i andre Benævnelser hos

---

*) Jvf. Suhm om de fra Norden udv. Folk I. S. 15. 16. og andre Steder i hans Forarbeider til den danske Historie, som det har underet. Anm. næsten ingensteds at finde anførte, uagtet de ere langt fra at være ganske ubrugbare.

Jotunheimens Thurser, Risser, Trolde ic.) ikke have været andre, end Finner, (hvilket Navn ikke blot forekommer meget tidligt, men ogsaa udtrykkeligen hos Snorre som synonym med Jotun;) og at til den første Hovedstamme (S. 416) maa regnes baade Lapperne og de egentlige Finner, (Beboerne af Finland) som nu alene føre dette Navn, endskiønt Forf. selv (anf. Sted) kalder dem "to hinanden meget ulige Folkefærd." Uagtet nu allerede Leem, der ogsaa bemærker Sprogenes "temmelige Lighed" (som dog ikke er større, end at Finner og Lapper slet ikke forstaae hinanden) og sildigere Porthan, antage begge for at være af Oprindelsen eet Folkeslag: tilstaaer dog vor Forf. at selv i de ældste historiske Spor, man kan opdage, forekomme begge som ulige og afsondrede, og bemærker, "at denne Ulighed mere og mere har udviklet sig formedelst den Cultur, Finnerne have modtaget" (S. 417). Anm. tilstaaer, det endog forekommer ham, "som Afsondringen imellem Finner og Lapper maa antages at være ældre, end al Historie, og saaledes, at om endog begge ere Grene af fælles Stamme, kunde Finnerne meget vel være langt sildigere Beboere af Skandinavien, end de, (som alle historiske Spor vise) tidlig mere (og det ogsaa af Finnerne) mod Norden tilbagetrængte Lapper. Disse, hvis østlige Indvandring fra Siberien eller det nordlige Asien maa forekomme timeligst, have det aldrig, saa vidt man endog vil lade Indbildningskraften gaae tilbage i Tiden, været andet end Nomader. Saaledes skildres de, paa de ældste Steder, hvor man finder et saadant Folkefærd i Norden omtalt (især i de mærkelige Beskrivelser over Skridfinnerne hos Byzantineren Procopius i det Aarh. og hos Paul Warnefrid i det 8de; i hvilke man aldeles gienkiender vore Lapper, deres Levemaade, deres Klædedragt, Rensdyr, m. m.). Endnu ere Lapperne utilgængelige for al Cultur, Hadere af faste Bopæle og Jordbrug; hvilket Alt derimod er langt anderledes hos Finnerne (nemlig de, som nu benævnes saaledes;) da disse synes fra ældgamle Tider af at have været Agerbrugere.

Antages nu Lapperne, efter vor Forfatters Udsagn, for: "det Skandinaviske Nordens oprindelige Indbyggere," i den Mening, at

ingen-Historie, kan følge dem pidhen:" (S. 419) saa har denne Hypothese vist nok, efter geographiske og historiske Data, en langt større Sandsynlighed, end man har Lethed ved at forklare, hvorledes de nærværende spage, ukrigerske Lappers Forfædre, og hine nomadiske Skridfinner i det 6te Aarhundrede, kunne blive identiske med Nordens Giganter, med hine Jetter eller Jøtner, Thurser og Trolde, der spille en saa betydende og frygtelig Rolle i de eddiske Myther. Forf. har kun løselig berørt denne Vanskelighed (S. 420). Skulde ikke hine Myther (naar man dog vil antage deres asiatiske Herkomst) snarere være uhistoriske, eller fremmede for Norden, og kun, af den bøielige, Alt omfattende og let omdannende Phantasie være anvendte paa, eller bragte i et Slags Forbindelse med de Forhold, der fandt Sted imellem Nordens finske eller lappiske Aborigines, og de indvandrede gothiske Stammer? — At hine engang i den fierne Fortid have været talrigere, mere udbredte, (neppe dog vel sydligere, end Østersøen?) mere i Stand til at giøre en indtrængende Fiende Modstand, end man kan tænke sig det, ved at betragte de nærværende Lapper: kunne vi finde rimeligt nok. (Endnu i det 11te Aarhundrede synes det, efter Svend Estridsens Fortællinger til Adam fra Bremen, som Lapper eller Finner vare modige nok til fra deres Fielde at giøre hurtige Røvertog ned i mere sydlige Egne af Sverrige). Men hvorvidt man, uden at tage Phantasien til Hielp, i de nuværende Lapper kan see Afkom af et fordums krigersk Kæmpefolk, der kunde afgive den historiske Grundvold til Eddalærens Jetteverden: overlade vi Andre at bedømme.

Inden vi, tvungne af Rummet, forlade det vigtige Skrift, som ei bør være ulæst af nogen Dansk, der skienker Nordens og vort eget Fædrelands Historie Opmærksomhed, ville vi endnu kun tilføie Overskriften paa de Hovedafdelinger, hvorunder Forf. har ordnet sit rige Stof: 1. Landets Natur. 2. De Gamles (Grækeres og Romeres) Norden. 3. Overgang til indenlandske Historieskrivere. 4. Runerne. 5. Islænderne (i Stiil og Fremstilling, tilligemed det første Afsnit, et af de fortrinligste Partier i Bogen).

6. Den nordiske Gude=Saga. 7. Eddalæren, efter Kilderne (med Undersøgelse af dens theologiske, physiske og historiske Betydning.) 8. Ynglingasagaen. 9. 10. Kongefølgen under Ynglingeætten, indtil det 9de Aarhundrede. — At de sidste tre Afdelinger i Bogen maaskee ville være dem, hvori Forfatterens Fremstilling kan være mest udsat for ulige Meningers polemiske Yttring: er en naturlig Følge af deres Indhold. Paa engang at fremstille Hovedtrækkene af den uvisse Sagnhistorie, og at affondre fra denne, hvad man tør kalde historisk Sandhed, er — i Følge den ældste nordiske Histories særegne Beskaffenhed — et saa vanskeligt Foretagende, at Ingen vil kunne undres over, om det stundom lader Stof for kritiske Tvivl tilbage.

Inden Anm. forlader det indholdsrige Værk, maa han endnu bemærke, at det har givet Stof til et sjeldent, næsten utroligt Plagiat. Den i Fior i Weimar udkomne: "Geschichte des schwedischen Volks und Reichs, von D. G. v. *Ekendahl*" I. Th. 730 S. i stor Octav, er fra S. I-LXXVIII. (ɔ: hele Indledningen) og fra S. 1-290 af Texten, intet andet end en som oftest ordret, og næsten fuldstændig Oversættelse af *Geijers* svenske Historie. Oversætteren har tillige optaget den største Deel af Forfatterens kritiske Anmærkninger og Citationer; men i Stedet for at bruge de sædvanlige Benævnelser for et saadant Foretagende, (at *oversætte* eller *udskrive*) har han i sin Fortale betient sig af et figurligt Udtryk: "Im ersten Buch *meiner* Geschichte bin ich, so weit es mein Plan erlaubte, in die *Fußstapfen dieses vortrefflichen Verfassers getreten.*" Imod denne Forvirring af almindelig Sprogbrug bør i det mindste Tydsklands Sproglærde protestere. I hvis *Fodspor* Hr. Ekendahl træder fra S. 291 af, hvor han ikke længere kan træde Geijer i og paa Hælene: har Anm. ei engang anseet det for Umagen værd, at undersøge; men tvivler ikke paa, at det fornemmelig er Lagerbring.

ingen-Historie kan følge dem hidhen:" (S. 419) saa h
Hypothese vist nok, efter geographiske og historiske Data,
større Sandsynlighed, end man har Lethed ved at fork
hes de nærværende svage, ukrigerske Lappers Forfa
nomadiske Skridfinner i det 6te Aarhundrede, kunne
med Nordens Giganter, med hine Jetter eller Jo
Trolde, der spille en saa betydende og frygtelig
Myther. Forf. har kun løselig berørt denne V
Skulde ikke hine Myther (naar man dog vil
Herkomst) snarere være uhistoriske, eller
og kun af den høielige, Alt omfattende
tasie være anvendte paa, eller bragte i
de Forhold, der fandt Sted imellem
Aborigines og de indvandrede goth
gang i den fierne Fortid have vær
dog vel sydligere, end Østersø
indtrængende Fiende Modstand
at betragte de nærværende
(Endnu i det 11te Aarhu
Fortællinger til Adam f
modige nok til fra de
mere sydlige Egne a
tage Phantasien til
af et fordums krige
Grundvold til Ed
bedømme.
... Finder vi t
som et bør være
vort eget Fædrela
tilføie Overs
ordn

6. Den nordiske Gude-Saga. 7. Eddalæren, efter Kilderne (med Undersøgelse af dens theologiske, physiske og historiske Betydning.) 8. Ynglingasagaen. 9. 10. Kongefølgen under Ynglingeætten, indtil det 9de Aarhundrede. — At de sidste tre Afdelinger i Bogen maaskee ville være dem, hvori Forfatterens Fremstilling kan være mest udsat for ulige Meningers polemiske Ytring: er en naturlig Følge af deres Indhold. Paa engang at fremstille Hovedtrækkene af den uvisse Sagnhistorie, og at afsondre fra denne, hvad man tør kalde historisk Sandhed, er — i Følge den ældste nordiske Histories særegne Beskaffenhed — et saa vanskeligt Foretagende, at Ingen vil kunne undres over, om det stundom lader Stof for kritiske Tvivl tilbage.

Inden Anm. forlader det indholdsrige Værk, maa han endnu bemærke, at det har givet Stof til et sieldent, næsten utroligt Plagiat. Den i Fior i Weimar udkomne: "Geschichte des schwedischen Volks und Reichs, von D. G. v. Ekendahl" I. Th. 730 S. i stor Octav, er fra S. I-LXXVIII. (ɔ: hele Indledningen) og fra S. 1-290 af Texten, intet andet end en som oftest ordret, og næsten fuldstændig Oversættelse af Geijers svenske Historie. Oversætteren har tillige optaget den største Deel af Forfatterens kritiske Anmærkninger og Citationer; men i Stedet for at bruge de sædvanlige Benævnelser for et saadant Foretagende, (at oversætte eller udskrive) har han i sin Fortale betient sig af et figurligt Udtryk: "Im ersten Buch meiner Geschichte bin ich, so weit es mein Plan erlaubte, in die Fußtapfen dieses vortrefflichen Verfassers getreten." Imod denne Forvirring af almindelig Sprogbrug bør i det mindste Tydsklands Sproglærde protestere. I hvis Fodspor Hr. Ekendahl træder fra S. 291 af, hvor han ikke længere kan træde Geijer i og paa Hælene: har Anm. ei engang anseet det for Umagen værd, at undersøge; men tvivler ikke paa, at det fornemmelig er Lagerbring.

Le Roman de Rou et des Ducs de Normandie, par Robert Wace, Poëte Normand du XII. Siècle, publié pour la première fois par *Frédéric Pluquet.* Vol. I. II. Rouen 1827. 414. 542 p. gr. 8.

I 1ste Binde af denne Tidsskrift (S. 118–126) anmeldtes Udgaven af det i Aarhundreder [illegible] i alle europæiske Sprog udbredte, men i Originalen hidtil [illegible] gammelfranske Digterværk: Le Roman du Renart [illegible] kunne vi allerede anmelde et for Historien [illegible] den franske Poesies vigtigt Digterværk, der [illegible] som et [illegible] Bidrag til hvor levende [illegible] Deeltagelse for national Historie, Literatur og Oldkyndighed, der er vaagnet i Frankrige, efter dette Lands Revolutioner og deres Følger, ligesom [illegible] Hvad [illegible] Literatur [illegible], hvor en enkelt Boghandling *) i [illegible] Aar [illegible] i baade ved typographisk Elegance og billig Priis udmærkede nye Udgaver af Voltaires samtlige Værker [illegible] andre Udgaver, udkomne i de samme Aar hos andre Forleggere) [illegible] nu og den Rigdom af hidtil [illegible] Skatte af Middelalderens nationale Poesie og Historie, af topographiske og antiquariske Værker over franske Stæder, Landskaber, Bygninger og andre Monumenter, som aarligen komme [illegible] og hvori Frankrige [illegible] maale sig med, ja vistnok [illegible] overgaaer det [illegible] Brittannien.

Wace (som [illegible] Robert, hvormed han selv [illegible] af de berømteste Forfattere, som Normandiet frembragte i Middelalderen, og en af de tidligste franske Digtere [illegible] Den Forfatter (omtrent 1124 [illegible] **), studerede han først i Caen, i [illegible] ved franske Skoler, og tilbragte derefter en god Deel af sin Levetid i [illegible] Henrik I. Konge af England og Hertug

*) Baudouin Frères. S. Revue Encyclopédique, Janvier 1828. p. 210.

**) Notice du Roman de Rou. Not. & Extraits des Ms. de la Bibl. du Roi. V. p. 28.

af Normandiet, jevnlig holdt et glimrende Hof. Da Wace, som det synes ved A. 1160 havde fuldendt den første Deel af sin Roman de Rou, (indbefattende Rollos eller Rolfs, hans Søns Wilhelm Langsværds og en Deel af Richard den Istes Krønike) som han tilegnede Kong Henrik II., gav denne ham til Belønning et Canonicat ved Domkirken i Bayeux. Dog klager han iet Sted bittert nok over at hans Indkomst var kun knap; og ved Slutningen af sit Værk (der i Historien gaaer til 1106) siger han endog med sin sædvanlige Naivetet om Henrik II. „Kongen gjorde mig tilforn endeel godt; Meget gav han mig, meer lovede han mig; havde han givet mig [illegible] hvad han lovede, havde det været bedre for mig*).“ Man maa beundre Mester Waces Frimodighed, [illegible] Digter [illegible] indhentet den Andens [illegible] (og [illegible] Kongen døde først 1189). Da Wace levede endnu 1174 og [illegible] da han selv Staden Rouens Beleiring af den franske Konge Ludvig VII. Efter Pluquets Angivelse døde han 1184 i England. Wace tillegger sig ligeledes i Følge [illegible] af hvad Stederne han taler om sig selv, en Levetid af 30 Aar, alle beroverm.

Waces havde en mængde Hofsattes, og hans første Arbeider (alle paa Vers) gik ud paa at beskrive hans Landsmænds Normannernes Bedrifter og Normandiets Historie i det Slags romanzirede Versekroniker, som vare en af de tidligste Former, hvori det franske Almuesprog i Landets nordlige og vestlige Provindser (formeentlig fra det 12te Aarhundrede) udviklede sig til et eget Skriftsprog (Romance, langue Romance). Til Waces øvrige Arbeider hører ogsaa det saakaldte Brut d'Angleterre (Krønike af England) en Oversættelse i franske Vers af en Original, der først var skrevet i Bretagne, i det gamle britiske Tungemaal, og ved Geoffroy af Monmouth oversat paa La-

*) Li Reis jadis maint bien me fist,
Mult me duna, plus me pramist;
E se il tot duné li eust
Co k'il me pramist, mielx me fust.

[illegible]n. Dette vidtløftige Eventyr paa henved 18000 Vers, der længe var saa yndet i England, at det ofte blev oplæst ved Kongernes Hof, indeholder en Fabel-Historie om Englands ældste Konger til A. 689, 'i om Kong Arthur og det runde Bord (som her første Gang [illegible]) *). Mindre berømt er Waces Roman de Rou, eller hans Riimkrønike (paa 16,547 Vers) om Helten Rolf og hans Efterkommere, de Normanniske Hertuger; og Udgiveren [illegible] Grund [illegible] det mærkeligste Mindesmærke, vi have tilbage om Normannernes Sprog og Historie under deres Hertugers Regjering. Den Nøiagtighed og Udførlighed, hvormed Wace fortæller [illegible] mindste [illegible], hvad der foregik ved, under og efter Wilhelm Erobrerens Tog til England [illegible] af de Største [illegible] følgende Begivenheder i hele Middelalderen [illegible] bidrage til at give dette Værk Navnkundighed og historisk Værd. [illegible] Wace [illegible] den ældre normanniske Historie fornemmelig [illegible] Dudo af St. Quintin og Wilhelm af Jumiege [illegible] saa har han dog [illegible] af andre Kilder [illegible] Sagn have saameget mere Interesse, som Wace [illegible] af sin normanniske Historie, og [illegible] Agtelse for [illegible] og Tapperhed [illegible] at give Stifteren af det normanniske Dynasti [illegible] Fædeland, og i den Anledning taler [illegible] vore Forfædre [illegible] efter vore Begreber [illegible] Fordele.

Disse Omstændigheder ledede allerede for mange Aar siden vor [illegible] Opmærksomhed paa Waces Riimkrønike. Han undersøgte Haandskrifterne [illegible] det Kongel. Bibliothek i Paris, [illegible] Tidsskrift [illegible] Hefter (Kiøbenhavn 1817—1818) den egentlige Roman de Rou eller Krøniken om Normannernes første Tog til Frankrig og om Rolf,

*) Man var længe uvidende eller uvis om, at den samme Wace, der har skrevet Roman de Rou, var Forfatter af hiin mærkelige [illegible], indtil den lærde Abbed de la Rue oplyste det i hans Afhandling [illegible] Archaeologia. Vol. XXII. p. 57.

ledsaget med en heldig Oversættelse af samme i danske Vers, og med en Indledning, der handler udførligt om Forfatteren og hans Værker. Til denne kunne vi derfor henvise Læsere, der ønske videre Underretning om denne mærkværdige Krønike, som en Dansk har Æren af at have første Gang bekjendtgjort i Betydelige, efter Haandskrifternes Grundtext og nøie Fragmenter. Hr. Pluquet, selv Indfødt i Normandiet, bebudede allerede 1824 (ved sin Notice sur la Vie et les écrits de Robert Wace, suivie de citations extraites de ses ouvrages. Rouen 1824. Roy. 8vo.) sit patriotiske Forsæt at udgive Waces hele Normannerkrønike. Dette Forsæt har han nu iværksat, sat ved Subscription i Stand til at udføre, og hans Arbeide vidner baade om den største Nøiagtighed og den [illegible] Omhu. Besynderligt nok (hvem skulde vel forklare det) ere der forholdsviis kun meget faa, og tildeels nye Haandskrifter af Roman de Rou ere i Behold. Det ældste og bedste fra Slutningen af 13de Aarhundrede (men som kun indeholder den sidste vigtigste Afdeling, V. 4165—16,547) findes i det brittiske Museum, og er fulgt af Udgiveren. I den øvrige Deel har han tildeels maattet restituere og forbedre Texten efter nyere Afskrifter. Fortræffelige historisk-geographiske Registere og en Mængde oplysende Anmærkninger af forskjellige Lærdes Hænder forhøie denne Udgaves Værd. At den tillige er udmærket ved typographisk Skjønhed, behøver neppe andet Vidnesbyrd, end at den er udgaaet fra Crapelets Officin i Paris.

Bibliotheca Sussexiana. A descriptive Catalogue, accompanied by historical and biographical Notices, of the Mss. and printed Books of His R. H. the Duke of Sussex, by *Thom. Jos. Pettigrew.* Vol. I. Part 1. 24 og CCXCIV p. (15 plates.) Part 2. 426 p. (4 plates.) London 1827. 4to.

Blandt Bogelskere og Bogsamlere i England har Hs. K. H. Hertugen af Sussex længe indtaget en udmærket Plads, og Frugten af denne [illegible] og patriotiske Fyrstes Kjærlighed til Viden-

skaber, Literatur og Bibliographie, hvori han selv er en meer end almindelig Kiender, har været Anlægget af et betydende og udsøgt Bibliothek (paa henved 50,000 Bind trykte Bøger og Haandskrifter) der er opstillet i Hertugens Pallads i Kensington, hvor Eierens ædle Liberalitet tilsteder indenlandske og fremmede Lærde den frieste Adgang til disse kostbare Skatte. Ved den begyndte Udgivelse af en Catalog over Bibliotheket har Hertugens Bibliothekar og Liv-Chirurg (en sielden Forening) indtaget en Plads blandt Englands nyere Bibliographer; og, som det synes, har han til Hensigt at levere et Værk, der skal blive et Sidestykke til, eller i visse Henseender endog fordunkle de Dibdinske Cataloger over en Deel af Lord Spencers berømte Bibliothek, og der saaledes neppe vil tiene til at giøre Hertugens Samlinger meget bekiendte paa Fastlandet, hvor man ikke har Guld nok til at anskaffe Pragt-Cataloger. Dr. Pettigrew, som vel i nogle Maader er mindre vidtløftig end Dibdin, eller dog ikke har dennes ubetvingelige Snaksomhed og Tilbøielighed til at giøre et bibliographisk Skrift humoristisk, har imidlertid lagt en Plan for sit Bibliotheca Sussexiana, hvorved dette vil blive endnu langt meer udførligt og vidtløftigt, end det Dibdinske Bibliotheca Spenceriana med dets Supplementer. Dibdin har indskrænket sig til Beskrivelsen af de sieldenste, mærkværdigste og ældste Bøger i Udvalg af Spencers Samlinger; Hr. Pettigrew derimod giver ei allene tillige en udførlig Beskrivelse over den betydelige Manuskriptsamling, som Hertugen af Sussex eier; men vil endog udvide sin beskrivende Catalog til hele Bibliotheket. Dette angiver han selv i Fortalen til henved 50,000 Bind, hvoraf omtrent 12,000 høre til den theologiske Literatur; og med denne Deel regner han at blive færdig i 4 Bind, uden at han med Sikkerhed tør love Fortsættelsen for de øvrige Fag.

Vi indsee neppe engang, hvorledes Forfatteren vil blive færdig med de 12,000 theologiske Bind, i 3 Bind foruden nærværende, med mindre han i det følgende vil indskrænke sine Beskrivelser til et Udvalg af de sieldnere, eller af de mærkværdigste Bøger i Bibliotheket. I det første Binds anden Afdeling beskriver han, paa

516 Qvart Sider, ikke meer, end 892 Bøger eller Stykker; og skiøndt man paa den ene Side ikke kan negte Forfatteren en vis Berømmelse for den høie Grad af Omhyggelighed og Nøiagtighed, hvormed han har udført dette Arbeide, og det heller ei kan negtes, at her vel findes et og andet, der kan være nyt og interessant endog for Bibliographer af Profession *); saa maa dog idet Foretagende, at ville med en saa vidt dreven Omstændelighed beskrive selv de mest bekiendte Bøger **), og det i et kostbart typographisk Pragtværk, kaldes en overflødig og skadelig [illegible]. Den Nytte, Værket tildeels, netop ved de omstændelige Beskrivelser, kunde have for en og anden Bogelsker, der ikke har Adgang til store Bibliotheker, taber det ved Kostbarheden, der udelukker det af de fleste private Kiøberes Hænder, uden for England; Bibliothekarer og lærde Bogkiendere ville derimod ikke være tilfredse med, at skulle, for enkelte instructive Beskrivelsers og Bemærkningers Skyld, anskaffe et saa kostbart Værk, der opregner og udførligen beskriver saa meget, som enhver af dem kiender udenad.

Den samme, eller en endnu større, Udførlighed har Forfatteren anvendt i første Afdeling af det udgivne Bind, der behandler de theologiske Manuskripter; men uagtet ogsaa her i Forbemærkningerne mangfoldige bekiendte Ting, og den Omstændelighed, hvormed Haandskrifter uden Vigtighed (f. Ex. en Mængde Breviarier og Horæ) be-

*) F. Ex. den i et Brev fra Dr. A. Clarke til Hertugen af Sussex oplyste Omstændighed, at der af den berømte Complutensiske Polyglotbibel gives Exemplarer, der ikke blot have et fra det sædvanlige forskielligt, og mere ziirligt Titelblad; men hvori ogsaa Prolegomena og et Blad i 5te Bind, der indeholder Slutningen af Brevet til Hebræerne og Begyndelsen til Apostlernes Gierninger, er omtrykt.

**) Naar Hr. F. f. Ex. anvender 3 hele Sider til at beskrive en saa almindelig bekiendt Bog, som Michaelis hebraiske Bibel, Octavudgaven i Halle 1720; og ikke nøies med at nævne de benyttede Codices og Udgaver, men endog opregner saadanne Omstændigheder: at Bogen har latinske Capitel-Indhold, at Versene ere afdeelte og Accenterne [illegible] u. s. v.

skrives, ofte bliver trættende: kan den dog her i det mindste snarere være paa sin Plads, eller bedre taales, end i en Fortegnelse over trykte Bøger. I det mindste bør man rose den ikke almindelige og samvittighedsfulde Flid, som Forf. har anvendt paa at give den nøiagtigste Kundskab om Indholdet af ethvert Haandskrift uden Undtagelse, og paa at beskrive indtil de mindste Omstændigheder, der charakterisere deres udvortes Skikkelse, Bladenes Antal og Størrelse, Materialets og Skriftens Beskaffenhed, m. m. Hans Værk, naar det betragtes som en Manuscript-Catalog, bestemt for Bibliothekets Eier, eller som et Inventarium over dets Indhold for nærværende og kommende Tider, lader neppe noget tilovers at ønske. Om derimod Bibliographerne uden for England ville finde, at det i sin nærværende Skikkelse og uden al Afkortning fortiente at trykkes: kan være stor Tvivl underkastet.

Mærkværdigt er i ethvert Tilfælde et saa betydeligt, og som man allerede her seer, saa udsøgt theologisk Bibliothek, samlet af en Kongesøn, der forener de ædelste Borgerdyder med levende Agtelse for Videnskabelighed og Literatur. Med Undtagelse af Grev Spencers kostbare Samling paa Althorp, skal Hertugens Bibliothek i den bibelske Literatur være rigere, end noget andet i England. De theologiske Haandskrifter, som her beskrives, udgiøre 4 hebraiske paa Rullen (hvoriblandt en meget gammel Pentateuch, skreven paa brunt afrikansk Læder, og fra Arabien kommen til Amsterdam) og 44 hebraiske Bøger, 12 græske Codices, 148 latinske, 31 franske, 9 italienske, 11 spanske, tydske og hollandske, 15 engelske, 3 indiske, persiske og armeniske, 8 Haandskrifter i Pali Sproget, 13 Singalesiske, og 6 i det Birmanske Sprog. I alt 296 Codices.

De Stedingis Commentatio, auctore *Car. Æmil. Scharling.* Hafniæ 1828. 153 p. 8vo.

Steding, eller Stedingerland, hedder endnu en Landstrækning i Hertugdømmet Oldenburg, beliggende paa begge Sider af Floden Ollen. I Middelalderen vare dens Grændser udstrakte langt vi-

dere, indbefattede den tillige de fire saakaldte Marsk-Fogderier, et udyrket Land, "die Stedinger Wüste" kaldet, og Landet Osterstade, paa hiin Side af Weseren. Af otte Gange saa stort Omfang, som nuomstunder, fra Oldtid berømt for sin Frugtbarhed, var det gamle Stedingerland beboet af et Friserfolk, der i sin Tid kunde stille 11,000 vaabenføre Mænd. Dette Marskfolk var fra gamle Tider af i geistlige Sager lagt under Bremens Erkebisp; men Bønderne, som Jordbundens Frugtbarhed gav tidlig Velstand, i Forening med det Mod og den Frihedsfølelse, der udmærker næsten alle hine Kystlandes Beboere, som i uophørlig Kamp mod Oceanet, kun ved uhyre og mægtige Arbeider kunne værne deres Jordbund og den erhvervede Rigdom imod Stormflodens Indbrud — disse Marskbønder i Stedingerlandet vare ligesaa lidet, som deres Frænder i Ditmarsken, villige til at overlade en geistlig Overhyrde, hvem de kun gave en maadelig aarlig Tiendelse, den verdslige Magt. Ikke dem allene lokkede Fordelen af at herske over det frugtbare Land. Til Nabo paa hiin Side af Weseren havde det Greven af Oldenborg, som i Tiderne, der fulgte paa Henrik Løves Fald, var bleven umiddelbar Rigsfyrste, og fra Midten af det 12te Aarhundrede stræbte at udvide sine Besiddelser, blandt andet ogsaa til hiint Marskland, hvis Beliggenhed, og i mange Maader endnu ikke ret fastsatte Forhold, kunde give Anledning nok til Tvist for de Mægtige, der søgte dem. Med nogen Adkomst, som det synes, besad de Oldenborgske Grever et Par Borge i Stedingen, men ingen lovlig Herskerret over det hele Land. De grevelige Borgfogeders Indgreb i Bøndernes paastaaede Rettigheder gave først Anledning til, at disse overfaldt og indtoge de oldenborgske Slotte. Herved styrkede, gik Modet hos Stedingerne snart til Overmod. Sendebud fra Erkebiskop Hartwich i Bremen krænkede de paa haanlige Maader; Prælaten, der frygtede Bøndernes voxende Magt, og allene ikke formaaede at tæmme den, drog (1197) til Rom, og søgte Paven om Forlov til at prædike et Korstog mod de oprørske Stedinger. Mellemkomne Omstændigheder forvoldte dog, at dette dengang ikke kom i Stand. Stedingerfolkets Kraft

Krog imidlertid. Hartwich prøvede et Par Gange forgjeves paa med Magt at tvinge dem. Efter hans Død (1207) blandede de sig i hine langvarige Stridigheder om det Bremiske Erkestifts Besættelse, da Kong Valdemar II. modsatte sig det Bremiske Capitels Valg, der var faldet paa den urolige, af Kongen fordrevne Biskop Valdemar af Slesvig, hvem Stedingerne først holdt med; men siden forlode og sloge sig til hans Medbeiler, Erkebiskop Gerhard, der først 1217 kom i rolig Besiddelse af Stiftet, og døde 1219. Under hans Efterfølger, Gerhard II., opstode nye Stridigheder imellem Stedingerne og Erkebispen, der tilsidst medførte de førstes Undergang. — Vi kunne ikke længere følge hver enkelt Begivenhed. Uheldigt var det første Angreb paa Stedingernes Land 1230. Erkebispens Krigsfolk, anførte af hans Broder, Herman af Lippe, bleve slagne af Bønderne, og Anførerne faldt. Erkebispen tog de geistlige Vaaben til Hielp. Stedingerne beskyldtes for Kjætteri og Ulydighed imod den hellige Kirke. Gregor IX. udskrev 1232 et formeligt Korstog imod disse Marskbønder, som Erkebispen af Bremen i det følgende Aar med en betydelig samlet Hær lavede sig til at bringe i Udførelse. Østerstade blev først overfaldet og betvunget. 400 af Bønderne bleve slagne; mange Fangne kastede man som Kjættere paa Baalet; Landet ødelagdes med Sværd og Ild — Alt „pro nomine Christi!" De egentlige Stedinger modstode vel endnu et Anfald af Grev Burchard af Oldenburg, som de ihjelslog med 200 af hans Folk; men i A. 1234 samlede Erkebispen, i Forening med Grev Henrik af Brabant, Grev Florens af Holland, Theodor af Cleve, og mange andre Fyrster og Adelige, en Korshær, hvis Styrke angives til 40,000 Mand. Med denne angreb man til Lands og Vands Stedingernes Land, hvilke, 11,000 i Tallet, anførte af 3 Adelsmænd, Bolcke van Bardenfleth, Tammo van Hunthorp og Thedmar van Aggere, vel gjorde tapper Modstand; men omsider maatte de bukke under, ikke blot for Overmagt, men ogsaa for Adelshærens større Krigskyndighed. Cleresiet, som Albert fra Stade beretter, stod imidlertid langt fra Kampen, og sang Psalmer. Nogle tusinde Stedinger

skulle være blevne paa Valstedet; mange druknede eller adspredtes; Seierherrerne stændte og brændte over hele Landet, skaanende hverken Kiøn eller Alder, ja end ei de spæde Børn; thi af onde Æg avles onde Kyllinger." (Herman Corner.) Byttet deeltes imellem Voldsmændene; Landet imellem Bremen og Oldenborg; Stedingerne, som en fri Folkestamme, forsvinde af Historien.

Dette Middelalderens lidet bekiendte Marskfolk har i Forfatteren af ovenanførte Skrift fundet en grundig og omhyggelig Historieskriver. Med Flid har han samlet, og med Kritik drøftet Alt hvad der af trykte, her tilgængelige Kilder kan vides om Stedingerne; og fremsat det i god Orden, i et klart, simpelt, værdigt Foredrag. Anm. har med stor Interesse læst denne Monographie, og kan ikke tilbageholde Ønsket, at Hr. Mag. Schærling vilde give os en dansk Bearbeidelse af et akademisk Skrift, som (snart sieldent) vil finde færre Læsere end det fortiener.

Blandinger.

Pali-Manuskriptet i Hertugen af Sussex's Bibliothek. I Dr. Pettigrews ovenfor omtalte Catalog over dette Bibliothek I. 1. p. CCLXXVII. o. f.) omtales og beskrives 3 prægtige Manuskripter i Pali-Sproget, som H. K. H. Hertugen af Sussex har erholdt af Capitain Fr. Maryat, i den britiske Marine, der under Krigen mod Birmanerne 1824-25 var stationeret i Rangoon. Det første af disse (15 Blade, 22 Tommer lange, $3\frac{1}{4}$ T. brede) paa brede Palmeblade (leaves of the *Palmira*) stemmer, efter dets udførtes Beskrivelse, ganske overeens med Manuskriptet A. 21 i det store Kongel. Bibliothek (s. Nord. Tidsskr. I. S. 75) og maa saaledes være et Exemplar af Buddhisternes liturgiske Bog Kammuwa, (eller efter Rask Kamma wacam) ligesom det ogsaa, efter Dr. Pettigrews Yttring, svarer nøie til Beskrivelsen hos Burnouf og Lassen over det Exemplar, der findes i det Kongel. Bibl. i Paris. — Det andet, omtrent af lige Dimensioner, er uden Tvivl et Exemplar af samme Bog, men skrevet eller malet paa et mere kostbart Materiale, nemlig paa tynde Plader af hvidt Elfenbeen, med pragtfulde forgyldte Prydelser. — Det tredie indeholder kun 5 Blade, 22 T. lange og 3 Tommer brede, og er skrevet, ikke som de forrige med den større Pali-Skrift (the square Pali) men med de sædvanlige runde Charakterer (the round Pali-Character). Paa det første, fierde og femte Blad [illegible] med Guld malede Figurer

af Guddommen Padma eller Budma. — Forfatteren omtaler disse Manuskripters overordentlige Sieldenhed i England, hvor han ei var i Stand til at finde nogen, der kiendte Sproget eller kunde oplyse ham om Haandskrifternes Indhold. — Derimod har han ved Hr. W. Buckley Fox, som har havt Deel i det i Colombo paa Ceylon anlagte Skriftstøberi og Bogtrykkeri, faaet Oplysning om 3 Cingalesiske Haandskrifter, som Hertugen besidder. Det første, 393 Blade (27½ T. lange, 2½ T. br.) er en ypperlig og fuldstændig Afskrift af den Buddhistiske Religionsbog Sad'harmar Lankara, i 24 Afdelinger, paa Blade af Palmen Coriphea umbraculifera, hvorpaa næsten alle Buddhisternes hellige Bøger ere skrevne. De øvrige to indeholde enkelte Afdelinger af samme Værk. Desuden eier Hertugen 6, tildeels prægtige Pali-Haandskrifter skrevne med Birmanske Bogstaver paa Blade af Palmen Borassus flabelliformis, hvoraf eet (373 Bl. 20 T. lange, 2½ T. br.) menes at være et complet Exemplar af Religionsbogen Pansia pana Jataka potta, eller: Bogen om Buddhos 550 Gienfødelser. (Pali-Manuskriptet A. 10 i det store Kongel. Bibliothek). Hr. Fox kunde ikke meddele Forfatteren Oplysning om disse Haandskrifters Indhold.

Udgivelse af Buddhistiske Religions- og Lovbøger. Af en Anmærkning i Hr. Pettigrews Catalog (l. c. p. CCLXXX) erfare vi: at man i England er i Færd med at trykke 3 af Buddhisternes Hovedbøger i den Cingalesiske Dialect (Mahavansi, Raja-vali og Raja-ratnacari) i den Hensigt, at disse kunne tiene som Lov-Codex for Indbyggerne paa Ceilon, der bekiende sig til den Buddhistiske Lære. Dette Foretagende skyldes Sir Alexander Johnston, Overdommer og første Medlem af Raadet paa Ceylon, som, med den engelske Regierings Samtykke, indbød de lærdeste og meest anseete Præster paa Øen til at medvirke hertil. Disse, efter mange Sammenkomster og Raadførsler, overleverede Sir Alexander Exemplarer af bemeldte 3 Bøger, som indeholde den fuldstændigste Fremstilling af Buddha-Læren, saavel med Hensyn til Religionsdogmerne, som til de moralske Regler, religiøse Skikke og Sædvaner, denne Lære foreskriver. Man har omhyggelig sammenlignet dem med de bedste Afskrifter i Buddha-Templerne paa Ceylon; og Texten udgives tilligemed en engelsk Oversættelse, forfattet af en indfødt Cingaleser, og med Anmærkninger, ved Mr. Upham. Maha-vansi udgives tillige i Paris i Pali-Sproget ved Hr. Burnouf. (Et Pali-Haandskrift af samme er A. 18 i det Kongel. Bibliothek. Raja-vali i det Cingalesiske Sprog er B. 34. Raja-ratnacari synes at mangle i vor Samling.)

Lüttichs Kamp mod Hertugerne af Burgundien og Stadens Undergang Aar 1468.

Efter Legaten Onufrius's Beretninger, af Dr. H. F. J. Estrup.

(Slutning.)

Carl den Dristige havde villet samle sin hele Krigsstyrke mod Ludvig XI., og havde derfor kaldet Hertugdømmet Burgundiens Marskalk, Thibaud af Neufchatel, Herre til Blancmont, til sig med den burgundiske Hær, adskillige tydske Nabofyrster, Philip af Savoien *) og dennes tvende Brødre med savoiardiske Tropper, i alt 20,000 Mand, der skulde drage gjennem Namur til Picardie, hvor Carl havde sit Leir. Men da disse Fyrster havde hørt, at Tongern var indtaget, og Bispen fangen eller død, saa forlode de deres Vei, uvist om af egen Drift eller paa Carls Befaling, og faldt ind i Lüttichernes Land. De fandt Tongern uden Besætning, og ødelagde denne By og dens Omegn med Ild og Sværd.

*) Philip af Bresse, en dødelig Fiende af Ludvig XI., der engang havde holdt ham fangen efter Anmodning af hans egen Fader, Hertugen af Savoien. Philip de Commines. l. c. T. XI. p. 468. I øvrigt maa jeg tilføie til Berigtigelse af Onufrii Beretning, at Philip af Commines lader disse her nævnte Herrer først, til Ludvigs Skræk, indfinde sig i Peronne, og derfra drage mod Lüttich. Philip af Commines var vel her, som i Almindelighed, bedre underrettet end Onufrius.

Imidlertid vare Humbercourt og Johannes de Berger ikke uvirksomme; begge arbeidede paa Fred. Fra Byen Leones *) sendte Humbercourt til Onufrius et Leidebrev for Johannes der Wilde, Amelius af Velrois og Egidius af Lenz, og bad, at disse hurtig vilde begive sig til ham paa et Sted kaldet aux quatre arbres, mellem Hobertingen og Jamine, paa Veien fra Tongern til S. Tron. Hurtigt maatte det være; thi Carl var i Nærheden, og allerede i Hennegau **). Han ønskede tillige, at Biskop Ludvig vilde sende med hine sin Cantsler og een af sit Raad, og at Legaten enten i egen Person eller ved nogle Befuldmægtigede vilde bivaane Mødet. Dette skete, og Onufrius, selv hindret ved Sygdom, skikkede i sit Sted sin Capellan Altfast og Carmeliten Robert. Underveis stadte de paa nogle af den burgundiske Hær, som ikke vilde erkiende Humbercourts Leide, fordi Marskalken havde den øverste Befaling, men dog for denne Gang tillod dem at drage hvorhen de skulde, dersom de ikke agtede sig tilbage til Staden; traf de dem derimod paa Tilbageveien, skulde de være Galgen visse. Derover lode Borgerne og Cantsleren sig afskrække, og reiste tilbage til Lüttich. Legatens Affendinge gik derimod videre. Staden kom herover i Bevægelse og lavede sig til Krig. Humbercourt talede Fredens Sag, og hans Raad var at føie sig efter Hertugens Villie. Ogsaa Onufrius formanede til Fred og en tro Opfyldelse af Forliget med Carl. Borgerne, eller rettere de exilerede Borgere, svarede ham: at de gierne rettede sig efter hans og Bisskoppens Villie; men at de dog foretrak Døden for en fornyet Landflygtighed, og at de

*) Maaskee Leauw i Brabant paa Grændserne af Limburg, eller ogsaa Löwen.

**) Enten var Onufrius eller Humbercourt slet underrettet; thi efter Onufrius's Beretning var Humbercourts Brev af 12te October, og efter Philip af Commines kan Carl ikke have forladt Peronne før den 14de October.

ikke tillade kunde, at den ringeste Kirkes Frihed opoffredes. Inn-stillede derimod, at Kirkens Frihed maatte blive hans, Pavens og Bispens Sag; de havde kun at holde Hertugen deres Løfter. Og disse vare netop de mindst opfyldelige, nemlig: at alle de Lüttichere (henved 20,000 i Tallet), som havde ført Vaaben i Krigen til Bruschem, skulde være landflygtige; at det overhovedet skulde være enhver Lütticher formeent at bære Vaaben; at alle Stadens Embedsmænd skulde aflægge Troskabseed til Hertugen, eller dennes Befuldmægtigede i Löwen o. s. v. Den første Betingelse kunde ikke opfyldes, uden at de maatte forlade Staden og omkomme i Skovene. De havde intet imod, at Hertugen blev fyldestgjort for sine Tab og i Fremtiden sikret for Angreb: de vilde gjerne give Gisler og i øvrigt underkaste sig deres Herrers, Bispens og Legatens Dom. Staden Lüttich nævnes i sine Breve, Segl og Vaaben den hellige romerske Kirkes Datter og de selv Undersaatter og Vasaller af S. Lamberts Kirke og Lüttichs Bisp; det var derfor ubilligt, at de skulde beherskes og undertrykkes af verdslige Herrer, navnlig den burgundiske Hertug, som selv var en romersk catholsk Fyrste. Denne Forklaring mishagede ikke Bispen og Legaten; men ingen turde forebringe Hertugen samme. Man nøiedes med at anmode de burgundiske Heerførere om, at dog een af dem vilde umage sig til Lüttich og høre mundtlige Fredstilbud, siden de ved deres Trudsler havde afskrækket enhver Lütticher fra at komme til dem.

Marschallen Thibault var just fraværende, og blev, da han kom tilbage, meget opbragt over, at de andre Generaler i denne Anledning havde den 13de October afsendt Peter Hagenbach *) efter givet Leidebrev med 40 Ryttere til Lüttich. Hagenbach antog sig med ædel Varme Fredens Sag i sine Underhandlinger med

*) Han kaldes her i Manuskriptet miles & magister hospitii ducis Burgundiæ.

Bispen og Legaten, og [illegible] om en [illegible] Stad skulde blive et Rov for Krigsluen. I en stor Folkeforsamling gientog Amelius af Velroix i Stadens Navn for ham det samme som Dagen forud var erklæret Legaten og Bispen, og bad Hagenbach forestille Hertugen, hvormeget bedre det var for ham at have hengivne Venner i Lüttichere, end unyttige Slaver. Hermed vendte Hagenbach tilbage til Tongern; men [illegible] Bekreidelser hos Thibaud, fordi der i hans Fraværelse var underhandlet om Fred. Lütticherne fik intet Svar. De sendte derfor deres Regiering skriftlig til Marschallen, at de vilde holde den engang indgaaede Fred, naar kun Forvisningsdommen maatte tilbagekaldes, og deres Venner [illegible] i de Puncter, hvori Hertugen ikke kunde ansee sig fornærmet. Thibaud svarede blot, at han uden Hertugens Minde ikke kunde indlade sig i nogen Underhandling. Imidlertid plantede han sin Hær fastere og nærmere om Staden, hvis Omegn han plyndrede og brændte. Lütticherne lode sig med Nød afholde fra at anfalde ham. De fiendige Borgere bade nu indstændig Onufrius, selv at begive sig til Hertugen, tilligemed Bispens Cantsler og den ædle Ridder Johannes Vogelsang, een af de Fangne fra Tongern og Hertug Carls Yndling. Onufrius gav efter for deres Bønner, og besluttede at gaae op ad Strømmen til Huy og derfra fortsætte Reisen til Carls Leir. For at Veien kunde være sikker, sendte han Cantsleren og Vogelsang til Thibaud, lod ham sit Forehavende kundgiøre og bede om Sikkerhed. Disse kom aldrig tilbage, og Carmelitergeneralen berettede endvidere Onufrius, at en Abbedisse i et Kloster ved Huy havde meddeelt ham som Rygte, at 80 Ryttere havde forenet sig om at overfalde og myrde i nærmeste Skov Legaten med hans Følge, naar han var kommen udenfor Lüttichs Territorium og paa sin Reise til Hertugen vilde passere Huy. Ved Midnats Tid kom en Munk til Onufrius og fortalte ham, at Bisskop Ludvig de foregaaende

Dage hyppig [illegible] med Flanderne. [illegible] at holde Staden under Forbeleiring. [illegible] til Bispens [illegible] der stadt til hans Hjelp, og [illegible] ham, at han, [illegible] til Slagt og Venner i det burgundiske Hær, tænkte at lade sig føre, men lade ham i Staden, udsat for Almuens og Soldaternes [illegible]. Han ([illegible]) kunde vel ogsaa finde en Leilighed til at slippe bort, og [illegible] Bispens Anslag. Ludvig blev vred, og sagde, at en saadan Flugt vel var ham foreslaaet, men ikke af ham billiget. Han svor, og Legaten svor med ham, ikke at forlade Byen uden i Følge; og [illegible] Vexel af Vind blev det Angiveren forbudet at tale til nogen herom.

Den 20. October kom Hertugens Secretair Simon de Lenrest til S. Trond, og skrev derfra til [illegible], at han, da Secretairen ikke turde komme til Lüttich, vilde enten selv forunde ham en Samtale eller sende ham et [illegible], hvori han kunde erfare, hvad han havde at vente fra Hertugen. [illegible] svarede [illegible], at Simon med al Sikkerhed kunde komme til Lüttich; men dersom han ikke vilde det, saa kunde han betroe sit Ærinde til Capellanen Altfast, der just opholdt sig hos Humbercourt i S. Trond. Legaten skikkede og saa forskjellige nogle troe Mænd Secretairen imøde, for at ledsage ham til Lüttich; og disse ventede ham forgjeves, men saae meget mere den burgundiske Hær at rykke frem fra Tongern og bitegne [illegible] ved Nord og Vest; Gressencay var indhyllet i Røg og Luer, og Bønderne flygtede med Koner, Børn og Qvæg til Lüttich. Altfast vilde begive sig tilbage til [illegible] med de Breve, som Humbercourt og Simon havde medgivet ham; han blev opfanget af Burgunderne i [illegible], og bragt for Philip af Savoien, som dog løslod ham med den Hilsen til Legaten og Bispen, at han skulde have den Ære at see dem i Morgen for Lüttich, hvis Herren ikke tog ham i Møt. Altfast gik videre, men blev atter fangen og bragt for Marskalken Thi-

havde; det ikke bred sig om Hertugens Navn, men da den hørte Simon og hannes Byen nævne, da lod Cancelleren ham under Trudsel: at han vilde lade ham hænge, hvis han atter faldt i hans Hænder. Det er tydeligt nok, at Hertug Carl og hans Tienere ikke vilde i Onufrius erkjende Pavens Repræsentant, som ikke ved hans Mægling at forstyrres paa en ubehagelig Maade i deres Planer. Kunde det ikke lykkes at indbilde Verden, at Onufrius havde anmasset sig en opdigtet Titel og Værdighed, da vilde man i det mindste gjøre hans personlige Hensigter mistænkelige, og samtidige Skribenters Formeninger og Meninger om Onufrius *) røbe, at disse politiske Bestræbelser ikke have været aldeles frugtesløse.

Under disse Tildragelser kom Lüttichernes Høvdinger og de fornemste Borgere til Onufrius, og bade ham at slynge Kirkens Band mod deres uretfærdige Fiender. Mangen blandt Folket ytrede endogsaa, at man maatte ansee Legaten som en Ven af Burgunderne, hvis han vægrede dennem. Han retfærdiggiorde sin Neutralitet; det var ikke Ret at gribe til Bandstraalen eller at anholde Burgunderne, medens man endnu ventede Hertugens Svar; det var heller ikke klogt at vove den uopgivende Pavs; derimod meget uundgaaeligt at tilbagedrive Angrebet. De vilde dog ærgre Hertugen ved en offensiv Fremgangsmaade, og de stode dog uden Vaaben mod fuldrustede Krigere, Fodfolk mod Ryttere. De mangle ikke tvoe at finde svende Mænd, som i Tongern: Burgunderne vare vel underrettede om Alt, hvad der foregik i Staden, og det ved saadanne, som heller burde understøtte Medborgerne og dog ere dem betragt Hjerte. Anførerne forlangte da hans Raad i den overhængende Fare; thi Fædrelandet laae øde under denne Passivitet. "Raader og Huse" sparede Onufrius, kunne hurtig

*) Philip de Commines T. XI. p. 493. Paulus Æmilius de rebus Francorum ad a. 1468.

[illegible] hellige [illegible] til det Øverste, men hvor intet Udfald. Dette er mit sidste Raad til Eder.” Biskop Ludvig havde [illegible] Afslag. Da Lüt-tichernes [illegible] Tilfælde [illegible] Legaten [illegible] til Mod-[illegible] Morgenen [illegible] Johannes [illegible] Burgunderne [illegible] Legaten og Biskop Ludvig [illegible] Heeren bestod af [illegible] Soldater af [illegible] Legaten [illegible] i deres Hæn-der. [illegible] i denne By. Det var [illegible] Hertugens Raad, at [illegible] see under et eller andet Paaskud at slippe ud af Byen.” Denne Advarsel meddeelte Onyfrius Biskop Ludvig: ”Dette var da hans Løn, fordi han havde reddet Burgundernes Liv; havde han ikke sat Grændser for Lüttichernes [illegible], var dette

[illegible] Wigger [illegible] Begreb [illegible] Slaget [illegible] October. [illegible] Burgunderne [illegible] Slaget [illegible] Altere; men [illegible] at have begyndt den [illegible] at [illegible] med [illegible] Slaget. [illegible] og [illegible] Lüttich [illegible] og [illegible] burgundiske [illegible] tilbage [illegible] Lantin [illegible] sig [illegible] og [illegible] Burgunderne [illegible] og Lüttichenserne [illegible] i Lüttich [illegible] Udbredning. [illegible] og Bispen [illegible] Burgundiske [illegible] og [illegible] Fred. [illegible] den [illegible] sig med [illegible] for [illegible] Dage, tilligemed andre Geistlige og [illegible]

*) Villa Lantin: formodentlig nordvest for Lüttich, skiøndt det angivne Maal ikke passer; thi Landin ligger i det mindste tre geographiske Mile fra Lüttich. Det følgende synes ogsaa at have tildraget sig Sydøst for [illegible]

[illegible]

[illegible] Den [illegible]

[illegible]

[illegible] Folket flygtede deels til Kirkerne, deels til Holmene [illegible]

[illegible] Elbe Øer [illegible]

[illegible]

[illegible] hvad Dauphin blev [illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible] Udenfor Byen mødte dem det sørgelige Syn af Qvinder og Olinge, som opsøgte faldne Paarørendes Liig. Ved Lanzin kunde de neppe drive deres Heste over hine Hemhundredes Aske og Been. Biskop Ludvig vilde sende Johannes tilbage med hans [illegible]

[illegible] sig [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] fordrive Vigs-[illegible]; og frygtede [illegible] [illegible] [illegible] Fiendehaand, [illegible] hin [illegible], [illegible] bergede [illegible] han [illegible] sig dog [illegible] [illegible] Weerdes Slot, og [illegible] al-[illegible] til Lüttich. [illegible] [illegible] af Gange [illegible]. Det var [illegible] Lüttichs [illegible], at [illegible] bløde Middel [illegible]-gave, for [illegible] Indbyggerne [illegible] [illegible]

[illegible] Biskoppen [illegible] [illegible] [illegible] Hvalbet [illegible] Marschalkens Leir, for at [illegible] hans Ankomst og bede om Leide. Ingen af dem vendte tilbage. [illegible] [illegible] over hele Landskabet; man [illegible] af den [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. Bispen raadede Legaten at drage, for ved [illegible] at finde Veien til Maastricht, i det mindste for at [illegible] af Nødvendighed, og ikke [illegible] at blive dræbt. Man [illegible] [illegible] en [illegible]. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], men vendte heller ikke tilbage. Deb Ryttere [illegible] den Indtil, og førte dem til den nærmeste Landsby, [illegible], hvor Leiren var. Voerde [illegible] Adelsmand, Frederik og Werner af Wieren, kiendte Biskoppen og Legaten, og undskyldte sig vel over deres [illegible], da Krigsraadet havde befalet at hver [illegible] [illegible], som forlod Staden; imidlertid tage de dem dog i deres Værge, beskyttede dem og skikkede dem til Slottet paa et [illegible]. De erfarede i Leiren, at Kongen og Hertugen vare enige om Lüttichs Undergang, at Hertugen [illegible] [illegible] Onsfrieds og Bispen, og hverken ved Humbercourt eller Andre kunde bringes fra den Formening, at disse havde givet Anledning til Overfaldet i Tongern. Men hvorledes da at forstaae hine [illegible]-lige Advarsler, som Secretairen Simon havde bibragt Onsfrieds Fortrolige? saaledes, at Carl den Dristige vilde kaste en Kaabe over sit Sindelag, og ved forstilte Advarsler jage Legaten paa Flugten til Tydskland, fordi han vilde skaffe sig Leilighed ved en apostolisk Dommers Nærværelse baade i Lüttich og i Leiren; han

[illegible] Person [illegible] man kunde [illegible] hans Vilde; da under han gierne en ubetydelig Fredsunderhandling. Een af Biskop Ludvigs Slægtninge i Burgundernes Hær, Herren af Arguel **), [illegible] begge Prælaterne, for Thibaud og Hertugens Magt. Legatens Følge [illegible] Krigsfanger. Dunfrins beklagede sig herover for Bispen. Denne svarede, at det var nødvendigt at have ham og hans Medhelpere [illegible] som Fanger. Dunfrins [illegible] sig vel heftig over slig en Behandling af en hellig Person; men da man lod ham forsikre, at han maatte finde sig heri for ikke at udsættes for Mishandlinger af Soldaterne, saa gav han sit Minde [illegible] at ville ansee sig som Krigsfange, og ikke at flygte. Arguel havde sin Leir paa begge Sider af Floden Saar ([illegible]). Bispen, Legaten og dennes Følge bleve bragte til den nærmeste Flekke, omtrent 1000 Skridt fra [illegible], men ikke uden [illegible]. Dunfrins's Tjenere blev voldsomt berøvet sine egne Kostbarheder og sin Herres [illegible] af en Adelsmand fra Savoien; og da Dunfrins selv førtes over Floden Saar, [illegible] Soldaterne ogsaa hans Heste med sig. Baade Arguel og Biskop Ludvig afsondrede sig fra ham. Endelig kaldtes han til en Samtale med Marschalk Thibaud og Hertugens Raad, hvorved ogsaa Biskoppen og de Deputerede fra Lüttich skulde være tilstede. Dunfrins [illegible] selv denne Samtale; men Arguel lagde nye Hindringer i Veien; han vilde nemlig tvinge Legaten, der var uvi-

*) See Forerindringen.

**) Dominus de Arguel, formodentlig det samme som Arguel; et af Friherskabet Arlay afhængigt Lehn, der tilhørte den samme Familie Chalons, som havde Souverainiteten over Fyrstendømmet Neufchatel i Helvetien. Til denne Familie hørte vel ogsaa Thibaud af Neufchatel. See J. v. Müllers Schweitz. Gesch. 2 Bd. p. 604. og Histoire statistique de la Suisse p. [illegible] sq.

vandt for at være hovedkyg, til at forbinde sig med 30,000 Du-
kater, og vilde derfor ikke afgive sit Ord til Marschalken. End-
delig lod han ham dog reise under stærk Bedækning til Pierre
Weytees, hvor han fandt Thibaud, Biskop Ludvig, Humbercourt,
Hagenbach og andre af Hertugens Raad forsamlede. De Depu-
terede fra Lüttich indfandt sig ogsaa. Thibaud tiltalte først Ame-
line af Verrois: han vilde dog erfare, hvad han havde at for-
delige ham, inden han angreb Staden, hvilket vilde skee i
Morgen; han havde hørt, at Lütticherne havde tiltænkt ham et
Angreb i Nat; han havde derfor stukket Ild paa flere Byer, forat
de kunde finde Veien. Ameline svarede sindig og med Værdighed:
at hans Medborgere ønskede Fred; de erkiendte deres Biskop og
Regent for deres Herre; dem vilde de adlyde, og, dersom de i
noget havde fornærmet Hertugen, vilde underkaste sig dennes Dom.
Ameline kaldte sig Mester. Marskalken advarede ham alvorlig,
ikke at kalde sig saa, da Hertugen havde paalagt Lütticherne at
afskaffe alle Magistrater i deres By. Han henvendte sig dernæst
til Christius og Bispen og spurgte, hvad de havde at sige? Disse
foretrak at sige: at de intet havde at tilføie, da de Deputerede rig-
tig havde udtrykt deres Medborgeres Mening og Villie, at for-
binde sig til Alt, hvad billigt var. Biskoppen bad inderligt, at
man vilde skaane den hellige Stad; man vilde uden Mord og
Brand kunne vise Borgerne tilrette. Thibaud bemærkede, at hans
Herre tre Gange havde rustet sig for at vise Biskoppens urolige
Undersaatter tilrette; de vilde nu ikke mere end før underkaste sig.
Han vendte sig atter til de deputerede Borgere og sagde: at han
ikke kunde byde dem anden Fred end den, at Lüttich maatte over-
give sig paa Naade og Unaade, ellers maatte Sværdet dømme i
Morgen. Staden vilde blive et Bytte for Rov og Luer, og mange
bløde, uden at det skulde røre ham; Kirker vilde synke i Gruus;
hvad helligt var, krænkes; Qvinder og uskyldige opofres, og det

[illegible] sendte han [illegible] hvorved [illegible]: "Ogsaa dette Sille, vi [illegible] hvis [illegible] og Billeder hilse os [illegible]," og Onufrius og [illegible] til Døde: "at det ikke [illegible] her at den lüttichske Kirke og romerske Kirke underkastede sig Hertugen; og han tvivlede meget om, at det vilde [illegible] den værste Nød, dersom han havde større Magt, vilde han sige mere, og Marskalken de [illegible] tale i [illegible] Tone". Herpaa forlod han [illegible] tilligemed Bisp Ludvig; [illegible] Humbercourt søgte endnu at overtale ham til at formaae Lüttichere til at overgive sig godvillig; men Onufrius negtede at ville vide Varsel om hvilke Capitulations-Vilkaar man vilde tilstaae dem. Iøvrigt forsikkrede baade Humbercourt og Marskalken, at Legaten skulde blive [illegible] for hans [illegible]. Derfor lod nok de Deputerede fra Lüttich i deres Medborgeres Navn at ville i Alt føie sig efter Marskalkens Befalinger, og Thibault [illegible] ved sin Rapport at [illegible] og de andre Deputerede skulde bede Hertugen om Naade, og Lüttichenne overgive deres By, Gods og Levnet til hans Godtbefindende. Disse Vilkaar underskrev Alle, undtagen Legaten, og de bleve ved et Herold bragte til Lüttich; Legaten vilde nu føre Onufrius tilbage til den Stad, hvor han havde faaet ham. Men da Onufrius i [illegible] Navn [illegible] paa Legatens [illegible] Hensigten at [illegible] Afferd, og under Trusel af denne Straf, som hvilede paa Vold med det apostoliske Sædes Legater, bød Bisp Ludvig at blive hos sig, [illegible] begav sig sig bort alene med Lüttichernes Deputerede. Dog gjorde han endnu et Forsøg paa at bemægtige sig Legatens Person; men det mislykkedes. Onufrius og Bisp Ludvig toge til et befæstet Slot ved [illegible] 1000 Skridt herfra ved Maasbroen. [illegible] dem for Lüttich. Her havde Humbercourt og Johannes de Berger deres Leir, tilligemed 4000 Mand fra Landet og Stiftet Lüttich, som stode mod de øvrige Borgere i Lüttich, og tidligere havde erklæret sig ganske for Bispen.

[illegible], [illegible] [illegible] for [illegible] [illegible], og [illegible] [illegible]; [illegible] [illegible] [illegible] fra [illegible] af [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] ([illegible]) [illegible] ([illegible]) [illegible] [illegible] [illegible] treble [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] (Agamia) [illegible] Mand [illegible] Hest og Fods [illegible] 1800 [illegible] med [illegible] 1000 Heste, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible]; [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] og [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] i [illegible] [illegible] [illegible] Mage. [illegible] øvrigt erindredes [illegible] om, til [illegible] [illegible]

[illegible] Biskop [illegible] og [illegible] October [illegible] af følgende [illegible] Kirkens [illegible] fra Lüttich. [illegible] Legats. [illegible] Lüttich [illegible] Thorvald [illegible] Wardistad [illegible] 16000 [illegible] fra Lüttich vare i Tusmorket [illegible] Meening, [illegible] kunde [illegible] og Biskop [illegible] Det [illegible] 16,000 Mand [illegible] og [illegible] Biskoppen [illegible] og [illegible] Kirkens [illegible] Qui vive? [illegible] Biskop [illegible] og [illegible] Lüttich [illegible]

[illegible]

Noget efter Grev Humbercourt og [illegible]

[illegible]

at han vilde rejse til Lüttich og endnu [illegible]

[illegible]

han var ved for tre Dage siden. Han havde lidt meget af Regn,

[illegible]

[illegible] Staden og Borgen. [illegible] som det [illegible] Lüttich havde [illegible] en stor Deel, og [illegible] over Staden.

Efter [illegible] Dauphin Overgang over den burgundiske Hær blev den deelt og enhver [illegible] og Afdeling fik sin Side af Lüttich anviist at angribe. Den største Deel af Staden ved S. Lamberts [illegible], blev [illegible] Bisop Ludvig [illegible] og [illegible], som [illegible] Bispen [illegible] Kongen, [illegible] paa at [illegible] for denne [illegible] Det [illegible] denne Gang, at [illegible] med deres Bisop [illegible] og at Hertugen handlede efter en med denne afsluttet Plan. Bisop Ludvig [illegible] derfor [illegible] af [illegible] Lüttichernes [illegible] for at [illegible] med [illegible] og [illegible] med sine Øyne. Den [illegible] med at være [illegible]. Paa flere [illegible] at give Kongen med Lüttich [illegible], [illegible] ikke [illegible] med den [illegible] Sag. Han havde [illegible] Anmodning til Kong Ludvig XI. om at drage ud for Lüttich, paa den Grund, at Bisop Ludvig af Bourbon var Kongens Frænde, og hans Sag [illegible]. Den samme [illegible] Ludvig XI. paa Steenen i det [illegible] til sin troe Feldtherre Dammartin, da denne betragtede Følgeskabet som tvungent og hans Konge som Fange, og gjorde Miene til med Magt at ville udrive Kong Ludvig af Burgundernes Hænder *).

Et Par Dage holdt Lüttichernes sig indenfor deres halv nedbrudte Mure, som de endnu ikke havde faaet gjenreiste, og for-

*) Philip de Commines. l. c. T. XI. p. 486 sq. og p. 490.

[illegible] men til høire mod Norden havde [illegible] Bierge [illegible] for at [illegible] skulde [illegible] Bierget [illegible] Maasfloden og Leonardsporten [illegible] Steden [illegible] Dei laae mange smaa Boliger [illegible] Deel af Burgun[illegible] i Nattens [illegible] »Vive Liége et la Verdure!«*) De havde [illegible] slogs de overraskede Burgundere [illegible] indtil Morgenstunden. [illegible] Lüttichernes tilbage og [illegible] Porten**). [illegible] 1500 Burgundere [illegible] Lüttichernes [illegible]

*) Ved la Verdure mene hine "af de grønne Telte;" rimeligviis de landflygtige hjemkomne Lüttichere, der havde opholdt sig i Ardenner-Skovens Løvhytter.

**) Philip af Commines selv (T. XI. p. 494) tilskriver [illegible] ikke opbie Hertugens og Kongens Ankomst, og lode sig i Nattens Mørke, medens deres Tropper endnu vare i Uorden, overrumple af Lütticherne, der let kunde springe frem over deres brustne og brudte Mure.

modsatte Borting ligge paa Veien, og knustes under Hestehov og Hjul. Blandt de faldne [illegible] Lüttichere var ogsaa Johannes der Wilde. Udkomt ved Tabet af Blod kastede han sig blandt de [illegible] nærmest ved Porten og døde, som han var [illegible]. Efter Kampens Ophør kom han paa Hænder og Fødder ind i Byen; men døde den følgende Dag og blev hæderlig jordet af sine Medborgere. Ogsaa Moguet, Berger og Humbercourt bleve saarede; de første bleve baarne til Maastricht, den sidste blev i Leiren hos Bispen Ludvig. Onufrius havde imidlertid [illegible] sine Tienere og der [illegible] Gode Raad [illegible].

Efter den Seier var Karl endnu ikke kommen med sin kongelige Gjæst. Hine Tiders Forfattere [illegible] ham noget, og han søgte at skjule det for Ludvig XI, der ogsaa holdt gode Miner. Vel vare Lüttichs Mure saa nedbrudte, at der var ikke et Feltstykke bag dem*), og Graven om Byen vaar ufuldkommen, fordi det var Klippebunden. Men netop disse Mangler og det ujævne Terrain, Byens store Udstrækning og den store [illegible] gjorde det yderst vanskeligt at foretage en ordentlig Beleiring, som Philip af Commines bemærker. Det er desuden ikke utroligt, hvad Onufrius beretter, at der i de 4 Dage Vaabenhvilen holdtes, endnu arbeidedes paa Fred ved Bispen Ludvigs Mellemhandling. Maaskee Carl selv havde ønsket [illegible]. Man skulde, hedder det, lade Hertugen rykke ind; Bispen skulde sørge for, at Staden og de Uskyldige skulde blive forskaanede, og kun de Skyldige afstraffes. Men just det første Vilkaar maatte medføre, at enhver Capitulation blev forka-

*) Man maa med Rette undres over, at Lüttichærne vare saa uforberedte; thi den store [illegible] hverken paa Jern i Ardennerne, eller Vaabensmedde, eller Mænd, og dog fandt man brudte Mure og intet Skyt. Denne Sorgløshed er mest at tilskrive deres forfængelige Haab om Fred og Tillid til Onufrius's Underhandlinger og franske Hjelp.

[illegible] Mænd, [illegible] Lüttich [illegible] Henrik [illegible] Lüttich, og at Burgunderne [illegible] 1000 Mand [illegible] fra Kirke [illegible] Lüttich [illegible] Stykke. [illegible] Lüttich [illegible] Lüttichernes [illegible] 1500 [illegible] Lüttichere [illegible] Herzogen [illegible] Lüttichernes [illegible] trække sig tilbage efterat have faldet [illegible] og [illegible] 800 [illegible] Livvagten. [illegible] Lofte, at ville 50 Mile tilfods giøre en Valfart til den hellige Jomfru i Boulogne (*).

(*) Denne Begivenhed fortælles med noget forskiellige Omstændigheder af Philip af Commines.

[illegible]

[illegible] været en Mušk, for at disse Lütticherne [illegible] Lud-
vig XI [illegible]

[illegible]

*) *Philip de Commines.* Coll. de Mem. XI. p. 306.

**) Burgunderne fandt i det mindste Berbinc [illegible] ind i Staden.

[illegible]

Fakkel, fik Lov til at vende tilbage til sit Rige, sønderknust i Hiertet,

[illegible]

**) Phil. de Commines. l. c. XI. p. 509.

og [illegible]
drog [illegible]
mont, og fornyede Scenerne i Lüttich, [illegible] og flog
ned for Fode alle de [illegible], som det ikke [illegible] at skjule
sig i Skovene. Han ødelagde [illegible], [illegible]
[illegible] havde
[illegible]

[illegible]

[illegible]
[illegible] Historie [illegible]
[illegible]
[illegible]

[illegible] det, man har kaldet Bibliotheksvidenskab.

(Fortsættelse.)

D[illegible]

*) [illegible] Forfatterens Reise, giennem [illegible] Frankrig, Italien, 2c. III, S. 439–40. Det Münchenske Bibliotheks System er i Hovedsagen det samme, som Schrettinger har antaget og udviklet i sin: "Lehrbuch der Bibliothekswissenschaft." Denne Forfatter [illegible] antager den alfabetiske Orden i [illegible] Underafdelinger; men vil at de i een Reol (Schrank) opstillede Bøger, eller de, som udgjøre een Underafdeling skulle ordnes "ikke efter endnu flere Afdelinger i Systemer, men kun efter deres Formater og [illegible]" (Lehrbuch. [illegible] S. 69.)

[illegible] havde, forskilte, i Mange indførte Catalogen man kan, enkelt, videnskabelig-alfabetisk Underafdeling. — Ved dette Standpunkt Bibliothek-System har man unegtelig [illegible] ikke allene en vis Orden; men ogsaa en betydelig Frihed, Bequemhed og Sikkerhed i at [illegible] [illegible] ... Unegtelig er det vel, paa den ene Side [illegible] skabernes Organisme, forenet med Stræben efter mechanisk at benytte Fordelene, som denne Organisme tilbyder; og paa den anden Side, en [illegible] maa [illegible] under det Slags Skin af scientifisk Orden, dog egentlig ophæver al indbyrdes videnskabelig Forbindelse imellem Skrifterne, der høre til eet Fag; [illegible] be-

[illegible] egentlig [illegible] over-
veie, [illegible] til det Materielle
[illegible], og til den Beqvemmelighed, at kunne finde Bøger henhørende til
eet Fag hos hverandre. [illegible] Systemer, hvor under
Fag [illegible], og [illegible] Orden for-
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Bøgernes [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
Materielle (eller paa de [illegible] Bøger;) [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible] af [illegible] encyklopædiske Systemer,
eller [illegible]
[illegible]
[illegible] af Bøger — [illegible]
Thi vi kunne finde dette Princip [illegible]
[illegible] Skrifter og Afhandlinger om Bibliothekers Anlæg
og Indretning [illegible]

36) Foruden at tale om andre ældre Forfattere fra det 17de Aarhundrede, der have skrevet over Bibliothekers Indretning og Bestyrelse, [illegible] Bibliothecæ [illegible] 1635. 4. Lib. II. Bibliothecæ instructio, p. 287-374. *Joh. Garnerii* Systema Bibliothecæ Collegii Paris. Soc. Jesu. Paris. 1678. 4., der indeholder et for sin Tid meget fuldstændigt og udførligt Biblio- [illegible]

[illegible]

nagtet vi ovenfor ligesaa vel have antaget, at [illegible]

[illegible]

Advis pour dresser une bibliothéque (første Gang trykt Paris 1627). I det 7de Capitel afhandler Naudé: l'ordre qu'il convient de donner aux livres, og viser det med lige saa megen Klarhed, [illegible] est toujours celui, qui est le plus facile, le moins intrigué, le plus naturel & usité. Han vil ogsaa, at Bøgernes Plads i Bibliotheket altid skal være den, som Systemet anviser dem; og [illegible] felig at finde enhver Bog i et Bibliothek, om det endog var større end det Alexandrinske. Skrifter over forskiellige Materier vil han ikke have sammenbundne, hvor smaa de endog ere; og [illegible] ordre, principalement quand on en a beaucoup." — Men det 17de Aarhundrede manglede heller ikke sin Schoettinger. Saa- ledes vil J. H. Hottinger (Bibliothecarius quadripartitus Ti- guri 1664. 4. p. 26) [illegible] (Biblioth. [illegible] og den systematiske Orden alene bevares i Catalogerne. Det er nok, mener han, at sætte Skrifterne til hvert Facultets Videnskab paa det Sted, [illegible] componi & adornari poterunt ad ju- [illegible]

Mangelighederne, som [illegible] det Enkelte, uden store Vidtløftigheder. [illegible] af de mest bekiendte, idet jeg ikke [illegible] at tale om det Bibliotheksystem, der vel ei fremtræder, som en fuldkommen og fuldstændig scientifisk Encyklopædie, men dog [illegible] Grundideer og Alt, hvad den til en [illegible] og praktisk Disciplin kan afgive.

Ordningen af et Bibliothek kan (som ovenfor er viist) i Almindelighed ikke skee anderledes, end efter Bøgernes Titler. Disse maae imidlertid ikke [illegible] Bøgernes [illegible], ved Videnskabernes nyere Udvikling nødvendig give bestemt Rubrik i det videnskabelige System; ei heller angive de altid en bestemt enkelt Gienstand for Bogens Indhold; men undertiden flere, stridige eller forskiellige; undertiden ere de og saa ubestemt affattede, og i saa ringe Harmonie med Indholdet, at det bliver umuligt, efter den blotte Titel, at bringe Bogen ind i en bestemt og egentlig videnskabelig Rubrik. Herafhidrøre de i Bibliothekerne saa hyppige Rubriker: Miscellanea, Opera varia & collecta, blandede Skrifter o. s. v. Den blotte Tilværelse af disse er nok til at vise: at der gives Bøger, som mangle et bestemt videnskabeligt Princip i den systematiske Ordning.

Men lad os for et Øieblik antage, at disse Mangelheder ved enhver Bog lode sig overvinde, og at enhver, med Grund af Titelen, i Nødsfald en supplementere kunde henføres til en vis Green af Videnskabens strengt afsondrede Underafdelinger: saa vil enhver saadan i Almindelighed komme til at indeholde flere, eller endog mange Bøger; og efter et strengt og rigtigt scientifisk Princip kunne disse ikke ordnes og opstilles anderledes, end som de historisk ere fremtraadte, følgelig chronologisk. Ikke at tale om, at dette i enkelte Tilfælde bliver yderst vanskeligt, eller endog umuligt: saa vil denne chronologiske Orden, som det encyklopædiske System for-

[illegible] mechaniske Arbeide. [illegible] og [illegible] videnskabelige Overblik, skadet et rigtigt Bibliotheksystem [illegible] bestemt Afvigelse fra det strenge videnskabelige System.

[illegible] Opera omnia [illegible] Sämmtliche Schriften, Oeuvres [illegible] mange forskiellige Forfattere, som [illegible] udgivne, [illegible] gandske [illegible] systematisk, eller efter [illegible] seriem, men [illegible] Chronologisk [illegible] græske og romerske Classikere, eller [illegible] og Middelalderens Theologer, staae blot [illegible] et scientifisk System, og efter deres [illegible]

Lad det være nok saa afgiort, at en streng og consequent encyclopædisk Catalog fordrer denne Orden: saa vil den practiske [illegible] Bibliothekar dog [illegible] Betænkning at forlade den. Han vil ordne de græske og romerske Classikere i Digtere og Prosaister,

37) En saadan Orden er i de angivne Tilfælde fulgt i det store Kongelige Bibliothek; og Forf. har havt Leilighed nok til at prøve, hvor megen Tidsspilde det volder, at skulle opsøge, uden at [illegible], [illegible] Digter eller Philosoph, hvis samtlige [illegible] udgivne, og saaledes [illegible] indskudte efter Forfatterens Levetid, imellem hele Bogmasser af andre Classikere, hvis Udgaver kunne fylde en heel Bogsal.

ved [illegible] Werket [illegible] Prolegomena, eller hans Literair-Historie og Bogkundskab i Almindelighed [illegible] Mythologie, o. s. v. [illegible] Siden [illegible] Afdeling i græske og romerske Historikere, Geographer, Philosopher, Mathematikere, o. s. v. [illegible] Udgaverne af disse Classikere, med deres Oversættelser og Commentarer, alfabetisk efter Forfatternes Navne; [illegible] det mindste Bog [illegible] Orden [illegible] Enhver af disse Classer af Forfattere [illegible] Orden [illegible] Følge ved de græske og romerske Kirkefædre og de scholastiske Theologer, o. s. v. [illegible] de [illegible] Theoretiker har behandlet Materien om [illegible] en Bibliotheks systematiske Ordning, [illegible] fremstillet det hele encyklopædiske System, hvorefter han virkelig har ordnet [illegible] Bibliothek 38); [illegible] det [illegible] Synspunkt [illegible] ordnet de græske og romerske Classikere, baade efter Materierne, og efter Forfatternes [illegible] Forfatterens [illegible] Værker efter Aarhundredet, hvori de have levet, o. s. v. Vi skulle nedenfor noget nærmere betragte hans [illegible] overhovedet vist nok skarpsindige og berømmelige Arbeider, hvori den consequent udførte Plan nu og da dog ei kan undgaae at støde paa de samme Hindringer, der maa møde enhver, som har antaget den Mening, at virkelige Bøger kunne ligesaa let og ligesaa bekvemt ordnes og opstilles efter det strengeste System, som man ordner de enkelte Bogtitler?

Det reen encyklopædiske System for en Videnskabs Inddeling fordrer ogsaa et nødvendigt Hensyn til Videnskabens virkelige Beskaffenhed i et givet Tidspunkt, og til de væsentlige Forandringer eller

38) Ordo Bibliothecae Universitatis Caesareae Mosquensis, conditus a Bibliothecario Ferd. Fred. Reuss. Mosquae 1826. (Lat. & Rossice.) XXVI. 233 p. 4. maj. (Dette Bibliothek havde, da det blev ordnet og Systemet udkastet, [illegible] 30,000 Bind. p. VI.)

Udviklelser, som den [illegible] paa [illegible] og [illegible] til de Tid, men naar Bibliothekssystemet strækker sig; men dog gives der mangfoldige Tilfælde, hvor dette System ikke saaledes som hiint, naar [illegible] den rationelle eller som scientifiske Synsmaade herske, men maa og her holde sig til den empirisk-historiske. Et Par Exempler ville ogsaa oplyse dette. Det encyklopædiske, hvor lærer man saaledes i Tydskland i den nyere Tid har omskabt de philosophiske Disciplineres formelle Beskaffenhed. Dersom nu en Bibliothekar [illegible] har ganske sein havde opgaaet at [illegible] de mange nyere Systemer, og deres nye Terminologie, eller [illegible] af hans [illegible] en Labyrinth imellem dem, undertiden man af [illegible] af Tanken, [illegible] Labyrinther, ogsaa vilde [illegible] det gamle System [illegible] Classificationer, hvilken Forvirring vilde ikke dette bringe i den hele ældre philosophiske Literatur, indtil Schellings og Hegels Tid; ja hvor urimelig vilde det blive at indføre de aristoteliske og [illegible] Physikker under naturphilosophiske Afdelinger! — Men den med sin Videnskab fortrolige og tillige praktisk kyndige Bibliothekar vil derfor ganske rolig beholde de gamle Navne og Inddelinger. Han vil hverken udvide Logiken efter de Hegelske Grundsætninger eller borttage Metaphysiken, fordi Ingen mere skriver Systemer under denne Titel. Heller ikke ville de nyere Naturphilosophien og dens [illegible] bringe ham i Forlegenhed. Den hele Naturphilosophie lader han som en Følge, at Anhang til den ældre saakaldte Metaphysik, træde ind i Bibliotheksystemet, og lader den der rolig oppebie kommende Tiders Omskiftninger.

I historiske Discipliner derimod (f. Ex. i den specielle Statshistorie og den dertil hørende Statsbeskrivelse eller politiske Geographie) ville politiske og geographiske Forandringer jevnligen indtræde i det virkelige Liv, som det i Videnskaben selv finde deres Plads, og virke paa Orden og Fremstilling af mangehaande Materier; men, som overførte paa Bibliotheksystemet, kun vilde

nødvendige Forandring; Adsplittelse og uventede Sammenslagelser, ville sandsynligt besværlig Nytte. Derfor kan det i visse Tilfælde være ligesaa nødvendigt, i et Bibliotheks historiske Fag at vedligeholde endog længe afskaffede politiske og historiske Inddelinger, som det i andre kan være rigtigt og nødvendigt, at indføre og følge det Nye; saaledes t. Ex. Tydsklands gamle Inddeling i Kredse vil uden Skade vedligeholdes i et Bibliotheks geographiske og historiske Afdeling, hvor den engang var indført 39); og en Mængde, deels gamle, men i øvrigt paa Papiret retfærdige og legitime Vasaller opslugte, og af den nærværende Geographie udslettede Stater have i et Bibliothek en ubetinget nødvendig historisk Existents. Hvilken latterlig Forvirring ville det give, om man der skulde søge Erkestifterne Cölns og Triers Historie under Kongeriget Preussen, Bispedømmet Münsters under Hannover, eller den Venetianske Historie under Rubrikken Østerrige! Eller hvorledes vilde en Bibliothekar komme til Rette med at dele Kongeriget Polens Historie, saaledes som Staten er deelt? Hvormegen forgieves Umage har derimod den Bibliothekar sparet sig, der ikke, i vort Aarhundredes første Decennium, af encyklopædisk Iver lod sig forlede til at incorporere Hollands, en stor Deel af Tydsklands og næsten hele Italiens Historie under den franske, eller til at giøre nye Rubriker for Kongeriget Westphalen og Storhertugdømmet Warschaus Historie. — Andre politiske Forhold, især nye selvstændige Staters Opkomst, ville derimod ogsaa giøre Forandringer i et

---

39) I det nylig anførte Bibliotheksystem af Reuss (p. 78) synes det, som denne Forf. har været af samme Mening med Hensyn til den tydske Historie. At de mindre og nu for en Deel udslettede tydske Staters Rubrikker, der ikke findes fuldstændigere, maa formodentlig tilskrives Savn i Bibliothekets Bogforraad. I det Kongel. danske Bibliothek, hvor Tydsklands Historie er et meget rigt Fag, findes hele Specialhistorien ordnet efter Kredsinddelingen af de endnu eller tilforn uafhængige Rigslande.

[illegible]

den, om den endog i nogle Tilfælde kunde medføre Begvemhed, derimod i tilfælde mange og flere ville forvolde og fremme Uorden og skadelig Vilkaarlighed, eller [illegible] Grundbegrebet [illegible]

[illegible] nødvendig [illegible] Bøger, for hvilke deres Indhold [illegible] har bestemt den [illegible] det

[illegible] det encyklopædiske Bibliotheksystem [illegible] Videnskabernes Rige, i hele deres [illegible], [illegible] og det System, som den videnskabelige Encyklopædie [illegible]; det andet er en kritisk modificeret Anvendelse af dette. Men at der imellem den strenge encyklopædiske Theorie, og den regelløse mechaniske Uorden gives en Middelvei, og at denne [illegible], i at anvende en praktisk, paa Overveielsen af mange specielle Tilfælde bygget Kritik paa den videnskabelige Encyklopædies theoretiske System, [illegible] saa vidt som dette bliver Ledetraaden i et Bibliotheks Ordning. Derhos være at bemærke: at med Hensyn til disse Grundsætninger bør enhver Afvigelse fra Systemet [illegible] fra den [illegible] Catalog) [illegible] i Bibliothekets virkelige Opstilling. [illegible] indtræder [illegible] Overeensstemmelse imellem Bøgernes Sted i den videnskabelige Catalog og deres Standplads i Bibliotheket, som herskende Grundsætning.

Imidlertid gielder det Enhver, at, ligesaa vist som [illegible] theoretisk Grundsætning i Livet, ikke uden practiske Modificationer vil kunne udføres, saa have vi endog indrettet det videnskabelige Bibliothekssystem med alle fornødne Hensyn til praktisk Beqvemmelighed, saa [illegible] af de mindste Afvigelser i Bøgernes Opstilling, som [illegible] Beqvemmelighed [illegible] eller physisk Nødvendighed fordrer. At overføre denne Afsondring paa en videnskabelig Catalog, endog efter det [illegible] Bibliotheksystemet, [illegible] ikke [illegible], at have al consequent Eenshed og enhver gjennemført Plan. Aldeles unødvendigt er det, at bringe de samme Rubrikker og Underafdelinger tilveie i Folianterne, som i Quarterne, eller i Octaverne; [illegible] enhver Videnskab havde et ganske forskielligt Omfang, da man skrev Bøger i de tre forskiellige Formater. Saaledes vil man ved at afsondre Formaterne i den videnskabelige Catalog, fremdbringe

3 forskjellige Bibliotheks-Systemer [40]), hvoraf det tredie og fuldstændigste (Octav-Systemet) snarest kan indrettes saaledes, at det optager i de to øvrige (skjøndt der muligen kunde findes enkelte Tilfælde, hvori Bøger i Folio fremkringe en eller anden Rubrik, der slet ikke forekommer blandt Octaverne). Dersom man da (som upaatvivlelig er det eneste rigtige) vil fremstille Bibliotheksystemet i en eneste og fuldstændig Catalog, da maa Formaterne sammensmeltes i denne, uden at Bøgernes Opstilling derved lider anden Forandring, end at de, i enhver Format særskilt, følge mechanisk i den samme Orden, som den, hvori de staae i Catalogen.

Der kunde desuden opkastes det Spørgsmaal: om det ei skulde være gavnligt, i visse enkelte Tilfælde at beholde i Bibliotheksystemet og dets Catalog den strengere videnskabelige (f. Ex. chronologiske) Ordning, og derimod i Opstillingen selv ombytte den med den beqvemmere alphabetiske? — Uagtet vi ei ville negte, at denne Fremgangsmaade i enkelte Underafdelinger kan spare en ei ubetydelig Tidsanvendelse, troe vi dog ikke at kunne anbefale den, da den baner Veien til Inconseqvents og Vaklen, hvorved Systemet kunde komme til meer og meer at opløses i Vilkaarlighed. Vi troe derfor, at enhver Modification i det strenge encyklopædiske System, enhver efter Bogvæsenets Beskaffenhed indrettet Afvigelse fra samme, som man vil indføre i Bibliotheket, bør forud overveies og bestemmes; men eengang indført i Systemet og Catalogen, hvori dette fremstilles, bør den ogsaa (om ikke physiske Hindringer, f. Ex. et alt for colossalt Format [41]), hindre den) overalt

---

40) Dette er Tilfældet med det store Kongelige Bibliothek, hvis efter Formaterne særskilt indrettede og afdeelte scientifiske Catalog derfor egentlig er en Samling af Local-Cataloger over det, efter et tredobbelt videnskabeligt System ordnede Bibliothek.

41) En saadan Hindring kan endog undertiden (rigtig nok ved mangelfulde mechaniske Indretninger i Bibliotheket) indtræde ved

følges i Opstillingen af enhver heel Afdeling eller Underafdeling. Dette hindrer dog aldeles ikke: at der med enkelte Bøger, endog uden Hinder af Formaten, kan skee Undtagelse i Henseende til deres Standplads efter den almindelige Catalog. Denne bør efter Systemet indbefatte enhver Bog i Bibliotheket. Enkelte Bøger af særskilt Beskaffenhed (f. Ex. Palæotyper, Aldinske Udgaver, Skrifter trykkede paa Pergament, andre Bøger af høieste Sieldenhed, udmærkede og kostbare Pragtværker, og desligere) som kunne fordre en særskilt Plads, for med Sikkerhed at bevares eller med Beqvemhed at kunne bruges, bør ikke mangle i den almindelige Catalog, uden med en pedantisk og ofte høist skadelig Ængstelighed at bindes til den Plads i Bibliotheket, som bemeldte Catalog anviser. Herom, og om særskilte Cataloger over slige Bøger, vil det fornødne meddeles i næste Afdeling.

Inden vi dog gaae over til denne, kunde her endnu være Sted til en nærmere Udvikling af det videnskabelige Bibliotheksystem, eller til at undersøge: hvorved det fornemmelig er forskielligt fra det strengere encyklopædiske System; efter hvilke almindelige Grundsætninger det dannes; og hvorledes det sidstnævnte System, under de fornødne Modificationer, anvendes paa de enkelte Videnskaber. Det sidste vilde dog fordre mere Vidtløftighed, end vort Formaal og Grændserne for dette Skrift tilstede; det vilde næsten være det samme, som at fremstille et Schema til et heelt Bibliotheks Ordning. Det første, eller de almindelige Grundsætninger

---

Bøger i de mindre Formater, naar man har Exemplarer aftrykte paa meget stort Papir. Da man deri endog i vore Tider gaaer saa vidt, at man stundom forvandler en maadelig Octav til en stor Quart: seer jeg ingen Hindring for, at man i enkelte Tilfælde kan sætte slige Bøger blandt Quarterne. Er dette vel et Slags teknisk Forseelse af en Bibliothekar: saa kan i det mindste enhver Uleilighed deraf forebygges, ved at bemærke Translocationen i Catalogerne.

for Systemets Dannelse, som tildeels allerede i det Foregaaende, i det mindste middelbart, berørte; og min berømte Forgænger har desuden i et oftere anført Skrift[42]) fremsat de vigtigste af hine Grundregler for den videnskabeligt ordnende Bibliothekar paa en Maade, hvorved det bliver lettere, at henvise til hans indholdsrige og gjennemtænkte Sætninger, end at tilføie, hvad der kunde bemærkes, videre udføres, maaskee ogsaa indvendes, ved Indholdet af disse Sætninger. Jeg indskrænker mig derfor til ganske faa Bemærkninger.

Den første af Hofraad Eberts Sætninger, der foreskriver historiske Inddelingsgrunde, er unægtelig en af de vigtigste, eller egentlig den, hvorpaa de følgende ere byggede. Men den forstaaes ikke, og vil ikke med fornuftig Consequents og et rigtigt

[42]) Ebert, die Bildung des Bibliothekars. 2. Aufl. 1820. S. 26–31. De her fremstillede, og i Korthed forklarede Grundsætninger ere følgende: 1. Alt bør fornemmelig henføres til historiske Inddelingsgrunde, fordi disse ere saa nær beslægtede med Livet, at de, endog forældede, lettere bevares i Hukommelsen, end forældede encyklopædiske og systematiske Anskuelser. 2. Man undgaae alle ideale, konstige og alt for abstracte Inddelinger; og bringe derimod det praktisk homogene saa nær sammen som muligt. 3. Dog maa man i denne Accommodation efter det virkelige Liv ikke nedstige alt for dybt til blot temporaire eller individuelle Synsmaader. 4. Man foretage sig hverken, at ville ordne for meget eller for lidet. ("Grændsen for det bibliothekariske System kan snart og let overskrides; naar man forvilder sig ind i den philosophiske Systematik. Dog maa Bibliothekaren heller ikke strax forsage, og bringe enhver noget vanskelig Bog hen paa Miscellan-Hylden.") 5. Ikke Formen, men Indholdet, maa være afgiørende ved Ordningen. 6. Med Frihed i at ordne forbinde man, strengt at undgaae al Vilkaarlighed (ɔ: al Accomodation efter locale, eller andre blot tilfældige Grunde og Vanskeligheder. Disse kunne med Tiden forandre sig og bortfalde. Har man da føiet sig efter dem i Systemet, saa maa ogsaa dette omstiftes).

[illegible] kunne udvaltes af ældre end den, der har studeret Literaturhistorien i alle dens Grene og Afdelinger; og Bibliotheksvidenskaben ved at erhverve sig en udbredt Literatur- og Bogkundskab, ikke blot ved at gjennemløbe nogle Compendier eller Systemer i den videnskabelige Encyklopædie. Denne Grundsætning er tillige af en saadan Art, at dens Anvendelse heller ikke kan undvære det klare og skarpe philosophiske Blik, som videnskabelig Dannelse giver en tænkende Aand; og heraf alene skimlyser Nødvendigheden af denne Dannelse for en Bibliothekar, der vil gjøre Fordringer paa Indsigt i det, han kan kalde sin Videnskab. Mangen vil maaskee smilende forkaste til hine "konstige og alt for abstracte," i det mindste alt for smaalige, og alt for haarkløvende Inddelinger [illegible] en Bibliothekar eller Bibliograph, der alene har dannet sig gjennem Bogtitler, eller ved en aandløs og blot materiel Bogkundskab. Denne — naar han engang foresætter sig at ville danne et System — giver han kun en adsplittet, uorganiseret Masse af individuelle Begreber. Begynder han paa at ville ordne disse, og fattes han det skarpe og øvede Blik, der trænger ind i Videnskabernes Væsen, og afsondrer deres formelle og historiske Betragtning fra den speculative og fra den, der tillige gaaer ud paa Videnskabens reelle Materie: da bliver han enten blot Systemmager, eller han troer, at en systematisk Inddeling ikke kan være speciel og individuel nok; og paa denne Maade opstaae Bibliotheksystemer, hvis Vilkaarlighed og [illegible] [illegible] sig til deres Ophavsmand.

Saaledes maa hiint historiske Princip for Inddelingen ikke misforstaaes, som om det var aldeles empirisk, og ikke havde en videnskabelig Grundvold, og en vis Grændse, der heller ei kan overskrides. Et Exempel vil oplyse dette. Man kunde med Nytte i Bibliothekerne udvide den geographiske Afdeling ved ethvert Lands [illegible]

[illegible] [illegible] [illegible] eller blot Landets Chorographie og [illegible] [illegible]; men ugjennemførlige Beskrivelser over Reiser i [illegible] [illegible] [illegible] Karakter, eller Forholdet imellem Regjeringer og Undersaatter, og ikke Bevægelsen eller den Indflydelse de [illegible] [illegible] Disciplinen, det indbefatter Landets Formaal, Love og Lovkyndighed. Denne Methode findes vistnok udført i den Dresdenske Bibliothek, og jeg troer ikke, at den overskrider en [illegible] Anvendelse, naar det historiske Princip for Bibliotheksystemet. Vilde man [illegible] Tilhængerne consequente [illegible] Titlernes Historie i [illegible] sætte Code Napoléon og det paa samme byggede Retssystem ved Keiser Napoleons Historie, vilde man henføre en [illegible] [illegible] den udbreder sig med tiltagende Udstrækning over flere [illegible] [illegible] Lande. Til det Forspil som nævnes paa Titelbladet; eller man vilde sætte Dibdin's bibliographical Tour til den [illegible] [illegible] Literatur, og hans Decameron blandt Noveller og Romaner, [illegible] [illegible] i alle disse Tilfælde giøre en Misbrug af den historiske Fremstillingsgrund, det grunder sig paa fuldkommen Misforstaaelse af denne, og paa en Misforstaaelse af Eiendommelighed og Kritik, der fører til det Urimelige og Latterlige. Man vilde indbilde den Mening "at det praktiske [illegible] [illegible] billiges [illegible] [illegible] [illegible]" [illegible] man i slige Tilfælde, [illegible] af virkelig Uvidenhed, eller ved en [illegible] [illegible] individuel Synsmaade, vilde gjøre til [illegible], hvor det aldrig har været.

[illegible] En [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] af de [illegible] [illegible] Grundsætninger lede til, dersom man vilde give den en Almindelighed, som den, hvorefter den er fremsat. At [illegible] Begrebs Form (o: Udvikling, Behandling, Fremstilling) men dens Indhold (Materie, Stof) bør være afgiørende ved Ordningen, kunne vi umuligen antage som almindelig Regel; ethvert [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Tilfælde bestemmer Titlen, og denne [illegible] [illegible] give den [illegible] Veiledning [illegible] at [illegible] [illegible]

Plads. Hermed negte vi ei Gyldigheden af de Undtagelser, hvis enten Bogens Form er ganske uvæsentlig, med Hensyn til Indholdet, og enten som Følge heraf, eller og ved Forfatterens Ubyg-tighed til at finde en passende Titel, denne vilde anvise Bogen en ganske upassende eller urigtig Plads. De af Ebert anførte Exempler (f. Ex. Bøger under Titel af Breve, der kun handle om een Materie, og intet have af Breve end Titelen; Chorographier, der føre Navn af Reiser, men egentlig ere intet andet, end en i visse Rubriker afdeelt Beskrivelse over Landet, f. Ex. Volkmanns og Lalandes Værker over Italien;) disse Exempler oplyse nemlig, hvad her er sagt; men bevise ikke, at man i ethvert tvivlsomt Tilfælde tør lade Bogens Indhold alene bestemme dens Plads. At henføre Spinosas Ethica til Moralen, og Fichtes "Wissenschaftslehre" til almindelige Encyklopædier, er vist nok en falsk og slet Ordning. Men, som et modsat Exempel, ville vi anføre Mosheims "anderweitiger Versuch einer gründlichen Ketzergeschichte." Helmstädt 1748. 4. Dette vidtløftige Værk indeholder blot: "Geschichte des berühmten spanischen Arztes Michaels Servetо;" i tre Bøger — en ypperlig Monographie over denne ulykkelige Philosoph, som Calvin lod stege som Kiætter i Genf 1553. Indholdet anviser denne Bog paa det bestemteste sin Plads (under Vitæ Eruditorum) ved de øvrige Skrifter om Servetus; men at skille den fra Mosheims tidligere Arbeide: Versuch einer unpartheiischen und gründl. Ketzergeschichte. (Helmstädt 1746. 4.) lader sig dog ingenlunde giøre i et Bibliothek, hvor man ikke vil eller kan søge den andensteds end, efter Titelen, under den almindelige Kiætterhistorie.

Den fierde af Eberts Grundsætninger: at man i at giøre Afdelinger maa holde det rette Maal, er egentlig Prøvestenen for Vedkommendes Evne til at danne et Bibliotheksystem; og den theoretiske Fordring kan blot en med alle Videnskabers Literatur fortrolig Øvelse bringe til virkelig Udførelse. At opstille denne

Fordring, er derfor egentlig at, især Bibliothekaren [illegible] danner sig ved Studium og Erfaring, inden han foretager sig at ordne et Bibliothek. At han ved dette Foretagende, efter Eberts Ord, overskrider de ham satte Grændser ved "at forvilde sig ind i den philosophiske Systematik", er muligen dog et alt for almindeligt eller udvidet Udtryk. Uden at have studeret denne Systematik, vil Bibliothekaren ikke kunne lægge Grundvolden til sit System; uden at kjende Literaturen og Bogvæsenet i dets hele Omfang, vil han ei kunne bygge paa den lagte Grundvold. Han maa være fortrolig med det ideelle philosophiske System for Videnskabernes Inddeling — en Inddeling, der udgaaer alene fra Videnskabernes eget Væsen — for at kunne skjønne Forskjellen imellem dette System, og det, som Bibliotheket fordrer; en Forskjel, som Ebert ved en Lignelse har oplyst: "I hiint seer man de enkelte Dele af de menneskelige Kundskabers sammensatte Bygning afsondrede, sønderlemmede og analyserede, og deres Sammenføininger aabne; i dette vise de sig nærmere sammenrykkede, forenede og i den Forbindelse, hvori de virke i Livet og til det Heles almindelige Oeconomie. Denne Knytning til Livet, og til dets Forhold, Hensyn og Slægtskaber, ligger ret egentlig i en Indretnings Væsen, der omsider altid er bestemt for Livet og dets Fordringer; om end ikke altid just for det nærværende."

Det er saaledes denne, paa practiske Hensyn, paa en ikke blot speculativ, uforanderlig Eenhed, men paa dennes Modification ved mange specielle Omstændigheder, som den virkelige Tilværelse af et Bibliothek medføre, byggede Fremgangsmaade, der vil lede den tænkende og erfarne Bibliothekar (practisk øvet ved et grundigt Studium af flere Bibliothekers System, og af de bedste scientifisk ordnede Cataloger) til det Maal, hvor han i det mindste tør sige sig selv: at han har fremstillet et System, der opfylder de Fordringer, som med Hensyn til Tidsalderen, Nationen og det

svenske Bibliothek; hvis Ordning er hans Værk, kunne gjøres Brug. At disse Fordringer kunne og bør opfyldes, at et Bibliotheksystem, der kan fortiene Navn af videnskabeligt, maa indeholde Muligheden at udvide det, uden at være nødsaget til at omstøde det, heelt eller i nogen enkelt Hoved-Deel; er allerede af det Foregaaende klart. Men ogsaa til et, over nationale Hensyn ophøiet Maal bør Bibliotheksvidenskaben i det mindste stræbe. At det, som Ebert beklager, endnu er en stor Ufuldkommenhed ved vor Tids Bibliotheker, at ethvert har et forskielligt System; og at selv den ene Bibliothekar ofte vil have stor Vanskelighed ved at finde sig til Rette i den andens Bibliothek: vil et kunne nægtes. Men dog troer jeg, at en ganske almindelig Norm for et Bibliotheksystem, gieldende for ethvert Land, aldrig vil kunne opstilles. I enhver Nations Literatur vil der findes enkelte, for den eiendommelige Sider, som i Literaturens System maa fremtræde paa en egen, fra andre Nationers forskiellig Maade. Enhver national Forskiellighed i Bogtitlernes Charakteer og Form, maatte her have Indflydelse. Desuden vil ogsaa hin almindelige Norm, practisk anvendt, møde saadanne Vanskeligheder i enhver Nations herskende, ofte meget afvigende Synsmaade for Videnskabernes Betragtning*), at dens Udførelse neppe kan tænkes mulig. Om

*) Man sammenføre hermed Artikelen: Système bibliographique i G. Peignot's Dictionnaire raisonné de Bibliologie. Paris, 1802. II. p. 200-281, hvor denne Forfatter meddeler Grundtrækkene af de fleste ældre og nyere videnskabelige Bibliotheksystemer fra det 17de og 18de Aarhundrede; og hvor man fornemmelig finder de franske Bibliothekers og Bibliothekarers Grundsætninger udviklede. Man vil her have Leilighed til at overbevise sig om, hvor meget disse afvige fra de nyere tydske Systemer; og hvorledes overhovedet næsten enhver, der har udtænkt og opstillet et saadant Schema, mere har havt den philosophiske Theorie, end Bibliothekarens Praxis for Øie. Ikke desmindre [illegible]

tillige med) det Mildeste, som Selv-Kienderen, at i det mindste Bibliothekarerne i eet Land, f. Ex. Tydskland, kunde enes om at følge det samme System.

Det er med Hensyn herpaa et Arbeide af virkelig Nytte og Kunstnerfliid, at den ovenfor anførte Forfatter, Bibliothekaren i Moskva, Hr. Reuss, har paataget sig at ville afstrikke et fuldstændigt Schema for det hele videnskabelige System, hvorefter han selv ny af i 4 Aar har ordnet det derværende, ikke meget talrige Universitetsbibliothek, som han modtog i fuldkommen Uorden og uden brugbare Cataloger (absque indicibus idoneis, nulloque librorum ordine observato). Desom det endog lod sig gjøre en og anden kritisk Bemærkning ved enkelte Afdelinger i dette Bibliotheksystem (som er det fuldstændigste, i et Bibliothek virkelig udførte, der i vore Tider er bekiendtgjort) kunne vi dog ei andet end tilstaae Forfatteren, at han har udført sit Arbeide, baade med philosophisk Skarpsindighed, og med megen Consequents i den for enhver Videnskab og Underafdeling udførte Orden. Overhovedet har Hr. Reuss imidlertid, saavel i de almindelige Inddelingsgrunde, som i de vigtigste Bestemmelser for Fagenes Underafdeling, i Sammenhæng fulgt det Goettingske Bibliotheksystem, der formeentlig er et Værk af (hans Fader?) den ærværdige og berømte Overbibliothekar Hofraad Reuss; og da dette for en stor Deel stemmer overeens med det Kiøbenhavnske, eller det, hvorefter den afdøde, af det store Kongelige Bibliothek i høi Grad fortiente Overbibliothekar Moldenhawer ordnede samme imellem A. 1790 og 1800: have vi næsten overalt fundet os ligesom hiemme i det af Hr. Reuss opstillede System; imedens vi tillige, efter Billighed, bør i

*) Derimod slutter bemeldte Artikel med den lidet trøstende Ytring: "Jusqu' à ce moment on ne connait aucun *système bibliographique* parfait, et peut-être est-il impossible d'atteindre à cette perfection desirée."

enkelte Tilfælde tilslyde dette Fortegnet af en større Eenhed og skarpere Consequents — et Fortrin, som letteligt forklares deraf, at Hr. Reuss har udkastet sit System for den hele existerende Bogmasse, og udført det i Sammenhæng, uden det forvirrende Hensyn til Bøgernes forskiellige Formater. I det Kongelige danske Bibliothek har derimod Moldenhawer, saavel i Catalogerne, som i Bibliothekets Opstilling, beholdt et tredobbelt videnskabeligt System for de tre Hovedformater, hvoraf saaledes kun Octavernes System udgiør det egentlig fuldstændige. Men ogsaa dette har ikke kunnet undgaae, stundom at lide under temporaire og tilfældige Hensyn til Systemet i de andre to Formater; og vort Bibliothek savner i dets nu snart fuldførte videnskabelige Catalog et universelt, den hele Masse af Bogtitler, under en fælleds Eenhed, omfattende System, imedens de tredobbelte Inddelinger og Rubriker giver en tredobbelt Umage ved at følge og fortsætte disse tre Systemer, eller ved at bestemme Pladsen for tilkommende Skrifter **).

I det vi nu, med Hensyn herpaa, ei kunne andet, end give en saadan Indretning Fortrinnet, hvor det videnskabelige Bibliothek-System, og den paa samme byggede Catalog, udgiøre et eneste Heelt, hvori Bøgerne i alle Formater indflyde (uden at dette ophæver deres Adskillelse i Opstillingen:) maae vi dog ved denne Leilighed giøre opmærksom paa den ikke altid klart og tilstrækkeligt opfattede Forskiel imellem en almindelig, scientifisk og encyklopædisk Bogfortegnelse (et Literatur-Værk, der kan tænkes uafhængigt

**) Det samme sees at være Tilfældet i det Berlinske Bibliothek, hvis nærværende scientifiske Anordning begyndtes 1818, og hvor de paa samme Tid begyndte "Inventarier, saaledes indrettede, at de foreløbigen kunne træde i Stedet for Realcataloger" nu udgiøre 181 Bind. Bibliothekets nærværende Antal af trykte Bøger angives at udgiøre omtrent 250,000 Bind. S. Wilken's Geschichte der königl. Bibliothek Berlin ib. 1828. S. 164. 166. 204-7.

af ethvert særskilt Bibliothek) og paa en omhyggelig efter det indfatte System ordnet Catalog over et individuelt Bibliothek. Af en saadan kan egentlig, i Følge dens rette Begreb, ikke fordres meer, end at den indeholder de fuldstændige, rigtig ordnede Titler paa ethvert særskilt Skrift, der findes i Bibliotheket. At udvide den (saaledes som f. Ex. i den fortræffelige Bünauiske Catalog, i sin Art et hidtil uovergaaet Mønster, er skeet) til at uddrage og optegne de i større og mindre Samlinger (f. Ex. lærde Selskabers Skrifter, Acta Sanctorum, Bibliotheca Patrum o. d.) indfattede Værker og Afhandlinger: er et Arbeide, der mere tilhører hine almindelige Bogfortegnelse, end den individuelle Bibliothekscatalog. Vilde man i denne optage et saadant Arbeide, saa foretog man sig ikke alene et Værk, hvis Grændser neppe lade sig bestemme (thi det kunde jo udvides f. Ex. til alle mulige Tidsskrifter i enhver Videnskab); men man vilde faa en stor Deel komme til, ei at giøre andet end afskrive trykte Værker, f. Ex. den Bünauske Catalog, saavidt den naaer, Reuss Repertorium Comment. Societat. literar. og andre lignende. Et saadant Foretagende, — dersom endog Kræfter og Hænder til at udføre det fandtes — ligger uden for Begrebet om den videnskabelige Catalog over et særskilt Bibliothek, hvis Systems Grændser nødvendigen maa indskrænkes indenfor Omfanget af de i Bibliotheket virkelig existerende særskilte Skrifter. Hiint Arbeide maa derimod snarere være en Gienstand for trykte Værker, eller Fortsættelser af de allerede tilværende, som vi nylig nævnede; og som kunne ansees som indrettede og gieldende for ethvert betydeligt Bibliothek.

Hvad den mechaniske Indretning af en systematisk Bibliothekscatalog angaaer, da kunne vi her ei indlade os paa en udførlig Fremstilling eller Kritik af samme; og bemærke alene, at med hvor megen Omhyggelighed og Sparsomhed paa Rummet (som ikke nok kan anbefales) den endog udføres: vil det aldrig

sættes paa samme Vanskeligheder i at fortsætte den, der efterhaanden giøre Omskrivning af Blade og enkelte Afskrivninger, Udvidelse og Omdbinding af enkelte Dele af Catalogen, fornødne. Den af Hr. Reuss ved Bibliotheket i Moskwa anvendte Methode: at lade den videnskabelige Catalog bestaae af de enkelte Bogtitler, ordnede efter Systemet, og ved en god mechanisk Indretning sammenholdte og bevarede i Kapsler og passende Giemmer *), fortiener derfor upaatvivlelig megen Opmærksomhed; og kan i det mindste anbefales som den rigtigste og simpleste til at begynde og grunde den videnskabelige Catalog over et Bibliothek. Den har den store, uvurdeerlige Fortrinlighed, at kunne efterhaanden modtage Forandringer og Forbedringer (endog i de enkelte Bogtitler) uden anden Umage, end at omflytte nogle løse Blade, eller at omskrive en Titel; og vil man i Tiden, efterat Bibliotheket har naaet en betydende Størrelse, og Catalogen al den Nøiagtighed, [illegible] at kunne give den, forvandle den til indbundne Bind, da fordrer dette kun Umagen og Bekostningen, at lade den afskrive.

17) Een Gienstand staaer endnu tilbage at berøre paa dette Sted. Vi antage, at et Bibliothek er ordnet efter et, paa de ovenfor anførte eller antydede Grundsætninger, bygget System, og opstillet efter denne Orden. Enhver saadan Orden trænger imidlertid til-

[illegible]

*) Saavel den systematiske som den alfabetiske Catalog over Bibliotheket i Moskwa ere indrettede paa denne Maade. Indretningen for at bevare Titlerne i deres Orden, og at giemme dem i dertil indrettede Skabe, m. m. beskrives, tilligemed de anvendte Mærker, Nummerering og andre Hielpemidler for at vedligeholde Orden i Catalogerne og i Bibliotheket, i det anførte Skrift p. VI–XXII. Antallet af Rubrikerne i det af Hr. Reuss opstillede System ere 2452, under hvilke 19,769 enkelte Titler vare ordnede. Antallet paa Rubrikerne i det store Kongelige Bibliotheks fuldstændigste System, for [illegible], ville formodentlig stige til henved det dobbelte.

[illegible] Hielpemiddel, som ældre Bøgernes Nummerering [illegible]) for-gaaer, at denne, medfører andre, ikke uvigtige, og tidsspildende Fordele: Saaledes at udbrække den (som hidtil ved det Kongelige Bibliothek er skeet) er ingenlunde at tilraade. Adskillige Forskrifter for den rigtigste Methode i Bøgernes Nummerering have adskillige Forfattere meddeelt 18); og enkelte have, endog i nyere Tider, villet hindre en Fremgangsmaade, som af Fornuft og Eftertanke maa forkastes i ethvert Bibliothek, (det være nu systematisk opstillet, eller ikke) den nemlig: ved Nummere og Signaturer inden i Bogen, eller paa Underslaget af Bindet, ligesom at lænke Bøgerne til visse Pladser, til en uforanderlig Plads i Salen; eller og paa i enhver Omflytning at skulle ode Tid paa at forandre Signaturer. Det er unødvendigt videre at udvikle det Daarlige og Skadelige i en saa mekanisk Methode. Ligesaa lidt kan jeg indlade mig paa i øvrigt at gjennemgaae og drøfte den nylig anførte Forfatters (Hr. Bibliothekar Schrettingers) hele Nummererings-Methode, da den er bragt i Forbindelse med et System for Bøgernes Opstilling, som neppe tilsteder en videnskabelig Orden (endog for saa daarlige og [illegible] [illegible]

18) [illegible] Schrettinger. Lehrbuch der Bibliothekswissenschaft. 1. Heft, S. 72–89. Om Nytten og Nødvendigheden af Nummereringen S. 71. hvori Forf. dog gaaer vel vidt; naar han f. Ex. antager det som afgjort at Bøger, uden dette Sikkrings-middel, ei kunne flyttes fra en Reol eller en Sal til en anden (har Forf. aldrig prøvet at lade Bøgerne i en eller to Dele Holder flytte paa engang i dertil indrettede Bærekasser?), eller, at naar en Bog udtages til Brug i Bibliotheket, vil den (uden Nummerering) vanskelig eller slet ikke kunne bringes paa sit forrige Sted; [illegible] naar Bibliothekaren ikke selv vil paatage sig denne besværlige Møie." (Det er vist nok Misundelse værd, at Bibliothekarerne i München kunne spare denne Møie, og Tiden, som den tillige medtager; men i øvrigt have vi hos os, uden al Nummerering, men ved et andet og simpelt Hielpemiddel, aldrig kiendt noget til hiin Vanskelighed eller Umulighed.)

nye Grunde, som Hensyn til "udvortes Elegants i at sammenstille de Bøger i Reolerne, der have eens eller lignende Bind [47]);" og jeg mener, den hele Sag, for saa vidt den vedkommer mit Formaal, kan i faa Linier afhandles.

Uden Tvivl bør et Bibliotheks Nummerering ikke foretages, inden dets systematiske Ordning er heel tilendebragt, og enhver Bog har faaet sin definitive Plads. At give hele Bibliotheket kun en eneste fortløbende Nummerrække er neppe beqvemt eller raadeligt. Helst maaskee bør enhver Sal have sin egen Nummer-Række, eller i al Fald: enhver videnskabelig Hoved-Afdeling; ikke derimod disses Underafdelinger. Nummerrækken bør vel helst (som ogsaa Ebert antager [48]) uden Afbrydelse gaae over fra Folianterne til Quarterne, og fra disse til Octaverne, i enhver saadan Hoved-Afdeling. Vil man i øvrigt, foruden disse Numere, der bør anbringes saaledes, at de udenfra, eller udenpaa Bogen ere synlige, indeni paa Bindet tilføie Antegninger i Ciffre og Forkortninger af det Fag m. m. hvortil Bogen hører, og Tallet af en, gjennem det hele Bibliothek fortløbende Nummerrække, der fortsættes i enhver tilkommende Bog: saa vil dette upaatvivlelig hverken være unyttigt eller overflødigt. For at kunne fortsætte Nummereringen i de forskiellige Afdelinger under Bibliothekets Tilvæxt, troer jeg den simpelste Methode at være denne: a) Ethvert særskilt Værk faaer kun eet Nummer; Bindene tilkiendegives ved indklamrede Tal foran Hovednummeret; [f. Ex. (1) 2100 a. (2) 2100 a. (3) 2001 a. o. s. v.] forskiellige Skrifter, indbundne i eet Bind, faae derimod særskilte Hovednummere. b) Skal et nyt Skrift indsættes imellem to Hovednum-

---

47) "Herved — tilføier denne Forfatter; og man skulde neppe troe for Alvor — vil hele Bibliotheket faae et malerisk eller mosaikagtigt Udseende." l. c. S. 98.

48) Ersch og Gruber's Encyclopädie. X. S. 70.

mere, da giver man dette et Tillægsnummer af Bogstaver; og siden fortsætte man det, hvor der atter skal indskydes Nummere, ved at føie Tal til Bogstaverne — et Slags algebraisk Potentsering **). En saaledes fortsat Nummerrække vil faae dette Udseende:

2100. — 2101. — 2102. — (1) 2103. — (2) 2103. — 2104 ꝛc.

2100 a. — (1) 2100 b. — (2) 2100 b. — 2100 c. ꝛc.

2100 a. 2. — 2100 b. 2. — 2100 c. 2. ꝛc.

2100 a. 3. — 2100 b. 3. ꝛc.

I den mechaniske Anvendelse af denne, eller enhver anden Art af Nummerering, paa Bøgerne selv, vil der møde Vanskeligheder i Bøgernes forskiellige Størrelse, Bindenes Beskaffenhed, m. m. — en Vanskelighed, som Forsøg og Øvelse dog let vil vide at overvinde, og ved hvis Opløsninger vi her ei kunne opholde os. At Nummeret, som ethvert Værk paa denne Maade faaer, (saavel i den særskilte Classe, som i den giennem hele Bibliotheket fortløbende Talrække) maa tilføies i Catalogerne, forstaaes af sig selv; og at Nummerne, efter en Methode, som den ovenanførte, blive uforanderlig vedvarende, indsees ved ringe Eftertanke.

Tilsidst maae jeg endnu henvise dem, der forlange en detailleret Udvikling af mange specielle Gienstande, som forekomme ved Anlægget og Udførelsen af en videnskabelig og systematisk Bibliotheks-catalog, til Schrettingers ofte anførte Lærebog, i hvis 4die Deel eller Hefte man vil finde disse Materier afhandlede, ikke alene med Udførlighed i Theorien, men med al fornøden praktisk Veiledning. Thi ogsaa denne Forfatter, hvis Arbeide, uagtet enkelte uklare eller ikke nok giennemtænkte Sætninger, og adskillige inconsequente Regler, indeholder mange ypperlige, og paa grundig Sagkundskab byggede Bemærkninger og gavnlige Forskrifter, har

**) Ebert har antaget, og ved det Dresdenske Bibliothek indført en lignende, fra ovenanførte kun lidet forskiellig Methode i Nummereringen. Die Bildung des Bibliothekars. 2. Aufl. S. 38. 39.

erkiendt Vigtigheden og Nødvendigheden af en slig systematisk Catalog, og anbefalet dens Udførelse, *efterat* et alfabetisk Repertorium er tilveiebragt, endskiøndt han i 1ste Deel af sit Skrift antager en Orden og Opstilling af Bøgerne, uafhængig af Catalog-Systemet; og grunder Letheden og Sikkerheden i at udfinde og udtage enhver forlangt Bog i Bibliotheket, ikke saameget paa Øvelse og Færdighed i at anvende Kundskab til Bibliotheksystemet paa den efter samme opstillede Bogmasse, som paa Nummernes mechaniske Veiledning og en alfabetisk Orden. Heri maa jeg, som alt er viist, afvige fra denne Forfatters Mening; og antager derimod som *almindelig* gieldende Regel (uden at udelukke de omtalte Undtagelser) at *Harmonie imellem Systemet i Catalogen og Bøgernes Opstilling* er den, om ikke i alle Tilfælde beqvemmeste, dog i det Hele gavnligste, naturligste og mest consequente Fremgangsmaade i et Bibliotheks Ordning; og at derfor *den* netop bliver Opgaven, som det videnskabelige Bibliotheksystem har at løse; hvorhos tillige den endelige Nummerering baade bliver et Middel til at bevare den indførte Orden, og til ofte at lette Umagen ved at udfinde og indsætte Bøgerne. For at giøre en saadan Harmonie mulig, eller for at lette dens praktiske Udførelse, er det, at Systemet, skiøndt grundet paa og overeensstemmende med den videnskabelige Encyklopædies philosophiske Synsmaader og Principier, ikke underkastes en slavisk Tvang af disse; men tilstaaes den Frihed, som praktisk Hensyn til Bøgerne og Bogvæsenet fordrer. Schrettinger selv har erkiendt dette, og indskrænket i Fortsættelsen af sin Lærebog Methoden til at forfærdige en saadan systematisk Catalog, "der udgiør et fuldkomment Inventarium over hele Bibliotheket; eller indeholder Titlerne over alle Værker, nøiagtigen i samme Orden, hvori de ere opstillede i Bibliotheket;" og i hvilken man saavidt formilder den systematiske Strenghed, som er fornødent, for at giøre dens Overeensstemmelse med de opstillede Bøgers Orden

mulig [50]." Da han tillige tilstaaer: "at denne Methode fortrinligen opfylder Hoved-Diemedet for al Bibliotheks-Indretning," og at den giør Local-Cataloger ("Standorts-Repertorien") ganske overflødige: vilde det forekomme uforklarligt, hvorfor han ikke ubetinget havde givet hiin Methode Fortrinnet, hvis man ikke erfarede, at han selv i en Tid af et Par Aar tildeels var kommen til en anden Overbeviisning, end den han havde, da første Afdeling af Lærebogen udkom.

IV.

Efterat jeg i den foregaaende Afdeling har behandlet eller berørt en af de vigtigste Gienstande for et existerende Bibliotheks Anordning og Indretning til vedvarende Brugbarhed, nemlig den styrende Idee eller Grundsætning for dets Orden, det fra samme udgaaende System for Bibliothekets videnskabelige Catalog, og Bøgernes Opstilling, i Overeensstemmelse med et saadant System:

[50]) Lehrbuch der Bibliothek-Wissenschaft. 3. Heft. 1810. S. 66-72. Jvf. Fortalen til dette Hefte S. IV. V. Af de to forskiellige Methoder til en systematisk Catalogs Forfærdigelse, som fremstilles i dette Hefte (uden at dog deres Forskiellighed enten synes betydelig, eller bliver ganske klar) forekommer den første mig, efter det meddeelte Prøveblad at dømme, at være den bedst indrettede. Den anden, hvori de forskiellige Formater udmærkes fra hinanden ved forskiellig Brede af Linierne paa den samme Side, anbefaler sig mindre; og jeg vilde være tilbøielig, naar engang slig Udmærkelse fandtes fornøden, at foretrække en gammel Idee af vor Rostgaard, der vilde skrive de, efter Systemets Orden sammenhørende Bøger i forskiellige Formater jævnsides, i 4 særskilte og afstregede Colonner. (Projet d'une nouv. methode pour dresser le Catalogue d'une bibliotheque selon les matières, par *Fr. Rostgaard.* 2. Ed. Paris 1698. Fol. Dette lille Skrift, der indeholder adskillige gode Forskrifter og Ideer, som man af saa lærd og erfaren en Bogkiender kunde vente, er ogsaa aftrykt i *Koeleri* Syll. Scriptor. de bene ordinanda Bibliotheca. Frcf. 1728. 4.)

staaet endnu adskillige betydelige Materier tilbage, for jeg kunde siges at have omtalt Alt, hvad der udfordres til en efter Videnernes og Literaturens Tarv afpasset Plan for et Bibliotheks Indretning, som er første Hovedbeel af Bibliotheksvidenskaben. Denne maa ikke blot lære os, hvorledes Bibliothekets Cataloger bør indrettes for at kunne ved et let Overslyn lægge for Dagen, hvad og hvormeget dets Bogforraad virkelig kan yde til enhver Videnskabs Literatur; men ogsaa, hvad der er nødvendigt, for hurtigt og med Sikkerhed at kunne forvisses om Tilværelsen af ethvert særskilt trykt Skrift i Bibliotheket; hvilket allene kan skee ved en almindelig alfabetisk Catalog. Endvidere, hvilke Bidrag og hvad Oplysning Bibliotheket kan give til de forskiellige Dele af den lærde Bibliologie eller Bogkyndighed, Typographiens, Bøgernes og Bogvæsenets Historie i enhver Tidsalder og ethvert Land. Endelig, hvad Bibliotheket indeholder af utrykte Skrifter og Literaturværker, i egentlige Haandskrifter eller Codices, Diplomer, Breve, nyere Forfatteres Arbeider og Samlinger; med eet Ord, Alt hvad der skiller sig fra hiin ene Hovedbeel i Bibliotheket: de trykte Bøger. Til de sidste Gienstande høre saaledes: særskilte Cataloger over de saakaldte Palæotyper eller Incunabler (de ældste trykte Bøger indtil et vist Tidspunkt, f. Ex. Aaret 1500 eller 1530) over visse, for deres Værdi og Sieldenhed agtede, typographiske Værker eller Bog-Familier, (f. Ex. de Aldinske, Juntinske, Elzevirske Udgaver; ja endog langt nyere, f. Ex. Bodoniske o. a.) over andre, for deres Sieldenhed, eller særegne Omstændigheder fortrinlig mærkværdige Bøger; og endelig over alt det, som i et Bibliothek regnes til Haandskrifternes Rige.

Saa kort jeg endog efter mit Forsæt maa være i at omtale disse Classer af Bibliotheks-Cataloger, som alle endnu høre til de egentlig videnskabelige, og til dem, som maa være udførte, inden et Bibliotheks Indretning kan siges at være fuldstændig: maa jeg

dog endnu paa Overgangen hertil standse et Oieblik, med Hensyn paa tvende Punkter, der egentlig alt i det foregaaende burde have været berørte. — Ved Indretningen og Anordningen af et Bibliothek kunne to forskiellige Tilfælde forudsættes: enten at Bibliotheket ordnes fra Grunden af, eller efter et aldeles nyt System, (hvilket da maa udføres under de tilforn angivne Betingelser;) eller at man finder det tienligt, at beholde i det mindste Grundvolden, det væsentlige af en allerede existerende Orden, og kun at arbeide paa dens Forbedring, Udvikling eller Fuldførelse i enkelte Dele. Det sidste vil sikkert ved mangen et stort Bibliothek oftere, end man troer, være det rigtige. I det mindste bør det for enhver Bibliothekar være en Grundlov: aldrig at nedbryde, allene af den egoistiske Lyst til at see sit eget Værk fortrænge Andres; aldrig fra Grunden at nedrive en bestaaende, ikke reent ubrugbar Bygning, inden han baade har lagt en fast og vel udtænkt Plan for den nye, og inden han har overbeviist sig om at have Midler og Kræfter til at opføre den. Bedre er altid et fuldstændigt System i et Bibliotheks Orden, (om endog med enkelte Feil og Mangler) end et nyt, maaskee endog fra flere Kanter begyndt, som ikke bliver fuldført, og i sin fragmentariske Form danner en forvirrende, uharmonisk Modsætning til det gamle. Jeg veed her ikke et bedre Ord at sige, end hvad Ebert allerede kort, klart og fyndigt har yttret: "Hvor man kun har at forbedre en ældre Orden i et Bibliothek, der gaae man til Værks uden egenkiærlige Fordomme, uden stormende Hast, med skaanende Varsomhed. Man prøve først omhyggelig det Hele, med særdeles Opmærksomhed paa de gode Ideer, som den tidligere Anordning indeholder; man undersøge dernæst, om denne er consequent udført, og prøve, om og hvorvidt bedre Ideer fra den nyere Tid lade sig forene og sammensmelte med det Ældre. Modstager efter en saadan Prøvelse den tidligere Orden virkelig ethvert Forsøg paa Forbedring:

da først er man berettiget, ja forpligtet til at betragte Bibliotheket som reent uordnet, og foretage en ny Organisation [51])." Men ogsaa i denne anbefaler Ebert ei uden Grund "en vel overtænkt detailleret Plan," som uden overilet Hast fagviis forfølges; saaledes at de Fag, der maae oppebie deres Tid, dog bestandigen blive brugbare efter den ældre Orden; og at tilligemed den nye Orden, ogsaa Catalogerne, "ethvert Biblioteks sande Palladium," gradviis fremskride; og de ældre ikke blive ubrugbare, forend nye og bedre virkelig ere traadte i hines Sted.

Jeg kan derimod ikke være saa enig med denne min lærde Ven i en paa samme Sted og kort efter yttret Mening, med Hensyn paa Bøgernes Opstilling i Bibliotheket. Denne, siger han rigtigen, bør, saavidt tilfældige Omstændigheder ikke bestemt modsætte sig, repræsentere Anordningens Grundsætninger; hvilket stedse bliver saameget lettere," jo mere Anordningen selv er naturlig, consequent, og fri for systematisk Tvang." Han tilføier den uimodsigelig sande Bemærkning: "At uden en, paa god indvortes Anordning grundet Opstilling, gives der aldrig nogen sand Local-Hukommelse, hvilken ei kan erstattes ved nogen Orden, der blot existerer i Cataloger, og derfor er en ueftergivelig Fordring, hvor man vil tilveiebringe en let og hurtig Forretningsgang i et Bibliothek." Men nu lægger han til: "At man derved endnu kan anbringe en særskilt Beqvemmelighed, naar man ved Opstillingen ordner Bøgerne i enhver Underafdeling, som chronologisk maa anføres i Realcatalogen, i alphabetisk Række, enten efter Forfatternes Navne, eller efter Materierne." En saadan Forskiellighed imellem Realcatalogen (naar vi derved tænke os

[51]) Artikelen Bibliothekwissenschaft. Ersch und Grubers Encyclopädie. X. S. 69. 70. Jvf. ogsaa Schrettinger's Lehrbuch. III. S. 66.

den efter Bibliotheksystemet ordnede videnskabelige Catalog, og den virkelige Opstilling, kan jeg alene mindst i Følge mine foregaaende Yttringer, billige, naar den fremsættes som en i det Hele gieldende Regel; og vilde endog hellere, at den et Ingang indrømmedes som Undtagelse i noget scientifisk ordnet Fag. Jeg har ovenfor henthydet paa saadanne enkelte Tilfælde, hvor den alfabetiske Opstilling medfører virkelig og væsentlig Beqvemmelighed, uden Forstyrrelse af Orden; men jeg meener, at i disse Tilfælde burde ogsaa den alfabetiske Orden indføres i den videnskabelige Catalog, og saaledes gaae forud for Opstillingen. En fuldkommen Harmonie imellem begge, hvor ikke blot mechaniske og tilfældige Aarsager, saasom enkelte Bøgers alt for store Format, andres individuelle Egenskaber, f. Ex. stor Kostbarhed eller Sieldenhed, eller endelig visse Bøgers særegne Charakteer, der bringer dem i Classe og nødvendigt under en egen, fra den almindelige afvigende Synsmaade og Brugsmaade, f. Ex. Palæotyper, Aldinske Udgaver, o. s. v., er dog uden Tvivl en mere naturlig Idee, end hiin vilkaarlige, og om ikke ene, dog især ved Beqvemmeligheden medvirkende Uoverensstemmelse, hvilken, naar den skulde blive almindelig herskende i Bibliotheker, ikke bleve til andet end det Münchenske System, hvis uvidenskabelige Methode jeg ovenfor har oplyst. En slig Uoverensstemmelse imellem Bøgernes Plads i Catalogen og i Bibliotheket, om den end i enkelt Tilfælde vil gjøre det noget lettere og hurtigere at udtage og indsætte dem, vil dog vistnok i mange andre, hvor det hele Forraad af Skrifter over en ganske speciel Gjenstand eftersporges, snarere formindske end befordre hiin Beqvemmelighed, for hvis Skyld denne Afvigelse fra Catalogens System skulde indføres i Opstillingen. Jeg kan derfor i Almindelighed ikke billige den i andre Tilfælde, end (som ovenfor er yttret) der, hvor en meget betydelig Bogmasse frembyder sig under een eneste Rubrik (f. Ex. enkelte Forfatteres samlede Skrifter; maaskee ogsaa Systemer og Lærebøger

(enhver Disciplin;) men selv i saadanne Tilfælde burde man da maaskee ogsaa i Catalogen lade den, vist nok rigtigere chronologiske Orden vige for den alphabetiske; hellere end at forstyrre en almindelig herskende Lighed imellem Catalogens System og Opstillingen.

En anden Sag er det med hine, ovenfor omtalte Bøger, hvilke enten deres Alder, eller andre tilfældige Beskaffenheden, tæmmeundrage fra den almindelige Synsmaade for trykte Skrifter. Palæotyper eller Incunabler ere en saadan Classe, der paa en Maade kunne betragtes som Codices, eller danne Overgangen fra disse til de trykte Bøger. Deres Brug er af en dobbelt Art, enten for at raadspørges og sammenlignes i kritisk Henseende og ved nye Udgaver af Indholdet; eller ved Undersøgelser, hørende til Bogtrykkerkonstens Historie og til den lærde Bibliographie. Det er fornemmelig den sidste Omstændighed, der meddeler hiin Bogclasse en egen Charakteer, som giør deres Afsondring fra den øvrige Masse af trykte Bøger ei allene tilraadelig, men i den Grad nødvendig, at ethvert Bibliothek, hvor den ikke er foretaget, maa siges at have en ufuldendt Organisation [61]). Videre at op-

[61]) Det kan synes paafaldende, at et saa betydende Bibliothek, som det Kongelige danske, hvis Forraad af Incunabler især ved den Thottske Donation blev saa rigt, endnu lider under en Mangel, som man tør haabe, inden faa Aar vil blive afhiulpen. (Jvf. Werlauff's hist. Efterretn. om det store Kongel. Bibl. Fort. S. XII.) Denne Mangel skriver sig dog ikke allene fra et vist Slags Ligegyldighed hos en lærd og berømt Bibliothekar for den Deel af Bibliographien og Bibliotheksvidenskaben, der omfatter hiin kostbare, af enhver Kiender høit agtede Bogclasse; men ogsaa fra den beklagelige Indskrænkning i Localet, hvorunder Bibliotheket har lidt i henved 40 Aar, eller i en Periode, hvori dets Størrelse er bleven langt meer end fordoblet. Den, i det mindste hielpende, om end langt fra ikke afhielpende Udvidelse, som forestaaer Bibliothekets Locale: vil ogsaa i hiint Tilfælde bidrage til at hæve det til den Værdighed iblandt Europas Bogskatte, som det kan og bør indtage. Da vil sikkert ogsaa en af dets sieldenste,

lyse og bevise denne Nødvendighed, anseer jeg for reent overflødigt; thi dette maatte skee allene for dem, som ikke have den svageste giennemtænkte Forestilling om et Bibliotheks Organisme; og for disses Overbeviisnings Skyld at gientage og udvikle, hvad der er antaget som almindelig Grundsætning af alle bogkyndige Bibliothekarer, kan jeg ikke indlade mig paa.

Om Ordningen af Palæotyperne (hvis Grændse jeg holder for, aldrig bør sættes sildigere, end Aaret 1500) gives der vel forskiellige Meninger; men Afvigelser i den Henseende ville i det Hele ikke have betydelig Indflydelse. Upaatvivlelig maa Typographiens Historie give den meeste almeengyldige Regel og Idee for hiin Ordning; og da en simpel chronologisk Række, efter Trykkeaarene, vil være utilstrækkelig og forvirrende, anseer jeg den Orden, der samler enhver Bogtrykkers Producter og opfører dem chronologisk efter Officinernes Alder (bestemt efter det tidligste bekiendte og angivne Trykkeaar fra ethvert Officin) for at være den gavnligste. Det Overskud, her vil blive af tvivlsomme, unavngivne Typographers Værker, maa da tilsidst samles for sig selv, og blive Gienstand for det dybere bibliographiske Studium, der omsider ogsaa vil kunne tildele disse Værker deres rigtige Alder og Sted. Vil man i hiin Inddeling, foruden Slægter (Officinerne) og Arter (de særskilte Incunabler) endnu indføre Clas-

ja uvurdeerlige, Eiendomme — den rige, nu mageløse og eneste Samling af danske Palæotyper — Grundvolden, ei allene for Typographiens Historie i Danmark, men saa godt som for vor hele ældre Literaturs Historie — opnaae den fortiente Værdighed, at udgiøre en egen afsondret Classe af Bibliothekets ypperste Kostbarheder; i Stedet for at den nu kun giver det meest i Øine faldende praktiske Beviis paa, at dette Slags Bøger, som maa være samlede, for at kunne bruges, uden hiin Afsondring mangen Gang kunne betragtes som om de slet ikke vare til i Bibliotheket.

ser: da blev vel disses rigtigste Inddelingsgrund den geographiske, efter Landene, som igien ordne sig efter det tidligste typographiske Product, ethvert har at fremvise (Tydskland, Italien, Frankrige, England, Spanien og Portugal, de Slaviske Lande, o. s. v.

Det vil let indsees, at uagtet de saaledes afsondrede, og efter egne og særdeles Hensyn ordnede Paläotyper, bør findes anførte saavel i Bibliothekets almindelige videnskabelige Catalog, som i den alfabetiske: behøves der tillige en særskilt Fortegnelse over samme, indrettet efter den Orden, man har givet dem, og forsynet saavel med nøiagtig Angivelse af Exemplarernes Beskaffenhed, som med de kritiske Bemærkninger over Udgaverne, Bogtrykkerne, Trykkaar og Sted, m. m. som ved mangfoldige af dette Slags Bøger ere fornødne, for nøiagtigen at bestemme dem, og skielne dem fra andre. Heri bør dog ikke større Vidtløftighed bruges, end Bibliothekets Tarv fordrer; og Bibliographien har i den sildigere Tid fundet saa mange lærde og ivrige Dyrkere, særdeles i Frankrige og Tydskland, at en Bibliothekar (især om han ikke faaer en stor Mængde af ganske ukiendte eller i nyere Tid urørte Bøger under Hænder) ikke behøver andet end Studium, Flid og Nøiagtighed, for at komme til Rette med de fleste Paläotyper. Det nyeste Værk over Typographiens Producter indtil A. 1500 [43]), forener ogsaa en saa fortrinlig Grad af Nøiagtighed med overordentlig Rigdom: at det, engang fuldendt, vil giøre meget Arbeide og mange Henvisninger til andre bibliographiske Værker overflødige.

Andre særskilt ordnede Samlinger i Bibliothekerne pleie at være: de paa Pergament trykte Bøger (hvilke man afsondrer, ikke blot for deres Sieldenhed og Kostbarhed, men fordi de ofte ere Gienstand for egne Undersøgelser og Efterspørgsel af Bogkiendere)

43) *Lud. Hain*, Repertorium bibliographicum, in quo libri omnes, ab arte typogr. inventa usque ad a. 1500 typis expressi, ord. alph. recensentur. Vol. I. p. 1. 2. Stuttg. 1826. 27. 8vo.

de Juntinske og Aldinske Udgaver, af hvilke især mange af de ældste kunne ansees for at have samme Værd, som gode Codices; undertiden ogsaa et Udvalg af de fortrinligste, mest søgte og sjeldenste, hos Elzevirerne i Holland trykkede Bøger. Ingen fornuftig Grund taler imod denne gamle, og i de allerfleste betydende Bibliotheker fulgte Skik. Hvad den første Classe angaaer (Pergamentstryk) da er den næsten i alle Bibliotheker meget ubetydelig i Antal; og disse Bøgers Sieldenhed og materielle Beskaffenhed adskiller dem saa bestemt fra alle andre trykte Skrifter, at intet kan være naturligere, end at de samles paa et eget Sted. De øvrige Classer af enkelte, ældre og fortrinlig agtede Officiners Producter have en indvortes Slægtlighed, og udgiøre saa at sige egne, materielt afsondrede Bog-Familier, hvis Udsondring fra Bøgernes almindelige systematiske Orden ei allene er hævdet ved Brugen, men ved den dermed forenede Nytte med Hensyn paa Typographiens Historie og paa bibliographiske Undersøgelser [53]. Eftersporges de, enten med Hensyn hertil, eller for Benyttelsen af deres Indhold, da ville de i ethvert Tilfælde ligesaa let, og sædvanligen lettere være at finde efter deres særskilte Orden og Cataloger, end hvor de ere blandede imellem den øvrige Bogmasse, — især, om Bogtrykkerens Navn ikke findes nøiagtigen angivet i de almindelige Bibliotheksecataloger.

Men det er ikke blot de her nævnte Classer af Bøger, for hvilke en Undtagelse fra den almindelige Regel: at hele Bibliothekets Opstilling overhovedet bør stemme overeens med den systematiske Catalog, er nyttig og tilraadelig. En saadan Undtagelse bør, efter min Mening, i ethvert vel indrettet og bestyret Bibliothek udvides ei allene til de Værker, hvis colossale Format giør af-

[53]) Jvf. Ebert i Artikelen Bibliothekwissenschaft. S. 70, og Sammes Gesch. u. Beschr. der königl. Bibl. zu Dresden. S. 162.

sondrede Standpladser nødvendige; men ogsaa til endeel af de fornemste og kostbareste typographiske Pragtværker, som langt bedre bevares og langt lettere kunne fremvises og benyttes, hvor man er saa heldig at kunne giemme og opstille dem for sig selv; eller endnu hellere i et eget, dertil bestemt Værelse. At saadanne Værker, hvis Kostbarhed og Værdi fornemmelig bestemmes ved deres pragtfulde Udførelse, ved Exemplarernes Sieldenhed, eller ved deres chalcographiske Udstyr, bør vogtes ligesaa omhyggeligt, som Haandskrifter eller andre Sieldenheder i et Bibliothek: synes at maatte falde enhver fornuftig Eftertanke ind; og ingen Fremgangsmaade kan være mere inconseqvent, end om man f. Ex. med den største Omhu giemmer og indskrænker Brugen af ethvert, indtil det ubetydeligste Haandskrift i et Bibliothek; og derimod forsømmer al Omhyggelighed for de kostbareste trykte Værker. — Den Indvending, at Besværligheden af en slig særskilt Opstilling, ved saadanne Værkers voxende Mængde vilde tiltage, og giøre det vanskeligere at finde den fornødne Plads for dem: anseer jeg for reent utidig. Der gives langt andre og betydeligere Vanskeligheder at overvinde ved den almindelige systematiske Opstilling af et Bibliothek; og ved Siden af en saa overveiende Grund, som kostbare Skattes Bevaring for Efterverdenen, maa den høist ubetydelige Grund, der hentes fra en maaskee noget formindsket Beqvemmelighed, eller et noget forøget Arbeide ved egne Cataloger, som ved alle slige særskilte Samlinger bør findes, o. d. ei engang nævnes.

Det staaer endnu tilbage, her at omtale de to betydende og omfattende Arbeider, ved hvilke et stort Bibliotheks Organisation først kan siges at værde fuldendt: den almindelige *alphabetiske* Catalog, der indbefatter Titlerne af ethvert *særskilt* Skrift, der findes i Bibliotheket, og Catalogen over dets *Haandskrifter*. Jeg kan i at berøre disse vigtige Gienstande være saameget desto kortere, som det vigtigste og betydeligste, der om samme er at sige,

med Hensyn paa Methode og rigtig Fremgangsmaade, allerede af andre tilstrækkelig er fremstillet. — Nytten og Nødvendigheden af en almindelig alphabetisk Catalog behøver jeg heller ikke at udvikle. Den erkiendes af enhver, som har den allerringeste praktiske Kundskab til et Bibliothek; og den er i den Grad følelig under hele Forretningsgangen i en saadan Stiftelse, at det ikke nok kan anbefales, at lade en slig Catalog opstaae, om ikke førend, dog i det mindste samtidig med den scientifiske Catalog, der fremstiller Bibliotheksystemet efter Opstillingen. Dette lader sig paa en meget beqvem og simpel Maade udføre, ved strax under ethvert Fags enhver Afdelings Consignation ved de forskiellige Bladstitler, at lade disse nøiagtigen afskrive i to ligelydende Copier. Af disse benyttes da den ene til at ordne Titlerne og Bøgerne efter det videnskabelige Bibliotheksystem; den anden til at fremb ringe den alphabetiske Catalog; hvilket i et Bibliothek, der fra Grunden af organiseres, bedst og lettest kan skee efterhaanden, eller fagviis, saaledes at baade den scientifiske og den alphabetiske Catalog jevnsides rykke frem i lige Forhold. Opsætter man at indrette den sidste, indtil hele Bibliotheket er videnskabelig ordnet: da vil man ei alene i et langt Tidsrum lide under det følelige, tidspildende Savn af et almindeligt alphabetisk Repertorium over Bibliotheket; men Arbeidet, med at bringe et saadant tilveie, bliver da ulige mere besværligt og langvarigt. — Med Hensyn til den udvortes Form, som en alphabetisk Catalog faaer, ved at samles af de forskiellige Bladtitler; da vil denne (naar disse Titler skrives tydeligt, paa Quartblade, og paa godt, ikke for tyndt Papir, og naar passende Indretninger skee, til at giemme dem i Capsler og Skabe) ligesaa godt og ligesaa beqvemt opfylde en alphabetisk Catalogs Hensigt, som hvor denne indskrives i indbundne Bøger. Den Goettingske, indbundne alphabetiske Catalog, hvis Indretning sikkrer

den en bestandig Brugbarhed, uden radical Omskrivning [55]): er paa en Maade heller ikke andet, end en slig Seddel- eller Blad-Catalog, hvis Bladtitler bevares ved at indbindes, i Stedet for at gjemmes i Capsler; og Forskjellen bestaaer allene deri, at man paa eet eller flere Folioblade har samlet de individuelle Titler, som høre under eet Forfatternavn eller eet Ordningsord paa anonyme Bogtitler, i Stedet for at lægge disse Titler, skrevne paa enkelte Quartsedler, efter hinanden i Capsler.

I at tilveiebringe den alphabetiske Catalog og forfærdige Titlerne til samme paa den her angivne Maade, behøves ingen andre Forskrifter, end de, som allerede ovenfor (i andet Stykke) ere meddeelte, med Hensyn til Bogtitlernes Rigtighed, Nøiagtighed og Fuldstændighed. — Saalænge man i et Bibliothek bruger den her foreløbigen anbefalede alphabetiske Seddel-Catalog; ere dens Titler ligelydende Copier af dem, som anvendes til den systematiske eller Real-Catalogen. Vil man derimod i Tiden lade hiin samle og afskrive i indbundne Bøger: da bør vel først de enkelte Bladtitler gjennemgaaes, og ved en kyndig Haand underkastes de Forkortninger af den mere udførlige og fuldstændige Titel, som Realcatalogen fordrer, hvilke i et alphabetisk Repertorium uden Skade lade sig anbringe. — I øvrigt beroer Arbeidet ved at tilveiebringe den alphabetiske Catalog særdeles paa streng Nøiagtighed i Bogstavordenen, med Hensyn til Skrifterne af navngivne Forfattere; og paa en rigtig og fornuftig Methode i Udmærkelsen af det Ordnings-Ord, som ved de anonyme Skrifter træder i Forfatternavnets

[55]) Jvf. hvad om dennes Indretning siges i Heynes Leben von Heeren. S. 107. 301. Saalfelds Gesch. der Univ. Goettingen 1788 bis 1820. S. 407. var i øvrigt at ønske, at man om dette ypperligt bestyrede Bibliotheks Cataloger og øvrige Organisation havde en fuldstændig Efterretning fra en af dets Betientes Haand.

Sted. I den Henseende har Schrettinger [56]) med en saa udtømmende Fuldstændighed, og i Almindelighed efter saa rigtige Grundsætninger, fremstillet alle Regler for den alphabetiske Ordning, at jeg kan nøies med at henvise til denne Forfatter; uden at indlade mig paa det vidtløftige Detail, eller paa et enkelt Tilfælde, hvori jeg kunde være af en anden Mening.

Man forestille sig kun ikke, at Arbeidet og Methoden ved hiin Ordning er noget, der uden Studium, Eftertanke og Øvelse, lader sig udføre; og man vogte sig for, med letsindig og overilet Hast at ville bestemme vanskelige og tvivlsomme Titlers Sted i den alphabetiske Række, inden man har lært og tilegnet sig de Regler for en rigtig Fremgangsmaade, som man derefter med urokkelig Consequents har at følge igiennem den hele Catalog. At heri gives mangfoldige specielle Tilfælde og Vanskeligheder, der selv hos den Øvede udkræve det nøieste Overlæg, vil enhver let kunne overbevise sig om, der uforberedet vil give sig til alphabetisk at ordne, blot nogle hundrede Bogtitler, eller der vil giennemlæse det andet Hefte i Schrettingers Lærebog. — Jeg maa endnu blot tilføie et Par Bemærkninger. Den mechaniske Indretning af Bladtitlerne til den alphabetiske Catalog, eller af Bladene i de indbundne Cataloger af denne, have nogle (hvoriblandt Schrettinger) giort mere konstig, ved at afstrege adskillige Rubriker, hvori Forfatternavnet eller Ordningsordet, Trykkested og Trykkeaar, Format, Fag, m. m. afsondres, og særskilt fremhæves fra den egentlige Bogtitel. Andre (hvoriblandt Ebert) have erklæret sig imod denne

[56]) Lehrbuch der Bibliothek-Wissenschaft. II. Heft. S. 5–72. Om Maaden, hvorpaa de, ofte meget talrige Bogtitler, som høre under eet Forfatternavn eller Ordnings-Ord, bør følge paa hinanden, p. 67 o. f. (Jof. Kayser über die Manipulation bey der Einricht. einer Bibl. S. 42–47 og S. 71–123). Meget gode og rigtige Forskrifter for Titlernes Affattelse. S. 49–65.

Fremgangsmaade, ikke i det mindste anseet den for overflødig og unødvendig. Man maa tilstaae, at Alt, hvad der paa en Bladtitel, eller paa den i en indbunden Bog indskrevne Bogtitel udbreder denne paa et vidtløftigt Rum, og fordrer en deelt og fleersidig Opmærksomhed af Øiet, snarere hindrer, end letter denne Opmærksomhed; og saaledes ikke meget anbefaler sig. Vanen giør, at man hellere seer Alt, hvad der hører til Bogtitelen, (selv Angivelse af Format, Deelenes Antal, m. m.) samlet i uafbrudte Linier; og jeg holder for, at det eneste, som maaskee af den Schrettingerske Methode kunde beholdes, var at sætte eller gientage Ordnings-Ordet i en egen Rubrik til Venstre; foruden at naturligviis Nummere og Ciffre, der angive Videnskabsfaget (hvor man tilføier samme i Catalogen) ligeledes bør have en fra Titelen afsondret Plads. Hvor dette finder Sted, og særdeles ved Nummerering (som vi have erklæret, at intet stort Bibliothek bør savne) der bortfalder derimod al Henviisning fra een Catalog til den anden; hvilken Ebert ogsaa med Grund forkaster, da "enhver Catalog, naar den er hvad den bør være, fremstiller et i sig selv reent afsluttet Heelt; hvori man kun indblander noget fremmedt, uvedkommende, ved slige Henviisninger til andre Cataloger, for hvilke andre Ideer og et forskielligt Øiemed ligge til Grund [57])." At man kan trænge til dette Slags Henviisninger i et Bibliothek uden Nummerering, er kun en betinget Trang, der afgiver et Beviis mere paa Nummernes Nødvendighed; og jeg troer, den eneste grundede Indvending, der kan giøres mod disse: at de ville være til Hinder i Tilfælde, hvor man vilde forandre Ordenen i en Underafdeling, eller tilføie Rubriker, som forhen ikke fandtes, uden stor Vanskelighed maa kunne overvindes; deels ved nogen Omskiftning af

[57]) Art. Bibliothekwissenschaft i Encyklopædien. X. S. 70. (Jvf. Schrettingers Lehrbuch. III. Heft. S. 71, 72.)

Nummere, og deels ved Maaden, at indskyde Tal paa, som forhen er angivet. Jeg forudsætter naturligviis en saa vel giennemtænkt systematisk Orden, at man aldrig vil komme i det Tilfælde, at forflytte en Underafdeling til en ganske forskiellig Videnskab; og jeg maa gientage, hvad ovenfor er sagt: at et Bibliotheks Nummerering aldrig bør skee, før en definitiv Plan er lagt til Fagenes og Disciplinernes Følge i Systemet. Nummereringen kan da begyndes saasnart det første Hovedfag har modtaget sin Orden og Opstilling; og fremskride med ethvert efterfølgende.

Catalogen over Haandskrifterne i et Bibliothek maa jeg paa dette Sted forbigaae at tale om. Det er naturligviis en ufravigelig Pligt for ethvert Bibliotheks Opsynsmand, over hvis Manuskripter, der fattes et fuldstændigt og nøiagtigt Repertorium, ufortøvet at bringe et saadant tilveie, der opregner alle tilstedeværende Haandskrifter, i den samme Orden, hvori de forefindes i forskiellige Samlinger eller Afdelinger, og med uforandrede Nummere eller Mærker, som de i disse, eller i Følge ældre Fortegnelser have havt. Et saadant Repertorium, der tillige kortelig maa angive de forskiellige Stykker, ethvert Haandskrift indeholder, saavidt disse ved hurtigt Overblik lade sig opdage, hører nødvendigen til Indretningen af et Bibliothek. En kritisk, eller endog til Trykken bestemt Catalog over Haandskrifterne, er derimod et Arbeide, som baade fordrer længere Tid, og langt andre Betingelser hos den eller dem, der skulle paatage sig det, end et simpelt Repertorium, der allene giver en foreløbig Veiledning til at erfare, hvad Bibliotheket indeholder af Haandskrifter, og til at kunne finde dem. Hiint Arbeide, der saaledes mere falder under Bibliothekets Bestyrelse, end under dets Indretning, kommer jeg derfor til i næste Hovedstykke at berøre.

(Fortsættes.)

Om de saakaldte tydske Runer; eller Bemærkninger ved Hr. W. C. Grimms Skrift: "Ueber deutsche Runen." (Goettingen 1821.)

Af Dr. J. H. Bredsdorff, Lector.

Den her nævnte Bog indeholder mange gode Oplysninger om et Slags Runeskrift, der er forskiellig fra den almindelig bekiendte nordiske. Ikke desmindre kunne nogle af Forfatterens Yttringer behøve Berigtigelse, hvortil de følgende Bemærkninger skulle give Bidrag.

Naar Hr. Bibliothekar Grimm i første Afsnit siger, at Slægtskabet mellem de phoeniciske, græske, etruriske, celtiberiske, romerske, gothiske og runiske Bogstaver nøder os til Antagelsen af et tidligere Alphabet, som skulde ligge til Grund for alle disse, kan man indvende, at det ældste phoeniciske Alphabet er saaledes beskaffent, at alle de øvrige nysnævnte Alphabeter (middelbart eller umiddelbart) kunne udledes deraf, og at man altsaa ikke behøver at antage noget ældre.

I 3die Afsnit antager Forf. med Rette, at Ulfilas ikke i egentlig Forstand har opfundet den gothiske Skrift, som er brugt i hans Bibeloversættelse. Ved de fleste af hans Bogstaver finder Forf. Slægtskab med de græske Bogstaver. (Dog er, ved nogle af dem, nemlig F, R, og fornemmelig H og j, Slægtskabet med de latinske mere indlysende). Ved O, U, Hu, Th, og W finder han intet Slægtskab med latinske og græske Bogstaver. (Imidlertid ere O og U beslægtede med Ω, Th [Φ] med Θ, Y, som tillige betegner W, med Y og V, og Hu [⨀] formodentlig med O *).

---

*) Jvf. Tidsskr. for nordisk Oldkyndighed 2. B. 1. H. p. 61. 62.

Naar Hr. Grimm antager, at Gotherne alt før Ulfilas kiendte Skrift, har han Ret; thi Aar 325 var en gothisk Biskop Theophilus med at underskrive Forhandlingerne ved Synoden i Nicæa (Zahns Ulf. Einl. S. 4;) men jeg seer ingen Grund til at antage, at de have kiendt andre end de græske og latinske Bogstaver, med hvilke de maatte blive bekiendte, saasnart som de kom i Forbindelse med Romerne, altsaa omtrent fra 270 af. Den Omstændighed, at de Udtryk, som vedkomme Skrift, ere af indenlandsk Oprindelse, kan Intet bevise derimod, da Gotherne jo maatte have Ord af lignende Betydning, som let kunde overføres dertil: saaledes betyder meljan vel egentlig at male, og kunde derfor passende bruges som Oversættelse af γραφειν, der betyder baade at male og at skrive. Da de gothiske Bogstaver, især E, L (λ), P (Π) og Y have større Lüighed med de græske Bogstaver af samme Betydning, som brugtes i det 3die og og 4de Aarhundrede, end med de samme i deres ældste Skikkelse; da ligeledes det gothiske D, H og F mere ligne det 4de Aarhundredes latinske Bogstaver, end de ældre; da desuden Gotherne have et X, som i samme Betydning ellers ikke forekommer i noget Alphabet, uden i det græske og saadanne, som beviislig nedstamme fra dette: finder jeg det langt rimeligere, at Gotherne i det 3die eller 4de Aarhundrede have erholdt Bogstavskriften fra Romerne, end at de skulde have besiddet den fra langt ældre Tider af. (Jvf. Zahns Ulf. Einl. S. 22. Sprachlehre. S. I.)

Grimms Yttring i samme Afsnit, at den gothiske Skrift udgiør ligesom et Mellemled mellem den græsk-latinske og den runiske, stemmer mærkelig overeens med min Hypothese i et lidet Skrift, "om Runeskriftens Oprindelse:" at den gothiske Skrift nedstammer fra den græske og latinske, og Runeskriften igien fra hiin *).

*) Denne Hypothese har en anonym Recensent i Gött. gelehrte Anzeigen 1824 No. 103 fundet værdig til sin Medynk, og kaldt den

I 5te Afsnit omtaler Hr. Grimm det bekiendte Sted hos Venantius Fortunatus: "Barbara fraxineis pingatur runa tabellis, quodque papyrus agit, virgula plana valet." Forf. mener, at her ved barbara runa forstaaes tydsk Runeskrift, deels fordi Venantius havde havt Leilighed til at lære at kiende Tydskernes Sprog og Sæder, deels fordi han paa et andet Sted ved barbara carmina forstaaer tydske Digte. Men han kan og have kiendt Angelsaxer og Nordboer; England havde sikkert allerede paa den Tid nogen Forbindelse med Frankrige, og den danske Kong Hugleik's (Cochilaich's) Indfald i Frankrige havde fundet Sted noget tidligere. Barbarus er uden Tvivl brugt i sin sædvanlige Betydning "ikke-romersk," og indbefatter saaledes saavel engelsk, nordisk og gothisk *), som tydsk. De Grunde, som tages af disse Vers, for at man skulde have brugt Runer i Tydskland, ere følgelig svage.

"unglücklich." Han har imidlertid fundet det Umagen værdt at forsøge paa at giendrive nogle af mine Grunde, men synes ikke at have været heldig deri. Som en Prøve paa hans Raisonnement kan følgende tiene. Han mener, at, dersom blot 3 Bogstaver i Runealphabetet ikke kunde udledes af det gothiske Alphabet, denne Omstændighed vilde bevise Nok for at godtgiøre hele Hypothesens Ugyldighed (Unstatthaftigkeit); "ellers "siger han, maatte Runealphabetet kunne udledes af ethvert "andet Alphabet, med hvilket det havde Bogstaver tilfælles." Denne Slutning vilde ikkun være gyldig, dersom Hypothesen ikke var bygget paa andre Grunde end den, at de to Alphabeter have nogle Bogstaver tilfælles; men at den er bygget paa andre tillige, maa Rec. selv let kunne see, hvis han kan blot saa meget Dansk, som udfordres til at forstaae det Arbeide, han har recenseret. De Indvendinger i Recensionen, som fortiene nogen Opmærksomhed, forekomme og, paa een nær, (af hvilken jeg har giort Brug i Tidsskr. for nord. Oldk. 2. B. 1. H. p. 59 f.) i den danske Recension i Literaturtidenden No. 46, 1823, og ere besvarede i et Tillæg til samme.

*) Benedictinernes Mening, at der ved runa skulde forstaaes gothiske Bogstaver, som Forf. affærdiger ved at kalde den "einen Einfall,"

Det, Hr. Grimm egentlig forstaaer ved tydske Runer, er de Bogstaver, som forekomme i et Skrift af Hrabanus Maurus under Navn af marcomanniske*). Men da han selv har bemærket (i 10 Affn.), at de ere næsten aldeles de samme som de angelsaxiske Runer, der findes anførte i Hickesii Thesaurus og flere Steder, synes det unødvendigt, at give dem et særskilt Navn.

Forf. troer (16 Affnit) at de 16 sædvanlige nordiske Runer ere Grundlaget for de angelsaxiske og "tydske" Runer. Hans Grunde ere disse: at det nordiske Alphabet har det færreste Antal Bogstaver, at ogsaa de angelsaxiske Runers Navne synes at være nordiske, samt at Ordenen af de for begge Alphabeter fælles Bogstaver er den samme. — Disse Grunde ere ikke fuldkommen overbevisende. Det fattigste Alphabet behøver ikke just at være det ældste. Det er vel tænkeligt, at vore Forfædre kunne have bortkastet nogle Bogstaver, deels fordi de holdtes for ufornødne, deels fordi de vare vanskelige at eftergiøre, deels fordi man maaskee kun ufuldstændigt havde giort sig bekiendt med det ældre Alphabet. Saaledes bortkastede Grækerne nogle af Phoeniciernes, og Romerne nogle af Grækernes Bogstaver, og Englænderne have afskaffet æ, Þ og ð. Den anden Omstændighed viser kun, at de angelsaxiske Runer ere komne fra Norden, ikke, at de netop nedstamme fra de nu bekiendte nordiske Runer; den tredie viser os vel deres Slægtskab, men ikke, hvilke der ere de ældste. At det angelsaxiske Runealphabet, eller rettere et fra det sædvanlige scan-

---

har dog i det Mindste det forud for hans egen, at man veed, Gotherne havde paa den Tid en egen Bogstavskrift, hvilket man ikke veed om Tydsklands Indbyggere. Man erindre sig, at Venantius var opdraget i Ravenna, Østgothernes Hovedstad.

*) "Literas, quas utuntur Marcomanni, quos nos Nordmannos vocamus, a quibus originem, qui theodiscam loquuntur linguam, trahunt." Hrab. Maur. de invent. ling.

dinaviske forskielligt Alphabet, hvoraf hiint er kommet, har været til før Enden af det 6te Aarhundrede, kan antages for vist. De ældste Prøver af sædvanlige nordiske Runer, hvis Tid nøiagtig kan bestemmes, ere fra det 10de Aarhundrede. Vel havde de paa den Tid uden Tvivl været længe bekiendte; men at de skulde være ældre end de angelsaxiske, vil neppe kunne bevises. Jeg formoder, at disse to Slags Runer ere uafhængige af hverandre, men nedstamme fra en fælles Kilde, og jeg opgiver derfor den Mening, jeg har yttret i Skriftet om Runeskriftens Oprindelse p. 19 om de normanniske (marcomanniske) Runer. Den fælles Kilde antager jeg at have været et noget modificeret gothisk Alphabet, som maaskee af Gother, der flygtede for Hunnerne, er bragt til Norden *). Det er nemlig ikke allene de fleste nordiske Runer, der kunne udledes af det gothiske Alphabet; men ogsaa ved nogle af de angelsaxiske, som ikke findes i det nordiske Alphabet, lader det sig giøre. G (X) kan, hvis det maatte synes at ligge for langt fra Γ, udledes af X. E (M) er det gothiske E (3 i de neapolitanske Brevskaber) lagt paa Siden **) og med brudte Linier istedenfor krumme, (hvilket i Runeskriften er sædvanligt). M (s. Brynjulfsens Per. run. p. 108) er et gothisk M, hvori de midterste Streger ere forlængede. Det sidste H i Alphabetet p. 135 hos Hickesius ligner meget det gothiske H (H) hos Hepburn. Liigheden mellem det angelsaxiske og det gothiske B, saavelsom mellem det ene angelsaxiske O (Oðil) og det gothiske O (Ջ) har ogsaa Grimm og Brynjulfsen bemærket.

Forf. formoder, at det nordiske Runealphabet af 16 Bogstaver og det græske Alphabet have deres fælles Kilde i et Alphabet,

*) Ogsaa Sagn, f. Ex. om Hermanrik, ere komne fra de sydlige Gother til Norden. S. Magnusens Edda. III. p. 237.

**) Cf. *Brynjulfsen* Periculum runologicum. p. 103.

der tilhørte den store Gruppe af Nationer, som fra Mellem-Asien udbredte sig deels til Grækenland, deels til det nordlige Europa. (Men skulde vi antage dette, da maatte vi opgive det græske Alphabets Nedstammelse fra det phoeniciske, for hvilket dog saa mange Grunde tale *). Desuden maatte vi da med nogen Rimelighed kunne vente Slægtskab mellem Zend- og Rune-Alphabetet, hvortil der dog ikke findes Spor. Heller ikke synes de Bogstaver, der forekomme i gamle Indskrifter i Lille-Asien, at være nær beslægtede med Runerne. De to Inskriptioner, f. Ex., som Leake fandt paa en Klippe i Doganlu-Dalen, 5 Miil fra Kutahia, [S. Nouv. Annales des voyages Tom. 18] forekomme mig at indeholde lutter gammel-græske Bogstaver, nemlig:

1) .... ιαεFαFακεκ (?) ανολαFος: μιδαι:
γαFαλταει: Fαναχτει: εδαε.

2) βαβα: μεμεFαις: προιταFος: κτ (?) ισ (?) αν:
αFεσ (?) ος: σικεμεμαν: εδ (?) αες.

Ved denne Leilighed bemærker Forf., at det ikke er blot tilfældigt, at det gammelgræske Alphabet ligesom det gammel-nordiske har 16 Bogstaver. (Jeg maa herved erindre, at Traditionen om de ældste græske Bogstavers Antal er vaklende. Aristoteles ansætter det til 18 **). Grunden til at man har antaget 16, er vel egentlig den, at man vidste, at de 8 Bogstaver ζ, η, θ, ξ, φ, χ, ψ, ω, vare af nyere Oprindelse; men man glemte, at det ældste græske Alphabet havde tre Bogstaver, som i det senere mangle, nemlig F, H [ɔ: H] og Q ***). At disse fordum have været i det græske Alphabet, bevises deels af gamle Indskrifter, deels af det latinske Alphabet).

*) S. bl. a. Hug': Die Erfindung der Buchstabenschrift p. 7-10, og Kruse's Hellas. I. p. 577-592.

**) S. Plin. Hist. nat. l. 7. c. 56. Kruse's Hellas. I. p. 592.

***) S. Nouv. Traité de Diplomatique. Par. 1750. I. p. 679. Tab. X. Kruse's Hellas. I. p. 578. 583. 584. 590.

Forf. finder det høist sandsynligt, at Saxerne før deres Landing i England allerede i deres tydske Bopæle have kiendt Runerne. — Da de angelsaxiske Runers Navne ere nordiske, er det rimeligere, at Anglerne eller Jyderne, end at Saxerne have medbragt Alphabetet. Det er i øvrigt ikke nødvendigt, at Runerne ere blevne indførte i England allerede i det 5te Aarhundrede, da Anglernes og Saxernes Overgang til Brittannien vedvarede indtil Aar 585.

I 18de Afsnit undersøges, hvilket Folk Hrabanus Maurus kan have forstaaet ved Marcomanni. "Scandinavier," siger Forf., "sind hier auf keinen Fall gemeint; Hrabanus würde ihre Sprache nicht die ursprünglich deutsche genannt haben." — Egentlig siger Hrabanus: Fra Marcomannerne eller Normannerne; have de, som tale det tydske Sprog, deres Oprindelse. Det kommer mig for, som om han ved at sige, at de, som tale Tydsk, nedstamme fra dem, antyder, at de ikke selv talte Tydsk. Hans Ord give netop Anledning til at troe, at han mener Scandinaver. Det er nemlig bekiendt, hvor almindelig udbredt den Mening var i Middelalderen, at en stor Mængde af de germaniske Folkeslag, f. Ex. Gotherne, Herulerne, Longobarderne, vare udgangne fra Scandinavien (vagina nationum). Hr. Grimm har vel fundet, at Nordmanni undertiden er brugt som Synonym med Nordalbingii; men oftest bruges det dog om Scandinaver. Navnet Marcomanni, hvorved, som Forf. rigtig bemærker, aldeles ikke er at tænke paa de gamle Marcomanner, kan betegne Folk ved Grændsen *); men om der menes Folk udenfor eller indenfor Grændsen (Danske eller

*) Eller skulde Marcomanni være forkortet af Danemarcomanni? thi det er ei usandsynligt, at de Danske ere blevne kaldte saaledes. (Danmarkarmenn, analogt med Asiumenn, Austervegsmenn, Noregsmenn o. desl.) Conf. Depping's Hist. d. exp. des Normands. II. p. 258. 259.

Saxer) bliver derved ikke afgiort. Da Marcomanni hos det 9de og 10de Aarhundredes Skribenter betyder det samme som Nordmanni, (s. Depping l. c.) bliver det høist usandsynligt, at her skulde menes Saxer. Imod Suhms Mening, at Talen er om Danske, indvender Forfatteren (i Noten p. 152), at Runerne hos Hrabanus ere meget forskiellige fra de sædvanlige nordiske; men denne Indvending betyder Intet; thi to Alphabeter have (som han selv i 21de Afsnit erkiender) fordum været i Brug i Norden. Det, som lignede det angelsaxiske, har maaskee længst holdt sig i Jylland; men ved Gorm den Gamles Erobringer er det vel blevet fortrængt af det andet, meest bekiendte.

Paa fem nordiske Mindesmærker har Hr. Grimm (21. Afsnit) fundet Spor af Bekiendtskab med de Runer, som han kalder tydske, nemlig paa to i Upland, to i Bleking og eet i Norge. Intet af disse har han trøstet sig til fuldkommen at forklare; paa dem alle findes nogle Tegn, som afvige fra de bekiendte angelsaxiske Runer. Bogstaverne paa den ene uplandske Steen synes at komme dem nærmest; dog gaaer Skriften her fra Høire til Venstre. Forf. har troet at kunne læse to Ord derpaa saaledes: froþi rit d. e. Frode skrev. (Jeg vilde hellere læse: froþe red d. e. Frode herskede). Det Øvrige er ikke forklaret. — Forklaringen af de øvrige Monumenter synes at være meget tvivlsom. Paa den ene Side af den mindste blekingske Runesteen staaer:

I ᛡ ᚦ ᚢ ᚹ ᚷ ᛚ ᛡ ᚠ ᛡ

d. e. naar vi holde os til det angelsaxiske Runealphabet:

i io þ u v g l io f io

Men Hr. Grimm læser: i a þ u þ g l a f a; og finder deri de islandske Ord: gátu dögl afa.

Indskriften paa Guldhornet, som Grimm ikke omtaler, henføres uden Tvivl ogsaa rettest til den angelsaxiske eller marcoman-

nifke Runeskrift *), og kan maaskee tilligemed den nysnævnte uplandske give os en Idee om denne Skrifts ældste Skikkelse.

Forf. bemærker: 1) at de her omtalte Monumenter, efter Alt hvad man har kunnet opdage af deres Indhold, maa være affattede i det nordiske Sprog, altsaa ikke være opsatte af Fremmede; at følgelig det "tydske" Runealphabet var bekiendt i Norden; 2) at de, som have indhugget denne Runeskrift, tillige have kiendt det gamle nordiske Alphabet, eftersom de blande Runer af begge Alphabeter med hverandre. (Det maa dog lades uafgiort, om ikke, i det Mindste i nogle Indskrifter, de Bogstaver, som synes at være laante fra det sædvanlige nordiske Runealphabet, virkelig henhøre til det angelsaxiske Alphabet i dets ældste Form). Han formoder, og det med god Grund, at der allerede i Hrabanus Maurus'es Tid har været to Rune-Alphabeter forhaanden i Norden, eet mindre fuldstændigt, (det sædvanlige nordiske) og eet fuldstændigere, som netop er det, han kalder det tydske.

Da saaledes de Runer, som Forfatteren kalder tydske, have været brugte i Norden, — da man ikke har noget Mindesmærke i Tydskland, hvorpaa de forekomme, — da de ligesaavel kunne være bragte til England af Angler eller Jyder, som af Saxer, — og da endog Hrabani Ord give mere Anledning til at holde dem for nordiske, end tydske, synes der ikke at være nogen Grund til den af Forf. valgte Benævnelse. Finder man det nødvendigt, at skielne de af Hrabanus anførte Runer fra de angelsaxiske, kan man jo efter hans Exempel kalde dem marcomanniske eller normanniske.

I en Tilsætning til 3die Afsnit bemærkes, at den Indskrift, der forefandtes paa en Fane, som Korsridderne erobrede fra de hedenske Preussere, har Bogstaver, der ligne saavel de gothiske som

*) Cf. *Brynjulfsen* Peric. runolog. p. 108.

de runiske *). Derved troer Forfatteren, at de gothiske Bogstavers Uafhængighed af de græske, samt Gothernes Slægtskab med de nordlige Nationer bekræftes. — Efter min Mening ere disse Bogstaver blot en Variation af de gothiske og saaledes yngre end disse. Herved blive de da tillige beslægtede med Runerne. Da Hermanriks gothiske Rige ogsaa omfattede Preussen, er det ikke usandsynligt, at den gothiske Skrift ogsaa har udbredt sig til dette Land.

Det vil vil ikke være uden Nytte at tilføie følgende chronologiske Oversigt:

	273.	Gotherne besætte Dacien.
	325.	En gothisk Bisp underskriver ved Conciliet i Nicæa.
Omtrent	350.	Det gothiske Rige strækker sig til Østersøen. Ulfilas.
	376.	Gotherne undertvinges af Hunnerne.
	449.	Anglernes, Saxernes og Jydernes Tog til Brittannien begynde.
Omtrent	517.	Kong Hugleik plyndrer paa Frankrigs Kyster.
Omtrent	570.	Venantius Fortunatus nævner Runer.
	585.	Crida lander i England. (Det sidste angelsaxiske Tog.)
Omtrent	600.	Angelsaxiske Runer ere allerede i Brug.
Omtrent	700.	Sædvanlige nordiske Runer ere allerede i Brug (?) (S. Brynjulfsen. p. 125).
Omtrent	850.	Hrabanus Maurus.
Omtrent	990.	Puncterede Runer forekomme allerede.

---

*) S. Thunmann's Untersuchungen über die alte Geschichte einiger nordischen Völker. p. 221-248.

Skildringer og Reise-Optrin fra Tyrkiet og Constantinopel.

Af en dansk Reisendes Dagbog i Aarene 1824 og 1825.

(Fortsættelse.)

V.

Offentlig Høitid for Storherren under Bairamsfesten. Fanal. Forstaden Ejub. Vandring omkring Constantinopels Mure og til de syv Taarne.

Den anden Dag af Bairamsfesten tog jeg hen for at see den store offentlige Høitidelighed, som Storvizíren ved denne Leilighed bereder for Sultanen. Stedet, hvor denne Fest gives, er en dyb Dal nær ved Beschiktasch og Dolmabadschi, og i Nærheden af Bosphorus. Paa den ene Side af Høiene, der omgive denne Dal, ligger et Lysthuus eller en Pavillon (Köschk) for Storherren; og i Linie med samme var opreist en heel Deel smukke Silketelte af forskiellige Farver. Rundt om paa Høiene saaes en stor Mængde Tilskuere (jeg formoder henved 50,000) siddende eller staaende, og alle i deres bedste Klæder. Dalen selv var omringet af Bostandji's, i smukke nye skarlagenrøde Uniformer, og af anden Politivagt; høiere oppe, paa nogle af de fiernere Høie, var trukket en Cordon af Albanesere og Topdschis, bevæbnede med Musketter. Det Hele gav et yderst liveligt og tillige festligt Syn, og den af Naturen indrettede Skueplads kunde ikke være bedre valgt.

Efter nogen Tids Forløb ankom Storherren fra Søsiden, omgiven af sit hele Hof, og holdt sit Indtog paa Pladsen giennem en Port imod denne Kant; imedens Storvizíren og Paschaen med deres Følge, ligeledes i et høitideligt Optog, kom ind fra den modsatte Side. Alle de forskiellige, brogede og lyse Farver i Drag-

terne gjorde en malerisk og høist livfuld Effect; og blandt dem umærkede sig især de lange hvide Kiortler, som Officererne ved Galiondgi's eller Søtropperne, og de skarlagenrøde Klæder med gule Støvler, som Bostandgi's bare. Efter et givet Tegn af Storherren tog Festen sin Begyndelse med en Offring af fem Lam, hvorpaa fulgte Legen Dschired, eller Landsekastningen. Omtrent 60 af Storherrens Pager, deels hvide, deels Negre, alle til Hest og iførte rige Silkeklæder af forskiellig Farve, galopperede efter et givet Signal i fuldt Flirspring parviis ind i Dalen, og deelte sig, efterat have hilset Storherren, i to Partier, som skulde forestille en Landsefegtning. Enhver Rytter optog, uden at forlade Sadelen, en paa Jorden liggende Landse af Træ, som de derpaa, i fuld Galop, kastede af al Magt imod hverandre, imedens de gienſidigen søgte at undgaae Modpartiets Landser. En støiende Musik af Trommer og et Slags Sækkepiber opmuntrede Heste og Ryttere, og de sidste ledsagede deres Angreb og Flugt med høie Skrig. Uagtet den virkelig beundringsværdige Færdighed, hvormed disse unge Mennesker tumlede og styrede deres vilde, vælige Heste, og hvormed de for det meste vidste at undgaae Landserne, saae jeg dog adskillige af dem blive saarede; ja endog nogle af Vagten og af de nærmest staaende Tilskuere. En af Pagerne blev truffen saa alvorligt af en Landse, at han faldt af Hesten, og blev uden Samling baaren bort.

Denne Leg varede omtrent en halv Time, og efter den fulgte Brydekampen, som dog var langt mindre underholdende. De Kæmpende traadte parviis frem, afklædte paa Underklæderne nær, og angreb hinanden, efterat de først havde kastet sig paa Knæ, som en Hilsen for Storherren. Men deres Kamp syntes langt mindre alvorlig end den forrige. Neppe havde de giort et Par Tag i hverandre, før sædvanlig en af dem faldt omkuld, og dermed var Legen forbi for dette Par; hvorpaa Seierrvinderen modtog nogle Penge til

Belønning. Paa denne Leg fulgte en anden, ligesaa lidet morende; men som Mængden af Tilskuerne syntes at finde færdeles Fornøielse i; nemlig en Biørnefegtning. Biørnen, som var bunden ved et langt og stærkt Reb til en Pæl midt i Dalen, blev ikke angreben af Mennesker, men af Bulbidere, som man to eller tre Gange hidsede paa Dyret, og som, naar de vare kiede af, at angribe ham, bleve afløste af andre. En meget stærk Regnbyge giorde Ende paa denne Forlystelse og paa hele Festen; og efter nogen Tids Forløb drog først Paschaen og Storvizіren, og kort efter Storherren, ud af Dalen, i samme Procession, som den, hvori de vare komne. — Disse offentlige Lege, der synes at være et Slags Folkefest, som Storvizіren giver ikke blot for Sultanen, men ogsaa for Almuen, bleve gientagne den følgende Dag. I øvrigt gik denne Bairamsfest, en Tid, da Tyrkerne meer end i det hele øvrige Aar slaae sig løs, og overgive sig til Lystighed og Uordener, af uden Voldsomheder mod de Christne, som ellers jævnligen i disse Dage pleie at forefalde.

Den følgende Dag seilede jeg i en Baad fra Tersana (Sø-Arsenalet) over til Forstaden Ejub, paa den anden Side af Havnen og nærmest ved dens inderste Deel, for derfra at giøre en Vandring omkring Constantinopels gamle Mure. Paa Veien til denne Forstad kom jeg forbi det under Navnet Fanal (Fanari) bekiendte District af Constantinopel, hvor den græske Patriarch har sin Bolig, og hvor, førend de nyeste Optrin og Forandringer, som Grækernes Opstand have fremført, alle de fornemme græske Familier boede. Patriarchens Huus er bygget op til den nærværende græske Hoved- eller Patriarchalkirke, hvor den byzantinske Kirkes og dens 12 Metropoliters Overhoved har resideret siden det 15de Aarhundrede *).

*) Patriarchen Genadius, bekiendt bl. a. af den polemiske Samtale, hvori Sultan Mohammed II. indlod sig med ham, residerede endnu nogen Tid efter Constantinopels Erobring ved Apost-

Man forevisér i denne Kirke adskillige høit agtede Helligdomme, nemlig St. Euphemias og St. Salomes Levninger, en med Perlemor indlagt Lænestol, som tillægges St. Johannes Chrysostomus, og hvorpaa Patriarken tager Sæde paa store Høitidsdage, Keiser Alexius Comnenos Grav, og Støtten, ved hvilken Christus blev hudstrøget, som dog ikke er det eneste Exemplar; da et andet haves i en af Roms Kirker. (S. Prassede.) I Patriarchatet, eller Patriarchens Pallads, boe ogsaa de 12 Præster, som forrette Gudstienesten i den græske Patriarchalkirke; og tæt op til Bygningen støder et Vagthuus, hvor den Patriarchen tillagte Janitskarvagt har sit Opholdssted *).

Den store Forstad Ejub, der støder til Constantinopels nordlige Hiørne, er især bekiendt af Mosteen af samme Navn, som

lernes Kirke, hvor de græske Patriarcher fra ældre Tider af havde boet; men da han i Anledning af et Mord, som der blev begaaet, ikke troede sig sikker, flygtede han til Petrion, eller det nuværende Fanal, hvor hans Eftermænd siden ere blevne. (S. Jos. v. Hammers Constantinopolis und der Bosporos. I. S. 447. hvor ogsaa S. 448 forekomme adskillige Noticer om S. Euphemias Skriin og Levninger, som høre til den græske Kirkes høiest venererede Reliquier. Allerede 440 bragtes denne Helgenindes Legeme fra Alexandrien til Constantinopel; men det maatte der giennemgaae en meget vexlende Skiebne og adskillige Omflytninger, inden det kom til Hvile. Saaledes lod endog Keiser Constantin Kopronymos, en stor Fiende af alle Helgene og Mirakler, Skrinet med Legemet kaste i Havet, hvor det dog ikke forgik, men blev drevet til Øen Lemnos; hvorfra det atter, som Cedrenus beretter, den 16de Novbr. 766, blev bragt tilbage til Constantinopel). I øvrigt anfører v. Hammer om denne, nu til St. Georg indviede Patriarchalkirke, at den er bygget af Michael Tarchaniotes (?) og før havde Navnet: de Allersaligstes (Παμμακαριςȣ). Jeg finder intet saadant Navn blandt alle de Kirker, der nævnes i *Bandurii* Imp. Orient. s. Antiquitates Constantinopolitanæ. Anm. af Udg.

*) Mere om Kirken og Patriarchen see nedenfor i det 7de Stykke.

tylen har faaet det efter den tyrkiske Helgen Ejub, Profetens Fanebærer, der faldt under Constantinopels tredie Beleiring ved Araberne. Under den sidste Beleiring af Tyrkerne, fandt man, eller foregav en Sheik at have gienfundet Ejubs Grav, hvoraf man benyttede sig til at opflamme de Beleirendes sunkne Mod: (et historisk Sidestykke til Opdagelsen af den hellige Landse, ved Antiochias Beleiring 1098, og til den fra Himlen nedfaldne Danebrogsfane). Faa Aar efter Constantinopels Erobring lod Mohammed II. denne Moskee opbygge (1458) over Ejubs Grav (den 12te af de Moskeer, denne Sultan stiftede i Constantinopel) og da den af Tyrkerne tillægges en udmærket Hellighed, er det den eneste af Moskeerne i Constantinopel, som aldrig nogen Christen kan erhverve Tilladelse til at see. Dens Hellighed har ogsaa givet Anledning til, at det er i denne Moskee og ved Ejubs Grav, hvor den vigtige Ceremonie foretages, ved hvilken Sultanen, den tredie Dag efter hans Thronbestigelse, eller i det mindste i den samme Uge, omgiordes af Mufti med Profetens Sværd: en Ceremonie, der hos Tyrkerne træder i Stedet for de christelige Keiseres og Kongers Kroning *). Moskeens Hellighedsry har givet Anledning til, at hele Forstadens Grund ansees for viet Jord, som derfor en Mængde berømte Tyrker, saavel Statsmænd, Lovkyndige, Digtere og Lærde, som Storvizirer, Generaler og Admiraler, have valgt til deres Gravsted,

*) Den findes med sædvanlig Omstændelighed beskrevet, efter en tyrkisk Annalist, saaledes som den foregik 1687 ved Soliman II. Thronbestigelse, i Jos. v. Hammers Staatsverfassung des Osman. Reichs. I. S. 484 o. f. Den samme Forf. har ogsaa, efter tyrkiske Kilder, beskrevet denne Moskee, som aldrig nogen Christen betraadte, og hvor en af Tyrkernes Helligdomme, Stenen, hvori Prophetens Fodspor aftryktes, da han hialp til at bygge Kaaba, eller Templet i Mekka, findes indsat i Muren, med en Indfatning af Sølv. Constantinopel u. der Bosp. I. S. 401. II. S. 22. Anm. af Udg.

og hvor de deels have stiftet private Mosteer, deels ladet sig oprette prægtige Gravminder. At begraves i Ejub er saaledes blevet til en Udmærkelse, som især kun Fornemme, Mægtige og Rige, eller særdeles fortiente og navnkundige Individer, pleie at opnaae. Iblandt Mængden af Monumenter over Personer, som i den tyrkiske Historie have Mærkværdighed, er ogsaa et tomt Gravminde, som den svage Sultan Ibrahim's Yndlings-Slavinde Shekerpara havde ladet sig oprette; men da Ibrahim 1648 blev stranguleret, blev den deilige Shekerpara forviist til Egypten, og opnaaede ikke engang den Lykke, som hun allerede troede at have forsikkret sig: at hvile efter sin Død i Ejub. — Næst efter denne Moskee, og de talrige Gravstededer og Mausolær, hører Palladset Ejub-Serai, der siden 1689 har været Sultaninden Walide's, eller Enke-Sultanindens Sommer-Residents, til denne Forstads Mærkværdigheder. Berømt er Stedet i Constantinopels Historie; thi her, eller i Nærheden af dette tyrkiske Pallads, laae fordum en ældgammel Kirke med et Kloster, som havde Navn af St. Mamas, og ved Klosteret et Sommerpallads, hvis skiønne Beliggenhed og Nærhed ved Staden giorde det til et yndet Opholdssted for de græske Keisere, og til Scenen for mangen Begivenhed i den af blodige Optrin, Sammensværgelser og Revolutioner opfyldte byzantinske Historie. — I øvrigt er Forstaden Ejub ogsaa bekiendt af dens smukke Omegn, og af adskillige Promenader i Nærheden, hvoraf jeg dog dennegang ingen besøgte.

Jeg foretog mig derimod en Vandring langs med Constantinopels gamle Mure, der begrændse den Halvø eller Landspids, hvorpaa Staden er bygget, og hvis Form danner et Slags afskaaret Kegle eller Pyramide, hvis yderste Deel Serailet udgiør. Hele denne Vei, fra Ejub til de syv Taarne, gaaer man beqvemt paa halvanden Time; og den angives af nogle til 3000 Toiser, eller 9000 Alen, ligesom Længden af den Side af Staden, der vender

imod Havnen til 2400, og den modsatte, eller fra Seraillets Pynt indtil Muren, til 3600 Toiser; hvilket saaledes giver Constantinopel inden for Muren en Omkreds af i Alt 9000 Toiser eller 2¼ Miil. Denne Stadens nærværende Udstrækning er den samme, som den har havt siden K. Theodosius den Yngre, efter et stort Jordskiælv i Aaret 413, hvorved en Deel af de ældre, under Constantin opførte Mure styrtede sammen, udvidede disse og Staden til de nærværende Grændser; ligesom Constantin i sin Tid betydeligt havde udvidet det ældre Byzantium, hvilket dog ikke, som i adskillige Reisebeskrivelser foregives, netop havde samme Grændser, som det nærværende Serail, men strakte sig noget videre, end dette.

En Historie af Constantinopels Mure vilde være en Krigs- og Beleiringshistorie af Staden selv; og tillige en Historie af de Naturrevolutioner, som denne navnkundige, og man kan vel næsten sige fra sin første Oprindelse af ulykkelige Stad har været underkastet. Thi Murene have ikke allene lidt under de mangfoldige Beleiringer, som Constantinopel maatte udholde *), men endnu større Skade have hyppige Jordskiælv, Havets Indbrud og Iisgang fra Søsiden tilføiet dem. Mere end eengang har især Jordskiælv saaledes ødelagt dem, (f. Ex. 558 under Justinian, 750 under K. Leo Isauricus, 1344 under Kantakuzenos og Johannes Palæo-

*) Man tæller ikke mindre end 24 Beleiringer af Constantinopel, hvoraf de 5 tidligste falde i den gamle Tid, eller foretoges mod Staden Byzantium; de følgende derimod (hvoraf den første af Perserne indtraf 616 under K. Heraklius) tilhøre det christne Constantinopel, der i Tidsrummet af 837 Aar (fra 616 til 1453) blev 16 Gange forgieves beleiret (hvoriblandt 7 Gange af de arabiske Kalifer) og 3 Gange indtaget: 1204 af Latinerne, eller de forenede Franker og Venetianer; 1261 af K. Michael Palæologos, og 1453 af Sultan Mohammed II. (Jvf. J. v. Hammers Constantinopel. I. S. 81-100).

Anm. af Udg.

logos, 1635 under Sultan Murad IV.) at deres Restauration fordrede uhyre Arbeider. Sidste Gang ere Murene om hele Constantinopel fornyede under Achmed III. i Aarene 1721–23; og det er disse, som man endnu har for Øie; men ikke uden at de ved sildigere, skiøndt forholdsviis mindre betydelige Jordstød, og ved forsømt Vedligeholdelse i et heelt Aarhundrede, nu atter have et meget brøstfældigt, og paa mange Steder næsten faldefærdigt Udseende. Tillige ere de næsten overalt tæt begroede, ja mange Steder reent bedækkede med en yppig Væxt af Vedbende, hvilket bidrager ikke lidt til at give dem Ruiners ærværdige Charakteer. For en stor Deel ere de opførte af hugne Stene; og paa mange Steder seer man betydelige Masser af ældre og nyere Levninger, Brudstykker af Søiler, Capitæler, Sarkophager, Gravstene og andre Monumenter, ligesom æltede ind i Muren; et talende Vidne om Tyrkernes barbariske Ringeagt for Konstens Værker; hvilken de dog (som en af de nyeste Forfattere bemærker *) i det mindste kunne rose sig af at dele med adskillige af de græske Keisere, der lode bygge paa Murene. Saaledes anvendtes under Constantin og Theodosius Ruiner af mange ødelagte antike Templer til denne Brug; ja Palæologerne lode endog Kirker nedrive, for at anvende Stenene til Muurtaarne. Heller ikke faa græske Indskrifter findes hist og her paa Stene i Muren, og især paa adskillige Taarne **); som vidne om, at en Deel af disse, ligesom uden Tvivl ogsaa noget af Murene selv, uagtet alle Ødelæggelser og Nedbrydelser, endnu ere tilovers fra den græske Tid.

---

*) Jos. von Hammer. Constantinopel u. der Bosporos. I. S. 80. "Mure og deres Forsvarere skulde beskierme Forfædrenes Grave og Altere! — Hvorledes beskierme, naar Muur-Qvadrene selv ere Grav- og Altersteene?"

**) De findes i adskillige Værker; fuldstændigst uden Tvivl i von Hammers Constantinopel; ved Slutningen af 1ste Bind.

Constantinopels Muur imod Landsiden er, ligesom den imod Havet, dobbelt, hvilket skriver sig allerede fra Restaurationen i det 14de Aarhundrede. En stor Mængde (man siger omtrent 250) lave, fiirkantede Taarne, mange af dem revnede og faldefærdige, findes paa den ydre Muur, og andre som svare til hine, paa den indre. En 12–14 Alen bred Grav omgiver desuden Muren; men efter den nærværende Krigs- og Beleiringskonst, kan dog Constantinopel fra Landsiden ikke betragtes meget anderledes, end som en aaben By. — Af de Porte, som Muren mod Landsiden i ældre Tider har havt, ere endeel allerede for lang Tid siden opfyldte og tilmurede, og et Par af disse seer man endnu kiendelige Spor til uden paa Muren. Endnu ere her 7 tilbage, hvoraf den tredie, regnet fra den yderste mod Norden, nu Kanon-Porten (Top Kapussi) tilforn St. Romani Port kaldet, er den i historisk Henseende mærkværdigste; da det var paa eller ved denne Port, og under dens tappre Forsvar, at den sidste Constantin, den sidste i de græske Keiseres lange Række, faldt for de stormende Tyrkeres Vaaben den 29de Mai 1453. Derimod havde den i Constantinopels ældre Historie saa berømte gyldne Port, (Porta aurea) den sidste eller sydligste i Rækken af Stadens Landporte, allerede henved 500 Aar været tilmuret. — Foruden disse Porte mod Landsiden har Constantinopel 14 imod Havnen, og 7 imod Propontis eller Havet; i Alt 28.

Uden for Constantinopel paa Landsiden seer man, i en lang Strækning paa den nordlige Kant, fra Muren af indtil der, hvor Høiderne begynde, intet andet end Kirkegaarde af en umaadelig Udstrækning, og ligesom besaaede med de sædvanlige smaa, opreiste tyrkiske Gravstene — et melancholsk-alvorligt Syn, der, i Forening med Egnenes Stilhed og Eensomhed, og med Blikket paa de mægtige i Ruiner henfaldende Mure, vækker den dybeste Følelse af de jordiske Tings Forgængelighed og alt Menneskeværks

Skrøbelighed. Sætter man sig nogle Øieblik tilbage i Constantins og Justinians Tider, eller endog langt silbigere, og tænker sig al den Glands, Rigdom og Herlighed, som disse Mure indesluttede, og hvoraf nu knap nogle faa Spor ere tilbage — eller tænker man paa de Skatte og østerlandske Herligheder, paa den myldrende, uhyre Menneskemængde, som Constantinopel endnu giemmer indenfor sine Mure, og seer da disse omgivne af Gravsteder, og saa stor en Deel af den nærmeste Egn om det Ottomaniske Riges Hovedstad at udgiøre en øde Kirkegaard: da kan man vel ikke andet end stemmes tungsindigt; imedens man tillige føler den stærke Contrast imellem det, man her seer, og den nærmeste Omgivning af London, Paris eller Wien. — Dog naaer den øde Egn om Constantinopel ikke heelt omkring Muren; og noget høiere oppe i Landet ligge, i forskiellig Afstand omstrøede, adskillige af de Smaabyer, som regnes til Constantinopels 24 Forstæder, og hvoraf endog den længst bortfiernede, Bujuck Tshekmedsche, (fordum Athyras, ved en lille Flod af samme Navn) ligger omtrent 8 Miil fra Constantinopel i Sydvest ved Havet.

Ved det nordligste Hiørne af Landmuren sees den endnu temmelig vel bevarede Bygning, som er en Levning af det berømte Hebdomon, Magnaura eller Constantins Pallads (af Tyrkerne Tekfur Serai kaldet) der saa ofte forekommer i de byzantinske Annaler. Man formoder, at Bygningen, med dens tre Etager, i sin nærværende Skikkelse skriver sig fra en Restauration under K. Johannes Palæologus i det 14de Aarhundrede. Der fortælles, at et Barn her, eller i Nærheden af denne Bygning, under Sultan Mohammed II., ikke mange Aar efter Erobringen 1453, skal have fundet den skiønneste Diamant, som Storherren eier; og som man mener kan have hørt til den byzantinske Keiserkrone, der ved en Procession til Hebdomon under K. Justinian gik tabt. — Nær ved den Port hvorigiennem Veien gaaer til Adrianopel, (Edrene

Kapussi) ligger en smuk Moskee i en ret venlig Egn: og i Nærheden af en anden Port, der fører ud paa Veien til Silistria, paa den armeniske Kirkegaard, finder man et underjordisk Capel af Marmor, med en hellig Kilde, der staaer i en Anseelse hos de troende Grækere. Dette Capel, der for 8 Aar siden (1821) under de daværende Uroligheder, blev udplyndret og reent ødelagt af Tyrkerne, saaledes at endog Hvælvingen er nedfalden, er den eneste overblevne Levning af en af de berømteste Kirker i det christelige Constantinopel: Blachernernes Kirke, med et Keiserpallads, der havde samme Navn. — Stedets og Kildens Hellighed er bestandig saa heit agtet af Grækerne, at Præsterne, uagtet Capellets bedrøvelige Tilstand, endnu forrette Gudstienesten her, og efter Plyndringen igien have bragt nogle Helgenbilleder herned. Mange Gudfrygtige holde deres Bøn og Andagt ved Kilden; hvorfor ogsaa en tyrkisk Vagt er posteret ved Nedgangen, som affordrer enhver, der besøger Kilden, 2 Para's. Men saa liden Agtelse vise de overmodige Tyrker imod denne græske Helligdom, at jeg her nede endog fandt en Janitskar, der vaskede sine Fødder.

Jeg maa endnu omtale et Møde, som jeg havde ved den ovenfor nævnte Port, der fører ud ad til Silistria; det var en heel Skare af nogle hundrede bulgariske Bønder, der i et Slags festligt Optog, med Musik og 8 røde Silkefaner, og ledsagede af endeel Tyrker, drog tilbage til deres Hiem fra Constantinopel. Disse Bønder vare fra nogle Landsbyer i Bulgarien, som hvert Foraar maa sende det fornødne Antal Folk til Hovedstaden for at passe Storherrens Heste, medens de i en heel Maaned fra Staldene føres ud paa Græs — en gammel østerlandsk Skik, som man her ligesaa nøie overholder som alle andre Skikke og Ceremonier, uagtet den er til mere Skade end Nytte for Hestene, der ved den pludselige Afverling af Fodret kun hente sig Sygdomme paa Græsgangene. Denne Skik, at alle Sultanens Heste paa en vis Dag

om Foraaret føres i høitideligt Optog ud paa Engene, er tillige et Slags Hoffest for hele Stald-Etaten, hvorved det foreskrevne Ceremoniel iagttages ligesaa omhyggeligt, som ved enhver anden Festlighed ved Storherrens Hof, hvor Alt er en Kiæde af de stiveste, med den strengeste Etiquette foreskrevne og udførte Ceremonier.

Min Vandring om Muren, hvis sidste Deel var behageligere, og førte forbi adskillige Haver med en Mængde smukke Figentræer, sluttede jeg ved de berømte Syv Taarne, et Slot eller muret Castel, der ligger ved Enden af Landmuren, lige ved Havbredden. Allerede under de græske Keisere var det, under Navnet Cyklobion, berømt som det stærkeste Punkt i Constantinopels Befæstning; men som det nu staaer, er det opført 1458 af Mohammed II, skiøndt uden al Tvivl med betydelige Levninger af de to i det 14de Aarhundrede under Kantakuzenos opførte svære Taarne af de kiønneste Quadersteen. Foruden disse tvende Taarne, hvis Høide er omtrent hundrede Fod, havde Slottet, saaledes som det byggedes i en Femkant af Tyrkerne, et Taarn i hvert Hiørne; og heraf Navnet: de syv Taarne. Et af de sidste blev i anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede omstyrtet ved Jordskiælv, og er siden ikke opbygget; men Slottet, der saaledes nu kun har 6 Taarne, har dog beholdt sit gamle Navn, som saalænge var en Rædsel for de europæiske Ministre i Constantinopel, og endnu maa være det for de tyrkiske Store og Statsmænd, hvoraf mange her have maattet bløde; deriblandt selv en Sultan, Osmann II, som under et Opstand af Janitscharerne 1622 blev myrdet i sit 18de Aar strax indenfor Porten til de syv Taarne. Det sydlige af de to gamle, firkantede Taarne af Quadersteene, der oprindeligen byggedes til Befæstning, har Tyrkernes Barbarie indrettet til Fængsler; og blandt disse er det især berygtet og allerede ved sit Navn (Blodbrøndens Fængsel) rædselfuldt. En aldeles mørk Hvælving, hvor aldrig nogen Straale af Dagslyset naaer ind, er Stedet, hvor man

har indspærret mange Statsfanger, bestemte til Henrettelse. En dyb Brønd i Midten af Fængselet er den saakaldte Blodbrønd, hvor man nedkaster de Henrettedes afskaarne Hoveder; og det er vel ikke let muligt, at udtænke et fælere, den menneskelige Følelse mere oprørende Fængselsrum. — Det blev mig ikke tilladt at komme videre end i de Syv Taarnes ydre Forgaard. Det Indre af dette tyrkiske Statsfængsel have Pouqueville, von Hammer og Andre beskrevet.

Efterat have nydt den henrivende skiønne Udsigt fra Stedet, hvor de syv Taarne ligge, over Propontis, til Prindseøerne i dette Hav, og mod de asiatiske Bierge i Baggrunden, tog jeg en Baad, og lod mig roe omkring Sydsiden af Constantinopel til Seraillets Pynt, og herfra over til Havnen ved Top-Hana. — Stadsmuren er ogsaa paa denne Side mod Havet temmelig bevaret; og man opdager uden fra hist og her adskillige synlige Levninger fra den græske Tid; saaledes sees ikke langt fra den Egn, hvor Atmeidan eller Hippodromus ligger, et Portal i Muren, med nogle Rudera af et gammelt Pallads og to i Steen udhugne Løver; nogle græske Inscriptioner ere endnu tilovers paa Taarne og andensteds i Muren; og ved Foden af denne seer man paa flere Steder en heel Mængde Brudstykker af større og mindre Marmorsøiler, der ligesom Tømmerstokke ere stablede paa hverandre, til Grundvold for Muren. Ovenpaa denne har man bygget usle Træhuse og Hytter; og i Skydehullerne, eller imellem Murtakkerne, seer man hist og her smaa Vinduer anbragte, da Rummet indenfor i Muren benyttes til Beboelse af fattige Tyrker. — Hele Serailliet er omgivet af høie og stærke Mure, med adskillige Porte ud imod Havet; og en smal Terrasse løber langs med Muren imod Søsiden. Her ligger ogsaa en lille Pavillon eller Køschk, hvis Bestemmelse er at modtage afsatte Storvizirer, indtil de enten forvises eller henrettes; og omtrent i Midten af Seraillets Muur

imod Havet sees en større og skiøn Sommer-Pavillon for Storherren, udmærket ved dens herlige Søiler af grøn Marmor. Nedenunder denne Køschk udspringer nær ved Havet en Kilde, som Grækerne holde for meget hellig; og hvor den græske Patriarch engang om Aaret paa en vis Festdag holder Gudstieneste under aaben Himmel i Overværelse af en stor Menneskemængde.

Noget længere hen, og ikke langt fra Seraillets og hele Constantinopels yderste nordlige Pynt imod Havnen, seer man en Række af Bygninger, der udgiøre Storherrens Sommerpallads, som først under Sultan Mahmud I. (1735) blev opført, og er omgivet af adskillige Haver, hvoraf den nyeste for ikke mange Aar siden blev anlagt ved en tydsk Gartner under Bestyrelse af den afdøde Baron Hübsch. Mod Søsiden har dette Serai eller Pallads, der indeslutter en ødsel Rigdom af østerlandsk Pragt, et ikke meget anseeligt Udseende; men Vinduer og Porte glimre af Forgyldning, og en ny Køschk, anlagt i Haven, ganske nær ved Stranden, har en Beliggenhed og en Udsigt, hvis Lige vel faa Steder i Verden kunne fremvise; thi den strækker sig paa den ene Kant mod Propontis og den asiatiske Kyst med Forstaden Skutari, lige for Constantinopels Havn, og en Mængde Landsbyer og Huse langs med denne Kyst; i Nordost og Nordvest mod Bosporos, og mod det Indre af Havnen, over hvilken Galata og de øvrige Forstæder hæve sig i et prægtigt Amphitheater paa Bakkelandet, hvis Baggrund begrændses af grønne Lunde og Haver. — Det her omtalte Strand- eller Sommer-Pallads ligger ved sine Haver ganske afsondret fra det indre eller saakaldte nye*) Serai, hvor Storherren har sit Vinterophold; i hiint derimod tilbringer han en Deel af Vaaren og

*) Det kaldes saaledes i Modsætning til det gamle Serai (Eski Serai) som Mohammed II. begyndte at bygge 1453 strax efter Erobringen og fuldførte i 4 Aar; og som ligger udenfor det nye, egentlige Serails Ringmuur. Det nye Serai byggede og

Efteraaret, og de hedeste Sommermaaneder i Palladserne ved Bosphorus. Saaledes skeer 2 Gange om Aaret en Flytning af Sultanens hele Harem; og det er denne Omstændighed, som maa tilskrives, at det er lykkedes nogle Europæere at see det Indre af Seraillets Sommerpallads *).

---

indrettede han siden efter, ligesom hiint paa den samme Grund, hvor de græske Keiserpalladser laae; og det fuldførtes først 1467; men ikke før under Soliman II. (1520-66) flyttedes Sultanens Harem til det nye Serai; og siden bruges det gamle kun til Bolig, eller rettere til Fængsel for de afdøde Sultaners Koner og Friller; hvilke strax efter enhver Storherres Død, med Undtagelse af Thronfølgerens Moder, indspærres for deres Livstid i det gamle Serai.

*) Saaledes har bl. a. af Reisende Pouqueville (Voyage dans l'Empire Othoman. Paris 1804. T. II. 238-60) og Clarke (Travels in Europe, Asia and Africa. Part the second. 1st Sect. London 1813. 4to. p. 15-28) seet og beskrevet det ovenfor omtalte Sommerpallads med dets Haver. Endnu mere nøiagtigt beskrives det, ligeledes efter eget Dieſyn, af J. von Hammer (Constantinopolis. Pesth. 1822. I. 303-321) som tillige er den første, der har meddeelt et Grundrids af Seraillets Bygninger. Man finder temmelig Overeensstemmelse i disse Beskrivelser; men tillige den Forskiel, at Pouqueville omtaler baade Haver og Værelser i en temmelig lav og ringe Tone, og som det synes heri overdriver det; imedens v. Hammer, i sin halv orientalske Stiil, overalt seer Pragt, Storhed og Herlighed. — Hvad der er endnu langt mere paafaldende, er at baade Pouqueville og Clarke have faaet dette Pallads, og lige indtil Harems inderste Helligdomme at see, alene ved Hielp af en tydsk Gartner; (hvoraf man ikke kan slutte andet, end at alle disse Bygninger og Værelser, naar de ikke beboes, staae reent aabne; med Undtagelse af Sultanens eget Cabinet, som Clarke blot saae giennem Vinduerne) og det, uagtet begge disse Reisende adskillige Gange maatte skiule sig, ikke uden Dødsangest, for ei at blive seet af enkelte Bostandschi's og andre Tyrker, der kom forbi dem, eller i Nærheden af dem. — Efter v. Hammers Forsikkring (I. 322) har derimod ingen Europæer endnu kunnet trænge ind

VI.

Dandsende Derwischer (Mewlewis) i Galata; og hylende Derwischer i Scutari.

En af de fornemste Secter af de tyrkiske Munke eller Derwischer er bekiendt under Navn af Mewlewi's, der have et betydeligt Kloster i Galata. Sultanens forrige Yngling, den bekiendte Haleb Effendi, som havde ladet sig optage i denne Sect eller Orden, har meget forbedret dette Klosters Bygninger, istandsat og forskiønnet Capellet. Han lod der ogsaa opføre et prægtigt Gravsted for sig selv, og efter hans Henrettelse blev hans Liig nedlagt i Graven; men den forbittrede Almue aabnede denne, udtog Liget og kastede det i Havet. Ogsaa den bekiendte Renegat Bonneval eller Achmet Pascha, der af østerrigsk gik over i tyrkisk Krigstieneste, og døde 1747, ligger her begravet. — Capellet er en smuk, rund Bygning. I Midten hænger en Lysekrone af Chrystal, og Lamper rundt om denne. Paa et Gallerie, der omgiver Capellet, ere Pladser indrettede for Tilskuere af høiere Rang, for Musiken og Sangerne. I Midten er en Deel af Capellets Gulv lagt af glat poleret Træ, og denne Deel er omgiven med Gitterværk. Uden for dette fandt jeg, da jeg kom i Capellet, en heel Mængde Tilskuere, Tyrker, Græker og Franker, og deriblandt baade Koner og Børn, staaende eller siddende paa Maatter, for at være Vidne til disse Derwischers religiøse Dands.

Nogle og tyve af dem, de fleste i hvide lange Klæder, nogle i grønne, stode i en Kreds. Deres Overhoved eller Forstander (Sheik)

---

i det nye Serai, eller Sultanens Vinterharem [selv Tavernier (Nouv. relation de l'intérieur du Serail. Paris 1675. 4to.) beskriver det efter Andres Beretning] saa lidt som i det gamle, endnu meer ubekiendte Serai; med Undtagelse af enkelte Læger; men disse indføres da, som bekiendt, med saa stor Forsigtighed, at de slet ikke faae den Syge, og lidet af Localet at see.

Anm. af Udg.

stod for sig selv, eller sad paa en rød Silkepude. Derwischerne begyndte med en langsom Procession, der anførtes af et Slags Ceremoniemester, og ved at komme forbi deres Forstander bukkede enhver sig meget dybt for ham. Da dette var forbi, begyndte enhver at dreie sig rundt paa den Plet, hvor han stod, og uden at forlade denne; først langsomt, siden bestandig hastigere, efter Musiken, som bestod af nogle Piber, et Slags Haand-Orgel og en Tromme. Dreiningen blev efterhaanden saa hurtig, at Dandsernes lange Klæder hævede sig og fløi i Kreds med og omkring dem, som en udspændt Solskierm. Choret paa Galleriet sang imidlertid mystiske religiøse Digte, som Mewlewi, Stifteren af denne Sect, har forfattet. Under deres Hvirveldands holde Derwischerne først Armene overkors paa Brystet, med en Haand paa hver Skulder; efterhaanden hæve de Armene op over Hovedet, og lade dem derefter igien synke, indtil de tilsidst, imod Enden af Dandsen, med horizontalt udstrakte Arme og lukkede Øine, dreie sig om med en Hurtighed, der giør det næsten uudholdeligt at betragte dem. Ceremoniemesteren bevægede sig imidlertid langsomt imellem de Dandsende, uden at røres af nogen af dem. Efter en Tid af omtrent et Qvarteer og paa et givet Tegn, ophører Dandsen pludselig; alle Derwischer standse i samme Øieblik, ligesom fastholdte ved en magisk Kraft, staaende i en Kreds og alle med Øinene stivt heftede paa dens Middelpunkt. I eet Øieblik bukkede de sig derpaa alle næsten til Jorden; Processionen begyndte igien; men blev endnu to Gange afløst af Dands, og den hele Ceremonie varede omtrent en Time *). At Derwischerne ved denne hellige Dands ville

*) Clarke, der ligeledes (i ovenanførte Værk S. 38) har beskrevet Derwischernes Dands, tilføier, at intet kan være mere overraskende, end at see dem, efter en saa længe fortsat, umaadelig voldsom Bevægelse aldeles uforandrede i Udseende, ikke det mindste aandeløse, ja ei engang synligen hede eller hidsede i Ansigtet.

udtrykke Himmellegemernes Bevægelse og Sphærernes Harmonie; og at den kan være en Levning fra de Samothraciske Mysteriers Offringsdandse — ere Meninger, som jeg maa overlade Andre at undersøge.

Langt mindre mærkværdig end denne, virkelig i høi Grad forunderlige og sieldne religiøse Dands, fandt jeg de Ceremonier, (eller som man rettere kunde kalde det, Optøier) hvilke et andet Slags tyrkiske Præster eller Munke, de saakaldte Rufajuh's eller hylende Derwischer i Scutari, give til Priis for betalende Tilskuere; og som jeg ligeledes, skiøndt længere hen i Tiden, i Selskab med adskillige Bekiendte var Vidne til. — Det var en smuk Sommerdag (i Jun. 1825) da vi tog over til Scutari, og efter en halv Times Gang fra Stranden kom vi til Klosteret, der ligger næsten ved Enden af Scutari, og er en lille, usel og brøstfældig Bygning. Capellet, et libet fiirkantet Rum, har Gallerier paa de tre Sider for Tilskuere, paa den fierde, hvor disse Derwischers Sheik eller Overhoved sidder, hænge Træetavler med malede Inscriptioner af Koranen, og adskillige Piinselsredskaber. Smaa Tambouriner og Kiedeltrommer vare ophængte paa de Træpiller, som bære Galleriet. Vi kom her omtrent Kl. 2 om Eftermiddagen, og et Qvarteers Tid efter begyndte Ceremonien. 18 Derwischer, hvoraf nogle ikke vare i Ordensdragt, men syntes at være Folk af adskillig Haandtering, kom een efter een ind i Værelset; deriblandt var endog nogle Drenge paa 14–15 Aar. Enhver af dem hilsede Sheiken, der sad paa en Pude, ved sagte at fremsige en kort Bøn, staaende foran ham, og ved at omfavne ham, eller berøre hans Klæder. Han stod op for at omfavne nogle; men

Først under den tredie Dands saae han dem komme i Sved; men denne blev da omsider saa stærk, at store Draaber faldt fra deres Legemer paa Gulvet, og at Klæderne hos de Fleste dryppede.

Anm. af Udg.

blev siddende ved Andres, formodentlig de Ringeres Berøring. Derpaa stillede Derwischerne sig i 2 Rader, enhver staaende paa et Faareskind i nogen Afstand fra de øvrige. Efterat have knælet ned, saaledes at de med Panden berørte Faareskindet, og fremsagt en Bøn, reiste de sig igien; og nu begyndte de alle først langsomt at synge visse Formularer eller Sententser, som i et Slags Choral, derpaa, under bestandige Bevægelser med Legemet, snart til Siderne, snart foran og bagover, at synge eller skraale den Mohammedanske Troesbekiendelse, hvis 6 Stavelser de først uddrage i en langsom Rhytmus, svarende til Kroppens Bevægelser; men ligesom disse blive hurtigere, blive ogsaa Tonerne det, indtil de tilsidst gaae over til en hvinende Hylen og et bedøvende Skrig, hvori man ikke hører andet end Tonerne ill og lah. Udmattede heraf, satte Derwischerne sig derpaa ned i en Kreds; adskillige af Tilskuerne, og deriblandt Børn paa 6–8 Aar blandede sig imellem dem; men nærmest omkring Sheiken satte sig de ældre Derwischer, og begyndte at slaae paa Trommerne og Kiedlerne, hvilken Musik atter ledsagedes af Sang og Hylen, som varede omtrent ½ Time og tiltog saaledes i Hastighed og Voldsomhed, at denne ubeskrivelig giennemtrængende og hvinende Lyd ganske bedøvede mig og skaffede mig en stærk Hovedpine. Under alt dette ledsagede de deres Hylen med convulsiviske Fordreininger af Ansigtet; hvorved især deres Forsanger udmærkede sig, en gammel Mand med en Stentor-Røst, hvis Bevægelser vare mere comiske end alvorlige, og hvis convulsiviske Ansigtstrækninger gik over til vild Grinen. Paa et givet Tegn af Sheiken standsede Derwischerne pludselig med Sangen; men den blev gientaget to eller tre Gange.

Nu begyndte et nyt Optrin. Tre unge Derwischer, hvoraf de to kunde være 16–18 Aar, fremstillede dem for Sheiken, toge deres Turbaner af, og beholdt allene en liden rød Hue, ombunden med et Lommetørklæde, paa Hovedet; hvorpaa de med stor Ærbødighed

modtog et Pinselsredskab af Sheikens Haand. Dette Redskab havde i den ene Ende en Dolk eller skarp Spids, og i den anden en Jernkugle, hvori hang korte Jernklæder. Et Par af dem tog et saadant Instrument i Haanden, svingede det omkring, saaledes at Kuglen slog heftigt mod Gulvet, og stødte derpaa pludseligt den skarpe Spids imod Ansigtet, Halsen, Næsen, Ørene og andre Dele af Legemet, saaledes, at Dolken syntes at trænge ganske ind i Kiødet og Instrumentet hang fast ved Legemet. Under alt dette vedvarede den døvende Musik og de øvriges hylende Sang. En anden ung Mand, der afklædte sig til Bæltestedet, svingede Instrumentet med stor Voldsomhed imod Brystet og Maven, og syntes ganske at giennembore sig dermed. Hans lange Haar rullede ned om hans Skuldre, og han syntes under Operationen at falde i det vildeste Raseri. Det lod virkelig, som han fik stærke Convulsioner; han faldt med rædsomt fordreiede Ansigtstræk om paa Gulvet, og blev baaret ud af nogle af de øvrige Dervischer. De andre unge Skuespillere, som paa et Tegn af Sheiken standsede med deres Operationer, traadte derpaa hen for deres Overhoved. Denne berøte dem og klappede dem nogle Gange paa Ryggen; og nu syntes de i et Øieblik styrkede efter alle deres Anstrengelser, og helbredede af deres Saar.

Alt dette er dog intet andet end Blendværk, liig dem, som man seer de indiske Gieglere udføre. Dolken eller Spidsen trænger ikke virkelig ind i Legemet, men gaaer ved en Mechanisme tilbage i Instrumentet, hvilket de paa en eller anden konstig Maade bringe til at hænge nogle Øieblik fast ved Legemet. Ligeledes ere deres Convulsioner, Mathed og Afmagt ikke andet end Forstillelse, for at indbilde den overtroiske Mængde, at Sheiken er i Stand til i et Øieblik at helbrede dem. — Man lavede sig nu til at hede adskillige Jern i to store Ildpander, hvorpaa man under hele Ceremonien bestandig kastede Aloe-Træ, der gav en tyk Røg fra

sig; men de havde alle Kiolen af, de Chawls, og Skiorten paa den blotte Krop; og af den hvide Vedel og Røg bleve store Flammer, og saaledes begyndt de ... Andre at opvarte ved de øvrige af disse Ceremonier, som bestaaer i at nogle Derwischer tage de gloende Jern baade i Hænderne og i Munden — naturligviis uden at skade; og at de til sidst alle tage hinanden i Hænderne, og dandse rundt under Sang og Skrigen, med tiltagende Hurtighed, indtil de af Mathed ikke kunne mere. — Af hvad Art denne Ceremonie, som Tyrkerne holde i den høieste Priis, er, kan intet bedre (læres?) end at da der for nyelig Anledning var kommen en Trop af Gøglere og Taskenspillere til Pera, som der ville offentlig fremvise lignende Konster, udvirkede Derwischerne, under Paaskud af Religionens Vanhelligelse, et Forbud derimod, og de andre Gøglere maatte strax forlade Landet.

VII.

Audientser hos Storvizirer og Reis-Effendi. Besøg hos den græske Patriark.

Den franske Ambassadeurs høitidelige Audients hos Storvizeren gav mig Leilighed til at overvære denne Ceremonie, hvilket jeg dog betalte dyrt med at udstaae den brændende Hede paa 25–27 Gr. efter Reaumur, hvis Virkning en tørrende Sirocco eller Sondenvind endnu meget forøgede. Ambassadeuren med sit hele Følge af Secretairer, Adjutanter og Attachés (i Alt nogle og 20 Personer) foruden nogle franske Kiøbmænd, Legationspræsten, og 8 Kammerjunkere, drog til Hest, med en Flok af vitingske Tienere i Statslivree, til Fods, fra Pera til Tophana, igiennem opstillede Rekker af nogle hundrede Janitscharer. Fra Tophana roede man over til Constantinopel, hvor andre Heste, prydede med rige Dækkener, stode færdige; og herfra gik Toget i samme Orden, escorteret af Janitscharerne, til den saakaldte høie Port, eller Storvizirens Pallads, der er at betragte som et Slags Før-

gaard til den keiserlige Port, eller Seraillet; men som ogsaa, da det ligger nær ved, skiøndt uden for Seraillets Mure, har været adskillige Gange stormet af Oprørere, plyndret og afbrændt til Grunden (f. Ex. i Revolutionen 1808 og under Janitskarernes Opstand 1826). I Gaarden, ved Foden af Hovedtrappen var opstillet en Skare af 2–300 saakaldte Tatarer, eller den tyrkiske Regierings Courerer. Giennem disse, og op ad Trappen, kom vi først ind i den store Sal, hvor Viziren to Gange om Ugen holder offentlig Ret og afgiør Livssager og andre af Vigtighed; herpaa giennem nogle flere Værelser ind i Audientssalen, som er et smukt, men ikke stort, fiirkantet Værelse, hvis Loft var malet skarlagenrødt med rig Forgyldning. I Baggrunden, mellem to Vinduer, var Storvizirens Sæde. Han kom ind i samme Øieblik som Ambassadeuren, iført en grøn Silke-Pels, og satte sig strax ned paa Sofaen. Ved hans Sider stode Kiaia-Bey (Ministeren for det Indre) og Reis-Effendi (Udenrigsministeren) paa Sofaen, og nedenfor, ved Siden af den sidste Portens øverste Dragoman eller Tolk, som nu var en gammel Tyrk; i Stedet for at tilforn altid en Græker beklædte denne Post. Lige over for Storvizirens, i en Afstand af faa Skridt, stod en Lænestol, hvorpaa Ambassadeuren satte sig, og hans hele Følge ordnede sig staaende bag ham i en Halvkreds. I øvrigt var her ingen Vagt, og ingen Orden blev overholdt. Tyrker, Græker og Franker af enhver Classe, indtil den laveste Pøbel, gik frit ind i Værelserne, og fyldte Audientssalen.

Ambassadeuren holdt en kort Tale paa Fransk, som blev oversat af Dragomanen, og Storvizirens Svar paa Tyrkisk ligeledes fortolket paa Fransk. Herpaa fulgte en kort Samtale over sædvanlige Conversationsmaterier imellem Viziren og Ambassadeuren, hvem imidlertid endeel Pager knælende opvartede med Tobakspibe, Kaffee og Confect. Tilsidst bragtes ham en prægtig Æres-Pels af et Slags Guldbrocade med kostbart sort Foerværk, som

han tog, paa over sine Klæder, og satte sig med i denne Dragt nogle Minuter, under hvilken Tid ogsaa hans hele Følge blev paaklædt med Pelse af forskiellig Værd; hvoraf 11 havde Foerværk af Zobel, og 10 eller 12 andre hvidt Foerværk af ringere Værdi. De øvrige Personer af Følget maatte nøies med lange Kiorteler af Silke eller Stof uden Foerværk. Capellanen eller Legationspræsten, som var en Capuciner, fik en orangeguul glat Silkekaabe, og giorde en høist latterlig Figur i denne Dragt, da han, ligesom alle de øvrige i deres Pelse, maatte sætte sig til Hest for at ride i Procession tilbage.

Ved denne Leilighed vil jeg omtale den første Audients eller diplomatiske Samtale, jeg selv nogle Maaneder efter havde med Reis-Effendi, i Ministerens eget Huus, som ligger paa en af Høiene midt i Staden, og temmelig langt baade fra Havnen og fra Kysten af Propontis; hvorimod han har sit Cancellie eller Bureau i Storvizirens Pallads. Hiin Deel af Byen er temmelig vel bygget, og man finder der adskillige gode Huse; ligesom ogsaa Reis-Effendis Huus er en meget stor Bygning med en rummelig Gaard og Vestibule. Jeg gik derhen i Selskab med Baron H. og vore 2 Tolke, og da det traf ind paa en Dag med Storm og stærke Regnbyger, som vi igiennem adskillige Gader, hvor Vand og Dynd gik os op over Anklerne. I en af de snevreste Gader mødte vi en tyrkisk Liigfærd, og trykkede os saa tæt op til Muren, som muligt, for at undgaae Berøring med nogen af Følget, da vi ikke kunde vide, om den Afdøde var bortrævet af Pesten. Man bar Liget i en Trækiste paa en Baare, beklædt med Tæpper, og foran gik en Mand med et forgyldt Røgelsekar, hvori brændte Aloetræ.

Da vi kom op af Trappen modtoges vi af Portens Dragoman, der førte os igiennem et Forgemak, hvor 10 eller 12 Pager stode opstillede i en Række, ind i en smuk stor Sal, med Vinduer paa tre Sider, og en herlig Udsigt over Staden og Havnen. Gul-

det var bedækket med et prægtigt hvidt og skarlagenrødt Tæppe, og midt i Salen stod en umaadelig stor Ildpande af Metal. Brede Sofaer paa tyrkisk Viis vare anbragte langs med Væggene paa Salens tre Sider; paa den fierde Side vare 2 Døre med Forhæng, den ene til Forgemakket, den anden til Husets indre Værelser, hvorfra Reis-Effendi efter nogle Minuter kom ud. Vi ventede ham staaende, for ikke at skulle reise os naar Ministeren kom, hvilket efter tyrkisk Etiquette er et Tegn paa underordnet Værdighed. Personer af lige Rang iagttage derfor altid at sætte sig ned i samme Øieblik. — Reis-Effendi er en ret smuk Mand paa nogle og halvtredsindstyve Aar, ikke høi, med udtryksfuldt Ansigt, livelige Øine og et langt, graaladent Skiæg. Han satte sig ned med underslagne Been i Midten af Sofaen, tæt ved ham paa venstre Side Baron H. og jeg ved dennes Side. Vore Tolke satte sig ved vore Fødder, efter tyrkisk Viis, paa en Pude, og Portens Dragoman ligeledes paa Gulvet neden for Reis-Effendi. Denne begyndte Samtalen med nogle af de sædvanlige Høflighedsspørgsmaal til mig (om det var første Gang, jeg var i Constantinopel? hvorlænge jeg havde været her? hvorledes Staden behagede mig? o. s. v). Han klappede derpaa i Hænderne — en almindelig Skik i Tyrkiet, hvor man ikke kiender til Klokker i Værelserne — som et Tegn til Pagerne, at bringe Kaffee og Piber, uden hvilke i Tyrkiet ingenting kan foretages. Dog fik, foruden Reis-Effendi, ingen Andre Piber, end Baron H. og jeg. Da Pagerne havde forføiet sig ud, begyndte vi røgende vor Conferents. Jeg talte gandske langsomt paa Fransk, og Portens Dragoman forstod og oversatte temmelig vel hvad jeg sagde, saaledes at vore Tolke kun sielden behøvede at rette ham, og kun een eller to Gange maatte jeg gientage mine Ord. Reis-Effendi hørte til med stor Taalmodighed og Rolighed, uden et Øieblik at forandre sin Mine, og syntes fuldkommen at fatte enhver Ting, jeg forebragte; men selv

talte han yderst lidt, og med Undtagelse af nogle, Sagen vedkommende Spørgsmaal, indskrænkede han sig til faa almindelige og ubestemte Yttringer, hvori han tog sig meget vel i Agt for enten at tilstaae eller afslaae nogen Ting. Midt under Samtalen lod han atter bringe Piber, og ved Slutningen af Conferentsen, der varede henved et Par Timer og endtes med nogle Complimenter, blevs vi atter opvartede med Caffee og Confect, imedens man røgede for os med Aloetræ, hvorefter Reis-Effendi begav sig ud af Salen, som vi derpaa strax forlode, fulgte ud til Trappen af Portens Dragoman.

Som et Sidestykke, eller rettere som en Modsætning til disse Stadsbesøg hos tyrkiske Store, kan jeg anføre mit Besøg hos den græske Patriark. Det var den 27de Februar (1825) at jeg i Selskab med nogle Herrer fra Pera og min græske Sproglærer tog over til Fanal, for i Patriarchalkirken at see den høitidelige Gudstieneste, til Erindring om den græske Kirkes Befrielse fra Ikonoclasterne eller Billedstormerne; hvilken Dag af Grækerne holdes for den ypperste, eller dog en af de fornemste Helligdage i hele Aaret. Vi kom der Kl. 8 om Morgenen, men dog allerede for silde til at see den Ceremonie, at Patriarken af Biskopperne og de høiere Geistlige iføres hans prægtige Høitidsdragt. Man tillod os at gaae igiennem det Allerhelligste ned i Kirken, hvor man forbeholdt os Pladser nær ved Patriarchens Throne eller Lænestol. Kirken, som er ganske uden Sæder, var proppet fuld af Mennesker, fornemmelig af den lavere Almue, som trængte sig op imod Helligdommen, for at komme Patriarchen nær, naar han viste sig, og det var kun med stor Møie, at vi naaede de os bestemte Pladser. Kirken, af ældgammel Architektur, med ganske lave Piller, er meget mørk, da den kun har faa og smaa Vinduer, anbragte høit oppe i det øverste af Murene. Lysekronerne vare tændte, men gave, i Forening med det svage Dagslys, en underlig, skummel Lysning,

og Luften i Kirken var qvælende hed. Man saae ingen Fruentimre; da disse i alle græske Kirker have deres Plads paa et Galleri, lukket med tæt Gitterværk.

Messen, som begyndte med en monoton og langsom, men lidet harmonisk Sang, uden Instrumentalmusik, holdes i Sanctuariet, adskilt fra Kirken ved en med malede Helgenbilleder og Lamper prydet Væg, som har tre Døre eller Aabninger, der lukkes ved Forhæng. Da disse under Messen ere trukne for, seer Folket i Kirken intet af dens Mysterier; men hører blot Sangen. Først naar denne er til Ende, aabnes Forhængene med eet, og nu fremtræder Patriarken i sin fulde Glands i det Allerhelligste, lidt ophøiet over Menigheden *), og omgivet af sine Præster, med store

*) I Chorets eller Sanctuariets Beskaffenhed ligger Hovedforskjelligheden saavel imellem en catholsk og en græsk Kirke, som imellem den sidste og de armeniske Kirker; hvilke desuden hverken have Prædikestol eller Bænke, men Maatter udbredte paa Gulvet, og saaledes langt mere ligne en Moskee. I den græske Kirke er det Allerhelligste i det høieste kun eet eller to Trin ophøiet over det øvrige Rum. I de armeniske Kirker er derimod Sanctuariet bygget høit i Veiret, meer end et Menneskes Høide over den øvrige Kirke, saaledes at Folket med løftede Hoveder maa see op til Præsterne. Det armeniske Høi-Chor indtager hele Kirkens Brede, og er aabent, eller uden Væg og Porte med Forhæng, som i de græske Kirker, i hvis Sted man hos Armenierne seer 3 Altere i een Linie i Choret; dog staae disse Altere ikke ganske frit, men ere adskilte ved Hvælvinger og Piller, ligesom Sidecapeller i en catholsk Kirke. Imellem disse Piller og bag om Altrene bevæger den armeniske Patriark sig frem og tilbage under Messen med sine Præster; snart skjult for Menigheden, snart synlig i sin lyse, af Guldets Glands glimrende Dragt. Da den armeniske Gudstieneste altid, endog om Sommeren, holdes meget tidlig om Morgenen ved Solens Opgang, naar Morgenrøden kaster sin Glands gjennem Kirkens farvede Ruder, imedens Sangen toner fra de opløftede Chorhvælvinger, og Virakskyer imellem de tændte Lysekroner stige høit imod Loftet, skal dens Høitidelighed næsten overgaae enhver anden Ceremonie. (S. J. von Hammers Constantinopel, I. S. 470.)

Anm. af Udg.

Voxlys og Røgelsekar i Hænderne. I Procession gik han nu ned i Kirken (men kun med stor Vanskelighed, da Mængde styrtede til fra alle Sider, for at røre ved hans Klæder eller kysse deres Søm) indtil han naaede sin Throne. Her satte han sig ned, iført en høist pragtfuld Dragt, skinnende af Guld- og Sølv-Broderie, og med en stor Krone af Sølv, prydet med et Diadem af Guld og faa Ædelstene, paa Hovedet. Paa hans venstre Side sade i en Række de 12 Biskopper, som udgiøre Patriarkens Raad. Efterat have taget sine Briller paa, læste han nogle Bønner eller Formularer af et prægtigt Missale, og strakte tilsidst sin Haand ud til alle Sider i det han lyste Velsignelsen over Folket.

Da Tienesten hermed var forbi, forlod vi Kirken, og gik op i Patriarkens Huus, som er bygget tæt op til denne. Det er en stor Bygning med mange og rummelige Værelser; men slet vedligeholdt, og meget brøstfældig. Nær ved Indgangen er den Janitskarvagt, der staaer under Patriarkens Befaling; og han har i mange, ikke blot geistlige Sager, en betydelig Myndighed og et Slags Politie-Jurisdiction over Grækerne i Constantinopel, ligesom der ogsaa nedenunder Vagthuset er et Fængsel, hvor han kan lade Skyldige indsætte, og i Palladset en Sal, hvor han to Gange om Ugen holder Divan eller Raadsforsamling med sine Metropoliter. Det synes imidlertid, som han ikke let kan have en rolig Dag i sit Huus, naar han tænker paa sin Forgængers Skiebne. Ved at gaae op til Patriarken kom vi lige forbi den Port paa Palladset, hvor Storherren Paaskedag 1821 lod den forrige Patriark hænge i sin fulde Ornat, saaledes som han paa denne høie Fest havde forrettet Gudstienesten i sin Kirke. — Da vi kom op i Huset, førte man os ind i et temmelig lille Værelse, som er Patriarkens Cabinet eller Studerestue, og som vi fandt yderst simpelt meubleret, med et gammelt, almindeligt Gulvtæppe, en stor Ildpande, og gamle Sofaer; i en Krog nær Vinduet stod paa Sofaen et gammelt, ganske almindeligt Skriverbord. De 12 Biskopper vare allerede ankomne, og sadde paa en Sofa i een lang Række. Deres Dragt var meget simpel: en vid Kiortel med vide, hængende Ærmer, og et sort

Terklæde eller Bælte, knyttet om Hovedet, hvilket i Enderne hang ned bag til. Alle havde langt Skiæg, som hos nogle var hvidt og gav dem et høist ærværdigt Udseende.

Man bød os at sidde ned, og opvartede os med Kaffee og Sukkertøi. Efter et Qvarteers Tid kom Patriarken selv, der imidlertid havde aflagt sin prægtige Ornat og iført sig den samme simple Dragt, som de andre Bisskopper. Han syntes at være en Mand imellem 50 og 60 Aar, og seer endnu godt ud. Da han blot kunde tale enkelte Ord Fransk, blev Samtalen meest ført ved Hielp af vor græske Tolk, og Patriarken viste sig yderst artig og opmærksom imod os. Han lod os atter byde Kaffee (som af Høflighed var skienket i europæiske Kopper) og Tobakspiber; og begge Dele indbragtes af græske Præster, hvoraf nogle vare smukke unge Mennesker, hvis lange Haar faldt i Lokker ned paa Skuldrene. Efterat vi havde talt et Qvarteers Tid med denne geistlige Herre, forlode vi ham for at tage hans Kirke nøiere i Øiesyn; og begav os derpaa til en anden græsk Patriark fra Bierget Sinai, der for længe siden er bleven udnævnt til Erkebiskop i Egypten, men i 14 Aar er holdt tilbage af Tyrkerne i Constantinopel, uden at kunne faae Tilladelse til at reise over til Africa. Han boer nu nær ved en græsk Kirke i Fanal, som i Revolutionen 1821, tilligemed flere andre Kirker i Constantinopel, er bleven ødelagt, uden at Porten hidtil har villet tillade Grækerne at istandsætte dem. Denne Patriark, som er opdraget ved Collegiet i Kiow, taler godt Russisk og taaleligt Fransk. Jeg fandt i ham en mere livelig, og som det lod vel studeret Mand, med hvem Samtalen var mig mere underholdende, end den forrige med Patriarken i Constantinopel, hvis farlige Stilling formodentlig gjør ham politisk forsigtig i enhver Yttring. Denne Bisskop udlod sig derimod meget frit om en heel Deel Ting; og yttrede uden Tilbageholdenhed sit Ønske, at kunne slippe bort fra Constantinopel, og i Egypten at kunne leve under en mere liberal Regiering, end Storsultanens.

(Fortsættes.)

En original Forsvars-Skrivelse af Corfitz Ulfeldt, med fire egenhændige Breve, Ulfeldt vedkommende, af Kong Christian IV.

Det er af vor Historie bekiendt, at Christian den Fierdes Yndest for Ulfeldt, hvori denne, uagtet Kongens saa længe uforsonlige Vrede imod Ulfelds Svigermoder, Kirstine Munk, havde vidst at vedligeholde sig, i Aarene 1646 og 1647 led et betydeligt Skaar; og i den Grad havde tabt sig under Ulfelds Fraværelse paa sin langvarige Ambassade-Reise til Holland og Frankrige, at Kongen ved hans Hiemkomst (i Jul. Maaned 1647) ei engang, som det lader, personligen vilde modtage sin Svigersøn. At Intriger af Ulfeldts Svoger, Statholderen i Norge Hannibal Sehested, kunne have medvirket noget til denne Forandring, er vel ikke ganske urimeligt; skiøndt det tillige synes klart, at Kongen ikke uden god Grund saa ofte yttrede sin Utilfredshed med bemeldte lange og kostbare Ambassade, paa hvilken Ulfeldt vel glimrede, men lidet udrettede; og desuden, som Kongen paa meer end eet Sted i sine Breve paa det bestemteste yttrer, handlede ganske imod sin Herres Villie, ved paa sin egen Haand at drage til Holland, og der forhale Tiden; i Stedet for, som Kongen vilde, uopholdelig at begive sig til det franske Hof. Christian den Fierdes Unaade gav Anledning til, at hvad der efter Ulfeldts Hiemkomst forhandledes med ham, hans Gesandtskab og andre Embedsforhold vedkommende, skete ved Mellemhandling og Brevvexling imellem Kongen og Cantsleren Christen Th. Sehested, og imellem denne og Ulfeldt *). Et af den sidstes Breve til Sehested, hvori Ulfeld forsvarer sig, og ikke uden Overmod og Udtryk af krænket Stolthed, yttrer sig om

*) Jvf. Slanges Christian IV. Historie S. 1449. 1451. 52.

Forholdet imellem ham og i Statholderen Hannibal Sehested, meddeles, her nøiagtigen efter Originalen; og fortjener vel saameget mere at bevares, som hidtil saa yderst faa af denne navnkundige Mands egne Breve ere bekiendtgiorte. Hvad dette angaaer, da er det ved Tone og Udtryksmaade meget characteristisk; men har i øvrigt ikke just noget betydeligt Præg af den udmærkede Styrke og Færdighed i fremmede Sprog, man tillægger Ulfeldt.

Som authentiske Vidnesbyrd om Christian den Fierdes forandrede Stemning imod hans Yndlingsdatters, Leonore Christines Ægtefælle, meddeles tillige fire af denne Konges egenhændige Breve, skrevne faa Maaneder før hans Død, og ligesaa characteristiske, som Alt hvad der udgik fra hans Pen. De vise bedre, end enhver Commentar, Kongens grundede Uvillie imod Ulfeldt; og hvorledes dennes Stolthed har optaget Yttringen af Kongens forandrede Sindelag. Vi bemærke, at det (i Følge disse og endeel flere Breve over samme Materie, som vi have for Øie) ei kan have været før i November eller December 1647, at det lykkedes Ulfeldt, rimeligviis ved at opnaae personlig Samtale med Kongen, og ved sine Talegaver at forsone ham; af hvilken Forsoning endog en mærkværdig Forandring i Christian den Fierdes Sindelag mod Kirstine Munk synes at have været en Følge; hvorom, og om Ulfeldts Ambassade-Reise, mere ved en anden Leilighed.

I. Fire egenhændige Breve af Christian IV.

1.

(Til Rigsraadet.)

Jeg haffuer aff Riigens Radtz betenckende forstanden deris mening, Huorpaa ieg dem Inted forholder, At mig om hoffmeisterens affskaffning Inted er beuyst, widder end at Jeg indted uyl at hand skal haffue at skaffe med myt, Hoc est, at hand Indtet uden befahling skal anmode sig ded myn Hoffstadt angar. Derunder er indtet holmen med andit sligt meent, huorom hand oc haffuer faadt myn wyllie at uyde.

At hand skulle ma gørre hvad [hund] nyt mig vadspurdt, Saa vdi hoffmeisterskab Er Jeg hannem Indted gestendig.

Naar dii gode herrer in pleno consilio, me presente, tager Rigens Indtecht herfor, Och demonstrerer mig først huorfra myn Hoffstadtz och Regeringens middel skal tagis, da skiicker siig ded andit aldtsammen well.

Huad mig och Regeringen da tylfälder, Ded kan Jeg gud uere loffuit uden hoffmeister forresta, for Resten lader Jeg Hoffmeisteren, Rigens Admirall och Vice Admirall Sørge, Valete.

Frede: den 7. Octobris Anno 1.6.4.7.

Christian.

2.

Eptthersom ieg af dyn skriiffuelse stackit siden haffuer fornommen, Hoffmeisteren at beginde at tale om hans Myndighed, da kan derpa inted suaris, førend Man ued, huerudt hand den uyl haffue Extenderit, ty derudi bestar ded. Han havde forbødit Rendtemeisterne ingen penge at telle nogen uden paa hans hand, Och gar snuck myn hand forby. Huorymod ieg billigen haffuer brugdt myn Myndighed och forbøden Rendtemeisterne at dy ingen penge skal telle pa hans hand, mens allene pa myn hand. Dentiid Jeg y forleden vfriidtz tiid uar til skibs, Och dii thyende Børn ieg haffuer med wiibecke krusse bleff siige, Och uybecke uden penge Ingen Credit haffde huos Apotheckeren, da sende hun bud til Steen Beck, at hun motte fa nogit af hinders deputat, som hinder af Rendteriit befahlit uar at skulle giiffuis, Da fiick hun til suar, at uden hun haffde Hoffmeisterens hand, da fiick hun Indted, Huorpa wiibecke lod siig mercke, at kunde hun Indted fa pa myn hand, da begerede hun Indted pa Hoffmeisterens hand. Nogit derepther da kam Hoffmeisterens Eddelknabe pa Rossenborg, som sagde y mangis paher: Dii frau mach sauer oder ziisse schen, sii kriicht beii godt kein geldt, sii hatt dan des Hoffmeisters hand darauff. Pa dii samme tiider giiorde Hoffmeisteren En Induysning til Tollerne y Helssingør pa En temmelige Summa penge, Som aldrig nogen hoffmeister haffuer vnderstanden siig at gørre, Huorfor Myndigheden uyl Lymiteris. Jeg haffuer før Børnens skiild lenge holdt

bunden for En fuld Seck; mens den myndighed hand tog sig till, dentiid hand tog sig den languarende Reisse for, da giick der hul pa Secken, Ty dentyd hand talede med mig om hans Rødden (raadne) Been at curere y franckerige, aff mangel for Erfahren Badtsker her y Riigit, Da bleff Sammetiid om ingen Republique y al werden taliit, oden om dronningen y franckerige och Staten sammestedtz. Siiden dentyd kan hand med sandhed indted sige Siig at haffue talit Ett ord med mig om hans Reiise, uden dentyd hand begerede den Bedtzouar Sten och ded Enhorn aff mig tiil at Insinuere sig med huos dronningen y franckerige, Mens drog Siin laas uden Regen affsteen fra mig. Vale. Frederigsborg den 14 Octobris Anno 1.6.4.7.

Christian.

Udskrift:

Chanseleren H. Christian tommissen til hande.

3.

Jeg haffuer af dyn skriiffuelse forstanden, huad Hoffmeisteren haffuer talet med dig, Huorpa Jeg dig inted forholder, At aldt ded, Jeg mig y mijn Syste skriffuelse Om hoffmeisterens persohn haffuer ladit formercke, derued staar Jeg endnu fuld och fast. Wiil han Indted gørre ded hannem aff mig befahlis, da uyl Jeg see mig Om En anden, Myne Ord haffuer indted werrit at hand Ingen myndighed skulde haffue y hans Bestilling, Mens Jeg uyl uerre med y spillit, Som Indted bestar y ded som Nu skal bestillis, Och haffuer Indted at skaffe med hans Aar och dags Spadtzeren.

At hans person kunde befrie mig fra megen Offuerløb, och vmag, ded bekender Jeg, Mens dermed Er mig Numehr inted tyendt, ty Jeg er wanndt til sliigdt, Och Jeg Er nu gammel och stiiff, Och duer til Indtet andet end sliigdt.

Nar Jeg er uys pa, at hand indted lenger uyl besuergis med ded hannem befahlis, da skal ded Enda med gudtz hielp ga sa uel tyl som ded giorde, den tyd hand Indted kunde sniide syn Nesse. Vale.

Frederigsborg. Octo. Anno. 1.6.4.7.

Christian.

Udskrift:

Chanseleren H. Christian tommissen til hande.

Pa det, som du talede med mig Nu pa Ibstrup, Om Hoffmeisterens Skriiffuelse, forholder Jeg diig Indted, At hand taler uel om Myn Skriiffuelse tyl dig, Mens tiier stylle tiil aldt det, som derudi feriß pa Banen, Hand taler om syn Myndighed att haffue lyge ued hans formend, Som Jeg y al Sandhed imod ued, hannom nogen hinder at uere sked y . . At hand af Ingen uden aff mig motte commanderis, Er dette mit Suar, Naar Jeg erfahrer Huem hand formener sig at uære commanderit af, Och huorudi, Da skal hand af mig erlange det Suar (som jeg *) for gud i himmelen Och al uerden kan forsuare) . . . . *) Mig Er det y al sandhed Indted beuyst at uære sked . . . . *) haffuer Chanceleren hannom at Erindre, at hand med hans beuyß y dii mader Jyler [1]), ty Sliig discurs tyener Indted y myn onde maage [2]), som Doctoren Nu dageligen Er y tag med. Vale. Frederigs. den 23 Octo. Anno 1.6.4.7.

Christian.

Udskrift:

Chanceleren H. Christian tommissen til hande.

II. Skrivelse fra Ulfeldt til Chr. Thom. Sehested.

Monsieur,

Ie uous ay des grandes obligations pour l'affection que me monstrez en tachant de redresser les mauuaises opinions, qu'il semble que sa Maiesté par persuasion & mauuaise information d'autruy a conceu de moy.

Sa Maiesté mentione dans ceste lettre siene, qu'auez receu hier, que i'obmets beaucoup des choses qui sont escrites dans les

*) Brevet er her beskadiget, og et Par Ord mangle.

[1]) Ordet er læseligt nok, men uforstaaeligt, og formodentlig feilskrevet.

[2]) Min onde (daarlige) Mave.

lettres à uous adressées, ces dictes lettres ne sont pas escrites à ma personne, aussi n'en ay ie eu nulle copie, ne les ay ie pas eu en passant l'oeil dessus le temps qu'auez permis que ie les uisse, donc il me semble qu'il ne me conuient pas de respondre à ce qui ne s'adresse pas à moy, & à ce que (dont) ie n'ay entiere information.

Ie me suis offert à seruir mon Roy & à ma patrie, pourueu que ie puisse estre aux bonnes graces de sa Maiesté mon Roy & maistre, & demeurer dans le respect deu à ma charge, & auec l'authorité requise pour le seruice de sa Maiesté & du Royaume, plus que pour mon particulier.

Les ordres qui ont esté donnees aux Commissaires du Royaume de Noruege, empechent celuy qui en ce Royaume de Dannemark doit auoir la surintendence des affaires de sa Maiesté & du Royaume, de ne pouuoir mettre en effet ce qui concerne le dict seruice de sa Maiesté, soit auec la flotte ou autre chose qui concerne le publicq.

Ensemble aussi beaucoup d'ordres que le Viceroy de Noruege donne, touchant les reuenus ordinaires & extraordinaires de sa Maiesté, sans le sceu & consentement de celuy qui a en ce quartiers le maniement des affaires de sa Maiesté & du Royaume, & tant des changements qui se font dans le dict Royaume concernant les reuenus de sa Maiesté, les'quels tous ensemble empechent celuy qui est icy en ma charge de faire sa function, là ou de droit personne en tel cas n'y doit rien disposer sans le sceu & consentement du *Grand maistre ou Viceroy de Dennemark*, & moins le procurer auprès de sa Maiesté, que le dict *grand maistre ou uiceroy* n'en soit auerti pour pouuoir informer sa Maiesté comment l'affaire est reellement en soy. Telles & autres choses sont assez bastantes d'ampecher celuy qui doit faire ma charge, de ne pouuoir uenir à bout, pour bonne volunté qu'il aye de rendre humble seruice à son Roy & a sa patrie. Les autres uiceroys du Royaume de

herske Tyrkerne over en Deel af Europa, som fremmede, over-landske Erobrere, skarpt afsondrede ved Religion og Nationalcharakteer, fra de undertvungne Christne, og i et Forhold til disse, mere som Herren til Slaven, end som Regenten til sin Undersaat. Heraf er opstaaet den aldrig ophævede Modsætning imellem christelig eller europæisk og tyrkisk Politik, hvoraf den nyeste Virkning (en fra tyrkisk Side ei uconsequent, men forvoven og uheldig beregnet Standhaftighed i Selvforsvar) synes i dette Øieblik at sætte den osmaniske Stats europæiske Tilværelse i Vove. Heraf det vaklende, mislige Forhold, hvori denne Stat har svævet til de christelige Magter, med hvilke den kom i nærmest Berøring; længe frygtet som Erobrer, og efterat denne Frygt var forsvunden, kun betydende som en passiv Tyngde i den europæiske Politiks Vægtskaal, understøttet i dens tiltagende indvortes Svaghed ved denne Politiks Grundsætninger, og ved de europæiske Cabinetters deelte og afvigende Interesser.

I den tyrkiske Historie, som ved Aarhundredernes vexlende Forhold, er bleven vigtig for Europa, kunne vi antage tre Hovedperioder. Den første fra Folkets Udspring til det nærværende Dynasties Stifter Osman den Første, af de Oguziske Turkomaners Stamme. Den anden fra Osmans Thronbestigelse (A. 1300. Heg. 700) til det græske Keiserdømmes Fald med Constantinopel. (1453) Den tredie fra Constantinopels Erobring af Mohammed II. til disse Dage, hvori christne Hærskarer, udsendte fra Nordens Colos, true den Stad, der, netop i 375 Aar, har været Middelpunktet for Islamismens religiøse og politiske Magt. Alle tre Perioder, men særdeles den første, kunne vi her blot skienke nogle Øieblikkes flygtige Berøring.

De tidligste Optrin i den tyrkiske Historie ligge skiulte uden for det europæiske, og i det vedkomne ubekiendte Asien. Af Udspring tilhøre Tyrkerne det allerede i ældgamle Tider mægtige nomadiske

Tyrkerne i Europa.

En historisk-politisk Skizze.

I et Øieblik, som det nærværende, da den Ottomaniske Throne bæver, og et christent Folk, der i meer end fire Aarhundreder adlød Tyrkerne, mere som Trælle, end som Undersaatter, seer de første Glimt af en bedre Fremtids Morgenrøde: ville disse Blade maaskee læses ikke uden Deeltagelse. Deres yderst sammentrængte Korthed og fragmentariske Charakteer, kan blot deres eneste Hensigt: at henlede den vakte Opmærksomhed paa det historiske Stof, undskylde. Deres Ufuldstændighed, og andre Ufuldkommenheder, eller maaskee endog deres Afbrydelse: maa hos overbærende Læsere finde en Undskyldning i de faa og adspredte Timer, hvori disse hurtigt udkastede Træk nedskrives.

Den 18de Jun. 1828. M.

Af alle østerlandske Stammer og asiatiske Folkefærd, der siden de under Navn af Folkevandringer bekiendte Revolutioner, med hvilke Middelalderens eller Europas nyere Historie begynder, have betraadt vor Verdensdeel og virket paa dens Skiebne, er der kun en eneste, som indtil vore Dage har vedligeholdt asiatisk Charakteer, Religion og Statsforfatning, tilligemed europæiske Besiddelser; som har grebet ind i Europas politiske Forhold og Statssystem (om endog i sildigere Tider mere i Form af en isoleret og passiv, end af en umiddelbart virkende Magt) uden at modtage europæisk Cultur. Denne Nation er Tyrkerne, et oprindeligt Kriger-Folk, hvis nomadiske Charakteer, opflammet af religiøs Fanatisme, drev det til Erobringer, til at undertvinge, besidde og beherske Lande i tre Verdensdele; men aldrig til at fæste Hiem blandt Europæere, eller til at erhverve sig Andeel i disses sædelige, politiske og videnskabelige Cultur, og med denne Midlerne til en paa fredelig Velstand bygget Statskraft. Endnu

stundom undertvungne af begge; deres Tapperhed og krigerske Dygtighed. Først i Midten af det siette Aarhundrede, da en Revolution (550–580) grundede to forskiellige tyrkiske Riger i det nordøstlige Asien, blev deres Navn bekiendt i Europa, og Forbund imellem Tatarernes Chan og den Byzantinske Keiser sluttedes mod begges fælles Fiende: Perserne. Fra den Tid opkom Navnet Tyrker [2]), som især tillagdes de Tatarer, der omvankede i de Altaiske Bierge langs med Irtisch, efterhaanden droge længere ned mod Syden og Vesten, og for en Tid vare skatskyldige under Chinas Keisere og Arabernes Kalifer, der meente i de krigerske Nomader at kunne finde en Kierne for deres Hær, og af kiøbte tyrkiske Slaver, eller leiede Skarer under egne Anførere, dannede sig Huustropper; men, liig Romerne og Byzantinerne, der troede at styrke sig imod de nordiske Folkefærds Anfald ved at tage dem i Sold, tilsidst maatte adlyde de Fremmede, i Stedet for at beherske dem. Saaledes opstod tyrkiske eller tatariske Dynastier i Syrien og Egypten, og Kaliferne i Bagdad selv, skiøndt Overhoveder for Islamismen, den Tro, som ogsaa Tyrkerne efterhaanden

[2]) Eller rettere, blev mere bekiendt i Europa. Allerede Plinius (VI. c. 7.) og Mela I. 19. 19) nævner dem (skiøndt i nogle Haandskrifter hos begge læses Jurcæ for Turcae). Navnet vil Klaproth ogsaa finde i Chinesernes Thu Khiu (de Altaiske Tyrker). Hos Byzantinerne hedde de snart Perser, snart Ugrer eller Ungrer. (En ældgammel tyrkisk Stamme er Uigurerne eller Øst-Tyrkerne, af hvis Sprog, det reneste og ældste Tyrkiske, endnu haves Monumenter. J. Klaproth über die Sprache und Schrift der Uiguren. Berlin 1812). Denne Forfatter er bleven modsagt af den lærde Orientalist J. J. Schmidt i Petersborg, som giør Uigurerne til et tibetansk Folkefærd. Jvf. Klaproths Tabl. de l'Asie p. 120. J. J. Schmidts Forschungen im Gebiete der Bildungsgesch. Völker Mittel-Asiens. St. Petersb. 1824; og de to Stridsskrifter af Klaproth og Schmidt, som denne Bog fremkaldte.

antoge, bleve jævnligen forjagede eller undertvungne af deres egen Livvagt. Imidlertid havde disse Tyrkernes tidligste Erobringer ingen Varighed; men i det 11te Aarhundrede reiste sig ved Orus, og imellem det Caspiske Hav og Søen Aral, de Seldshukske Tyrkers frygtelige Magt, (1034–1068) der giorde Ende paa det chinesiske Herredømme i Turkestan, undertvang en stor Deel af Persien, og under deres berømte Fyrster Togrul-Beg (en Sønnesøn af Seldshuk) og den i Korstogenes Historie navnkundige Malek Shach udbredte Seldshukernes Vælde over Lille-Asien og Syrien indtil Middelhavets Kyster (1072–92). Men ligesaa hastig som det Seldshukske Monarchie var stiftet, saa hastig opløste det sig igien ved Delinger i flere svagere Stater, der omsider mod Enden af det 12te Aarhundrede, og fremdeles i det 13de, sank for de vilde Mongolers ødelæggende Erobringer. — Om enhver Levning af Seldshukernes selvstændige Magt i disse Storme gik til Grunde? Om de osmaniske Tyrker, saaledes kaldede efter Emiren Osman, Ertogruls Søn, der mod Enden af det 13de Aarhundrede i Bithynien opstod som Stifter af den nærværende tyrkiske Stat, vare Seldshuker, eller en Blanding af forskiellige nomadiske Stammer? — lader sig neppe engang efter de nyeste Grandskninger i Orientens Historie bestemme [3]).

Dette vides: at fra en saare ringe Begyndelse, en Horde af nogle hundrede Familier, som Osman sankede ved Floden Sangar, udgik den Magt, der blev det nyere Tyrkiske Riges Grundvold. Let bemægtigede han sig den af Byzantinerne slet besatte og for-

[3]) Jvf. om Osman, ikke blot J. v. Hammers "Geschichte des Osmanischen Reichs." 1827. I. S. 41–80; men ogsaa Schlözers Origines Osmanicæ, eller Kritisch-histor. Nebenstunden." S. 133–148; thi med hvor stor Foragt hiin Forfatter (S. XXXVII) endog behandler Schlözer, og hvor langt han endog overgaaer ham i Kundskab til orientalske Kilder: saa mangler han dog i det mindste Schlözers skarpsindige Aand.

svarede Biergsnevring ved Olympus i Mysien; og fra sin Leir i Bithyniens Sletter drog Osman, snart forstærket ved Tilløb af talrige Skarer, omkring i Lille-Asien, fravrev de vanmægtige græske Keisere adskillige Landskaber, fort før sin Død ogsaa Bithyniens berømte Hovedstad Brusa; og blev, fra en Røveranfører, til Stifteren af et af de mægtigste Dynastier, Verden har kiendt. I Navnet hyldede han som Overherre og Beskytter den seldshukiske Sultan i Iconium; uafhængig som Røverfyrste var han længe før denne Død (A. 1300;) men da først antog han Titel af Sultan, og fra dette Aar skriver sig det tyrkiske Riges Begyndelse; som Osman grundede paa en Tid, da Erobringer i denne Deel af Asien vare saameget lettere, som Alt her var en forvirret og sammenstyrtet Ruin af Seldshukers, Arabers og Mongolers Magt. Om den berømte Stifter af det osmaniske Monarkie maa det her være nok at sige: at hans første, i Historien omtalte Handling efterat han var bleven uafhængig Herre, var den: at han dræbte sin 90 Aar gamle Farbroder, da denne i et Krigsraad vovede at modsige ham *); og at hans Efterfølgere vel i denne blodige Gierning, men ikke Alle i Tapperhed, Krigsdygtighed og Tarvelighed, fulgte deres Stamfaders Mønster. Som en sand tatarisk Høvding efterlod Osman en god Hestestald og nogle udsøgte Hiorde af Qvæg og Faar; i øvrigt var en Skee, et Saltkar, en bræmmet Kiortel, en Lerreds Turban og nogle røde Silkefaner, Erobrerens hele Efterladenskab.

Heldig nok var Osman til ved sin Død (1326) at faae en Eftermand i sin Søn Orchan (Ur-Chan), der i Tapperhed lig-

*) Hammers Osman. Gesch. I. S. 65, efter den tyrkiske Historieskriver Edris, (død 1523) der regner denne Handling til de berømmelige, da han udtrykkelig siger: at han, ingen andre end saadanne vil fortælle om det Osmaniske Dynastie; men fortie alle slette og uroesværdige.

nede, i Forstand maaskee, overgik Faderen, og der allerede forvandlede den nomadiske Rovermagt til en krigersk Stat, og styrkede dens militaire Kræfter ved at organisere Fodfolk ved Siden af den tatariskeRyttermagt, hvori hidtil Tyrkers og Seldshukers hele Krigsstyrke havde bestaaet. Unge christne Slaver, skareviis sammendrevne, bleve voldelig tvungne til, med Mohammeds Lære, at antage tyrkisk Leveskik og krigersk Disciplin. Af dem dannede Orchan det første asiatiske Fodfolk *); og gav først sine Tropper Sold, i Stedet for at de hidtil kun havde været Frivillige, som Haabet om Bytte samlede om Emirens Fane. Dette var Begyndelsen til den tidligste staaende Krigshær, de berømte Janitskarer, (Jeni Tscheri, ɔ: den nye Hær) hvis Navn i 500 Aar var uadskilleligt fra det osmaniske Statssystem, indtil det nylig maatte forsvinde i en Tid, hvis Alt fornyende Omvæltning endelig synes ogsaa at skulle naae til Bosphorus og den høie Port. — For Orchans Krigs- og Beleiringskonst faldt ogsaa Grækernes sidste Formuur i lille Asien, den vigtige Grændsefæstning Nicæa (1330). Osmaniske Tyrker havde allerede under Osman giort den første Landgang i Europa (1321). Under Orchan blev ei allene disse Tog stedse hyppigere; men under denne Sultan begyndte ogsaa Tyrkernes første Underhandlinger og Tractater med byzantinske Keisere; ja disse vare kortsynede nok til i deres indvortes Stridigheder selv

*) Sædvanligen tillægge Historieskriverne Orchans Efterfølger Murad I. Janitskar-Corpsets Stiftelse. J. v. Hammer selv sætter den udtrykkelig i Murads tredie Regieringsaar (omtrent 1362.) Staatsverfassung des Osman. Reichs. I. S. 192. I sit nyeste Værk (Gesch. des Osman. Reichs. I. S. 92) fortæller han derimod Janitskarernes Oprindelse og hele Indretning under Orchans Regiering. Denne Forfatterens Uovereensstemmelse med sig selv maa vel forklares derved, at Stiftelsen uden Tvivl tilhøret Orchan; men Corpsets fuldstændige Indretning og Udvidelse Murad.

at kalde osmanniske Tropper til Hjelp. Heller ikke vægrede Keiser Kantakuzenos sig ved (1346) at give Orchan sin Datter Theodora til Ægte; — en Begivenhed, saameget mere historisk mærkværdig, som Osmannerne paa den have villet grunde en Rettighed til den græske Keiserthrone — og denne Sultan, 60 Aar gammel, da han førte den græske Keiserdatter som sin Brud fra Constantinopel til Brusa, levede endnu længe nok for at befæste sit Rige ved gavnlige Indretninger, og udvide det ved Erobringer. — Forholdet imellem Kantakuzen og hans Svigersøn hindrede heller ikke Tyrkerne i deres Røvertog over til de europæiske Kyster. Orchans egen Søn Soliman fik endog første Gang fast Fod paa Europas Grund, ved 1356 at indtage Slottet Tzympe paa den thraciske Kyst (nu Dschemenlik); hvorpaa snart (1357) fulgte den ved et frygteligt Jordskiælv lettede Indtagelse af den vigtige Søstad Kallipolis. Her førte Soliman, døv mod sin keiserlige Svogers Klager, de første Flokke af tyrkiske og arabiske Colonister over til Europa; og nu fulgte med hvert Aar nye Skarer af Tyrker den Vei, som Soliman havde viist. Selv nød han ikke Frugten af Osmanernes første Erobringer i vor Verdensdeel. Han døde af et Fald med Hesten paa Falkejagt; og Faderen to Aar efter i sit 75de Aar (1359).

Saaledes grundlagdes den tyrkiske Magt i Europa; og det store Maal, der nu var sat for Osmans Efterkommere, var let at vinde. Med hvert Aar rykkedes det nærmere; og at de sidste Levninger af den romerske Verdensmagt endnu kunde holde sammen i et Aarhundrede, før Skyggen af det byzantinske Keiserdømme forsvandt med Constantinopels Erobring, var ikke Palæologernes Fortieneste. Osmannernes Erobringspolitik overilede ikke dens Planer. I Europa, som i Asien, svækkede, underkuede, udsugede de efterhaanden Landene, mod hvilke de førte deres Krigshære, inden de underkastede sig dem, og i to Verdensdele sørgede de for, ved

Besiddelsen af alle faste Stæder, at forsikkre sig Provindserne, inden de indlemmede dem i deres Rige. Murad, Orchans anden Søn, undertvang ikke blot alle de endnu uafhængige tyrkiske Emirer i Lille-Asien; men førte efter Adrianopels Erobring (1361) sine seierrige Vaaben mod Macedonien og Albanien, og endelig mod de Fyrster og Smaakonger, som imellem Ungerns og det byzantinske Riges meer og mere indskrænkede Grændser havde gjort sig uafhængige. Nissa, fordum en Hovedfæstning i det byzantinske Rige blev indtaget (1375) og faa Aar efter faldt Sofia, det gamle Sardika (1382). Wallachiet, Servien og Bulgarien maatte underkaste sig. Disse Landes og deres Fyrsters deelte Magt var saameget svagere til Modstand; og da de under Anførsel af den serviske Fyrste Lazar havde forenet sig mod Tyrkerne, og reist en farlig Opstand (ogsaa Ungarer, Polakker, Bosniere og flere Folkefærd sendte Lazar Hielp) overvandt Murad dem (1389) i det yderst blodige Slag paa Kossowas Slette i Servien; men faldt selv paa Valpladsen for den serviske Helt Milosch Kobilowich's Dolk — en Daad, hvilken tyrkiske Krøniker stemple som et troløst, forræderisk Mord; (thi under Skin af at ville underkaste sig og kysse Sultanens Fod, drog den serviske Kriger ham ned af Hesten, og gav ham sit Banesaar) imedens Milosch endnu lever i sine Landsmænds Sagn og Folkeviser som sit Fædrelands blodige Hævner. Den østerrigske Fortæller, der ogsaa her vil synes at holde den historiske Vægtskaal lige, skiøndt han ei kan dølge til hvad Side den hælder, kalder Milosch "en Sultansmörder" 6). Servierne, mene vi, vilde spørge ham: hvilket er værst, at myrde et Folks Frihed, eller at dræbe Morderen paa Valpladsen, var han endog en Sultan? — Den seirende Murad, der kunde gaaet i Døden som en tapper Fyrste, foretrak at døe som en Bøddel; og udslettede derved endmere Skyggen i

6) Hammers Osmanische Geschichte I. S. 210.

den af Janitscharerne nedhuggede Milosch's Død. Den serviske Konge Lazar, der havde Milosch mistænkt for Utroskab (og dette var Bevæggrunden til dennes Handling) var i Slaget faldet i Murads Hænder. Døende lod han ham føre i sit Telt. Her først erfarede Lazar den mistænkte Høvdings Bedrift, og udraabte fuld af Glæde: "Store Gud! tag min Siel til Dig, siden Du har forundt mig at see min Fiendes Død for min troe Krigers Haand!" Han blev nedsablet ved Murads Leie, tilligemed de fornemme Serviere, der vare fangne med deres Konge; og med dennes Blod blandede sig den dødeligt saarede Sultans, der opgav Aanden, efterat han havde seet den christne Konge døe for sine Fødder 7).

Ikke blot en vældig Kriger og Erobrer var Orchans Søn den første Murad. Ved ham uddannedes ogsaa Krigsforfatningen og det militaire Lehnssystem, der blev en Hovedstøtte for det osmaniske Rige og dets Erobringspolitik, og i hvilken man ei uden Grund har seet det kraftigst virkende Middel til at hæve den tyrkiske Stat paa de erobrede Landes og de undertvungne christelige Nationers Bekostning. Allerede ere Janitsharerne nævnede, denne Gjenstand for Europæernes Skræk og Beundring, Kiærnen for den tyrkiske Krigsstyrke, en i sit Slags eneste, for Osmanerne egen, med dyb Klogskab udtænkt Indretning, som i

---

7) Saaledes efter Hammers Fortælling. Jvf. Engels Geschichte Serviens. Allg. Welthistorie. 49 Th. 3 Bd. S. 342-46, hvor alle Sagn og forskiellige Beretninger om det berømte Slag, om Miloschs Heltedaad og om Lazars Død anføres. (Efter Engel blev Murad dræbt i sit Telt. Det er vist, at fra denne Begivenhed skriver sig den endnu herskende Skik hos Tyrkerne, at fremmede Ambassadeurer ved Audientser hos Storherren, indføres af Hofbetiente, som gribe dem om Armene). S. ogsaa Volkslieder der Serben, von Talvj. Halle 1825. S. XXXII. Viser om Slaget. S. 249-70, og 2ten Th. S. 196.

sin gismnnske Politik blev de første, kraftfulde, regjerende Sultaners høire Haand, og med hvis Forfald ogsaa Statens begyndte. Men Janitscharernes Indretning var kun en Deel af det tyrkiske Slavesystem, der under Orchans og Murads Regjering indførtes, vedvarede i sin oprindelige Form, i Janitscharernes Recrutering, indtil Midten af det 17de Aarhundredes anden Halvdeel, og vedvarer i andre Grene indtil den Dag i Dag. Ikke af fødte Tyrker, men af fangne, røvede, kjøbte eller udskrevne og med Magt af Familiernes Skiød udrevne christne Børn, vilde Sultanerne danne Kjernen af deres Hær, og Statens vigtigste Embedsmænd i Krig og Fred. Man udtog ikke allene af de i Krigene fangne eller røvede Slaver hver femte, som Sultanens Deel af Byttet; men selv i de erobrede, indlemmede Lande foretog man hvert 5te Aar [8]) et regelmæssigt Barnerov blandt de, Sultanens Herredømme underkastede christne Folkefærd; thi, ligesom disse af deres mohammedanske Herrer ikke betragtes som frie Mennesker, men som Sultanens livegne Trælle, der allene ved den aarlige Hovedskat (Karadsch) kjøbe deres Liv: saa maatte ogsaa deres Børn være en Eiendom, hvorover de Troendes Beherskere ligesaa vel kunde raade efter sin Villie, som over Forældrenes Liv, deres rørlige og urørlige Gods. Fra By til By drog tyrkiske Krigere omkring, og for deres Ansigt maatte de christne Fædre møde med deres Sønner. Han udtog eller havde Ret (d. e. Storherrens Befaling) til at udtage hvert tiende [9]) Barn, eller flere, fra det 7de Aar

8) Fürsten und Völker von Süd-Europa im 16. und 17. Jahrhundert von Leop. Ranke. I. Hamb. 1827. S. 8.

9) J. v. Hammers osman. Staatsverfass. II. S. 193, angives dette Forhold. Efter Busbek (de re milit. contra Turcos inst. consilium. Ed. 1595) fol. 180 b. toge de hvert 3die eller 4de Barn. ("Homines — qui de pueris e Christianis natis, tertium aut quartum quemque legunt") som dog vel er overdrevet, især naar det, som han foregiver, skete aarlig.

andeel, den haandbare Arbeit. Man valgte de smukkeste og mest lovende, de sundeste og stærkeste Drenge, og sendte dem flokkeviis til Sultanens Hof. Aldrig saae eller kiendte de mere deres Forældre. Deelte i to Classer, efter som man troede at finde naturlige Anlæg, eller Mangel paa disse, hos Drengene, bleve nogle enten udsatte hos Jordbrugere i Asien, eller paa anden Maade under streng Tugt oplærte til Krigstieneste som Janitskarer, eller til ringe Sysler og legemligt Arbeide; andre derimod indsluttede man i dertil bestemte Bygninger i de keiserlige Serail's, og gav dem, under Gildingers Opsyn, den strengeste og omhyggeligste Opdragelse; hvorved Færdighed i Legemsøvelser, Haardførhed, Tarvelighed og Afholdenhed i Mad og Drikke bibragtes dem, ved Siden af de Kundskaber, der hørte til Tyrkernes ikke vidt udstrakte Aandsdannelse. Af en saadan Skole udgik i hiin Tid, der kan kaldes Osmanernes Heltealder, Janitskarernes længe uovervindelige Skare (og de vare det, meer endnu ved krigersk Aand, end ved overlegen Krigskonst:) en Krigerflok, hvis strenge Disciplin, og ubetingede Lydighed, hvis alvorlige Holdning, tarvelige Levemaade og Haardførhed samtidige Europæere ikke noksom kunde beundre [10].

[10]) Saaledes Busbek, den af sine Beretninger om Tyrkiet i det 16de Aarhundrede saa bekiendte Gesandt fra Keiser Ferdinand I. til Sultan Soliman. Denne duelige og statskloge Jagttager skildrer endnu i sin Tid (1554-60) Tyrkernes afgiorte Overlegenhed over de christelige Hære som en Følge af disses usle Disciplin og fordærvede Tilstand, og hines ypperlige Krigstugt, Orden, Udholdenhed, Tarvelighed og krigerske Aand hos de til Krigen opfødte og dannede Tropper. "Ab illa parte stant immensæ imperii opes, vires integræ, armorum usus & exercitatio, miles veteranus, victoriarum assiduitas, laborum patientia, concordia, ordo, disciplina, frugalitas, vigilantia; ab hac nostra: publica egestas, privatus luxus, deminutæ vires, infracti animi, laboris, & armorum insolentia, contumaces milites, duces avari, disciplinæ contemptus, licentia, temeritas, ebrietas, crapula." *Busbequii* legationis Turc. Epp. quatuor. Ed. Paris. 1595. fol. 72.

For dem var Krigen Livets Maal. Uden Erindring om Barndommens Hjem, om Forældres, om Søskendes Kjerlighed, uden Slægtskabsbaand og uden Grundeiendom, kiendte de intet andet Fædreland end Leiren i Krig, Seraillet eller Casernen under Vaabenhvilen. Trællens Lydighed var hos dem forenet med Heltens Mod. Deres Herres Vink var Sielen i deres Villie, ogsaa der, hvor det satte dem den visse Død i Møde; hans Naade og Gunst deres høieste Løn; Rov og Bytte deres Udsigt i de Livsdage, Skiebnens ubøielige Dom havde tilmaalt dem; og ved Dødens Port Indgangen i Mohammeds Paradis.

Men i den samme Skole, og under en ikke mindre streng Orden og Tugt dannedes af christne Slavebørn, naar de ved den sædvanlige Religionsskik vare indlemmede i de Rettroendes Samfund, (Moslemin) deels Sultanens Livvagt til Hest, Kiærnen af det Osmaniske lette og tunge Rytteri (Sipahi's og Sihlidarer;) deels hans Kammersvende, Hofbetiente og Embedsmænd, efter deres forskiellige Classer; hine af de unge Lærlinge, som hvert tredie Aar udgik af Skolen, naar de valgte Krigstienesten; disse af dem, som foretrak Seraillets, eller den civile Tieneste. Her var Banen aaben for dem, lige til de høieste Poster og Værdigheder. Ingen Adel, intet arvet Fortrin, ingen Paastand, grundet paa Fødsel eller Forfædres Fortienester og Rang, stod dem i Veien. En græsk Dagleiers eller Bondes Søn, optagen blandt Sultanens Slaver, kunde engang som Beglerbeg raade over store Provindser, som Seraskier befale over en Hær, ja som Vizir styre det hele ottomaniske Rige [11]). — Hvor glimrende en Udsigt, og hvor lokkende til at holde fast ved Islams Tro! Men Ophavsmanden til disse Indretninger, der endnu, skiøndt i meget forfaldne,

---

[11]) *Busbecq* de re milit. contra Turcam. &c. Ed. 1595. fol. 180–82. *Ricault* hist. de l'état présent de l'empire Ottoman. trad. par *Briot*. Amst. 1671. p. 70–82.

udgjorde Hovedtræk i den tyrkiske Statsforfatning, havde Menneskekundskab nok til at indsee, at fra Barndommens tidligste Aar maatte de menneskelige Følelsers Spirer udryddes hos dem, man vilde, ligesom Vexter i Planteskolen, opføde og oplære til tyrkiske Krigere, til Despotismens blinde og følesløse Redskaber. Kun hine Slavebørns Stamme havde saa store Rettigheder, saa glimrende Udsigter. Renegater, der i den mandvorne Alder afsvore den christne Lære, kunde sielden naae de høiere Værdigheder.

En anden Grundstøtte for den osmaniske Magt var det krigerske Lehnssystem, der fulgte Skridt for Skridt med deres Erobringer, og i sin Oprindelse var en Arv fra Seldschukernes Statsforfatning, som disse igien havde modtaget fra Persien; ligesom det i sin regelmæssige Uddannelse viste hen til Maalet: at udvide Islams og Osmanernes Herredømme over den hele Christenhed. Thi ligesom de undertvungne christne Folkefærd aldrig som Borgere, men kun som Trælle eller Livegne (Radja's) indlemmedes i den tyrkiske Statsorganisme: saaledes var det udelukkende til Tyrker, eller Mohammedanere, at Lehnsbesiddelsen af de erobrede Lande, ved den paa samme hvilende Værnepligt, uddeeltes. Idem for dette Lehnsvæsen havde vel saa meget tilfælles med det europæiske: at det skulde holde en rustet og altid slagfærdig Krigsmagt til Hest paa rede Haand for Lehnsherren; men den store Grund-Forskiellighed var: at intet Lehns-Aristokratie, intet Mellemled i Feudalvæsenet fandt Sted; og at al umiddelbar Lehnsarv blev udelukket af den tyrkiske Stat. Jordbruget og den umiddelbare Indkomst af samme lod Tyrkerne i de erobrede christne Lande Bønderne eller de livegne Radjas beholde, imod bestemte, ikke meget trykkende Afgifter til deres nye Herrer[12]). De større

12) De vare oprindeligen kun en Tiendedeel af Qvæget og Afgrøden; og man har forhen (som Leunclavius beretter) seet ungerske Bønder at sætte Ild paa deres Hytter, og Kareviis med deres

og mindre Lehnsgodser, (Ziamet og Timar) ere uddeelte til prominente Krigere, imod at, efter en Canon af Besiddernes Indkomster, stille een eller flere Ryttere (Siphahi's) som Lehnsmanden, foruden sin Person, paa egen Bekostning maatte udruste, efter Opbud uforsvaret lade møde i Leiren, og efter endt Felttog føre hiem igien, uden Lønning af Sultanen. Paa dette militaire Lehnssystem grunder sig endnu det hele tyrkiske Riges Inddeling. Lehnsgodserne ere fordeelte, efter Antallet af de høiere og ringere Anførere, (Sandschak-Beg og Alai-Beg) i Faner (Sandshak) og Sabler (Kilitsch). Et vist Antal Faner eller Sandschaks høre til hvert af de 25 Statholderskaber (Ejalet), hvori hele den tyrkiske Stat i Europa, Asia og Afrika er inddeelt, og hvis Overhoveder, (Beglerbeg's eller Pascha'er) vel ere uden Lehnsbesiddelser og uden middelbart Lehnsforhold til Besidderne af Ziamet og Timar; men derimod have den høieste civile og militaire Myndighed, hver i sit Provinds, hvilken Paschaen, med sit Diwan og Serail, indrettede efter Storherrens Mønster, regierer mere som Fyrste, end som Embedsmand. Ikke desmindre er, efter tyrkiske Begreber, den ringeste Timarli ligesaavel Sultanens umiddelbare Tiener, som den mægtigste Beglerbeg; og saa høit denne i Rang og Værdi staaer over hiin, saa meget det end staaer til ham, at misbruge sin Magt, og ved sine plyndrede Skatte at forøge sine lønnede Huustroppers Antal: saa har han dog, efter Statsforfatningen, ikke en eneste Vasal under sig; da Sultanen ansees som Eier af al Jord og Grund, og alle tyrkiske Lehn (for at bruge et europæisk Udtryk) som umiddelbare Kronlehn[13].

Koner, Børn og Qvæg at flygte ind i Tyrkiet, for der at leve under et mildere Aag, og ved ringere Afgifter, end i deres Fædreland. (Thornton) i det nedenfor anførte Skrift. S. 164).

13) "In Turkey all the land is held immediately from the Sultan, and all grants, on the demise of the incumbent, vest anew in

Ligesom nu Tyrkerne ingen Arvadel kiende, og Storvezirens Søn, i denne Egenskab, ikke er meer end Sultanens ringeste Slave; ja endog, ved hans Faders Fald, Forvisning eller Henrettelse, fra Rigdom og Herlighed kan synke ned til Stodderens Usselhed; (thi ogsaa Undersaattens Guld og Løsøre er, ligesom et Lehn, anseet for Sultanens Eiendom): saaledes ere heller ei de tyrkiske Lehnsbesiddelser arvelige paa den Maade, som det i Europa fra Middelalderens Tid af var brugeligt [14]). Ved enhver Besidders Død falder hans Ziamet eller Timar tilbage til Storherren; og efter den tyrkiske Forfatning ere Sønnerne af de større militaire Lehnsgodsers Besiddere vel berettigede til at belenes med smaa eller rin-

---

him. The reciprocal feudal obligations, which confirmed and cemented the relations between the nobles and their vassals, are there unknown: so that between the *pashas* and the *inferior feudal proprietors*, there exists no tie of generosity and benevolence on the one hand, or of gratitude and affection on the other." The present state of Turkey, by *Th. Thornton.* London 1807, 4. p. 163.

14) "*Nihil in tota Turcarum ditione*, mobilibus, prædiis, domibusque exceptis, *hærediarium aut venale*, cuiusquamqe proprium, nisi Imperatoris dici potest; *nullæ infeudationes*, *nullæ exemptiones*. Omne mortalium genus, quod eo in imperio vivit, dominum arbitumqve omnium unum novit." *Montalbani* rerum Turcicar. commentar. (i den Elzevirisske Status Imp. Turc. Lugd. 1630. p. 15) et for sin Tid meget godt lille Skrift. — Tyrkiske Herrer fortalte Ricault (Secretair hos Grev Winchelsey, engelsk Gesandt i Constantinopel i Carl II. Tid) med stor Misfornøielse, at Sultanen mangen Gang for et Glas Vand, som en Bonde bragte ham paa Jagten, ikke allene gav ham fri for Afgift; men undertiden gav ham Besiddelsen af den Gaard han dyrkede for en Ziam eller Timarli; uden at denne turde yttre et klagende Ord. (Hist. de l'état de l'empire Ottoman par *Ricault*, trad. par Briot. Amst. 1671. p. 17.) I øvrigt gielder, hvad ovenfor er sagt, især om den oprindelige Indretning; hvori Tid og Misbrug i Tyrkiet, som andensteds, have modificeret meget.

gere Godser, men de berettigede til, som Arvingen at træde ind i Faderens Besiddelser. Dog gives der ikke Arverettighed, imen det er Standen, ikke Personerne, det er Slægterne, ikke Individerne, som arve. Ingen kan opnaae et Lehnsgods, stort eller lidet, uden han i det mindste er Søn af en Timarli (Besidderen af et Timar) og Alle skulde, efter den oprindelige Forfatning, begynde nedenfra, eller med Besiddelsen af et af de ringeste Godser. „Saaledes see vi," efter en af de nyeste Forfatteres Ord, „i de tyrkiske Lehnsfolk, eller Timarli's, et stort Samfund, hvilket, imellem sig selv, ingen anden Rangordning end den, som Tapperhed, Lykke eller Sultanens Yndest tildeler dem, i Lydighed mod hanne deres Herre, har hiulpet ham at erobre Riget, og er beredt til, i Følge den samme Lydighed, at angribe alle andre Riger i Verden, for om muligt paa samme Maade at see dem alle deelte imellem sig[25])."

Ingen, der kiender Historien, vil drage i Tvivl, at de her omtalte Indretninger have bidraget mægtigen til Osmannernes, Verden forbausende Fremskridt og Erobringer, der i mindre end to Aarhundreder giorde dem fra en flygtig tatarisk Horde til en af de vidtløftigste Stater, Verden har kiendt. Vi skulle i det følgende see, at med hine Indretningers Forfald, med Slappelsen af den strenge Krigstugt, den haardføre, tarvelige, krigerske Levemaade, som ledsagede dem, og af den ubegrændsede Lydighed mod Overherrens Villie, der var deres Siæl, begyndte ogsaa Statens Forfald. Men, ligesom vi have Grund til at beundre, at den tyrkiske Stat, uagtet en tiltagende indvortes Svaghed, ja uagtet hyppige Tegn, der syntes at bebude en nær Opløsning, har kunnet bestaae

---

25) Ranke's Fürsten und Völker von Süd-Europa. I, S. 7. — et fortrinligt Skrift, hvis korte Skildring af de tyrkiske Statsforhold i det 16de og 17de Aarhundrede, fornemmelig efter italienske Legationsberetninger, udmærker sig især ved den ypperlige og aandfulde Fremstilling.

uafbrudt i fem hundrede Aar under et eneste Dynastie (et Tilfælde, der i Asiens Historie neppe har sin Lige) saaledes ville vi heller ei kunne oversee, at flere udvortes gunstige Betingelser forenede sig med den ypperligt anlagte og vel bevarede indre Organisation, for at lette Tyrkernes Fremskridt, og give dem den stadige Krigslykke i Begyndelsen af deres Foretagender, som ei kunde andet end giøre et for Krigen skabt Folkefærd til Erobrere.

Med den hele ungdommelige Kraft af en nylig dannet, under en tapper, og heldig Anfører forenet krigersk Nation, anfaldt Tyrkerne i Asien adsplittede Levninger af Kalifernes Monarkie, som Mongolerne ikke blot havde erobret, men sønderslaaet, ikke saameget undertvunget, som ødelagt; i Asien og Europa tillige en forældet, allerede længe til Opløsning moden Stat, der indtil Midten af det femtende Aarhundrede stod som en ærværdig, men dybt fornedret, faldefærdig Ruin fra det fierde. Europas Fyrster havde i det 14de og 15de Aarhundrede nok at giøre med at bekrige hinanden, og bekrige deres Vasaller, med at kæmpe imod Hierarchiets sidste Kræfter, og at lægge Grundvolden til det nyere politiske System, hvis Udvikling var forbeholdt det 16de Aarhundrede: til at Constantinopel kunde vente sig Hielp fra Landsiden. Italiens Republiker, som ved en næsten udelukkende Besiddelse af Verdenshandelen i Middelhavet, havde opnaaet umaadelig Rigdom, og indvortes Kraft, maatte anvende en stor Deel af denne paa at forsvare deres Frihed; og skiøndt de ogsaa til Søes ei vare blotte Handelsstater, var dog deres Somagt meest beregnet paa Handelens Forsvar og Udvidelse. Deres uophørlige Avind og indbyrdes Feider tillod dem aldrig at virke med forenet Magt. I Byzants havde de mere været ødelæggende Fiender, der søgte at benytte Keiserdømmets Svaghed og Usselhed til deres egen Fordeel, end hielpende Venner. Saaledes var der heller ikke fra Søsiden nogen betydende Modstand at overvinde for Tyrkerne, uagtet de længe

til Søes var ligesaa svage, som frygtelige til Lands; eller nogen Fare ved at udstrække deres Erobringer til Europa, hvortil Overgangen faldt dem saa let, og hvor de kunde angribe det langsomt hendøende græske Keiserdømme i Hiertet af dets overblevne Besiddelser.

Denne skiøre Levning fra de gamle Tider, som med forunderligen udholdende Livskraft, næret ved en høist fordeelagtig geographisk Beliggenhed, havde giennemlevet og overlevet hele Middelalderen, maatte omsider synke for Osmanernes Vælde. Constantinopels Fald var forberedet i et Aarhundrede. Omtrent 1355 havde Soliman, Orchans Søn, indtaget den første faste Plads i Europa. Vi have seet, at hans Broder Murad, kun 30 Aar derefter, allerede eiede nær de ungerske Grændser. Dennes Søn Bajazet (Bajesid) som var den første Sultan, der sikkrede sin Throne ved Brodermord 16), fik el uden Grund sit Tilnavn Ilderim (Lynstraalen). I fem til 6 Aar fuldendte han Serviernes Underkastelse og Lille-Asiens Erobring, udvidede de tyrkiske Grændser i Europa til Macedonien, Thessalien og Boeotien, undertvang det meste af Peloponnes, giorde Wallachiet skatskyldigt, og truede allerede med (som det fortælles) at lade sin Hest æde Havre paa St. Peders Høialter i Rom. Kong Sigismund af Ungarn, første Gang understøttet ved en Hær af 6 til 8 tusinde franske Riddere, Væbnere, og leiede Krigsfolk, anførte af Greve Johan af Nevers, Søn af den burgundiske Hertug, og andre af Frankriges fornemste

16) Han lod sin syge Broder Jakub henrette, paa Grund af, (som den tyrkiske Rigshistoriograph anfører) at efter Koranen: „Uenighed er værre end Henrettelse." En bekiendt Grundlov af Mohammed II. befaler enhver af hans Efterfølgere ved Thronbestigelsen at lade sine Brødre dræbe for at sikre Verdens Rolighed." (Hammers osman. Staatsverfass. I. S. 98.) Hvad der skulde være utilladeligt for en Stats Politik, hvori Brodermord er en Grundlov for Regenten: er, i det mindste efter europæiske Begreber, fulde vanskeligt at tænke sig.

Herrer, og ved bayerske Krigere under Churfyrsten af Pfalz, vilde modsætte sig den lynsnare Bajazets Erobringer, for hvilke endelig det fiernere Europa begyndte at frygte[17]. I det store Slag ved Nikopolis (28. Sept. 1396) gik Seieren, allerede næsten vis i de Christnes Hænder, tabt ved de Franske Ridderes ukloge Forvovenhed, ophidset af nogle Fornemmes krænkede Forfængelighed. Ungarernes og Tydskernes Tapperhed var forgieves. Troløshed og Forræderi af den wallachiske Forbundstrop, og den serviske Fyrstes Troskab mod sin tyrkiske Lehnsherre, hvem han havde tilført 5000 tappre Krigere, fuldendte Sigismunds Nederlag, og med Nød frelste Kongen sig selv. Den blodigt kiøbte Seier (60,000 Tyrker skulle have skiult Valpladsen) opflammede Bajazets Raseri. Morgenen efter Slaget lod han den hele Hær af christne Fanger, bundne og trukne ved Reb som Qvægshoveder, føre for sig, og befalede at slagte dem. Kun Connetablen af Frankrige og den burgundiske Hertugssøn, med tre andre franske Prindser, og 24 af hans fornemste Riddere, skienkedes Livet. Fra Solens Opgang til Klokken fire om Eftermiddagen varede Blodbadet. Da giorde nogle af Rigets Store Knæfald for Sultanen, der endelig mættet ved over ti tusinde myrdede Christnes Blod, lod de øvrige bortføre som Slaver. De fangne Prindser og Riddere bleve siden udløste for 200,000 Guldstykker. Bajazet løste dem ei allene af deres Ed, ikke at føre Vaaben mod Tyrkerne; men var overmodig nok til at opfordre Greven af Nevers til, jo før jo hellere, at føre den hele Christenheds Stridsmagt imod ham. Et eneste Træk maa lægge for Dagen, hvilken Glands og Vælde her allerede hundrede Aar, efterat Osman i sit Telt endnu hyldede Seldschukernes Sultan, omgav hans Sønnesøns Søn. Bajazet, hvis Yndlingslyst Jagten var, indbød de franske Riddere før deres

[17]) Jvf. *Daru*, Histoire de Venise. T. II. p. 103-109.

Afreise til en Falkejagt. En Hær af 7000 Falkejægere og 6000 Hunde vare, (efter Fortællingen hos Chalkondylas,) samlede til dette Skuespil; og tyrkiske Kroniker lægge endnu nogle tusinde til.

Allerede havde Bajazet eengang holdt Constantinopel, hvis Ringmure nu omtrent udgiorde det byzantinske Keiserriges Grændser, indsluttet i fem Aar. Længe havde de græske Keisere egentlig kun været skatskyldige osmaniske Vasaller; Bajazet fordrede og erholdt, foruden de tre allerede stiftede, endnu en fierde Moskee, og en egen Kadi eller Dommer for de Tyrker, som boede i det christne Constantinopel [18]). Dette var Vilkaarene for at ophæve den udhungrede Keiserstads Beleiring. Men det varede neppe et Par Aar før Sultanen, kied af den Skyggekeiser, han endnu taalte i Purpuret, fra Adrianopel opfordrede den halv blinde Palæolog Johannes (Øinene vare udstukne paa ham, for at straffe en Opstand mod hans Fader Andronikos) til at ombytte sin Throne og sit Keiserdømme indenfor Constantinopels Volde med et tyrkisk Statholderskab; imedens hans Fætter Manuel drog Europa rundt, og forgieves tiggede om Hielp hos Konger og Republiker. Endnu havde Grækerne, bedre Fyrster værdige, Mod til i de kiækkeste Udtryk at afslaae den overmægtige Sultans Opfordring [19]). Denne lavede sig til, eller begyndte virkelig en ny Beleiring; og intet syntes at kunne hindre ham fra, ved føie Tid at plante Halvmaanen der, hvor den romerske Constantin først havde plantet Korset; men ham var det ikke beskikket.

Bajazet, Krigens Lynild, var ikke altid Krigens jernhaarde Søn. En Lykke, der syntes uden Grændser, berusede ham; efter Feltrogenes Tummel og Møie elskede han ogsaa en forførende Hvile; haard og streng, indtil blodig Grusomhed, mod sine Krigere og Slaver, hengav han sig selv til blødagtig Nydelse, og forsømte

[18]) Hammers osman. Geschichte. I. S. 495.
[19]) Ducas. Hist. Byzant. Paris 1649. C. XV. p. 31. 32.

(som endog de tyrkiske Aarbøger beretter) Regieringens Sæder. En servisk Prindsesse, som han havde til Ægte, skal have bibragt ham Lyst til stærke Drikke, og han have været den første Sultan, der, imod Koranens Bud, drak Viin. Endnu værre Laster, fra hvis blotte Navn den rødmende Natur vender sig med Afsky, indførte hans Vezir, Ali-Pascha, ved Hoffet[20]), og Sultanen taalte vidende den Skiændsel, der snart med Sædernes Fordærvelse lagde en Spire til Blødagtighed og Udartning i vigtige Grene af den osmanniske Statsforfatning, ved Yndlingers Indflydelse, og andre Misbrug. Imidlertid sad Bajazet i sit pragtfulde Serail i Brusa, hvor (som Ducas beretter) Alt hvad Rigdom og Ødselhed kunde frembyde til Sandsernes Lyst, var samlet, og hvor den krigerske Sultan overgav sig til Vellevnet, Forlystelser og Nydelsen af en forfinet Luxus; indtil et fra det nordlige Asien indbrydende Uveir vakte ham af en uvirksom Dvale.

Mongolen Timur, mere bekiendt under Navnet Tamerlan, (egentlig Timur-lenc o: den haltende Timur) en af Verdens største Krigere og Erobrere, havde i det fierne Samarkand, i Asiens Middelpunkt stiftet et Rige, der syntes i det mindste at skulle opsluge alle andre i denne Verdensdeel. Hans Navn, der var en Skræk fra Ganges til Euphrat, og fra Moskwa til Cairo, skulde snart blive det ogsaa ved Bosphorus. Et Gesandtskab fra Asiens Herre, som havde traadt 9 Dynastier i Støvet, og som 27 Riger adlød, til Tyrkernes Sultan, giengieldte Bajazet med et forhaanende Svar; imedens han med lav Gierrighed skaanede sine Skatte, og derved forøgede den Utilfredshed, som hans overdrevne Strenghed allerede havde vakt iblandt de tyrkiske Krigere; og imedens han med overmodig Stolthed og blind Haardnakkenhed forkastede sine Vizirers Raad: ikke at indlade sig i aabent Slag med Tatarernes uhyre Hærskarer. Neppe et hundrede og tyve tusinde

[20]) Hammers osman. Geschichte. I. 230–33.

Mand[21]). Kunde han sætte imod Timurs Magt, der siges at have været 7 Gange saa stærk, og som den krigsvante Hersker førte med stor Klogskab sin Fiende i Marken. Slaget ved Angora (den 28. Jul. 1402[22]) ligesaa navnkundigt i Asiens Annaler, som Dagene ved Leipzig og Waterloo evig ville blive det i Europas — afgiorde Bajazets Skiebne, og havde (om Europas Fyrster havde villet) have afgiort Tyrkernes. At beskrive dette berømte Slag, er her ikke Sted til; men vi kunne ikke forbigaae den Bemærkning: at ogsaa i dette Slag, ligesom ved Nikopolis, fægtede 10,000 christne Cavallerie, anførte af Bajazets Svoger, med Osmanerne, og deres Heltemod og Tapperhed var en Muur, som Timur selv kunde beundre, men ikke giennembryde[23]). Levningerne af denne Helteskare, hvormed den serviske Fyrste Stephan slog sig igiennem Tatarerne, var næsten Alt hvad der blev tilovers af Bajazets Magt. Selv, efter Sædvane haardnakket og urokkelig, vilde han, skiøndt plaget af Værk i Hænder og Fødder[24]), ikke flygte fra en Høi, som han hele Dagen holdt besat; før han ved Nattens Indbrud, neppe havde en Mand mere tilbage af de 10,000 Janitscharer, der omringede deres Sultan, indtil de af Tørst og Mathed styrtede, eller faldt for Tatarernes Pile. Da vilde Bajazet endelig flye; men hans Hest (som nogle beretter)

21) Efter v. Hammers Beregning. Gibbon (Vol. XII. c. 65) anslaaer Timurs egen Angivelse af den tyrkiske Magt til 400,000, som vel er ligesaa overdreven, som Tatarernes 700,000.

22) Efter Gibbon; eller den 20de Jul. som v. Hammer antager som det rimeligste. (Osman. Geschichte. I. 623 i Anmærkningen). De østerlandske Historieskrivere ere i høi Grad afvigende i at angive Dagen.

23) En persisk Historieskriver (Neschri) har bevaret Timurs Udraab, da han var Vidne til Serviernes Tapperhed: Derwischerne, (de Fattige) have giort Alt hvad de kunde! (v. Hammers osman. Geschichte I. 814).

24) Gibbon (efter Chalkondylas) History T. XII. p. 28.

styrtede; og han blev fanget af en mongolisk Chan fra Dshagatai, Efterkommer af Erobreren Dshingis-Chan og nu Timur's Vasal. — Bajazets videre Skiebne, og det fabelagtigt udsmykkede Sagn om hans Fængsling i et Jernbuur [25]), høret ikke herhid. Ikke et Aar overlevede han sit Fald. Han døde af et Slagflod i Akshei som Timurs Fange d. 8. Mart. 1403, og kun to Aar efter maatte ogsaa denne Kæmpe blandt Verdens Erobrere (ikke uværdig at kaldes en asiatisk Napoleon) paa Toget mod China ende sin gigantiske Bane — maaskee fordi Lykken, som med mageløs Troskab fulgte selv Oldingen til Graven, hist havde maattet forlade sin, aldrig af dens Gunst beruusede, aldrig paa Seierens Laurbær slumrende Yndling.

[25]) Skiøndt i sig selv meget ligegyldig, er denne Omstændighed, ved sin romantiske Charakteer bleven (som v. Hammer bemærker) en staaende Artikel for den historiske Declamation; og vel mere end een Gang (nyligen ogsaa af en dansk Digter) anvendt i Poesien. Der kan den vel ogsaa mere høre hiemme, end i Historien; skiøndt Gibbon (der holder dens Sandhed for ikke urimelig) allerede har underkastet den en vidtløftig kritisk Prøvelse (T. XII. p. 29-36) som endnu skarpere er gientaget af v. Hammer, der slet ikke vil vide noget af Jernburet; og antager, at de mere troværdige tyrkiske Beretninger, hvorefter Bajazet (maaskee fordi han led af Podagra) blev ført i en Rosbaare med Gitterstænger (Kafes; af samme Art som de, hvori Sultanens Harem flyttes) ere Eventyrets Kilde. (Osman. Gesch. I. 318-23). At Timur har brugt Forsigtighed ved Bajazets Førsel, er dog ei usandsynligt; siden der var giort Forsøg paa at befrie ham giennem en Minegang ind i hans Telt; men uden for al Tvivl er det, at den mægtige Chan, for hvis østerlandske Despot-Følelse tusinde Slavers Myrden var saa ligegyldig en Handling, som at dræbe tusinde Fluer, behandlede sin keiserlige Fange, baade før, ved og efter hans Død, med en Høimodighed, imod hvilken et Sidestykke fra vore Dage seer ud som mongolisk Raahed og Barbarie.

Den mongolske Erobrer havde efter Slaget ved Angora ligesaa let kunnet forfølge sin Seir paa hiin Side af Bosphorus, som han, for en Tid, giorde Ende paa Tyrkernes Magt i Lille-Asien; men til Lykke for dem var China, ikke Europa, hans nærmeste Maal. Selv Natolien erobrede han mere, end han beholdt eller forsvarede det; og den til Europa i det yderste Øieblik undkomne Soliman, Bajazets anden Søn, forlehnede Timur med de osmaniske Lande i Europa; medens han uddeelte nogle af Bajazets asiatiske Lande til de af Tyrkerne forjagede Fyrster. At den byzantinske Monark, efter Timurs truende Opfordring: at hylde ham ved Sendebud og Tribut, som han ellers selv vilde hente sig, iilede med at efterkomme denne Fordring, kan ikke undre os; og unaturlig var heller ei Frygten, som drev den svage Keiser til at søge en øieblikkelig Støtte i Forbund med Osmanerne imod den for begge farlige Kæmpe. Men, uagtet han blot kom og forsvandt lige hastigt, som en med Undergang truende Komet, havde dog allerede Timurs rigtige, langt over den byzantinske ophøiede Politik, i det han brød Osmanernes Magt, og traadte den mægtige Bajazet i Støvet, tillige vidst at kaste Tvedragts Sæd iblandt dennes efterladte, Faderen tildeels uværdige Sønner. En tiaarig indvortes Krig imellem disse (1403–1413) kunde for Osmanernes Magt have havt langt farligere Følger, end Bajazets Fald; dersom ikke Europa roligen havde overladt Grækerne (hvis Schisma i Rom gialdt for et Kiætteri, ikke meget bedre end Islams Mantra) til deres Skiebne. "Man levede i det søde Haab, siger en Historiker, at de osmaniske Prætendenter skulde indbyrdes ødelægge hinanden; thi Europas christelige Magter sluttede fra sig selv til Osmanerne [26])." Men man lærte snart, hvor falsk denne Slutning var; thi vel omkom to af Bajazets Sønner, Soliman og Musa, i deres Kamp om Thronen; men den mægtigste og dygtigste var tilbage, Mohammed

[26]) Spittlers Geschichte der europ. Staaten II. S. 211.

den Første bragte under en otteaarig huldig Regiering (1413–21) det osmaniske Rige atter i Orden; tyrkiske Hære trængte paa ny frem i Wallachiet, i Ungern, Bosnien og Steiermark, skiøndt de med stort Tab tilbageslagne. Første Gang viste en tyrkisk Sømagt sig i Archipelagus, endnu dog ei Venetianernes voxen; de slog og ødelagde Tyrkernes Flaade ved Kallipolis (1416). Sultan Mohammed, lige udmærket ved legemlig Skiønhed, Aandsdannelse, Klogskab og Retfærdighed, holdt ligesaa troligen sit Forbund med den græske Keiser Manuel, som denne havde understøttet ham i Krigen mod Brødrene; og man saae da første og sidste Gang den Optrin, at en Sultan som Ven giæstede den græske Keiser indenfor Constantinopels Mure. Mohammed drog 1420 fredelig igiennem Constantinopel, for herfra at begive sig over til Asien; og Keiser Manuel, uden at høre de græske Archonters nedrige Raad, at bemægtige sig hans Person [27], modtog Sultanen som sin Giesteven med Pragt og Hæder, og fulgte ham selv paa en Galei over Bosphorus. Tre og tredive Aar sildigere stormede Sultan Mohammeds Sønnesøn Constantinopel; og Manuels fierde Søn Constantin, den sidste af Palæologerne, faldt med Ære der, hvor saa mange af hans Forfædre havde hersket med Skiændsel.

Men førend denne, længe bebudede Katastrophe indtraf, syntes det som Angreb af mægtigere og mere krigerske Nationer endnu kunde true Osmanerne i Europa med alvorlig Fare. Murad den Anden, Mohammeds Søn, havde ved Erobringer i Thessalien og Grækenland, atter indskrænket det græske Keiserdømme til Constantinopel, nogle Stæder langs Kysten ved det sorte Hav og Morea. I den fierde tyrkiske Beleiring havde han vel ikke kunde tvinge den Stad, med hvilken Keiserdømmet maatte falde, og en Storm af Tyrkerne blev af de endnu tappert fegtende Grækere

27) v. Hammers osman. Geschichte. I. S. 384.

[illegible] 24. Aug. [illegible]. Men i Macedonien og Thessalien, i Wallachiet og Siebenbürgen vare hans Vaaben seierrige; og først i den tappre ungerske Hærfører Johan Hunyades, Fyrste i Siebenbürgen, fandt Murad en Kriger, som var ham voxen; første Gang siden Orchans Tid bleve Tyrkerne overvundne i to betydelige Slag, ydmygede i Europa; og Sultanen maatte kiøbe Freden i Segedin paa 10 Aar, ved Afstaaelsen af Herredømmet over Servien og Wallachiet (Jul. 1444).

Neppe var dog denne Fred bekræftet med giensidige Eder paa Evangeliet og Koranen; neppe havde Murad, efter 28 Aars møiefulde og bekymmerlige Regiering, fattet den Beslutning at nedstige fra Thronen, for at ombytte hans Byrder og Sorger med et mageligt Liv i epikuræisk Rolighed og Nydelse[29]; før Ungarernes Konge Wladislaus lod sig af den pavelige Legat Julian Cesarini's og Andres Tilskyndelser overtale til at bryde Freden, der i Stedet for 10 Aar ikke engang varede

[28]) J. v. Hammers osman. Geschichte. I. p. 314. Gibbon sætter den til A. 1422, og anfører en samtidig Beretning af Johan Cananus. (XII. p. 55). Jeg veed ikke paa hvad Grund Meusel (Europ. Staatengeschichte 4te Aufl. S. 393) kalder Fortællingen om Constantinopels Beleiring af Murad falsk.

[29]) "We must praise the royal philosopher, who at the age of forty could discern the vanity of human greatness." Gibbon. C. 67. "Er war Held und gütig, ein richtiger Beurtheiler des Nichts der äusserlichen Grösse, der er den Lebensgenuss so oft vorzog, als es die Regentenpflicht ihm zuliess." Joh. Müller. Allg. Geschichte. II. p. 470. Jeg veed ikke, hvorledes to saa store Historieskrivere kunne stemme overeens lige indtil i Udtrykket af en falsk Tanke; som om en Regent, som Murad, ikke havde andet at opgive, end udvortes Storhed; og som om [illegible] (I Magnesia slog Murad sig til Hvile). Mindre undrer det mig, at v. Hammer (i Anmærkningen S. 652) kun ivrer imod Gibbons urigtige Beretning, at Murad søgte Eensomhed for at blive en bigot Derwisch.

1444. Igien. En Opstand mod Osmannerne i Asien, og Murads Fraværelse, ansaae man for de heldigste Betingelser til at gjøre Ende paa den tyrkiske Magt; og saa vanærende som det troløse Fredsbrud var, saa ringe vare Midlerne, hvormed man haabede at fordrive Tyrkerne af Europa. 10,000 Ungarer og nogle tusinde wallachiske Hielpetropper var den hele Magt, hvormed man rykkede frem imellem Donau og Biergkiæden Hæmus, for at undgaae det besværlige Tog over denne med den ubetydelige Hærs 2000 Trosvogne. Forgjeves forestillede den wallachiske Fyrste i Krigsraadet, at Sultanens Jagtfølge var allene stærkere end den ungerske Hær. Selv Johan Hunyad, først villig til at dele Troløsheden, men overtalt ved Løftet om den bulgariske Krone, var ham imod; og man ilede til Krigen, saasnart Tyrkerne med samvittighedsfuld Troskab havde overgivet de serviske Fæstninger. Lykken syntes at ville staae Forvovenheden bi. De Christne trængte frem indtil det sorte Hav; nogle faste Stæder indtog man med Storm, og tilsidst Søstaden Varna, hvor den ungarske Hær netop havde leiret sig, da man med Skræk erfarede: at Murad atter havde taget Regieringen, og med 40,000 Mand (førte over Bosphorus, som nogle sige, af Genuesiske Skibe mod en Ducat i Fragt for hver Mand) stod neppe en halv Miil fra Varna. Imod Legatens Raad, som vilde at man skulde forskandse sig i den faste Stilling ved Varna, stemte Hunyad og den unge, modige Kong Wladislaus for et Angreb paa Tyrkerne, hvis Sultan, med Janitskarerne i Midten af sin Hær, lod plante foran sit Telt en Spydstage med det edeligt bekræftede og brudte Fredsdiplom. Lykken var ogsaa her i Begyndelsen med de Christne. Begge Fløie af den tyrkiske Hær, under den asiatiske og europæiske Beglerbeg, bleve kastede tilbage; Wallacherne plyndrede allerede den tyrkiske Leir nær ved Sultanens Telt; og Murad var i Færd med at flye, da Karadscha, den asiatiske Beglerbeg, greb hans Hest i Tøm-

nen, og saaledes holdt ham tilbage; hvor [illegible] ved [illegible] den Dristige, der vovede at modsætte sig sin Sultans Villie, [illegible] Øieblik efter faldt for en Ungarers Sabel. Men med Sultanen stod Janitscharernes Stridsmagt; og i denne brød Kong Wladislaf, laus ind, imod Hunyads Raad og Bøn. Da Kongens Hest blev saaret af en Øxe i Foden, styrtede, huggede en gammel Janitschar hans Hoved af. Slaget var nu tabt; Hunyad trak sig tilbage med Wallacherne; Morgenen derpaa stormede Murad den ungarske Wognborg, og næsten Alle, som Slaget havde levnet, fandt her deres Død, blandt dem mange af Rigets Store, og Legaten Cesarini, Ophavsmand til det sørgelige og vanærende Nederlag (10. Nov. 1444).

Murad, der efterat have reddet Osmanernes Herredømme, anden Gang vendte tilbage til sine Haver i Magnesia, blev snart igien vækket af sin Slummer ved en Opstand af Janitscharerne i Adrianopel — den første Gang, at disses, ikke altid saa let tæmmede Selvraadighed yttrede sig. Da han nu igien havde besteget Thronen, forlod han den ikke før ved sin Død (1451) og hvert Aar, han endnu levede, var betegnet ved nye Seierwindinger og Erobringer. Den krigerske Johan Hunyad, der vilde hævne den blodige Dag ved Varna, førte en udsøgt Hær paa 24,000 Mand, den skiønneste, Ungarn endnu havde seet, imod Murad, der mødte ham i Servien med en sex Gange saa talrig Overmagt, som Hunyad var forvoven nok til at angribe uden at oppebie den lovede Hielp fra Albanien. Anden Gang blev Kossowas Slette Vidne til de Christnes frugtesløse Tapperhed og et uhyre Blodbad (17. 18. 19. Oct. 1448). Tre Dage varede Slaget, og kun Wallachernes Forræderi, der efter Underhandling med Storvizirem gik over til Tyrkerne, afgiorde Seieren. 40,000 Tyrker og 17,000 af Hunyads Hær, hvoriblandt Kiærnen af den ungerske Adel bedækkede Walpladsen; men med Slaget tabte Hunyad [illegible] af

Forvovenhed, en Død af sin tidligere [illegible]. — Hans Lige i Tapperhed og Navnkundighed var Helten fra Epirus Georg Kastriota, bekiendt under sit tyrkiske Navn Iskenderbeg, (d. e. Fyrsten Alexander) af Europæerne forvendt til Skanderbeg. Opdraget blandt de christne Slavebørn ved Murads Hof, fik han, som Muselmand alt i sit 18de Aar en Fane (Sandschak); men undveg i Aaret 1443; stod syv Dage efter i Spidsen for 300 Albanesere i Biergene Dibra, og var i 30 Dage Herre over hele Epirus med Stæder og Fæstninger. Hans følgende Levebane: hvorledes selv Murad med sit hele Riges Magt ikke kunde tvinge ham, og hvorledes han i en Række af 25 Aar var en Skræk for Tyrkerne: kan her ikke berettes; men Skanderbegs Bedrifter, der, i en Kamp mod Tyrkerne i deres mest kraftfulde Periode, fordunkle Alt hvad vi selv i de sidste Aar under den græske Frihedskrig have oplevet, fortiente en ny Fremstilling.

En af de sidste Handlinger af Murad, som Historien beretter, var at han endnu engang bortgav den byzantinske Keiserstol, eller rettere tillod den syvende og sidste af Palæologerne, Constantin Dragoses, at bestige den Throne, hvorfra han herskede over Constantinopel inden for Murene, og som hans yngre Broder Demetrius (thi Frændestrid fulgte det byzantinske Keiserrige indtil Graven) vilde giøre ham stridig (1450) [86]). Intet giver os et mere levende Billede af dette Riges Forfatning ved dets Undergang, af den tomme Stolthed og Hofpragt, i Forening med den dybeste Vanmagt, opløste Regiering, end den Vigtighed og Langvarighed, hvormed den

[86]) Faderen Johannes døde, efter Phranza, den 31. Octbr. 1449. Om Vinteren drog denne byzantinske Historieskriver som Gesandt til Adrianopel, og kom d. 12. Martz 1450, med Constantin fra Peloponesus til Constantinopel. (Hammers osman. Geschichte, I, S. 660). Saaledes er Gibbons Angivelse, der lader Constantin regiere fra Nov. 1448, ganske urigtig. (C. 67. T. XII. Udg. London 1818. p. 477).

sidste Keisers Giftermaalshandel blev drevet. Og det prægtige Gesandtskab, der endelig afsendtes for at frie til en georgisk Fyrstedatter, da den venetianske Doges Datter var forkastet, som ikke fornem nok. Saa længe varede dette Gesandtskab og Underhandlingerne om Giftermaalet, at en mere alvorlig Hindring gjorde dets Udførelse til intet, og den arme Constantin aldrig kunde føre Bruden hjem.

Ikke mindre bekiendt af sin lange og lykkelige, for det meste ogsaa fredelige Regiering, end af den Beslutning, han to Gange tog, og to Gange uhindret kunde gienkalde, frivillig at nedstige fra Thronen (ingen Sultan, hverken før eller siden, har deri været ham liig) døde Murad den Anden af Slagflod, under et Gilde i Adrianopel, kun 49 Aar gammel (1451). Hans Søn Mohammed II, allerede længe utaalmodig efter den Throne, han to Gange som Yngling havde maattet forsage, ilede fra Asien til Europa; og begyndte sin Regiering med at lade sin Halvbroder Achmed qvæle i Badet, paa samme Tid som dennes Moder en Fyrstedatter fra Sinope (selv var Mohammed en Slavindes Søn) i Thronsalen bevidnede ham sin Sorg over Faderens Død. Han lignede Muhammed vel i Krigslykke, Aandskraft og Dygtighed som Hersker; men ikke i Retfærdighed, Ordholdenhed og Maadehold. Haardt og grusomt var hans Sind; med egen Haand at dræbe Mennesker var ham en Lyst, siger Ducas, saaledes som Andre finde Lyst i at dræbe besværlige Kryb. Svig og Troløshed betænkte han sig ikke paa, hvor han ved disse Midler kunde fremskynde sine Planer til Erobringer og Herredømmets Udvidelse. Han svor vel, at ville holde Freden med Constantin, saa ubrødeligt som hans Fader; men saa lidt var dette hans Alvor, at han kun oppebiede Enden paa en Krig med Fyrsten i Karaman, Tyrkernes sydlige Nabo i Asien, for at lave sig til at udføre den fattede Beslutning, at udslette det byzantinske Keiserdom af Jorden. Dag

og Nat vendte han kun paa Erobring og Ødeleggelse;[31]) og Søvnløshed plagede den tyvenarige Yngling, naar han tænkte sig Muligheden af at det store Rov kunde slippe ham af Hænderne. Med Forsigtighed lod han giøre uhyre Forberedelser til Angrebet paa den Stad, hvis Besiddelse skulde afgiøre og grundfæste Osmanernes Herredømme i Europa. Et Castel, opført paa den europæiske Side af Bosphorus, lige over for det, som Bajazeth havde bygget i Asien, giorde Tyrkerne til Herrer over Sundet; og en ungersk Kanonstøber, der fra Grækerne var gaaet over til Sultanen, forsynede ham med Beleiringsskyt af uhyre Størrelse, for en Deel mere til Skræk end til Nytte.

Den sidste byzantinske Krig begyndte med Stadens Indslutning og Portenes Spærring i Julius 1452. Constantin, efterat han forgieves havde fornedret sig til ydmyge Bønner, besluttede nu at værge sig til det Yderste; og det Mod, hvormed han kæmpede og faldt, da Intet mere var at tabe, har reddet hans Navns Ære. Ingen Beleiring fra Middelalderen er bleven mere navnkundig, end den sidste for Constantinopel, som neppe 6000 bevæbnede Græker og 3000 Italienere og andre Fremmede forsvarede i 53 Dage mod en Beleiringshær af halvtredie hundredetusinde Tyrker; saa langt stod man den Tid tilbage i Fæstningers Angreb. Stormen og Erobringens Rædsler den 29de Mai 1453 ere utallige Gange fortalte efter den troe og samtidige Byzantiner Georg Phranza, og andre gamle Beretninger; og aldrig vil Erindringen om Constantinopels Fald uddøe i Europa, hvad enten den iblandt

31) v. Hammers osman. Geschichte. I. S. 511. Hver Aften, medens han lavede sig til Krigen mod Grækerne, gik han forklædt, med et Par Fortrolige omkring paa Gaderne i Adrianopel, for at høre Folkets Taler og udforske Soldaternes Stemning. Vovede Nogen da at tilraabe ham den sædvanlige Sultanshilsen, stødte han hem selv ned med sin Dolk.

Tyrkerne gieldende Spaadom: at christne Seierherrer igien skulde drage ind i Staden giennem den saakaldte gyldne Port, der i Aarhundredet var tilmuret [32]), skal opfyldes, eller ikke.

Saa liden Deeltagelse de græske Keisere endog, under Rigets vanærende Afmagtstid, havde fundet hos Europas øvrige Fyrster, var dog Constantinopels Fald en Begivenhed, der endelig maatte sætte den stærkere Frygt for egen Velfærd i Bevægelse, hvor Medlidenhed eller Ærefrygt for den christelige Religion intet havde virket. Endskiøndt der vel endnu gaves romerske Geistlige, der forestillede Constantinopels Fald, om ei, som en billig Straf, saa dog som en naturlig Følge af Grækernes kiætterske Schisma: saa vaagnede dog snart Følelsen af den almindelige Fare, hvormed Undergangen af det europæiske Bulværk imod Asien truede alle christne Lande; og man begyndte i det mindste hist og her at erkiende, hvorledes det byzantinske Keiserdømmes Redning egentlig burde have været en fælles Sag for Europa. Ingen talte denne Sag varmere, ingen forudsaae og forudsagde med et skarpere og rigtigere politisk Blik de tilkommende Følger af Keiserdømmets Fald og den osmaniske Vældes Fremskridt, end den som Statsmand og Forfatter lige berømte Æneas Sylvius, der siden som Pave, under Navn af Pius II. giorde Tyrkernes Fordrivelse af Europa ved et nyt Korstog til sit Livs alvorligste Gienstand; uden at han dog udrettede andet, end at sætte nogle Pilegrime, nogle Afskriveres Penne, og snart ogsaa Bogtrykkerpresserne, i Bevægelse mod Tyrkerne. Hvad skulde han udrette, naar Christenheden, som han selv (endnu som Privatmand) siger "var et Legeme uden

[32]) Denne Port, hvilken Theodosius den Yngre havde opført med stor Pragt som Constantinopels Triumfport, var allerede i det 11te Aarhundrede bleven tilmuret af Grækerne, af overtroisk Frygt for, at Latinerne giennem den skulde drage ind i Staden. (Hammers Constantinopolis und der Bosporus. I. S. 112).

Hoved, en Republik uden Love og Øvrighed; Pave og Keiser prægtige Titler og glimrende Billeder; men ikke i Stand til at befale, hvor Ingen vilde adlyde; enhver Stat under en egen Fyrste med særskilt Interesse; og hvor skulde en Veltalenhed findes, kraftig nok til at forene saa mange stridige og fiendtlige Magter under det samme Banner? Eller hvo skulde paatage sig at anføre dem, i Fald det var muligt at forene dem?" — Men imedens Æneas Sylvius talte og skrev med Kraft og Varme, og imedens Europas Fyrster kun tænkte og handlede enhver for sig selv og sit eget Maal: skred den frygtelige og kraftfulde Sultan ustandset frem imod sit store Mod; styrkede og udvidede under tredive Aars Regiering sine Forfædres store Bygning, og om han end ikke kunde fuldføre de uhyre Planer, hvortil Constantinopels Erobring, hvormed han begyndte sin Bane, kun var den første Betingelse: saa befæstede han dog for Aarhundreder (ved Love og Indretninger, ikke mindre end ved Erobringer) det osmaniske Monarkie; og lagde i det mindste for Dagen, hvor langt videre endnu hans Hensigter strakte sig, end det Maal, som var ham beskikket at opnaae.

Det stærke Belgrad, ved Johannes Hunyads Omsorg og Kraft, Rhodus, ved dets Ridderes og deres Stormesteres Heltedaad (1480), og Epirus, ved Skanderbeg's uovervindelige Tapperhed og Krigskonst, vare de eneste Klipper, hvorpaa Mahomed forgieves prøvede sine Kræfter. Dog modstod Epirus ikke længere, da Helten, som forsvarede det, ikke var mere (1465). Bosniens og Serviens endelige Erobring (paa Belgrad nær) fuldendte Mahomed; de sidste Levninger af det græske Rige, (Palæologernes Besiddelser paa Morea, og det saakaldte Keiserdømme i Trapezunt) lod han forsvinde, tilligemed alle de smaa uafhængige, men skatskyldige Despoter (Fyrster) paa Grækenlands Øer og Fastland, som hans Fader, den mildere Murad, endnu havde taalt. Venetianerne fratog han Negropont og det meste af Albanien efter Skanderbegs Død; og Genueserne fordrev han fra Crim (1478), hvis Tatariske Chan siden i 300 Aar (til 1774) var en Vasal af den høie Port. Saaledes Herre over det sorte Hav og i

Archipelagus, imedens Veien til Ungarn og Tydskland stod ham aaben, tabte han ikke det adriatiske Hav og Italien af Sigte, hvor Venetianerne vel vare ham en mægtig, men, som han havde viist dem, ikke uovervindelig Fiende. Havde Constantinopels Fald allerede sat Skræk nok i Europa, saa steg den endnu høiere, da Mohammed ved Otrantos Beleiring og Erobring ogsaa fik fast Fod i Italien, og Pius II. allerede lavede sig til Flugten over Alperne. Men Sultanens Død (1481) paa det tredie Krigstog mod den persiske Schach, som, tilligemed Scanderbeg og Venedigs Sømagt, var en betydende Afleder for Mohammeds Erobringsplaner imod Europa, befriede baade Italien og Tydskland fra en Frygt, der allerede for længe siden havde fremkaldt Tanken paa et nyt Korstog — men, ved Tanken var det blevet. Mohammed den Anden kunde uden Tvivl langt lettere med sine krigsvante Hære have oversvømmet og erobret en stor Deel af Tydskland, end han betvang det bjergige Morea og Albanien, hvis ikke Ungarn havde været en Formuur, som ikke saa hastig kunde brydes.

Under denne Mohammed naaede det osmaniske Monarkie, om ei dets videste Udstrækning, dog en fuldendt Fasthed i dets Organisation som erobrende Magt, og maaskee den høieste Grad af indvortes Kraft, som det baade før og siden har eiet. Thi under hans Søn Bajazeth II. (1481–1512) vedligeholdtes vel den arvede Glands og Magt, men dog var denne Sultan, ulig sine Forfædre, næsten altid uheldig i Krig, og hans 33aarige Regjering ligesom en Hvilested for Europa, hvilken man heller ikke undlod at nyde i Uvirksomhed, og uden at tænke paa kraftige Planer mod de fremmede, asiatiske Erobrere, der nu havde vundet sig fast en Fod i Europa, at det kun varede faa Aar, før den europæiske Statskonst, i Stedet for at tænke paa at bekrige og uddrive dem, indlemmede dem i sit politiske System.

En Regent, som Bajazeth II., kunde derfor heller ikke være Tyrkerne, saaledes som Folket i hans Tid var, tilpas, og da hans mellemste Søn, Selim den Første (1512) affatte og dræbte sin Fader, og, efter Propheetens Forskrift, lod begge sine

Brødre, med deres talrige Slægt og Afkom, myrde: da syntes det de tyrkiske Krigere, som de igjen havde faaet en Sultan, som han burde være.

Under ham vaagnede ogsaa atter Osmanernes Krigslykke. Mod Persien, hvor de nomadiske Turkmanners Herredømme var kuldkastet, og Ismael Sofi's Dynastie, (der i noget over 200 Aar, fra 1505 til 1722, herskede over det persiske Rige) nyligen grundet, tilligemed Alis afvigende Religionslære, vendte Selim først sine seirende Vaaben, og trængte Perserne tilbage til Eufrat og Tigris. Endnu vigtigere var hans Felttog imod Mamelukkernes Sultan i Syrien og Ægypten. Tvende Hovedslag, ved Aleppo og Cairo, afgiorde disse Landes Skiebne. I halvtredie hundrede Aar havde Egypten, allerede længe under Byzantinerne og Saracenerne hensiunket fra sin fordums Herlighed i Barbarie og Afmagt, sukket under Mamelukkernes Trældomsaag. Nu, da Selim, efter det vundne Slag (1517) havde ladet den sidste mamelukkiske Sultan hænge under Cairo's Port, ombyttede det ulykkelige Land kun den forrige Despot med en ny, og Mamelukkernes Raahed og Barbarie med Osmanernes. Vigtig for disses Magt og politiske Betydenhed blev Egyptens Erobring; og Selim havde vel ei forsømt at benytte denne og andre Fordele, (saasom det første Anlæg til en ordentlig Sømagt, hvilken Tyrkerne skylde ham) i europæiske Krige, dersom ikke Døden havde forekommet ham efter 7 Aars Regiering (1519). Ham fulgte hans Søn Soliman den Første, hvis Navn har naaet en Glands, der, ikke efter Billighed, var nær ved at fordunkle hans Forfædres. Men ligesom det osmaniske Rige, der under ham første Gang kom i nærmere Berøring med det nyere politiske System i Europa, ved Solimans glimrende Regiering tiltrak sig den Verdens Beundring, hvis Skræk det hidtil havde været: saaledes havde det ogsaa netop under denne Sultan naaet et Vendepunkt, hvorfra vi skulle see det herefter dale i Magt og i Kræfter.

(Slutningen i følgende Hefte.)

Literatur og Bibliographie.

Fremmede Sprog.

Resor i Europa och Österländerne af *J. Berggren.* 1. 2. Del. Stockholm 1826. 375. 558 (og 70) S. 8vo.

Endskiøndt det i vor Tid fornemmelig er den lærde Classe af Reisebeskrivelser (eller saadanne, hvori man ikke blot faaer Beskrivelse over Forfatterens Reise, men over en fremmed Verdensegns Natur, Indbyggere, Producter, geographiske, physiske, historiske og statistiske Forhold, Oldsager og Monumenter, m. m.) der skaffe deres Forfatter et i den literariske Verden berømt Navn, og hvad dermed nuomstunder følger, f. Ex. Diplomer fra lærde Selskaber, Titler, Ridderkors, m. m. saa er dog heller ikke en anden Classe af bemeldte Skrifter at oversee, der holde sig nærmere til sammes oprindelige Charakter. Vi mene den, hvori Forfatteren, uden et alt for umaadeligt Apparat af Studier, af Andres og egen Lærdom, og uden alt for udsvævende Omstændeligheed, holder sig indenfor den fortællende og beskrivende Grændse; eller beretter, hvad han paa sin Reise har seet, bemærket og erfaret, der forekom ham mærkværdigt, ualmindeligt, afvigende fra det sædvanlige, det hiemlige og almindelig bekiendte; og beretter det, om ikke med den absolute, den høieste Grad af objectiv Rigtighed og Nøiagtighed, som kun et langt Ophold og de omhyggeligste Iagttagelser kan give: saa dog med subjectiv Sandhed og Troskab, eller saaledes som han selv har opfattet det, med et aabent, klart Blik og et Talent for Iagttagelse, forenet med Evne til anskuelig Fremstilling. Det er bekiendt nok, at den sidste Classe af Reisebeskrivelser, om de end ikke vinde saa meget Ry i den lærde Verden, som hine, derimod ofte faae et langt større Publicum; og, i Forhold til deres eiendommelige Fortienester, og til Forfatterens Evner til at iagttage og Gaver til at fremstille, vedligeholde den vundne Yndest hos Læsere, endog lang Tid efterat de have ophørt at besidde Nyhedens Interesse. Denne Deeltagelse og Yndest kunne de vel, overhovedet

taget, være saa meget sikrere paa at vinde og at beholde, naar et Land eller en Verdensegn udenfor Europa har været Gienstanden for den Reisendes Besøg og Beskrivelse; deels fordi Materien da er mindre forslidt, end i de almindelige europæiske Reiser, hvis Indhold enhver nu omtrent veed udenad; deels ogsaa fordi Hoved-Gienstandene for Reisebeskrivelser udenfor Europa, og særdeles i Asien, medens de paa den ene Side frembyde saare mange, endnu ikke ret bekiendte eller oplyste Omstændigheder, dog paa den anden Side ikke gaae ud paa saa uophørligen omskiftende og foranderlige Billeder, som det bevægelige europæiske Liv. Orienten, med dens hele Nyhed for Europæernes Beskuelse, har, tilligemed Alderdommens Ærværdighed, dens stadige, alvorlige, blivende Charakteer.

I Orienten fører den ovenfor nævnede svenske Forfatter os ind, og det paa en saa underholdende, lærerig og behagelig Maade, at Hr. Berggrens Reiser i Tyrkiet, Syrien og Palæstina fortiene ligesaa meget at læses udenfor det Land, for hvis Literatur de ere en agtværdig Berigelse, som de upaatvivlelig have vundet mange Læseres Tilfredshed og Bifald i Sverrige. Forfatteren har vel ikke undladt at benytte sig af ældre og nyere, hellige og profane Kilder og Hielpemidler, for at bestyrke, udvide og berigtige egne Bemærkninger og Undersøgelser, og for at bibringe enkelte historiske og statistiske Oplysninger; men han fortæller dog overalt fornemmelig hvad han selv har seet, iagttaget og oplevet; og fortæller det i et saa liveligt, ukonstlet og godt Foredrag, med bestandig Opfatning, saavel af Naturens, som af Menneskelivets charakteristiske Træk, at man ikke allene læser hans Bog med Interesse og Fornøielse; men ogsaa fæster Lid til Forfatterens Sanddruhed, Nøiagtighed og Troværdighed. Endog den, som har læst en stor Mængde ældre og nyere Beskrivelser over bemeldte Strækninger af Orienten, og som Bogen derfor ikke egentlig kan lære meget nyt, vil dog med Behag gienkalde sig det bekiendte, og gierne ledsage Forfatteren paa mangen, med Liv og Naturlighed fortalt Reisescene; thi det er ham til Fordeel, at han dvæler ofte og meget i den menneskelige Verden, og at han ikke har forsmaaet

at erindre og fortælle en Mængde Smaatræk og Hverdagsoptrin af denne, som netop give Billedet af det fremmede, østerlandske Liv en lettere og større Beskuelighed.

Forfatteren, der (saavidt vi kunne skiønne) har været ansat som svensk Legationspræst i Constantinopel, fortæller i første Deel (S. 1–219) om sin Reise til og sit Ophold i denne Stad (hvor han dog mest nøies med at give et kort Udtog af v. Hammers Beskrivelse). Det øvrige af 1ste Deel indeholder Sø-Reisen til Bairut i Syrien, og almindelige Bemærkninger over dette Land. I anden Deel berettes om Forfatterens Ophold hos Maroniterne og Druserne paa Libanon, og om hans Reiser i Syrien, en Udflugt fra Sidon til Egypten, og Reisen til det hellige Land. En 3die Deel skal, efter Fortalen, komme til at indeholde Forfatterens Tilbagereise til Constantinopel, og hans Reiser i Frankrige, England, Holland, Nordtydskland, Danmark og Rusland. Læserne af de to første Dele ville med Behag see den tredie i Møde. — To meget vel stukne Kort, en Grundtegning over Jerusalem, og en Plante-Fortegnelse fra Bosphorus og Syrien, med et Forord af Wahlenberg, forhøie Bogens Værd.

Lichtenstein, romantische Sage aus der wirtembergschen Geschichte von Wilhelm Hauff. 1. 2. 3. Theil. Stuttgart 1826.

At en Roman, eller et andet Digterværk af betydeligt Omfang kan have mange enkelte Skiønheder og Fuldkommenheder, uden at være et i sin Heelhed fuldendt Konstværk: er ligesaa vist, som at et saadant Digterværk kan være anlagt efter alle Regler, med behørig Indgang, Fremgang og Udgang, og dog være uden poetisk Liv og uden Interesse for den dannede Smag. Til den første af disse to Classer regne vi den ovenfor nævnede Roman, hvori en meget lovende, tidlig bortrevet Forfatter, hvis Tab med Rette er høit beklaget i hans Fædreland, første Gang prøvede sine Kræfter paa den Bane, som enhver Romandigter nu maa betræde, dersom han vil vente sig villige og rundeligt betalende Forlæggere. Anm. troer, at burde giøre ogsaa dette Tidsskrifts Læsere opmærksomme

paa den 1827 afdøde Hauffs første og eneste historiske Roman, fordi den (hvilke Mangler den end for Resten kan have) udmærker sig i Vandfloden af tydske Romaner ved en baade for Digteren eiendommelig, og tillige virkelig national Charakteer; og ved at besidde hiin tiltrækkende Egenskab, som intet Product af ægte Digteraand fattes, i hvor forskiellige dennes Yttringer endog maatte være.

Hauffs Lichtenstein er et Ungdomsarbeide, hvis aandfulde Forfatter ei engang naaede 25 Aars Alder. — Det savner derfor vist nok Præget af den modne, udviklede Aand; men det bærer tillige Mærket af en sand poetisk Ungdom, hvis livfulde, trohiertige, naive Kiærlighed til det valgte Stof har givet dette en sand poetisk Existents, og udbredt over dets Fremstilling en klar Morgenlysning, en frisk og naturlig Colorit, det ligesaa meget maa behage enhver uforvænt Læser, som det fædrelandske Sind og den Varme, hvormed Digteren har opfattet de historiske Elementer i Romanen, vil tiltrække en saadan Læser; om han endog ved dens Slutning vilde finde, at det Hele mere er en Række af historiske Scener, end en egentlig Roman. Hvad der fattes Hauffs Lichtenstein for at fortiene dette Navn, er unegtelig noget, som fattes tusinde andre Bøger, der gaae under denne Titel i Literaturen; men det er tillige noget, hvis Savn først da bliver ret føleligt, naar det forefindes i et Arbeide, der ikke hører til Hverdagsproducterne, til hiin usmagelige, frugt- og blomsterløse Svampevæxt af Markeds-Romaner, der hvert Aar skyde op, som andre Paddehatte, og forsvinde, ligesaa hurtigt som disse, af Literaturen, da deres egentlige Livsmomenter for det meste kun bestaaer i Forlæggerens anbefalende Kundgiørelse, og Vandringen fra Bogladen til Leiebibliothekerne, undertiden ledsaget og fremskyndet af en betalt Anmeldelse i en Recensionsfabrik.

En saadan Døgnvæxt er Hauffs Lichtenstein ikke; om endog denne Roman ikke har været gandske fri for Virkningen af de reent næsthetiske Motiver, eller rettere Drivemidler, hvormed unge Forfattere og Digtere i vor Tid spores af de literariske Fabrikherrer til at levere afsættelige Varer — hvis Qualitet der ikke sporges videre efter, end om de ere gode Mode-Artikler. Vilde vi endog antage,

at Hauff, (liig andre og langt mere berømte Forfattere) ikke ganske har manglet et saadant Motiv, da han skrev sin første historiske Roman: saa viser dog netop dens Beskaffenhed, at han havde et høiere Kald, end at levere bestilt Fabrik-Arbeide til Messerne og til de tydske Dame-Calendere. Thi denne Roman er aldeles ikke lagt an paa at vinde det sædvanlige større Publicum, enten ved eventyrlige Hændelser, forslidte og forskruede Kiærlighedsscener, Spøgelsehistorier eller andre vel bekiendte Snurrepiberier. En enkelt Begivenhed i den würtembergske Historie, en Fyrstes, tildeels ved hans egen Skyld, tildeels ved slette Raadgivere fremkaldte tragiske Skiebne, hans Fordrivelse fra sine Fædres Hiem og Arveland, hans Liv som omvankende, af Fiender forfulgt Landflygtig i sit eget Land — eller den würtembergske Hertug Ulrichs Kamp med det svabiske Forbund, som i første Halvdeel af det 16de Aarhundrede to Gange overvandt og fordrev denne Fyrste fra alle hans Besiddelser: dette er de historiske Momenter, hvortil Hauff har knyttet et yderst simpelt romantisk Motiv: et elskende Pars Skiebne, af hvilke den unge Ridder, fra Begyndelsen Tilhænger af det svabiske Forbund, ved sin Kiærlighed til Ridderen af Lichtensteins Datter, drages over til Hertugens Parti; bliver den ulykkelige Fyrstes troe og tappre Følgesvend i hans Landflygtighed; belønnes, da Hertugen seirende gienvinder sin Hovedstad og en Deel af sit Land; og forlader sin nygifte Kone for atter at sætte sit Liv i Vove for sin Landsherre, da denne paa ny, forladt af Lykken, maa vige for sine mægtige Fiender.

Hvad den poetiske Behandling af dette Æmne angaaer, da udmærker den sig, som alt er sagt, ved en naturlig Simplicitet i Fortællingen, og en Reenhed i Fremstillingen, der giver den en indtagende idyllisk Charakteer, hvis Nydelse bringer os til at glemme, eller dog lader os mindre føle, at egentlig stærke og betydende Charakterer fattes, eller ikke nok ere udviklede i Romanen. En saadan Charakteer er unegtelig Hertug Ulrich; og Hauff har med tilstrækkelig Klarhed meddeelt alle dens *historiske* Træk; af Hertugens egne Yttringer, af hans Adfærd og Handlinger i enkelte Tilfælde, af den Virkning, hans Person og hans Tale giør paa den unge Ridder Georg, og flere fremstillede Situationer, faae vi et tydeligt Billede af denne Fyrste, saaledes som Digteren (uden Tvivl med historisk Sanddruhed og Upartiskhed) har opfattet hans Charakteer. Men man kan vel sige, at Fremstillingen af Hertugens Skiebne og politiske Forhold ikke er behandlet poetisk nok; de give os en mere *historisk*, end æsthetisk Interesse; og en saa betydende, ægte tragisk Situation, som denne Fyrstes Fald og Fornedrelse — for en stor Deel Følgen af v. Huttens maaskee ikke

gandske uforskyldte Drab ved den skinsyge Hertugs egen Haand — synes at opfordre til en anden, kraftigere og mere romantisk Fremstilling. Hiint ulykkelige Mord (man har kaldt det saa, skiøndt Nogle mene, at Hertugen udfordrede Ridderen til Tvekamp) ligger uden for det Tidspunkt, hvormed Romanen begynder; men det synes dog som Forfatteren kunde have benyttet denne Tildragelse i en mere udviklet Fortælling; og Romanens Poesie vilde unegtelig have vundet, dersom Hertugens forskudte eller flygtede Ægtefælle, der, ved at forene sig med hans Fiender, medvirkede til hans Undergang, var fremtraadt som handlende Person, eller hendes Forhold i det mindste klarere fremstillet.

Men om endog Hauff i denne Roman jævnligen mere fremstiller den ydre Verdens Scener, end det indre Liv i Charaktererne, saa fattes Romanen dog hverken poetisk, eller national og historisk Interesse; og et Beviis mere paa Forfatterens Talent og Digterevne er, at han uden meget konstige Midler, uden indviklet Plan og stor Spænding, har vidst at frembringe og vedligeholde denne Interesse. At han, under en fortsat Udvikling, uden Tvivl ogsaa vilde have været i Stand til at præstere noget høiere i betydende og originale Charakterers Fremstilling: derom synes en af Romanens Personer at vidne. Spillemanden fra Hart ("der Pfeiffer von Hart,") en Mand af ringe Stand, men af høi Siæl, modig, snild og sin Fyrste tro indtil Døden, vækker levende Deeltagelse, endog hos den Læser, der slet ikke kan dele den indfødte Würtembergers nationale Følelse for denne historiske Person; og hvor skiønt og poetisk har Forfatteren vidst at fremhæve de halvdøde Sagn om Mandens Troskab mod den ulykkelige Hertug, og at oplive et fædrelandsk Minde, som fortiente denne Løn. "Slægt efter Slægt gaaer hen over Jorden; det Nye fortrænger det Gamle, og efter et kort Tidsrum af 50 eller 100 Aar ere kiække Mænd og troe Hierter glemte. Tidernes brusende Strøm overdøver deres Minde; og kun faa glimrende Navne dukke op af disse Lethes Bølger, og spille i deres usikkre Glands paa Voverne. Men Held den, hvis Gierninger eie hiin stille, indvortes Storhed, som finder sin Løn i sig selv; og uden Samtidens Tak, uden Paastand paa Efterverdenens, opstaaer, fremtræder i Livet og — forsvinder. Saaledes er ogsaa Spillemanden fra Hart forglemt, lige til Navnet; og kun en svag Efterklang af hans Virken omtoner os, naar Egnens Hyrder vise den Fremmede Ulrikshulen, og fortælle om Manden, som her skiulte sin ulykkelige Hertug."

Om Krigen imellem Danmark og Norge i Slutningen af det trettende og Begyndelsen af det fjortende Aarhundrede; med nogle Bemærkninger over de tidligere Forhold mellem Rigerne.

Af Justitsraad Werlauff.

1.

Den danske Regierings Indflydelse paa de borgerlige Krige, der i det 12te og 13de Aarhundrede hiemsøgte Norge, hidrørte ikke fra nogen ny, ved disse Begivenheder fremkaldt Udvidelsesplan, men var en Fortsættelse af et gammelt politisk System, som Omstændighederne vel havde nødt de danske Konger til, i længere Mellemrum, at henlægge, men som de dog aldrig ganske havde tabt af Sigte og hvis Udførelse Tilstanden i Norge paa den Tid syntes at begunstige. Dette System gik nemlig ud paa at tilvende sig et Slags Overherredømme over det norske Rige, eller i det ringeste over enkelte af dets sydlige Provindser. Et saadant frivilligt eller aftvungent Lehnsforhold, der for øvrigt mere begrundede Prætensioner, end gav noget virkeligt Herredømme, synes hele Middelalderen igiennem at have udgiort en Yndlingsgienstand for flere Regenters politiske Virksomhed [1]) *); hos os vise sig de første Spor til dette System i et Tidspunkt, da det begynder at dages

*) See de efter Afhandlingens Text aftrykte Anmærkninger.

gandske uforskyldte Drab ved den skinsyge Hertugs egen Haand — synes at opfordre til en anden, kraftigere og mere romantisk Fremstilling. Hiint ulykkelige Mord (man har kaldt det saa, skiøndt Nogle mene, at Hertugen udfordrede Ridderen til Tvekamp) ligger uden for det Tidspunkt, hvormed Romanen begynder; men det synes dog som Forfatteren kunde have benyttet denne Tildragelse i en mere udviklet Fortælling; og Romanens Poesie vilde unegtelig have vundet, dersom Hertugens forskudte eller flygtede Ægtefælle, der, ved at forene sig med hans Fiender, medvirkede til hans Undergang, var fremtraadt som handlende Person, eller hendes Forhold i det mindste klarere fremstillet.

Men om endog Hauff i denne Roman jævnligen mere fremstiller den ydre Verdens Scener, end det indre Liv i Charaktererne, saa fattes Romanen dog hverken poetisk, eller national og historisk Interesse; og et Beviis mere paa Forfatterens Talent og Digterevne er, at han uden meget konstige Midler, uden indviklet Plan og stor Spænding, har vidst at frembringe og vedligeholde denne Interesse. At han, under en fortsat Udvikling, uden Tvivl ogsaa vilde have været i Stand til at præstere noget høiere i betydende og originale Charakterers Fremstilling: derom synes en af Romanens Personer at vidne. Spillemanden fra Hart ("der Pfeiffer von Hart,") en Mand af ringe Stand, men af høi Siæl, modig, snild og sin Fyrste tro indtil Døden, vækker levende Deeltagelse, endog hos den Læser, der slet ikke kan dele den indfødte Würtembergers nationale Følelse for denne historiske Person; og hvor skiønt og poetisk har Forfatteren vidst at fremhæve de halvdøde Sagn om Mandens Troskab mod den ulykkelige Hertug, og at oplive et fædrelandsk Minde, som fortiente denne Løn. "Slægt efter Slægt gaaer hen over Jorden; det Nye fortrænger det Gamle, og efter et kort Tidsrum af 50 eller 100 Aar ere kiække Mænd og tro Hierter glemte. Tidernes brusende Strøm overdøver deres Minde; og kun faa glimrende Navne dukke op af disse Lethes Bølger, og spille i deres usikkre Glands paa Voverne. Men Held den, hvis Gierninger eie hiin stille, indvortes Storhed, som finder sin Løn i sig selv; og uden Samtidens Tak, uden Paastand paa Efterverdenens, opstaaer, fremtræder i Livet og — forsvinder. Saaledes er ogsaa Spillemanden fra Hart forglemt, lige til Navnet; og kun en svag Efterklang af hans Virken omtoner os, naar Egnens Hyrder vise den Fremmede Ulrikshulen, og fortælle om Manden, som her skiulte sin ulykkelige Hertug."

Om Krigen imellem Danmark og Norge i Slutningen af det trettende og Begyndelsen af det fiortende Aarhundrede; med nogle Bemærkninger over de tidligere Forhold mellem Rigerne.

Af Justitsraad Werlauff.

1.

Den danske Regierings Indflydelse paa de borgerlige Krige, der i det 12te og 13de Aarhundrede hiemsøgte Norge, hidrørte ikke fra nogen ny, ved disse Begivenheder fremkaldt Udvidelsesplan, men var en Fortsættelse af et gammelt politisk System, som Omstændighederne vel havde nødt de danske Konger til, i længere Mellemrum, at henlægge, men som de dog aldrig ganske havde tabt af Sigte og hvis Udførelse Tilstanden i Norge paa den Tid syntes at begunstige. Dette System gik nemlig ud paa at tilvende sig et Slags Overherredømme over det norske Rige, eller i det ringeste over enkelte af dets sydlige Provindser. Et saadant frivilligt eller aftvungent Lehnsforhold, der for øvrigt mere begrundede Prætensioner, end gav noget virkeligt Herredømme, synes hele Middelalderen igiennem at have udgiort en Yndlingsgienstand for flere Regenters politiske Virksomhed [1]) *); hos os vise sig de første Spor til dette System i et Tidspunkt, da det begynder at dages

*) See de efter Afhandlingens Text aftrykte Anmærkninger.

i Nordens Historie. De Egne i det sydlige Norge, af hvilke Sigurd Ring, i det ottende Aarhundredes første Halvdeel, ved Ægteskab med norske Kongedøttre, var kommen i Besiddelse og dem han siden havde forenet med hvad han af Danmark og Sverrige efterhaanden underkastede sig, samledes til et Heelt under hans Søn Regnar Lodbrok. Ved Deelingen mellem dennes Sønner erholdt Sigurd Snogøie, foruden Danmark ogsaa de norske Besiddelser, og saaledes synes, omtrent i et hundrede Aar, en vis Forbindelse at have fundet Sted mellem Leireriget og disse Deele af Norge. Harald Haarfagers Erobringer hævede vel denne Forbindelse, men uden Tvivl var det netop disse gamle Rettigheder, Harald Blaatand igien søgte at giøre gieldende, da han, efter Erik Blodøxes Sønners Forjagelse, overgav Hakon Jarl og Harald Grænske den største Deel af Norge, deels som uafhængig Stat, deels i Forlehning under Overherredømme af den danske Konge, der dog til umiddelbar Besiddelse blot synes at have forbeholdt sig visse Egne i Vigen. Herredømmet over det øvrige Norge, der mest bestod i Ret til at hæve visse Afgifter, tilintetgiordes kort efter af Hakon Jarl; men for at gienerholde saavel dette, som de umiddelbare Besiddelser, var det at Svend Tveskiæg siden tiltraadte Forbundet med Olaf Trygvesen, og erholdt ved Norges Deeling efter Svolderslaget, Vigen med Rommerige og Hedemarken, hvormed han forlehnede Hakon Jarls Søn, hvis Broder ligeledes af den svenske Konge forlehnedes med dennes Andeel. Ligesom Hakon Jarl havde maattet vige for Olaf Trygvesen, saaledes bleve igien disse hans Sønner fortrængte af Olaf, en Søn af den nys omtalte Harald Grænske, der giorde Ende baade paa det det danske og svenske Herredømme i Norge. Men Olaf giorde sig snart forhadt af Folket, ved den Strenghed hvormed han stræbte at reformere sit Folk; en Strenghed, der var saa meget mere paafaldende, som en samtidig Regent, i et erobret Land, vist

nok med en tidligere og mere udbredt Cultur, fulgte langt mildere Grundsætninger. Dette var Knud den Store, som, efter at være bleven fast paa Englands Throne, besluttede at benytte den med den norske Konge herskende Stemning, for at udføre sin formeentlige Arveret til dette Rige a). Hans Forslag til Olaf om at tage Riget til Lehn af sig, blev naturligviis forkastet; men da flere af de misfornøiede norske Magnater toge deres Tilflugt til Englands Konge, og det engelske Guld virkede kraftigen i Norge, dannede der sig her et Parti, ved hvis Anstrengelse det lykkedes Knud at berøve Olaf Riget og Livet. Knuds Søn Svend fik Bestyrelsen af Riget, og blev paa de norske Thing hyldet til Konge. Den nye Regiering udgav nu adskillige Love, der vel ikke egentlig kunde betegnes med noget Væ victis, men dog for en Deel vidnede om Mistillid til et Folk, hvis Almues Ustadighed og hvis Magnaters Bestikkelighed man havde lært at kiende [2]. Denne Lovgivning forfeilede sin Hensigt [3]) og det Parti, som under en fraværende Overkonge havde ventet en aristokratisk Bestyrelse, høit med en norsk Jarl i Spidsen, saae sig snart skuffet i sin Forventning, da den fremmede, ikke kraftløse Regiering tog Sæde i Landet selv [4]). Almuen viste sig tillige misfornøiet med de herskende Uaar, og den danske Regiering maatte efter faa Aars Forløb vige for den forrige Konges Søn Magnus, hvis Forening med Hardeknud, der bestemte, at den længstlevende af Kongerne skulde herske over begge Riger, for en Tid synes at have bragt de danske Kongers ældre Paastand i Forglemmelse [5]). Denne Paastand blev der da mindre Anledning til at fornye efter den, for Danmark i det hele uheldige Krig mellem Svend Estrithsen og Harald Haardraade [6]), ved nogle af de følgende danske og norske Regenters fredelige Sindelag og tildeels personligt venskabelige

a) Hann þottiz eiga at erfdom Noreg allan. *Heimskr.* II. p. 242. jvf. p. 144.

Forhold, ved danske Kongers til andre politiske Formaal stundom henvendte Opmærksomhed, og endelig ved Norges stigende Magt og Anseelse, modsat Danmarks til samme Tid voxende Afmagt og indvortes Forvirring.

2.

Henimod Midten af det 12te Aarhundrede, omtrent paa en og samme Tid, udbrød Successionskrige i Danmark og Norge [7]. I det første standsede de alt ved Aaret 1157, da Valdemar kom i Ene-Besiddelse af Riget, og skiøndt Erobringer paa hiin Side af Østersøen under Valdemarernes Periode vare Hovedmaalet for Danmarks Anstrengelser, bestemte dog Forholdene i Norge, tilligemed den Andeel, den danske Geistlighed tog i det norske Hierarkies Skiebne, de danske Konger til, nu og da at fremdrage og fornye de gamle Fordringer paa Naboriget. Men da de bidsigtende Foretagender mislykkedes, tildeels fordi de ei udførtes med tilstrækkelig Kraft eller til rette Tid, indskrænkede den danske Regiering sig til at understøtte de Partier, der i Norge reiste sig mod det herskende; og, efter Valdemar den Andens Fangenskab, var Danmarks politiske Stilling saadan, at det intet kunde foretage sig mod et Dynastie, der under talentfulde Styrere og gunstige Omstændigheder, efterhaanden havde naaet en større og større Fasthed.

Den norske Magnat Erling Skakke, selv et af Borgerkrigens Hovedhiul, gav den første Anledning til Fornyelsen af Danmarks Fordringer paa Lehnshøihed over Norge. Da han i Aaret 1161 havde faaet sin umyndige Søn Magnus valgt til Norges Konge, fandt han det af Vigtighed for sig at komme i god Forstaaelse med Valdemar I., der alt havde giordt flere heldige Tog til Venden, og til hvis Gunst den forrige Konge Inge Haraldsen havde beilet. Strax efter Valget gik han derfor med sin Søn og et anseeligt Følge ned til Danmark, hvis Konge, Sødskendebarn til Jarlens Hustru, modtog dem venligen. "Dannekongen

og Erling" fortæller Snorre [8]) — "holdt ofte hemmelige Sam-
"taler og Raadslag, hvoraf man fik siden saameget at høre, at
"Kong Valdemar skulde undsætte Kong Magnus, med saameget
"Folk og Skibe af sit Rige, som han behøvede, til at vinde Norrig
"med, og siden beholde det. Derimod skulde Valdemar faae den
"Part af Norrig, som hans fremfarne Frænder, Harald Gormsøn
"og Svend Tiugeskeg havde havt, nemlig hele Vigen ned til Ry-
"gerbit. Denne Raadslutning blev stadfæstet med deres Eed og
"Forbrag paa begge Sider." Da det nu havde lykkedes Erling at fortrænge sine Modstandere, som det synes, ikke uden Understøttelse fra Danmark [9]), lod den danske Konge, tilskyndet desuden af norske Misfornøiede, ham erindre om sin Forpligtelse. Men Erling, som troede sig sikker for Medbeilere, som desuden havde faaet Geistligheden paa sin Side og ved dens Bistand sin Søn kronet, følte nu intet Kald til at holde sit Løfte, og søgte blot at vinde Tid og finde en passende Udflugt. Han brugte samme Fremgangsmaade, som siden Franz I. med Hensyn til de burgundiske Lande, da Carl V. fordrede Opfyldelsen af den madridske Fred. Efterat have aftalt Sagen med sine Fortrolige, holdt han i de danske Gesandters Overværelse et Thing ved Sarpsborg, og spurgte Almuen, om den havde noget imod at han holdt Forbraget med den danske Konge. Bønderne, som vare ham og hans Huus hengivne og vel desuden i Forveien vundne, svarede efter hans Ønske, at han "skulde holde hvad han havde svoret nylig og lovet alt Landsfolket, at forsvare sin Søns Rige, saa vilde de alle staae med ham" [10]). Havde Erling paa lignende Maade opfordret Thrønderne til at sige deres Mening, var Svaret uden Tvivl faldet anderledes ud. Blandt dem var Stemmingen imod ham [11]), og saavel for at erholde Vished herom, som Leilighed til at straffe dem derfor, benyttede Erling sig af et uædelt Middel, der alt var forsøgt af Harald Haardraade. Han kiøbte nemlig nogle som

Pilegrime forklædte Danske til at gaae til Thrøndelaget, hvor de ved Løfte om Penge og Forlehninger bragte Indbyggerne paa Valdemars Side, ja fik dem endog til at bekræfte dette med Brev og Segl. Erling gik nu til Nidaros, fremlagde paa Ørething̈et de udstædte Breve, fremstilte de foregivne Affendinge, og tvang Thrønderne til at erlægge de dem paalagte Bøder [12].

Om Foraaret 1165 gik den danske Konge med en stærk Hær over til Vigen, hvor Erling Skakke havde sit stærkeste Parti, og derfor intet tabte ved at være fraværende. Vel blev Valdemar paa et Thing af Vigværingerne udraabt til Konge, men der indfandt sig dog saa faa Nordmænd hos ham, og blandt disse saa faa Geistlige, at han snart maatte erkiende, at Folkestemningen i det hele var ham imod. Denne Erfaring, tilligemed Mangel paa Proviant, bestemte ham derfor, skiøndt som det synes ei aldeles efter Hærens Ønske, til at hæve Toget, og endeel misfornøiede Nordmænd fulgte ned med ham til Danmark [13]. Valdemars andet Tog til Norge foranledigedes ved den Understøttelse, den danske Prinds Buris, i sine oprørske Planer, havde erholdt derfra; ogsaa stod det uden Tvivl i Forbindelse med en ny Faktion, som der havde dannet sig, de saakaldte Hættesvende [14]. I Aaret 1168 landede han med en stærk Flaade i Vigen, hvor han med Velvillie blev modtagen af Indbyggerne, der nu maaskee, opbragte ved Erlings Strenghed og bearbeidede af den nye Faktion, vare blevne tilbøielige til Frafald. Men netop denne heldige Begyndelse lod ham tabe sin virksomme Fiende af Sigte. For silde indsaae man, at det gunstige Øieblik var forsvundet; Proviantmangel giorde det nødvendigt at hæve Ledingen; den danske Konge gik hiem, og tog de bedste norske Skibe med sig; dog, af norske Misfornøiede fulgte denne Gang ingen med ham b). Dersom Valdemar ikke,

b) Saxo, p. 317–19. Han er den eneste gamle Skribent, som omtaler dette Tog.

af enkelte Misfornøiede eller forbi Vigen laae nærmest, begge Gange havde søgt denne Provinds først, men derimod var gaaet lige til Throndelaget, hvis Indbyggeres Stemning neppe kunde være ham ubekiendt, og hvorhen han paa det andet Tog ogsaa synes at have agtet sig, vilde han maaskee, om end ikke have forenet Norge med Danmark c), saa dog altid giordt Erling Skakke en farlig Diversion. Imidlertid fandt denne, som kunde forudsee, at han seent eller aldrig vilde faae Ro for sine Modstandere, det dog raadeligst at forlige sig med den danske Konge, hvis Anseelse forøgedes ved de seierrige Tog mod Venden og ved Rygens Erobring. Efterat en Nærmelse var bleven forberedt under et Besøg af Erlings Hustru hos hendes Frænde, giorde den norske Høvding, ved Affendinge paa den høitidelige Forsamling St. Hansdag 1170 i Ringsted, i Anledning af Hertug Knuds Skrinlægning og Prinds Knuds Kroning, Forslag til Fred mellem Rigerne. Dette modtoges, Gidsler stilledes paa begge Sider og Erling begav sig ned til Dannerkongen, af hvem han erholdt Vigen til Lehn med Jarlsnavn og Værdighed, mod deraf at forpligte sig til Lehnstieneste med 60 Skibe; ligesom han ogsaa forbandt sig til at opfostre Kongens samme Aar fødte Søn Valdemar, giøre ham til norsk Jarl (Norvegiæ ducem) og siden, dersom hans egen Søn Kong Magnus skulde døe uden ægte Livsarvinger [15]), sikkre ham Thronfølgen [16]).

Saaledes lykkedes det da endelig Valdemar at giøre sit Huses, fra Harald Blaatand og Svend Tveskiæg nedarvede Fordringer paa Norge gieldende. Men, Æren fradraget, bragte dette Lehnsforhold ham ikke større Fordeel, end hans Forfædre. Den unge Valdemars Opdragelse ved det norske Hof, maa paa begge Sider være funden betænkelig; og man finder ligesaa lidet Spor til, at den danske Konge nogensinde fordrede Lehnspligtens Opfyldelse,

c) Som Saxo mener, p. 308. 319. jvf. Suhm VII. S. 255.

som for Erling, mod hvem Birkebenernes frygtelige Partie faa Aar senere opstod, vel ogsaa vilde have været vanskelig at præstere. Efter Jarlens Død 1179 udholdt hans Søn, understøttet af sin Popularitet, endnu i nogle Aar Kampen med sin i Talenter og Krigsduelighed langt overlegne Medbeiler Sverre. To Gange tog han sin Tilflugt til Danmark, hvor først Valdemar, siden Knud VI. venskabeligen modtoge ham og lod ham endog selv hæve Skat og Skyld af den norske Provinds, hans Fader havde taget til dansk Lehn d). Ved hans Død 1184 blev Sverre Enehersker i Norge, forsaavidt de idelige Insurrektioner ikke giorde ham Herredømmet stridigt, og begge Riger bleve nu at ansee som fiendtlige Magter [17]). Nordmænd herjede paa de danske Strømme. Sverre gav, med politisk Klogskab, sin Broder Erik Landet fra Svinesund til Rygiarbit i Forlehning som Jarldømme; men tog det selv til sig, da denne det følgende Aar (1190) døde. Misfornøiede fra det ene Rige fandt Tilhold i det andet e). Saaledes stiftedes Varbelgernes og Baglernes Faktioner i Danmark; den norske Erkebiskop Erik fandt, som Martyr for Hierarkiet, Aar 1191 et Fristed her; og den slesvigske Biskop Valdemar, der giorde Paastand paa den danske Krone, tog sin Tilflugt til Norge, hvor han blev understøttet i sit Forehavende. Dog synes Sverres Fiender ingen egentlig Understøttelse at have faaet fra den danske Regiering under Knud VI.; denne var desuden i sine sidste Levaar altfor beskiæftiget med sine Planer i Nordtydskland, til at han skulde have fulgt Pavens Opfordring angaaende en Coalition mellem de nordiske Konger mod Sverre, eller paa anden Maade bragt de gamle Fordringer igien paa Bane.

Sverre og Knud VI. døde begge i Aaret 1202. For en kort Tid vendte Roligheden tilbage i Norge; men efter Hakon

d) Sverrissaga p. 90.

e) Hertil synes Konge-Speilet S. 336 at sigte.

Sverresens Død 1204 udbrød Gjæringen paa ny. Baglerne i Danmark henvendte sig i Forening med de Misfornøiede i Norge til Erling Stenvæg (en foregiven Søn af Magnus Erlingsen), der just opholdt sig i førstnævnte Rige. Denne indlod sig i Underhandlinger med dem, efterat han først af Valdemar II. paa Grund af deres formeentlige Slægtskab havde faaet Løfte om Bistand; og gik derpaa op til Opslo, for med Jernbyrd at bevise sin Ret til Kronen, hvilket dog Biskop Niels ikke vilde tilstede, uden i Tønsberg, hvorhen den danske Konge ventedes. Baglepartiets Stifter havde nemlig besøgt Valdemar, viist ham Erling Steenvæg som en Bedrager, og formaaet ham til ogsaa at love Bispens Søstersøn Philip Simonsen, en Dattersøn af Dronning Ingerid, sin Understøttelse til at erholde den norske Kongeværdighed. I Sommeren 1204 ankom Valdemar til Tønsberg med en Flaade. Men da Bønderne ikke vilde erkiende nogen anden Konge, end den, som ansaaes for Magnus Erlingsens Søn, maatte Bispen opgive sin Plan og selv hielpe Erling Steenvæg til lykkeligen at giennemgaae Jernprøven, efterat denne først havde lovet ham at giøre hans Søstersøn til Jarl. Jernbyrden skete i Overværelse af den danske Konge, som forærede Erling 35 udrustede Langskibe og derpaa drog ligesaa fredelig tilbage, som han var kommen. At baade Erling Steenvæg og Philip ved denne Leilighed bleve Kongens Mænd, eller maatte sværge ham Troskabseed og stille ham Gidsler [18]), var efter Omstændighederne begribeligt; dog findes intet videre Spor til, at han enten fornyede sine Forfædres gamle Fordringer, eller bragte Erling Skakkes Forpligtelse i Erindring hos dennes foregivne Sønnesøn. Uden Tvivl var han tilfreds med, at Tilstanden i Norge var saadan, at dette Rige ikke kunde afholde ham fra at have sin hele Virksomhed henvendt paa Nordtydskland og Venden. Siden, efter den ulykkelige Catastrophe 1223 [19]) der standsede Danmarks mangeaarige Stigen, blev dette

som for Erling, mod hvem Birkebenernes frygtelige Partie faa Aar senere opstod, vel ogsaa vilde have været vanskelig at præstere. Efter Jarlens Død 1179 udholdt hans Søn, understøttet af sin Popularitet, endnu i nogle Aar Kampen med sin i Talenter og Krigsduelighed langt overlegne Medbeiler Sverre. To Gange tog han sin Tilflugt til Danmark, hvor først Valdemar, siden Knud VI. venskabeligen modtoge ham og lod ham endog selv hæve Skat og Skyld af den norske Provinds, hans Fader havde taget til dansk Lehn d). Ved hans Død 1184 blev Sverre Enehersker i Norge, forsaavidt de idelige Insurrektioner ikke giorde ham Herredømmet stridigt, og begge Riger bleve nu at ansee som fiendtlige Magter [17]). Nordmænd herjede paa de danske Strømme. Sverre gav, med politisk Klogskab, sin Broder Erik Landet fra Svinesund til Rygiarbit i Forlehning som Jarldømme; men tog det selv til sig, da denne det følgende Aar (1190) døde. Misfornøiede fra det ene Rige fandt Tilhold i det andet e). Saaledes stiftedes Varbelgernes og Baglernes Faktioner i Danmark; den norske Erkebiskop Erik fandt, som Martyr for Hierarkiet, Aar 1191 et Fristed her; og den slesvigske Biskop Valdemar, der giorde Paastand paa den danske Krone, tog sin Tilflugt til Norge, hvor han blev understøttet i sit Forehavende. Dog synes Sverres Fiender ingen egentlig Understøttelse at have faaet fra den danske Regiering under Knud VI.; denne var desuden i sine sidste Leveaar altfor beskiæftiget med sine Planer i Nordtydskland, til at han skulde have fulgt Pavens Opfordring angaaende en Coalition mellem de nordiske Konger mod Sverre, eller paa anden Maade bragt de gamle Fordringer igien paa Bane.

Sverre og Knud VI. døde begge i Aaret 1202. For en kort Tid vendte Roligheden tilbage i Norge; men efter Hakon

d) Sverrissaga p. 90.

e) Hertil synes Konge-Speilet S. 336 at sigte.

Sverresens Død 1204 udbrød Giæringen paa ny. Baglerne i Danmark henvendte sig i Forening med de Misfornøiede i Norge til Erling Stenvæg (en foregiven Søn af Magnus Erlingsen), der just opholdt sig i førstnævnte Rige. Denne indlod sig i Underhandlinger med dem, efterat han først af Valdemar II. paa Grund af deres formeentlige Slægtskab havde faaet Løfte om Bistand; og gik derpaa op til Opslo, for med Jernbyrd at bevise sin Ret til Kronen, hvilket dog Biskop Niels ikke vilde tilstede, uden i Tønsberg, hvorhen den danske Konge ventedes. Baglepartiets Stifter havde nemlig besøgt Valdemar, viist ham Erling Steenvæg som en Bedrager, og formaaet ham til ogsaa at love Bispens Søstersøn Philip Simonsen, en Dattersøn af Dronning Ingerid, sin Understøttelse til at erholde den norske Kongeværdighed. I Sommeren 1204 ankom Valdemar til Tønsberg med en Flaade. Men da Bønderne ikke vilde erkiende nogen anden Konge, end den, som ansaaes for Magnus Erlingsens Søn, maatte Bispen opgive sin Plan og selv hielpe Erling Steenvæg til lykkeligen at giennemgaae Jernprøven, efterat denne først havde lovet ham at giøre hans Søstersøn til Jarl. Jernbyrden skeete i Overværelse af den danske Konge, som forærede Erling 35 udrustede Langskibe og derpaa drog ligesaa fredelig tilbage, som han var kommen. At baade Erling Steenvæg og Philip ved denne Leilighed bleve Kongens Mænd, eller maatte sværge ham Troskabseed og stille ham Gidsler [18]), var efter Omstændighederne begribeligt; dog findes intet videre Spor til, at han enten fornyede sine Forfædres gamle Fordringer, eller bragte Erling Skakkes Forpligtelse i Erindring hos dennes foregivne Sønnesøn. Uden Tvivl var han tilfreds med, at Tilstanden i Norge var saadan, at dette Rige ikke kunde afholde ham fra at have sin hele Virksomhed henvendt paa Nordtydskland og Venden. Siden, efter den ulykkelige Catastrophe 1223 [19]) der standsede Danmarks mangeaarige Stigen, blev dette

Riges egen Stilling saaben, at den maatte fraraade al umiddelbar Indblandelse i de norske Anliggender. Tilhold, om ikke just Understøttelse, vedbleve dog norske Misfornøiede jævnligen at finde i Danmark, hvilket ved Rigernes Beliggenhed maaskee ikke engang altid kunde forebygges [20]); ligesom og Striden mellem Danske og Norske i Skanør i Aaret 1237 blot synes at have fundet Sted mellem Individer af begge Folk, hvem Fiskeri og Handel her samlede f), uden videre Medvirkning fra nogen af de respective Regieringer. Dog vedblev Valdemar at nære en fiendtlige Stemning mod det herskende Huus i Norge. Naar han derfor 1228 forlehnede Skule Jarl med det halve af Halland g) og paa samme Tid formodentlig gav Junker Knud, der fulgte med Jarlen, Forlehninger i den øvrige Deel af samme Provinds [21]), da var det vist nok mindre for at give Jarlens Svigersøn, den norske Konge, et Beviis paa sit Venskab, end for at styrke dennes hemmelige Medbeiler [22]).

3.

Medens Norge, efter gienvunden indvortes Ro, under Hakon Hakonsens kloge og kraftfulde Regiering, steg til sin høieste Spidse, udviklede sig efterhaanden i Danmark den Opposition mellem Kongemagten og Aristokratiet, der inden faa Aar bragte Riget nær sin Undergang. Da nu tillige Stridigheder udbrød saavel imellem Danmark og Norge, som mellem hiint Rige og Sverrig, havde der været Leilighed for Norge til at hævne sig for den danske Indblandelse i Borgerkrigene, dersom Hakon havde været mindre fredelig sindet og Sverriges kloge Styrer, Birger Jarl, ikke havde fundet raadeligt, for ei at lade Norge blive alt for mægtigt paa Naborigets Bekostning, at ombytte Angriberens Charakteer med Fredmæglerens, endog med en kiendelig Partiskhed for Dan-

f) Suhm. IX. S. 672.
g) Hakon Hakonsens Saga p. 168.

mark. Efter flere frugtesløse Underhandlinger, fremtvang dog endelig Frygt for den norske Flaade, der udskrev Contributioner i Halland og truede Sielland med Landgang, en Fred mellem begge Rigerne i Aaret 1257, i Følge hvilken Skaden paa begge Sider skulde gaae op; ligesom ogsaa Kongerne paa en personlig Sammenkomst traadte i en nærmere Forbindelse[23]. At det var den norske Konges Forsæt og Ønske at vedligeholde denne gode Forstaaelse mellem Rigerne, viste han, da han kort efter tilsagde den kastilianske Konge sin Hielp mod enhver Fiende, undtagen Danmark, Sverrige og England h), og end mere, da han vilde have hiulpet Christoffer I. i Striden med den slesvigske Hertug og den lundske Erkebiskops Parti. Endnu tydeligere lagde han dette Sindelag for Dagen, da han, uagtet den forvirrede Tilstand, hvori Riget befandt sig under Erik Glippings Mindreaarighed, foreslog et Ægteskab mellem sin Søn Magnus, hvem han allerede 1251 havde tænkt at gifte med en Datter af Kong Abel i), og Erik Plovpennings Datter Ingeborg; hvilket fuldbyrdedes 1261. Men var det virkelig den norske Konges ædle Forsæt, ved dette Ægteskab at betrygge Rigernes Fred, da opnaaedes ikke Diemedet. Netop i denne Forbindelse laae den første Spire til en Tvedragt, der forøgede Danmarks Elendighed og Norges, fra andre Grunde hidrørende, Svækkelse; en Tvedragt, der dog maaskee, om ikke standset ved blotte Underhandlinger, vilde have indskrænket sig til enkelte Repressalier, dersom ikke Handelstridigheder mellem Norge og det, alt i sin Ungdom frygtelige Hanseforbund, hvis Parti Danmark tog, paa samme Tid vare indtrufne, og endnu vilde Krigen neppe være bleven saa langvarig eller ført med saamegen Bitterhed fra begge Sider, dersom ikke Norge havde ydet Erik Glippings Mordere et Tilflugtssted, hvorfra de i en lang

h) Hakon Hakonsens Saga. S. 335.
i) Suhm. X. S. 180. 220.

Vid kunde forurolige deres ulykkelige Fædreneland; og dersom ikke Stridigheder i det svenske Kongehuus, der var besvogret med det Danske, havde bragt Sverrige til at tage Parti og derved giort Forholdene endnu mere forviklede. Saa mange Motiver forenedes for at fremkalde denne første egentlig nordiske, ved sin Varighed og sine Følger, saa mærkelige Krig. Hvilken Indflydelse nu kan tilskrives enhver af disse forskiellige Motiver, vil en Fremstilling af Krigens Gang nærmere udvikle.

4.

Allerede det næste Aar efter Formælingen, 1262, medens Erik Glipping efter det ulykkelige Slag paa Loheden endnu sad fangen, henvendte de norske Konger, i Følge Overeenskomst med Birger Jarl, hvis Søn Valdemar var gift med Erik Plovpennings anden Datter, sig til den danske Enkedronning og Rigsforstanderen Hertug Albert af Brunsvig, for at erholde et Skifte. Et saadant synes rigtig nok at være foretaget, men, som Følgerne viste, ikke aldeles til Vedkommendes Tilfredshed k). Magnus Hakonsøn, som 1263 besteeg den norske Throne, vedligeholdt desuagtet i nogen Tid den gode Forstaaelse med Danmark [24]); men omtrent 1277 begyndte han at giøre alvorlig Fordring paa sin Dronnings Fædrene-Arv, som den danske Konge undskyldte sig med, endnu (for en Deel?) at skulle indestaae hos de sønderjydske Hertuger [25]). At en Kongedatters, enten af Mangel paa Evne eller paa Villie tilbageholdte Medgift, kunde foranledige Misforstaaelser og uvenskabeligt Forhold mellem Regenter, havde man ogsaa i Danmark alt flere Gange erfaret [26]); men ved Rigernes Nærhed og lige store Magt kom Underhandlinger og Fiendtligheder denne Gang til at gaae jævnsides l). Krigen mellem Brødrene Valdemar og Magnus om den

k) Suhm. X. S. 456.

l) Johan Grand ansaae Medgivtstriden som en Hovedaarsag til Krigen. S. R. D. VI. p. 300.

svenske Krone, i hvilken begge de andre nordiske Konger indviklede, gav Anledning til, at de Svenske, efter Tilskyndelse fra dansk Side, truede Norge med et Angreb m), og, i Følge enkelte Beretninger, skal det endog mellem Danske og Norske ved Skanør være kommet til blodige Optrin [27]). Imidlertid synes man endnu ikke paa nogen af Siderne, selv ikke i Norge, hvor den krigerske Erik Præstehader 1280 fulgte den fredelige Magnus Lagabæter paa Thronen, at have villet lade det komme til en egentlig Krig. En fredelig Afgiørelse af Rigernes Mellemværende overdroges derfor 1284 til Dannehoffet i Nyborg; hvor nogle som Opmænd udnævnte danske Bisper og Magnater, blandt hvilke Grev Jakob af Halland og Marsk Stig, dømte mellem Kongen, den sønderjydske Hertug Valdemar og det danske Rige paa den ene, og Erik Plovpennings Døttre paa den anden Side, at disse skulde indrømmes deres omkring i Riget adspredte Fædrene-Gods, som uretmæssigen var dem forholdt. Som en Følge heraf, affandt den danske Konge sig med Prindsesse Jutta; men, som det synes, ikke med hendes øvrige Søstre og mindst med den norske Dronning, hvem derimod Hertug Valdemar, den danske Konges hemmelige Avindsmand, i det ringeste forpligtede sig til at overgive alt hendes i Hertugdømmet beliggende Fædrenegods [28]). Hvilke Grunde den danske Konge kan have havt til, uagtet denne Kiendelse, at forholde den norske Dronning sin Ret, kunne vi ikke vide; men Forholdet mellem Rigerne maatte under saadanne Omstændigheder stedse blive mere og mere fiendtligt. Fra norsk Side begyndte en virksom Krig mod Danmarks Søfart og Handel. Den navnkundige norske Søhane Alf Erlingsen herjede i Aarene 1284–85 de danske Kyster, Søstæder og Øer, plyndrede og optog danske og hanseatiske Skibe n);

m) Ann. Isl. regii i Scr. rer. Dan. III. p. 116, ved A. 1278. Suhm X. S. 765. 781. Lagerbrings Svea R. Hist. II. S. 554.
n) Suhm X. S. 883-84. 894-900.

thi ogsaa imellem Norge og Hanseforbundet var det dengang kommet til Fiendtligheder. Alt i en Række af Aar havde Stæderne været i Besiddelse af vigtige Forrettigheder i Danmark, men af endnu flere og større i Norge, hvor man mindre kunde undvære deres Tilførsel. Her havde de fra Aar 1271 Contor og Stapel i Bergen; her fik de 1278 udvidede Friheder; her tilvendte de sig efterhaanden hele Handelen. Endnu var Norges Svaghed ikke saa stor, at det jo stundom kunde faae i Sinde at prøve paa at affaste det stedse meer og mere trykkende Aag. Det er derfor rimeligt, at de Norske, ved at plyndre de danske Søstæder, især Skanør, ogsaa kunne have havt til Hensigt at skade Stædernes Handel [29]. Til samme Tid anholdtes i Norge Stædernes Skibe, hvilket disse gjengjeldte ved at standse al Tilførsel til dette Rige [30]; og under det da bestaaende Forhold mellem de to nordiske Riger, faldt det dem ikke vanskeligt, ogsaa at formaae Erik Glipping til at begunstige deres Foretagender og standse Handelen mellem begge Riger, indtil Stæderne havde faaet Fyldestgiørelse [31]. Om denne Hansestædernes Strid med Norge forekomme nogle Oplysninger i to utrykte lybekske Kroniker, den ene anonym fra den første Halvdeel af det 15de Aarhundrede o), den anden af Reimer Kock henved 100 Aar yngre, men forfattet efter ældre Kilder. Da endnu ingen af dem her haver benyttet, og de kunne tiene til at bestyrke og supplere Corners og Crantzes Beretninger om et Tidsrum, i hvilket den norske Historie er saa ufuldstændig [32]), meddeles her det hidhørende, med Originalernes egne Ord:

(Af R. Kocks Krønike ved Aar 1284).

"Umme disse tidt dede de Koninck van Norwegen unde "syne Beuelhebbere dem Kopmanne vtt diissem Steden groten Ouer-"mot vnde Gewalt. De Copman klagede eren Ouericheiden, wel-"ckere wo wol se vaken schreuen vnde sendeboden schickeden an

o) Beskreven i nærværende Tidsskrift. I. S. 303 sqq.

"den Koninck, wurde ibt doch dagelikes erger unde böser, wente "de Koninck was entliken alrerede dat me der dudeschen in dem "Rike wol entberen konde."

"ɔ: Ved denne Tid giorde Kongen af Norge og hans "Embedsmænd, disse Steders Kiøbmænd megen Overlast. Kiøb-"mændene klagede til deres Øvrigheder, men omendskiøndt disse "ofte skreve og sendte Gesandter til Kongen, blev det dog Dag for "Dag værre, da Kongen var overtalt til at troe, at hans Rige "kunde undvære de Tydske."

(Af den anonyme lybekske Krønike, ved samme Aar).

"Se (Stædeme) leden ok sunderliken Koggen in den Ores-"sund [33]) unn in andere Stede, de wereden dat to Norwegen "nen Korne nen beer edder nen brot komen mochte edder ander "Gud, des wart dar so grot hunger dat se mosten to der sone gan."

"ɔ: Stæderne lagde ogsaa flere Kogger i Øresund og paa "andre Steder, for at forhindre Tilførsel til Norge af Korn, Øl, "Brød eller andre Vare. Derover opstod saa stor en Hungersnød, "at de maatte slutte Forlig."

Ved de Øvrigheder, til hvilke Stæderne berettes at have henvendt sig, forstaaes de Nabofyrster, som de erkiendte for deres Skytsherrer. Disse søgte ikke blot at stemme den norske Konge til et fredeligere Sindelag, men da dette ikke vilde lykkes, stræbte de endog at ophidse andre Magter mod Norge, ligesom Stæderne selv havde faaet Danmark paa sin Side. Med Skotland synes det at være lykkedes p); men ikke med England, hvis Konge derimod knyttede Venskabet med Norge fastere, ja endog skal have havt i Sinde at sende den norske Konge Hielpetropper [34]). De tydske Skribenters Udsagn [35]) om de ulykkelige Virkninger for Norge

p) See Alf Erlingsens Brev til den skotske Seneschal, meddeelt i Torfæi H. N. IV. p. 377.

Skriftet altsaa kun var sluttet paa Pergamentet, var Sagen dog til en Krig, som det vel ikke altid vilde være Hansens Interesse at standse i Fødselen. Der mangle heller ikke Grunde til den Formodning, at fiendtlige Planer mod Danmark, alt i Tidsløbet mellem Kalmarforliget og Erik Glippings Mord, have beskiæftiget den norske Regiering [**]); men det var dog egentlig denne tragiske Katastrophe, der forvandlede Rigernes fiendtlige Stilling til en formelig Krig.

5.

De fredløse Sammensvorne, forfulgte af Kirkens Band og Keiserens Akt, haabede med Grund Understøttelse af en Konge, der længe havde staaet i fiendtligt Forhold til deres Fædreneland, og deres Haab skuffedes ikke. Erik Præstehader følte ei, som Edvard III. af England x), hos sig selv nogen Opfordring til at hævne det paa hans kongelige Frænde forøvede Mord; men øinede derimod i Danmarks Tilstand, under en mindreaarig Konge, en indbydende Leilighed til at giøre Giengield for virkelige eller formeente, ældre og nyere Forurettelser. Efter de lybekske Krønikers udtrykkelige Vidnesbyrd, var det Erindringen om den faa Aar tilforn af den danske Regiering Stæderne ydede Understøttelse mod Norge, der nu bestemte den norske Konge til at tage en følelig Hævn, ved at aabne sit Land for de Forbrevne.

(Reimer Kock.)

"De Koninck van Norwegen droch lange den haedt vp "den Koninck Erick van Dennemarcken, dat he mit der Stadt "Lübeck hedde Frede gemaket, so doch alle sine Voruaren na der "Stadt vorderue stedes hebben gestan, vnde dat he ock den van "Lübeck vorgunnet, dat se oere Schepe in dem Oertsunde vnde "anderen sinen Hauen gelecht hebben in der vorschreuen Weide."

ɔ: "Kongen af Norge bar længe Had til Kong Erik af "Danmark, fordi han havde sluttet Fred med Staden Lybek, ef-

x) Thorkelin Anal. p. 159.

"ter hvilken Stads Skade dog hans Forfædre stedse havde tragtet [40]),
"og han tillige havde tilladt Lybekkerne at lægge deres Skibe i
"Öresund og andre af hans Havne, under den omtalte Feide."

(Derfor, da Erik Glipping var myrdet, modtog den norske Konge de Fordrevne i sit Land).

(Anon. lybekske Krønike, ved A. 1286)

"De vnthelt de Konynk van Norweghene, deme moyede "vore eer dat he mordet wart, dat de Konynk makede enen vrede "myt deme Rike to Norweghene vnn myt den Steden vnn "sunderliken myt der Stad to Lubek de he vnn syne Olderen "langhe hadden vorvolghet vnn leet der Schepe velich liggen in "synen Rike wor se quemen vpp der Norman schaden, des ghelikem "dede he nu wedder, he halp den vordreuen Denen, da se buwe- "den vp en Orland gheheten Helme ene starke Borch, dar af "deden se groten Schaden."

ɔ: "Disse modtog Kongen af Norge, hvem det fortrød, at "Kongen, før han blev myrdet, havde sluttet Fred med Norge og "med Stæderne, og i Særdeleshed med Staden Lybek, som han og "hans Forfædre dog længe havde forfulgt [41]), og havde ladet deres "Skibe lægge sig frit i hans Rige, hvor de lystede, til Nordmæn- "denes Skade. Derfor giorte han nu Giengield; han hialp de "fordrevne Danske til at bygge en stærk Borg paa Øen Hielm, "hvorfra de tilføiede (Danmark) megen Skade.

Imidlertid anførtes hverken Forholdet til Danmark, eller den nærmere Forbindelse, hvori enkelte af de Sammensvorne alt tidligere havde sat sig til Norge [42]), som Grund for den Beskyttelse, de nu fandt i dette Rige. Ved et aabent Brev (Tønsberg 25de Juni 1287) antoge den norske Konge og hans Broder Hertugen 8 af disse, blandt hvilke Marsk Stig og Niels Knudsen y), til sine

y) Grev Jakob maa dengang endnu ikke have været i Norge; men i September næste Aar var han der; Suhm XI. S. 53.

Mænd, toge dem med Familie og Gods under deres Beskiærmelse, lovende tillige at hielpe dem, og uden dem og deres Arvinger ei at slutte nogen Fred med den danske Konge eller nogen af deres Modstandere; Alt paa Grund af de Tienester, de og deres Forfædre havde beviist de norske Regenters Forfædre, de danske Konger z). Konghell-Slot indrømmedes dem som et fast Tilflugtssted, og selv svore de den norske Konge Huldskab og Troskab æ). I det følgende Aar (1288) paafulgte en Krigserklæring fra den norske Konge, hvori anførtes som Grund, deels den ham endnu forholdte Mødrenearv, deels den Uret, Grev Jakob og de øvrige Fredløse, efter hans Formening, havde lidt derved, at der negtedes dem at undskylde sig med Kiønseed [43]).

Uagtet man maa antage, at de Norske længe have været forberedte til en Krig, gik det første Tog mod Danmark dog ikke for sig, før i Sommeren 1289 [44]). I en Biographie af den skalholtske Biskop Arne, som i den norske Konges Følge bivaanede dette hele Tog, forekommer følgende omstændelige Fortælling derom [45]).

"Christi Himmelfartsdag (1289) ankom Bisskop Arne til "Bergen. Dette Foraar havde Kong Erik udbudt Leding; Rygtet "gik at han agtede sig til Skotland [46]), men nogle meente at det "gieldte Danmark. Skibene laae i Florevaag. Bisskoppen bad "Kongen om Tilladelse at vende tilbage til Island, hvilken Denne "villigen gav ham, hvorpaa han begav sig til Munkalifskloster. "Da Hr. Rafn Oddsson (en islandsk Magnat) erfoer dette, ud"virkede han giennem Audun Hestakorn, at Kongen tilbagekaldte "den givne Tilladelse, saasom Bisskoppen og han (Rafn) vare uenige "og deres Sag endnu ikke var afgiort. Audun lod nu Bisskoppen

z) Thorkelin Dipl. II. p. 110.

æ) Hvitfeldt. I. S. 299. En Krønike (Scr. rer. Dan. V. p. 532 cf. II. p. 265) vil endog at de lovede (assignaveruut) den norske Konge det danske Rige.

"vide, at han nødvendigen maatte reise øster til Vigen efter Kon-
"gen. Han seilede da sønder paa og traf Kongen ved Ekur-
"øerne ö) før St. Hansdag. Her bad han om Orlov at drage
"hiem, men da den blev ham negtet, gik han ombord paa Kon-
"gens Skib og fulgte med ham til Danmark [47]. Den 7de Juli a)
"(in octava Apostolorum Petri & Pauli) seilede Kongen med hele
"Flaaden til Øresund. Natten efter forgik Kolbein Kattervg, og
"omkom derved 160 (60?) Mand b). Om Morgenen lod Kon-
"gen sætte Ild paa Helsingør c); derpaa seilede han til Revshale-
"dybet [48]), hvor han i henved 5 Uger laae for Anker [49]). St.
"Olafs Dag (den 29de Juli) om Aftenen, besluttede Erkebiskoppen
"og de øvrige Biskopper at seile hiem; men Arne søgte forgiæves
"om Tilladelse til at følge med dem. Denne Sommer lod Kon-
"gen paa mange Steder giøre Strandhug [50]). Derfor vilde Arne
"ikke nyde nogen Spise, hverken Brød eller Smør, uden hvad der
"kòm fra Norge. Efter St. Olafs Dag skrev den danske Kong
"Erik til Kongen af Norge, Hertugen og Biskop Arne, og klagede
"over at Brødrene understøttede Greve Jakob med de øvrige hans
"Faders Mordere, og hærjede i hans Land. Han bad Biskop
"Arne udvirke hos Kong Erik, at han vilde forlade Greven og
"ophøre med Fiendtlighederne [51]). Derefter sendte den norske
"Konge Biskop Arne, Biarne af Gidskø og flere Herrer til Kiø-
"benhavn for at underhandle, men det kom ikke til nogen Fred [52]).

ö) Nogle Øer udenfor Hisingen, hvor ogsaa Hakon Hakonsens Flaade havde Station, paa hans Tog til Danmark.

a) De Esromske Aarbøger have 4ta feria post Oct. App. P & P. S. R. D. I. p. 248.

b) Hvitfeldt I. S. 299 beretter, at de som kom i Land bleve halshugne; efter de Esromske Aarbøger l. c. ved Helsingborg.

c) Hlesey og Lusseyri i den trykte Arna Bisk. Saga maa være en Skrivfeil, for Haleyri, eller Helsingaeyri; jvf. Hvitfeldt og de Esromske Aarbøger. l. c.

"Henved Laurentii Dag (10de August) seilede Kongen med hele "Flaaden sønder omkring Møen til Grønsund; Hæren landede "paa Falster hvor den brændte og skiændte. Derefter beleirede "Kong Erik Nyehuus d), hvor han tabte meget Folk og fik mange "Saarede. Maries Himmelfartsdag (15de August) forlod Kongen "Grønsund med hele Flaaden og seilede om Aftenen under Fyen [53]. "Morgenen efter havde Kongen en Samtale med sin Broder Her"tugen, Biskop Arne og sit Raad, hvori han var meget ivrig for "at stride mod den danske Konge og forsøge Lykken videre; men "de fleste vare derimod og vilde drage hiem til Norge. Endelig "blev den Beslutning taget, at Flaaden den Dag skulde seile nord"paa og lægge sig under Samsøe; hvilket ogsaa skedte. Næste "Morgen gik mange Skibe uden Tilladelse tilbage til Norge [54]. "Kongen afskedigede nu de fleste Skibe og seilede selv med en god "Vind hiem til Tønsberg, hvor han ankom før Bartholomæi Dag "(den 24de August [55])."

Saaledes endtes de norske Kongers første Tog med Danmark. Mere Søkrig end Landkrig; Kaperi og Plyndring af Kysterne, men intet egentligt Søslag; fra norsk Side offensive Foretagender, men dog intet Forsøg paa at giøre Erobringer, rimeligviis fordi Lehnsindretningen giorde langvarige Tog vanskelige — dette var Karakteren af det første Tog og af den hele Krig, som fornyer Mindet om Harald Haardraades Dage, medens de mange Underhandlinger, Stilstande og Brud af Stilstande igien nærme sig det 14de og 15de Aarhundredes Politik [56].

Allerede i næste Aar 1290, foretog den norske Konge sig det andet Tog mod Danmark e). Det gik denne Gang ikke til Sundet eller mod Kiøbenhavn, hvor de Norske forrige Aar havde

d) Efter Suhm. XI. S. 45 Stegeborg paa Møen.
e) Saaledes kaldes det udtrykkeligen af to gamle Annalister. S. R. D. I. p. 372. II. p. 175.

mødt Modstand, og til hvis Forsvar nu flere Foranstaltninger vare trufne [57]), men mod Rigets vestlige Dele. Efter St. Hansdag ankom den norske Konge med Flaaden til Aalborg, hvor han i 15 Dage blev liggende, uden at øve nogen Fiendtlighed; maaskee i Forventning af Medhold i en By, der altid havde underholdt megen Forbindelse med Norge [58]. Men da Indbyggerne samlede sig til Modværge, gik han til det store Belt, hvor han lod brænde og plyndre paa Langeland, forsaavidt der ikke svaredes Brandskat; ligeledes opbrændtes Svendborg, som dog tilhørte den mod Norge hidtil ikke fiendtligsindede Hertug Valdemar f). Maaskee var det ved samme Leilighed at den norske Konge laae med sin Flaade under Aggersøe og Omøe, formodentlig for at optage Skibe i Beltet, og lagde Nykiøbing i Odsherred og Holbek i Aske [59].

De Fredløse, som jævnligen ængstede Nørre-Jylland g), havde bemægtiget sig Den Hielm i Kattegattet, en Fierdingvei i Omkreds og en Miils Vei fra den jydske Kyst, som ved sin Beliggenhed og naturlige Beskaffenhed afgav et beqvemt Tilhold, hvorfra de kunde forurolige de danske Strømme. Her anlagde Marsk Stig en fast Borg [60]), hvilket og skal have været Tilfældet paa Sprogøe h); ligesom de og paa Samsøe havde Oplag af Proviant og Krigsfornødenheder i). Hvilken Ulykke det var for Riget, at indfødte Fiender saaledes indtoge faste Punkter i Hiertet af det, er let at indsee; men ikke mindre fordærveligt i sine Følger var det uden Tvivl for dets Velstand, at der paa Hielm og paa Grev Jakobs Slot Hunehals i Nørre-Halland sloges falsk Mynt k), og at de

f) S. R. D. I. p. 248. II. p. 389. 527. 635. III. 119. V. p. 625. Hvitfeldt I. S. 301. Suhm XI. S. 69-70.
g) S. R. D. I. p. 170.
h) Hvitfeldt I. S. 302. Nye Saml. til danske Hist. III. S. 115.
i) S. R. D. V. p. 626.
k) S. R. D. VI. p. 288. Suhm XI. S. 85.

Fredløse siden overgave begge Fæstninger til de norske Regenter, maaskee for at være sikkre paa disses Beskyttelse og som en Erstatning for Konghell-Slot [61]).

Blandt dette Aars Mærkeligheder fortiener det ogsaa at erindres, at den i nærværende Krigs Historie omtalte, navnkundige, Hr. Alf Erlingsen — maaskee den sidste Repræsentant for den gamle nordiske Viking-Stand, blev tagen til Fange og radbrækket i Skaane l). Han var af en berømt Magnat-Slægt i Norge [62]), eiede den betydelige Gaard Herre-Skielbred ikke langt fra Tønsberg m), og blev 1286 tilligemed den, ligeledes ved sin tragiske Skiebne bekiendte Audun Hugleiksen, ophøiet til Jarl n). Ikke blot Søkriger, brugtes han tillige i politiske Missioner, og synes baade i og uden for sit Fædreneland at have været en anseet og betydelig Mand [63]). For et, paa en Hr. Hallkell Ogmundsen udøvet Drab blev han med flere landsforviist i Aaret 1287, og flygtede til Sverrige, hvor han tilbragte nogen Tid i et Kloster [64]). Men ved Krigsudbrudet 1289 maa han have ombyttet den fredelige Celle med sit forrige farefulde Liv [64]); og da han, endnu ikke forsonet med sit Fædreneland, ansaaes for en Sørøver, blev han, i sine Fienders Vold, behandlet som en saadan, ikke som Krigsfange — et Vink om, at man alt dengang maa have skielnet mellem et Lands authoriserede Krigere, og dem "der løb paa sin egen Haand," som Hvitfeldt udtrykker sig o). At han tilhører Sagnet ikke mindre end Historien, turde maaskee være et Beviis mere for den Vigtighed, hans Land og Tid tillagde ham [66]).

---

l) S. R. D. I. p. 249. 255. II. p. 175. 196. Nye danske Mag. V. S. 193. Hvitfeldt I. S. 302. Suhm XI. S. 85-86.
m) Krafts Norges Beskrivelse. II. S. 752. Budstikken l. c.
n) S. R. D. II. p. 195.
o) I. S. 302.

6.

Erik Præstehaders Datters, den unge skotske Dronning Margretas Død i September 1290, skal have kaldt ham hiem fra sit Tog, ligesom og Underhandlingerne i den Anledning med England og Skotland, synes at have hindret ham fra nye fiendtlige Foretagender, i det ringeste er intet saadant os nu bekiendt [67]). Først i Aaret 1293 omtale Aarbøgerne hans tredie Tog mod Danmark p), som maae være gaaet for sig midt om Sommeren q). At dette Angreb ikke ene er gaaet ud paa at forstyrre den danske Skibsfart og Handel r), men at de Norske ogsaa maae have prøvet Foretagender til Lands, kan man slutte deraf, at Hertug Hakon den 24de August i Veile tog de viborgske Kaniker paa Lessøe under sin Beskiermelse s); skiøndt Aarbøgerne rigtig nok ikke omtale nogen Fiendtlighed, udøvet mod Kyster eller Byer i dette Aar. At den norske Flaade i saa mange Aar kunde beholde Overmagten paa de danske Strømme og hiemsøge Kysterne, var vel ikke ene at tilskrive dens Overlegenhed over den Danske, skiøndt endnu i dens Dalen kiendelig; men mere den danske Konges Ungdom, og mest dennes hemmelige Avindsmænd i Riget selv, den slesvigske Hertug Valdemar og Kongemordernes talrige og mægtige Slægt, fornemmelig den lundske Erkebiskop Jens Grand, hvis fiendtlige Opførsel mod Kongen giorde en betydelig Diversion til Fordeel for Norge. At den danske Regiering alt næste Aar efter Fiendtlighedernes Begyndelse søgte at skaffe sig fremmede Fyrsters Understøttelse, synes ikke at have havt videre Følger [68]); men efterat Erik

p) Det kaldes udtrykkelig saaledes i Kong Eriks Krønike. S. 193. S. R. D. I. p. 372. II. p. 175. 635. III. p. 315. IV. p. 230.

q) Den 9de Juni 1293 var Kongen og Hertugen endnu i Bergen. Thorkelin Dipl. II. p. 142.

r) Som Hvitfeldt vil. I. S. 304. jvf. S. R. D. I. p. 295.

s) Thorkelin Dipl. II. p. 142.

Menved i sit attende Aar var bleven myndig [69]), begyndte han paa Foranstaltninger, der sigtede ei blot til at afværge Fiendernes ødelæggende Angreb, men endog til at giengielde dem. Erkebispen var, med de øvrige høie Prælater, kongelig Lehnsmand, og som saadan forpligtet til, at stille Krigsfolk til Kongens Tieneste, om han end ikke selv personlig vilde følge Ledingen. Men i dets Sted erklærede han, at han ikke skyldte Kongen nogen Forbindtlighed, og at Krigen ikke vedkom ham, da den var begyndt i Anledning af den norske Konges ham forholdte Mødrene-Arv t). Ikke blot forbød han sine Underhavende, selv under Bandsstraf, at følge Kongens Udbud u); men han hindrede endog, at nogen fast Beslutning blev tagen paa det Dannehof i Nyborg, som Kongen sammenkaldte i Anledning af det forventede norske Angreb [70]). Da Kongen i egen Person ankom til Skaane, for der at styre Forsvarsanstalterne, forbød Erkebispen Indbyggerne at overlade ham Fødevare v); og ved Beleiringen af Hunehals, som Greve Jakob med hans Tilladelse havde befæstet paa Erkestiftets Grund, nøiedes han ikke med at negte Kongen sin Hielp, men lagde ham endog Vanskeligheder i Veien [71]). End mere umiddelbart virkede han mod Kongens og Rigets Interesse, ved skriftligen at ophidse den norske og svenske Konge mod Danmark x) og ved at gaae den norske Regiering tilhaande med Raad og Daad y); ja han misbrugte endog Kongens Tillid i den Grad, at han ved en Underhandling med de norske Regenter paa Gitderøe ved Varberg, hvortil han i Kongens Navn blev sendt, overtalte disse til ingen Fred

t) S. Kongens og Erkebispens Proces, S. R. D. p. 291. 300. 369.
u) ibid. p. 291. 323. 368-69.
v) ibid. p. 292. 368. Uden Tvivl ogsaa 1293; i dette Aars Mai ꝛc. var Kongen i Skaane; Suhm XI. S. 132.
x) ibid. p. 285. 293. 315. 325.
y) ibid. p. 315.

at slutte med Danmark, før Kongemorderne vare kaldte tilbage [72]). Med disse, som han havde vægret sig for, efter Kongens Opfordring, at erklære i Band z), underholdt han desuden en jævnlig Forbindelse, modtog dem paa sit Slot paa Bornholm æ), og benyttede engang en Reise i kongeligt Ærinde til Viborg Landsthing, for at have en hemmelig Sammenkomst med Marsk Stig og flere af dem, som i tre Dage reiste med ham lige til Middelfart ö).

Uagtet nu meget i Erkebispens øvrige Fremfærd, fra hans Standpunkt betragtet, kan undskyldes, er der dog heller ingen Grund til at dadle Kongen, som, saaledes truet af udvortes og indvortes Fiender, besluttede ved et dristigt Skridt at skille sig ved den, der var at ansee som Hovedet for de sidste, og derfor i April i Aaret 1294 lod den lundske Erkebisp fængsle. Ved denne mægtige Beskytters Fald synes de Fredløse og deres Tilhængere, endnu mere end ved Marsk Stigs Død Aaret tilforn, at have tabt Modet; den norske Konge, der nu ei kunde giøre sig saa megen Regning paa Partier i Landet selv, havde ogsaa mindre Udsigt til Lykke i sine Foretagender mod Danmark, hvis Konge desuden til samme Tid begyndte at handle offensivt, i det han nemlig giorde et Indfald i Nørre-Halland, hvor Hunehals, skiøndt forgiæves beleiredes, og ved den rygenske Fyrste Vitzlaf lod ødelægge det halve af Den Hising a). Derfor vides heller intet at være udrettet paa det, ved næste Aar 1295 omtalte, fierde norske Tog mod Danmark b).

---

z) ibid. p. 292.

æ) ibid. p. 293.

ö) ibid. p. 292. 317. 322. 325.

a) S. R. D. I. p. 249. III. p. 120. Hvitfeldt I. S. 305. Under 7de Juni 1294 indestod Kongen Kiøbenhavns Borgere for den Skade, de kunde lide af Rigets Fiender, naar de, som hidtil, tappert bekrigede dem; Suhm XI. S. 171. 872.

b) Dette nævnes i et Par af vore Aarbøger; S. R. D. I. p. 189. II. p. 175.

Hvad vi derimod med mere Omstændelighed vide, er, at den norske Konge indgik et Forbund med den slesvigske Hertug Valdemar, som, efter at hans Formynderskab over den danske Konge var ophørt, efterhaanden var traadt tilbage i sit Huses fiendtlige Forhold til Danmark, og med dennes Broder Hertug Erik, der af den norske Konge blev slagen til Ridder [73]. Men da Hertug Valdemars Flaade var uhelbig til Søes mod de Danske c), havde begge Kongerne derefter et Møde den 25de September paa Hindsgavl i Fyen, hvor der vel ikke blev sluttet nogen endelig Fred, men dog en Stilstand, som indbefattede Kongerne og deres Undersaatter paa begge Sider samt en Deel af de danske Fredløse, indtil St. Hans-Dag 1296, da de igien skulde mødes paa den lille Øe Egholm ved Skielskør. "Undersaatterne skulde under Stilstanden frit reise og "handle i Rigerne; den norske Konge skal beholde hans Møderne, "som han haver udi fri Brug, og om han paataler noget "videre, skal hannem vederfares hvad Landsloven formaaer." (At dette skal forstaaes saaledes, at den Mødrenearv, som den norske Konge havde Ret til, skulde ham oplades til frit Brug, viser det norske Manifest af 1308 [74]). Han skulde ogsaa beholde Fæstningerne Hielm og Hunehals (hvor dog imidlertid ikke maatte myntes), uanfegtede af den danske Konge. Som et Tillæg til denne Stilstand kan ansees det Forlig, som Hertug Valdemar i Begyndelsen af 1296 indgik med den danske Konge i Vordingborg, ved hvilket bestemtes, at dersom den norske Konge og Hertug ei kunde komme til endeligt Forlig med den danske Konge i Følge det Hindsgavlske Fordrag, da skulde de staae til Rette efter den danske Lov; og vilde de ikke, skulde de slesvigske Hertuger holde med den danske Konge, ei med den norske d).

c) "Den blev nederlagt i Grønsund;" Hvitfeldt S. 306. jvf. S. R. D. II. p. 175.

d) Hvitfeldt. S. 306-8.

Ved St. Hansdag samme Aar, mødtes Kongen af Danmark med Hertug Valdemar og norske Gesandter paa Sommerstedhede i det Slesvigske, hvor de forlængede den tidligere Stilstand paa 2 Aar og aftalte en ny Sammenkomst i Middelfart vor Frue Dag (ɔ: Mariæ Fødsel, den 8de September), som ogsaa blev holdt, men uden Resultat, da der under selve Sammenkomsten øvedes Fiendtligheder fra dansk Side, saavel mod de forhadte Kongemordere, som mod den norske Konges Mænd, der i Tillid til Stilstanden reiste giennem Jylland [75]). I Aaret 1298 aftaltes igien et Møde ved Præstholm i Halland den 8de September, hvortil Erik Menved og hans Broder Hertug Christoffer gave den norske Konge og Hertug en Leide paa 15 Dage, der blev bekræftet ved Forlovere og strenge Forpligtelser paa Dansk Side; men som dog ikke skulde gielde for Hertug Erik af Langeland eller for de Fredløse e). Dette Møde synes rigtig nok at være bleven holdt, enten paa det bestemte Sted eller i Nærheden deraf [76]); men uden at noget mere udrettedes paa dette, end paa det foregaaende. I det danske Leidebrev omtales end videre en "Forhandling, som for stakket siden var giordt til Kiøbenhavn med Hr. Lennert Birckerø (Biørn Erlingsen af Biarkey) og Odder Huglasøn (Audun Hugleiksøn) paa Herrernes (de norske Regenters) Vegne, som skulde blive ved Fuldmagt;" [77]) men om denne Forhandling, der maaskee er sluttet samme Aar (1298) vides for øvrigt aldeles intet. Dette var da den sidste Underhandling mellem Rigerne, under Erik Præstehaders Regiering; i det mindste kiendes ingen saadan forinden hans Død, den 10de Juli 1299, samme Aar, i hvilket Erkebispens Fængsling bragte Interdict over det danske Rige.

Da Erik Præstehader synes at have levet i en, for de Tider mellem kongelige Frænder sielden Harmoni med sin Broder Hertug

e) Hvitfeldt. S. 310.

Hakon, fandt der ved dennes Thronbestigelse heller ingen Forandring i Norges Politik. Stilstanden, om nogen saadan fandt Sted mellem Rigerne ved Erik Præstehaders Død, blev ikke af lang Varighed, hvad enten Skylden var mest at tilskrive den danske Konge, den norske Konge, eller de Fredløse f). Allerede næste Aar 1300, foretog Kong Hakon sig et Tog mod Danmark, der som de forrige mest gik ud paa Plyndringer og Brandskatninger, saavel af ham selv, som af de Fredløse, især Greve Jakob [78]). Af egen Drift gik nu Hertug Erik af Langeland til den norske Konge, som laae ved Fænøekalv i det lille Belt [79]), og udvirkede at en Sammenkomst mellem Kongerne blev foreslaaet paa Tornborg ved Korsør, hvor Sagen skulde afgiøres ved Opmænd. Den danske Konge antog Forslaget og udfærdigede et betryggende Leidebrev for Kong Hakon og Følge indtil 100 Personer, til et Møde med ham, (ikke paa Tornborg, men i Skielskør) og derfra tilbage til deres Skibe ved Egholm; i Følge hvilket tillige alt Kongens Arvegods, rørligt og urørligt, skulde være den norske Konge pantsat, indtil han blev tilfredsstillet. Fra denne Leide vare dog Kongemorderne og deres Tilhængere undtagne [80]). Men midt under disse Underhandlinger øvedes Fiendtligheder paa begge Sider; og paa Mødet selv, som maa have været meget kort g), udrettedes intet Afgiørende, hverken med Hensyn til Kongernes Mellemværende eller til de Fredløses Fordringer.

7.

Omtrent paa denne Tid begyndte nye politiske Forhold at udvikle sig i Norden. Sverrigs Regiering, der hidtil blot havde afgivet en Tilskuer ved de to andre Rigers Stridigheder, begyndte at nærme sig Norge; og da Kong Birger ved et dobbelt Svoger-

f) Hvitfeldt. S. 313.
g) Dersom han den 26de August alt var igien i Bergen, da Skielskørmødet holdtes den 21de August. Suhm. XI. S. 376.

stod var forenet med den danske Konge, maa man vel forklare denne Nærmelse af Marsken Thorkel Knudsens Politik og den ærgierrige Hertug Eriks Indskydelse. Ved Mikkelsdag 1302 holdtes i Solberg ved Göthaelven en Sammenkomst mellem den norske og svenske Konge, dennes Brødre, Greve Jakob af Halland, Witzlav af Rygen og mange Magnater, paa hvilken et fast Forbund sluttedes mellem Rigerne, til hvis Bestyrkelse den svenske Hertug Erik forlovedes med Kong Hakons da eetaarige Datter Ingeborg h). Som en Virkning af dette Forbund kan man ansee den Beskyttelse, som Birger faa Dage efter forundte nogle af de danske Kongemordere, hvilke han havde hørt, at den danske Konge mod Lov og Ret havde undertrykket; saavel som hans Løfte, efter Kong Hakons Anmodning, at stræbe at skaffe dem Forlig, hielpe dem til Ret og Fyldestgiørelse efter de danske Love, og i Nødsfald aabne dem et Tilflugtssted i sit Rige [81]. Det Solbergske Forbund bekræftedes igien det følgende Aar 1303 paa et Møde paa Tyrholm i Göthaelven, af den norske og svenske Konge, de svenske Hertuger, og mange Store af begge Riger; hvorved tillige danske Gesandter indfandt sig, og hvor en Forening mellem de to Riger blev sluttet, der aabenbar var stilet mod Danmark [82]. Men at Erik Menved ikke ansaae denne Forbindelse, enten for varig eller farlig for sig, saalænge hans Svogers Myndighed ikke var alt for meget svækket, viste han ved at negte de svenske Hertuger, som, efterat Fiendtlighederne mellem dem og deres Broder vare komne til Udbrud i A. 1304, søgte Tilflugtssted i Danmark, sin Bistand [83]. Derfor maatte de ogsaa ved Kolsæter-Forliget med deres Broder af 15de Februar 1305, (for hvilket baade den danske og norske Konge gik i Borgen) forpligte sig til, ikke at hielpe Norge mod Danmark [84]. Afviiste fra dette Rige, vare de nemlig blevne modtagne i hiint, og

---

h) S. R. D. III. p. 124.

havde erholdt en Understøttelse, der ikke blot satte dem i Stand til at trodse deres Broder, men kunde giøre dem selv til farlige Naboer for Danmark. Først indrømmedes dem Fæstningen Konghell; derpaa overlodes dem Nørrehalland, hvoraf den norske Konge paa følgende Maade var kommen i Besiddelse. Erik Menved havde udskrevet en almindelig Skibsleding i), hvormed han, som det synes, i Slutningen af Aaret 1304 angreb Nørre-Halland og beleirede Fæstningerne Hunehals og Varberg, men uden Nytte. Imidlertid trøstede Grev Jakob sig dog ikke til at værge sit Land mod sin Lehnsherre og afstod derfor i Tønsberg, den 9de Marts 1305, for sig og Arvinger, Grevskabet med al Rettighed og Tilhørende til den norske Konge, som et Vederlag for de mange Velgierninger, han og hans Forgiænger havde beviist Greven og Grevskabet ved at forsvare det mod Danmark, ved at opbygge Hunehals og Varberg, ved at underhandle for ham med den danske Konge, og ved at gaae i Caution for 2000 Mark Sterling, som Hertug Valdemar af Slesvig havde laant Greven; dog betingedes tillige, at dersom den norske Konge ved et Forlig kunde forene Halland med den norske Krone, skulde han give Grevens Børn en Understøttelse, overeensstemmende med Krigens meer eller mindre heldige Udfald, og det, i Tilfælde af den norske Konges Død forinden, efter 6 Nordmænds Kiendelse [85]). Uagtet nu Greven, som Vasal, var aldeles uberettiget til en saadan Afstaaelse, og denne derfor at ansee som aldeles ugyldig, saa overgav dog Hakon Nørre-Halland med Varberg igien til de svenske Hertuger k): en Forlehning, der

i) Expeditio *Coggonum* (S. R. D. I. p. 250); formodentlig har Hæren landet i Halland, for at undgaae den længere og besværligere Vei til Lands; jvf. Hvitfeldt S. 322. Suhm XI. S. 456–57. 488.

k) *Ericus Olai* p. 98 siger, at Greven afstod Landet for en Sum Penge.

havde været en Hovedaarsag til Grevens Had med sin Lehnsherre, og til dennes Mord, samt en medvirkende Aarsag til nærværende Krig, truede saaledes med at skille sig fra den danske Krone.

Samme Aar, som denne Afstaaelse gik for sig og Kolsæter-Forliget sluttedes, blev paa et Dannehof i Helsingborg, hvorved de svenske Hertuger vare nærværende, og hvortil Kongemorderne, under given Leide, vare indstævnede, disses Sag igien foretagen, og Dommen over dem bekræftet, men af dem selv igien appelleret til Paven l). Da nu den norske Konge, for at lægge sit fredelige Sindelag for Dagen, forviste dem fra sit Rige, banedes der Vei til en Fred, der samme Aar blev sluttet mellem Rigerne, paa et Møde i Helsingborg af de tre nordiske Konger og de svenske Hertuger [86]. Dog, endnu var Stemningen mellem Regenterne og Giæringen i Norden saadan, at en varig Fred ikke var tænkelig. Den blev alt næste Aar brudt, som det synes, af de Danske, ved Indtagelsen og Opbrændelsen af det af de Fredløse til Norge afstaaede faste Slot paa Hielm, hvor hine dog formodentlig stedse havde havt Tilhold, og ved Optagelse af norske Skibe [87]. For at giengielde dette Fredsbrud forsøgte de Norske en Landgang, saavel ved Tornborg i Siell, hvor de med stort Tab bleve slagne tilbage, som ved Kiøbenhavn, ligeledes uden Held m). Da nu paa samme Tid de svenske Hertuger havde taget deres Broder Kongen tilfange, og Erik Menved, som Garant for Kolsæterforliget, lod en Hær rykke ind i Sverrig, fandt Hertugerne det af Vigtighed at vedligeholde Fiendtlighederne mellem de to Riger. Hertug Erik skrev derfor den 25de November 1306 til det norske Raad, og bad det formaae hans tilkommende Svigerfader Kongen, paa Grund af hiint Fredsbrud, til ikke at udelukke af sit Rige dem, som vilde

l) Hvitfeldt S. 328. Suhm XI. S. 490 beviser, at det maa have været i September.

m) S. R. D. I. p. 250. Hvitfeldt S. 331.

holde med ham (de Fredløse?) n). Selv begav han sig i Begyndelsen af følgende Aar 1307 til Norge, hvor han den 14de Februar udstedte en skriftlig Forsikring, at det var hans, hans Broder Valdemars og det svenske Folks Forsæt, at vedligeholde Fred og god Forstaaelse med Naboriget o). Hertugerne opnaaede fuldkomment deres Hensigt. Under 8die Mai udstedte den norske Konge et Manifest, hvori han udviklede de nærmere Omstændigheder ved den nys omtalte Dom over Kongemorderne, den derpaa følgende Fred mellem Rigerne, samt dennes Brud fra dansk Side; hvorfor han efter sin tilkommende Svigersøns, sine Biskoppers og Fleres Raad havde taget Greve Jakob og alle de øvrige, som fra Danmark vare komne til ham, med deres Børn og Følge under sin kongelige Beskyttelse [88]). Ved Slutningen af Aaret forpligtede Hertugerne sig, mod norske Subsidier, nemlig 1000 Mark reent Sølv, 1000 Mark gammel norsk Mynt, og Leding og Landskyld for et Aar af Elfarsyssel og Ranarike, at bekrige Danmark; ligesom og begge Parter forbandt sig til, ingen Separatfred at slutte med dette Rige p). Med den danske Hertug Christoffer, der faa Maaneder tilforn, under Forlehningen med Sønder-Halland og Samsøe, havde forpligtet sig til at hielpe sin Broder, naar Kongerne af Norge og Sverrige angrebe ham, indgik Hertugerne en hemmelig Forening mod Danmark q); ligesom han og selv traadte i en nærmere Forbindelse med den norske Konge og de Fredløse. Desuagtet fandt de det dog raadeligst, da de paa ny truedes med et dansk Indfald i Sverrige, at løslade deres Broder af sit Fængsel i Marts 1308, og derpaa at slutte en Stilstand med den danske

n) Thorkelin Anal. p. 77-78.
o) Lagerbring III. S. 48.
p) Thorkelin Anal. p. 87-91. Lagerbring III. S. 46-49. Suhm XI. S. 560-61.
q) Thorkelin Anal. p. 82. Hvitfeldt S. 337-38. 350.

Konge r); ved hvilken tillige bestemtes, at den norske Konges Undersaatter, dersom han ønskede det, maatte (Kongemorderne undtagne) nyde deres Gods, samt handle og vandle i Riget [99]). En Nærmelse blev paa den Maade indledet mellem Rigerne [00]), der maaskee saa meget sikkrere kunde lede til en Fred, som der alt var udbrudt en Misforstaaelse mellem Kong Hakon og de svenske Hertuger, fordi disse ikke vilde give Varberg tilbage, der i næste Aar endog udbrød til virkelige Fiendtligheder s). Desuagtet udrustedes en betydelig norsk Flaade, som, efter at have tabt nogle Skibe ved et Angreb af Hertug Erik, ankom i de danske Farvande i Sommeren 1309 t). Der sammenstødte altsaa Bevæggrunde for begge Riger, til ikke længer at udsætte en endelig Fredsslutning. Denne kom i Stand i Kiøbenhavn, i Overværelse af den norske Konge, og Hoved-Stridspunkterne om hans Mødrene-Arv, om Kongemorderne og om deres Affoms og Paarørendes Forhold til Fædrenelandet, bleve her afgiorte. I denne Anledning bestemtes tillige, at til Fredens Beskyttelse skulde Kong Hakons ældste Datter Ingeborg (hidtil forlovet med Hertug Erik) ægte Kong Birgers Søn Magnus, og erkiendes for Arving til Norge dersom Kongen selv ingen ægte Søn efterlod sig u); hvorimod begge Konger af al Magt skulde arbeide paa, at Birger igien kunde komme til Regieringen i Sverrig og hans Søn der blive hans Efterfølger. Som en Erstatning for den norske Konges Mødrene-Arv i Danmark og Indkomsterne deraf, fra 29de August 1308, skulde den danske Konge afstaae ham (til Eiendom?) en Deel

r) Lagerbring III. S. 53. 55. 56.

s) Lagerbring III. S. 63. sq.

t) *Ericus Olai* p. 105. Lagerbring III. S. 65, som mener, at Flaaden egentlig var bestemt mod Hertugerne; hvilket maaskee bestyrkes af Kong Hakons Brev anført af Suhm XI. S. 606.

u) Dette var den tredie Arv i Følge Kong Hakons egen Successionslov, *Kongaerfda* &c. Thorkelins Udg. p. 9.

Gods i Nørre-Halland (Nord for Etheraaen, nu Falkenberg-Aae); det øvrige af Nørre-Hallands fire Herreder, skulde den norske Konge modtage i Forlehning, med samme Friheder, som Greve Jakob havde havt det, mod derfor at giøre den danske Konge Eed og Tieneste; dog med Betingelse, at Kongemorderne og deres Slægt der ikke skulde have Tilhold, og at der fra dansk Side skulde medvirkes til, at Fæstningerne, med videre, (som de svenske Hertuger havde i Besiddelse?) kunde blive den norske Konge indrømmede [91]. Paa det at intet skulde blive tilbage, som kunde foranledige ny Strid, skulde den norske Konge, saasnart han var kommen i Besiddelse af benævnte fire Herreder, give et formeligt Afkald paa alt sit Mødrenegods i Danmark v). Af Agt for Kong Hakons Bøn, skulde Hustruer, Børn og Tilhængere af de ni Kongemordere, som havde forbrudt deres Gods, før de svore den norske Konge Huldskab, nyde deres Mødrenegods, men sælge det inden tre Aar, og aldrig lade sig see i Riget. De øvrige Sammensvorne, med Hustruer og Børn, som ikke vare fradømte deres Eiendomme, inden de gik i den norske Konges Tieneste, maatte opholde sig i Riget og beholde deres Fædrene- og Mødrenegods, imod at stille Kongen Borgen; kunde de ikke dette, skulde de sælge Godset og forblive uden for Riget. Angaaende de øvrige, kom det an paa Kongens Naade, hvilke maatte komme tilbage og erholde deres Eiendomme, hvilke udenlands skulde oppebære Indkomsterne af dem, og hvilke for stedse skulde være landsforviste, men maatte sælge deres Gods og trække Pengene ud til sig. Under Forhandlingen var det Grev Jakob tilladt, at fremstille sig i Hakons Følge for den danske Konge. Enhver af Kongerne skulde vederfares Ret efter Landets Love, med Hensyn til hans Anke mod den Andens Undersaatter. Handlende af det ene Rige, som leed Skibbrud i det andet, skulde

v) Endnu 1312 stadfæstede Kong Hakon en Gave af hans Moster til Sorøe Klofter. S. R. D. IV. p. 509.

have frit Lov til selv eller ved andre at bierge deres Gods. Ingen Told maatte kræves af de Handlende, uden den som fra gammel Tid var brugelig. Vare, som Kiøbmænd af det ene Rige havde kiøbt i det andet, før Handelsforbudets Bekiendtgiørelse, kunde mod Toldens Erlæggelse frit udføres; men Vare, som vare kiøbte efter Handelsforbudet, maatte ikke udføres, uden særskilt Tilladelse. Kongen af Danmark skulde saa snart muligt bekrige de svenske Hertuger, og den norske Konge ikke slutte Fred med dem, uden den danske Konges Samtykke; heller ikke nogen Stilstand med dem, uden en kort, som indbefattede den danske Konge og hans Rige, og forkyndtes ham betimeligen. Ingen af Kongerne maatte slutte særskilt Fred med nogen af Hertugernes Parti, uden en saadan, som kunde være dem selv eller Kong Birger til Gavn. Endelig underkastede, i Tilfælde af Fredsbrud, den danske Konge sig den Osloske Biskops og den norske Konge sig den Roeskildske Biskops Band [92]).

Disse vare Hovedmomenterne af en Fred, som er mærkelig, ei blot fordi den endte en mere end tyveaarig Krig, men og fordi det var den første mellem de to nordiske Riger, hvorover et formeligt Fredsinstrument synes at være affattet, og fordi vi ikke ved nogen tidligere Anledning træffe saa mange vigtige Bestemmelser fastsatte, med Hensyn til Rigernes gienſidige, især merkantilske Forhold. For øvrigt er det ikke blot chronologiske Vanskeligheder, disse Underhandlingers Resultat frembyder; det er ogsaa vanskeligt at forklare, hvilke Anskuelser og Hensigter der paa begge Sider kunne have ledet de underhandlende Parter. Hvad der egentlig kan have bestemt den norske Konge, hvis Tab under Krigen vel neppe kan have oversteget Danmarks, til at gaae over til det danske System, som her aabenbart var Tilfældet; om det ene var de svenske Hertugers Vægring at afstaae Konghell, eller maaskee tillige Frygt for et misfornøiet Parti i Norge, som muligt kunde forene

sig med Hertugerne [93])? Hvad der giorde Norges og Sverrigs Forening saa lidet betænkelig for den danske Konge, at han endog giorde denne til en Betingelse for Freden; om det var Hengivenhed for hans Svogers Interesse, eller snarere den samme Mangel af politisk Blik i Fremtiden, der lod de europæiske Magter med Ligegyldighed betragte Calmar-Unionen og Foreningen mellem Frankrig og England ved Troyes-Fordraget 1420? — Alt dette kunne vi, ved den nordiske Histories Ufuldstændighed i dette Tidsrum og Taushed om Alt hvad der vedkommer de indre Drivefiedre i disse Begivenheder, vel ikke haabe at bringe til Klarhed.

Men var denne Fred vanskelig at forklare med Hensyn til begge Parters Stilling og Interesse, saa bleve dens Betingelser ogsaa kun tildeels opfyldte; skiøndt den norske Prindsesse virkelig blev trolovet til danske Gesandter, som dertil vare befuldmægtigede af Kong Birgers Søn. Ogsaa bemægtigede den norske Konge sig Konghell, men trak sig derpaa tilbage og iagttog en Uvirksomhed, som viste at han i Grunden ikke ønskede Hertugernes Undergang. Den danske Konge var imidlertid rykket ind i Sverrige med en stærk Hær og trængt frem til Nykiøbing, som beleiredes; men Mangel af Proviant og Anførernes Misfornøielse nødte ham til at trække sig tilbage, og da Hertugerne fik Luft paa den Kant, vendte de sig mod den norske Grændse, fik Konghell tilbage og sluttede derpaa Stilstand med den norske Konge x). Maaskee ere de endog snart efter blevne enige om en nærmere Forbindelse, som Omstændighederne dog for Dieblikket bød dem at holde hemmelig. Der existerer i det ringeste et Document, dateret 22de Marts 1310 [94]), hvorved den norske Konge og Hertugerne sluttede en bestandig Fred; de sidste overgave hiin Nørre-Halland med Varberg, Hunehals og

---

x) Flatø-Annalerne omtale ved dette Aar Strid mellem Kong Haken og Hertug Erik, og Indfald af de Svenske i Norge. jvf. S. R. D. III. p. 128.

Konghell (som jo tilkom ham efter den 1309 sluttede Kjøbenhavnske Fred?) og lovede at hielpe ham til at faae denne uden Skade for hans Ære og Lempe, ophævet; Kongen forpligtede sig til, inden tre Aar at give Hertug Erik sin Datter og Hertug Valdemar sin Broderdatter til Ægte; hvorhos bestemtes, i Tilfælde af Kongens Død uden mandlige Livsarvinger, forinden Hertugens Bryllup, at Dronningen og det norske Rigsraad da skulde overgive Prindsessen og Riget til denne.

Dog, denne hemmelige Tractat, om den end virkelig er bleven ratificeret, blev faa Maaneder efter igien ophævet ved Freden i Helsingborg. I Sommeren 1310 samledes her Kongerne af Danmark, Norge og Sverrig, de svenske Hertuger, Hertug Christoffer af Halland og Samsøe, Greve Gerhard af Holsteen, Greve Henrik af Meklenborg og mange flere Store, for at ordne de svenske Anliggender og befæste de nordiske Rigers Fred. Først indsattes Kong Birger paa ny i sine Rettigheder, og Riget deeltes mellem ham og hans Brødre. Dernæst blev Forholdet mellem de tre nordiske Konger paa den ene og de svenske Hertuger paa den anden Side, nærmere bestemt paa følgende Maade. Erik Menved skulde forlehne Hertugerne med Nørre-Halland indtil Etheraae, som et Fanelehn, imod at de aflagde ham Eed og tiente ham med 60 Mand. Hertugen skulde frasige sig Prindsesse Ingeborg og det norske Rige, og derimod ægte Kong Eriks Søsterdatter, Sophie af Werle, ligesom igien den norske Prindsesse skulde forenes med den svenske Prinds Magnus. Den norske Konge skulde opgive al Fordring paa Hertugerne, og dersom han vilde tiltræde den helsingborgske Forening, skulde han have Konghell tilbage og Fangerne paa begge Sider løslades; vilde han ikke, skulde Hertugerne beholde Konghell og Fangerne, og den danske Konge iagttage Neutraliteten. Ved samme Tid udfærdigede Kong Erik et Lehnsbrev paa Nørre-Halland til Hertugerne, som igien forpligtede

sig til, efter Opfordring at indfinde sig hos Kongen og aflægge ham deres Lehnseed. Hertug Erik forskrev sig til den Morgengave, han vilde give sin bestemte Brud. Endelig skulde alle Trætter mellem de tre Nationer ordeles efter Landsloven, og en evig Fred mellem Rigerne finde Sted [95]). Endnu i følgende Aar 1311 synes der at være bleven underhandlet mellem Kong Hakon og Hertugerne, under den danske Konges Mægling y). Men at disse Underhandlinger blot sigtede til at giøre den danske Konge tryg, og at den Romer-Reise, Hertug Erik samme Aar foretog sig, for at erhverve sig Dispensation til Ægteskabet med Sophie af Werle, førte til et ganske andet Resultat end Erik Menved ventede, erfaredes, da Paven, paa Grund af Slægtskab, men rimeligviis efter Hertugens eget Ønske, negtede ham Dispensation, og begge Brødrene ved Mikkelsdagstide 1312 i Oslo holdt Bryllup med de norske Prindsesser.

Upaatvivleligen sluttedes dette Ægteskab uden den danske Konges Samtykke, maaskee endog uden hans Vidende [96]). Men ligesom Hertugerne havde deres Grunde for ikke at ønske noget Brud med Danmark, saaledes kunde Erik Menved ogsaa have sine Grunde, for ei med Sværdet at tage Hævn over Hertug Eriks Troløshed. Man greb til det gamle Nødmiddel — Underhandlinger. Ved Pindsetider 1313 sluttedes i Helsingborg et Forbrag imellem Kongerne af Danmark og Sverrig, Hertug Christoffer og Nicolaus af Werle paa den ene, og Kong Hakon med de svenske Hertuger paa den anden Side, i Følge hvilket der skulde være "en evig fast Fred under Rigerne;" Ophævelsen af Hertug Eriks Ægteskabsløfte til Sophie af Werle skulde affones med Penge; Hertug Erik skulde hielpe den danske Konge mod enhver Fiende; og Stridigheder mellem begge Parter afgiøres ved bestemte Voldgiftsmænd [97]).

y) Hvitfeldt S. 354.

Den sidste Periode af denne Krig foranlediger os til at sande den gamle Hvitfeldts Bemærkning: "Saaledes seer man, at "Herrer og Fyrster handle med Forbund, at de lege dermed, ligesom "Børn med Æble og Pærer, man kaster hid og did, og anseer "hver sit Nytte og Gavn, saa at alle Forbund due vel en Tid "lang, men tage paa det sidste en ond Ende, thi hver dem giør, "haver sit Forsæt og sin Ende" z). Siælen i alle disse Forbund og Underhandlinger, som overhoved i de sidste ti Aars nordiske Politik, var den svenske Hertug Erik. Skade, at ingen samtidig Krønike sætter os i Stand til at opfatte og fremstille et sanddru Billede af denne høist mærkelige Charakteer, uden hvis tidlige, tragiske, skiøndt ei aldeles uforskyldte Catastrophe, Norden uden Tvivl vilde have faaet en anden politisk Skikkelse. Kiæk og ærgierrig, talentfuld og virksom, synes han at have næret Planer til en Forening mellem de nordiske Riger. At det var hans Forsæt at støde sin Broder fra den svenske Throne, lader sig ikke omtvivle, og hans Ægteskabsforsøg paa een og samme Tid ved det norske og danske Hof, faaer maaskee mindre Udseende af hensigtsløst Bedrag, naar man antager, at han ikke kunde blive enig med sig selv, om den norske eller danske Krone nærmest kunde føre til hiin Forening; thi til den sidste var det ved Erik Menveds Barnløshed og hans Broders Opførsel ei aldeles usandsynligt, at et Ægteskab med den danske Konges Søsterdatter, det oldenborgske Huses Stammoder, kunde have banet ham Vei. Dog — disse Planer, om de virkeligen have beskiæftiget ham, gik til Grunde med ham selv. Imidlertid ophørte de nordiske Riger fra denne Tid af, dog ingensinde at tage virksom Deel i hverandres Anliggender. Ægteskabet mellem Hertug Erik og den norske Prindsesse fremkaldte Foreningen mellem Sverrig og Norge under Magnus Smek; og ved at forfølge Begivenhedernes Sammenhæng op til deres Udspring, opdager man saaledes i en Udaad af oprørske Vasaller, og i den danske Regierings Uformuenhed til at udrede en Prindsesses Medgift, den første Spire til den Kalmarske Union.

---

z) S. 355. jvf. S. 351.

Anmærkninger.

1.

Man erindre sig Keiserens Lehnsplaner med Danmark, Böhmen, Polen. Selv Richard I. da han løslodes af sit Fængsel, maatte tage England til Lehn af Henrik VI. Ogsaa de engelske Kongers Foretagender mod Skotland høre hid.

2.

Alþydan er giörn til nyungarinnar, sagde Sigurd Syr til sin Stedsøn, *Heimskr.* II. p. 36. Paa denne facilitas et inconstantia, som Didrich Munk i Olaf den Helliges Historie omtaler hos Thrønderne, (Scr. rer. Dan. V. p. 324) kunne de hyppige Regentskifter fra Hakon Adalst. Fostres Død til Magnus den Gode ogsaa tiene som Beviis.

3.

Det var egentlig den sidste Lov om Fortrinet af en dansk Mands Vidnesbyrd i Norge, der med Rette opbragte Folket; for øvrigt maatte disse Love mere tiene det med den danske Regiering misfornøiede Parti til Paaskud, end de kunde siges at være enten nye eller skadelige. Nogle af dem vare ældre Love, som her blot vare fornyede; andre sigtede til at befordre den offentlige Sikkerhed, hvorfor der og, efter gamle Vidnesbyrd, under Svend Knudsens Bestyrelse øvedes ligesaa lidet Tyveri og Drab i Norge, som i Knuds øvrige Lande (Suhms Danmarks Historie III. S. 681). Nogle af disse Love blev alt Magnus den Gode nødt til at ophæve (Torfæi H. Norv. III. p. 239); andre af dem, som heller ikke vare saa lidet i Harald Haardraades og Magnus Barfods Aand, vedvarede lige til den Sidstes Sønners Regiering (ib. p. 470).

4.

Naar Kong Røreк af Hedemarken foretrak den danske Regiering i Norge, af den Grund, at hiin, nøiet med den bestemte Skat, ei bekymrede sig om Folkets Religion og Sæder, saa at dette kunde leve i Frihed og Rolighed (sialfrædi og hoglisi) uden at lide af nogen indenlandsk Konges Voldsomhed (ofriki), da var det en Anskuelse, hvilken saavel paa den Tid som senere, mange baade af de norske Aristokrater og af Almuen deelte, og som maaskee turde være Nøglen

til et og andet ellers dunkelt i Norges Forhold, endnu under Kalmarunionen; jvf. et mærkeligt Sted i Abs. Pedersens Norges Beskrivelse i Suhms Samlinger II. 1. S. 41.

5.

Uagtet denne Arvepagt i sig selv ingen Tvivl kan være underkastet, afgive vore Kilder dog, saavel om den, som om Svend Estrithsens Forhold til Magnus, noget afvigende Vidnesbyrd, hvilke Suhm haver samlet i en Note, Danmarks Historie IV. S. 73; hvortil kan lægges Knytlinga S. p. 36 og de utrykte norske Krøniker blandt Magnæana No. 41 og 51 fol. og No. 301, 4to, der fortæller Begivenheden overeensstemmende med Snorre, og tilføie at Freden lignede den, som Knud den Store og den engelske Edmund havde sluttet, nemlig med Hensyn til det ved begge Leiligheder sluttede Broderskab. Den vigtige Bestemmelse, at Rigerne ei skulde gaae over til den Længstlevendes Arvinger, findes ikke hos Snorre, men i en af de nys omtalte norske Krøniker No. 41 (Hrokinskinna? jvf. Torfæi H. Norv. III. p. 283). Ogsaa Diderich Munk siger udtrykkelig (Scr. rer. Dan. V. p. 336) at det danske Rige tilkom Svend efter Arveret.

6.

Adam af Bremens forvirrede Beretning om at Harald Haardraade tog Norge til Lehn af Svend (ed. Lindeubrog p. 86) hvilket Schöning (Forbedringer S. 279–80. 286) og Suhm (D. H. IV. S. 135) ville have forstaaet om en Forlehning i Danmark, har maaskee snarere Hensyn til de danske Kongers gamle Paastand paa Norge, hvorom Domherren, som om saa meget andet, har havt en usammenhængende Kundskab.

7.

Samme Aar, som Slaget ved Fodvig forefaldt, 1134, stødte Harald Gille Magnus Sigurdsen fra Thronen i Norge. Hiin tilskriver saavel Sverrissaga p. 173, som Saxo p. 245 de norske Borgerkriges Ophav; ligesom ogsaa Saxos Charakteristik af ham p. 248 stemmer temmelig overeens med Snorres III. p. 295.

8.

Heimskr. III. p. 411–12 cf. *Knytlinga* S. p. 252. Mærkeligt at Saxo p. 307 kun kortelig omtaler Erlings og Magnus's Besøg hos Valdemar, uden at nævne noget om deres Aftale.

9.

Suhm VII. S. 101 bemærker at Valdemar slet ikke kom Erlings Parti til Hielp. Hos Snorre findes rigtig nok ikke Spor dertil, men derimod taler Knytlinga S. p. 252 udtrykkelig om en saadan Hielp, og Saxo p. 307, siger at Erling ved sit Besøg hos Valdemar fik uberes exilii impensas et amplissima commeatuum instrumenta.

10.

De Danskes bittre Udladelser mod de Norske i denne Anledning hos Snorre III. p. 438, kunne sammenlignes med Yttringen hos Saxo p. 190, (cf. *Torfæi* H. N. III. p. 568) der, ligesom Fortællingen om at Roller tog norske Provindser til Lehn af Frode VII. (p. 86), den Roes, hvormed han p. 202 omtaler de Danskes Ordholdenhed i at foretrække Magnus den Gode, paa Grund af Arvepagten med Hardeknud, for en indenlandsk Regent, og hans fiendelige Partiskhed mod Norge i det Hele, vidner om det danske Hofs og den danske Geistligheds Stemning mod Norge, paa den Tid da Saxo skrev.

11.

Thrønderne og Norges sydlige Beboere vare i Middelalderen i næsten bestandig Opposition. De første vare deres Lands Magnater, især Hladejarlernes Slægt, mest hengivne; derfor fandt Olaf den Hellige her sine farligste Modstandere, (Scr. rer. Dan. V. p. 324). I Borgerkrigene holdt de mest med Harald Gilles Slægt, hvorfor Erling Skakke ikke troede dem, og Sverre let fik sig et Parti blandt dem. Mærkeligt at Erkebispens politiske Indflydelse saaledes ei synes her at have været stor. Vigværingerne, der næsten vare en Gienstand for de øvrige Norskes Foragt (*Heimsk.* III. p. 395. Sverris S. p. 83. 91) holdt stedse med Magnus Erlingsens Huus (ib. III. p. 422. Sverris S. p. 173). I Slutningen af Sverres Tid giorde Vigen med flere af de sydlige Provindser et farligt Oprør.

12.

Saaledes fortælles Sammenhængen af Snorre III. p. 437-41. At Valdemar virkelig, inden sit Tog til Norge, hvortil han opmuntredes af norske Flygtninge, ved hemmelige Udsendinge prøvede Indbyggernes Stemning, sees af Saxo p. 308. jvf. Suhm VII. S. 183. 185. Den Anund Simonsen, der efter Snorre III. p. 433 med flere af Sigurd Marcusfostres Parti flygtede til Danmark, maa vel være

den samme Anunt, der 1164 underskrev et Brev i Danmark; Thorkelins Dipl. I. p. 17.

13.

Saxos Fortælling om Toget p. 308 stemmer i Hovedomstændighederne overeens med Snorre III. p. 442. Derimod omtaler Snorre her, som en umiddelbar Følge af hiint Tog, Erlings Gienbesøg i Danmark og Slaget i Dyrsaae, hvilket Saxo henfører til Aaret 1167 og sætter i Forbindelse med Prinds Buris's Forræderi mod Valdemar. Af indvortes Grunde kan man neppe betænke sig paa her at foretrække den samtidige danske Beretning for den mere end 50 Aar senere islandske, hvorimod Suhm VII. S. 223 endog beskylder Saxo reent ud for Digt, fordi hans Fortælling ei kan forenes med Snorres eller med de islandske Annalers, hvis chronologiske Paalidelighed i disse Tildragelser ikke er større, end at de henføre Erling Skakkes, af den danske Konge modtagne Jarlsværdighed, til Aaret 1166. Buris havde desuden Slægt i Norge og det var naturligt, at Erling Skakke ved at understøtte ham, søgte at hævne sig paa Danmark; saaledes kan man og forklare Udfaldet paa Buris i en af Sverres Taler; Sverris S. p. 231. Estrup (Absalon S. 58. 61) har samme Anskuelse af Sagen. Skade at man om disse Tog ingen islandske Beretninger haver, uden Snorres; thi de øvrige utrykte norske Kongekrøniker stemme ganske overeens med ham og Knytlinga Saga har intet derom.

14.

Uenighed med Henrik Løve hindrede den danske Konge alt i Aaret 1167 fra at foretage sig dette Tog. Saxo p. 315. jvf. Suhm VII. S. 250.

15.

Saxo p. 331. Absqve liberis *justo* matrimonio susceptis. Er denne Bestemmelse ikke blot tillagt af Saxo, da er det mærkeligt, at Erling her giorde, den hidtil ellers ukiendte, Forskiel mellem ægte og uægte Fødsel med Hensyn til den norske Thronfølge. Det var netop i Mangelen af denne Distinction, at de senere Lovgivninger, Gulathingsloven, Frostethingsloven og Hakon V. Successions-Lov, søgte Kilden til de ulykkelige Borgerkrige.

16.

At Erling Skakke blev Valdemars Lehnsmand, derom er Saxo og de islandske Skribenter enige; men stemme derimod ikke ganske

overeens i Henseende til Biomstændighederne. Snorre III. p. 444-46 nævner blot Christinas Besøg i Danmark, (A. 1169?) som Anledning til at Erling hentedes ned og forligte sig med Kongen. Efter Saxo p. 331-32 og Knytlinga Saga p. 252 var det derimod paa Forsamlingen i Ringsted, som sikkert sættes i Aaret 1170, (Suhm VII. S. 324-25) at Fredsforslaget skeete fra norsk Side. Begge Islændere nævne Forlehningen med Vigen, som Saxo har forbigaaet; hvorimod ene denne haver den mærkelige Omstændighed om den danske Prindses Opdragelse hos Erling, som i og for sig selv ikke var usandsynlig. Ogsaa her bør vel Saxo, hvis Kilde rimeligviis var et Dievidnes, Absalons Beretning, her fortiene Troe, naar han sætter denne Fred i Forbindelse med en Tildragelse, der for det danske Folk i dobbelt Henseende var saa mærkelig.

17.

Dog, da Kirken paa den Tid ofte forenede, hvad Politiken adskildte, maae vi ei undre os over, at, medens Regenterne stode fiendtlige mod hinanden, droge omtrent 1191 danske og norske Korsfarere i Forening til det hellige Land, ligesom og Bergen til samme Tid besøgtes af danske Handelsskibe (Scr. rer. Dan. V. p. 350. 353). 1194 reiste den udvalgte Skalholtske Biskop Poul giennem Norge til Danmark, for her at erholde Vielsen af den fordrevne Erkebiskop Erik; *Hungrvaka* p. 156.

18.

Dette Factum fortælles, besynderligt nok, ikke af nogen norsk Historieskriver, men derimod af flere, tildeels samtidige danske Annalister, saa det ikke vel kan drages i Tvivl. Scr. rer. Dan. I. p. 121. 164. II. p. 172. III. p. 262. Kong Eriks Krønike i Nye Danske Mag. V. S. 185. jvf. Suhm IX. S. 45-49.

19.

Hvilken Opsigt denne giorde i Norge, anføres der Exempel paa hos Suhm IX. S. 460.

20.

Undertiden synes dog den danske Regiering at have giort Vanskeligheder derved; saaledes maatte Paven 1234 anmode den danske Konge om at tillade Hammer-Bisp, der havde Stridighed med Kong Hakon, at opholde sig i Danmark. Suhm IX. S. 644.

21.

Valdemars Jordebog i Scr. rer. Dan. VII. p. 536. Da denne Knud, Hakon Galins Søn, her nævnes Dux Kanutus de Norvegia, maa denne Deel af Jordebogen være skrevet efter 1240, saafremt der ved Dux skal forstaaes Jarl; thi i dette Aar fik Knud Jarlsværdighed af den norske Konge.

22.

Ved denne Leilighed fortæller Hakon Hakonsens Saga p. 168, at Jarlen havde mange hemmelige Samtaler med den danske Konge, af hvem han blev vel modtaget. Da Valdemar II. var bleven fangen i Aaret 1223, vilde Jarlen netop have besøgt ham. ibid. p. 88.

23.

Det er vanskeligt at sige, hvori disse Stridigheder mellem Rigerne egentlig have bestaaet. Gienfidige Fornærmelser omtales, men uden nærmere Bestemmelse, omtrent fra Aaret 1251 i Hakon Hakonsens Saga (p. 304. 309. 329) den eneste omstændelige Kilde til disse Begivenheders Historie. Den samtidige Math. Parisiensis synes at have anseet dem især foranledigede ved Handelen, naar han ved Aaret 1257 beretter: "eodem anno (?) orta est gravis discordia inter Reges *Daciæ* & *Norvegiæ* et commissa sunt *prælia particularia* scil. *navalia inter commeantes.*" Vel fandt, som nys anført, en saadan Strid mellem handlende Individer af begge Riger Sted i Aaret 1237; men deels kunde en saadan Kiøbmandskrig neppe have varet saa mange Aar, deels synes denne Forklaring at stride mod en samtidig dansk Beretning, der netop omtaler Nationernes fredelige Handel under Regenternes Misforstaaelse. Da nemlig Christoffer I. i sin Proces med Jakob Erlandsen, anførte mod denne, at han havde ført hemmelig Brevvexling med den norske Konge, Danmarks Fiende, indvendte Erkebispen: "Anteqvam Christophorus fieret Rex, contraxerat Archiepi-"scopus familiaritatem cum Rege Norvegiæ et præcipue occasione "humanitatis, quam exhibuit Archiepiscopo. Dicit etiam Arch. quod "literas secretas vel apertas contra regnum ei nunquam misit. "Præterea Rex Norvegiæ hactenus dici publice inimicus non potuit "Daciæ, licet ejus querimoniæ sæpius et de *multis injuriis* auditæ "sint, cum hujusmodi duo regna, servato semper pacis foedere "mutuo, sibi subveniebant *apportando et reportando vices neces-"sarias.* Et si quid injuriarum aliquando occasio esse potuit, per "compositionem inter eum et R. Norwegiæ factam, mediante Duce

"Sveciæ (1253) fuit sublata, unde rationabile non videtur, quod nos "ei amicitiam vel pacem subtraheremus vel aliquis alius de regno "Dacie, quam vos ei semper servari voluistis." (Scr. rer. Dan. V. p. 598). Dette mærkelige Sted viser den Synspunkt, hvorfra Oppositionspartiet i Danmark betragtede det hele Forhold mellem Rigerne, og vidner om den Tids vaklende publicistiske Begreber, og om det slappe Baand mellem Regenter og Undersaatter. Man kan formode at denne Krig, eller rettere den fiendtlige Stilling, som endtes 1257, maa have hidrørt, deels fra Stridigheder om Handel og Fiskeri, deels fra Oprøreres eller misfornøiede Aristokraters Flugt fra det ene Rige til det andet, som mellem Grændsefolk sielden kunde forebygges; men den rette Sammenhæng vil blive os ubekiendt, da vi om disse Begivenheder ingen udførlig Krønike have, og kun faa Diplomer.

24.

Da der 1272-73 var Uenighed mellem Danmark og Hansestæderne, giorde det første Rige sig Umage for at erholde den norske Konges Venskab; *Heimskr.* V. p. 390. 1276 indfandt sig ved Göthaelven baade danske og norske Gesandter for at mægle Fred mellem den svenske Konge Valdemar og hans Broder Magnus. Lyscanders Beretning i sin grønlandske Chronica, at Erik Glipping omtrent Aar 1264 paa den norske Kong Magnus's Vegne ved en Flaade skulde have tvunget Grønlænderne til at yde denne deres Skat ꝛc. er giendreven af Torfæus (H. N. IV. p. 367-68, Grönlandia p. 249; jvf. Suhm X. S. 814). Dog var det værd at vide, hvad der egentlig kan ligge til Grund for denne omstændelige Fortælling, som man dog ikke kan antage, at Lyscander reent ud skulde have digtet.

25.

Hvitfeldt I. S. 281 ved A. 1278. Uden Tvivl var det i dette Ærinde, at norske Gesandter 1277 fulgte med den svenske Dronning Sophia ned til Danmark. Torfæus H. N. IV. p. 365.

26.

Saaledes blev Knud VI. Søster, der var forlovet med Keiser Frederich I. Søn sendt tilbage, fordi Broderen vægrede sig ved at betale Resten af den med hende stipulerede Medgivt; Suhm VII. S. 620. VIII. S. 148. Baade Christoffer I. og Erik Glipping havde Strid med Markgreve Johan af Brandenborg, for dennes Fordring

paa Medgiften med Valdemar II. Datter Sophia. Suhm X. S. 239. 287. 394. 606.

27.

At her forefaldt et Slag, hvori 5000 Norske faldt, fortælles ved 1278 af Hvitfeldt. I. S. 282, som igien haver det af P. Olai og Hamsfort, der henføre det til 1277 (Scr. rer. Dan. I. p. 187. 292). Suhm X. S. 768-69 forklarer det endnu omstændeligere: at den norske Flaade kom til Skanør, for at forstyrre den danske Sildefangst og Handel, men blev slagen tilbage med Tab af 5000 Mand (cf. *Meursii* hist. Dan. ed. Grammii col. 444). Men da dette Factum savnes i vore ældste Annaler, f. Ex. Chronicon Erici, i dennes danske Bearbeidelse i 5te Bind af Nye danske Magazin, i Chron. Siælandiæ og i de Wisbyeske Annaler, samt tillige i de islandske Annaler (cf. Torfæi H. N. IV. p. 336) og kun forekommer i et Par Fragmenter (S. R. D. V. p. 615. 624) hvoraf maaskee P. Olai og Hamsfort have øst, skulde jeg næsten tro, at den ovenfor omtalte Strid i Skanør mellem Danske og Norske 1237, ved en Feiltagelse af de to temmelig ukritiske Annalister, ogsaa er bleven henført til 1277. Mærkeligt er det altid, at de nævnte danske Annaler alle omtale Striden 1237, men ingen af dem den senere. I en Annal som synes at være skreven i Begyndelsen af 14de Aarhundrede (S: R. D. II. p. 527) omtales ved 1277 en Strid mellem Danske og Tydske paa Skanør, hvorom ellers intet forekommer. Mon dette ikke kan have Hensyn til den Strid mellem disse Folk ved 1272 og 73, hvorom *Heimskr.* V. p. 390, og Tydske siden ved en Misforstaaelse af P. Olai og Hamsfort ere blevne giorte til Norske?

28.

I Følge Valdemars eget Brev, 25de Mai 1284 Suhm X. S. 878-80. 1021-23. Men at denne Overgivelse dog de facto blev iværksat, sees af en Forhandling 1286, som siden skal blive omtalt. At den norske Konge i øvrigt paa den Tid havde Gesandter i Danmark og Fuldmægtige, som skulde paasee hans Tarv under Skiftet, sees af et Diplom af 1284 i Thorkelins Dipl. II. p. 102. jvf. Suhm X. S. 884.

29.

Hertil sigter uden Tvivl den ene Kiæmpevise om Alf Erlingsen i Udvalgte danske Viser fra Middelalderen II. No. XC. it. S. 373. jvf.

Hvitfeldt I. S. 288. *Torfæi* H. N. IV. p. 374. Det nærmere om Anledningen til denne Uenighed er ubekiendt. Crantz Norv. Lib. VI. c. 2 siger blot i Almindelighed at deres gamle Rettigheder vare blevne dem betagne. jvf. Suhm X. S. 911.

30.

Suhm X. S. 884. 894. Efter H. Corner (*Eccardi* Scr. med. ævi II. col. 935) var det alle vestlige og østlige Stæder — Bremen undtagen — der forbandt sig mod Norge; de opregnes i Continuatio Alb. Stad. ed. Hoier p. 13. Dette var den første Forening mellem Stæderne i et politisk Diemed; alt dengang stod Lybek i Spidsen.

31.

Suhm X. S. 883. Mærkeligt, at under saadant Forhold mellem Rigerne, Undersaatterne endnu handlede sammen, hvilket vel maa tilskrives Regenternes liden Myndighed og Vanskeligheden ved at undvære hverandres Produkter. Man sammenligne hermed Anm. 17.

32.

Hvor megen Aarsag haves ikke til at beklage Tabet af Magnus Lagabæters fuldstændige Saga, samt Savnet af en lignende om Erik Præstehaders Regiering, thi det er dog kun indirecte, at Arna Biskops Saga oplyser denne. Crantz Norv. Lib. VI. c. 3. antager bona fide at Erik Præstehader maa have ført en fredelig Regiering, da der ingen Nederlag omtales under ham og lægger til: "divinare de illorum rebus magis qvam aliis nemo potest." Baade Pontanus Hist. Dan. p. 370 og Torfæus H. N. IV. p. 366 klage over Dunkelheden og Uvisheden af den nordiske, især norske, Historie i dette Tidsrum, for hvilken ogsaa nærværende Afhandling frembyder mange Beviser.

33.

Om denne tydske Benævnelse af Øresund, der svarer til det islandske Niörfasund, see Schlegels Danm. og Hertugd. Statsret I. 285. At 30 hanseatiske Kogger i 1285 laae i 8 Uger ved Helsingør, men uden at udrette noget, fortælles i Ann. Esromenses (Scr. rer. Dan. I. p. 248).

34.

Suhm X. 894. 911-12. 916. Fra 1284 haves et Brev til den engelske Konge fra *Johannes* Saxoniæ, Angriæ, Westfaliæ Dux, Burc-

gravius Magdeburgensis, i Egenskab af Lybeks og flere Stæders Capitaneus & Iudex pacis iuratæ, om at lukke de engelske Havne for de Norske saalænge Krigen varede. (Afskrift af Thorkelin efter et Haandskrift i det Brittiske Museum).

35.

Corner l. c. og Alb. Crantzi Norvegia. L. VI. c. 2, hvor der forekommer et Sted om Uundværligheden af Korn og Malt-Tilførsel for Norge, hvis hele Rigdom bestod i Qvægavl og Fiskeri. At Korn, Meel og Malt fra denne Tid af udgjorde den vigtigste Deel af Hansestædernes Indførselsartikler i Norge, sees af forskiellige Dokumenter f. Ex. i Thorkelins Dipl. II. p. 135. 148. 176; Torfæus H. N. IV. p. 443-44; Dreyer Spec. Jur. publ. Lubec. p. 104.

36.

Sott ok manndaudi, sultr ok bufellir, omtales netop ved Aaret 1284 i Arna Biskops Saga p. 73. Schøning nævner den ikke, (ligesaa lidet som den der 1267 havde varet i længere Tid. Pontoppidans Annaler, I. S. 729) i sin Beretning om norske Uaar i Throndh. Selsk. Skr. I. men at denne Landeplage i samme Aar rasede paa Island, sees af H. Finnsens Afhandl. i Rit islendska Lærdoms felags XIV. S. 49.

37.

Thorkelin Dipl. II. p. 104, hvilket Aftryk dog synes temmelig feilagtigt, og endnu urigtigere er dets Indhold angivet af Suhm X. S. 911-12. Om den Misforstaaelse, som da synes at have fundet Sted mellem Danmark og Stæderne, vides intet nærmere, jvf. ovenfor S. 498.

38.

Hertil sigter uden Tvivl Erik Olai (Hist. Svec. ed. Loccenio p. 77). "Item rex *Daciæ* et rex *Norvegiæ* constituunt regem "Sveciæ, judicem in causa qvæ inter eos vertebatur, subjicientes se "ejus judicio et sententiæ definitivæ, qvæ fuit Calmarniæt terminata; "& multa ardua cum *rege Danorum Erico* & *rege Nericorum Erico*, "hic rex Magnus magnifice et magnanimiter, multumqve prudenter "operatus est." Urigtigen henfører Suhm denne Mægling til Aaret 1278; X. S. 768. At man i Danmark ansaae det fiendtlige Forhold mellem Rigerne for at have vedvaret, i det ringeste fra 1284 og være

foranlediget af flere Aarsager, sees af Erik Menveds og Johan Grands Proces, hvori Hiin anfører at den norske Konge 1296 havde omtrent i 9 Aar (novem annis vel antea vel circiter) bekriget Danmark for Kongemordernes Skyld; hvorimod Erkebispens Procurator indvender, at Krigen alt var begyndt før disses Uddrivelse, for den norske Konges Mødrenearv og i Anledning af Fornærmelser tilføiede det norske Rige (Scr. rer. Dan. VI. p. 291. 300).

39.

At det Brev i Thorkelins Analecta (tilforn trykt i *Rymeri* Foedera ed. 3. P. III. p. 9) fra den engelske Konge Edvard I. til Grev Edmund af Cornwall, hvori det tillades engelske Krigere at gaae i norsk Tieneste, ikke skal forstaaes saaledes, som om den norske Konge havde i Sinde at hævne den Danskes Mord, hvilket Suhm antager XI. S. 19, har han selv siden indseet S. 29. Mon ikke Erik Præstehader alt dengang beredte sig til et Angreb paa Danmark, og mon ikke det Udbud, han 1286 giorde fra Island, saavel af sine haandgangne Mænd, som af Almuen, det første der skeedte fra dette Land, kan have været foranlediget derved? (Scr. rer. Dan. III. p. 118. Arna Biskops S. p. 88. Islands Arbækur af J. Espolin I. p. 8. *F. Johannæi* H. eccl. Isl. II. p. 28). Rigtig nok findes ellers intet Spor til at de Svenske, som Kongen foregav, truede med et Indfald i Vigen, hvilket Islænderne heller ikke synes at have fæstet Tro til; men hvor mangelfuld er ikke den nordiske Historie i dette Tidsrum, og vist er det, at der paa den Tid var meget Venskab mellem det danske og svenske Hof (Lagerbrings S. R. H. II. S. 623). Hermed kunde ogsaa bringes i Forbindelse det Laan af 2000 Mark, som den norske Konge et Aar efter Kalmarfreden erholdt i England; (Suhm X. S. 949). At den norske Regiering selv skulde have havt nogen umiddelbar Indflydelse paa Sammensværgelsen mod Erik Glipping, er der intet Vink til; men mærkeligt er det altid, at Hvitfeldt I. S. 288 tillægger baade Greve Jakob af Halland, der 1285 blev slagen til Ridder af den norske Konge, og den sønderjydske Hertug Valdemar, der samme Aar blev fængslet af den danske Konge, paa en Reise til Norge, "et hemmeligt Forbund" med dette Rige, ligesom og den sidste, da han Aaret efter blev løsladt, forpligtede sig til "intet Forbund at giøre med nogen, Kongen og Riget til Skade, og havde han nogen saadant Forbund giordt, dennem at opsige."

40. 41.

Med disse Steder, der ogsaa synes at vidne om en os ellers ubekiendt Uenighed mellem Danmark og Hansestæderne, kan jævnføres *Heimskr.* V. p. 390 og den ovenfor omtalte Instrux for de norske Gesandter af 1285.

42.

At Marsk Stig skulde have været gift med en Datter af Kong Hakon Hakonsen, er høist uvist (Suhm X. S. 333); men han, Grev Jakob og Niels Knudsen vare 1284 blandt Opmændene, der afgiorde Sagen mellem det danske Rige og Erik Plovpennings Døttre til de sidstes Fordeel.

43.

Hvitfeldt l. c. jvf. om dette Slags Eed *Stiernhök* de jure Sveonum p. 120. K. Kosenvinges Diss. de usu juramenti juxta leges Daniæ antiquas Sectio II. p. 150 sq. 178-80.

44.

Hos Hvitfeldt (af hvem P. Clausens norske Krønike her kun er en Afskrift) og en Deel af hans Kilder, endog de næsten samtidige esromske Aarbøger, hersker megen Forvirring og Modsigelse med Hensyn til Chronologien af de første norske Tog, som ikke synderligen er udredet hos Suhm, der er uvis om han skal sætte det første til 1288 eller 89; XI. S. 43. 69. Den sikkerste Veiledning giver *Arna Biskops Saga* (2det Binds 2den Afdeling af Sturlunga Sagas kiøbenhavnske Udgave) som Suhm egentlig slet ikke har benyttet, uagtet den indeholder adskillige ellers ubekiendte Omstændigheder og i det hele godt kan forenes med de bedste af vore øvrige Kilder, hvorfor jeg her meddeler en ordret Oversættelse af den hele Beretning, som Forfatteren formodentlig har hentet fra Biskoppens mundtlige Fortælling, og derfor maa ansees for meget troværdig; jvf. Müllers Sagabibliothek I. S. 330.

45.

Arna Biskops Saga p. 111-17. I September 1288 var Biskoppen kommen til Throndhiem, hvor han tilbragte Vinteren; jvf. de islandske Annaler i Scr. rer. Dan. II. p. 196. III. p. 118.

46.

I samme Aar afgik et norsk Gesandtskab til England, i Anledning af den norske Prindsesses Fordring paa den skotske Krone.

47.

De islandske Annaler sætte ved Aaret 1289 Kong Eriks første Tog til Danmark. S. R. D. II. p. 196. III. p. 119; ligeledes de utrykte Flatøe-Annaler. Hermed stemme overeens Kong Eriks Krønike S. 193 og flere samtidige Aarbøger i S. R. D. I. p. 372. II. p. 174. 527.

48.

Her laae ogsaa den norske Flaade 1257, *Heimskr.* V. p. 328. Om dette Dyb, det nu værende Kongedyb, og om den derved (maaskee af Jakob Erlandsen?) anlagde Refshaleborg, see Pontoppidans Orig. hafn. S. 74. 248. Scheels Krigens Skueplads S. 210, Engelstofts og J. Møllers histor. Calender I. S. 351. Suhms Hist. X. S. 287. Jahns Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen. S. 330.

49.

Efter Hvitfeldt I. S. 299 geraadede Kiøbenhavn i stor Forskrækkelse, da den norske Flaade ankom her; skiøndt efter hans Kilde, de eeromiske Annaler p. 248, det skal have været de Norske, der ei turde angribe Byen, men i dets Sted brændte paa Hveen og Amager og giorde et uheldigt Angreb paa Skanør. Hos den islandske Biograph er intet, som giendriver vore Annalisters Beretning, at de Norske leed Tab for Kiøbenhavn, uden at udrette noget; Eriks Krønike S. 193. S. R D. I. p. 189. III. 315. cf. I. p. 40. 295. II. p. 265. Nogle Aar senere rostes Kiøbenhavns Borgere for den Skade de havde tilføiet Rigets Fiender; Suhm XI. S. 171.

50.

Denne Maade at underholde en Hær paa, var ikke blot brugelig mod Fiender og i Sørøverperioden, men nævnes endnu som tilladelig endog i eget Land, i Gulathingsloven, Magn. Udg. S. 111. Tidens Beskaffenhed giorde den nødvendig og den var vel i det Hele ikke mere barbarisk end den nyere Tids Requisitioner.

51.

Det samme læses hos Hvitfeldt I. S. 300, som tilføier at den danske Konge lovede den norske sin Mødrene-Arv, hvoraf en Deel stod hos den slesvigske Hertug; men at den norske Konge ikke vilde vide af noget Fordrag, uden at de Fredløse vare indsluttede deri.

52.

I Følge de esromske Aarbøger p. 248 understøttede Marsk Stig paa en anden Kant den norske Konges Operationer. Han ødelagde castrum Samsöe (Brattingsborg?) brændte Tornborg, Skielskør og Nykøbing paa Falster. Paa samme Tid landede de Norske paa Lolland, hvor mange bleve dræbte af Indbyggerne (jvf. S. R. D. I. p. 189, hvor P. Olai urigtigen henfører det til 1290; Suhm XI. S. 45). Efter Nykiøbings Beleiring kom Marsk Stig med Audun Hestakorn, den 27de Juli til den norske Konge som laae ved Amager. Næste Løverdag (efter Islænderen meget sildigere) gik de alle til Grønsund, beleirede den rygenske Fyrste Witzlafs Borg (Stege paa Møen, der var ham pantsat; han havde været en af Kongemordernes Dommere paa Dannehoffet 1287), hvor de tabte mange Folk og opbrændte derefter Stubbekiøbing. jvf. Hvitfeldt I. S. 299-300. S. R. D. IV. p. 230. V. p. 626.

53.

Suhm XI. S. 45, har her, formodentlig ved en Skriv- eller Trykfeil, Feise. Efter de esromske Aarbøger p. 248 (cf. S. R. D. V. p. 625) seilede de Norske Marie Himmelfartsdag hiem i en maadelig Forfatning (confusi.)

54.

Man seer, at Ledingsfolkenes Ulyst til at være længe borte fra Hiemmet, havde samme Indflydelse paa dette Tog, som paa Valdemar den Førstes mod Norge, og paa saa mange andre Tog i Lehnsperioden. Ogsaa synes de Norske her at have lidt Mangel paa Proviant, som vel ikke altid kunde afhielpes ved Strandhug; i det ringeste klagedes derover af den islandske Biskop som fik Skiørbug paa dette Tog. p. 117.

55.

Den 28de October samme Aar foretog Kongen i Selskab med Hertugen og Biskop Arne en Pilegrimsreise til Throndhiem, som han igien forlod den 30te November; Biskoppen derimod blev Vinteren over tilbage hos Erkebispen, med hvem han i Februar 1290 udstædte et Dokument; Thorkelins Dipl. II. p. 120. Dette anføres til ydermere Bestyrkelse af Tidsbestemmelsen for dette Tog.

56.

Torfæus H. N. IV. p. 399 søger at forsvare Erik Præstehaders Angreb paa Danmark. De Norskes Maade at føre Krigen paa,

karakteriseres saaledes i den danske Konges Klagepunkter mod Erkebisp J. Grand: "Rex et Dux Norvegiæ. — pro occisoribus — in regnum Daciæ introducendis circa littora terræ regni Daciæ homines regni fideles trucidando, capiendo, pauperes spoliando, ecclesias incendendo, plurima damna ipsi Regi juveni & regno inferendo, ipsum regnum Daciæ, quantum potuerunt, hostiliter invadendo non desierunt." (S. R. D. VI. p. 291).

59.

Hvitfeldt I. S. 302 anfører dette ved 1290, men som et nyt Tog. Det forekommer ikke i nogen anden af vore Krøniker eller Aarbøger. jvf. Suhm XI. S. 83. De islandske Annalers Beretning (S. R. D. III. p. 119) at de Norske dette Aar igien skulde have været ved Falster, er maaskee en Feiltagelse. Hvitfeldt l. c. henfører ogsaa til dette Aar at de Fredløse brændte Middelfart og Hindsgavl, som af geographiske Grunde maaskee er rigtigere end Middelfart og Hindsholm, efter de esromske Aarbøger. p. 249.

60.

S. R. D. I. p. 256. II. p. 175. VI. p. 288. jvf. *E. Olai* Hist. Svec. ed. Loccenii p. 78. Hvitfeldt I. S. 301-2. Om Spor af denne Befæstning og af en anden paa Halvøen Helgenæs, ikke langt fra Hielm, som ligeledes skal være anlagt af Marsk Stig, s. Danske Atlas IV. S. 352-54. Nye danske Magazin III. S. 145-46. P. Syvs Kiæmpeviser S. 253. Udvalgte danske Viser fra Middelalderen II. S. 144.

61.

1292 kaldte Kongen og Hertugen disse Fæstninger deres; Thorkelins Dipl. II. p. 133. Hielm skal ellers ved Marsk Stigs og flere Fredløses Død efterhaanden være bleven forladt. S. R. D. I. p. 256. II. p. 389.

62.

Hans Fader var Hr. Erling Unge eller Alfsøn, alt under Hakon Hakonsens Regiering en anseet Mand, død 1283 (Flatøe-Ann.), en Søn af Alf af Thornsberg og Ingeborg Hertug Skules Søster. Om hans Brødre og anseelige Descendentz see det norske Ugeskrift Budstikken, 4de Aargang Col. 449 sq.

63.

Som Gesandt nævnes han i Diplomer af 1286-87 Oliverus de Monte Spine eller O. Comes de Saresburg, Sarfisburg. Rymeri Foedera. ed. 3 T. III. p. 11. Thorkelin Anal. p. 159-60, 162), hvis Identitet med Alf Erlingsen Suhm har overseet (see Registerne til 10de og 11te Deel) uagtet den synes alt at have været bemærket af Abs. Pedersen. (Samlinger til danske Historier II. S. 46-47.) Mons Spine er en Oversættelse i Middelalderens Latin, dog neppe af Tønsberg, som den lærdeste og dybeste Kiender af Norges Historie, Hr. Justitiarius Ridder J. C. Berg mener paa anførte Sted i Budstikken. (jvf. Krafts Norges Beskrivelse II. S. 559) men ordret af det nys omtalte Thornsberg, som Alf maa have arvet efter sin Farfader og hvis Beliggenhed hiin Lærde vil kunne sige os, om nogen kan det. Navnet paa det Sted, hvoraf han førte Titelen Comes, ligner nærmest Sarpsborg, skiøndt det ikke er bekiendt, at hans Jarlsværdighed stod i Forbindelse med dette Sted. Almindelig kaldes han Greve af Tønsberg; herhen førtes ogsaa siden hans Liig; (Torfæi H. N. IV. p. 384). Et Par mærkelige Fragmenter af hans udenlandske Correspondence anføres i *Torfæi* H. Norv. IV. p. 377.

64.

Flatø-Annalerne ved Aaret 1287; hvor han dog blot nævnes Alf, uden tilføiet Familienavn; jvf. S. R. D. IV. p. 595. Omstændeligere fortælles det hos *Er. Olai* p. 80, hvor han urigtigen kaldes Alverus Evengiselson jvf. Lagerbrings S. R. H. II. S. 620.

65.

Er. Olai l. c. S. R. D. I. p. 255-56." "Item Alff Grand" ved Aaret 1289, i Kong Eriks Krønike (Nye danske Magazin V. S. 193) skal vel sige, at han dette Aar begyndte igien sit Kaperi. L. Stralius oversætter det ordret: "Item Alfus graudis" (S. R. D. III. p. 315); og den ukritiske Hamsfort forklarer det om hans Død, som han dog ogsaa anfører ved 1290. jvf. Suhm XI. S. 70.

66.

To danske Kiæmpeviser haves om ham: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen II. No. XC. XCI. Her kaldes han med Tilnavn Mindre eller Liden; derfra ved en Feiltagelse "Milder" i Kong Eriks Krønike S. 192 og i Stralii Annaler p. 314; og derfra igien ved en

Trykfeil "Vilder" hos Hvitfeldt I. S. 288. Af hans liden Vext kan maaskee ogsaa forklares hans andet nysnævnte Tilnavn Grand, som neppe betyder det modsatte, eller stor (grandis); men snarere kommer af det gamle grann ɔ: tynd, smækker. I Nærheden af Sundewitt i Sønderjylland skal et Sted Alfsnoer bære Navn af ham, ligesom der og haves Sagn om hans Kaperier i disse Farvande; Møllers Bericht von verschiedenen Ländern des Herzogth. Schleswig, S. 8. Danske Atlas VII. S. 311. Gude Berichtet von Sundewitt, S. 82.

67.

Hvitfeldt I. S. 302. Torfæus IV. p. 380. Om dog ikke de esromiske Aarbøgers Beretning, at han laae i 6 Uger med Flaaden ved Elerøe, for at gaae til Danmark, men gik tilbage igien, kan henføres til dette Tidsrum? (S. R. D. I. p. 249). De Fredløse synes desuagtet at have fortsat Krigen; i det ringeste skal de 1292 have opbrændt Holbek; S. R. D. I. p. 189.

68.

Herrerne af Werle og Rostok lovede 1290 Erik Menved, i to Aar ei at hielpe den norske Konge og ei forhindre deres Undersaatter fra at tiene ham; Rudlofs Meklenb. Gesch. II. S. 83.

69.

Nogen egentlig Lovbestemmelse angaaende de danske Kongers Myndighedsalder er mig ikke bekiendt. Uden Tvivl var det 18 Aar; jvf. A. Ankers juridiske Skr. I. S. 745. Fra 1292 da Erik Menved naaede denne Alder, er det at man sporer en større Virksomhed hos den danske Regiering.

70.

Dette Dannehof skal være holdet i Mai Maaned 1293; Suhm XI. S. 133. Mærkeligt nok fortælles i Processen p. 368, at det var ved at bandsætte Kongens tro Mand Aage Johansen (forhen Drost) "qui præcipue et regno in dictis negotiis assistebat," at Erkebispen saaledes forvirrede Mødet, at de skiltes ad med uforrettet Sag.

71.

Sammest. p. 288. 292. 322. 369. Er denne Beleiring forefalden A. 1294, (Hvitfeldt I. S. 305) maa det have været før Erkebispens Fængsling i April samme Aar; maaskee netop Erkebispens Opførsel ved denne Leilighed fremskyndede dette sidste Skridt af Kongen.

72.

Sammest. p. 292, 317. 322. 325. Dette Møde henføres af Hvitfeldt. I. S. 304 til 1293. Maaskee holdtes det i Anledning af den forehavende norske Tog. Da Processen udtrykkelig siger, at han blev sendt ex parte Regis, er det sandsynligere, at Hvitfeldts Beretning om den danske Konges Nærværelse paa dette Møde, blot grunder sig paa en maadelig Krønikes Vidnesbyrd (S. R. D. VI. p. 223 ved Aar 1292), end, som Suhm XI. S. 133 mener, at der skulde have været to Møder. Stedet skrives paa anførte Steder i Scriptores: Worthero, Warthoe, Wartteroe, Wartheroe, og er vel, som Langebek og Suhm mener, Getterøen nordvest for Varberg. Hiint Navn udledes maaskee af det gamle Vörðr ɔ: Vagt, og tilkiendegiver, at der i gamle Tider har været en Observationspost. Maaskee ogsaa den samme Øe, som Vedr-ey (*Heimskr.* II. p. 281), der mere nærmer sig Getterøe.

73.

Hvitfeldt S. 306. Suhm XI. S. 198-99. Maaskee var det paa den Tid, at Hertug Valdemar laante Grev Jakob af Halland 2000 Mark Sterling, mod den norske Konges Caution. Hvitfeldt S. 326.

74.

Hvitfeldt S. 341. Den Hindsgavlske Stilstand haves kun i et epitomeret Udtog sammesteds S. 306. Disse Tvenge omtales ogsaa S. R. D. II. p. 175 (urigtigen under to Aar), 527, 635.

75.

Suhm XI. S. 227 giør opmærksom paa Vanskelighederne og Modsigelserne ved disse Aars Underhandlinger, som tildeels hidrøre fra vore Annalers Ufuldstændighed og Mangelen af de Diplomer, hvoraf Hvitfeldt kun har givet os maadelige Udtog. Ovenstaaende Resultat grunder sig paa følgende Data. K. Eriks Krønike S. 193, siger at Kongen og Hertugen mødtes 1296 met beggæ theræ hær paa Sommerstedhede, (jvf. S. R. D. III. p. 315). Den norske Konge omtaler i sit Manifest 1308 (Hvitfeldt S. 340) denne Dagtingning paa Sommerstedhede (dog uden Aar) med den danske Konge, hvortil Hertug Valdemar var sendt og "da vare somme vore Mænd derhos;" hvilken Omstændighed vel foranledigede Hvitfeldt S. 309, til at nævne Kongen af Norge som nærværende paa dette Møde, samt Kongen af Sverrig, hvilket sidste er aldeles urigtigt (Suhm XI. S.

227). Denne Stilstand maa forstaaes ved det Sætt mellem Kongerne af Norge og Danmark og Hertug Valdemar, som omtales i islandske Annaler ved dette Aar (S. R. D. III. p. 121). Mødet i Middelfart paa vor Frue Dag Siernter (isl: sidarmeiri ɔ: postea ɔ: Mariæ Fødsel, den 8de September) nævnes ikke i vore Aarbøger, men blot i Manifestet af 1308; det synes den norske Konge og Hertug selv at have været tilstede. Desuden omtaler Manifestet 1308 Forhandlinger imellem den norske Konge og de Danske ved Aalborg og i Svinesund, ældre end Sommersted-Mødet, men uden at nævne Aaret, om hvilke vi ellers intet vide; maaskee kunde disse henføres til Aaret 1295? Endelig maa det og bemærkes, at den 24de Juli 1296 frasagde sig den norske Konge og Hertug i Bergen, for dem Selv og Arvinger al Ret til Buchtorp i Sielland, som deres Moster, Frøken Agnes havde skiænket til Claræklostet i Roeskilde (Thorkelins Dipl. II. p. 174). Samme Sted og samme Aar, gav Hertug Erik af Langeland d. 27de Julii et lignende Afkald i eget og Gemalindes Navn: Contin. Ann. Alb. Stad. ed. Höier, p. 101.

76.

Suhm XI. S. 278, mener uden Tvivl med Grund, at dette Møde er det samme, som det paa Valgøe (nær ved Prestholm) der omtales i Manifestet 1308, (Hvitfeldt S. 342), og at det forstaaes ved den Leding til Danmark, som de islandske Annaler omtale ved dette Aar (S. R. D. III. p. 122). Flatø-Annalerne omtale derimod udtrykkelig et Forlig (Sætt) mellem den norske og danske Konge.

77.

Dette var den sidste offentlige Forening, hvorved Audun Hugleiksen, som Erik Præstehader brugte i forskiellige politiske Missioner, findes nævnet. 1299 (maaskee efter Kongens Død) blev han fængslet og 1302 henrettet. Mon ikke en eller anden os ubekiendt politisk Forseelse under den lange dansk-norske Krig kan have medvirket til hans Ulykke? En anden norsk Magnat Amund Dank, som ikke maatte indfinde sig paa det omtalte Møde ved Prestholm, skal siden ogsaa have mistet Livet, fordi han satte sig op mod Kongen. jvf. Antiqvariske Annaler. I. S. 95. 100.

78.

S. R. D. III. p. 123. Suhm XI. S. 366. Toget maa være skeet for sig i Julii Maaned, thi den 12te Julii var Kongen i Oslo, hvor

han tog de Viborgske Kanniker, der opholdt sig paa Læssøe, under sin Beskyttelse, Suhm XI. S. 376 (hvilket sammest. S. 463 henføres til 1304) og Løverdagen efter d. 15de Jul. kom Hertug Erik til ham ved Fænøekalv.

79.

En ubeboet lille Øe, Vesten for Fænøe, som hører med denne under Hindsgavls Gods, og er bekiendt i vor Krigshistorie. Ved en Hukommelsesfeil siger Suhm XI. S. 366 at den ligger under Falster.

80.

Disse Underhandlinger omtales ogsaa i det norske Manifest 1308, Hvitfeldt S. 342. Skade, at man af alle disse Brevskaber kun har Hvitfeldts skiødesløse Udtog. De islandske Annaler ere her ganske afvigende, i det de berette, at Kongerne mødtes i Halland og sluttede en Stilstand paa 3 Aar. S. R. D. III. p. 133.

81.

Thorkelins Analecta p. 76–77; Lagerbring III. S. 14; Suhm XI. S. 404–5. Erkebisp Grand flygtede i Aaret 1302 til den norske Konge; S. R. D. III. p. 125. Den rygenske Fyrste Witzlaf, den norske Dronning Euphemias Morfader, begav sig dette Aar til Norge, som Hvitfeldt S. 321 vil, for at mægle Fred mellem Rigerne; her blev han syg og giorde sit Testament, hvor Hertugerne af Slesvig og Langeland indsattes blandt Executorerne; Suhm XI. S. 418 sq. Det Dannehof, (Consilium) der 1302 holdtes i Flensborg, (S. R. D. II. p. 527) skal have været i Anledning af den norske Krig, Kongemorderne m. m. i Følge Hvitfeldt. I. S. 318.

82.

S. R. D. III. p. 125. Hvitfeldt S. 322. At de Danske paa denne Tid skulle have streifet om paa den østre Kant af Norge, berettes i Clausens norske Krønike S. 812, der ellers i dette hele Tidsrum kun er en Afskrift af Hvitfeldt.

83.

Paa samme Tid, som Hertugerne søgte Hielp i Danmark, holdtes i Fagredal et Møde mellem den danske og svenske Konge og deres Dronninger, paa hvilket Birgers Søn Magnus blev udvalgt til Thronfølger (*Er. Olai* Hist. Svec. p. 95. Lagerbring III. S. 23).

Dette Møde forstaaes uden Tvivl ved Mødet i Knærød, der omtales af nogle Annaler (S. R. D. I. p. 189. II. p. 175. VI. p. 222); at den norske Konge ogsaa skulde have været tilstede her, er vel blot et Tillæg af Hvitfeldt S. 322. Suhms Notice om Stedet (XI. S. 464) maa berigtiges saaledes, at Fagredal formodentlig er Fagerhult i Skaane, (Asbo-Herred, Christianstads Lehn) Annex til Hishult i Halland, som ligger nær ved Knærød.

84.

Hvitfeldt S. 326. Efter Flatøe-Annalerne var i dette Aar et Møde paa Guldberghede mellem Kongerne af Norge og Sverrig, hvorved de forligtes. Maaskee herved skal forstaaes Kolsæterforliget? Efter samme Aarbøger dræbte de Danske Hallvard Baad (en af de norske Ragder) med 60 Mand.

85.

Afstaaelsesbrevet er trykt i Thorkelins Anal. p. 68 sqq. efter en Vidisse af 11te Marts 1306 i Bergen, afskrevet i Bartholiniana. Udtog deraf findes hos Hvitfeldt S. 325-26. Ved denne Afstaaelse forekommer ellers en noget uforklarlig Omstændighed. I Thorkelins Udgave siges paa to Steder udtrykkelig, at den norske Konge havde laant den sønderjydske Hertug 2000 Mark paa Grevens Caution; hvorimod Hvitfeldt siger at det var Hertugen, som forstrakte Greven denne Sum, mod den norske Konges Caution (jvf. Suhm XI. S. 455). Nu siges igien i et Brev dateret 10de December 1305 udstedt af nogle norske geistlige og verdslige Herrer i Bergen, at Kongen da modtog sin Dronnings Medgift, 3000 Mark Cölnsk, som (hendes Fader) Hr. Witslaf udbetalte, og hvoraf han, efter Kongens Befaling, gav Hertug Valdemar af Sønderjylland 2000 Mark, som Kongen laante ham, imod Sikkerhed (med theirri visso, sem thar er firer giört). Dette er den bogstavelige Mening efter Udgaven hos Thorkelin l. c. p. 72, men forstaaes anderledes af Lagerbring III. S. 31 og Suhm XI. S. 506. Da jeg ikke har havt Leilighed til at efterse Originalen af Afstaaelsesbrevet, som skal være i Geheime-Archivet, har jeg fulgt Hvitfeldt, som, efter Sammenhængen, her synes rigtigst.

86.

Eriks Krønike S. 194. S. R. D. I. p. 393. III. p. 316. E. Olai p. 98. Flatøe-Ann. I et Brev af 3die Mai 1306 (Hvit-

feldt S. 322. Torfæus IV. p. 420, men bedst i Thorkelins Anal. p. 91) omtaler den norske Konge udførligen saavel hiin Dom, som den derpaa følgende Fred, dog uden at nævne Stedet.

87.

Parum duravit, siger E. Olai p. 98 om denne Fred. cfr. Thorkelins Anal. p. 78. 93. Maaskee herved skal forstaaes den 10 Aars Fred, sluttet i Søeborg og brudt Aaret efter ved de Norskes Indfald i Danmark, hvorom man ellers intet veed. Hvitfeldt S. 342. Suhm XI. S. 493.

88.

Hvitfeldt S. 332-33. Thorkelins Anal. p. 91-94. Til dette Aar kunne maaskee ogsaa henføres de ovenfor omtalte mellem Rigerne vexlede Noter, indeholdende gienſidige Anker, hvilke Hvitfeldt S. 339 og Suhm med ham henføre til 1308.

89.

Ogsaa i en Stilstand mellem den danske Konge og Hertugerne, var Norge indsluttet; Hvitfeldt S. 332, ved Aar 1307. Erik Menved synes i Aarene 1306-9 at have giort i alt 4 Tog til Sverrige; men Chronologien af dem er dog Vanskeligheder underkastet, som det her vilde være for vidtløftigt at udrede; jvf. Lagerbring III. S. 54. Suhm XI. S. 574. 585.

90.

Hvoraf det nok var en Virkning, at Kong Hakon, den 20de Marts 1308 udstedte Leidebrev for danske Gesandter, der i Vigen skulde underhandle om Junker Niels (Greve Jakobs Søn, maaskee fangen af de Danske) hans Befrielse. Thorkelins Anal. p. 97. jvf. Suhm XI. S. 574.

91.

Denne Acquisition var vigtig for Norge, da Halland i ældre Tider ofte havde afgivet Tilflugtssted for norske Misfornøiede og Oprørere; hvorfor det og flere Gange var af danske Konger givet i Forlehning til Normænd, som stode i Opposition mod det herskende Parti. Saaledes af Svend Estritsen til Find Arnesen (*Heimskr.* II. p. 113) og Hakon Iversen (ib. III. p. 445, cf. II. p. 108. 129); af Erik Emun til Harald Gille (ib. III. p. 300); af Valdemar II. den halve Deel deraf til Hertug Skule (V. p. 168) og Forlehninger

i den øvrige Deel til Knud Jarl (see ovenfor S. 490). Ved Forliget paa Guldberghede 1253 mellem Christopher I. og Hakon Hakonsen blev Halland pantsat til Norge for dets Fordringer paa Danmark (V. p. 309). Saaledes begyndte Hallands Adskillelse fra Danmark, som vedvarede omtrent i 60 Aar, og siden medvirkede til Skaanes og Blekings Forening med Sverrig, der, saa kortvarig den end var, dog havde saa vigtige Følger for Nordens politiske Forhold.

92.

Over Fredsslutningen ere affattede to Documenter, det ene udstedt af den danske Konge, Kiøbenhavn d. 1ste Juli 1309; det andet af den Norske, sammest: d. 18de Juli, af hvilke begge et slet Udtog haves hos Hvitfeldt S. 343, og af ham hos Suhm XI. S. 609. Documenterne selv findes paa Latin i Thorkelins Anal. p. 98-110, dog ikkun efter Bartholins Afskrift. Det lader sig, med Hensyn til Dateringen ikke let forklare, hvorledes d. Barnabæ (11te Juni) og Nativitas Johannis Bapt. (24 Juni) kan i et Document af Julii Maaned nævnes proximo futuri. Videre: Fuldmagten for de danske Gesandter, der i Oslo begiærede den norske Prindsesse til Ægte for Prinds Magnus, nævnes af Hvitfeldt S. 346, dateret Marie Magdalenes Dag d. 22de Juli 1309, og det Brev, hvorved Kong Hakon antog det, dateret Marstrand den 16de Mai samme Aar (?) hvorhos maa bemærkes, at Mandagen for Hallvards Messe (hvilken sidste er 15de Mai) 1309 var Kongen paa Augvaldsnæs (Anhang til Schønings Trondhiems Domkirke No. 85). Disse chronologiske Modsigelser vilde vel for største Deel hæves, naar man havde Originalerne af disse Documenter og ikke blot de slette Hvitfeldtske Udtog. Mærkeligt ellers, at hverken vore egne eller de islandske Annaler omtale denne Fred.

93.

Til en saadan misfornøiet Stemning i Norge anføres Spor hos Suhm XI. S. 607. I den større svenske Riimkrønike (Scr. rer. Svec. T. I. Sect. 2. p. 41) nævnes en Hr. Berne som Kongen (formodentlig den norske) havde fordrevet og som 1309 anførte de svenske Tropper mod Norge; maaskee den samme Biarne Lodinssen, som 1302 blev fængslet paa Ragnildsholm. S. R. D. III. p. 125.

94.

Af dette Dokument, som Hvitfeldt S. 354 henfører til 1311, har Lagerbring III. S. 78-80 meddeelt fuldstændige Excerpter paa

Latin, med Aarstallet 1310 men efter en slet Afskrivt, saa at man ikke kan vide, om det virkelig er blevet udfærdiget. For øvrigt beviser Lagerbring godt, at det maa henføres til 1310. jvf. S. 96. Suhm XI. S. 672 antager Stedet rigtigen for at være Hasløf i Sønder-Halland. Ved Aaret 1310 berette Flatøe-Annalerne, at Kong Hakon udbød Leding efter Juul mod Hertug Erik, som herjede i Vigen; maaskee var dette tidligere end det Hasløfske Forbrag.

95.

Den Helsingborgske Fredsslutning omtales i Kong Eriks Krønike S. 194; jvf. S. R. D. II. p. 176. III. p. 316. De øvrige Omstændigheder ere tagne af nogle Dokumenter, daterede feria 6 ante d. Mariæ Magdalenæ (ɔ: 17de Juli) hvoraf Hvitfeldt har meddeelt Udtog S. 348–51, paa sin Viis, saaledes at man ikke er sikker, om Datum og Aarstal er rigtigt, Indholdet ikke misforstaaet o. s. v. At paa samme Dag og Sted, to hinanden modsigende og ophævende Forlehnings-Breve skulde have været udstædte, lader sig ikke tænke; snarere kan man antage at det af Hvitfeldt anførte Forlehningsbrev for Kong Hakon paa Nørre-Halland, har været et Udkast, giordt før Mødet, som igien er blevet casseret ved de nærmere Underhandlinger, der skaffede Hertug Erik Lehnet, skiøndt baade Lagerbring III. S. 83. Suhm XI. S. 651 og Rühs Gesch. Swedens I. S. 234 antage det for ægte. Til Lykke haves et af Dokumenterne trykt efter Originalen i Hadorphs Tillæg til Riimkrøniken S. 6–8 (uden Tvivl det første hos Hvitfeldt) hvori Hertug Eriks Forlehning udtrykkelig omtales. At denne virkelig gik for sig, efter Overeenskomst mellem den danske og norske Konge, bestyrkes desuden af en dansk Biskops Vidnesbyrd fra Aar 1313 (Hvitfeldt S. 364) jvf. en samtidig dansk Aarbog, S. R. D. II. p. 176.

96.

Paa sin Tilbagereise fra Rommerhoffet, skal Hertug Erik have hiulpet den danske Konge mod Hansestæderne (Suhm XI. S. 680) og ved den Leilighed var det vel, at han Aar 1312 paa Søborg, 3die Dag efter Tiburtii Dag (ei den i August men i April?) ved et eget Brev forpligtede sig til at hielpe Kongen mod Enhver, undtagen hans Broder Valdemar (Hvitfeldt S. 358). Forhandlingen i Helsingborg Løverdagen før den hellige Thomas's Dag 1312 (Hvitfeldt S. 363) henfører jeg ikke med Lagerbring III. S. 97 og Suhm XI. S. 685

til December, men til Thomæ Arch. translatio den 7de Juli; thi i hiin Maaned vilde den svenske Hertugs Ægteskab uden Tvivl have blevet omtalt. Ved denne Forhandling blev Trætten imellem Kongen og Hertugen voldgivet til gode Mænd, der skulde møde førstkommende Michelsdag (efter min Forklaring 1312) i Falkenberg, og kunde de ikke blive eenige, da til Michelsdag næste Aar (1313). Gieldte Underhandlingen, som man vel maa antage, Hertugens Ægteskab med Sophie af Werle, da var det ikke passende at udsætte Voldgiftsmødet til 1313 og 1314; men ved Michelsdag 1312 holdtes netop Hertugens Bryllup i Oslo, derfor blev der intet af dette Møde i Falkenberg. For øvrigt bestemtes ogsaa ved dette Forbrag, at der mellem Kongen af Danmark, hans Broder, den norske Konge og de svenske Hertuger, skulde være "en sikker Anstand og deres Undersaatter maatte frit besøge hverandre deres Riger."

97.

Indholdet af denne Traktat anføres af Hvitfeldt S. 364-65, men under to forskiellige Steder og Dage; Helsingborg feria 3 post. hebd. Trinit. og Kolding feria 6 ante Mar. Magd. Lagerbring III. S. 97-99 og Suhm XI. S. 699 mene, at Traktaten er bleven indledet paa det første Sted og tilendebragt paa det sidste. Men mon ikke den skiødesløse Hvitfeldt her kan have forvexlet denne Traktat, mod en anden mellem den danske Konge og den svenske Hertug, dateret Kolding, samme Dag 1314, hvoraf han giver Udtog S. 376?

Chronologisk Udsigt.

1261. Magnus Lagabæter ægter den danske Prindsesse Ingeborg.
1262. Første Andragende fra de norske Konger om Skifte efter Erik Plovpenning.
1263. Magnus Lagabæter bestiger den norske Throne.
1277. Magnus giør Fordring paa hans Moders Fædrene-Arv.
1280. Magnus døer. Erik Præstehader bliver Konge.
1284. Dannehoffet i Nyborg paadømmer Erik Plovpennings Døttres Fordringer. Fra den norske Side begynder en Kaper-Krig mod Danmark og Hansestæderne.
1285. Norske Fredsforslag til Danmark og Stæderne. Kalmar-Freden.
1286. Erik Glipping myrdet.

1287. Den norske Konge tager nogle af de danske Sammensvorne i Beskyttelse.
1288. Norsk Krigserklæring mod Danmark.
1289. Første norske Tog mod Danmark.
1290. Andet norske Tog mod Danmark. Alf Erlingsen henrettes.
1293. Tredie norske Tog mod Danmark.
1294. Jens Grand fængslet. Dansk Indfald i Nørre-Halland.
1295. Fierde norske Tog mod Danmark. Stilstand mellem Danmark og Norge sluttet paa Hindsgavl.
1296. Møde paa Sommerstedhede af den danske Konge, den slesvigske Hertug og norske Gesandter.
1298. Flere Møder mellem danske og norske Gesandter.
1299. Erik Præstehader døer.
1300. Kong Hakons (femte norske) Tog mod Danmark. Møde mellem Kongerne i Skielskør.
1302. Forbund i Solberg mellem Norge og Sverrig;
1303. bekræftet paa et Møde i Tyrholm.
1304. De svenske Hertuger flygte til Danmark. Dansk Indfald i Nørre-Halland.
1305. Kolsæter-Forlig mellem Kong Birger og hans Brødre. Nørre-Halland afstaaet til den norske Konge. Fred i Helsingborg.
1306. Norsk Angreb paa Siælland.
1307. Norsk Manifest mod Danmark.
1308. Stilstand mellem den danske Konge og de svenske Hertuger, hvori norske Undersaatter indbefattes.
1309. Norsk Flaade i de danske Farvande. Fred i Kiøbenhavn mellem Danmark og Norge. Strid mellem den norske Konge og de svenske Hertuger.
1310. (Hemmelig) Traktat mellem Kong Hakon og Hertugerne. Almindelig Fred mellem de nordiske Regenter i Helsingborg.
1311. Underhandlinger mellem den norske Konge og Hertugerne, under den danske Konges Mægling.
1312. De svenske Hertugers Bryllup i Oslo med de norske Prindsesser.
1313. Freden mellem Rigerne bekræftes i Helsingborg.

Tyrkerne i Europa.

En historisk-politisk Skizze.

(Slutning.)

Den Lykke, der fulgte Soliman under de første 10 Aar af hans Regiering, truede Ungarn og Østerrige med større Farer, end nogen tidligere Krig med Tyrkerne havde udsat dem for. Belgrad, den vigtige, hidtil uovervindelige Formuur for begge Stater, faldt 1521; og denne Sultanens første, glimrende Trophæe var Forbudet for en endnu større og vigtigere. Rhodus, Korsridderne eller Johanniternes berømte Sæde, hvorfra de længe til Søes og paa Kysterne havde udbredt Skræk og Ødelæggelse midt i Hiertet af den osmaniske Stat, maatte, efter en af Verdens navnkundigste Beleiringer, der giorde den sidste Stormester Philip de Villers Navn udødeligt, og efter uhyre Opoffrelser paa Tyrkernes Side overgive sig (1522 d. 26. Dec.). Nu vendte Sultanen sin hele Magt mod Ungarn. Peterwardein, efter Belgrad den vigtigste Grændsefæstning, havde lige Skiebne; Solimans afgiørende Seier ved Mohacz, hvori Ungarernes sidste indfødte Konge Ludvig II. faldt i sin Alders Blomster, (19. Aug. 1526) Hovedstaden Ofens og flere Fæstningers Erobring, syntes at bebude Rigets Undergang. En farlig Opstand i Asien kaldte Soliman bort, og reddede maaskee Ungarn. Vel kom han med Seier tilbage, og fortsatte Krigen i Ungarn endnu med Held; men Wiens første Beleiring af Tyrkerne (Sept. og Oct. 1529) mislykkedes; og med det store Tab, som Soliman her led, begyndte hans Krigsheld at dale. Ungarernes Land, hvor han havde tændt Borgerkrigens Luer ved at give Kongekronen til Siebenbürgens Fyrste, Johannes Zapoyla, og Østerrige, vedblev han i langvarige Krige at ødelægge; men kunde ikke betydeligt udvide sine Erobringer, eller beholde hvad

han havde erobret. Til Søes, understøttet af den dristige og tappre Fribytter Chairuddin, (Barbarossa) kunde Soliman vel undertvinge de fleste græske Øer i Archipelagus, som endnu ei havde underkastet sig Osmanerne; men hverken imod Venetianere eller Genuesere, hvis Admiral, den store Søhelt Andreas Doria, med afvexlende Lykke holdt Barbarossa Stangen, kunde Sultanen udrette noget afgiørende. Vigtige for Osmanerne, og af ubodelig skadelige Følger for Europæernes Handel og Søfart i Middelhavet, vare Barbarossas Erobringer i Africa. De mauriske Stater Algier, Tunis og Tripolis kom fra den Tid af i et Lehnsforhold til Porten, som endnu bestaaer, tilligemed adskillige europæiske Rigers Skatskyldighed til hine Sørøver-Stater, der maa kaldes en Skændsel for Europa; skiøndt et saadant Forhold er lettere at dadle, end at afhielpe; hvilket allerede den dyrt kiøbte Erobring af Tunis (1535) og det, meest ved en paakommen frygtelig Uveirsstorm mislykkede Tog mod Algier, (1541) allerede lærte Keiser Carl den Femte.

Kampen imellem denne, af Stolthed og ærgierrig Herskelyst, men ogsaa af store Egenskaber besiælede Monark og hans ikke mindre ærgierrige og tappre, men maaskee klogere Medbeiler Frantz I., gav Verden det hidtil ukiendte politiske Særsyn, at Osmanerne ved Forbund sluttede sig til en af de europæiske Hovedmagter. Det var den franske Politik (dengang oprørende for hele Christenheden; efter vore Dages Betragtning grundet paa "friere Anskuelser" [33]) som indledede denne Forbindelse, fra hvilken man kan regne Tyrkiets Sammenhæng med det europæiske Statssystem. En formelig Venskabs- og Handels-Tractat, sluttet i Constantinopel (Febr. 1535) var den første Virkning af den, ved

---

[33]) Heerens Handbuch der Geschichte des europ. Staatensystems. 4te Ausg. 1. Th. S. 51.

Frantz I. indledede Nærmelse til den høie Port.[34]); men et hemmeligt Angrebs- og Forsvarsforbund [35]) synes kort efter at have giort Baandet endnu fastere, og dets Følge at have været Solimans Indfald i Ungarn 1537 og den tyrkiske Landgang i Neapel samme Aar. Vel havde den sidste, da den franske Medvirkning udeblev, ingen Følger; men uagtet Solimans Fortørnelse herover, paafulgte nogle Aar efter et fornyet Forbund (1543) og til Forargelse for hele Europa, men især for de Lande, hvor Keiseren herskede eller hans System hyldedes, saae man en forenet fransk-tyrkisk Flaade at beskyde Nizza (1543). Af mindre Vigtighed for den osmaniske Stat, end for Europa, blev Forbindelsen imellem Soliman og Frantz I.; men dog blev den Grundvolden for det indtil vore Dage næsten uafbrudt vedvarende Forhold imellem det franske Hof og den ottomaniske Port, hvilket først ved Napoleons eventyrlige Tog til Egypten led et Stød, som hans sildigere, voldsomme Politik, omsider til hans egen store Skade, mere forværrede, end oprettede.

At fortælle Solimans, endnu over 20 Aar vedvarende Krige i Ungarn og mod den østerrigske Ferdinand, er overflødigt. Ligesom Religionsstridighederne i Tydskland, og Partierne i Ungarn og Siebenbürgen, svækkede Keiseren: saaledes var Solimans ikke altid heldige Krige mod Perserne en af Aarsagerne til, at Ungarns fuldstændige Erobring aldrig vilde lykkes ham. Han vandt vel i hine Krige Georgien og de caukasiske Lande; men fandt det raadeligt, 1562 at slutte en Fred med Ferdinand, ved hvilken Ungarn

---

[34]) *Flassan* Hist. de la Diplomatie Française. 2. Ed. I. p. 367-370.

[35]) At det holdtes meget hemmeligt, lader sig ogsaa deraf slutte, at man hidtil ingensteds i de franske Archiver har fundet Udkastet til denne Tractat, hvis Existents dog er almindelig antaget. Flassan. l. c. p. 371.

deeltes imellem denne Keiser, Tyrkerne, og Siebenbürgens Fyrste Stefan Zapoyla, en Søn af Johannes. — Soliman, en kraftfuld Olding paa 70 Aar, stod endnu paa Spidsen af sin Vælde, i sit Livs og sit Herredømmes høieste Glands. Aldrig var det tyrkiske Navn mere frygtet i Europa; aldrig var man i Tydskland og Østerrige stærkere overbeviist om, at der, hvis den osmaniske Krigsstyrke skulde bøies, eller hvis den skulde hindres fra, dersom engang den sidste Formuur i Ungarn faldt, at udgyde sig som en Alt fortærende Strøm over Tydskland: da maatte andre og kraftigere Midler, end de hidtil anvendte, andre Hære, end det lette ungerske Rytteri, og de leiede Hobe af selvraadige, ustyrlige, tungt bevæbnede Landseknegte og Bøsseskytter, en ny Stridsmaade og Krigskonst, modsættes Tyrkernes, ved streng Krigstugt hærdede og frygtelige Janitskarer.

Hiin Fare, hvormed Tyrkernes krigerske Aand og Erobringsplaner truede Nabostaterne, og denne Nødvendighed, at modsætte dem en stærkere Dæmning ved et nyt System i Forsvarsvæsenet og Hærens Dannelse, udviklede paa den Tid ingen med større Sagkyndighed, end den berømte Busbecq, Keiser Ferdinands Gesandt og Fredsstifter i Constantinopel. Han viste, at Grunden til Tyrkernes seierrige Overmagt i Landkrigen mod christne Stater, ikke blot laae i deres personlige Tapperhed, hvori Ungarer og andre af deres Naboer intet gav dem efter; men ogsaa i deres gamle Krigeraand, i den osmaniske Stats oprindelige, til Krig og Erobringer ene henvendte Organisation, og i den krigerske Dannelse og Disciplin, hvorved Kiærnen af deres Hære udmærkede sig. Med stærke Farver skildrede han den slette Tilstand i det tydske og østerrigske Krigsvæsen, de leiede Troppers usle og forfaldne Disciplin; og han er vel en af de første, som fattede og yttrede den Idee, at en national og indfødt, en vel udsøgt, regelmæssig og altid slagfærdig Krigsmagt maatte træde i Stedet for de sam-

mentgbne leiede Bander og de, efte af Fremmede anførte hvervede Regimenter, som kun fegtede for Sold og Bytte [30]).

Imidlertid lod det, som Faren, hvormed Tyrkernes Erobringer, deres krigerske Overlegenhed og Krigslykke truede Europa, skulde, om ikke reent afvendes, dog aftage, netop da den havde naaet sit høieste Punkt. Solimans sidste betydende Foretagender vare uheldige og forbundne med umaadelige Tab. Maltha, Johanniterordenens nye Sæde, blev forgieves angrebet og beleiret 1565; og dens Forsvar, der har giort Stormesteren La Valettes Navn udødeligt, som hans Forgængeres Peter d'Aubussons og Philip Villers, er en af den nyere Tids stolteste Krigsbedrifter, værdig de fierne Heltealderes Daad og Rygte. Den seiervante Soliman, der ikke kunde glemme den Skam, med Kiærnen af sin Sømagt og en udsøgt Hær, hvoraf Faa vendte tilbage, forgieves at have angrebet en Haandfuld Riddere i deres Klippefæstning, vilde hævne Tabet paa Malta ved et Fredsbrud og et nyt Indfald i Ungarn (1566). Men da var det, under Beleiringen af Szigeth, at en ungersk Helt viste sine Landsmænd og det forbausede Europa, hvad Tapperhed hos Faa formaaede imod en uhyre tyrkisk Overmagt. Grev Nikolaus Zriny, med lidet over 2000 vaabenføre Ungarer, forsvarede den lille Biergfæstning

30) "Quem igitur militem requiro? *Nostrum* imprimis, *in nostris sedibus natum*, de nostris popularibus dilectum — Milite opus est eo, qui non procul arcessendus diuque exspectandus sit; sed sit in promptu & tanquam ad manum, semperqve nostræ potestatis. Atque hunc non temere, neque casu oblatum, sed — magno iudicio dilectum; maximeqve cavendum, ne is eligatur, qui molliori cultui atqve victui assueverit — sed sit adhuc a deliciis integer, aptus tolerandi labori & cum bono corporis habitu." &c. *Aug. Busbecquii* de re militari contra Turcam instituenda consilium. Ed. Paris 1595. fol. 168. Hans derpaa følgende Raad og Forskrifter for de udtagne Troppers militaire Opdragelse og Dannelse ere for Tid og Sted ypperlige

paa tredie Maaned imod en Beleiringshær af over 130,000 Tyrker, under Sultanens og Storvizirens egen Anførsel. Da Staden var nedskudt og opbrændt, Slottets ydre Mure og Bygninger, efter talløse afslaaede Storme, indtagne af Tyrkerne, og ingen Redning meer at vente, gjorde Zriny med 600 Mand, levnede af Besætningen, et Udfald og fandt paa Slotsbroen med de Fleste af sit Følge den Død, han søgte. De faa overblevne veg tilbage i Slottet, som efter Zrinys forud givne Befaling, blev sprængt i Luften, hvorved 3000 Tyrker satte Livet til med de endnu levende Ungarer. Allerede før den første Storm og Zrinys Fald havde krænket Stolthed, Græmmelse over det uhyre Folketab under Szigeths Mure, hvortil han daglig var Vidne, og Forbittrelse over den saa tidt feilslagne Forventning, gydet en fortærende Lidenskabs Gift i den gamle Sultans Blod. Han oplevede ikke Erobringen af den sprængte Steenhob; men det lykkedes de tyrkiske Store at skjule hans Død, og derved i det mindste forekomme den yderste Modløshed og et skammeligt Tilbagetog af Hæren.

Saaledes døde Soliman, med Tilnavn den prægtige og Lovgiveren, i sit 74de Aar, efter en Regiering af 45 Aar, berømt i de tyrkiske Aarbøger ved sin Længde, og ved den Glands, hvormed hellige Krige, forbedrede Love og Statsindretninger, og forøget Hofpragt, omgav en Sultans Navn, hvis personlige Egenskaber havde den Blanding af Lys og Skygge, der ikke sielden ledsager udmærkede Charakterer. I Tyrkiets Historie er hans Regiering fra flere Sider mærkværdig; men mest fordi under den begyndte, tilligemed Osmanernes politiske og fredelige Forhold til europæiske Magter, tillige deres i Aarhundreder uafbrudt voxende Magts Forfald, og Statens, indtil vore Dage tiltagende Svækkelse. Dette kan vel siges, uagtet Svagheden, saalænge Solimans Herskerkraft, understøttet ved den berømte Ibrahims udmærkede Egenskaber, og ved flere Storvizirers Dygtighed, endnu holdt Statsroret, ikke

blev synlig. Men var det ikke denne Sultan, der selv, ledet af hiin usynlige Magt, hvis gigantiske Spor vi saa ofte blive vaer i Historien, lagde Grunden til sin Slægts Fortingelse og Sæden til sit Riges, snart indtrædende Synken? — Den følgerige Begivenhed, der virkede dette, og har virket gjennem Aarhundreder, var i Korthed denne.

Soliman havde en Søn fra sin Ungdom, om hvem man forudsagde, at Faderens og Forfædrenes Egenskaber vare hans Arvedeel. Allerede havde Mustapha, den tilkommende Thronfølger, vundet et Navn hos hele Folket; man priste hans Tapperhed, Ædelmodighed og Retfærdighed, og havde de største Forventninger om en Prinds, om hvem Faderen selv dømte, at ingen kunde være sin Stamme mere værdig. Roxolane, en af Slavinderne i Solimans Harem, havde i sildigere Aar fængslet hans Tilbøielighed i den Grad, at hun (som der fortælles, ved først paa en listig Maade at formaae ham til at skienke hende sin Frihed, og siden at negte ham den Gunst, der var bleven ham uundværlig [37]) var i Stand til at henrive ham til et Skridt, der stred imod Lov og Sædvane hos Osmanernes Herskere [38]. Soliman forstødte vel ikke den Sultaninde, der havde født ham den første Søn, og derved, efter Tyrkernes Skik, vundet den høieste Rang i Sultanens Harem; han vedblev endog at agte hende meget høit, og at sætte Priis paa paa hendes Raad og Fortrolighed [39]); men han kræn-

[37]) *Ancillon* Hist. de la vie de Soliman. Rotterdam 1706. p. 154.

[38]) Siden Bajazet (1402) var bleven fangen af Tamerlan, og hans Hustruer, tilligemed det hele Harem, vare faldne i Mongolernes Vold, havde det været en Statsvedtægt, at Storherren aldrig havde Ægtehustruer, men kun Odaliker eller Slavinder, hvilke, naar de føde en Søn, faae Titel af Chasseki Sultana, og Rettighed til at antage en egen Hofstat i Harem. (v. Hammers osmann. Staatsverfass. II. S. 71.)

[39]) Rankes Fürsten und Völker von Süd-Europa. I. S. 36.

kede hendes Rettigheder ved at tage Slavinden Roxolane til Ægte, som fra den Tid af herskede over Soliman, og indtog den Plads i Harem, der tilkom Thronfølgerens Moder. For hendes Intriger blev Vizireren, den berømte Ibrahim, et Offer [40]); og ved at give hans Eftermand Rusthan en af sine Døttre til Ægte, vandt hun Indflydelse i alle Statssager. Det er vel meer end sandsynligt, at hun kastede den første Spire til Mistanke mod Thronfølgeren i Faderens Bryst. Soliman hørte, ei uden personlig Frygt, intet uden Lovtaler over Mustapha, som dog levede fjernet fra Hoffet i Asien, og aldrig tillod sig det mindste Skridt, der kunde see farligt ud for hans Fader. Den stigende Mistanke forstod Rusthan at nære; under en Krig mod Persien beskyldtes Mustapha for at have villet forlede Janitskarerne til Opstand; Soliman ilede over til Asien og befalede sin Søn, der sad rolig i Amasia, at indfinde sig i Sultanens Leir. Hans Død var forud afgiort; neppe havde han betraadt det Indre af Faderens Telt, før Seraillets Døvstumme anfaldt ham, og da han, skiøndt vaabenløs, værgede sig med Fortvivlelsens Kræfter, aabnede Soliman Forhænget, bag hvilket han stod i Skiul, for med grumme Blik og truende Tegn at paaskynde Sønnens Mord. De Stumme, skrækkede ved Herskerens Vink, overmandede nu Mustapha; han faldt, og den qvælende Snor endte hans Dage [41]). Liget, der strax blev lagt uden for Sultanens Telt, viste Janitskarerne, hvad Dom der var gaaet over deres Yndling; og saa fast var Solimans Magt, at Klageraab og Misnøies Yttringer var Alt hvad de vovede.

[40]) Spittler Geschichte der europäischen Staaten. II. S. 217. I Ancillons Histoire de Soliman, p. 82–83, hvor Ibrahims Fald berettes, tales dog intet herom.

[41]) *Busbequii* legat. Turcicæ Ep. prima. fol. 21. 22. Hvad vilde denne Statsmand, der med Afsky fortæller det grusomme Optrin, have sagt til de ikke ulige Scener, som det 18de Aarhundrede, og det ikke hos Tyrkerne, var Vidne til?

Snart traf den samme Skiebne Mustaphas eneste Søn. Soliman havde to Sønner tilbage, begge ved Roxolane. Den yngere af disse, Bajazeth, Faderen og den dræbte Broder ikke ulig i krigerske Egenskaber, og afholdt af Hæren, kiendte den Skiebne, som ventede ham ved Faderens Død, og vilde i dennes Levetid ved en Opstand mod Faderen og Krig med Selim, den ældre Broder, afværge sin Undergang. Men Skiebnen havde besluttet den. Efter et tabt Slag flygtede han til Persien, og blev der efter Faderens Bud, tagen af Dage. — Saaledes blev i Stedet for den saa meget lovende Mustapha, Selim den Anden, (1566) den udueligste af Solimans Sønner, hans Efterfølger; en Sultan, der foretrak Haremslivet blandt Slavinder og Gildinger for Krigens Sysler, og henlevede sine Dage i Dorskhed, ved Drikkegilder og anden sandselig Nydelse. Med ham begynder den lange Række af osmaniske Storherrer, der have udmærket sig ligesaa meget ved Uvirksomhed, Sløvhed, Blødagtighed og personlig Udygtighed til at regiere et krigersk Folk, som alle Solimans Forfædre, og endnu han selv, ved de modsatte Egenskaber. Aarsagerne hertil kunne være flere, der have virket i Forening eller efter hinanden; men uden Tvivl har ingen været mægtigere, end den Hoved-Forandring, der fra Selims Tid foregik med Thronfølgerens og de øvrige Prindsers Opdragelse. Disse havde indtil den Tid, medens Faderen herskede, ikke blot levet i Frihed, men i det mindste, om de endog ei tilstodes at deeltage i Hærens Anførsel eller andre Regieringssysler, været betroede til at forestaae et eller andet Statholderskab. Deres Opdragelse havde været skikket til at danne dem til Krigere; og de havde været i Stand til at erhverve sig saamegen Indsigt og Erfaring, at de, naar Thronen tilfaldt dem, ikke vare nødsagede til at regiere allene giennem Vizirer og Yndlinger. Alt dette fik en anden Skikkelse efter Solimans og Selims Tid. Sultanernes Sønner bleve nu fra Fød-

selen af indspærrede hver i sit Statsfængsel, eller i en afsondret utilgængelig Deel af Serailet, hvor de blandt Gildinger, Hofdrenge og Slavinder vel faae et Slags Opdragelse paa tyrkisk Viis 42); men holdes i den fuldkomneste Uvidenhed om Alt hvad der foregaaer udenfor deres Buur, og derimod tidlig indvies giennem alle Vellystens Laster til et blødagtigt, uvirksomt og skammeligt Liv. Denne usle Tilværelse fristes dog kun Faa, med Undtagelse af Thronfølgeren, længere end til Faderens Død; thi (som forhen er sagt) det er ikke blot Vedtægt, men Rigets Grundlov, som vil, at enhver Sultan ved sin Thronbestigelse maa stille sig og Verden ved sine Brødre; og de fleste have ikke holdt mere nøiagtig over nogen Lov, end over denne.

At Osmanerne ikke længe kunde blive det for Europa frygtelige Krigerfolk, som de i to hundrede Aar havde været, naar deres Sultan ikke mere var Krigens Siæl og Tapperhedens Mønster, er ligesaa let at indsee, som at heller ikke Storvizirernes Kraft og Klogskab kunde bøde paa Herskernes Uduelighed, naar disse, hensiunkne i Ladhed og Vellyst, blev et Bytte for Yndlingers og Frillers Hof-Intriger. Dette var fra Solimans og Roxelanes Dage de osmaniske Sultaners Lod. I det indre Harem, blandt Gildinger og Slavinder, dannede sig Cabaler og Partier, der ikke blot styrtede eller modvirkede Vizirens Magt og herskede i Divanet; men ikke sielden stiftede voldsomme og blodige Statsomvæltninger. Desuden udbredte Yppigheds Gift, Vindesygens og Bestikkelsens Smitte sig fra Sultanens Harem blandt Rigets

42) De lære, efter Niebuhr, at læse og skrive; men faae længt fra ikke den omhyggelige Opdragelse, som de keiserlige Pager, der opdrages til Stats- og Hof-Embeder. De holdes fra al Omgang med kloge og kyndige Mænd; og kun ganske ubetydelige Folk kunne faae Adgang til dem. Det tyrkiske Riges politiske og militaire Forfatning. Kbh. 1790. S. 16.

Store, hvoraf mange, ved at ægte Storherrens Søstre, Døttre og frigivne Slavinder, sattes i den Nødvendighed at efterligne Hoffets Pragt og Luxus, ligesom de fulgte deres Herres Exempel, i at samle Skatte ved Udsuelser, Embeders Salg og andre, under Despotismen lovlige, i det mindste tilladte Midler. Den opkomne Skik, at Sultanerne opdyngede private Rigdomme i et særskilt Skatkammer (Chasine, forskielligt fra Miri, eller Rigsskatkammeret) viste allerede fordærvede Regieringsgrundsætninger, Mistillid til Folket og Thronens Usikkerhed; ligesom den nærede og fremmede Gierrighed og Guldtørst hos enkelte Storherrer, der beherskedes af denne, hos Regenten dobbelt foragtelige Lidenskab[43]). Saaledes Murad den Tredie, Selims Søn, der i Begyndelsen af sin Regiering lovede endeel godt, og lod føre en langvarig, ikke uheldig Krig med Perserne; men forfaldt i den Grad til udsvævende Vellyst, Gierrighed og Tungsindighed, at Ingen i ham gienkiendte den Sultan, som endog fremmede Gesandter berømmede høiligen for hans Klogskab, Høimodighed, Retfærdighed og Mildhed. (Kun med Taarer og efter lang Modstand vilde han udstede Befalingen til at qvæle sine ni Brødre, som ved hans Thronbestigelse levede i Seraillet). Men kun kort havde han regieret, da han overgav sig til fuldkommen Uvirksomhed og umættelig Vellyst. Ikke engang Jagten, hans Forfædres Yndlingslyst, behagede ham. Svækket paa Siæl og Legeme, tungsindig og folkesky, levede han indsluttet i sine Haver blandt Slavinder og Dværge, hvis Lege og

---

[43]) Selim II. og hans Søn Murad III. besad den i høi Grad. Om den første fortælle de samtidige italienske Gesandters Relationer, at han aarlig lød de sammendyngede Ducater smelte i en stor Kugle, som han ved sine Stummes Hielp væltede ned i en dyb Cisterne. Den sidste lod en dyb Brønd eller Grube af Marmor indrette i Jorden. Aabningen til denne var under hans Seng, og her lod han aarlig nedstyrte to til tre Millioner i Guldmynter. (Ranke l. c. S. 43.)

Optøier, tilligemed vellystige Dandse og utugtige Skuespil, vare hans Opmuntringer; og hans eneste Sysler, at modtage Foræringer og sammendynge sit Guld. — Ikke 10 Aar vare forløbne siden den stolte, mægtige, krigerske Solimans Død; og Osmanerne kunde i meer end 20 Aar (1574–1595) lade sig beherske af hans usle Sønnesøn. Dette viste allerede, at Statens indre Liv var i Aftagende; at Folkets krigerske Aand ikke mere var, hvad den engang havde været, og at Hæren, der nu aldrig mere saae sin Sultan i Krigsleirens Midte **), snart maatte tabe den Tillid til Herskerens ufeilbare Villie og ubegrændsede Magt, der saa ofte havde ført den til Seier og glimrende Bedrifter.

En Hovedgrund til Krigstugtens og det hele militaire Systems Forfald hos Tyrkerne maa uden Tvivl oprindeligen søges i de Forandringer, som Janitskar-Corpset undergik, og som, hvis de endog tildeels vare uundgaaelige, ei kunde andet end efterhaanden betage disse Tropper den ubøielige Kraft, der saa tidt, i Krigene med Europæerne, havde giort Udslaget. Men imedens Krigskonsten hos de sidste tog en anden Retning, og dens nyere, paa Krudbets og Artilleriets Virkninger grundede Skikkelse begyndte at danne sig: bleve Tyrkerne ei allene ubevægelig staaende ved ældgamle Indretninger, men lode dem endog meer og mere komme i Forfald. Vi ville her blot nærmere berøre Janitskarernes. Disse, der fra Begyndelsen af allene skulde bestaae af Christnes Børn, opdragne i Islamismen, og fra den tidlige Ungdom hærdede til Krigens Tugt og Møie, maatte heller ikke, efter deres oprindelige Love, gifte sig; intet Qvindfolk maatte engang nærme sig deres Caserner. Men allerede under Soliman begyndte Afvigelser fra denne Lov; først som Undtagelse for de ældre Janitskarer, eller for enkelte, der laae

**) Efter Solimans Tid have de tyrkiske Sultaner, med faa og ubetydende Undtagelser, ikke mere personlig anført deres Krigshær eller fulgt den i Felttogene.

[illegible]

de, hjemme hos Hustruen og Børnene, drev borgerlig Næring.

[illegible] S. 65. Efter [illegible] i sin [illegible] Mohammedanere blandt Janitsharerne. v. Hammer [illegible]

Denne og andre Misbrug toge, som bekiendt, saaledes overhaand, at der tilsidst kun blev en Skygge tilbage af Janitsharernes tidligere krigerske Forfatning og Navnkundighed. Mange tusinde Tyrker vare indskrevne i Corpsets Ortas eller Regimenter, kun for at nyde Beskiermelse af dets Privilegier, og uden nogensinde i deres Liv at have baaret Vaaben. Saaledes var Antallet af Navne i Listerne voxet maaskee til flere hundrede tusinde, medens man for faa Aar siden kun regnede de virkelige eller vaabenføre Janitsharer til 40,000, og maaskee endnu ikke halv [46]. Men dersom denne engang saa berømte Kiernestyrke af den tyrkiske Krigsmagt, saaledes vanslægtet, tabte sin militaire Værdighed: saa mistede derimod Janitsharerne ikke Evne og Leilighed til at giøre sig frygtelige for Sultanerne, som i denne staaende Hær paa den ene Side havde en gammel og national, fra Ideen om det osmanniske Herredømme ligesom uadskillelig Støtte for deres despotiske Enevælde; paa den anden Side en farlig indvortes Fiende i den trodsige, selvraadige, mod ethver Nyhed og Forandring haardnakkede Skare, der aldrig viste sig mere dristig, modig og enig, end hvor det gialdt om at modsætte sig endog det ringeste Brud paa deres Vedtægter og Rettigheder. Ogsaa beholdt den i det mindste saameget af sin gamle krigerske Aand, og af den paa Religionsbegrebet hvilende Idee om Osmannernes Pligt og Bestemmelse, at bekrige og udrydde de Vantroe, at den hverken taalte alt for lang Rolighed, eller en alt for feig, ukrigersk og uvirksom Sultan. Som farlige Midler forstode misfornøiede Store og Vezirer, eller hver

[46]) J. v. Hammers türk. Staatsverfassung. (1815) II. S. 194. Han angiver Tallet af Janitsharer paa Listerne til 100,000. Niebuhr (l. c. S. 121) mener, det beløb sig til nogle hundrede tusinde; hvoraf i hans Tid omtrent 80,000 havde Sold. Corpset var i dets bedste Tider aldrig over 40,000 Mand; og Soliman havde i sit sidste Feltog, eller ved Szigeths Beleiring, kun 12,000 Janitsharer tilbage.

Fruge Slavinder og mistænkefulde Hofbetiente alt for vel at benytte; og saaledes opstod den Række af Sammensværgelser og Opror blandt Janitsharerne, der lige fra det første, efter Solimans Død 1566, indtil det sidste 1826, der endtes med Corpsets Undergang, udgiøre saa betydelig en Deel af den tyrkiske Historie, og kostede meer end een Sultan Thronen og Livet.

Paa samme Tid, som Janitsharerne udartede fra deres gamle Skik og Sæder, forfaldt ogsaa andre Indretninger i det tyrkiske Rige, hvorpaa dets krigerske Forfatning og Styrke for en stor Deel hvilede. Vi maae nøies med at nævne dem. Den indførte Vedtægt, at blot christne, i Serailler opdragne Børn, udgiorde Sultanens Slaver, med hvilke man besatte alle høiere Stats- og Hofembeder, blev først (og ligeledes allerede under Selim II.) overtraadt, ved at tilstede Tyrkers Børn Optagelse i Seraillets Planteskoler. Efterhaanden kom det ganske af Brug, at udtage christne Børn til Slaver; efter Midten af det 17de Aarhundrede omtales denne Skik som ophævet [47]). Nu er det forhen viist, at den tyrkiske Statsforfatning, anlagt paa Krig og Erobring, og paa Storherrens eene gieldende Myndighed, havde en Hovedstøtte i hiin Skik, hvorved man heels kan sige, at Osmanerne nærede deres Stat ved at udsuge af de christne Folkefærd, som de beherskede, ikke blot deres Midler og Velstand, men deres bedste Livskraft, Kiernen af deres Folketal, de sundeste, meest velskabte og opvakte Børn af Mandkiønnet; og hvorved tillige Statens og Hoffets Embedsmænd, afskaarne fra ethvert Slægtskabsbaand og al Familie-Interesse, udelukkende vare knyttede til Regentens Person og Værdighed. Dette led nu en væsentlig Forandring; og for Grækerne har det, som en nyere Forfatter bemærker, været af uberegnelig Fordeel, at Tyrkerne op-

[47]) *Marsigli* Stato militare dell' Imperio Ottomano. Fol. Haga 1732. I. c. 6 p. 29. (Hans Ophold i Tyrkiet falder i A. 1682–83, og senere.)

hørte med at hæve den oprørende Slave-Tribut, der aarligen skilte hine ved deres bedste, kraftfuldeste Ungdom [48]). Ogsaa for Spahi's, Kiærnen af det tyrkiske Rytteri, vare de langvarige persiske Krige mod Slutningen af 16de Aarhundrede, ødelæggende; og man begyndte at udfylde dette Corps, ligesom Janitskarernes, med indfødte Tyrker. Endelig kom ogsaa Osmanernes militaire Lehnsvæsen derved i Forfald, at den oprindelige Skik, hvorefter i ældre Tider ingen andre end Sønner af Spahis kunde faae et Timar eller Lehn, blev overtraadt (hvorover klagedes allerede i Begyndelsen af 17de Aarhundrede) og saadanne Godser uddeeltes efter Gunst og Godtbefindende, ikke allene af Storherren eller hans Ministre; men af Statholderne over Provindserne. Næsten alle disse og flere indvortes Forandringer begyndte, tilligemed Indflydelsen af Hof-Intriger paa Statssagerne, under Soliman, og det var den samme berømte og krigerske Sultan, der ophævede Janitskarernes Privilegium: at de kun vare forpligtede at drage i Krig, naar Storherren selv anførte dem. Var ikke dette nok for at vise Europa, at Osmanerne ikke længe vilde være den frygtelige Magt, for hvis Erobringsplaner og krigerske Overlegenhed saa mange Erfarnes Stemmer havde advaret de christne Fyrster og Folkefærd?

Det 17de Aarhundrede viser os virkelig kun en fortsat Række af meer eller mindre uduelige og uheldige Sultaner, en fortsat Synken af det tyrkiske Riges indvortes Kraft, under afvexlende Held i de jævnlige Krige: i Europa, med det østerrigske Huus om Ungarns Besiddelse, og med Venetianerne om de græske Øer, om Morea, Herredømmet i Archipelagus og Kystlandene

[48]) Ranke l. c. S. 69. Først efterat denne Skik var ophørt, bemærker Forfatteren, eller i det 17de Aarhundrede, forekomme de tidligste græske Høvdinger eller Klephter, hvis Bedrifter mod Tyrkerne besynges i Grækernes Folkeviser.

ved det adriatiske Hav; i Asien med Perserne om Grændse-lande, der snart erobredes, snart igien tabtes; i begge Tilfælde næsten med lige Svækkelse for den tyrkiske Krigsmagt, hvis Tab af gamle, i Krigen prøvede Tropper ikke saa let som tilforn erstattedes. Indvortes Uroligheder vidnede om, at Sultanerne ikke mere kunde være sikkre paa deres Livvagt; og det farlige Exempel, at oprørske Janitscharer kunde ei allene afsætte, men endog henrette deres Padischa, eller de Troendes Beherster (Osman II. Achmeds Søn, blev qvalt 1622 under en Opstand af Janitscharerne, efterat disse først havde dræbt Storviziren) gav allerede for 200 Aar siden et Beviis paa, at uden Aandskraft betyder den personlige Hellighed og den ubegrændsede Magt hos Storherren intet. Dette følte vel ogsaa Osmans Broder Murad VI., en Sultan, der i Legemsstyrke og Færdighed kunde maale sig med enhver af sine Undersaatter, der atter selv drog med sin Hær i Krigen mod Perserne, og ved ubøielig, ofte grusom Strenghed igien tilveiebragte Orden og Fasthed i Rigets Indre. Derfor kunde han ogsaa undgaae sine tre nærmeste Forgængeres Skiebne, og regiere i 17 Aar (indtil 1640); men hvor lidet overeensstemmende med tyrkisk Politik, med den gamle osmanniske Aand, var den Fred, han lod Keiser Ferdinand nyde i alle disse Aar, medens Trediveaarskrigen satte hele Tydskland i den yderste Forvirring, og et Anfald af Tyrkerne maaskee havde bragt Østerrige paa Randen af sin Undergang? I Stedet for at tænke herpaa, oplivede Murad vel atter Rigets indvortes Kraft, og gienvandt den Agtelse, som hans Fader og Brødre, de foregaaende Storherrer, havde mistet; men han henfaldt til Drik, og denne Lidenskab, der endog forledede ham til imod Koranen at tillade offentlig Nydelse af Viin og stærke Drikke, giorde Ende paa hans Liv i en Alder af 31 Aar, og gav Riget i hans Broder Ibrahims Hænder, en ussel og svag Vellystling, der i den Grad fornedrede sig og sin Værdighed under 8 Aars

Regiering, at de Skriftlærdes Samfund, (Ulema's), hos Tyrkerne altid er en meer eller mindre mægtig og betydende Modkraft imod Storherrens despotiske Magt[49], kunde lade ham efter Lov og Dom afsætte; hvorefter Mufti fandt det klogest og sikkerst, at lade ham qvæle i Fængslet (17. Aug. 1648).

Efter hans Død opstode to Partier i Serraillet og i Constantinopel, da Thronfølgeren, Mohamed IV, endnu kun var et Barn paa 9 Aar, og to Sultaninder giorde hinanden Herredømmet stridigt. Det lykkedes Mohameds Bedstemoder, den herskesyge Sultaninde Valide Kiøsem, en Grækerinde fra Chios, der i 31 Aar havde overlevet Achmed I. og alle de blodige Optrin under de 4 følgende Sultaner, hvoraf tre vare hendes Sønner, at bemægtige sig Regieringen eller Formynderskabet for hendes Sønnesøn[50]. Paa hendes Side

49) Endog i Formen er den tyrkiske Despotisme ikke saa absolut og ubegrændset, som man i Almindelighed tænker sig den. Det hele Samfund af Skriftlærde og Retslærde, eller Ulema's, i dets tre Afdelinger (Molla's og Kadi's eller Dommere; Mufti's ɔ: raadgivende Lovlærde, hvilke sædvanligen forstaaes, hvor Ulema's nævnes; og Scheicherne eller Præsterne) udgiør under dets fælleds Overhoved, Islams øverste Scheich eller Mufti i Constantinopel, (Scheich ol Islam) om ikke en egentlig repræsentativ Magt, saa dog en, paa en Maade inviolabel raadgivende Corporation, (hvis politiske Indflydelse fornemmelig yttrer sig giennem den anden Afdeling, de egentlige Ulema's) hvis bifaldende Stemme Sultanen maa søge at vinde, og hvis Personer han i det mindste ikke uden paafaldende voldsom Overtrædelse af hellig Vedtægt kan offentlig lægge Haand paa. Den nyere tyrkiske Historie viser ogsaa i mangfoldige Tilfælde disse Ulema's som en ikke mindre mægtig Modstand, end Janitscharerne, imod Sultanernes og Vizirernes Planer. At deres Samfund og Overhoved forener de to vigtigste virkende Kræfter i det borgerlige Selskab, Geistlighedens og de Lovkyndiges, i een uadskillelig Eenhed: giør deres Magt og Indflydelse saare begribelige.

50) Egentlig intet Formynderskab eller Regentskab, som Tyrkerne ikke kiende; da Sultanen, i hvor ung han end er, ansees som

vare Janitscharerne som Ophavsmænd til Sultan Ibrahims Mord; imedens den yngre Enkesultaninde Zaime, Mohameds Moder, som frygtede for sit og Sønnens Liv, dannede sig et Parti blandt Spahis, og en indvortes Krig imellem disse to Afdelinger af den osmaniske Hær var sit Udbrud nær. Den gamle Sultaninde havde besluttet Mohammeds Død, og at sætte hans Halvbroder Soliman paa Thronen; men imedens hun, ved sin Yndling Bektas Aga forberedede denne Revolution, blev hun forekommet af Storvizirен Mohamed Kiuprili. Denne, der var bleven kaldet til et natligt Møde af de Sammensvorne, og ved at lade som han var enig med den overmodige Bektas Aga i hans og Sultaninde Kiosems Planer, undgik den Dødsfare, hvori han svævede, og ilede endnu samme Nat til Serailllet. Her væbnede han den unge Sultans og hans Moders Tilhængere, overraskede og overmandede Modpartiet, og trængte ind i det indre Harem, hvor den gamle Sultaninde havde tilbragt Natten i Lystighed ved Sang og Dands, blandt sine Slavinder og Gildinger, i Forventning af de afgiørende Skridt, som de Sammensvorne i deres Møde vilde beslutte. Da man havde faaet Mufti til at opsætte hendes Dødsdom, der lød at hun skulde qvæles, men hendes Legeme ikke sønderlemmes, og den unge Sultan havde underskrevet den, brød Pagerne ind i hendes Værelse, hvor de efter megen Søgen fandt hende skiult under Tæpper og Klæder i et Skab, trak hende ud ved Fødderne, og, efterat have plyndret alle de Kostbarheder, hun havde paa sig og afklædt hende ganske nøgen, slæbte de hende ud til en af Seraillets Porte, hvor det var befalet at hun skulde aflives. Skiøndt en Kone paa meer end 80 Aar, havde hun endnu megen Legemskraft, og værgede sig saaledes mod hendes unge, uøvede Bødler, at hendes Henrettelse med en Snor, hvilken man, i

selv regierende; men kun Omsorg for hans Person og Opdragelse indtil den myndige Alder.

Mangel af andet, med at Damerne Serailets Capel til Mo-skee, var ledsaget af de mest oprørende Omstændigheder. Da hun endelig var aflivet, bleve i Øieblikket hendes Lig med stor Ærefrygt af hendes Geldinger og Hofbetiente baaret ind i Capellet, hvor hendes 400 Slavinder forsamlede sig, for med Hylen og Klageskrig paa tyrkisk Wiis at begræde hendes Død [51]).

Denne Tildragelse, der her meddeles, som en, blandt mangfoldige betegnende udvalgt Prøve paa den vilde og barbariske Charakteer, som Stats- og Hof-Revolutioner antage hos Osmanerne, og paa den, al menneskelig Følelse oprørende Maade, hvormed de udføres, reddede imidlertid Sultan Mohammeds Liv. De paafølgende indvortes Uroligheder, fandt ogsaa endelig deres Maal, og Janitsharernes Overmod en Storvezir, der kunde holde det i Ave. Dette var den berømte Mohammed Kiuprili, hvis Styrelse begyndt med Aaret 1649 [52]), vel ikke var udmærket ved betydende Lykke i Krigen; men som dog i det mindste, ved ubøielig Strenghed mod Oprørsstiftere, og ved næsten uafladelig at holde Janitsharerne i Marken, sikkrede Rigets indvortes Rolighed; og ved hvis Død Faderens høie Post gik over til en Søn, (et Tilfælde i Tyrkiets Historie maaskee uden Lige) der havde arvet alle hans berømmelige Egenskaber. Paa Storvezirens Dygtighed kom det nu mest an; og Muhammed, som dog eengang personlig drog i Krigen mod Polakkerne (1672), men ellers kun mod Vildtet i Rumeliens Skove, kunde ikke rose sig af sine Bedrifter, eller af at have udrettet noget under en 40aarig Regiering. Men allerede var den engang saa mægtige og kraft-

[51]) *Ricaut* l'état présent de l'Empire Ottoman. 1671. p. 32–66. [I samme Forfatters Hist. des 3 derniers Empereurs Turcs. trad. par *Briot*. Paris 1682. (T. II. p. 165–170) er denne Begivenhed forbigaaet.] *Chassepol* Histoire des grands Vizirs Mahomet Coprogli & Achmet Coprogli. Amsterdam 1676. 12. p. 72–76.

[52]) *Chassepol.* l. c. p. 68.

fulde Stat i den Grad svækket og sunken, at endog saa dyktige og statskloge Ministre, som Mahomed og Achmed Kiuprili, ikke kunde gjøre andet, end at styrke den brøstfældige Maskine, og holde den nogenlunde i Gang. Paa alvorlig og gjennemgribende Forbedring var ikke at tænke hos en Nation, hvor Stolthed, Uvidenhed og Foragt for Fremmede ere vedfæstede, og som med hver ny Menneskealder, i at blive staaende ved det Gamle, maatte gaae meer og mere tilbage i Sammenligning med Europæerne. At Candia's Indtagelse 1669 endte en 24aarig Krig om denne Ø med Venedig, var den yngre Kiuprilis Værk; og at Kosakkerne i Ukraine, kiede af Polens Beskyttelse, underkastede sig Sultanens, gav Anledning til en Krig, som under dette Riges forvirrede Tilstand bragte Tyrkerne adskillige Fordele (1672–76). Men de tabtes snart igjen, da Sultanen ikke forstod at behandle Cosakkerne og deres Overhoved; disse kastede sig atter under Ruslands Beskjermelse, og Tyrkerne maatte første Gang prøve en Fiendes Kræfter, der var bestemt til at blive dem af alle den frygteligste. Slaget af forenede Russer og Kosakker ved Czerin (1680) maatte de kiøbe en toaarig Fred eller Stilstand ved at afstaae Herredømmet over Ukraine; et Tab, der var ubetydeligt i Sammenligning med det, som den yderst uheldige ungerske Krig (1682–1687) bragte.

Den duelige Vizir Achmed Kiuprili var bleven fortrængt af den dristige, overmodige, mere krigslystne end krigskyndige Kara Mustapha, som vel benyttede et ikke uheldigt Øieblik til at understøtte de af Østerrige trykkede Ungarer, og i den kiække Grev Emmerik Tekeli at give Keiser Leopold en farlig Modkonge (Alt under mægtig Indflydelse af det franske Hof i Constantinopel [53]) men tilintet-

[53]) Jvf. bl. a. Limiers Hist. du regne de Louis XIV. T. IV. P. 101 o. f. Flassan Diplom. Franç. III. 417. IV. 104. Engelstofts Wiens Beleiring af Tyrkerne, 1683. Kbh. 1817. S. 17. 18. og ved Form og Fremstilling ikke mindre, end ved

gjorde de allerede vundne betydelige Fordele, og satte endnu mere i Vove, ved, imod Vezirs Mening og andre Paschaers Raad, at foretage den mærkværdige Beleiring af Wien 1683. Planen til dette uheldige, i den tyrkisk-østerrigske Historie saa bekiendte Foretagende var upaatvivlelig umuligt ikke uden en Dristighed og Forvovenhed, der syntes beslægtet med den gamle osmanniske Aand; men i Følgerne blev ligesaa forderveligt for den tyrkiske Stat, som for Ophavsmanden. Dog vi see det mindste i hvor Grad saa synligt, at uden Gouverneuren Starhembergs Urokkelighed, og uden Johan Sobieskys Mod og Polakkernes Tapperhed, var Wien falden i Tyrkernes Hænder — en Begivenhed, der uden Tvivl vilde have virket betydeligt til at afgiøre Ungarns Skiebne; skiøndt [illegible] meente, at denne Hovedstads Erobring, saa længe hele Ungarn ikke var underkastet, vilde blive mere glimrende, end gavnlig, da den truende Fare vilde vække en langt stærkere Magt imod Tyrkerne, end den, de hidtil havde bekæmpet. Dog ikke alene det uheldige Udfald af Beleiringen blev saa ødelæggende for den osmanniske Stat, at med Wiens Undsætning begynder den næsten uafbrudte Række af Krigsuheld, der fra 1683 indtil vore Dage have indskrænket Tyrkernes Rige saa godt som alene til Forsvar, og med faa Undtagelser, ved enhver ny Krig, medført Provindsers Tab og indskrænkede Grændser; men allerede den uheldige [illegible], Blindhed og Ukyndighed i Krigskunst, som Storvezirerne lagde for Dagen under Beleiringen og Undsætningshærens Fremrykken **), viste klart nok, hvor langt Tyrkerne vare tilbage i strategisk Indsigt og Dygtighed, og at de maatte komme til kort i enhver Krig med Europæerne, hvor de havde en dygtig og talrig Hærfører imod sig.

kritisk Nøiagtighed og et sikkert historisk Blik udmærket Monographie, som man maa forundres over, endnu ei har fundet en dansk Oversætter.

**) S. den anførte Skrift af [illegible] S. 108-112.

Store vare Følgerne af Wiens Undsætning, og Søndagen den 12te September 1683 fortiener i det 17de Aarhundredes Historie neppe et ringere Navn, end October-Dagene 1813, da Tydsklands Frihed afgiordes paa Leipzigs Sletter. Ungarn, og enhver Udsigt til at vinde noget Slags Herredømme over dette Rige, gik for evig tabt; og den tappre, men uheldige Tekeli, der i Lænker førtes til Adrianopel (1685), gav et nyt Beviis paa den lave Raahed, hvormed den tyrkiske Regiering lønner personlige Fortienester, naar Lykken ikke følger dem. Tyrkernes Nederlag ved Mohacz 1687 hævnede Kong Ludvigs Død 1526; hele Slavonien tabtes; endog Siebenbürgens Fyrste maatte underkaste sig Østerrige; Venetianerne erobrede Morea — og endelig styrtede en Opstand Sultan Mohamed fra Thronen (1687).

Hvad skulde man vente sig af hans Broder og Efterfølger Soliman II., der i henved 40 Aar havde vegeteret i Seraillets Statsfængsel? — Men det var ikke længere Sultanen, der regierede Osmanerne. En tredie Kiuprili, Mustapha, Achmeds Søn, blev Storvizir; (1689) og denne store Mand — en af de sidste, som den tyrkiske Historie har at fremvise — lærte Verden til Forundring, hvilke Kræfter der endnu kunde vækkes i den i høi Grad forfaldne Stat og modløse Hær. I to Aar virkede han overordentlig meget ved at bringe Finantserne i Orden, vække den religiøse Nationalfølelse (uden at dette hindrede ham fra at anvende de rigeste Moskeers overflødige Indtægter til Statens Bedste) og vinde Folkets Tillid.

I Slaget ved Nissa (1689) førte han Seieren tilbage til Osmanernes Faner, indtog det tabte Belgrad, og satte, efter Solimans Død, hans Broder Achmed II. paa Thronen (1691). Denne, ligesaa feig, som utaknemmelig, var neppe bleven Sultan, før han frygtede for sin Vizirs Aandskraft, og efter en Gildings Raad befalede hans Død. Men Kiuprili, elsket af Janitscharerne,

beholdt Statsseglet, Symbolet paa Storvizirernes Værdighed, imod Sultanens Willie, overvældede og udryddede de imod ham Sammensvorne i Detaillet, og satte sig i Spidsen af en talrig Hær med det Forsæt at gienvinde Ungarn. Allerede heldede Seiren i Slaget ved Salankemen, (19. Aug. 1691) hvor Prinds Ludvig af Baden anførte Østerrigerne, paa tyrkisk Side, da en Musketkugle endte Vizirens glimrende, men korte Løbebane, og reddede Ungarn. Dog var Østerrige, der maatte dele sin Magt mod Ludvig XIV. og mod Porten, ikke stærk nok til en alvorlig Angrebskrig; saalidt som Tyrkerne, efter den sidste Kiuprilis Død, havde nogen Statsmand eller Hærfører, der vidste at benytte Østerrigernes Tab og Svækkelse i de franske Krige. En ny Sultan, Muhammed den Fierdes Søn, Mustapha II. (1695) syntes at overgaae sine Forgængere i personligt Mod, og drog selv med Hæren mod Ungarn. Det lykkedes ham ved den saakaldte Jern-Port at omringe den østerrigske General Veterani med 8000 Mand Siebenbürgere, hvoraf den største Deel faldt med deres Anfører (1695). Men til Lykke for Østerrige havde det i Helten Eugen af Savoien en af sin Tids største Hærførere. Denne slog to Aar efter Tyrkerne i Hovedslaget ved Zentha (11. Septbr. 1697) og jog en saadan Skræk i Sultanen, at denne ikke blot flygtede, men skiulte sig saa vel, at man i nogle Dage troede ham død. Følgen af dette Nederlag var den 25aarige Fred, indgaaet i Carlowitz 1699, hvorved Østerrige beholdt Ungarn og Siebenbürgen, uden at dog denne Magt, efter 17 Aars Kamp vandt mere, end hvad den allerede 1688 havde kunnet erholde, dersom ikke Wiens Undsætning 1683 havde giort "Leopold og hans Ministre ligesaa overmodige, som de forhen havde været forsagte[45])."

Dog dette var ikke Portens eneste Tab. Polen gienvandt, hvad dette Rige under Muhammed IV. havde tabt (Ukraine og

[45]) Engelstoft Wiens Beleiring S. 152.

[illegible]; [illegible] til [illegible], og Asof til Rusland. Alle disse Uheld og Tab vakte snart indvortes Gjæringer og det [illegible] blodigste Oprør af Janitscharerne. Mustapha II maatte nedlægge Regjeringen 1702. Hans svagere Efterfølger og Broder, den ved Seraillets Wellyster sløvede Achmet III. kunde dog ved Hielp af sine Vizirer, føre sin [illegible] Regiering i 28 Aar. En ny Krig med Østerrige, fremkaldt af Tyrkerne, selv bevirket Fredsbrud med Venetianerne, der vare indbegrebne i Carlowitzer-Freden, bragte nye Uheld. Eugens herlige Trophæer, Temeswar, Belgrad, en stor Deel af Wallachiet, af Servien og Bosnien, beholdt Østerrige ved Freden til Passarowitz (21. Jul. 1718). Langvarige Krige med Perserne udtømmede Skatkammeret; den gjerrige Achmed vilde ikke angribe sine private Skatte; og nye Paalæg forbittrede ikke allene Folket, men ogsaa Janitscharerne [illegible] thi en Mængde af disse tyrkiske Helte vare forvandlede til Høkere og Kræmmere i Hovedstaden. Endelig bragte et stort og blodigt Oprør i Constantinopel en Revolution tilveie, hvis Hovedmand, Albaneseren Patrona Kalil, der handlede med gamle Klæder, og hans Medhjelpere, en Frugthandler og en Kaffeskienker, nødte Sultanen (1730) til at gaae i Seraillets Fængsel, hvoraf man fremdrog hans Brodersøn Mahmud I. [illegible] [illegible] uduelige Sultan [illegible] [illegible] Politik [illegible] Krigslykken [illegible]; og [illegible] Fred til Belgrad [illegible] Østerrige [illegible] Tyrkerne [illegible] Ungarn i [illegible]

56) [illegible] Fred see [illegible] Geschichte des Belgrader Friedens von Spittler. (Goett. histor. Mag. IV. 1. S. 115-145.) Koch & Schoell Hist. abrégé des traités de paix. T. XIV. Paris 1814. p. 360 sq. Umständliche, auf Originaldocumente gegründet Geschichte der Unterhandlung des zu Belgrad 1739 geschlossenen

Heldet; tilligemed hele Kongeriget Servien og det østerrigske Wallachie. Men disse, kun ved det Wienske Hofs uklogt Adferd vundne Fordele, skiønt langt større, hvad Tyrkerne 1698 eller 1718 kunde drømme om, og skiønt af større Vigtighed for den osmanniske Stats følgende politiske Existents, vare dog kun et Beviis nok ligesaa [illegible], som ikke forudseet Hielp og Støtte i Statens tiltagende Forfald.

Uagtet man nu havde seet, at Porten virkelig kunde være i Stand til endnu paa eengang at udholde en Krig med den østerrigske og russiske Magt (1736—1739), var det dog ikke mindre vist, at med Freden til Carlowitz, eller med det 18de Aarhundrede, var en ny Periode i det tyrkiske Riges politiske Svaghed begyndt. Indtil den Tid havde det endnu været Østerrig, om endog betydelig svækket, dog altid frygtelig Naboe; og Besiddelsen af Ungarn kunde endnu være usikker. Fra 1699 forandrede dette Forhold sig ganske; og der kunde aldrig mere blive Spørgsmaal om tyrkiske Erobringer i Ungarn, eller Fare for de østerrigske Arvelande. Det uheldige Udfald, just den anden Tyrkekrig under Keiser Carl VI. kan ikke komme i Betragtning; thi all Ulykkerne [illegible] efter den Krig skyldes [illegible] de østerrigske [illegible] eller [illegible] ved dennes [illegible] og Forvirring [illegible] Bygningske, var ikke at tilskrive Tyrkerne. Desuden havde imidlertid en Magt hævet sig i Europa, i hvilken [illegible] Fiende af den ottomanniske Port, end nogensinde Østerrige havde været. Rusland, [illegible] til nyt Liv, [illegible] Peter begyndt Udviklingen af de uhyre Kræfter, som et Aarhundrede silvigere kunde modstaae den nyere Verdens største Kriger og

Fredens. Leipzig 1750. 8. (til Forsvar for Underhandleren Grev Neipperg.) Coxe history of the House of Austria. 4to Vol. II. p. 189–97. [illegible]

Erobrer. Slaget ved Pultava bestemte Polens tilkommende Skiebne; og snart kunde Russerne fra meer end een Side, og i meer end een Verdensdeel true de tyrkiske Grændser. Ruslands opgaaende og Osmanernes dalende Lykkes Stierne viiste sig klart, selv i det navnkundige Uheld ved Pruth, hvor det kunde have været ude med Zaren og hans store Planer, dersom ikke Skiebnen havde villet, at Peter skulde reddes, hvor al Redning syntes umulig. Dette Uheld havde imidlertid til Følge, at Stifteren af det nye russiske Monarkie maatte opgive sine Planer paa det asofske og det sorte Hav. Men Veien var betegnet for de russiske Vaaben. Langsomme, men sikkre Fremskridt have i et Aarhundrede ført dem seirende fra Don indtil Pruth, og fra Pruth indtil Foden af Balkans Bierge. Det er disse Dage, der skulle afgiøre, om de endelig skulle overstige eller omgaae denne Constantinopels nordlige, af Naturen satte Formuur.

Ligesom nu den russiske Magt, selv under de følgende Regieringer, da ingen, den store Zar værdig Efterfølger styrede det uhyre Rige, der ved ham ligesom først var bleven besiælet, idelig tiltog i indvortes Kraft og udvortes Betydenhed: saaledes sank det osmaniske Rige under enhver ny Sultan dybere i politisk Afmagt; og dette, kan man sige, var ikke engang saameget en Virkning af Storherrernes Uduelighed, af Mangel paa dygtige Vizirer, eller af disses uophørlige Omskiftninger (Osman III. der regierede fra 1754 til 1757, havde i tre Aar sex Storvizirer) som det var en nødvendig Følge af Tyrkernes ubøielige og fanatiske Nationalstolthed, der modsatte sig enhver indvortes Forandring til det Bedre, af hiint fra Asien medbragte østerlandske Princip, efter hvilket uforanderlig Stadighed i det Gamle, og Had til enhver Nyhed, der udenfra skal optages, er Folkets og Regieringens Leder. Det er ofte nok anført som Exempel herpaa, at ikke engang *Bogtrykkerkonsten* vilde man modtage af Europæerne, og at den meer

den usædvanlig oplyste Storvizir Ibrahim, der forgieves vilde indføre den uberegnelig gavnlige Konst i Constantinopel, (1726–28) maatte med sit Liv bøde for dette og andre Forsøg paa at giøre Tyrkerne deelagtige i europæisk Cultur (1730). Men selv i Krigens Konst, den eneste, hvori Osmanerne efterhaanden og langsomt havde lært noget af Europæerne, bleve de altid saa langt tilbage, ved at modsætte sig Dannelsen af en disciplineret staaende, ogsaa under Freden øvet Hær, og ved uærværdig Ukyndighed i den forbedrede europæiske Taktik: at det letteligen lod sig beregne, hvorledes enhver ny Krig, og enhver ny og væsentlig Forandring i Europæernes Krigskonst, maatte medføre større Fare og større Tab for Tyrkerne. Det maatte snarere synes uventet og uforklarligt, at de kunde udholde saa mange og saa svære Krige, det hele 18de Aarhundrede igiennem, med et forholdsviis langt ringere Tab af Land, end det, som Ungarn og Østerrige leed, saalænge Tyrkerne vare dem overlegne i Krigen. Men hvormeget har ikke Naturen, ved Biergkiæder og Floder, virket til Landets Beskiermelse? Hvor usigelige Hindringer lægger ikke den asiatiske Fremgangsmaade, at ødelægge det Land, der skal forsvares, i Veien for en angribende Fiende; og hvormange forenede Farer og Besværligheder medførte ikke enhver Krig i Tyrkiet, saalænge det hverken fra det sorte Hav, eller fra Middelhavet, blev angrebet til Søes? — Naar man desuden alene overveier den materielle Masse af Stridskræfter, som den tyrkiske Regiering kunde sætte i Bevægelse, de betydelige Hielpekilder, som i overordentlige Tilfælde vare til dens Raadighed — og det uden at noget hindrede Despotismen fra at udtømme dem til det yderste — og hvormange Kræfter der saaledes endnu vare at tære paa, inden en fuldkommen Kraftløshed og Opløsning var forhaanden [47]): saa vil det indsees, at mangen

[47]) "Große Mächte können viel gegen gesunden Verstand und Politik sündigen, bis sie sich endlich ganz zu Tode sündigen." Spittler. l. c. II. p. 229.

Erobrer. Slaget ved Pultava bestemte Polens tilkommende Skiebne; og snart kunde Russerne fra meer end een Side, og i meer end een Verdensdeel true de tyrkiske Grændser. Ruslands opgaaende og Osmanernes dalende Lykkes Stierne viste sig klare, selv i det navnkundige Uheld ved Pruth, hvor det kunde have været ude med Zaren og hans store Planer, dersom ikke Skiebnen havde villet, at Peter skulde reddes, hvor al Redning syntes umulig. Dette Uheld havde imidlertid til Følge, at Stifteren af det nye russiske Monarkie maatte opgive sine Planer paa det asofske og det sorte Hav. Men Veien var betegnet for de russiske Vaaben. Langsomme, men sikkre Fremskridt have i et Aarhundrede ført dem seirende fra Don indtil Pruth, og fra Pruth indtil Foden af Balkans Bierge. Det er disse Dage, der skulle afgiøre, om de endelig skulle overstige eller omgaae denne Constantinopels nordlige, af Naturen satte Formuur.

Ligesom nu den russiske Magt, selv under de følgende Regieringer, da ingen, den store Zar værdig Efterfølger styrede det uhyre Rige, der ved ham ligesom først var bleven besiælet, idelig tiltog i indvortes Kraft og udvortes Betydenhed: saaledes sank det osmaniske Rige under enhver ny Sultan dybere i politisk Afmagt; og dette, kan man sige, var ikke engang saameget en Virkning af Storherrernes Uduelighed, af Mangel paa dygtige Vizirer, eller af disses uophørlige Omskiftninger (Osman III, der regierede fra 1754 til 1757, havde i tre Aar sex Storvizirer) som det var en nødvendig Følge af Tyrkernes ubøielige og fanatiske Nationalstolthed, der modsatte sig enhver indvortes Forandring til det Bedre, af hiint fra Asien medbragte østerlandske Princip, efter hvilket uforanderlig Stadighed i det Gamle, og Had til enhver Nyhed, der udenfra skal optages, er Folkets og Regieringens Leder. Det er ofte nok anført som Exempel herpaa, at ikke engang *Bogtrykkerkonsten* vilde man modtage af Europæerne, og at den meer

ved sædvanlig oplyste Grønizier Ibrahim, der forsøgte at indføre den uberegnelig gavnlige Konst i Constantinopel, (1726–28) maatte med sit Liv bøde for dette og andre Forsøg paa at giøre Tyrkerne deelagtige i europæisk Cultur (1730). Men selv i Krigens Konst, den eneste, hvori Osmanerne efterhaanden og langsomt havde lært noget af Europæerne, bleve de altid saa langt tilbage, ved at modsætte sig Dannelsen af en disciplineret staaende, ogsaa under Freden øvet Hær, og ved uærvillig [illegible] i den forbedrede europæiske Taktik: at det lettelig lod sig beregne, hvorledes enhver ny Krig, og enhver ny og væsentlig Forandring i Europæernes Krigskonst, maatte medføre større Fare og større Tab for Tyrkerne. Det maatte snarere synes uventet og uforklarligt, at de kunde udholde saa mange og saa svære Krige, det hele 18de Aarhundrede igiennem, med et forholdsviis langt ringere Tab af Land, end det, som Ungarn og Østerrige leed, saalænge Tyrkerne vare dem overlegne i Krigen. Men hvormeget har ikke Naturen, ved Biergkiæder og Floder, virket til Landets Beskiermelse? Hvor usigelige Hindringer lægger ikke den asiatiske Fremgangsmaade, at ødelægge det Land, der skal forsvares, i Veien for en angribende Fiende? og hvormange forenede Farer og Besværligheder medførte ikke enhver Krig i Tyrkiet, saalænge det hverken fra det sorte Hav, eller fra Middelhavet, blev angrebet til Søes? — Naar man desuden alene overveier den materielle Masse af Stridskræfter, som den tyrkiske Regiering kunde sætte i Bevægelse, de betydelige Hielpekilder, som i overordentlige Tilfælde vare til dens Raadighed — og det uden at noget hindrede Despotismen fra at udtømme dem til det yderste — og hvormange Kræfter der saaledes endnu vare at tære paa, inden en fuldkommen Kraftløshed og Opløsning var forhaanden[57]: saa vil det indsees, at mangen

57) "Große Mächte können viel gegen gesunden Verstand und Politik sündigen, bis sie sich endlich ganz zu Tode sündigen." Spittler. l. c. II. p. 229.

Staten [illegible] endnu kunde ryste en Stat, der uagtet al sin Svækkelse, og uagtet saa mange indvortes voldsomme Bevægelser, dog endnu bestandigen holdtes sammen ved en national-religiøs Eenhed, uden det kom dertil, at den rokkedes i sin Grundvold [58]).

Men desuden kan vel intet være mere øiensynligt for den historiske Betragtning af de europæiske Forhold i det 18de Aarhundrede, end at Tyrkerne derfor især have kunnet holde sig i Europa, fordi de allerede vare, og særdeles fra dette Aarhundredes Begyndelse endnu nøiere bleve indlemmede i den europæiske Politiks System, paa en Maade, hvorved de vel ikke egentlig som umiddelbar handlende Magt deeltoge i dette Systems Omskiftninger og forskiellige Retninger; men hvorved de desuagtet virkede betydeligt, deels som en hvilende Kraft, deels som en vigtig Gienstand for hiin Politiks Bestræbelser, ved behørige Forbindelser og Forbund imellem Magter af beslægtet Interesse, at vedligeholde fælleds Fordeel og den saakaldte politiske Ligevægt. At dette meer end een Gang ikke skete, eller som man foregav, ikke kunde skee, uden paa en svagere Magts Bekostning (thi man deelte i saa Fald hellere, end styrkede denne) er bekiendt nok; og Frygten, deels for Østerriges, men endnu mere for Ruslands overmægtige Tilvæxt har været stærk nok, til i en lang Periode at redde Tyrkiet fra at blive Gienstand for den Ligevægtspolitik, der i en sonder-

58) Det er bekiendt nok, hvor forskiellige, og hinanden modsigende Skildringer, man har af det tyrkiske Rige, dets indvortes Tilstand og Svaghed, ligefra Duvigneau (Etat présent de la puissance Ottomane. Paris 1687) og Tott (Mémoires sur les Turcs et les Tartares. 4 Vol. Amsterdam 1785) indtil den nyeste Tid. Det er vigtigt, ja uomgængelig fornødent, naar man vil veie den tyrkiske Stats Kraft eller Vanmagt, ikke at betragte alting der fra et europæisk Synspunkt; og hvad Dohm i Korthed har sagt angaaende det tyrkiske Riges Forfald (Denkwürdigkeiten II. S. 365-84) fortiener endnu at overveies.

Uenighed/Deling af det søgte Stat søger er altid et velkomment Middel til at undgaae det, naar ikke saa ligelige og rigtigt beregnede Forhold, som en enkelt Magts Erobringer paa egen Haand kunde frembringe! Havde Tyrkerne 1815 havt deres Besiddelser i Midten af Europa, i Stedet for paa en Udkant, da havde de neppe sluppet saa let fra den bekendte Proces, hvis endelige Domslutning, med dens Tilkendelse af rigelige Proces-Omkostninger for de mægtige Sagførende, ikke var saa behagelig for de Stater, der (efter en engelsk Politikers Udtryk) med den Ære at blive udnævnede til at være Revolutionskrigens Syndebukke ⁵⁹). Imidlertid var det at forudsee, at efterat man 1772 havde begyndt og 1795 fuldendt det polske Riges Deling og Opløsning, og efterat Tyrket havde mistet Krim og de øvrige tartariske Grændselande mod Rusland, (1783 ⁶⁰) havde det tabt betydeligt af den Fordeel, som det besad i geographisk Beliggenhed. I Ste- [illegible]

59) The Scapegoats of the Revolutionary war. Quarterly Review. No. LXXV. 1828. p. 177.

60) Krim og Cuban, (det lille Tatarie) en Levning af Dschingis-Chans Monarkie, beherskedes, siden 1441 af egne Chaner, der [illegible] mongolske Erobrer. Mohammed II bragte dem 1474 i [illegible] Forbindelsen med dette krigerske og [illegible] Nomadefolk var imidlertid af høieste Vigtighed for Tyrkerne. Besiddelsen af Krim var for Russerne det første Skridt paa Veien til Con- [illegible] 1774 [illegible] betinge [illegible] unden [illegible] er ikke [illegible] (1768, [illegible] for- [illegible] var [illegible] 1784 [illegible]; og [illegible] 1787 [illegible] ved [illegible] agelse Forblindelse [illegible].

Det var under denne, den sidste østerrigsk-tyrkiske Krig, at Mustapha den Tredies Søn, Selim III. besteg Thronen efter sin Farbroder Abdul Hamids Død (2. April 1789). Med denne Sultan begynder, om ei en ny Periode i den tyrkiske Historie, dog et Tidsløb, hvis forberedende Begivenheder og sildigere Optrin staae i en næsten uafbrudt Forbindelse med de Tildragelser i Constantinopel, vi nylig have oplevet; og hvis hele historiske Udvikling, dobbelt vigtig i det nærværende Øieblik, da det atter kunde synes, som om ingen indvortes Kræfter, men kun Europas Politik kan redde Porten fra Undergang, vi her ei kunne forfølge [63]). Nok maa det være, at vi henlede Læserens Opmærksomhed paa det mærkværdigste og mest charakteristiske Træk i den tyrkiske Regieringshistorie under de tvende Sultaner, (Selim og Machmud II.) der kunne siges begge at have betraadt den samme, og en hidtil ny og uhørt Bane i det osmaniske Riges Styrelse. Dette er ikke mindre end en Revolution i det tyrkiske Krigsvæsen, en Tilnærmelse til at forlade den asiatiske Nationalitet og antage europæisk Cultur, ved Indførelse af europæisk Krigskonst og Oprettelse af en paa europæisk Viis øvet og disciplineret Hær — et Foretagende, som meer end een sagkyndig Forfatter [64]) har anseet for det eneste

---

om Münnichs Andeel i denne Plan, s. Dohms Denkwürdigkeiten II. S. 12-16 o. f. Ligesom det i vore Dage er Tilfældet med Grækernes Opstand, saaledes fandt ogsaa dengang Catharinas Plan næsten almindeligt Bifald hos alle Nationer; men ikke saa hos Hofferne).

[63]) Muligen kan Forf. ved en anden Leilighed meddele en mere udført Skizze af: Tyrkerne i det 18de Aarhundrede, som Indledning til en historisk Skildring af de i den tyrkiske Historie yderst vigtige Revolutioner i Constantinopel 1807, 1808 og 1826.

[64]) Blandt a. Rob. Walpole i Indledningen til de af ham udgivne Memoirs relating to European and Asiatic Turkey. London 1817. p. 27.

Middel for den tyrkiske Sultan til atter at give Riget og Regieringen den tabte Kraft og Myndighed tilbage.

Selim den Tredies Historie viste paa den ene Side baade Muligheden af, lidt efter lidt at iværksætte denne Plan, ved Hielp af fremmede Officerer, og det Fortrin, som regelrette Tropper, ledede efter europæisk Krigskonst, kunde have fremfor de, efter asiatisk Skik indrettede og paa tyrkisk Maneer fegtende Militser [65]); og paa den anden Side lagde den for Dagen, at et saadant Foretagende, der var den tyrkiske Nations Aand, Rigets ældgamle militaire Forfatning og Janitskarernes lovlige eller usurperede Rettigheder aldeles modstridende, fordrede en hos Tyrkerne ualmindelig Forening af Kraft, Kløgskab og Forsigtighed, om det skulde lykkes Storherren. Selim den Tredie, udmærket fra mange af sine Forgængere ved personlige Egenskaber, Oplysning og Kundskaber, fattedes dog Kraft og krigerske Talenter, og havde hverken Ministre eller Ge-

[65]) Det første, svage Corps af regulairt Infanterie, som den bekiendte Storadmiral Hussein-Pascha under Selim III. havde oprettet paa sin egen Bekostning, 1797 og 98, udmærkede sig, uagtet det kun udgiorde 5 eller 600 Mand, fortrinligen under det berømte Forsvar af St. Jean d'Acre imod Napoleon 1799; og dette var fornemmelig Anledningen til, at Selim III. efter disse Troppers Hiemkomst til Constantinopel, udvalgte dem til Kiærnen for det nye, paa europæisk Maade disciplinerede Infanterie, (Nizam Gedid) som denne Sultan derefter oprettede, og som i 3 Aar voxede til 8 Regimenter, hvis Hovedstyrke bestod af Asiater. Med 3 eller 4 af disse Regimenter og et Compagnie af let Artillerie, lykkedes det Selim i kort Tid at undertrykke den farlige Opstand af Røverbander fra Albanien og Bosnien, som i Aarene 1803 og 1804 ødelagde Bulgarien og Rumelien, og, efterat have adskillige Gange slaaet de imod dem i disse Provindser opbudne Militser og Janitskarer, giorde saadanne Fremskridt, at de truede Adrianopel og Constantinopel. (*Juchereau de St. Denys* **Revolutions de Constantinople. Paris 1819. II. p. 15. 23.**)

nerale omkring sig, der vare det vovelige Forsøg voxne, at give Storherren en paa europæisk Fod disciplineret Krigshær, der kunde giøre ham uafhængig af Tyrkiets Prætorianere, Janitskarerne, og af Lehnstropperne, eller Paschaernes Militser. Til største Ulykke for Selim døde den oplyste og statskloge Mufti, (Veli Zade) der havde været Sultanens Ungdomsven, og hvis Troskab og Snildhed ofte i farlige Stillinger havde været hans Støtte, 1806, netop som den udbrudte Krig med Rusland giorde Forholdene i Constantinopel endnu mere kritiske. En Sammensværgelse imellem den nye Mufti og Storvizirens Caimakan, Musta-Pascha, reiste det Opror i Constantinopel 1807, der ikke allene giorde Ende paa de, Janitskarerne og Ulema's lige forhadte Nizam Gedid, eller europæisk disciplinerede Tropper; men kostede Selim III. hans Throne.

Ikke uden Forundring har Europa været Vidne til, at det 20 Aar sildigere kunde lykkes Selims Fetter, Osmanernes ældste Sultan, den mere energiske Machmud II., at omstyrte Janitskarernes Magt og udrydde hiin gamle Indretning, der engang havde været en Grundvold for den tyrkiske Stat; men nu snarere var en farlig og tærende Byld paa Statslegemet. At dette kunde skee, viste upaatvivlelig i sig selv allerede en betydende og usædvanlig Kraft hos den Sultan, der vovede det — en personlig Kraft, der ogsaa maa have virket til at styrke Storherrens Magt og Indflydelse som Regent (thi at denne Magt, uagtet den absolut despotiske Form, man tillægger den tyrkiske Regiering, lider og kan lide betydelig Indskrænkning i dens frie Yttringer, lærer Historien og nøiere Kundskab til Forfatningen i Tyrkiet [66]). Hvorledes det netop

[66]) Allerede Bayle har bemærket, at intet Folk i Verden taler med høiere Ærefrygt om deres Regent og den Lydighed, som skyldes ham, og dog, tilføier han: "si nous consultons l'histoire, nous trouverons, qu'il n'y a point de monarques, dont l'autorité soit plus fragile, que celle des Empereurs Ottomans." Dict.

nu kunde see, er ikke saa let at sige, da tilstrækkelige historiske Oplysninger over denne og andre Begivenheder i Sultan Machmuds Regiering endnu fattes. Neppe kiender man endnu nøiagtigen Styrken af den nye, efter europæisk Taktik dannede Hær, som denne Sultan ved saa alvorlige og voldsomme Midler har vidst at bringe paa Benene; mindre veed man i dette Dieblik, om dens og Sultanens Stilling er saadan, at han med Eftertryk kan bruge dem mod en Fiende, der i et af de farligste og mest kritiske Tidspunkter, som Tyrkiets Historie fremviser, har vendt sin hele colossale Magt imod denne vaklende, i 8 Aar ved den græske Opstand rystede Stat; imedens Sultanen, ved en, som det synes unyttig og halsstarrig Modstand imod Grækenlands, af tre europæiske Hovedmagter besluttede Emancipation, har fremskyndet Udbruddet af det Uveir, der nu truer hans og Statens Tilværelse, og afskaaret sig næsten enhver Udvei til at vinde noget paa den diplomatiske Vei.

Maaskee er han i denne Modstand, efter europæisk Statsklogskabs Regler, gaaet for vidt. Intet er dog vanskeligere, end at bedømme en tyrkisk Sultans Politik, da de Forhold, hvorunder han regierer, ere saa forskiellige fra en europæisk Fyrstes, og den idelige Fare, hvori hans Person svæver, ofte maa have Indflydelse paa hans Handlinger. Det er vel meer end eengang lagt Sultan Machmud til Last som en politisk Feil, at han 1812 endte Krigen med Russerne, i et Dieblik, da han ved at forbinde sig med Napoleon kunde have tilføiet sin Arvefiende en føletig Skade, og i det mindste faaet bedre Fredsvilkaar, end at Rusland gav Wallachiet

hist. & crit. Art. *Osman.* Note B. Men ogsaa her, som andensteds, beroer dog denne Skrøbelighed meget paa Regentens personlige Charakteer. Naar Murad den Tredie ikke vovede i to hele Aar at komme uden for Seraillet, af Frygt for de oprørske Janitskarer: saa har derimod Machmud II. viist, hvad en Sultan, der har Mod til at gaae Faren i Møde, endnu formaaer.

og Moldau, ikke ubeklippet, tilbage. Men med Hensyn til Napoleons Plan til det russiske Felttog, bør det erindres, at Tyrkerne ikke havde mindste Grund til at stole paa denne Erobrers glimrende Løfter om Krim, Cuban og Bessarabien, naar de erindrede sig, hvorledes han ved Toget til Egypten havde saaret Frankriges gamle Allierede, og i Tilsiter-Freden opoffret dem. — Heller ikke fattes det vel Sultanen og Divanet saa ganske paa det forudseende politiske Blik, at de jo ere i Stand til at begribe, at med Grækenlands Uafhængighed vil Grundvolden lægges til Tyrkernes endelige Fordrivelse af Europa. Maaskee har en urigtig Politik fra deres egen Side, eller Bevæggrunde, udgaaede fra Sultanens personlige Charakteer, fremskyndet den kritiske Periode; men hvor længe har den fra en anden Side været forberedet, og hvad skulde, efter Polens Deling og Opløsning, redde Tyrkiet fra at blive Gienstand for den samme politiske Stræben, hvoraf hiin Stats Undergang, fremkaldt ved Mangler i dens egen Forfatning, blev Resultatet?

Ved Alexanders Død og ved Udfaldet af den persiske Krig, maatte den forestaaende Fare være bleven end mere øiensynlig for Divanet, og maaskee kunde en klog Eftergivenhed da have reddet mere, end der nu kan reddes. Men betænker man den tyrkiske Stats farlige Stilling, hvorledes den, uden al egentlig activ Forbindelse med den europæiske Politik, er indskrænket til et Selvforsvar, der i hundrede Aar ikke har kunnet afværge fremskridende Indskrænkning i Statsomfanget, og til en mulig Understøttelse af den saakaldte politiske Ligevægt i Europa, der saa længe og saa stærkt har vaklet: da kan man ikke saa meget undres over, at Storherren og Divanet ei ere alt for tilbøielige til at give bort, hvad der forekommer dem, endnu ei at være taget. Med al den tyrkiske Uvidenhed i europæiske Forhold, og med al den Stolthed, hvormed en Regiering, der endnu hænger fast ved det gamle asiatiske Barbarie, troer sig i Stand til at foragte og trodse Culturens Overlegenhed,

forene dens Statsmænd dog saa megen Erfaringskundskab, at det ei kan være dem skjult, hvor meget en Stat taber ved modløs Eftergivenhed, saalænge der endnu er Kraft til Forsvar tilbage. At Divanet maaskee ogsaa kan have forregnet sig noget, ved at stole paa Virkningen af den *fredelige* Politik, der i den seneste Periode har hersket i de europæiske Cabinetter, er muligt; men det lader sig dog heller ikke negte, at det uforfærdede Mod under en stedse tiltagende Krisis, hvormed den nærværende Storherre er gaaet den farligste Kamp i Møde, som Tyrkerne i et halvt Aarhundrede have udholdt, vidner om noget meer end sløve Aandskræfter hos Sultanen, og en almindelig Slappelse og Kraftløshed i Staten. At denne yttrer sig i mange Tilfælde, hvor vi, efter europæiske Begreber, betragte og bedømme de tyrkiske Statsforhold, kan dog ikke hindre os fra at blive et langt større og fastere Sammenhold vaer, end man skulde synes at kunne antage i en Stat, hvis Forfatning har saa mange Misbrug og Mangler, og som har været saa mange og betydende indvortes Revolutioner underkastede. Det bør imidlertid bemærkes, at disse ofte nok ere blodige og voldsomme, men ikke efterlade andet Spor, end de øieblikkelige Virkninger; da Tyrkerne i Aarhundreder have været vante til at tænke sig den gjeldende Forfatning og det osmaniske Dynastie som nødvendige Betingelser for Statens Tilværelse. Heller ikke bør det glemmes, hvad Historien lærer, at saa tidt denne har været truet af en ret stor, almindelig og øiensynlig Fare, har en langt stærkere Modstandskraft udviklet sig hos Nationen, end mange havde beregnet.

En Bemærkning, hvormed vi ville slutte, eller rettere afbryde disse Blade, synes imidlertid at maatte fremkaldes hos enhver, der betragter den maaskee uventede Modstand, som Tyrkerne endnu kunne giøre en saa overlegen Magt, som den russiske. Den herved allerede udviste Kraft, eller endog en mindre Deel af samme, anvendt for nogle Aar siden, vilde have været meer end tilstrækkelig til at

forestiller Christus efter udstandne Lidelser, staaende ved Foden af Korset, hvor man paa Jorden sees Piinselsredskaberne m. m. Ved Siderne læses følgende Disticha:

Huc spectator ades vitæ mortisque labores
Aspice quos pro te *Christus* amore tulit.
His oculis & mente pia iuuet usque morari,
Hinc etenim crescit *Spes*, *Amor* atqve *Fides*.

Et andet Pergamentsblad, som bedækker Indersiden af Bindets bageste Plade, fremviser en med Pen udført Copie af et bekiendt Træsnit af Albert Dürer: Christi Billede, efter Lidelsen, siddende paa en firkantet Steen, Hovedet, med Tornekrone og Straaleglands, nedbøiet og hvilende i den høire Haand. Nedenunder Indskriften: Figura passionis Domini nostri Jesu Christi.

At Bogen, i den nu beskrevne Skikkelse, har været en Foræring af Kong Christian IV. til sin unge Ægtefælle Fru Kirsten Munk, er en Formodning, som ikke blot Bogens prægtige Udvortes berettiger til. Paa det første Blad har Kongen oventil selv skrevet sit Valgsprog saaledes:

Regna firmat Pietas.
Christianus IIII. D. G. Rex Daniæ
& Norvegiæ &c. Anno 1.6.1.7. scrip
Croneburgi 22 7tem.

Derneden under er skrevet med Fru Kirstens egen Haand:

G S M M O C T V K
Kiirsten Munck.

---

mangler) er ikke let at sige. Udg. talte engang derom med afdøde E. R. Abr. Kall, hvis Lærdom og Skarpsindighed her dog ikke kunde afgiøre noget med Vished. At Figuren indeholder de tre sammenslyngede Taltegn 2, 3, 4, er tydeligt nok. Kan det øvrige maaskee antages for et dobbelt Ettal?

De samme Bogstaver findes endnu to Gange inde i Bogen, nemlig først paa en Side; og til Slutning paa den 226de Side læses følgende, der, ligesom hele Bogen, eller de foregaaende 224 Sider er skrevet med Fru Kirstens egen Haand:

H G*)

M H T G A

"O Herre Gior Ett Tegen Med mig Ad det Maa gaa mig vell Ad dee Maa dett see Som Mig Hade och skamme sig Ad Du Herre staar med mig Och trøster Mig.

G S M M O C T P K

Kiirsten Munk.

Datum Cronborig den 28 nouember Anno 1.6.1.7.

Saa ubetydeligt det end kan synes, maae vi dog endnu tilføie, at der i Bogen er giemt et aflangt Stykke Papir, hvis Bestemmelse uden Tvivl har været at tiene til Kiendemærke. Med Guldblæk er paa den ene Side tegnet et stort C med Krone over, og inden i dette Bogstav et K. See vi ikke her endnu et Spor af Fru Kirstens kongelige Elsker, der bestyrker Formodningen, at Bogen var en Gave af ham?

Man kan vel sige, at Gaven faldt i gode Hænder; i det mindste, naar man vil see paa Flittigheden i at udfylde Bogen efter dens formodentlig oprindelige Bestemmelse. I lidt over 2 Maaneder har Fru Kirsten fuldført dette Arbeide; og vi maa bemærke, at hun da kun var 19 Aar, og havde paa andet Aar været ægteviet til Kong Christian **). Bogen, som formodentlig

*) Disse Bogstaver (Herre Gud?) findes skrevne oven over enhver Side. De øvrige betegne formodentlig disse Ord: Mit Haab til Gud allene.

**) Kirsten Munk blev født paa Nørlund (Aars Herred, Aalborg Amt) den 6. Jul. 1598. Efter de sandsynligste Opgivelser var det den 31. December 1615, at hun blev viet til Christian IV.

forestiller Christus efter udstandne Lidelser, staaende ved Foden af Korset, hvor man paa Jorden sees Piinselsredskaberne m. m. Ved Siderne læses følgende Disticha:

Huc spectator ades vitæ mortisque labores
Aspice quos pro te *Christus* amore tulit.
His oculis & mente pia iuuet usque morari,
Hinc etenim crescit *Spes, Amor* atqve *Fides.*

Et andet Pergamentsblad, som bedækker Indersiden af Bindets bageste Plade, fremviser en med Pen udført Copie af et bekiendt Træsnit af Albert Dürer: Christi Billede, efter Lidelsen, siddende paa en fiirkantet Steen, Hovedet, med Tornekrone og Straaleglands, nedbøiet og hvilende i den høire Haand. Nedenunder Indskriften: Figura passionis Domini nostri Jesu Christi.

At Bogen, i den nu beskrevne Skikkelse, har været en Foræring af Kong Christian IV. til sin unge Ægtefælle Fru Kirsten Munk, er en Formodning, som ikke blot Bogens prægtige Udvortes berettiger til. Paa det første Blad har Kongen oventil selv skrevet sit Valgsprog saaledes:

Regna firmat Pietas.
Christianus IIII. D. G. Rex Daniæ
& Norvegiæ &c. Anno 1.6.1.7. scrip
Croneburgi 22 7tem.

Derneden under er skrevet med Fru Kirstens egen Haand:

G S M M O C C V K
Kiirsten Munck.

mangler) er ikke let at sige. Udg. talte engang derom med afdøde E. R. Abr. Kall, hvis Lærdom og Skarpsindighed her dog ikke kunde afgiøre noget med Vished. At Figuren indeholder de tre sammenslyngede Taltegn 2, 3, 4, er tydeligt nok. Kan det øvrige maaskee antages for et dobbelt Ccttal?

De samme Bogstaver findes endnu to Gange inde i Bogen, nederst paa en Side; og til Slutning paa den 225de Side læses følgende, der, ligesom hele Bogen, eller de foregaaende 224 Sider er skrevet med Fru Kirstens egen Haand:

H G*)

M H T G A

"O Herre Giør Ett Tegen Med mig Ad det Maa gaa mig vell Ad dee Maa dett see Som Mig Hade och skamme sig ad Du Herre staar med mig Och trøster Mig.

G S M M O C T P K

Kiirsten Munk.

Datum Cronborig den 28 nouember Anno 1.6.1.7.

Saa ubetydeligt det end kan synes, maae vi dog endnu tilføie, at der i Bogen er giemt et aflangt Stykke Papir, hvis Bestemmelse uden Tvivl har været at tiene til Kiendemærke. Med Guldblæk er paa den ene Side tegnet et stort C med Krone over, og inden i dette Bogstav et K. See vi ikke her endnu et Spor af Fru Kirstens kongelige Elsker, der bestyrker Formodningen, at Bogen var en Gave af ham?

Man kan vel sige, at Gaven faldt i gode Hænder; i det mindste, naar man vil see paa Flittigheden i at udfylde Bogen efter dens formodentlig oprindelige Bestemmelse. I lidt over 2 Maaneder har Fru Kirsten fuldført dette Arbeide; og vi maa bemærke, at hun da kun var 19 Aar, og havde paa andet Aar været ægteviet til Kong Christian **). Bogen, som formodentlig

---

*) Disse Bogstaver (Herre Gud?) findes skrevne oven over enhver Side. De øvrige betegne formodentlig disse Ord: Mit Haab til Gud allene.

**) Kirsten Munk blev født paa Nørlund (Aars Herred, Aalborg Amt) den 6. Jul. 1598. Efter de sandsynligste Opgivelser var det den 31. December 1615, at hun blev viet til Christian IV.

deels en en Afskrift af et eller andet haandskrevet eller trykt gudeligt Skrift, deels maaskee samlet ved Fru Kirsten selv af Bibelen og andre Bøger, begynder med de ti Bud, og med denne Overskrift: "Om Guds Louff och Bud Hvor aff vie lere at kiende Hans Rettferdige uelle och uor Egen Ondskaff." Efter en sammenhængende Forklaring over Budene, følger Bl. 8: "Dett andet Capitel. Att Inttet Menneske kand aff sin Egen macht och formue holde och fuldkomme Guds Louff och Bud." Saaledes fortsættes Bogen, som et Slags Catechismus eller Troeslære, indtil i det ottende Capitel, med denne Overskrift: "Her effterfølger Nogle sprog Aff den Hellige skrifft om Døden, om den yderste domedag Och om det Euige Liff." Efter dette Capitels Slutning findes: "Nogle skønne spraag uddragen Aff den hellige skrefft *)." Herefter følger paa 14 Blade en Samling af Bønner ved forskjellige Leiligheder, og med tilhørende Overskrifter; Skriftsprog, paa 5 Blade; Davids 7 Poenitentse-Psalmer, og flere enkelte af Davids Psalmer paa 17 Blade; Jomfru Marias og Zachariæ Lovsange; "Dee fyff Barmhiertighedsuers, att bede daglig om ett saligtt Endeligtt;" og endelig sluttes Bogen paa de sidste 7 Blade med nogle danske Psalmer.

Den hele Bog er skrevet med en vel ikke meget øvet, dog stadig og jævn Fruentimmerhaand, som efter den Tids Skik kan kaldes meget god; hvilket bedst falder i Øinene ved at sammenligne den med en anden Adelsfrues Skrift, der findes bag i Bogen. I Orthographien har Fru Kirsten vel ikke været ganske hjemme og fast; men dog er hendes Skrift, som de ovenanførte Prøver vise, ogsaa i denne Henseende for hendes Tidsalder og Kiøn temmelig upaaklagelig.

*) Ved Slutningen af disse Sprog findes de ovenanførte 9 Bogstaver, og nedenunder et Tegn, imellem to Ankere, hvori man gienkiender en Deel af den emaillerede Figur paa Bindet.

Om den Skiebne, som Christine Munks egenhændige Bønnebog har havt, efterat Kong Christian 1630 i Unaade havde skilt sig fra sin Ægtefælle og forviist hende først til Stiernholm, siden til hendes Gaard Boller i Jylland, ledes vi til Kundskab ved Bogen selv. Paa 11 overblevne Blade har nemlig Sofia Ranzau afskrevet, med en slet Haand, nogle danske Psalmer; og ved Slutningen af disse læses: Schreffuen paa huiering (Hvirvinge) Aar 1634. — Paa det følgende Blad derimod:

Denne bog hør mig Sophia Randzov till och bleff mig till
Fald effter min S. Farbroder frans Randzov till Ransohollem
Anno 1632.
Gud vere Min Ven till Euig Tid, til Minischen tor mand icke
sla Sin lid.
Mitt Haab till gud allhene. schreffuen
Kiobenhaffen denn 25. Desember.

Sophia Randzov
Egen hand.

En langt mærkværdigere Person, Christian den Fierdes berømte Datter Leonora Christina, har prydet de to sidste Blade i Bogen med sin Haand — vi kunne med Grund sige prydet; thi denne Skrift, af tre forskiellige Slags, besidder den høieste Grad af sin Tids calligraphiske Skiønhed. Hvad der læses paa disse to Blade er følgende:

Dieu Conforte mon Coeur.
Gott verlest die seinen nicht.
Leonora Christina
bin ich genandt mein Glück stehet in gottes handt.
Kiobenhaffn den 20 Januarius Anno 1638.

Anno 1.6.3.7. Den 5 december om afftenen Klocken var 3 Korter til ni
Da bleff min Søn Christian Fød. gud vnde hannem saaledis at leffue at hand efter dette Liff maa Arffue det Euige Amen.

Vi lære saaledes af disse Optegnelser at kiende tre Eiere, giennem hvis Hænder denne Andagts-Bog er gaaet. Christine Munk har uden Tvivl foræret den til sin bestemte Svigersøn Rigshovmesteren Frantz Rantzau til Rantzauholm, der var forlovet med Fru Kirstens Datter Anne Cathrine; men druknede i Rosenborg Have 1631 den 5te November. Efter ham see vi at den er tilfalden hans Broderdatter Sophie Rantzau (en Datter af Cay Rantzau til Ranzauholm, d. 1623, og Anne Lykke) gift med Lauritz Ulfeldt til Egeskov, en Broder til Corfitz Ulfeldt. Da hun døde i Barselseng med sit fierde Barn, 1635 eller 1636, er Bogen kommen i Leonora Christinas Eie, der formodentlig har bevaret den, som en Erindring om sine Forældre. Ved hvilket Held den imidlertid er bleven reddet fra Undergang, uagtet alle de tragiske Skiebner der omtumlede dens sidste i Bogen nævnede Eierinde, er ubekiendt; og vi kunne blot endnu berette, at den 1781 er kommen til det Kongelige Bibliothek, tilligemed nogle faa andre Haandskrifter, der indtil den Tid havde været giemte paa Rosenborg. Desværre maa vi tilføie: at et Haandskrift af lignende Art, der ligeledes har været i Christina Munks Eie, og paa samme Maade var kommen til det Kongelige Bibliothek, ikke mere findes der, og formodentlig var iblandt de, i Anledning af Christiansborg Slotsbrand forkomne Haandskrifter. I Bibliothekets, under Conferentsraad Erichsen udkastede Catalog over Haandskrifterne anføres det under No. 3434, og under Titel af: "En Bønnebog og Andagtsbog, forma minima, i sort Fløiel, med emailleret Guldbeslag og Spænder samt kronet Chiffre C. K. paa Siderne. I Bogen findes foran Kong Christian den Fierdes egen Haand, og paa adskillige Steder Birgitte Ulfelds, samt adskillige illuminerede og forgyldte Migniaturtegninger paa Pergament indklæbede." — Det er dette samme Haandskrift, som Erichsen omtaler i sin: Udsigt over den gamle Manuskriptsamling i det store Kongelige Bibliothek S. 21, under Navn af: "Fru Kirstine Munks liden Andagtsbog, af lige Pragt med den forbemeldte."

En original Indberetning af Hannibal Sehested om Forsvarsanstalterne i Norge 1644.

Ligesom i forrige Hefte meddeeltes en egenhændig Skrivelse af Corfitz Ulfeldt, der oplyser denne Mands Forhold til Christian IV. i Kongens sidste Levetid: saaledes finder Læseren her aftrykt en egenhændig Skrivelse af Ulfeldts Svoger, Statholderen i Norge Hannibal Sehested, hvori han beretter Kongen de til Landets Forsvar imod et muligt Angreb fra Sverrige under den udbrudte Krig trufne Foranstaltninger. Et andet ikke uvigtigt Bidrag til Skildringen af Norges Forfatning i Christian den Fierdes sidste Regieringsaar og under Sehesteds Styrelse (en i 12 Poster affattet Erklæring af Lehnsmanden i Bergen Henrik Thott, dat. 28. Nov. 1645, med Sehesteds i Randen tilføiede Betænkninger) skal ved en anden Leilighed blive meddeelt.

Stormechtigste høybarne Fyrste och Herre
Aller Nadigste Konning

Effter Eders Kongelige Mayestets Nadigste befahlning och missiver forleden Sommer, haffuer ieg forferdigett alle mine erklæringer omb dette Riigis fornødenhed och tilstand, huormed ieg ochsaa waar gandske ferdig till Eders Kongelige Mayestett Selffuer att needreyse och omb meegett som er stoor mact anliggendis att giøre vnderdanigst saawell mundtlig som skriftlig relation; Mens formedelst dee Swenskis oonde forhold och pludslige Indfald udi Holstein som for nogen tiid siden er bleeffuen ryctbahr, haffuer ieg indstillet samme reyse till fornøden anordning herpaa festningen och anden steds udi Riigett att anstille effter dend ordinanz aff Eeders Kongelige Mayesteet med dette Riigis

defension allerede giortt er. Och derfaare tilskreeffuet alle lehnsmand att dee udj deeris lehne giøre dend Anordning med Budsticken att lade gaa ombkring och holde hver mand udj beredschab med deeres gewæhr, som de effter lowen ere plictige att ware ferdige med, och naar noget hastigtt paa, komb daa wed wisse Anføhrere att gaa och reyse sig Mand for Mand, och begiiffue sig till dee passer huoor dee eracter meest fornøden fiendens ankombst att wente och nogen Indfald att wærge, tilliige med dee Vdskreeffne Knechte som haffuer deeris officeer och nogenledes ere Excercerede. Huilckett alle Obriste lieutenanter och een huer udi sær er adviserett, med ordre at dee deeris Compagnier fliitig munsterer och Excercerer efftersom ieg haffuer forschaffet feldgewæhr till dennem alle baade udj Bahuus, Aagershuus, Stawanger, Bergen, Tønsberrig och Trundhiemb till dee Vdskreeffne Regimenter, som alle waare mangelhaftige, formedelst dee deeris faarige gewæhr som dennem udj dend siidste feyde for betalning waar leweeret, haffuer forkommett och borttsoldtt til Engelske och Skotter. Till Jemptelaand haffuer ieg forskicket Mayor Oress der at fordeele dett Trundhiembsche Regimente paa alle passer huor fornøden; Herudj Aagershuuslehn fraa Soller, som er dett fyrste sted aff grendzerne huor nogen Indpas skee kand, och langs hen wed Nes, Morgenede (Magnor) broo, Maarckt och Høeland end till Wiigsiiden, haffuer ieg fordeelet dett Aagershusiske Regimente vnder dend gammell Captain Bay udj Obriste lieutenants owe. giøddis fraawærelse, Och haffuer lagt een officeerer nest wed grendzen wed Morgenede broo, som altidtt adviserer her ind till Slottett huad der passerer, och er anordnett Miill for Miill een schydshest att holde 24 Tiimer till at frembføre samme advis naar fornøden giøris och ellers allewegne befahlett at reparere och holde fliitig Wact wed wahrerne som kunde anstickes naar nogett paakomb, den gemeene mand till adwarsell och beredschab; och saa snaart mand nogett kand formercke att dee nogen Indfald wilde tentere, er befahlett alle passerne at forhugge, som wed dett middell aff Budsticken och

mengden aff folkrettelig land stee. Udaff det Tonsbergiske Regiments som Obriste lieutenant Wincentz Bildt commanderer, haffuer ieg logeret herudj byen och paa hoffuetstanden nest wed slottett 400 aff dee beste Knechte, som huer moened wed andre skall affløsis och saa ombswechsele, huilckett thiener megett till deeris Exercering. Bønderne som holder samme Knechte schaffer dennom proviant, Ofett undtagen som giffuis dennom her paa stedbett; Byens Compagnier som bestaae udj 500 Mand Exerceres och Munsteres daglig, och wachten allewegne ombskring byen saawellsom festningen wed slottett er forsterckett; och huor dee obne steder ere som endnu ere mange och ofuldferdige, bliiffuer forwahrett med blinder och bredder och fasciner dett beste mueligtt. Een Cordegvarde er satt paa dend nedre festning aff slottet till dee udskreffne Knechtes wacht, Een anden paa hoffuettstanden och dend thredie paa Marckedett, dend eenne att secondere dend anden. Obriste lieutenant Winzentz Bildtt haffuer ieg udj Owe Gieddis sted som icke endnu er opkommen fraa Danmarks commanderet att battere langs wed Grendzerne fraa Soller till Marcker och Wiigsiiden; Udj Bahuus lehn er befalett att holdes 500 Mand ferdig nest wed slottett och Obriste lieutenant Daniell Bildtt der att forbliiffue, siiden Sigwartt Gabriells skall ligge udj Slotzlowen; Rest aff samme Bahusiske regimente skall fordeelis paa passerne wed Oddewold och derombkring. Herpaa husett haffuer ieg forsiunet mig med proviant, wed och Kull till fornødenhed, saa att her nest Gudſ hielp skall passis well och fliitig paa; Alleene er ieg her meeget ilde forseett med Stycker och anden munition baade till att fournere mig sielff och andre naar behoff giordis; Och dersom ieg icke haffde forleden Sommer haffd dee midsdell aff Landkiistens penge effter Eders Kongelige Mayestæds Nadigste befahlning till Candzeler och mig at proponere stenderne, och kiøbe gewæhr for med Krud och Lunter, daa haffde wj sandelig werret slett destitueret aff saadan forraad. Och efter som denne Anordning nu Gud ware loffuett nesten er fuldbract, och udj March skall holdis

Vi roede tværs over den brede Bugt, der strækker sig dybt ind i Landet, og efter at have været 12 Timer underveis fra Antigone, landede vi ved Middagstid i Modania, en maadelig lille By ved Sydsiden af Bugten, med 6 Moskeer og et Par græske Kirker. Omegnen er meget smuk og vel dyrket; Bakker, beplantede med Mængde af Olietræer, Viinstokke og Frugttræer omgive Staden; i Baggrunden reiste Olympen sin sneedækkede Top mod den klare Himmel. Efter et Par Timers Ophold forlod vi Modania, ikke uden Skænderi med Tyrkerne om Betalingen for Hestene, da vi ei vilde give mere for disse, end hvad der var bestemt i vort Firman (20 Para's for hver Hest i en Time) og Tyrkerne forlangte omtrent det dobbelte; men maatte dog tilsidst nøies med det, vi bød dem.

Nær omkring denne By er et herligt og rigt dyrket Land; hvor man vender Øiet hen, seer man intet uden Haver med Morbærtræer, Viinranker, Figentræer m. m. Modania er berømt for dens Figener, Druer og Eddike; den er tillige en Stabelstad for Brussa med ikke ubetydelig Udførsel; og dog har Byen et usselt, fattigt og forfaldent Udseende, og kun et eneste Landingssted med Trappe og Opgang fra Stranden. — Landeveien til Brussa er paa begge Sider indfattet med Plantninger af Morbær og Viinranker; hyppigen seer man Kilder, der vælde frem af Bakken, eller samle sig i murede Grotter. Saaledes gik det et Par Timers Tid op ad, indtil vi paa den beqvemme Vei, der snoede sig op ad Bierghøiderne, naaede det Punkt, hvor med eet, gjennem Veiens Snevring, en herlig vid Udsigt aabnede sig over den store, af en klar og venlig Flod vandede Slette, i hvis Baggrund Brussa ligger ved Foden af det høie Olympos. Hvor overraskende skiønt var Synet af dette rige Landskab, hvor en gavmild Natur havde udspredt sin Skiønhed, og hvor Dyrkernes Flid havde forhøiet den! Talrige Hjorde af Hornqvæg og Faar græssede i Dale og

Skildringer og Reise-Optrin fra Tyrkiet og Constantinopel, i Aarene 1824 og 1825.

(Fortsættelse.)

VIII.

Reise til Brussa og Olympen i Lille-Asien.

Vi forlode Constantinopels Havn om Eftermiddagen den 12te Mai, (1825) Hr. Allen, Tolken Hr. R. og jeg, tilligemed en Tiener og Janitskaren Ali, og gav os ud i en stor Baad med 4 Matroser, for at giøre en Udflugt over til Asien og besøge det fordum berømte Brussa, der en Tid var de osmaniske Sultaners Residentsstad, inden denne blev forlagt til Adrianopel og Constantinopel. Foruden et Firman, der indeholdt Tilladelse til denne Reise og var undertegnet af Reis-Effendi i Storherrens Navn, og en af Storvizîren undertegnet Befaling, at lade os faae Postheste, maatte vi endnu forsyne os med en Teskeré, eller et Slags Pas, hvori vore Personer udførlig vare beskrevne. Disse Passer ere først indførte i Tyrkiet efter den græske Revolution, og maa forevises ved alle Landingssteder og i de større Byer.

Aftenen var smuk, og efterat have roet i to Timer, landede vi paa Antigone, en af Prindse-Øerne. Denne lille Ø har kun een Landsby, med et Par taalelige Huse; forresten usle Hytter, og et lille græsk Kloster paa en Høide ved Stranden, hvor vi fandt 3 eller 4 Munke. Vi opholdt os nogle Timer i et Kaffeehuus nær ved Havbredden. Natten var varm, og Duften af Thymian og andre vellugtende Urter meget stærk. Ved Midnat gik vi igien til Søes, naaede om Morgenen Forbierget Bosburun ved Indløbet til Havbugten ved Modania, og landede Kl. 7 paa Kysten, hvor vi spiste Frokost under et Platanus-Træ.

Vi roede tværs over den brede Bugt, der strækker sig dybt ind i Landet, og efter at have været 12 Timer underveis fra Antigone, landede vi ved Middagstid i Modania, en maadelig lille By ved Sydsiden af Bugten, med 5 Mosfeer og et Par græske Kirker. Omegnen er meget smuk og vel dyrket; Bakker, beplantede med Mængde af Olietræer, Viinstokke og Frugttræer omgive Staden; i Baggrunden reiste Olympen sin sneedækkede Top mod den klare Himmel. Efter et Par Timers Ophold forlod vi Modania, ikke uden Skænderi med Tyrkerne om Betalingen for Hestene, da vi ei vilde give mere for disse, end hvad der var bestemt i vort Firman (20 Para's for hver Hest i en Time) og Tyrkerne forlangte omtrent det dobbelte; men maatte dog tilsidst nøies med det, vi bød dem.

Nær omkring denne By er et herligt og rigt dyrket Land; hvor man vender Øiet hen, seer man intet uden Haver med Morbærtræer, Viinranker, Figentræer m. m. Modania er berømt for dens Figener, Druer og Eddike; den er tillige en Stabelstad for Brussa med ikke ubetydelig Udførsel; og dog har Byen et usselt, fattigt og forfaldent Udseende, og kun et eneste Landingssted med Trappe og Opgang fra Stranden. — Landeveien til Brussa er paa begge Sider indfattet med Plantninger af Morbær og Viinranker; hyppigen seer man Kilder, der vælde frem af Bakken, eller samle sig i murede Grotter. Saaledes gik det et Par Timers Tid op ad, indtil vi paa den beqvemme Vei, der snoede sig op ad Bierghøiderne, naaede det Punkt, hvor med eet, gjennem Veiens Snevring, en herlig vid Udsigt aabnede sig over den store, af en klar og venlig Flod vandede Slette, i hvis Baggrund Brussa ligger ved Foden af det høie Olympos. Hvor overraskende skiønt var Synet af dette rige Landskab, hvor en gavmild Natur havde udspredt sin Skiønhed, og hvor Dyrkernes Flid havde forhøiet den! Talrige Hjorde af Hornqvæg og Faar græssede i Dale og

paa Sletterne; Oliver, Kirsebær, Peeretræer saaes plantede omkring Landsbyerne, og adspredte Egelunde paa Bakkerne gav det hele Udseende af en stor og prægtig engelsk Park. Sletten er paa alle Sider omringet med Bakkestrækninger, imellem hvilke Veien slynger sig; saaledes forsvandt Udsigterne efterhaanden, og først ved en Landsby (Ahmedie), hvor vi Kl. 4 om Eftermiddagen holdt Hvile, aabnede den store Slette omkring Brussa sig ganske for vort Blik; og vi saae lige for os det stolte Olymp majestætisk at reise sin skinnende Sneetop over det skiønne Land. — Ikke langt fra Brussa satte vi over den lille Flod, jeg forhen har omtalt, (Nilufer) og denne fandt vi nu meget opsvulmet af Biergvandet. Strømmen var stærk, og Floden saa dyb, at vore Heste begyndte at svømme, og vort Tøi paa Pakhesten blev vaadt. Herfra til Brussa var Veien ikke allene meget slet, men næsten oversvømmet af Vand. Et Uveir reiste sig med Storm, Torden og Regn; og saaledes kom vi, giennemvaade baade neden- og ovenfra, om Aftenen Kl. halv otte til Brussa. Her tog vi først hen til en Chan, eller et Værtshuus, hvor en Broder af Tolken Hr. R. boede. Denne havde i Forveien bestilt en Bolig for os i et Huus i Byen; men da vi, midt i en skyllende Regn kom derhen, vilde man ikke modtage os; ingen Forestillinger om det slette Veir og vor store Trang til Huusly vilde hielpe; og Fruentimmerne i Huset modsatte sig især med en saadan Skrigen og Støien vor Begiering om at indlades, at vi tilsidst, vrede og giennemblødte, maatte forføie os bort, og efterat have endnu en halv Times Tid løbet om i Gaderne og forgieves prøvet paa at finde et Nattequarteer, maatte vi tye tilbage til Værtshuset, hvor vi tilbragte Natten i Hr. R.s Værelse, og efter tyrkisk Viis paa hans Sofa.

Den følgende Morgen besøgte vi først Bazarerne og de bedækkede Haller eller Kramboder (Tschargi's); men faa vare aabne paa Grund af Ramazanen. Vi gik da hen til Ulu-Dschami, den

største og prægtigste af de mangfoldige Mosfeer, som Brussa indeslutter (Tyrkerne foregive, at deres Antal er saa mange som Dagene i Aaret; virkelig skal der være over hundrede, eller hen imod halvandet hundrede). Den er opført i Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede, under de tre Sultaner Murad I., Bajazet I. og Mohamed I. — en anseelig Bygning, som ligger paa det høieste Punkt af Staden, og danner en fuldkommen Fiirkant, hvoraf enhver Side er 100 Skridt lang. Foruden at den paa begge Sider af Hoved-Façaden har to anseelige, ganske fristaaende Minarets, udmærker den sig fra alle Mosfeer i Constantinopel ved Tagets egne Bygningsmaade. Dette bestaaer af 19 Cupler, som ere saaledes ordnede, at de omgive et stort Vindue, eller en rund Aabning i Midten, der kun er overtrukket med et Gitter af Messingtraad, og hvorunder er anbragt i Mosfeen et fiirkantet Marmorbassin, for at opsamle det nedfaldende Regnvand. Jeg vilde have gaaet ind i Mosfeen, men man sagde mig, at det lod sig ikke giøre; og jeg hørte ogsaa allerede, hvorledes Qvinder og Børn truede og skiældte os. Saaledes maatte jeg nøies med at see ind ad de tre aabne Døre. Senere hen om Aftenen saae jeg denne Mosfee prægtig oplyst med en stor Mængde Lamper, ophængte paa Reb i Cirkler; og det forekom mig, som jeg giennem de aabne Døre saae ind i en stor og glimrende Balsal, hvor Folk spadserede op og ned paa Gulvet. — Af de øvrige Mosfeer er den ældste den, som Brussas Erobrer, den anden tyrkiske Sultan Orchan, Osmans Søn, (1326–1360) byggede paa Slottet, blandt hvis forladte Mure og Hvælvinger den endnu staaer bevaret, men ubenyttet og tillukt. Ogsaa Murene om dette fordum saa stærke Klippeslot eller Castel ligge i Ruiner; men fremvise endnu hist og her Brudstykker af gamle Basreliefs, ligesom man seer den romerske Ørn over en af Portene. Foruden den omtalte Mosfee og Ruinerne af de ældste osmaniske Sulta-

ners Pallads, af dets Haver, Bade og Vandspring, har Slottet endnu et gammelt tyrkisk Monument — egentlig en græsk Kirke, forvandlet til et Gravcapel for Osman, Stifteren af det tyrkiske Rige, og hans Familie. Denne smukke, pyntelige og vel bevarede Kirke har endnu 6 Søiler af Verde antico ved Indgangen, og flere Marmorpiller langs med Væggene. Choret med dets Hvælvinger er tilmuret; men de fire Marmortrin, der førte op til den i en Halvkreds anlagte Helligdom, hvor Alteret fordum stod, ere bevarede. Med større Forundring seer man endnu ved en af Indgangene et 6 Fod høit Kors af sort Marmor, indlagt i det grønne og hvide Marmor, hvormed Væggen er beklædt; og de, som ere tilbøielige til at finde Varsler i det Tilfældige, kunde let heraf, og af den forfaldne Tilstand, hvori Osmans Steenkiste befindes, udlede et ugunstigt Forvarsel for det tyrkiske Herredømme. Det øvrige Rum i Kirken er opfyldt med 20 overkalkede Sarkophager af Steen, der indeslutte Levninger af Osmans Hustruer og Slægt. Hans Søn og Efterfølger Orchan har derimod, tilligemed Broderen Soliman, (der først lagde Planen til Erobringer i Europa) sit Gravsted i et andet ottekantet Capel, nær ved hiin Kirke. Her findes 17 Sarkophager inden i Gravcapellet og 17 andre i en Forgaard udenfor samme; men ingen af dem har Indskrifter, og kun af Sagnet kiender man Osmans, Solimans og Orchans Grave. I det sidstnævnte Capel vilde man ei lade os komme ind; og jeg maatte nøies med at see ind gjennem Vinduerne.

Den indre Deel af Slottet, eller det saakaldte Arsenal, er nu intet andet end en Køkkenhave, i Fiirkant omgiven af svære Qvadersteens-Mure; og Alt hvad her findes af Skyt, er fire gamle forrustede Kanoner, der ligge uden Lavetter paa en Bastion. Fra dennes Top er en vid og fortræffelig Udsigt, hvor man overskuer den største Deel af Brussa med dets talløse Moskeer, Kupler og Spiir, Forstæderne, og den store Slette, der omgiver Sta-

den. — Vi begave os herfra ud til det største og skionneste af de varme Bade og offentlige Badehuse, der findes i og omkring Brussa, ligesaa beromt for dets Sundhedskilder og Mængden af det ypperlige rindende Vand, hvormed Beliggenheden ved Foden af det høie Olymp har forsynet denne Stad, som for dens Omegns Skionhed og Frugtbarhed. Brussa har, i dens Forstæder og nær uden for Byen, 7 varme Bade (foruden at der i ethvert nogenlunde ordentligt Huus findes private Badeindretninger). Det nye Bad, (Jeni Kaplidscha) som vi besøgte, ligger omtrent ½ Times Vei fra Staden; og da baade dets Bygninger ere udmærkede ved Pragt og Størrelse, og Indretningen omtrent den samme i alle Badene, vil jeg beskrive denne noget nøiere. Det første Værelse, man kommer ind i, er en stor fiirkantet Sal, med et koldt Kildespring og Vandbassin i Midten (thi kolde og varme Kilder finder man ved Brussa ganske nær ved hverandre). Her klæder man sig af før Badet; og paa en Forhøining langs med Væggene ere Sofaer anbragte, hvor man efter Badet hviler under Tæpper, ryger Tobak, drikker Scrbet, og igien iføter sig sine Klæder. Det andet Værelse, noget mindre, med Marmor-Gulv, Vægge og Bænke af samme Steenart, har ligeledes et Kildespring i Midten; men Luften er her opvarmet ved Dampe, der ledes ind fra det hede Baderum; og dette Værelse tiener til en Overgang fra den koldere Atmosphære til Badets Varme, og omvendt, naar man har benyttet dette. Det tredie Værelse, eller den egentlige Badstue, heel beklædt med Marmor, har i Midten et umaadeligt Badekar eller Vandbækken, ligeledes af Marmor, hvis Omkreds er 70 Fod, og i hvilket det hede Kildevand springer i en Straale, tre Tommer tyk. Lyset falder i denne prægtige Badstue giennem en Cuppel, der har 120 Alen i Omkreds, og hvis Vindue er sammensat af 600 Ruder eller Glasskiver; Gulvet og de speilglatte Marmorvægge kaste et blendende Gienskin tilbage. Paa alle Sider af den store Badesal

er anbragt smaa Nicher eller Cabinetter med Sæder for to Personer, hvor Vandet ledes ind igiennem Rør i mindre Badekar. Ved en af Siderne er der ogsaa to særskilte smaa Cabinetter, hvor Luften er endnu hedere, end i den store Badesal. Her opholder den Badende sig ganske afklædt en halv Times Tid, og efterat være kommen i en voldsom Sveed, gnides han af en Opvarter over hele Kroppen med Handsker af Hestehaar. Han gaaer derpaa ind i den store Badesal, og stiger op i Vandbækkenet, hvor dog ikke engang nogen af Tyrkerne kan blive længere end i det høieste et Qvarteer. Siden, efterat have forladt Badekarret, opholder han sig endnu en Tid lang i Salen, og bliver afvasket med Sæbevand. Derpaa indsvøbes han i rene Linklæder, begiver sig ind i det andet, og derfra i det første mere følige Badeværelse, hvor han tilbringer en halv eller heel Time, liggende paa Sofaen. — Jeg vilde ikke undlade at forsøge Virkningen af dette Bad; men det havde nær bekommet mig ilde. Ikke allene var jeg ved at falde i Afmagt, da jeg var kommen op af Badet, og imedens jeg blev gnedet og afvasket af Opvarteren; men jeg følte mig mat og kraftløs hele Dagen, maatte kaste op hvad jeg spiste om Middagen, og fik næsten ingen Søvn den følgende Nat. Det kan neppe heller omtvivles, at ogsaa hos Tyrkerne maa, uagtet Vanen, den hyppige Brug af varme Bade, uden det Styrkningsmiddel, som Russerne anvende i deres hede Badstuer ved Overgydelse af koldt Vand, frembringe svækkende Virkninger.

Vi vandrede siden ud til Tschekirdsche, (Græshoppen) en nysselt bygget Landsby eller Forstad, noget fra Brussa, som har tre varme Bade i særskilte Huse, hvis Indretning dog i Pragt og Beqvemmelighed ikke kan lignes med det ovenfor beskrevne, eller med de tre andre, som findes i Staden selv. Alle disse varme Bade ere meer eller mindre svovelholdige; men der skal desuden i Brussa findes nogle faa jernholdige Kilder. Veien imellem Tsche-

Kirdsche og Staden gaaer igiennem lutter Haver i en yndig Dal, med en stor Rigdom af smukke Træer. Jeg bemærkede især et Cyprestræ, som det største og skiønneste, jeg nogensinde saae. Det havde en overordentlig stor og tyk Stamme, med Grene, der spredte sig til alle Sider, og var de sædvanlige Cypresser ganske uliigt.

Følgende Morgen (den 15de Mai) begav vi os til Hest paa Veien til Bierget Olympos (hos de Gamle: det mysiske Olymp, til Forskiel fra andre Bierge af samme Navn) ved hvis Fod Brussa ligger. Østen for Staden gaaer Veien først jævnt opad en halv Times Tid, og nu aabner Indgangen sig til en prægtig Halvkreds af Bierghøider, beklædte med Valnødtræer, Ege, Kastanier og andre Træer. En smal og vanskelig Biergsti snoer sig opad, med bratte, uhyre dybe Precipicer ved Siden, og med herlig Udsigt over den skiønne Dal (Gökdere ɔ: den himmelske Dal) nedenunder, hvis smallere Munding naaer indtil Staden. Efter et Par Timers Forløb naaede vi op til den store, paa tre Sider aabne, men paa den fierde eller sydlige Side ved Fieldvægge aflukkede Slette, som udgiør Biergets første Region. Paa denne Alpe-Slette føre turkomanniske Nomader deres Qvæg op om Sommeren, og tilbringe adskillige Maaneder i Hytter, bedækkede med Skind, saavel i den her omtalte, som i andre Alpe-Egne paa og omkring det olympiske Bierg. Disse nomadiske Hyrder, som skulle udgiøre henved 800 Familier, staae under egne Overhoveder; men maa betale Græspenge til Paschaen i Brussa, og andre Afgifter til et Slags tyrkisk Statholder over dem, som Porten udnævner. Det er en kraftfuld, livelig, opvakt Folkestamme, i Sprog og Udseende kiendelig forskiellig fra Tyrkerne. — Fra denne Slette begynder Olympens anden Region, en mere vild og kold Biergegn, med Skove af Gran, Fyr og Birk, giennemstrømmet af mange Fieldbække, der om Foraaret ved Snеevandet svulme op til betydelig Størrelse. Omtrent en halv Time kunde vi endnu fortsætte Reisen til Hest,

indtil vi kom op til en ny Slette, som for en stor Deel endnu var bedækket med Snee, og fra hvilken vi til Fods maatte stige høiere op paa Bierget, som herfra reiser sig steilere end tilforn. Denne Vei var yderst besværlig, og hvert Dieblik sank vi i den halv optøede Snee til over Knæene. Vi fandt os, efter en halv Times Stigen, ganske udmattede, og maatte opgive Forsøget paa at naae op til Biergets høiere Regioner; saameget mere, som vore Førere forsikkrede os om, at Veien vilde blive endnu farligere og Sneen dybere. Vi havde behøvet endnu en Time for at komme op til en Flade paa Bierget, hvor man sætter Grændsen af dets anden Region, og hvorfra Olympens øverste, med evig Snee bedækkede Top hæver sig i en dobbelt Spids *), som endnu fordrer to Timers Stigen inden man naaer det høieste Punkt. Reisende, som ville bestige dette og derfra see Solens Opgang, pleie derfor som oftest at overnatte i den lavere Region, hos de turkomanniske Hyrder, som med Velvillie modtage dem og beværte dem med Lammekiød og Foreller af Fieldbækkene.

Vi mistede saaledes ikke allene den berømte og høit priste Udsigt fra Olympens Top, hvorfra man øiner Constantinopels Taarne og overskuer det mellemliggende Land, hvis herlige Panorama vilde være endnu langt videre, dersom ikke høie Biergkiæder næsten paa alle Sider begrændsede det; men ogsaa en Deel af de Udsigter, vi paa vor Nedfart kunde have nydt, betoges os jævnligen ved Skyer, der trak forbi os og neden under vore Fødder. Nedgangen var tidt, paa den bratte, med løse Stene bedækkede Sti, endnu besværligere end Opgangen; vi maatte jævnligen gaae, og lede Hestene ved Tøilen; og jeg havde engang det Uheld, at glide

*) Den høieste af disse har Navn af Munken (maaskee i Anledning af at her i den byzantinske Tid var et Munkekloster, hvoraf Ruiner endnu skulle være tilovers) og hele Bierget kalde Tyrkerne Munkebierget (Keschisch Taghi).

med en Snemasse henved 20 Alen ned, hvorved jeg stødte et Knæ og forslog min høire Haand. Da vi kom dybere ned i den første Region og i Dalen, fandt vi, efterat have tilbragt en Deel af Dagen i en temmelig Vinterkulde, Heden overordentlig trykkende, og efter 11 Timers Reise naaede vi Staden ganske matte og udtrættede. — Vi lagde Hiemveien giennem en anden (den østlige) Deel af Brussa, for at see Sultan Bajazets Moskee, der ligger eensomt og afsondret fra andre Huse og Bygninger, omgivet af Marker og Enge. Denne Moskee, som Bajazet havde begyndt at opføre, og som en af hans Sønner (Mussa) maatte fuldende, er bygget i en meget simpel, svær Stiil. Der fik denne i Historien saa berømte Sultan sit Gravsted, da Tamerlan, efter Bajazets Død i Fangenskabet, havde, efter hans Sønners Begiering, sendt hans Liig tilbage. Vi fik ikke det Indre at see; da der samledes endeel Fruentimre og Drenge ved Moskeen, som under megen Skrigen begyndte at kaste Stene efter os. Ikke meget bedre gik det os Dagen tilforn, da vi vilde besee Murad den Andens Moskee, omgivet med mange Gravcapeller og andre Bygninger. Portneren kom for at ville lukke os ind; men da han spurgte vor Janitschar, om vi havde Tilladelse dertil, var denne dum nok til at svare nei; og saaledes fik vi kun Tilladelse til at see ind giennem Vinduerne. Denne Sultans Mausolæum, det største og vidtløftigste af de 6 første, i Brussa begravne tyrkiske Sultaners Gravsteder, bestaaer af 11 forskiellige smaa Capeller, hvori han selv, hans Sønner, Døttre og Svigerdøttre ere nedsatte. Nogle ere af Marmor, og ziirligt byggede; men alle ere meget forfaldne. Sarkophagerne, eller Steenkisterne, staae midt i Capellet, og ere overhyllede med Shawler; en Turban ved Hoved-Enden og opplantede Hestehaler tilkiendegive Sultanens og Prindsernes Grave. Store, ældgamle Voxlys sidde endnu i Lysekronerne. I et lille Capel i en Krog sees to ganske simple Steenkister, og i den ene af disse siges

en christen (formodentlig) Prindsesse at være begravet, som Murad havde egtet, uden at hun vilde afsværge sin Tro. — Prægtigere, end nogen af de før omtalte, er Mohammed den Førstes Moskee og Mausoleum, som med Hensyn til den uddannede, konstrige Architektur, Mængden af i Steen udhuggede Prydelser, og Kostbarheden af de anvendte Marmorarter, formodentlig er en af de første i det hele tyrkiske Rige. Murene ere udvendig beklædte med Marmortavler af alle Hovedfarver; Porten eller Indgangen til Moskeen er udmærket ved det zirligste Billedhuggerarbeide, og intet kan overgaae den Omhyggelighed og Politur, hvormed de talrige arabiske Indskrifter, anbragte omkring Porten og Vinduerne, ere udarbeidede i Stenen. Mausoleet er en særskilt ottekantet Bygning, der ligger i en Have nær ved Moskeen, og hvis Mure inden og uden til ere beklædte med Plader af grønt persisk Porcellain.

Brussa, der saaledes er udmærket ved de ældre tyrkiske Sultaners Bygninger og Gravminder, ved Byens herlige Omegn og Mængden af Sundhedsbade, er desuden ved dens Silkefabrication en af de betydeligste Stæder i det tyrkiske Rige; og tæller endnu i det mindste imellem 60 og 80,000 Indbyggere (efter overdrevne Angivelser over 100,000) hvoriblandt skal være henved 10,000 Armeniere, 3 til 4000 Grækere og 2000 Jøder. Productionen af Silke omkring regner man til 100,000 Teffet (hver = 610 Drachmer) eller omtrent 3000 Centner; og fra Staden udføres aarlig over 100,000 Stykker tykt Silketøi, (Kutni) foruden Fløiel til Sofabetræk og det tynde Taft, eller stribede, halv giennemsigtige Silkeflor (Burundschik), som Fruentimmene i Tyrkiet bruge i Stedet for Linned. Foruden en saa betydelig Silkehandel, drives her megen Handel med Opium, og med en Deel af Omlandets Producter, hvortil blandt andet høre Kastanier, udmærkede ved deres Størrelse og Godhed. Næsten enhver Huuseier i Brussa har en Have eller et Stykke Jord, og Tyrkerne i denne asiatiske Provinds give sig

meget af med [illegible], og ere overhovedet langt mere [illegible] end deres Landsmænd i Europa. [illegible] Menneske ikke Udseendet af en rig Stad; i det mindste [illegible] til Bygninger; og man seer saa smukke og anseelige Huse [illegible] denne af Naturen saa rigt begavede [illegible] som [illegible] Den største Deel af den erhvervede [illegible] Fortjeneste flyder ind i Paschaens Skatkammer; [illegible] deres Deel. Handelen beriger enkelte [illegible] mænd; i almindelig Velstand maa man ikke vente sig [illegible] her synes vel saa uvirgt i Religiøsitet, som Tyrkerne i Europa, er derimod uden Tvivl mindre tolerant og [illegible] være, end Tyrkerne i Constantinopel.

Vi forlode Brusa den 16de Mai ved Middagstid, og [illegible] Hjemreisen over Apollonia. Veien [illegible] Vesten for Brusa, hvor vi mødte en [illegible] fra Smyrna, var meget god, indtil vi [illegible] middagen naaede en Strækning af Hede [illegible] ten aabnede sig over Søen ved Apollonia, [illegible] har været langt større og har bedækket en Deel af Dalen. [illegible] er lid, men frugtbar og fuld af [illegible] ning af Bjerghøider, mod Norden [illegible] hvortil Søen uden Tvivl har naaet; og mod Sønden begrændses [illegible] af en anden Bjergkjede, der er en Fortsættelse af Olympens. I Søen ligge nogle venlige med Viinbjerge bedækkede [illegible] og i dens Midte en større, paa hvilken Byen Apollonia er anlagt. Paa Landtungen, der strækker sig ud imod Øen, og er forenet med denne ved en lang Træbro, findes Levningerne af gamle [illegible] Fæstningsværker, hvor jeg saae et betydeligt Fragment af en antik Inscription. Om Aftenen Kl. [illegible] nem en gammel forfalden Port med tykke Mure [illegible] ind i Byen, hvor [illegible] den græske [illegible]

ved Kirken. Vi bleve her meget venligt modtagne, skiøndt Præsten selv ikke var hiemme, og fik et lille men reenligt Værelse til Natteleie. Jeg for min Deel kunde dog ikke lukke et Die den hele Nat. Luften havde allerede om Eftermiddagen været yderst trykkende af Sydvinden; om Natten steg denne Vind næsten til en Orcan, og Heden blev qvælende. Jeg frygtede hvert Dieblik for, at det usle skrøbelige Huus skulde styrte sammen; men dog blev det ved, at Stormen blæste et af Vinduerne ned, som med sin hele Karm faldt ind til os i Stuen. — Byen Apollonia, som jeg tidlig den næste Morgen giennemvandrede, er usselt bygget, skiøndt Husene (omtrent 200 græske og 80 tyrkiske) næsten alle indtil 5 eller 6 Alen over Grunden bestaae af hugne Stene, og ere Levninger fra ældre Tider. Denne gamle By har fordum været i Genueserenes Magt, hvilke man ogsaa tilskriver dens Fæstningsværker, hvoraf endnu nogle Levninger, byggede af svære tilhugne Granitblokke, ere tilovers. De græske Indbyggere synes at leve i stor Fattigdom og Undertrykkelse; og klagede over, at de især siden den græske Revolutions Udbrud behandles af Tyrkerne næsten som Slaver. Dog drive de nogen Handel, og Byen har endeel Baade og smaa Fartøier, hvormed seiles paa Constantinopel, da Indsøen ved en lille Flod (Rhyndacus) staaer i Forbindelse med Havet Marmara.

Den følgende Morgen red vi fra Apollonia over de nordlige Bierghøider og giennem den smukke, vel dyrkede Dal, vandet af Floden Nilufer, hvis Strøm var betydelig stærk, og hvor man satte os over i en ussel Færge, hvis Toug var snoet af tørrede Viinranker. I en lille græsk Landsby, vi kom igiennem, var Brønden paa Torvet giort af et gammelt Alter og havde et prægtigt, uden Tvivl antikt Vandbækken af Porphyr. Efterat vi paa en meget besværlig Vei havde passeret de betydelige Bierghøider, som ligge imellem Sletten ved Brussa og Modania, og nydt den

herlige Udsigt over Havet, Bugten og den rige, vidt udstrakte Dal, som vi nylig havde giennemreist, kom vi om Eftermiddagen igien til denne Søstad, hvor vi tilbragte Natten, og tidligt den følgende Morgen indskibede os paa en lille Baad med 4 Par Aarer. Dagen var stille; men en stærk Søndenvind reiste sig med høi Sø; Bølgerne skyllede ikke sielden ind i vort lille Fartøi, og vor Seilads giennem Havbugten ved Modania var ikke uden Fare. Vort hele Reiseselskab, paa mig nær, led stærkt af Søsyge; men især Janitsharen, der, som næsten alle Tyrker, var en Kryster til Søes, og meente, at han var nær ved at opgive Aanden. Ved Middagstid passerede vi Forbierget Bosburun, og kom ind i Søen Marmora; Vinden stillede af, og vi naaede Kl. 2 Øen Chalki, hvor Skibsfolkene paastod at ville blive til næste Morgen, af Frygt for en ny Storm.

Denne Ø er i Størrelse den anden af Prindse-Øerne, og ved dens Beliggenhed og Dyrkning maaskee den smukkeste. Landsbyen er temmelig stor, og har adskillige gode Huse, hvoriblandt et smukt Landhuus, der eies af den østerrigske Internuntius. Den har ogsaa adskillige meget smukke Promenader; fornemmelig til Trefoldigheds-Klosteret, der ligger paa den nordvestlige Side paa en Bierghøide. En lille med Træer beplantet Slette omgiver Klosteret, og man har herfra den skiønneste Udsigt mod Constantinopel og mod Asiens Kyster. Paa Sydsiden af Øen ligger Panagia's Kloster (den hellige Jomfrues) og paa den østlige Kant St. Georgs Kloster, hvortil en deilig Allee af Cypresser fører. Man leier Værelser ud til Familier i disse Klostre, og i det sidstnævnte lever den græske Fyrstinde Maurocordato, (en Søster til Fyrsten Morusi,) som vi besøgte, da vi havde Breve til hende fra hendes Mand, der er forvisst til Brussa. Fyrstinden klagede meget over deres ulykkelige Stilling, da Maurocordato i fire Aar (eller fra 1821) har maattet leve adskilt fra sin Familie og en-

hver af sine Børn. Hun talte meget flydende Fransk, og havde ganske Anstand og udvortes Dannelse af en europæisk Dame af høi Stand. Vi saae ogsaa en Datter af Fyrstinden, der har et smukt Ansigt og indtagende Væsen; men saae noget sygelig ud. Vi tilbragte saaledes en behagelig Eftermiddag og Aften paa denne Ø, som vi forlode næste Morgen før Solens Opgang, og efter at have roet i to Timer, landede vi Kl. 7 d. 19de Mai i Constantinopels Havn.

IX.

En Audients hos den tyrkiske Storherre.

Da den svenske Minister den 18de Januar (1825) skulde have sin høitidelige Audients hos Storherren, benyttede jeg denne Leilighed, for i hans Følge at overvære denne Ceremonie, der sædvanlig kun finder Sted, hvergang en ny Gesandt accrediteres hos Storherren, og naar han hjemkaldes. — Klokken 7 om Morgenen begave vi os til Hest fra det svenske Gesandtskabshotel i Pera til Tophana, i en Procession, foran hvilken Ministerens hele Tjenerskab i Stads-Livree, og endeel Tschokadarer, eller Tjenere i tyrkisk Costume, anført af Hotellets Portier, med sin sølvbeslagne Stav, gik parviis til Fods. Herpaa fulgte Huushovmesteren, klædt i Sort, til Hest, en Michmendar, eller tyrkisk Ceremoniemester og hans Medhielper, Gesandtskabets tvende Tolke i Stadsdragt, Legationssecretairen, der bar Creditivet i en guldbroderet Pose, endelig Ministeren selv med hans Adjutant, og tilsidst 9 Herrer, som havde sluttet sig til hans Følge. En dobbelt Række Janitscharer, uden Vaaben, med deres Officerer, vare opstillede paa Veien som Æresvagt. Ved Tophana indskibede vi os i endeel Baade, af hvilke den smukkeste, bestemt for Ministeren selv, tilhørte Tschausch-Baschi, eller Storherrens Overhofmarskalk, der opholdt sig i en lille Pavillon ved Strandbredden, hvor vi bleve indførte, da vi landede ved Constantinopel. Her blev budet

os Tobak og Kaffee, som skienkedes for Ministeren i Guldkopper, og Piben, som han fik at ryge af, var rigt besat med Diamanter omkring Mundstykket — en Pragt, der stak underligt af mod det usle lille Værelse, hvor Tschausch-Baschi modtog os, og som var saa forfaldet, at der i Taget og i en af Væggene var store Huller. Vi besteg derpaa de, paa tyrkisk Viis opsadlede Heste, der ventede paa os; og rede langsomt afsted; Tschausch-Baschi red foran Gesandten, men lidt til høire Side. Inden vi kom til Seraillets Porte, maatte vi holde i det mindste en halv Time, for at lade Storvizirеn med hans hele Følge drage forbi; da han, efter den tyrkiske Etiquette, skal holde sit Indtog i Seraillet førend den fremmede Minister, og man med Forsæt altid passer det saaledes, at Storvizirеn ikke stiger til Hest, før Ministeren er i Nærheden, for at denne med sit Følge kan komme til at holde under aaben Himmel uden for Seraillet en halv eller heel Time.

Vi red endelig ind ad Seraillets yderste Hovedport, (Babi Humajun) i den første Gaard, en stor uregelmæssig Plads, hvor Defterdaren (Finantsministeren) har sit Cancellie paa høire Side, og hvor man til Venstre seer Mynten og den fordums St. Irene Kirke, som nu bruges til Rustkammer. Pladsen er ikke engang brolagt, men en steenlagt Vei i Midten fører til Seraillets anden Port (Orta-Kapu, Mellemporten) som er den, over hvilke de henrettede Paschaers Hoveder udstilles. Her steg vi af Hestene, og fulgte efter Storvizirеn, hvorpaa Porten aabnedes; men en umaadelig Mængde Janitscharer, Topdschis, (Artillerister) og andre Soldater, styrtede ind paa samme Tid, og vi maatte redde os ved at springe op paa nogle Bænke ved Siderne af Porten, for at undgaae at blive nedtraadte af Mængden, eller banke de af Portnere, som med tykke Prygle slog løs til alle Sider paa den indstyrtende Hob. Denne Port er dobbelt, og indslutter saaledes et firkantet Rum, som er det Sted, hvor Paschaer og

andre Embedsmænd henrettes, naar de komme ud af Seraillet, i det Bødlerne her efter Befaling pludselig gribe fat paa dem, og i et Dieblik quæle dem og afskære Hovedet. Under denne samme Port maatte vi, i Følge det vanærende tyrkiske Audients-Ceremoniel, vente, tilligemed Portens Dragoman, omtrent en halv Time, indtil endelig Tschausch-Baschi og Overkammerherren (Kapidschilar Kiajassi) kom ud, og med deres lange, med Kiæder behængte Sølvstave i Haanden ledede os til Divanet, hvis Bygning ligger i Midten af Seraillets anden Gaard, som er en meget stor Fiirkant, uregelmæssigt beplantet med en Mængde Træer. Paa den ene Side, midt for Gaarden ligger Divanet, en lav, paa de to Sider aaben Bygning; desuden er Gaarden omgivet af Seraillets Kiøkkener; og lige over for Divanet paa den modsatte Side af Gaarden er Babi-Seadet, (Lyksalighedens Port) eller Porten til Seraillets tredie og inderste Gaard. I den anden Gaard, hvor en Mængde Janitskarer vare opstillede, var der paa Jorden hensat endeel Fade eller Bakker med Pillau (en tyrkisk Ret af kogt Riis) i en vis Afstand fra hinanden; og efterat vi vare indlodte i denne Gaard, foer Janitskarerne paa et givet Tegn til alle Kanter for at bemægtige sig Fadene — en næsten komisk Scene, der foregik uden al Orden og Disciplin.

Divanet selv, eller den tyrkiske Statsraadssal, er et aflangt, mørkt, intet mindre end prægtigt Værelse. Dog er der endeel Forgyldning paa Loftet og Væggene; men Gulvet var bedækket med et maadeligt Tæppe, og Sofaerne rundt om Salens tre Sider med gamle Hynder. Vinduerne ere, i Stedet for Glasruder, udfyldte med Sprinkelværk af Træ. Uden for Divanet vare Punge eller Poser med Penge til Janitskarernes Lønning opstablede i Dynger. Lige over for den brede Indgang til Salen er Storvizirens Sæde, og oven over dette er et mørkt Vindue i Muren, bag hvis Gitter Storherren undertiden useet bivaaner enten Divanets Forsamlinger, eller Ceremonier, som denne.

Ogsaa vi erfarede, at han i nogle Minutter var tilstede, da vi gjennem Gittervinduet kunde skielne Glandsen af Diamanterne i hans Turban. Paa høire Side af Storvizieren og Capudan-Pascha' Plads, nemlig Paschaen over Bosphorus, Nischandschi Baschi (Statssecretairen for Sultanens Kabinet), og nogle andre Ministre; til venstre Side Kadiasker (Overdommerne) i Rumelien, Mufti og Defterdaren. Kiaia-Beg (Ministeren for det Indre) kan ikke overvære Ceremonien, da han, hvergang Vizirer forlader Portens Pallads, er forpligtet til at være der tilstede; Reis-Effendi er tilstede, men sidder ikke i det dømmende Raad. — Da vi vare komne ind, blev en meget høi Taburet stillet hen i Krogen, paa venstre Side af Døren, og ligeoverfor Storvizieren, til Ministeren. Hans hele Følge, tilligemed Portens Dragoman, maatte derimod hele Tiden staae bag hans Stol. Nu blev først, som Audients-Ceremoni, en Proces paadømt af Divanen. En dobbelt Rad af Pager opstilledes fra Storvizieren til henimod Døren. Parterne indkaldtes; deres Klage og Forsvar blev oplæst; efter nogle Minutter afsagde Vizirer en Dom, der blev nedskrevet af Reis-Effendi, forseglet af Storvizieren og forkyndt for Parterne, som derpaa førtes ud igjen.

Herpaa fulgte den mere langvarige og yderst kiedsommelige Ceremonie, der foregaaer ved Janitscharernes Lønning. Alle Pengepungene (3000 i Tallet, hver paa 500 tyrkiske Piaster) bleve indbragte, og nedlagte paa Gulvet foran Storvizieren i to store Dynger. Pungene bleve to Gange talte; een blev aabnet, og Pengene (Sølv-Paras) forevistes Vizirer og de øvrige Ministre. Derpaa afsendtes Ceremonie-Mesteren, for at indhente Storherrens Tilladelse til at uddele Troppernes Lønning, og at melde ham, at et fremmed Riges Sendebud bad om den Lykke at nærme sig Sultanens hellige Person. Det varede over en Time inden Svaret kom tilbage, hvilket altid modtages saaledes med Forsæt; imidlertid sad alle Ministrene ubevægelige paa deres Pladser, og

de fleste vare nær ved at falde i Søvn. Endelig, efter denne lange og pinlige Venten, bragtes Storherrens Svar med megen Ceremonie; Storvizieren kyssede Seglet, aabnede og læste Brevet, og stak det i sin Barm. Pungene bleve nu efter talte og udbaarne; Cheferne for de forskiellige Troppecorpser og Regimenter bleve kaldte; Defterdaren oplæste Antallet af Punge, som tilkom hvert Corps, og efterat have modtaget Pungene, nærmede enhver Chef sig Storvizieren, bøiede sig dybt for ham og kyssede Sømmen af hans Kiortel. Nogle Pelse eller Kiortler af ringe Værdi, uddeeltes til adskillige Officerer, og enkelte militaire og civile Betiente erholdt hver især deres Lønning inde i Salen. Efterat der med alt dette var forløbet over to Timer, forlod Vizieren og Ministrene Salen, og vi bleve førte ud i Gaarden for at see paa Pungenes Uddeling. Denne skeer paa en, efter vore Begreber, heist upassende og latterlig Maade, mere som en Drengeleg, end som en alvorlig Forretning. Pungene for enhver Orta af Janitscharerne, og for enhver Afdeling af de andre Corps, lagdes paa Steenbroen, i nogen Afstand fra hinanden. Enhver Orta blev fremkaldt, og 30 eller 40 Individer af samme (hvoriblandt mange vare Børn paa 10-12 Aar, i Janitschar-Dragt, men uden Vaaben) styrtede frem i fuldt Løb paa et Tegn af Officeren, og kastede sig over Pungene for at gribe dem; da enhver Soldat, som kan gribe og bringe en Pengepung, faaer 1 Piaster i Belønning. Børnene fik altid Tilladelse at staae nogle Skridt foran de Ældre; men man kan tænke sig, hvor mange baade af disse og hine, der bleve kastede omkuld. Denne barnagtige Ceremonie (thi ogsaa den hører altid med til Ceremoniellet ved en fremmed Ministers Audients hos Storherren) varede i det mindste en Time; men denne gik langt hurtigere end de foregaaende, da vi imidlertid kunde vandre omkring i Gaarden, og betragte den store Mængde Folk af forskiellig Stand og Dragt, som gik eller sad i Grupper paa Plad-

sen. Skiøndt der saaledes vist var en 15 à 20,000 Mennesker samlede, herskede dog overalt den største Orden. Jeg besaae ogsaa imidlertid Storherrens Kiøkkener, som ere meget vidtløftige, men hvor der saae smudsigt ud; og under dem en hvælvet Kielder for Viin; Kieldere, anbragt et andet Slags Fornødenheder, hvis Sted her, endskiøndt det er ganske nær ved Vejret, ikke kan kaldes meget passende.

Imedens vi opholdt os i Haven, havde man i Divans-salen dækket fire Spiseborde for de tyrkiske Ministre og for den svenske Gesandt med hans Følge. Ved det første af disse sad allene Storviziren og Gesandten, medens deres Folk stode ved deres Sider. Ved det andet Bord tilfaldt Lodden mig, og tre andre Herrer af Følget, at spise med Capudan-Pascha; og med Paschaen af Bosphorus, Defterdaren, endnu en tyrkisk Minister og 3 eller 4 Herrer af vort Følge, sadde ved det tredie Bord; og ved det fierde spiste Mischandschi-Paschi og endnu to andre Ministre med de øvrige af Gesandtens Ledsagere. Bordene vare temmelig smaae, femkantede og af simpelt Træ; midt paa Bordet sattes en rund Træbakke; og gav man en lille Haandklæde af stribet Kattun, og Taburetter at sidde paa. For enhver af Selskabet lagdes en Træske til Suppen, og to Slags Brød paa Bordet, hvoraf det ene var ligt en blød Kage. Maden bestod i 40 til 50 forskiellige Retter, der man frembar i Skaaler af et vist Slags grovt Porcellain eller Fayence, som Tyrkerne sætte stor Priis paa, fordi de have faaet den Tro, at dersom Maden var forgiftet, vilde det strax vise sig paa Karret. Efter en god Suppe, kogt paa Lammekiød og Riis, fulgte den store Mængde af de øvrige Retter, kogte Høns, stegt Faarekiød, indbagte Fisk, Grønt, Sallater, Syltetøier, kolde Efterretter, Confect, Pillau m. m. uden al Orden, som europæisk Skik vilde foreskrive, efter hinanden. Hver Ret blev ikke to Minuter paa Bordet. Tallere-

[illegible] beholdt vi kun til Suppen, og saa-
[illegible] at følge Tyrkernes Exem-
pel [illegible] et Stykke Kiød, eller hvad det ellers
[illegible] af det samme Fad. Jeg maatte saaledes engang
[illegible] Høne, og en anden Gang paa samme
Maade [illegible] et [illegible]stykke af en Lammesteg; den
allerstørste Deel af Retterne smagte jeg ikke, og nogle af dem, jeg
smagte paa, kunde jeg ikke lide. Heller ikke var jeg i Stand til
at drikke noget af de forskiellige Slags Sherbet, man bød os i
Stedet for Viin; [illegible] sødlige Drik, der laves af
[illegible], Sukker, Honningvand og andre lignende Sager,
[illegible] Tyrkerne brugte imidlertid et
Stykke Brød at dyppe i Suppen, eller i Stedet for Skee til
at tage [illegible] eller opfange et Stykke af det smaa-
skaarne Kiød; men jeg bemærkede, at uagtet de for Resten spiste
med Fingrene [illegible] Kniv eller Gaffel, benyttede de altid kun
den høire Haand; og det er sagt mig, at de ubrig bruge begge
Hænder ved Maaltidet. [illegible] man af Høflighed smaa Skeer
af Been, [illegible] Frugter eller andet Syltetøi paa
Bordet, men [illegible] vare vi, som det kan tænkes, meget ubvede i
den [illegible] Maade at føre Mad paa; og Capudan-Pascha, en meget
venlig [illegible] Mand, med smukke, giennemtrængende Øine, loe
[illegible] hiertelig [illegible] vor Ubehændighed i at spise med Fingrene. Langt
[illegible] denne, som det loe, eet munter og god-
modig [illegible] af Bosphorus ud, som var den an-
den af de tyrkiske Herrer, vi [illegible] den Ære at spise til Bords med.
[illegible] hele Maaltidet, og
[illegible] ikke langt fra Babi-Seadet,
[illegible] Ministeren fik en meget smuk
[illegible] af omtrent 3000 tyrkiske Piastre; tre Her-
rer af hans Følge fik ringere [illegible] af samme Slags, og vi

andre deels Hermelins-Pelse, deels Kirtler; alle lange Kiortler af fiin Angora-Uld. I denne Indhylling lod man os atter sidde under aaben Himmel (kun Gesandten fik en Taburet at sidde paa) over en halv Time; imedens Storvezirem med hans hele Følge drog forbi til Audientsen. Endelig kom de to Ceremoniemestere, Stor-Marschalken og Over-Kammerherren, for at føre os til den nylig nævnte Port og ind i den sidste og inderste af Serailets Gaarde, hvor Kapu-Agassi (Overhovedet for de hvide Eunucher) modtog os, for at indføre os til Audientsen. Paa samme Tid greb to af Sultanens Kapidschilar-Baschi's eller Kammerherrer fat paa en hver af os, tog os under Armene*), og førte os med hurtige Skridt igiennem Gaarden og ind i Forsalen. I Gaarden stode 2 til 300 rigt klædte Pager opstillede i en dobbelt Række, som vi saaledes førtes igiennem; og i Baggrunden adskillige Rækker af sorte og hvide Gildinger. Kammerherrernes Dragt er en med Foerværk kantet hvid Pels eller Kiortel, der naaer til Fødderne, og dertil en høi hvid Turban. Denne Scene, med den derved herskende fuldkomne Taushed, havde i det Hele noget imponerende og høitideligt.

Storherrens Audientssal er mørk og liden. To smaa Vinduer, meget høit oppe og med farvede Glasruder, give kun et Skumringslys. Væggene, med rødt og blaat Silkebetræk, ere besatte med Perler og Juveler, og endnu rigere er Sultanens Throne prydet, der staaer under et af Vinduerne, og naaer lige op til dette. Sultanens Dragt er en Silkepels, med det kostbareste Foerværk, og paa Brystet næsten bedækket med Ædelstene. Paa sin Turban bærer han en straalende Fiederbusk af Diamanter; hans Dolk i Bæltet, og hans Blækhorn eller Skrivetøi, som ligger paa en Pude ved hans Side, glimre ligeledes af kostbare

*) Om den Begivenhed, der siges at skulle have givet Anledning til denne Skik, see ovenfor S. 448.

Storherren Sultan Machmud har alvorlige Ansigtstræk, mørke Mine og store sorte Øienbryne. Jeg fik tydelig ved hans Ansigt at see, men ikke noget af hans øvrige Person, da de unge Kammerherrer, som paa den ovenforbeskrevne Maade førte os ind i Salen, hindrede mig i at see ved deres høie Turbaner. Gesandten, til hvem Storherren ei engang sagde et Ord og gjorde et Tegn, at han skulde komme nærmere — en sædvanlig Høflighed, der vises fremmede Ministre ved Audientsen — holdt nu staaende sin Tale paa Svensk; Portens Dragoman oversatte den med sagte Røst paa Tyrkisk for Storvizirren, der stod nær ved Sultanens høire Haand, og Vizirren meddeelte den paa samme Maade til sin Herre, der gav et kort Svar, som Storvizirren sagde til Tolken, og denne paa Fransk til Ministeren. Vi bleve derpaa strax af Kammerherrerne førte ud af Salen og tilbage gjennem den tredie Gaard i Serailet, paa samme Maade, som da vi kom ind; og denne Ceremonie, hvis Forberedelser havde medtaget næsten en heel Dag, varede ikke over 10 Minuter.

Ved den anden Port maatte vi endnu bie over en halv Time, for at lade Janitsharer og andre Tropper trække forbi, og efterat vi havde besteget vore Heste i den yderste Gaard, maatte ogsaa Storvizirren og andre Ministre passere os forbi. Endelig begave vi os tilbage til Pera i samme Procession, som om Morgenen. Gaderne vare fulde med Folk, især Fruentimmer, for at see paa dette Optog; og vi saae i Vinduerne, ja endog paa Gaderne, i lukkede Vogne eller Karreter, hvoraf endeel vare rigt forgyldte, mange tyrkiske Damer af Stand. Dog var Alt, hvad jeg kunde komme til at bemærke af disse skiulte Skiønheder, deres deilige Øine; da de, som bekiendt, ved deres Slør eller Hovedpynt saaledes omhylle Ansigtet, at man aldrig seer andet end Øinene og en Deel af Næsen. Jeg var meget glad, da vi endelig, efter ni besværlige og tildeels kiedsommelige Timers Forløb, Klokken 4 om Eftermidda-

gen Kates Hiemme i Wald, hvor jeg gjennemfoldt, og gaaske [illegible] tes, som jeg da saae og klædte mig i, uden, for meget at mod- tække den mærkelige Smitte af Pesten, hvorfor vi bevare) Dog skulde have været i en altfor ubehagelig Fase. Under ingen Omstændighed kunde jeg finde det nødvendigt, endnu engang at gjennemgaae alle de besværlige og tildeels forarbeidende Ceremonier, som høre til en [illegible]

(Fortsættelse og Slutning af disse Optegnelser vil følge i næste Bind.)

Literatur og Bibliographie.

Fremmede Sprog.

Handlingar hörande till Konung Carl XII. Historia, (utg. af *Gust. Floderus*) 1-4, Del. Stockh. 1819-1826. 8vo.

Riksdagen i Stockholm år 1719; med ett Bihang innehållende Protocoller och Handlingar hörande till Actionen emot Baron v. Görtz, (utg. af *P. G. Cederschöld.*) Stockholm 1825. 1826. 2 Bd. 8vo.

Det er bekiendt nok, hvor hæderligt den svenske Literatur udmærker sig ved Mængden af publicerede Kilder til Landets Historie og til Kundskab om dets Forfatning i forskiellige Tider; hvortil ogsaa kan regnes det store Antal af topographiske Skrifter, lige fra almindelige Beskrivelser over hele Landet, indtil enkelte Sognebeskrivelser, som denne Literatur besidder, og hvis Antal aarligen forøges. Dette er ikke mindre Tilfældet med de historiske Samlinger af Diplomer og Actstykker, offentlige Forhandlinger, mærkværdige Personers Dagbøger og Brevvexlinger, m. m. hvoraf man

allerede flere *) Aktstykker have bekiendtgjort en heel Deel og at Interessen hos Publicum for dette Slags af den nationale Litteratur (hvis Betydenhed og Vigtighed i vore Dage er saa almindelig erkiendt) skal er. aflagt viser sig ved det mangengang beredvillige Foretagender af denne Art, som imidlertid i svenske Decennier have kunnet udføre og uden anden Understøttelse, end den, som kan ventes af en almindelig Deeltagelse i nationale Gjenstande.

Til det første af de ovenfor anførte Værker har Udgiveren — efter hans egne Udtryk i Fortalen — taget Anledning af "den retmæssige Beundring og Kiærlighed, som nu omsider hos det svenske Folk har begyndt paa ny at fæste sig ved den uforlignelige Konges Minde, og af det Behag, Udgiveren længe har fundet i Betragtningen af et Levnetsløb, hvilket altid har forekommet ham som Hovedsummen af en fuldendt Mandsdyd" (en fulländad Mannadygd). At Erkiendelsen af de ophøiede, ædle og elskværdige personlige Egenskaber, der udmærkede Carl den Tolvte, nogentid skulde have været svækket og formindsket hos det svenske Folk, kan Anm. ikke ret tænke sig, uagtet det af Udgiveren, som maa kiende sine Landsmænd bedre, temmelig bestemt yttres. Derimod kan det vel ikke feile, at der altid vil gives to forskiellige Synspunkter for Bedømmelsen af Carl den Tolvte, som en historisk Charakteer, eftersom man enten betragter ham alene som Menneske og Helt, eller tillige som Regent og General. I hans Levnet, som udvikler sig, vil vistnok en troe Skildring vil fremvise mere end tilstrækkelige Exempler paa inderlig Gudsfrygt, from Hengivenhed, urokkelige Haab, freidigt og ubøieligt Mod, streng Retfærdighed,

*) Saaledes de til 13 Bind voxede Handlingar rörende Skandinaviens Historia. Stockh. 1826–1828. En 1824 begyndt Udgave af Grev Tessins Dagbøger (ved Gust. Montgomery) et Uddrag af disse Dagbøger, under Titel: Tessin och Tessiniana. Stockh. 1819 (ved Frih. Ehrenheim) og fl.

og med eet Ord, en ganske ubesmittet Vandel for Gud og Mennesker:" vil neppe nogen, der kiender den kongelige Helt af en noget detailleret Historie, kalde i Tvivl. Men at det for en Regent ikke er nok, at besidde Privatmandens Dyder, dersom de ikke tiene til at forædle de Evner, der udfordres til Statsklogskab og Regieringskonst; og at ingen Regent mere udsætter sig selv og sit Folk for Lykkens Omskiftninger, end den, hos hvem Krigen er en Lidenskab, og personlig Tapperhed overveier Hærførerens rolige og kloge Forsigtighed: har ogsaa den Konge lagt for Dagen, hvis Egenskaber havde givet ham en saadan Magt over den Nation, han regierede, at han var i Stand til, for at føie et ubetvingeligt Mod og et ubøieligt Krigersind, at udtømme denne Nations Kræfter til den yderste Grændse af hvad et Folk kan taale.

Men Historien har, foruden den politiske, en poetisk Side; og uagtet Alt, hvad en rolig Betragtning, en forstandig Bedømmelse af det, som befæster og fremmer Nationers Vel og Staters indvortes Kraft, vil kunne sige imod Erobrere og krigerske Fyrster, vil man dog aldrig aflade at føle sig tiltrukket og henrevet ved Billedet af en Alexanders, en Carl den Tolvtes, en Napoleons Bedrifter; det være nu, at Phantasien blot hylder det Glimrende og Eventyrlige i disse, eller at man fængsles af den Beundring, som store og overordentlige Aandskræfters Virkning afbinger os. Carl den Tolvte stod som Regent langt tilbage for sin Medbeiler, Peter den Første; hvis politiske Stræbning er dobbelt beundringsværdig ved den dybt anlagte Fasthed, han vidste at give den; men den svenske Konges personlige Charakteer, hiint grændseløse Mod og staalhaarde Sind, som ingen Ulykke kunde lære hvad Frygt eller Fare var; hiin umiskiendelige Godmodighed og Blødhed i Følelsen, der formildede Krigerens barske Strenghed; hiin forunderlige Reenhed i Siælen, hvis Yttring i Ordet vel fortiener Navn af "en ubesmittet Vandel" — kort, en Forening af Egenskaber, der

vilde udmærke enhver Krigsmand, og hvis en Konge maatte fremtræde i et langt stærkere Lys, have giort Carl den Tolvtes Navn ligesaa beundret i Europa, og ligesaa kiært for den Nation, han regierede over, som om han, i Stedet for en svækket, udpiint og forarmet Stat, havde efterladt sit Rige mægtigt, blomstrende og i stigende Velstand. At undersøge, hvormegt af denne Beundring og denne Kiærlighed er grundet og billig — vilde være et overflødigt Foretagende; de ere til, dette vide vi; og et i Historien vundet Navn, et af en Nation præget Rygte, er det ikke let at fratage eller tilføie noget. — Hvad der altid bliver ønskeligt, er at flere og flere sikkre og samtidige Kilder til mærkværdige historiske Charakterers Oplysning maa komme for Dagen (thi ofte er et eneste saadant Bidrag mere værd, end en heel Biographie;) og saaledes kan det ikke andet end høiligen interessere enhver nordisk Historiker, at modtage en saa betydelig Samling af originale og samtidige, for største Deel hidtil utrykte Materialier til Carl XII. Historie.

Saavidt Anm. skiønner, høre bl. a. hertil de, om ikke for den politiske Historie særdeles mærkværdige, dog læseværdige og underholdende "Annotationer over Carl den Tolvtes Heltebedrifter" af Kongens Taffeldækker J. D. Hultmann, meddeelte efter dennes egenhændige Original i Upsala Bibliothek (I. S. 1–169). Den indeholder mange tildeels personlige Smaa-Omstændigheder, og gaaer fra Kongens Opbrud fra Alt-Ranstadt den 22de August 1707, til hans Fald ved Frederiksteen den 30. November 1718. Forf. fortæller f. Ex. at da Kongen paa hans Fødselsdag d. 17de Jun. 1709 under Pultawas Beleiring, var bleven farligt saaret i den venstre Fod af en Musketkugle, maatte Hultmann under hans Sygdom forelæse ham Rolfs og Götreks Saga, og en vidtløftig Roman om Prinds Gideon af Marlbranda og Prindsesse Callista, oversat af Fransk. Hans Fortælling om Slaget ved Pultawa er

vel ikke for Krigshistorien meget oplysende; men i øvrigt ret livelig og interessant. Den saarede Konge, der blot kunde støtte paa den høire Fod, commanderede sin Armee i en Rosbaare, født af to Heste; og siden da denne var skudt i Stykker, saa at den først maatte bindes sammen med Reb, og tilsidst reent forlades i en Sump, lod han sig løfte med een Støvle og Spore paa den høire Fod, paa sin Livhest, Brandklipparen kaldet. To Gange under Slaget, der begyndte Kl. 4 om Morgenen, blev Kongens saarede Fod forbundet; og Hultmann maatte eengang aftørre de blodige Bindler, som slæbte efter Hesten i Skarnet, paa sit Kiole-ærme, og vinde dem i Hast om Foden igien. Ligesom ved et Underværk kom Carl levende og uden flere Saar, end det, han alt havde, ud af Slaget, skiøndt begge Heste og Baaren selv bleve trufne af Kugler; af 16 Drabanter, der omgave Kongen, faldt de 15, og to Heste bleve skudte under Hultmann, der stedse fulgte nær efter Kongen, med hans Sølvbæger og med Medicamenter. Først Kl. 2 om Eftermiddagen var han paa Retiraden saa meget i Sikkerhed, at han i et Telt kunde lade Hultmann hente sig noget kold Mad af en reddet Kiøkkenvogn, og et Bæger Kildevand. — Forf. fulgte siden troligen sin Herre lige til den Aften, der blev hans sidste. Han bar da endnu imellem Kl. 8 og 9 Mad ud i Løbegravene til Kongen, som tog ham i en Kiolekna og sagde venlig til ham: Nu skal du være min Kiøkkenmester! Han føier til, at just som man, efter Kongens Befaling, var i Færd med at skrive hans Bestalling, kom en Lakei med Sørgebudet om Kongens Død i Løbegraven, der, efter Hultmann, (S. 166) først skal være indtruffen Kl. 11, hvorimod andre Forfattere (S. 183) paastaae, at Kongen blev skudt imellem Kl. 8 og 9.

Et ikke uvigtigt Tillæg til Hultmanns historiske Optegnelser er hans chronologiske Dag-Register over Begivenhederne under Carl XII. fra 14. April 1700 til Ankomsten i Bender 24 Jul.

1709. — Det øvrige betydelige Antal af Actstykker, Breve og Relationer til Carl den Tolvtes Historie, (fornemmelig under den russisk-polske Krig og under Kongens Ophold i Tyrkiet) som den Cederschöldske Samling indeholder, tillader Rummet os ikke her at giennemgaae; og vi maae nøies med at bemærke: at i 2den, 3die og 4de Deel er optaget en svensk Oversættelse af de bekiendte, interessante og vigtige Breve, skrevne fra Tyrkiet af den holstenske Gesandt Baron F. E. Fabricius til Administratoren Hertug Christian August, til Baron Görtz og Grev Reventlau, hvis franske Originaler udkom i Hamborg 1760. Iblandt de faa meddeelte Breve af Personer af den kongelige Familie (af Carl XII. selv findes her intet) vil Anm. især giøre opmærksom paa de, ved deres Indhold og Udtryk mærkelige Breve, vexlede imellem Kongens Søster Ulrika Eleonora og hendes Gemal Prinds Frederik af Hessen, efterat Carl XII. var falden (III. 281–295) og den i et af Prindsens Breve vedlagte Memoire af den franske Gesandt Grev de la Marc.

Vigtigheden af det andet ovenfor nævnte Værk for den svenske Historie, trænger ei til Beviis. Udgiverens Hensigt er at benytte de rige Skatte, der giemmes i Rigsstændernes Archiver (Protocoller hos Adelen fra 1622 af, hos Præstestanden fra 1633, hos Borgerstanden fra 1719, hos Bønderne fra 1723) til at publicere fuldstændige Udtog af disse Stænders Forhandlinger; dog begyndende først med den mærkværdige Rigsdag 1719, den første efter Carl den Tolvtes Død (Værket har derfor ogsaa den dobbelte Titel: Svenska Riksdagarne imellan åren 1719 och 1772. Första Riksdagen 1719). Denne Rigsdag, som Udg. kalder "formodentlig den vigtigste i den nyere svenske Historie," begynder, som han ogsaa bemærker, en Periode (den aristocratisk-republicanske fra 1719–1772), "hvis Mærkværdighed bør kunne anes endog af den Lidenskab, hvormed den paa den ene Side er bleven priset og op-

høiet, paa den anden nedsat og forhaanet." Vi maa henvise Læseren til Forfatterens korte, men heldigt udførte Sammenstilling (Fort. S. VI–VIII) af de stærkest contrasterende Træk i de to stridige Partiers Dom over hiin, i den svenske Historie saa udraabte Periode, om hvilken Forf. vel ytrer, at man paa begge Sider næsten blot har stridt med Declamationer; men neppe dog uden at Sandheden allerede meer end engang, med et stærkere og grundigere Sprog, er hørt. I øvrigt, og uden at ville underkaste dette mærkværdige Tidsrum, med dets Misbrug og Forvildelser, nogen Bedømmelse, lader det sig vel uden Vanskelighed forklare, hvorfor en saadan Reaction, som den, det udviklede, maatte indtræde efter det, Staten i høi Grad ødelæggende despotiske Tryk, som Carl XII. ved sin Personlighed og sine Bedrifter havde giort saa populairt, at Folket bar det, fordi det vilde, og Magnaterne, fordi de maatte. Heller ikke vil let nogen negte, at saa fornedrende mangengang den Afhængighed var, hvori Partiernes Kamp, tildeels ledet af udenlandsk Guld og Intriger, bragte Staten, saa var det ogsaa ved Hielp af andre og bedre Regieringsgrundsætninger, at man hastigt nok ophialp Landet fra den i høieste Grad nedbrudte og lidende Tilstand, hvori Carl XII. efterlod det. (Allerede 1710 efter Slaget ved Pultawa, ved en saakaldet Rigsdag, der endtes paa den latterligste Maade med at bevilge et extraordinairt Paalæg paa Equipager, Parykker og Fontanger, havde man oplyst: at Skatterne vare fordoblede og neppe til at udholde; Handelen aldeles tilintetgiort, Nøden almindelig, Folkemængden saa formindsket ved Krigen, at i flere Provindser fandtes ikke en eneste Adelsmand i de Aar, at han kunde bivaane Rigsdagen, m. m. S. XI. XII. — Ikke desmindre kunde Carl XII. endnu føre Krigen i 8 Aar).

Forfatterens Fremstilling af Rigsdagen 1719 er et til Diemedet tilstrækkeligt Sammendrag, saavel af det secreta Utskots,

som af de 3 Stænders originale Protocoller; og paa samme Maade vil han fortsætte sit Arbeide med de følgende. Det er første Gang, saa authentiske Bidrag til de ældre svenske Rigsdages Historie publiceres. 1723 havde endog Stænderne i deres Rigsdagsordning forbudet al Adgang til deres Protocoller, der altid skulde holdes "i god og sikker Forvaring." Dette System forandrede de efter 1756, og begyndte da ved Rigsdagstidender at bekiendtgiøre Hovedmomenterne af deres Forhandlinger. Ved Rigsdagen 1786 begyndtes først med at trykke Uddrag af Protocollerne, og 1789 vilde man udgive de fuldstændige Rigsdagsprotocoller; men Gustav III. forbød det, og de 4 første Ark, der vare trykte, confiskeredes. Først 1809 blev det en constitutionel Lov, at alle Rigsdagsprotocoller for Fremtiden uden Undtagelse fuldstændigen skulle trykkes; og bedre er dog dette, end Forbudet fra 1789, uagtet man nu efter hver Rigsdag ogsaa producerer en uhyre Masse Maculatur.

Det høist vigtige og interessante Tillæg, hvormed Udg. har ledsaget Rigsdagen af 1719, bestaaer i Acterne til Baron Görtz Proces, eller Actors Klagepunkter, med sammes Bilag, og den over Görtz nedsatte Commissions Protocoller, hvilke Documenter Udg. har erholdt til Brug af det svenske Rigsarchiv, hvor man med den største Liberalitet fremsøgte (endog af Archivets hemmelige Giemmer; Fort. S. VII) og meddeelte ham Alt, hvad der til Historien af denne Proces var at finde. At dens summariske Form (man negtede ikke allene Görtz en Defensor, men endog Tid til Acternes Giennemlæsning; ja vilde ei engang tillade ham, at opsætte et skriftligt Forsvar) og Tilsidesættelsen af al Agtelse for Carl den Tolvtes Minde og for de Forhold, under hvilke Görtz var traadt i hans Tieneste, giorde Dødsdommen til et Justitsmord: vil, efter de nu bekiendte Actstykker, neppe kunne modsiges. Uagtet ogsaa Commissionens Medlemmer vare eenstemmige i at

demme ham til Døde, have dog to af samme (Braunel og Stiernkrona) tilføiet deres Vota den Erklæring: at de ikke billigede Processens Form, ja en af Rigsraaderne (Grev Cronhjelm) yttrede endog i Senatet og i Dronningens Nærværelse Dagen efterat Dommen var afsagt: at man maatte tilstaae, Baron Görtz ikke havde nydt de jura defensionalia, der efter Lov og Anordninger tilkom ham" (S. 866). — Udgiveren har af de meddeelte Bilag oversat dem, som vare i fremmede Sprog, hvilket maaskee ei alle Læsere ville billige; men han har meget forøget Værkets Brugbarhed ved et fortræffeligt Real- og Personal-Register, der omfatter baade Rigsdagshistorien og Görtz's Proces.

The poetical Rhapsody: to which are added several other pieces by *Francis Davison*; with memoirs and notes by *Nic. Harris Nicolas*. Vol. 1. 2. London 1826. CXXVIII. 414 S. 8.

Denne poetiske Anthologie (uden Tvivl en af de tidligste i den engelske Literatur) indbefatter et Udvalg af Sonetter, Oder, Elegier og andre Digte af nogle af de meest berømte og yndede Forfattere fra Dronning Elisabeths og Jakob I. Tidsalder (f. E. Philip Sidney, W. Raleigh, John Davies, Edmund Spenser, John Donne, Lady Pembroke, m. fl.). Den blev først udgivet 1602 af Francis Davison, den ældste Søn af Will. Davison — "hiint Offer for Elisabeths Feighed og Forræderi" (cowardice and treachery) — tilføier den nærværende Udgiver. Siden besørgede F. Davison nye og forøgede Udgaver 1602 og 1608; en fierde udkom efter hans Død 1611. To hundrede Aar silbigere (1814) besørgede Sir Sam. Egerton Brydges den 5te Udgave af denne i sin Tid saa meget afholdte Bog, hvoraf dog kun 100 Exemplarer trykkes; og endelig har nu den fortiente Literator og Historiker Hr. Nicolas bidraget til at giøre den mere bekiendt og tilgængelig ved en Udgave, hvis Værdi betydeligt er forhøiet ved de biographiske

Efterretninger om 19 af Navn bekiendte Digtere, af hvilke Arbeider i denne Samling ere optagne. Om en eneste anonym Forfatter, hvis Bidrag udgiøre over 100 Sider, og, efter Udgiverens Dom, høre til det bedste, ikke blot i Samlingen, men af hele Tidsalderens poetiske Frembringelser, har intet mere været at opdage med Vished, end at Begyndelsesbogstaverne til hans Navn synes at have været A. W.

Vi kunne her ei give os af med Bogens poetiske Indhold, uagtet det ei kan andet end høiligen interessere enhver, som finder Behag i Poesiens og Sprogenes Historie, ved disse Prøver af saamange forskiellige Forfatters Arbeider at overbevises om, hvilken Grad af Uddannelse og Elegants Sprog og Digtekonst i England allerede havde naaet ved Slutningen af det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. — Udgiverens, med stor Omhu samlede Efterretninger om Francis Davison og hans Brødre, ere et ikke mindre interessant Bidrag til Skildringen af Elisabeths Tidsalder; men hvad Anm. især vil udmærke af de ikke faa, blandt Udgiverens biographiske Noticer aftrykte Breve, er en Skrivelse af 9. Oct. 1572 fra Sir Edv. Dyer til hans Ven Sir Christoffer Hatton, Vice-Kammerherre (Vice-Chamberlain) hos Dronning Elisabeth. Skiøndt Brevskriveren vel udtrykker sig med nogen Tilbageholdenhed, bliver det dog af adskillige temmelig tydelige Udtryk klart nok, at Hatton har været noget meer end Kammerherre hos the Virgin Queen; at han har taget sig en forandret Temperatur i Dronningens Yndest meget nær, og at Dyer, der mener, "at de hosstaaende ofte see bedre i Spillet, end de, hvis Sind alt for alvorligt er sysselsat med samme," giver sin Ven gode Raad i Henseende til den for hans egen Velfærd tienligste Maade, hvorpaa han burde optage hiin Virkning af qvindelig Ustadighed; og til den kloge og forsigtige Opførsel, hvorved han, ogsaa efter hiin indtraadte Forandring, kunde holde sig i sin Post ved Hoffet. Ikke alle af Dyers, undertiden noget dunkle og forsigtige Allusioner (hvoriblandt nogle, efter Udgiverens Mening, maa hentydes paa Lord Leicester, som Hattons lykkeligere Rival) ville

synes ganske forstaaelige. Men, iblandt flere andre Udtryk, kan vel ingen mere bekræfte den af Udgiveren fremsatte Mening om Brevets Anledning og Tendents, end følgende Bemærkninger om Dronningen: "Though she do descend very much in her sex as a woman, yet we may not forget her place and the nature of it as our Sovereign;" og paa et andet Sted: "For though in the beginning when her Majesty sought you (after her good manner) she did bear with rugged dealing of yours, until she had what she fancied; yet now after satiety and fulness, it will rather hurt than help you." Brevets Ægthed (det er trykt efter en gammel Afskrift, der findes blandt de Harleiske Manuskripter i Brit. Mus.) kalder Udg. ikke i Tvivl; og skiøndt man ei kan andet end finde det vel voveligt af Dyer, at betroe saadanne Ting til Papiret, saa forekomme dog Ytringer i Brevet, der synes at antyde, at det Forhold, hvori Hatton stod til Dronningen, endog maa have været bekiendt for flere af Hattons "most confidential friends" end Dyer. Udg. (der, i øvrigt ogsaa henviser til "the scurrilous pamphlet" mod Elisabeth, bekiendt under Titel af "An admonition to the people of England", og fuldstændigen oplyst af Lingard i en Anmærkning til hans Englands Hist. 4to. Vol. V. p. 660) forsikker, aldrig tilforn at have deelt den for Elisabeths Moralitet ufordeelagtige Mening, som endog af endeel Historieskribere er antagen; men først ved det her omhandlede Brev at være kommen til fuld Overbeviisning.

Dansk Literatur.

Bajazet og Tiber. To Sørgespil af C. Hauch. Kiøbenhavn 1828. X. 293 S. 8.

Det er ikke Hensigten, her at meddele en fuldstændig kritisk Bedømmelse af de to, i vor Literatur mærkelige dramatiske Værker, hvorved deres Forfatter paa ny, efter en lang Afhvelse, som-

nævnet blandt sit Fædrelands Digtere. Snarere burde vi ved den, af flere Betingelser indskrænkede Anmeldelse i disse Blade, være Andres nøiere Prøvelse af Digterværker, der allerede have vundet fortient Opmærksomhed og Erkiendelse, end selv foretage en saadan i alt det Enkelte, som ved et Drama kan agtes paa og komme under æsthetisk Overveielse. Det er imidlertid ikke let, at sige noget fyldestgiørende om saa omfattende og betydende Digterværker, og sige det kort. Dette maa for en Deel undskylde, om det, her vil siges, ikkun opfylder den sidste Betingelse.

Betydende kaldte vi med Rette de to Sørgespil, hvis Udførelse Forfatteren ikke har giort sig let, med Hensyn til Gienstandens og Charakterernes Valg. For enhver, som ikke er ganske fremmed i Historien, behøves kun Navnene paa Titelen, for at sige ham: at der vilde ikke almindelige Kræfter til, for at løse den Opgave, dramatisk at behandle de tvende Personer, af hvilke særdeles den sidste allerede i 1800 Aar har været med uforlignelig Mesterhaand fremstillet til Verdens Forbauselse, Skræk og Afsky, ved den næsten ufattelige Dybde i en Charakteer, der ligesom i eet Brændepunkt havde samlet al Tidsalderens Fordærvelse og alle dens Laster, imedens Den med en frygtelig Klogskabs Overmagt kuede og beherskede de sidste Levninger af romersk Borgeraand, Sjælsstyrke og Frihedsfølelse. — Ikke let vil Nogen i saa faa Linier sige noget mere fyndigt om Tiberius, end hvad Forfatteren i sin Fortale S. VII. yttrer om denne romerske Cæsar: "Han var ingen slet Regent, men et slet Menneske, ingen slet Feltherre, men sikkert en feig Soldat; han hadede Smiger og hadede Oprigtighed; han dadlede naar han meente Roes, og roeste naar han meente Dadel; aldrig var han nærmere ved at myrde, end naar han var allervenligst; den hele Verden skialv for ham, og han skialv for sin egen Skygge. Intet Liv kunde trives ved hans Side; han myrdede Alt, thi han frygtede Alt. Han var den fineste Statsmand, der kiendte og giennemskuede alle Mennesker; kun det Gode kiendte han ei, eller troede ei derpaa; han fandt det unaturligt og ubegribeligt, thi det gik over den Natur, han begreb." Saa rigtig, saa kraftigt tegnede disse Træk — nogle af Hovedtrækkene i Tibers dybt skiulte, men af Tacitus aabnede Personlig-

hvor vel [illegible] i eet; men der [illegible] [illegible], hvad [illegible] umiddelbar [illegible] han fremsat: Vi vil [illegible] Modsætning i Tibers Charakteer — i denne Skizze, der vil gjelde for [illegible] denne Kamp imellem hans Sæde, betegnende Politik og Alt hvad der er [illegible] og godt, gjøre ham [illegible] [illegible] til at [illegible] at behandles." Det kommer det her an paa, hvad man vil kalde dramatisk. Meenes derved blot den, ved en heldig Digterhaand udførte Omskrivning af den hos Tacitus udviklede Tiberius i en Række af dramatisk behandlede Situationer, da tilstaae vi gjerne, baade at denne Historieskriver med en mesterlig uudtømmende Rigdom, ikke alene har tegnet Figuren, men endog blandet Farverne for Digteren; som ogsaa, at vor Forfatter har forstaaet Tacitus, og med [illegible] Kraft overført Billedet fra den mesterlige Carton i sit Personmaleri. Men er en saadan Overføttelse af en, allerede ved en ypperlig Historieskriver til Fuldkommenhed udviklet, Charakteer i dramatisk Form det til at frembringe en Tragedie? — Vi tilstaae, at vore Fordringer ere ydmyge; da vi, uden Hensyn til de Undtagelser, ethvert af Æsthetikens almindelige Kunstregler har været og kan være underkastet, ei kunne tænke os en Tragedie, saa lidt som noget andet Konstværk, uden at der maa befinde et Heelt af Konstneren udgivet, i hvilket [illegible] virkende Aandskraft frembragt indvortes Liv; en væsentlig og nødvendige Betingelser bestemt Organisme, der indbefatter Foreeningen af den æsthetiske Skjønhed og Godhed (ikke altid den saa meget, og omtvistet mere end billige moralske Stabilitet og Viden;) en Kreds af Begivenheder, Charakterer, Planer og Handlinger, af Kraft og Modkraft, Villiens Ytringer og Skjebnens Overmagt, Lykke og Vanheld, Liv og Undergang, hvilket Alt dog forener sig til og omkring et Middelpunkt, hvori Digteren saaledes maa vide at henføre sin Læser, at vel Helten bliver ham vigtigst. — Forf. har med Liv og historisk Sandhed skildret os Tiberius, saaledes som vi allerede kjende ham af Tacitus og Suetonius; men hvad lære vi, der ikke have læst den romerske Historie, at gyse for Billedet af et Umenneske, der ikke kan efterlade anden Følelse hos os, end den høieste Afsky og Rædsel over den Helbred som menneskelig Forskjønnelse kan naae. Han har givet en Tiberius uden

Handlinger, og i Forvirring fremtræde i Scenen, og i hvilke Personer skildres med Afgrunden af Nedrighed, Feighed, Falskhed og Hykleri, som Tiberius havde udviklet, endelig [illegible] og ham [illegible] i Germanicus og [illegible] Lyst til den [illegible] Skygge [illegible] [illegible] Mørke med saa meget des sterkere Glands frem- trædende bedre Natur, som skal danne den tragiske Modsætning, hvori vi [illegible] maaskee [illegible] ved at det Onde seier, [illegible] ved at Tragedien ender [illegible] Dybhed, thi hvo vil ikke heller døe som Germanicus, end leve som Tiber? (Sml. S. VIII) —

Men vi maa her efter det første bemærke, at hiin Glands hos Germanicus, magter det [illegible] Mørke i Forspillet, dog er noget kold; og Fremstillingen af hiin ædle Natur, der ved sin Modsætning [illegible] det Onde i Afskyelighed, er bleven noget fattigere, end man kunde ønske. Derimod maa det vel falde Enhver med Kundskab om [illegible] Natur fortrolig Læser ind, at med tredie Akt og med Germanicus Død [illegible] den Tragedie, vi finde anlagt og nogenlunde fuldstændig udviklet i det foregaaende, virkelig Ende. En Epilog til tredie Act, hvori Nemesis skal knytte de følgende tvende Akter til den første, synes ret et slags Efterspil, hvor [illegible] Germanicus hævnet og Tiber straffet. Et inter- essant [illegible] bliver [illegible] tillige ved nogle [illegible] Nemesis Valg i [illegible] og fjerde Act adskiller sig [illegible] Sejans Fald, men ender episodisk [illegible] Tibers Undergang og ende- lig siger en Epilog [illegible] Historien eller [illegible], som Digte- ren personificerer ved den qvindelige Skikkelse, der fremstiller [illegible] hat, hvad store Pan, alles den gamle Verdens [illegible]

Den [illegible]

Og [illegible]

Det Hele falder, [illegible] i sine Afdelinger [illegible] Dagen [illegible] et Tempel; Man [illegible] af en plastisk Konstruktion [illegible] at det [illegible] Virkning end en fristaaende Gruppe af udar- beidede Statuer. Finder [illegible] Mangel [illegible] For- hold [illegible] imellem den Sammenknytning af historiske Scener i dramatisk Form, der siden Shakspeares Historier ere saa vel bekiendte, og den egentlige Tragedie, [illegible] den [illegible] Stof ikke

altid, med Hensyn til den [illegible] Kunstform, have store Digtere taget os; men Formen er engang til, og dens Betingelser kan man ligesaa lidt tilsidesætte, som man kan udgive en Tegning for et Maleri, eller et Basrelief for en Gruppe. — Den, ved et udbredt Studium med den gamle og nyere Tids Konstværker fortrolige Forfatter, maa alt for vel vide dette, til at vi her skulde mene at kunne lære ham det mindste. Men vi kunne desuagtet ej tilbageholde den Ytring: at det ogsaa af hans Taushed i Fortalen over dette Punkt kunde synes, som om han ved sit Sørgespil havde anseet Hensyn til Formens æsthetiske Eenhed for overflødig. Han ytrer vel (S. V) "at en løsere Sammenknytning af det Episodiske kan være tilladt i et Digt, der er forfattet uden Fordringer paa og uden Hensyn til Skuepladsen;" men det er paa dette Sted ikke Sørgespillet Tiberius, men Wajgat, Forfatteren nærmest har for Øie; og maaskee turde det desuagtet findes, at netop dette i sig selv er mere dramatisk, ja endog, uagtet hiin løsere Sammenknytning og adskillige vel pludselig og hurtige Spring (f. Ex. 1ste Act S. 6) mere theatralsk, eller skikket for Skuepladsen, end Tiberius. Uden at tale om, at en næsten ublandet Følelse af kold Rædsel og Afsky vel ej kan være nogen heldig Virkning af et opført Skuespil, og at den tragiske Digter neppe gaaer vel i, enten i Afsky eller i Smerte, at overskride den Grændse, hvor Følelsen mere oprøres, end rystes, Hiertet mere sønderrives, end bevæges: saa vil vel i det mindste den allerstørste Deel af Tilskuerne savne den Fortrolighed med de historiske Forhold, der foregaae i Tibers Tidsalder, uden hvilken man ei er i Stand at tilegne sig den vigtigste Deel af det Tragiske, som ligger i Sørgespillet. Thi dettes høieste Grad ligger dog ikke saameget i Germanicus' Død, eller i den Hævn, som [illegible] ham i Sejans og Tibers Undergang, som det ligger i hele Romerfolkets Fordærvelse og dybe Fornedrelse, ved hvilken det alene kunde blive muligt for et moralsk Uhyre, at træde alle Folkets Rettigheder og al Menneskelighed i Støvet. — At det kan have Interesse for mangen Læser, at see Historien dramatiseret, ville vi ei bestride; men til en Tragedie, efter den nyere Tids Konstfordringer, hører der meer end een Række af historiske Scener,

som allerede, i Tacitus, kunde vel siges med fransk Vid [illegible]
en stor og mesten samtidig Historieskriver.

Vi savne desuden i Tiberius noget, som enhver [illegible]
selv vil erkiende for en væsentlig Bestanddeel af Tragödiens Poesie:
hiin Oplösning af hiin Disharmonie imellem det
Endelige og Uendelige, af Smerten, som denne fremkalder i det
ædlere Hjerte, i og igiennem den trøstende Begeistring, hvilken Digte-
ren bereder ved en levende Fremstilling af det Ophöiede, det
heiede og Herlige, der vel kan fordunkles, men aldrig [illegible] gaae
[illegible] Tiden og den ædlere Menneskenatur. Vi ville ei undersøge,
om ikke den historiske Tiberius maaskee er en alt for fæl og ud-
artet Skikkelse for den poetiske Fremstilling, altid i Særdeleshed
for den tragiske Poesie, der, selv i sine Laster, kun maa vise
vise Heroisme og Höihed. Men det forekommer os, som hint
Sørgespil derved netop bliver meer end sørgeligt og nedslaaende, at
den eneste betydende Skikkelse, der fremtræder, den i det mindste
for hvilken Fremstillingen vækker mest Interesse, er et Uhyre af
feig men listig Grusomhed. At Germanicus falder som et Offer
for denne, vækker kun Smerte uden Trøst; at Tyrannen endelig
paa Gravens Bred rammes, den iisgraae, af Blod og Vellyst al-
drig mættede Tyran, trøster os lige saa lidt, som det kunde trøste
Forældre, at en Tiger, der havde bortrevet deres Børneflok, en-
delig falder for et dræbende Skud. Afsky ledsager os ved hvert
Skridt igiennem dette Drama; og med Følelsen af kold [illegible]
staae vi ved dets Udgang. Tragisk er dog aldrig den blotte Hen-
rettelse af en grov Forbryder; men den tragiske Virkning opstaaer
först der, hvor en Blanding af Deeltagelse, vakt ved ædlere
Kræfters Forvildelse, formildner vor Skræk og vor Afsky.

Vi ville herved, som let indsees, ingenlunde negte Forfatteren
"Natur og Sandhed", uden hvilken, efter hans egne Ord, enhver
Digtning er et tomt Spil. Dette forstaae vi; men ikke klart,
hvad Forf. meener derved, "at alle virkelige Begivenheder afsondrede,
hver for sig, ere usande; thi hvorledes kunde de ellers være for-
gængelige?" Den faktiske Sandhed beholder enhver Begiven-
hed uskrænket og uvækkelig, og netop ved den bliver den hvad den
er. Jo klarere denne Sandhed er, desto mindre kan Digteren

forladen eller forvægte dem; en mandig Helt fra Fortiden, fremstillet af Digteren som en svag og forvildet Charakteer, bliver os modbydelig, endog blot af den Grund, at Usandheden saarer os. En Tiberius, omdannet til en blød og bodfærdig Synder, vilde blive os latterlig. — Herved mener Anm. vel ikke, til den Erindring: at han, ligesaa lidt som Forfatteren, mener: at den ydre Sandhed skulde være Digteren vigtigere, end den indre, eller at det skulde være denne formeent, at omsætte enkelte Facta, for at stille Charakteren i et stærkere Lys. Digteren følger og bruger Historien, men netop med Kunstnerens Frihed. De store Hovedtræk, som hiin har foretegnet, vil han hverken udslette eller omdanne; men han vil samle, forbinde og oplyse dem, i det han fremstiller dem under den ideale Beskuelses Eenhed.

Saa lidt det er Anm. muligt, her i det Enkelte at udvikle sin Mening om Sørgespillet Tiberius, saa lidt tillader det ham fuldstændigen at forklare, hvorfor han anseer Bajazet for et bedre og fuldkommere dramatisk Arbeide, end Tiberius. Det vil imidlertid sikkert, endog uden al Veiledning eller æsthetisk Studium, falde mange Læsere ind: at der i det førstnævnte Skuespil hersker et langt større og bevægeligere Liv, en friere poetisk Aand og en friere Behandling af det givne Stof, en mere beskuelig Virksomhed af handlende Charakterer, end i Tiberius. Men det vil tillige uden Tvivl ogsaa ved nærmere Betragtning blive klart, at, hvad der endog muligen kan siges imod adskillige enkelte Scener, imod en noget regelløs og iilsom Forbindelse af et rigt Stof, af en Mængde episodiske og hinanden krydsende Planer og Optrin: saa har dog Bajazet mere Anlæg og Form af et virkeligt Drama, end Tiberius. Dette troe vi at kunne sige, uagtet vi ei ville negte, at det sidste Sørgespil har Fortrinnet i en mere alvorlig og moden Behandling af Stoffet; hvorimod Bajazet, uagtet den historiske Opfatning af Stoffet, uden Tvivl er svagere og ufuldkomnere, end i Tiberius. (Anm. vil f. Ex. blot bemærke, at Benyttelsen af den for længe siden forkastede Fabel om Bajazets Ophængen i et Buur, kaster et falsk Lys paa Tamerlans Forhold mod sin Fiende, og den, især efter orientalske Begreber, snarere ædle og høimodige, end haarde Behandling, han lod ham vederfares), dog ved den

mere ufuldkommelige Tvetydighed og end en friskere Gnist, handlingen mere tiltrækkende, end hiint Sørgespil, hvor Poesiens Genius kun svæver, men ikke stiger, og hvor den tilsidst lader os ene med den knusende Skræk ved Forbrydelsens Afgrund.

Man misforstaae kun et Øieblik, som om det var vor Mening, at vi for Tragedien ønskede et mindre stærkt Emne, eller overhovedet vare mistykkede ved Mangler i Forfatterens Fremstilling. Tvertimod troe vi, at det vel vilde være vanskeligt for den mest begavede Dramatiker, at gjøre meget mere af slig en Charakteer, som Tiberius, naar denne skulde afspeile en fuldkommen Afskyelighed, end her er gjort. Saa meget vi kunde ønske, at see den heldige Digters Talent anvendt paa en anden Gjenstand, saa er det kun den simple Retfærdighed, som byder at paaskjønne den udmærkede Kraft og Konst, det Herredømme over Sproget, den Ynde, Fyndighed, Reenhed og Velklang, den Lethed og Præcision i Dialogen, som hersker i Tiberius, og som i Bajazet gaaer ved Siden af en vakker, troskyldig, for det meste naturlig og utvungen Fremstilling af en rig og broget Mangfoldighed af Opera. Skulde vel den største Deel af dette være os nye hos en Digter, hvis tidligste Arbeider allerede røbede en eiendommelig Aand, og hvis alt for lidt paaskjønnede lyriske Drama Rosamunde, uagtet Sporene af mindre udviklet Kraft og af formeent Indskydelse, Aand allerede har siden erkjendte en sjelden Rigdom af lyrisk Skjønhed, sammenstemmelig blomstrende Pragt og megen Fylde og Reenhed i poetisk Diction?

Psalmer og aandelige Sange af Thomas Kingo, samlede og udgivne af P. A. Fenger. Kiøbenhavn 1827. XX. 532 S. 8.

Udgiveren, som begynder sin Fortale med den Erklæring, at hans Hovedhensigt med dette Arbeide var: at levere danske Christne et Bidrag til den huuslige Andagts Befordring, ved at give dem en Bog i Haand, hvori de kunne meste og opbygge, glæde og opmuntre baade unge og gamle Medlemmer af det Troessamfund, Kingo tilhørte: har upaatvivlelig erhvervet sig en Fortjeneste af

allerhøiest den endnu have Sands for simple gudelige Digte fra det 17de Aarhundrede, og Følelse for den religiøse Varme og Inderlighed, der, tilligemed heldige Anlæg til lyrisk Poesie, udmærkede den berømte Psalmedigter. At Udg., som han beretter, ikke fornemmelig har villet sørge for deres Tarv, der nyde Kingos Arbeider blot for den *æsthetiske Nydelse*, de kunne yde: ville man vel, ogsaa uden den udtrykkelige Forsikring, kunne indsee, da denne Nydelse til vor Tidsalder, og i Følge dens æsthetiske Dannelse, ikke kan være betydelig. I det mindste vil Kingo ei hos den nærværende Slægt kunne opnaae, hvad han i sin Levetid, og en rum Tid derefter, var i Besiddelse af: en *almindelig* Popularitet og Yndest hos alle Stænder og Folkeklasser. Anm. vil dermed ikke sige, at jo endnu en stor Deel af Folket uden Anstød kan læse de fleste af Kingos Psalmer; og at selv Mange af dem, der ei kunne oversee deres Mangler som Digterværker, ville læse dem med Velbehag, fordi de hyppigen tiltale Hiertet, og have et indfødt Præg af Sandhed og Trohiertighed i Udtrykket, som ikke blot er en af de første, men en ganske uundværlig Egenskab ved religiøse Sangdigte, der skulle vinde Indgang hos et heelt Folk. Bedre var det dog altid, om en Kingo kunde opstaae i det 19de Aarhundrede; men endog i dette Tilfælde var det formeget forlangt, selv af den heldigste Lyriker, at han skulde kunne producere to til tre hundrede Psalmer af lige poetisk Fortieneste. Det er vel en ikke usædvanlig Mening, især hos Geistlige og Theologer, at Psalmer mere skulle betragtes som gudelige Tanker paa Riim, og metrisk afpassede til visse Melodier, end som *Digte*; men denne Mening løber dog egentlig kun ud paa en æsthetisk Misforstaaelse. Gives der en geistlig Digtekonst, saa kan den ikke have sin egen særskilte Æsthetik; og hvor en udviklet Sands for Skiønhedens Ideer gives, kan ingen theologisk Forskrift udvirke, at det Smagløse, Platte, Vandede og Prosaiske skal gielde for ædelt og skiønt i Udtrykket, fordi man, af Mangel paa noget bedre, har indhyllet sublime Tanker og hellige Følelser i en ringe og upassende Dragt. — Man har, i øvrigt, som bekiendt nok er, i en silddigere Tid virkelig troet, at naar det Platte og Smagløse, der saa hyppigen fremtræder i de ældre Psalmer (og rigeligt nok ogsaa hos Kingo) blev

udslettet, var det ligegyldigt, om man ogsaa sidt nok i sammes Sted indførte det Vandede og Prosaiske; men man har med en saadan Renselse og Afvaskning ikke kunnet tilfredsstille en Tidsalder, i hvilken Sands for Poesie og al Konst har naaet en saa ualmindelig og vidt udbredt Styrke. — I øvrigt, om Kingos Psalmer ei overhovedet ville behage Alle, saa vil der vist neppe gives nogen Dansk, som jo erkiender, at de, fra meer end een Side, fortiente en ny Udgave, og at en saadan afbetaler en Gield til Forfatteren, til vore Forfædre og til de Folkeslag, paa hvis Læber og i hvis Hierter de saalænge have levet. Saaledes vil Udgiveren, der med megen Flid, Omhyggelighed og Nøiagtighed har ladet Kingos egne Psalmer aftrykke af de forskiellige Samlinger, hvori de findes, og forenet den til et Heelt, ordnet efter Indholdet under 15 Rubriker, vinde Tak endog hos Læsere, hvis Tarv han beretter "ingenlunde at have villet sørge for."

Blandinger.

Opdagelse af et Portrait af Kong Christian I. Det har tilforn i nærværende Tidsskrift (I. Bd. S. 593. II. S. 308) været omtalt, at man paa en Altertavle af en gammeltydsk Mester urigtigen havde troet at finde Billedet af en dansk Konge. En sildigere Opdagelse har derimod ledet til det interessante Resultat: at vi uden Tvivl endnu (skiøndt i nyere Copier) eie gamle, og formodentlig samtidige Billeder af Stamfaderen for den Oldenborgske Kongeslægt, og af hans og Christoffer af Bayerns Dronning, Dorothea af Brandenborg. Det havde længe været bekiendt, at der i Kirken paa den lille Ø Thurø ved Fyen fandtes en gammel catholsk Altertavle, som af Fru Ellen Marsvin var skienket derhen, og hvorpaa der, i Følge en haandskreven Efterretning (i "Fyens Lands Beskrivelse," &c. af L. Thurahs Samlinger. No. 1449. 4to. af de Thottske Mss. i det Kongelige Bibliothek) blandt flere andre Malninger skulde findes Portraiter af Kong Hans og Dronning Christina. (Jvf. Werlauffs Beskr. over disse kongelige Personers Monument i Odense. S. 29. 30). Da den af vore fædrelandske Oldsager høit fortiente Secretair i den Kongelige Commission for sammes Bevaring, Hr. Cancelliraad Thomsen, for kort siden, paa

en antiquarisk Reise til Svenborg, ogsaa besøgte Thurøe, fandt han bemeldte Altertavle endnu at være til, men desværre i den meget ødelagte Tilstand, som allerede tillægges den i det ovenanførte Haandskrift, hvis temmelig omstændelige Beskrivelse over Tavlen uden Tvivl kan modtage adskillige Rettelser. Her ville vi blot foreløbigen giøre opmærksom paa den interessante Opdagelse, som Hr. Thomsen giorde: at den qvindelige Figur paa Tavlens venstre Fløi ("en Person, der ligger paa Knæ, og har sit Ansigt indsvøbt i hvide Klæder") hverken, som det hedder i hiin Beskrivelse, har det danske Vaaben malet ved Foden; heller ikke det svenske, som maatte findes her, hvis den forestillede Person havde været Dronning Christina; men derimod det brandenborgske Vaaben, ganske saaledes som det var i det 15de Aarhundrede, og med alle Vaabenskioldets Afdelinger endnu fuldkommen kiendelige. Den paa den modsatte (høire) Fløi malede, ligeledes knælende mandlige Figur, har derimod ved Foden det danske Vaabenskiold. Men saavel Ansigtet paa denne, som paa den qvindelige Figur, er ganske udslettet eller ødelagt, da Farverne paa det à tempera malede Billede ere affaldne af Kridtgrunden; men dog Hovedbeklædningen, bestaaende af et [illegible] foldet og nedhængende Slør eller Hovedklæde, [illegible] bevaret, og saavel dette, som det øvrige Draperie, samt Figurens Stilling og Vaabenskioldets Sted paa Tavlen, viser tilstrækkelig, at man i Portraitet No. 894 i det Kongelige Gallerie (cf. Spenglers Beskrivelse S. 549), som udgives for Dronning Christina, har en Copie af hiint Billede paa Altertavlen paa Thurøe. Til overflødigt Beviis herpaa, har ogsaa Copien ved Foden det samme brandenborgske Vaabenskiold, som Altertavlen. Ligeledes har Portraitet No. 893, der efter Paaskriften paa samme har været udgivet for Kong Hans, i Stilling og Draperie fuldkommen Lighed med den knælende mandlige Figur paa den Thurøeske Altertavle. Der kan saaledes ikke være nogen Tvivl om, at man, ved en allerede gammel Feiltagelse, forplantet ved en besynderlig Uopmærksomhed paa, hvilket Fyrstehuus det paa Copien aldeles tydelige Vaabenskiold tilhører, har forvexlet begge Kongelige Personers Billeder; og at vi i bemeldte Portraiter No. 893 og 894 (hvorefter uden Tvivl ogsaa de [illegible] Kobberstikker ere dannede), have ikke Billederne af Kong Hans og Dr. Christina, men af Christian I. og Dronning Dorothea. Man har saaledes uden Tvivl ogsaa i bemeldte Portraitsamling, og deraf i ovennævnte Kobberstik, tillagt Christian I. det Portrait, der tilhører

Kong Hans, (No. 891) og i hvis Træk Lighed med en samtidig Afbildning af denne Konge (nemlig Steenbilledet i Haut-relief i det Kongelige Bibliotheks Vestibule) er umiskiendelig. — Det er at ønske og haabe, at Hr. Cancellieraad Thomsen vil meddele en nøiagtig Beskrivelse over den gamle, ogsaa fra Konstens Side mærkværdige Thurøske Altertavle i dens nærværende Tilstand; saa meget mere, som adskillige Partier af samme endnu skulle være ret vel bevarede. Ligeledes var det ønskeligt, at erholde nøiere Oplysning om de to Portraiter i den Kongel. Samling paa Frederiksborg, der maaskee ere ældre Copier efter Altertavlen, og som Inventariet paa bemeldte Sted tillægger Christian I. og Dronning Dorothea.

Brødrene Boisserée's Malerisamling. At denne Samling af gamle tydske og nederlandske Mesteres Arbeider, — en af den nyere Tids berømteste Konstsamlinger — ved at blive en Stats-Eiendom er reddet fra Adsplittelse, hører til de vigtige Begivenheder i vore Dages Konsthistorie. Man har allerede i nogen Tid vidst, at den (for en endnu ikke navngiven, men sikkert meget betydende Sum, og til ikke liden Pengevinding for Eierne) er bleven kiøbt af Hs. Maj. Kongen af Baiern, som neppe nogen anden nu levende Fyrste overgaaer i Kiærlighed til Konsten og Iver for at befordre dens Flor. Det er ligeledes bekiendt, at der efter Kongens Befaling opføres en pragtfuld Bygning i München, bestemt til at giemme Udvalget af de ypperste Malerier af alle Skoler, der findes i de forskiellige kongelige Samlinger i Bayern, og deriblandt ogsaa den Boissereeske. Indtil denne Bygning, der i Pragt og Storhed, saavelsom i en fuldkommen Indretning, formodentlig vil komme til at overgaae de allerfleste europæiske Gallerier, er bleven færdig, har den Boissereeske Samling faaet et midlertidigt Locale paa Slottet Schleisheim, i Nærheden af München. Endnu savnes en Catalog over samme. Man har imidlertid nylig berettet, at iblandt de ældste Malerier, tidligere end Van Eycks Periode, (omtrent 40 i Tallet) hvis Mestere ei ere bekiendte, findes en stor Altertavle med Aarstallet 1410, (forestillende de 12 Apostler, med St. Bernhardt og St. Benedict) der har været i Cöllns Domkirke, og som Konstkiendere mene at kunne tillægge Maleren Vilhelm af Cölln, som den limburgske Chronike ved Aaret 1380 omtaler med stor Berømmelse. (Allg. Zeitung 1828. Beilage No. 252.)

Ruslands nyeste Erobringer fra Persien. Ved Fredsslutningen i Turkmantschai 22 Febr. d. A. afstodes til Rusland Chanaterne Erivan og Nachitschevan (altsaa, under Navn af Provindsen Aran den største nordvestlige Deel af det persiske Rige). Disse Landskaber udgiøre kun omtrent 400 Quadratmile, og skulle ikke have meget over 150,000 Indbyggere. Ikke desmindre ere disse Besiddelser af betydelig politisk og militairisk Vigtighed for Rusland; thi med Chanatet Erivan, er bleven Herre over Klosteret Etschmiadsin, Sædet for den armeniske Christenheds fornemste Patriark, som overalt i Orienten har stor Anseelse og Indflydelse. I det asiatiske Tyrkiet alene lever over 1½ Million Armeniere; og det er alene Afstaaelsen af bemeldte Patriarchat til Rusland, som man kan tilskrive de haarde Forholdsregler, den tyrkiske Storherre nylig har taget imod de fra den catholske Kirke afsondrede Armeniere, der levede i Constantinopel; eller vel rettere en Cabale, stiftet ved hin Anledning af de unerede (catholske) Armeniers Patriark i Constantinopel imod de armeniske Christne, der ikke erkiende hans geistlige Overherredømme. Endnu vigtigere for Rusland er Provindsen Aran i militairisk Henseende. Tilligemed den stærke Grændsefæstning mod Persien Erivan, ere Russerne komne i Besiddelse af Landet paa begge Sider af Floden Aras (de Gamles Araxes), de russiske Grændser omslutte nu de tre Sider af Biergstrækningen Aeghidagh (Ararat;) og en russisk Armée kan paa tre Veie (fra Tiflis over Kars; i Dalen langs med Aras over Kaghizman, og over Bajazid og Kara-Kilissia;) uden at berøre Persien, rykke ind i det asiatiske Tyrki mod Erzerum, hvorfra den nordlige anatoliske Hovedlandevei, i en ikke meget betydelig Afstand (12–20 Miil) fra det sorte Havs Kyster, fører over Tokat, Amasia, Boli og Nicomedia til Scutari. De nyeste Krigsbegivenheder i Asien have allerede viist, hvorledes General Paschewitz har benyttet de Fordele, som denne Hærfører i den sidste persiske Krig erhvervede sit Fædreland.

Dansk Literatur i Marts 1827. Eieren af den Gyldendalske Boghandling, Hr. Secretair Jac. Deichmann, der allerede i Aarene 1814–1816 udgav et lignende Foretagende, som omfattede alle tre skandinaviske Rigers Literatur, har nylig udgivet: [illegible] i Marts 1827 i Kiøbenhavn [illegible] nye Bøger [illegible] i chronologisk Fortegnelse, som herefter maanedlig skal udkomme [illegible] i Kongeriget [illegible]

trykte Bøger, for saavidt som de i Kiøbenhavn have været [illegible] til Salgs. — Ved denne Aarsfortegnelse over Hovedstammen af den danske Literatur vil Udgiveren baade afhielpe et for Literatoren og Boghandleren ligesaa føleligt Savn, og uden Tvivl bidrage endeel til at giøre vor Literatur mere bekiendt i Udlandet. Indretningen af benældte første Prøve af en slig dansk Bogfortegnelse for hvert Aar, der sælges for 24 Skilling, er saa passende, og Arbeidet udført med den Flid og Nøiagtighed, at der ved samme kun vil være lidet tilbage at ønske og erindre. Bogtitlerne ere ikke allene nøiagtige, men overhovedet temmelig fuldstændigen anførte; og man kan ei andet end anbefale denne Fuldstændighed, der koster kun ubetydeligt mere Rum, og medfører stor Nytte. Forlæggere eller Udsalgssteder ere overalt angivne, og Boglade-Priserne vedføiede. Skrifternes Orden er videnskabelig; item et sammentrængt og alphabetisk Register ved Enden tiener til Recapitulation og forhøier Brugbarheden. Forfatternavnene i dette Register burde have været udmærkede i Trykken; og godt kunde det være, om paa en eller anden Maade, enten i Fortegnelsen selv eller i Registeret, originale Skrifter udmærkedes fra Oversættelser; ligesom ogsaa at Skrifternes Størrelse i Arketal, hvor det kunde skee, blev opgivet.

Paa Titelen angives denne Fortegnelse tillige som Prøve af det bebudede danske Boglexikon, der kan ventes fra Udgiverens Haand, og som vil være en høist ønskelig og nyttig Berigelse af den danske Bibliographie. I den Anledning maa man dog bemærke, at Indretningen af et saadant Boglexikon upaatvivlelig bør være noget forskiellig fra den i den aarlige Bogfortegnelse. At give hint Lexikon de samme 10 videnskabelige, og hver især alfabetisk ordnede Afdelinger, som Fortegnelsen, vilde være meget ubeqvemt i Brugen. Langt bedre vil det uden Tvivl være, at følge den Fremgangsmaade, som findes anvendt i de lignende tydske Boglexica af Heinsius og Kayser: kun at adskille Romaner og Skuespil i en egen alphabetisk Række fra alle de øvrige Skrifter. Tillige vilde uden Tvivl Anvendelsen af den ovenfor ytrede Bemærkning, at originale og oversatte Skrifter adskilles, være meget gavnlig i Boglexikonet.

I literarisk Henseende er den her omtalte Bogfortegnelse langt vigtigere og meget interessantere, end Mange ved første Øiekast forestille sig; og det lille Skrift paa 6 Ark kunde give Anledning til langt flere Bemærkninger, end Rummet her tillader. Det udbreder et i sit Øieblik et Overblik og en Maalestok for den literariske Virksomhed-